

**CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ PROGRAMI**

MİLLÎ MÜCADELE'DE MAGRİP'İN YERİ (1919-1922)

Faruk TÜRKÖZÜ

**Danışman
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ**

MANİSA-2016

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 21/06/2016 ve 19/14 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Faruk TÜRKÖZÜ'nün "*Milli Mücadele'de Magrib'in Yeri (1919-1922)*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 14/07/2016 tarihinde saat 13.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna ☒

OY BİRLİĞİ ☒

DÜZELTME yapılmasına * ☐

OY ÇOKLUĞU ☐

RED edilmesine ** ☐

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu ve/veya danışmanı değiştirilebilir.

BASKAN

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ

ÜYE

Doç. Dr. İbrahim İNCİ

ÜYE

Doç. Dr. Şayan ULUSAN

ÜYE

Doç. Dr. Hasan MERT

ÜYE

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

☐

☐

Tez, mutlaka basılmalıdır.

☐

☐

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

☐

☐

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

☒

☐

Tez, basımı gereksizdir.

☐

☐

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “*Millî Mücadele’de Magrip’in Yeri (1919-1922)*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım. ../07/2016

Faruk Türközü

MİLLÎ MÜCADELE'DE MAGRİP'İN YERİ (1919-1922) (ÖZET)

Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'nın bulunduğu Kuzey Afrika coğrafyasına atfen, "Magrip" tanımı kullanılmaktadır. Bu coğrafyada yaşayan ulusların, Osmanlı yönetimine girmeleri, nüfuzundan çıkmaları ve daha sonra Anadolu'da gelişen Millî Mücadele'ye yaklaşımları ele alınmıştır. Bu ülkelerden Libya ve Fas; Anadolu'da, 1918 yılının sonlarına doğru başlayan Millî Mücadele ile aynı dönemde emperyalist güçlere karşı mücadele vermekte, kendi ulusal direnişlerini yer yer ve aralıklarla sürdürmekteydiler. Cezayir, Moritanya ve Tunus ise o dönemde, Fransa'nın himaye ve sömürge yönetimleri altındaydılar. Söz konusu bütün bu coğrafyada özellikle İtalya ve Fransa'nın nüfuzuna karşı direnme arzuları devam ederken; bu ülke halklarının kısmen İtalyan ordusunda, önemli bir miktarda ise Fransız ordusunda asker olarak görev yapmalarının nasıl mümkün olduğu ve Türk Millî Mücadelesi'ne nasıl bir etki gösterdiği, gibi hususlar çalışmada analiz edilmiştir.

Fransız askerî çevrelerince; "*Turcos, Zuhaf, Lejyoner, Renkli Askerler, Afrika Birlikleri, Siyah Ayaklar*" diye çeşitli isimler takılan bu askerî birlikler, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nda, gerek Almanya'ya, gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli cephelerde savaştırılmış; akabinde Mondros Mütarekesi'nden itibaren Anadolu'nun birçok bölgesine işgal ya da kontrol kuvveti olarak sevk edilmiştir. Magrip halklarının ve önderlerinin Osmanlı Devleti'nin Cihad ilanına ve Türk Millî Mücadelesi'ne karşı yaklaşımları ele alınmıştır. Bölge gençleri, Fransız ordusunda asker olarak Türkiye'ye karşı cephelerde yer alırken, memleketlerinde geniş halk kitleleri nezdinde, durum farklı olmuştur. Bu bakış açılarındaki farklılıklar ve paradoksal durumlar, arşiv belgeleri, birincil kaynak niteliğindeki basılı eserler, gazete haberleri, hatıratlar ve röportajlar üzerinden irdelenmiştir. Sömürge ve himaye durumundan kurtulmaya çalışan ve çoğunluğu Müslüman olan bölge halklarının, aynı dönemlerde dünyada büyük yankı yaratan Bolşevik İhtilali ve Wilson Prensipleri'nin ilanı gibi dönemin önemli gelişmeleriyle birlikte kurtuluşu düşlerken, bir dizi açmazın, ikilemin, bölünmelerin ve psikolojik kırılmaların içine düşmüşlerdir.

İşgalci kuvvetlerden İtalya; 1919 yılının başından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile gayri resmî temas kurmuştur. Fransa ise; 1921 yılının Ekim ayından itibaren Ankara Antlaşması'yla yeni Türk Millî Hareketi'yle anlaşmış ve İngiltere'ye karşı Mustafa Kemal'in yanınada yer almıştır.

Ayrıca bu çalışmada, Avrupa devletlerinin Müslüman sömürge halklarını orduya almasındaki siyasî, askerî, sosyal, ekonomik, tarihi ve psikolojik gerekçelerin ortaya konulmasına gayret edilmiştir.

Bununla birlikte aralıklarla devam eden Libya, Fas direnişleri; İtilaf Devletleri safında yer alan Fransızlar ile İtalyanların, Anadolu'daki işgal kuvvetlerinin takviye edilmesini seketeye uğratmıştır.

Magrip'de bilhassa Trablusgarp, Orta ve Kuzey Atlas bölgelerinde 1911-1912'den beri aralıklarla devam eden mücadelelerin, Senusî, Abdülkerim El Hattabî'nin önderliğindeki direnişlerin, Türk Bağımsızlık Mücadelesi'ne etkileri araştırılmıştır. Bu etkinin Mustafa Kemal Atatürk'ün, Fas Askerî Valisi General Lyautey'le yaptığı yazışmalara, bölge halklarının yazın dünyasına ve günlük yaşamına yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında, Türk ve İslâm dünyasının ruhunda sönmüş olan volkan tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Bu yeni mücadele, Türkiye'nin prestijini günden güne artırmış, din ve kanaat önderi Şeyh Senusî'nin Mustafa Kemal'in yanında yer alması ve yapmış olduğu propagandalar, Müslüman Fransız askerleri üzerinde büyük etki yaratmıştır. Söz konusu coğrafya, hem Türkiye hem de Fransa için stratejik, tarihi ve dinî öneme sahiptir. Bu önem, Fransızlar ve İtalyanlar ile varılan mutabakatlarda hızlandırıcı etki sağlamıştır.

Batılı emperyalist güçler, Müslüman Sömürge askerlerini ordularında sürekli kullanmışlar ve bu sömürge, askerler üzerinden Müslüman Türkiye'nin savaş gücüne tesir etmek istemiş, harp meydanlarını, siyasî ve psikolojik olarak şekillendirmeye çalışmışlardır.

THE IMPORTANCE OF MAGHREB IN TURKISH INDEPENDENCE WAR (1919-1922)

(ABSTRACT)

The North African geography including the countries of Libya, Tunisia, Algeria, Morocco and Mauritania is called Maghreb. In this study; the countries living in this region- how they fall under the rule of the Ottomans, quit from its governance and their reaction to the War of Independence growing in Anatolia have been discussed. Libya and Morocco, out of these countries, besides struggling against imperialist forces in the same period when the War of Independence started towards the end of 1918, they had been maintaining their national resistance in places and at intervals. During that period Algeria, Mauritania and Tunisia had been under the dominion of France. Despite the continuous desire to resist against the influence especially of Italy and France in this so-called geography, the possibility and the reasons how the communities in these colonial countries could partially serve in the Italian and considerably in the French army, and its effect to the Turkish War of Independence have been analyzed in this study.

The troops variously named by the French as "*Turcos, Zuaves, Legionary, Colored Soldiers, African Troops, Black Feet*" are forced to fight against the Ottoman Empire and the Germans in several front lines during World War I in 1914; subsequently are shipped to all the occupation zones against the Turkish National Struggle even after the Armistice. The attitude of Maghreb people and public leaders towards the jihadification of the Ottoman Empire and towards the process of Turkish National Struggle has been discussed. The youth of this region's serving as soldiers in the French army against Turkey, has been reacted differently in their country by a vast majority of people. The differences in these points of views and these paradoxal situations have been examined through archive documents, primary sources of published works, newspaper articles, memoirs and interviews. The local community consisting of the Turkish majority trying to get rid of the state of being colony and patronage, at the same time, while dreaming for liberation created by the Bolshevik Revolution and the announcement of Wilson Principles having a great impact throughout the world, they have fallen into a number of dilemmas, divisions and psychological destructions.

Italy, as an occupant force, had entered into unofficial relations with Mustafa Kemal Pasha since the beginning of 1919. With the Ankara agreement, France, on the other hand, had contracted with new Turkish National Movement since October 1921, and took sides with Mustafa Kemal against England.

In this study; the political, military, social, economical, historical and psychological reasons of recruiting Muslim colonial community to the army by European states are also aimed to be revealed.

Additionally, the continuing resistance from Libya and Morocco has been emphasized as an important blocking matter for Italy and France being on the side of the Entente States to ship troops to Anatolia without any interruption.

The influences of the ongoing struggles in Maghreb, particularly in Tripoli together with the Middle and North Atlas regions since 1911-1912, and the resistances led by Senusî and Abdul Krim al Hattabî to the National Struggle of new Turkish Government have been investigated. The reflection of this influence on to the correspondences between Mustafa Kemal Atatürk and Franco-Moroccan military governor General Lyautey, and on to the literature and daily life of the local community have also been examined. In Mustafa Kemal's opinion, the extinct volcano in the souls of Turkish and Islamic world has begun to rise. This new advancing struggle has helped the prestige of Turkey grow day by day; besides, the religious and opinion leader Sheikh Senusî's taking place on the side of Mustafa Kemal and the propagandas he has made, has had a great impact on Muslim-French soldiers.

The geography in question has a strategic, historical and religious significance both for Turkey and for France. This significance has accelerated the reconciliation process built between the countries, France and Italy.

Western imperialist forces have been exploiting Muslim colonial soldiers in their armies, and through this colonial soldiers, they have aimed at affecting the Muslim Turkey's warpower adversely by trying to reshape the battlefields politically and psychologically.

TEŞEKKÜR

Her insanın hayatında, kendi öz değerlerine inancının dışında, onu motive eden mutlaka dış bir güç vardır. Benim motivasyonumun ve itici gücümün temel kaynağı ailemdir. Özveri ve anlayış konusunda emsalsiz olan eş ve çocuklarıma, bir başka deyişle yaşam enerjisini borçlu olduğum sevgili aileme ne kadar teşekkür etsem yine de yetersiz bir söylem de bulunmuş olurum.

Bu tezin hazırlanmasında, (CBÜ) Celal Bayar Üniversitesi'nin BAP ve TUBİTAK'ın BİDEB kapsamında sağladığı destekler çok önemli olmuştur. Desteklerinden dolayı her iki birime de teşekkür ediyorum.

Osmanlıca Türkçesi okumalarında, her zaman yardım ve katkılarını gördüğüm emekli ATASE çalışanı İlhami Bebek Bey'e; editör Tuçe Yasa'ya, ATASE Başkanlığı'nın, Başbakanlık Arşiv Merkezi'nin ve Kızılay Arşiv merkezinin tüm kıymetli çalışanlarına; İzmir, Fas, Cezayir'deki Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın değerli memurlarına; Fas Devlet Arşivleri Müdürü Jamaa Baida'ya, Rabat Üniversitesi Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Abdelhafid Tbaili'ye ve yine Fransa'daki çalışmalarımı yapabilmem için Basel Üniversitesi'ne beni kabul eden Prof. Dr. Maurus Reinkowski'ye, Paris'te bulunan Centre d'Etudes Turques, Ottomanes, Balkaniques et Centrasiatiques, CETOBAC, (Türk, Osmanlı, Balkan Merkez Asya, Akademik Araştırmalar Merkezi)'nin sorumlularına, Paris'te bulunan Fransa Savunma Bakanlığı arşivleri çalışanlarına; Paris, Nante ve Ex en Province'de bulunan Dışişleri Bakanlığı arşiv görevlilerine; Fransa'da bulunan Türk Federasyonu başkanlarından Orhan İlhan ile Kenan Çiftçi'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu arada değerli bir dost olarak gördüğüm, hem kişisel hem akademik desteklerini aldığım Prof. Dr. Mehmet Ersan'a, başarı ve mütevazilik gibi erdemleri kişiliğinde barındıran, insanlara cesaret vermeyi ve onlara destek olmayı bir görev olarak bilen Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu, Prof. Dr. Kemal Arı ve Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran'a, Fransızca'dan çevirilerde değerli katkıları olan Bay Thomas Terziyan'a, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nin yurtdışından kitap temin bölümünde çalışan bütün memurlarına, yardımlarından dolayı Dr. Orhan Koloğlu'na, Libya'dan araştırmacı yazar Tıp Doktoru Abdülkerim Şwereb'e, Fas Kazablanka kentindeki Muhammed-V Üniversitesi'nden Prof. Dr. Leila Mazian'a, Tunus'tan Prof. Dr. Abdülcelil Temimi'ye, Celal Bayar Üniversitesi'nden, Sosyal Bilimler

Enstitüsü eski Müdürü Kenan Erdoğan'a, Enstitü sekreteri Emine Kadron'a, teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu zahmetli ve uzun çalışma döneminde, tez izleme jürisinde bulunan eleştiri ve önerileriyle çalışmada başta tez-proje danışmanlığı görevlerini özveriyle yerine getiren, bilgi ve tecrübesiyle her aşamada yanımda olan Sayın Hocam Prof. Dr. Nurettin Gülmez'e, yine değerli katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli jüri üyeleri, Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu'ya, Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ'a, Doç. Dr. Hasan Mert'e, Doç. Dr. Şayan Ulusan'a, Doç. Dr. İbrahim İnci'ye ve Yrd. Doç. Dr. Nejdettin Bilgi'ye, ayrı ayrı teşekkür etmeyi önemli ve öncelikli bir borç addediyorum.

Bu çalışma döneminde, ismini sayamadığım şahsıma ve tezime bir şekilde katkı sunan, destek olan herkesi şükranla yâd ediyorum.

Son olarak kendilerine zaman ayıramadığım yakın arkadaşlarımdan ve dostlarımdan özür diliyor, bana göstermiş oldukları sabır ile anlayıştan dolayı en kalbi teşekkürlerimi bu vesile ile bir kez daha ifade ediyorum.

Faruk TÜRKÖZÜ

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Millî Mücadele’de Magrip’in Yeri (1919-1922) başlıklı konuyu tez olarak ele aldığımda, ilk önce bu konuda yararlanabileceğim yayımlanmış basılı eser durumuna baktım. Kendi araştırmalarım ve hocalarımla önerileri sonucunda esin kaynağı olabilecek, bazı eserleri satın alarak ve yararlanabileceğim arşivleri tespit ederek işe başladım. Daha sonra Magrip, Kuzey Afrika ve Fransa konusunda uzman akademisyenlerimize ulaşmaya çaba sarf ettim. Bu tarihçilerimizin önerdiği eserleri, çalışma sahaları ve yöntemlerini not ettim.

Magrip coğrafyası; Mısır hariç Libya’dan Moritanya’ya kadar neredeyse Kuzey Afrika ülkelerinin tamamını kapsamaktaydı.

Tez izleme jürimiz bu bölgelerin görülmeden bu tezin eksik kalacağını ifade ettiğinden; bu bölgelerin devlet arşiv ve kütüphanelerini görmek amacıyla, 2014 yılının Nisan ayında; 14 günlük bir araştırma gezisi yaptım.

Arşivler:

Fas devlet arşiv Merkezi’nde, Fransız Dışişleri Bakanlığı’nca yapılan ve çoğunlukla diplomatik yazışmaları kapsayan, *Documan Diplomatic* isimli bir esere rastladım. Bu arşiv dokümanında, Fransa’nın Fas ve diğer Magrip ülkelerinden asker istediğini gösteren diplomatik yazışmaları gördüm.

Magrip devletlerinden özellikle Cezayir Devlet Arşivi Türkiye’nin yardımıyla ve Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden yararlanarak yeni kurulmaktaydı ve çok yetersizdi. Tunus devlet arşivinde Birinci Dünya Savaşı’nda, Tunus’taki Fransız askerî yetkililerinin “*askerliğe çağrı*” anlamına gelen “*celp pusulaları*”nın Tunus’u ilgilendiren kısımlarına rastladım.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran, Prof. Dr. Abdul Celil Temimi, Prof. Dr. Ahmet Kavas gibi bazı değerli akademisyenlerden birçok arşivin Fransa’ya taşınmış olduğunu duymuş ve okumuştum. Magrip coğrafyası geniş ve bu geniş coğrafya için Kuzey Afrika’da da tatmin edici bir arşiv kaynağı da yoktu.

Bu hususu kısa süreli gezimdeki gözlem ve sohbetlerimde de tereddüte mahal vermeden anladım. Kısaca benim bu çalışmayı bilimsel bir tez olarak bitirebilmem için mutlaka Fransa’da bulunmam gerekiyordu. Ancak Kuzey Afrika gezim de bana, gözlem yapma ve birçok akademisyenle sözlü röportaj yapma imkânı verdi. Gördüklerim, yaşadıklarım, duyduklarım, çalışmak onumla ilgili herhangi bir belge

veya yazılı eserin propaganda mı, siyasî mi, gerçek dışı mı, abartılmış mı ya da orijinal mi olup olmadığına karar verme tecrübesi kazandırdı. Tarihî yerler, tarihî kahramanlar, coğrafya ve bu coğrafyanın stratejik değeri zihnime oldukça gerçekçi olarak oturdu.

Tabii ki bu yurt dışı tecrübelerimden önce, Türkiye’deki, Cumhurbaşkanlığı Arşivleri’nde, Başbakanlık Arşiv Merkezi’nde, Genelkurmay ATASE Arşiv Merkezi’nde ve Kızılay Arşiv Merkezi’nde bulunan Cezayir, Fas, Tunus, Cihad, Senusî, Usera Taburları, Amele Taburları, Müslüman Esirler temalı tüm belgeleri uzaktan isteme, bigisayardan tespit etme, bizzat yerine gitme usullerini karma bir şekilde kullanarak tarama ve inceleme işlemlerini gerçekleştirdim.

Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşiv Merkezi ve Ankara’da bulunan Millî Kütüphane arşivlerinden, araştırmamızda önemle üstünde durduğumuz Fas’ta cereyan eden Rif Savaşı’nın her türlü haber alma zorluğuna rağmen Türk gazeteci ve aydınları tarafından izlendiğini öğrendiğimde bir şaşkınlık yaşamıştım.

ATASE başkanlığında bulunan dönemin askerî istihbarat ve durum raporlarından Anadolu’da Magrip coğrafyasına ait askerlerin bulunduğunu öğrendim. ATASE’den Türkiye sathındaki Fransız Müslüman asker miktarıyla ilgili bir bilgi bulamadım. Daha doğrusu böyle bir belgeye rastlayamadım. Kızılay Arşivi’nde, Türkiye’de esir olarak ele geçen Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin hangi esir kamplarında tutulduğunu tespit ettim.

Cumhurbaşkanlığı arşivinde, Şeyh Senusî olarak bilinen Ahmet Senusî’nin Anadolu’daki tüm hareketlerini, kişisel ve ailesi ilgili yazışmaları inceleme imkânı buldum.

Tekrar Afrika’daki araştırmalarımın bittiği zaman periyoduna dönecek olursak, çok önemli bir ayrıntı olan Fransa’da yapmam gereken çalışmaları; İsviçre Basel Üniversitesi’nden davet almayı başararak gerçekleştirebildim. Fransa’daki arşivlerden “*acceptation*” kabul belgesi almak kolaydır. Ancak üniversitelerden, akademik merkezlerden, hele ki çalışma konusu Magrip olursa “*acceptation*” almak oldukça güçtür. Ben bu kabulü önce İsviçre’den aldım, Fransa’ya geçtikten sonra Paris’te bulunduğum süre zarfında, Aralık 2015 tarihinde, Paris’te bulunan Türkiye Osmanlı, Balkan, Merkez Asya Akademik Araştırmaları Merkezi’nden sağlayabildim.

Fransa’daki araştırmalarım, 10-12 Eylül 2015 tarihlerinde, Basel Üniversitesi’nde gerçekleşen uluslararası “*Arap Uyanışı*” isimli bir sempozyuma

katılarak başladım. Daha sonra Paris Savunma Bakanlığı Arşivleri'nde Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de Fransız ordusunda bulunan Müslüman asker miktarlarının kuruluş, konuş ve sayılarını tespit ederek çalışmalarımı sürdürdüm.

Paris'te bulunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde Mücadele'nin Magrip basını ve dünyasındaki yansımalarını ve bu bölgenin o dönemdeki siyasî ve sosyal yapısıyla Türkiye, İtalya ve Sovyet Rusya'nın bu bölgedeki Fransa karşıtı propagandalarını tespit ettim.

İnalco, Sorbon, Bibliotheque de Nationale de France vb. araştırma kütüphanelerinden Magrip'de Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye ile ilgili düşünceleri ve yaklaşımları içeren önemli detay dokümanlar buldum. Yine Paris'te bulunan Millî Arşiv Merkezi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa'nın Magrip (Cezayir ve Fas)'de görev yapan ünlü komutan ve devlet adamı Mareşal Lyautey'e yazmış olduğu mektuba ulaştım.

Nante'da Tunus yönetim çevresinden Millî Mücadele liderlerine gönderilen tebrik telgraflarını, Ex en Province de bulunan “*Outre Mer*” isimli arşiv Merkezi'nden de Cezayir basınında, Türkiye ve Kurtuluş Savaşı ile ilgili haberleri içeren “*d'Epeche Algerien*” isimli derginin nüshalarını buldum.

Türkiye'de Fransa ordusundan kaçarak Türkiye'ye yerleşen ne kadar Magripli var bunu Türkiye İçişleri Bakanlığı nüfus müdürlüğünden talep ettim. Ama yasal nedenlerden dolayı olumsuz cevap aldım. Ancak 2014 yılı Temmuz ayında Ege bölgesinde yaptığım gezi ve bölge ülkelerinin konsolosluklarıyla temaslarım neticesinde Türkiye'de; belli bölgelerde, Magrip kökenli birçok vatandaşımızın olduğunu, bunların bir kısmının da Millî Mücadele esnasında Fransız ordusundan kaçarak Türkiye'ye sığınan kimseler olduğunu tespit ettim.

Sonuç olarak tez için yeterli sayılabilecek sayıda belge, bilgi, yayımlanmış doküman, gazete, dergi ve makaleyi dört yıl gibi bir sürede bir araya getirmiş oldum.

Arşiv belgelerinin çoğunluğu Fransa arşivlerindendir. İkinci sırada Türkiye arşivleri, özellikle Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, sonra Magrip arşivleri gelmektedir. Özellikle Fransa'da Paris, Nante, Ex En Province'da bulunan arşiv merkezlerinde çalışmayla ilgili olarak bütün ana başlıklara açıklık getiren belgeler bulunmuştur. Türkiye'deki arşiv belgeleri sadece belli sayıdaki askerî istihbarat raporlarına, birtakım gazete ve dergi haberlerine dayanmaktadır.

Hatıralar:

Çalışmada; Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk* isimli eserinden, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un anı niteliğindeki *Millî Mücadele* ile ilgili eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca, Cezayir'in Millîyetçi aydınlarından olan Ahmed Messali Hac isimli bir şahsın kızı tarafından Fransızca olarak kaleme alınanlarından, orijinal ismiyle, "*Le Memoire de Messali Hadj*" isimli eserinden; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de esir Müslüman askerlerden Türk tarafına esir düşenlerin ifadelerinden faydalanılmıştır.

Millî Mücadele esnasında Fransız ordusunda çarpışırken Türk tarafına esir düşüp sonradan serbest bırakılan Müslüman sömürge askerlerin bir kısmının, Fransız Savunma Bakanlığı (SHD) arşiv Merkezi'nde saklanan ve aynı zamanda da "*Cilicie (Klikya)*" isimli bir WEB sitesinde de bulunan anılarından faydalanılmıştır.

Basılı Eserler :

Birinci Dünya Harbi 'nde Türk Harbi VI. Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı, 1914-1918, Ankara Genelkurmay Basımevi, "The Recruitment of Colonial Troops in Africaand Asiaand Their Deployment in Europe during The First World War," Christian Koller School of History, Welsh Historyand Archaeology, Bangor University March/July 2008, Tachjian Vahé, "La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie: Auxconfins de La Turquie, de La Syrie et de L'Irak (1919-1933)."

Orhan Koloğlu, Celal Tevfik Karasaban, Ahmed Kavas, Ercüment Kuran, Fahir Armaoğlu, Yahya Akyüz, Ali Sankoyuncu, Bilal N. Şimşir, Cemal Kutay, Nurettin Gülmez, Türkkaya Ataöv, İsmail Ceran'ın konuyla ilgili birincil eserleri çalışmamızda önemli yer tutmuş, referans ve esin kaynağı olmuştur.

Esas itibarıyla belgeler ve süreli eserler arasında bazı farklılıklar birbirlerini tamamlamışlardır.

Gazete ve Dergiler:

Gazete ve dergileri özellikle Millî Kütüphane, Meclis arşivlerinden internet üzerindeki açık erişim kaynaklarından öncelikle yararlanarak taramadan geçirdim. İstanbul İstiklâl Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un da yazarları arasında olduğu *Sırâtı müstakim* gazetesinin bugünün Türkçesine çevrilmiş hâli ve İzmir Belediyesi Kent Arşiv Merkezi'nin yapmış olduğu İzmir'e Doğru gazetesinin Türkçe'ye çevrilmiş olduğu çalışma çok faydalı olmuştur.

Nurettin Gülmez'in doktora tezinden, *Yeni Gün* gazetesi, *Mercek Gazete*'si

Etkinlikleri'nden Kurtuluş, (İstiklâl Harbi Gazeteleri), İzzet Öztoprak'ın, (1919-1921) Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını'ndan (Türkiye ile ilgili dış haberler ve bunların iç basındaki tepkilerini), taramış olduğu yerli yabancı gazeteleri, Zeki Sarıhan'ın dört ciltlik *Kurtuluş Savaşı Günlükleri*'nde Çukurova ile ilgili basın haberlerini veren gazete nüshalarını, inceledim.

Türk Tarih Kurumu'nda Sivas Belediyesi'nin bugünün Türkçesiyle ilgili basmış olduğu *İrade-i Millîye Gazete*'sini inceledim. İsmail Özçelik'in Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi'nden Açıksöz, Albayrak, *Hakimiyet-i Millîye* ve yine *İrade-i Millîye* gazetelerini gözden geçirmiş oldum.

Magrip ve Fransız gazetelerini Fransız Dışişleri Bakanlığı Paris ve Ex-en Province arşivlerinden, ayrıca “*Gallica*” denilen Paris'te bulunan, Fransız Millî Kütüphanesi'ne bağlı olarak hizmet veren açık erişim internet sitesinden faydalanarak gözden geçirdim.

Yabancı basından “*Le Temps*” isimli gazetenin dört yıllık süreç içerisinde özellikle Klikya ve Zonguldak'taki askerî hareketliliği, İstanbul'un işgali vb. gibi dönemleri gün gün, konumuz perspektifinde inceledik. *Le Petit Parisien*, *Depeche Algerien*, *L'Echo D'Alger* gibi yöresel basından en bellibaşlılarını taradım.

Görüntülü ve Sözlü Kaynaklar:

Çalışmamızda görsel olarak teyit ve destek sağlayan Paris ve Fas'da gezdiğim; Resim, Video Sergileri ve ECPAD gibi İvry-Paris'te sürekli açık olan film ve gösteri merkezlerini burada belirtmek istiyorum.

Türkiye'nin Fas Büyükelçiliği, Moritanya Büyükelçiliği, Fransa'daki Türk, Arap ve Müslüman dernekleri, Türkiye, Kuzey Afrika ve Fransa'da yapmış olduğum kişisel basit röportajlar ve gözlemler çok önemli katkılar yapmıştır.

ÖNSÖZ

Millî Mücadele, 1911 yılında başlayan ve Birinci Dünya Savaşı boyunca devam eden emperyalistlere karşı savaşın, Anadolu'nun Müslüman Türk halkınca belirlenmiş yeni sınırlar çerçevesinde, yeni bir strateji ile uygulamaya konulmuş halidir.

Çin'den Mısır'a, Mısır'dan Amerika'ya kadar bütün dünyada, ama en çok da sömürge uluslarda yankı uyandıran ve takip edilen Türk Millî Mücadelesi, tüm Kuzey Afrika'yı kapsayan Mısır dâhil Maşırık ve Magrip coğrafyasında da merak uyandırmıştır..

Özellikle Millî Mücadele esnasında, direnişleri devam eden, büyükçe bir bölümüyle yıllarca Osmanlı yönetiminde kalan bu coğrafyanın, Türkiye ile tarihî, dinî ve kültürel bağları bulunmaktadır. Ayrıca Millî Mücadele esnasında, Türkiye sınırları içinde, Fransız ordusunda Magripli Müslümanların görev alması, bu halkların Türkiye'ye gözlerini daha bir ilgiyle çevirmesine neden olmuştur.

Bu ülkelerin sömürge olması, Millî Mücadele dönemine ait Türkiye'deki arşiv belgelerinin araştırmacılar için tatmin edici boyutta olmaması dolayısıyla tarihçiler, bu bölgeyi pek fazla inceleyememişlerdir. Millî Mücadele döneminde bu bölgenin takınmış olduğu tutum ve tavırların, olumlu veya olumsuz ilişkilerin muğlak kalmasına neden olmuştur.

Sömürgeci Fransız devletinin arşivleri Fransa'ya götürmesi, bu bölge halkının aydınlarının bağımsız eserlerinin çok az olması da Türk tarihçileri için ayrıca caydırıcı bir etken olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nda sıkça İngiliz, Fransız ve İtalyan rekabetinden söz edilmekle beraber bu rekabetin arka planındaki nedenler, sadece Anadolu paylaşımıyla sınırlı tutulmuş, konunun derinliklerine inilmemiştir.

Oysa Millî Mücadele'yi yürütenler, Batılıların “*Question Türk*” “*Question Musulman*” “*Türk sorunu*,” “*Müslüman sorunu*”ya da “*Doğu sorunu*” olarak adlandırdığı husus, bizim için bir Kurtuluş Mücadelesi ve varoluş sorunudur. Bu sorunu, dönemin liderleri, çok geniş bir coğrafyaya hitap ederek, geniş bir satıha yayarak, tüm mazlum milletlere, Türklere olan manevi borçlarını ödeme imkânı sunarak inanılması güç bir başarıya imza atmışlardır.

Bu araştırma sırasında başımdan geçen ilginç iki anımı paylaşmak istiyorum. Cezayir araştırmalarımda, başkent sokaklarında fotoğraf çekerken bir adam “*Casus var!*” diye bağırıp etrafıma halkı topladı. Fotoğraf makineme vurup Fransızca “*effacez-le*” (*sil onu*)” diye bağırdı. Bu durumdan, fotoğraflarımı siler gibi yaptım ve “*Ene Müslim*” (Ben müslümanım) dedim hızla o noktadan uzaklaştım.

Yine Cezayir’de bir polise “*Soykırım Müzesi neresi?*” diye sormuştum. Sorum üzerine beni derhal bir şey söylemeden arabaya bindirdiler ve merkeze götürüp pasaportumu kontrol ettiler. Merkez’de uzun bir müddet beklettikten sonra da “*bunun rutin bir işlem*” olduğunu söyleyerek salıverdiler.

Çalışmamızda, Millî Mücadele’de Magrip’i anlatırken, Magrip coğrafyasında Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun süren ilgi ve etkisinden dolayı, Osmanlı’dan Türkiye’ye geçen düşünce ve yaklaşımdaki bazı artı değerlere girişten itibaren vurgu yaparak, Magrip üzerindeki Fransız-Osmanlı rekabeti, İtalyan-Türk rekabetinin Millî Mücadele’ye her türlü olumsuz zorlamalara rağmen getirdiği katkı araştırılmıştır

Çalışma, “*Osmanlı ve Magrip Coğrafyası, Emperyalizm’in Yükselişi ve Bu Coğrafyanın Avrupalılarca İşgali, Birinci Dünya Savaşı’nda Müslüman Sömürge Askerler ve Cihat İlanı, “İtilaf Devletlerinin İşgal Kuvvetleri ve Fransa’nın İşgal Ettiği Bölgelerdeki Müslüman Sömürge Askerler, Magrip’in Fransa İçin Önemi, Ankara Antlaşması’nda Magrip Etkisi, Millî Mücadele’nin Magrip Basınında Yansıması ve Sonuç*” ana başlıkları altında incelenmiştir.

Faruk TÜRKÖZÜ

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	II
(ÖZET).....	IV
(ABSTRACT)	VI
YEMİN METNİ	VII
TEŞEKKÜR	VIII
KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	X
TABLO DİZİNİ.....	XXIV
BELGE DİZİNİ.....	XXIV
RESİM DİZİNİ	XXV
GİRİŞ	1
I-TÜRKİYE'Yİ ÇEVRELEYEN COĞRAFYA	9
II-Anadolu İçin Magrip'in Önemi.....	12
III-Osmanlı İmparatorluğu ve Magrip	12
A-Osmanlı'nın Magrip'e Girmesi	13
B-Magrip'te Osmanlı Yönetimi ve Etkisi	15
C-Osmanlı Ordularında Hristiyan Asker Kullanma Geleneği ve Magrip'teki Askerî Teşkilatlanması	18
1)Devşirme Sistemi.....	18
2)Cezayir'deki Askerî Teşkilatlanma	21
IV-Avrupa Ülkeleri'nin Afrika'ya ve Magrip'e İlgisi	22
A-Osmanlı Toprağı Cezayir'in Elden Çıkması	24
B-Osmanlı Toprağı Tunus'un Elden Çıkması	26
C-Fas'ın İşgali ve Paylaşım Mücadeleleri.....	29
1) Birinci Dünya Savaşı'ndan Önceki ve Savaş Esnasındaki Çabalar	29
2) Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Esnasındaki Çabalar.....	32
D-Afrika'daki Son Osmanlı Toprağı Libya'nın İşgal Süreci	33
1)Trablusgarp Savaşı Dönemi (1911-1912)	33
2) Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1914-1918).....	37

a)Türklerle Birlikte Mücadele.....	37
b)Türk Heyeti'nin Trablusgarp'tan Ayrılması	41
3) Ebu Meryem Antlaşması	43
E-Magrip Ülkesi Moritanya'nın İşgali	44

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI, CEPHELERDEKİ MÜSLÜMAN SÖMÜRGE ASKERLERİ VE CİHAD

I-Cihad İlanı ve Çeşitli Cephelelerdeki Yansımaları.....	47
A-Cihad İlanı ve Dünya Savaşı'na Giriş	48
B-Kuzey Afrika'da Pan-İslâmizm Propagandası'nın Etkileri	52
1)Olumlu Etkinin Görüldüğü Bölgeler ve Sebepleri	53
2)Olumsuz Etkinin Görüldüğü Bölgeler ve Sebepleri	54
3)Savaş Boyunca Süren Propagandalar	56
C-Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Ülkelerin Birlik Miktarları ve Fransa'nın Konuslanması	61
D-Fransızların Birinci Dünya Savaşı'ndaki Askerlik Sistemi ve Askere Alma Yöntemi	65
1) Birinci Dünya Savaşı Esnasında Fransa'nın Asker Toplama Stratejisi.....	66
2) Sömürge Askerler Fikri	67
3) Fransa'nın Asya, Kara Afrika ve Magrip'ten Asker Toplaması (Zuhaf Askerleri)	69
a)Zorla Askere Alma.....	70
b) Paralı Askerlik (Lejyonerlik).....	72
E-Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız Müslüman Sömürge Askerlerinin Cephelelerdeki Dağılımı	73
1)Avrupa Cephesi	74
2)Balkanlar/Makedonya Cephesi.....	76
3)Çanakkale Cephesi	78
4) Güney Cephesi (Mezopotamya, Filistin, Suriye)	82
F-İtalyanların Birinci Dünya Savaşı'nda Kullandığı Müslüman Sömürge Askerler	91
G- İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda, Cephelelerde Kullandığı Müslüman Sömürge Askerler	92
II-Mondros Mütarekesi, Osmanlı Coğrafyasının İşgali ve Paylaşılması	94

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA İSLAM DÜNYASI, TARAFLARIN ASKERİ KUVVET YAPISI VE KONUŞLANMASI

I- Millî Mücadele'nin Manevi Yönü ve Magrip İlişkisi.....	99
A-Millî Mücadele'de Din Unsuru	102
B-Millî Mücadele'nin Aleyhine İstanbul Hükümeti'nin Fetvası	112
C- Millî Mücadele Lehine, Ankara'nın İstanbul'a Karşı Fetvası	113
D- İstanbul ve Ankara Fetvalarının Karşılaştırılması.....	115
II-Müslüman Dünyasında Meydana Gelen Tutum Değişiklikleri ve Sebepleri	115
III- İtalya'nın İşgal Politikası.....	122
IV-Misak-I Millî Hudutları İçindeki Millî Kuvvetlerin Durumu.....	125
V- Anadolu'da Fransız İşgal Bölgelerindeki Fransız Askerî Kuvvetleri ve İçindeki Magripli Sömürge Lejyonerler	128
A- Kilikya, Güney Doğu Anadolu ve Yerel Savunma (Adana, Mersin, Maraş, İskenderun, Urfa, Antep).....	130
1) Kilikya ve Güney Doğu Anadolu'daki Türk Askerî Varlığı	131
2)Anadolu'da Bulunan Fransız Ordusundaki Müslüman Sömürge Askerleri (Türk Kaynaklarına Göre)	135
3) Kilikya'da Müslüman Sömürge Askerleri (Fransız Kaynaklarına Göre).....	144
4) Renkli Askerlerin Anadolu Maceraları	153
5) Kilikya'daki Fransız Kuvvetleri İçindeki Müslüman Askerlerle Türkler Arasında Yaşanan İlginç Olaylar	154
6-)Millî Mücadele'de Müslüman Sömürge Askerlerin Esir, Firar ve İltica Durumları.....	163
B- Zonguldak ve Civarındaki Fransız Kuvvetleri	164
C-Trakya, İstanbul ve Diğer Bölgelerdeki Kontrol Kuvvetlerinin Magripli Müslüman Sömürge Askerî Yönünden Durumu	167
D-Millî Mücadele Esnası ve Öncesinde Müslüman Sömürge Askerlerinin Kullanılma Sebepleri	168
1)Siyasî Gerekçe	168
2)Ekonomik Gerekçe	169
3)Askerî Gerekçe	172
4) Psikolojik ve Dinî Gerekçe.....	178
E-Millî Mücadele Esnasında Fransız Ordusunda Kullanılan Müslüman Sömürge Askerlere Karşı İzlenilen Siyaset ve Strateji	180

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAGRİP ÜLKELERİNİN TUTUMUNUN BASINA, ANILARA, TELGRAFLARA VE RAPORLARA YANSIMALARI

I-Türkiye Basınında Çıkan Yazı ve Haberler	182
II- Arap ve Avrupa Basınında Çıkan Yazılar ve Haberler	185
III- Kuzey Afrikalı Bazı Askerlerin Sözleri ve Magripli Liderlerin Anıları	202
A- Kuzey Afrikalı Bazı Askerlerin Sözleri	202
B-Magripli Aydın ve Liderlerin Anıları	204
IV- Magrip Coğrafyasından Gönderilen Mektup ve Telgraflar.....	208
A-Zafer'den Önce Yazılan Yazı, Telgraf ve Mektuplar	208
B-Millî Zaferin Bölgedeki Yansımaları	213

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE'NİN MAGRİP ÜLKELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I- Libya.....	217
II-Fas	222
III-Tunus.....	228
IV-Cezayir.....	232
V- Moritanya	236
VI-Millî Mücadele'nin Magrip Coğrafyasında Meydana Getirdiği Etki ve Bu Etkiyi Oluşturan Kanalların Değerlendirilmesi.....	237
VII- Ankara Antlaşması, Bu Antlaşmada Etkili Olan Faktörler	241
A-Magrip Faktörü (Sosyo-Ekonomik, Siyasî, Askerî, Dinî, Stratejik, Coğrafi ve Psikolojik Açılarının Karması Olarak)	241
B-Millî Mücadele'de Fransız Politikasının Anlaşmaya Doğru Evrilmesinde, Magripli Müslüman Kanaat Önderlerinin Rollerini	256
C-Millî Mücadele'de Fransız Politikasının Anlaşmaya Doğru Evrilmesinde, Magrip Bağlantılı ve Fransız Bazı Önemli Şahsiyetlerin Rollerini.....	261
1) Mareşal Lyautey ve Mme. Gaulis	261
2) General Gauroud, General Mangine ve Pierre Loti	264
VIII-İtalya'nın Anadolu'yu Boşaltmasında Fransa ve Magrip Faktörü.....	265

SONUÇ.....	271
-------------------	------------

KAYNAKLAR	291
------------------------	------------

EKLER.....	311
-------------------	------------

EKLER

EK-A(Fransız Savunma Bakanlığı ve Türk Kızılay Arşivleriyle, Millî Mücadele’de Esir Düşen Magripli Askerlere Ait Esirlerin İsim Listelerine Ait Örnek Bir Sayfa)

EK-B (Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Muharip Olarak Görev Yapan, Magripli Zuav Askerlerden Emekli Olanların İsim Listelerine Ait Defterden Örnek Bir Sayfa)

EK-C[Fransız Ordusunun Levant’da (Doğu’da) Konuşlanması]

EK-D(Fransız Ordusu’nda İslâm, Osmanlı-Alman İstihbarat Çalışmaları Broşürünün Kapağı)

EK-E(Fas Valisi Mareşal Lyautey’in Fransa’ya Gönderdiği Siyasî, Askerî Durum Raporları ve Mektuplardan Örnekler)

EK-F(Ankara Antlaşması’nda Rolü Olan Magrip Bağlantılı “*Pied-Noire*” İle Fransız Ordusunda Fransa Lehine Çarpısan, “*Pied-Noire*”, *Harki*” ve/veya “*Sömürge Askerlerin*”Fotoğrafları)

EK-G(Millî Mücadele Döneminde Paris’te Basılan Gazetelerden Türkiye -Magrip Eksenli Haberlere Örnekler)

EK-H(Osmanlıca Belgelerden Örnekler)

EK-I(Rif Savaşı ve Direnişçi Müslüman Magriplilerle İlgili Fotoğraflar)

EK-J(Fransa’nın B.D.S.daki Liderleri ve Müslüman Mezarlıklarına Ait Fotoğraflar)

EK-K(Fransız Ordusundaki Müslüman Sömürge Askerlerin Peyderpey Türk Tarafına İltica Edeceğini Bildiren Askerî İstihbarat Raporu)

KISALTMALAR

A.E.F	:(Africa Ecvatorial Française) Fransız Ekvatorial Afrikası
A.O.F	:(Africa Occidental Française) Fransız Batı Afrikası
ALN	:(Algerien) Cezayirli
AN	:Fransız Millî Arşivi (Arşive National)
ANOM	:(Arşiv National Outre Maire) Fransız Sömürgeler Arşiv Merkezi
ATASE	:Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BAP (CBÜ)	:Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü
B.D.S.	:Birinci Dünya Savaşı
Bk.	:Bakınız
b.d.	:Belli Değil
BİDEB	:Türkiye Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı
B.N.F.	:(Bibliothèque National France) Fransız Millî Kütüphanesi
BOA:	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bom.	:Bomba
Bomb.	:Bombardıman
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Ç.N.	:Çevirenin Notu
Çiz.	:Çizelge
D	:Dosya Numarası
DH. EUM.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
EHES	:(Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales) Sosyal Bilimler Yüksek Okulu
F.	:Fihrist Numarası
Fr.	:Fransız
G.	:Gömlek Numarası
Genkur.	:Genelkurmay
HR. SYS.	:Hariciye Nezareti Siyasî Kısım
İ.D.S.	:İkinci Dünya Savaşı

İNALCO	:(Institut National des Langues et Civilisations Orientales)
Doğu Medeniyetleri ve Dilleri Millî Enstitüsü	
İSH	:İstiklâl Harbi Dokümanı
K .	:Klasör Numarası
M.A.E CADİC	:Fransız Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Hizmet Merkezi (Ministere des Affaires Etrangères, Centre Arşive Diplomatic Courneuve)
M.A.E. CADİN	:Fransız Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Nante Hizmet Merkezi (Ministere des Affaires Etrangères Centre Arşive Diplomatic Nante)
Mme.	: Madame
M.	: Monsieur
M.S.A	:Müslüman Sömürge Askerler
MSB	:Millî Savunma Bakanlığı
MK	:Mustafa Kemal
p.	:Page (sayfa)
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
S.H.D	:Fransız Savunma Bakanlığı Arşivi (Service Historique de La De La Defence)
Tlgrf.	:Telgraf
TİTE	:Türk inkılap Tarihi Enstitüsü
v.d.	:Ve Diğerleri
T.B.M.M.	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.K.	:Türk Dil Kurumu
T.S.K	:Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜBİTAK	:Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Yzl.	:Yazılar
Yzs.	:Yazısı

TABLO DİZİNİ

Tablo Numarası	Tablo Başlığı	Sayfa Numarası
Tablo 1	Birinci Dünya Savaşı'nda Seferberlik Durumu	62
Tablo 2	Fransız Ordusunda Çanakkale Savaşı'nda Savaşan Müslüman Sömürge Birliklerinin Kuruluşu	81
Tablo 3	Fransız Ordusunda Ölenlerin Milliyetleri ve Sayıları	86
Tablo 4	Türk Kara Kuvvetleri	126
Tablo 5	Fransız Sömürge Tümeni'nin Kuruluşu	142

BELGE DİZİNİ

Belge Numarası	Belgenin Konusu	Sayfa Numarası	Belge Numarası	Belgenin Konusu	Sayfa Numarası
Belge 1	BDS'da Fransız Ordusu'nda Ölen Askerler	63	Belge 8	Gazete Haberi Kilit Taşı İslâm	195
Belge 2	Fr.Genkur. Bşk.lığının Emri	64	Belge 9	Gazete haberi Kilit Taşı İslâm	195
Belge 3	İtalyan'ın Küçük Asya'da Yayılma Arzusu	125	Belge 10	Depeche Algerien Türk Yunan savaşı	199
Belge 4	Doğudaki MSA Durumu	148	Belge 11	MK Paşa'ya Tebrik Telgrafı	215
Belge 5	Alman Eliyle Komplo	190	Belge 12	İsmet Paşa'ya Tebrik Telgrafı	216
Belge 6	İslâm İngiltere ve Fransa	191	Belge 13	MK Paşa'nın Lyautey'e Mektubu	263
Belge 7	Türk Zaferi'nin Fas'taki Yansıması	194	Belge 14	İtalyan Kuzey Afrika'da Yayılma Hedefleri	270

RESİM DİZİNİ

Resim Numarası	Resmîn Başlığı	Sayfa Numarası	Reim Numarası	Resmîn Başlığı	Sayfa Numarası
Resim 1	Magrip Coğrafyası Haritası	11	Resim 8	Levant Haritası.	84
Resim 2	Lyauteyin İkâmetgâhı	31	Resim 9	İtalyan ordusundaki MSA	92
Resim 3	İtalyan Ordusundaki MSA	43	Resim 10	İtalyan Kuvvetlerinin Anadolu'daki İşgal Alanları	124
Resim 4	Afrikalı Yaya Avcı Askerlerin Kıyafetleri	69	Resim 11	Nablustaki Fransız MSA	163
Resim 5	Çanakkale Cezayir Fransız MSA Birliği	79	Resim 12	MK ve Selahattin Eyyubi Propaganda Fotoğrafları	245
Resim 6	Çanakkale Fr. MSA Mezarlığı	81	Resim 13	Magrip Asker Deposu	255
Resim 7	Orleans Şehir Mezarlığındaki MSA	81			

Not: Yalnızca metin içindeki arşiv belgeleri ve resimler gösterilmiştir. Eklerdeki belgelere ve resimlere burada yer verilmemiştir.

GİRİŞ

Anadolu, kıtalararası kara ve deniz geçişlerine sahip konumu nedeniyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, günümüze kadar da çok kültürlü yapısını korumuştur. Türkiye, Trakya'daki toprakları ve çağdaş yönetim biçimiyle bir Avrupa, nüfusunun % 99'unun Müslüman olması, Asya'ya uzanan kara sınırları nedeniyle bir Asya-Avrasya, Ortadoğu diye isimlendirilen coğrafyaya açılan kapısıyla bir Ortadoğu, büyük bir iç deniz olan Akdeniz'e olan sınırları itibarıyla bir Akdeniz devletidir.

Türk Millî Mücadelesi'nin anlaşılması, 1911 yılında başlayan Trablusgarp Harbi detaylı bilinmeden, Asya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı kapsayan coğrafyada cereyan eden olaylar da eş zamanlı olarak ele alınmadan anlaşılması kolay değildir. Zaten Millî Mücadeleyi icra eden kadro, çoğunluğu sömürge ve Müslüman olan bu bahis konusu coğrafyadan bağımsız bir savaş da yürütmemiştir.

Biz bu çalışmada, bugün Libya-Tunus-Cezayir-Fas-Moritanya ülkelerini, bağımsız devletler olarak varlığını sürdürdüğü Magrip Cephesi ile aynı kompozisyonda ve gerekli kronolojik derinliğiyle beraber ele alacağız. Uluslararası arşiv kaynakları çalışmanın temelini oluşturacaktır.

Türk Millî Mücadelesinin görünüşü, Afganistan'dan, Moritanya'ya, Kafkaslardan Balkanlar'a uzanan bir medeniyetin emperyalistlerce maruz bırakıldığı durumun Türklere özel olarak kurgulanmış, mazlum milletlere gözdağı verme amacını güden bir emperyalist senaryodan başka bir şey olmadığı birçok bilimsel çalışmada anlatılmaktadır.

Bizim araştırmalarımıza göre, Türkler tarafından uzunca bir süre dinî mecraya oturtulamaya çalışılan emperyalist sömürgecilere karşı yürütülen anti-emperyalist savaş, 1918 yılı sonundan itibaren Millî bir perspektife evrilmeye başlanmıştır.¹ Batı'nın o dönemde, Pan-İslâm ve Pan-Türkizm'i esas alan emperyal düşünceye karşı, Millîyetçilik akımını ehvenişer görmüştür. Bu akıma, rakip imparatorlukların parçalanmasına sebep teşkil ettiği coğrafyalarda çok şiddetle karşı duruş göstermemiştir.

¹ Erzurum-Sivas Kongreleri ve Amasya Tamiminde tohumları atılan bu yaklaşım, dinî argümanlarla meşrulaştırılmaya çalışılmış. Birinci Meclisin feshine ve Sakarya Savaşı'nın kazanılmasına kadar Anadolu Müslümanlığı ve Mili Mücadele kavram ve yaklaşımı birliğe ele alınmıştır. Bk. Orhan Koloğlu, **Atatürk'ün Yanında İki Libyalı Lider, Ahmet Şerif ve Süleyman Baruni**, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Atatürk'ün 100. Doğum Ömer Muhtar'ın -Şahadet Yılı, Ankara, 1981, s:131

Böyle olduğu için bazı yenilmiş imparatorluklar ve mazlum medeniyetleri sömürgecilik tusunamisinden koruyan bir *-dalga kıran-* görevini üstlenmişti. Bu – *dalgakıran-* yüzyıllardır heba edilen Osmanlı İmparatorluğu’nun, Türk unsurları için, yeni bir heyecan dalgası yaratmış, kurtuluş sığınağı olmuş, çarpışmanın omurgasını teşkil etmiştir.

Çıkış gerekçesi yeni sömürge alanlarının paylaşılması olan, hemen hemen herkesçe Birinci Dünya Savaşı diye isimlendirilen büyük mücadele, bölgemizde değişik kombinasyonlarda halen devam eden kozmopolit bir savaştır.

Birinci Dünya Savaşı, büyük devletler açısından bir sömürge ve siyah kan (petrol) savaşıydı. Ancak Osmanlı açısından, Türk’ü Balkanlar’dan attıkları gibi Küçük Asya’dan da derdest edip sürmek isteyenlere karşı bir “ölüm-kalım savaşı”, İstanbul ve kutsal yerlerin alınmak istenmesi yönüyle de bir Haçlı Savaşıydı. Afganistan’dan Ortadoğu’ya ve Afrika’ya kadar bütün Magrip coğrafyası ve Anadolu’ya kadar bütün stratejik kavşaklar hedef olarak alınmıştı. Osmanlı Devleti, bu savaşta bütün kozlarını sonuna kadar kullanmıştı.

Osmanlı Devleti, *-ölümünden kurtulmaya çalışan bir insan gibi-* son ana kadar kendince yapması gereken her şeyi yapmış, ancak rakipleriyle arasındaki nitelik, nicelik ve savaşa hazırlık farkı karşısında gücünü tüketmiş, böylece son nefesini vermiş, tarih sahnesinden silinmek durumunda kalmıştı.

Bu kaçınılmaz sonda, kısmen sömürge, kısmen de himaye durumunda bulunan, Asya’nın Müslüman halklarının önemli bir kısmı İngiliz ordusunda, Kuzey Afrika ve Magrip halklarının önemli bir kısmı da Fransız ordusunda askerliğe, alınarak çoğunlukla ön saflarda muharip ve pek azı da yardımcı sınıf görevlerinde kullanılmıştı.

Ancak yine aynı coğrafya halkları, İslâm’ın sancaktarlığını yapmış, devrin, bu son bağımsız Türk ve Müslüman devletin, Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayan “bağımsızlık mücadelesini” yakından görmüş ve bu millete, hayranlık duymuştur. Her türlü sansüre ve baskıya rağmen Millî Mücadele’yi gönülden desteklemişler, Türk dirilişine gıpta ile bakmışlar ve kendi ülkelerinde de Mustafa Kemal Paşa gibi liderler aramışlardır.

Müslüman sömürgelerden toplanan İngiliz, Fransız ve İtalyan yerli askerleri, Filistin Cephesi hariç, ölerек İtilaf güçlerine zaman kazandırmaktan başka, büyük bir

başarı gösterememişlerdi. Millî Mücadele esnasında ise özellikle Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Kilikya² Cephesinde hiç başarılı olamamışlardır.

Fransızlar, Anadolu'da sömürge ülkelerinden topladıkları, düzensiz Ermeni Lejyon askerleri ile karma yaptıkları *-sayıları yetersiz-*sömürge askerlerden oluşan birlikleriyle beraber Anadolu macerasına atılmıştır. İtalyanlar ise (Ouachy Anlaşması)³ ile kâğıt üzerinde aldıkları Afrika'nın en doğusundaki Magrip ülkesi olan Libya/Trablusgarp'ı fiilen ele geçiremeyince, kördüğüm haline gelmiş, bütün Batı Anadolu'yu çok istemelerine rağmen, kendilerine verilmeyince Muğla ve Antalya kısmını gönülsüzce işgal etmeye kalkışmışlardır.

İtalyanlar, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında bile ele geçiremediği bu coğrafyanın dirençli halkına ve halk kahramanlarına kızmakla birlikte, içten içe saygı duyuyordu. İtalya, Birinci Balkan Savaşı'nın başlamasıyla üstü örtülen hezimetini, Birinci Dünya Savaşı'nın devamında ikinci kez Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında yaşamıştır. Mondros Mütarekesi'nin yarattığı fırsatlardan cesaret alarak Anadolu'da sürdürmek istediği emperyal hülyasına önce Yunanlılar ket vurmuş, sonrasında da eski Trablusgarp kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Magripli Şeyh Senusî⁴ vb. liderler geçit vermemişti. Afrika'daki başarısızlıktan aldıkları ders ve Anadolu'daki Magrip kahramanlarından duyduğu tedirginlikle bu defa dost postuna bürünmeyi tercih etmişlerdi. Öte yandan sadece İtalyanların değil Fransızların ve İngilizlerin de, Anadolu'daki bu Magripli Lider'den duydukları huzursuzluk gözlerden kaçmamıştı.

Millî Mücadele'nin cereyan ettiği dönemde Müslüman ülkelerin (1919 yılında Afganistan hariç) tamamı esirdir ya da işgal altındadır. Dolayısıyla Asya ve Afrika'dan bir Müslüman ülkenin Mili Mücadele'ye bakışını açık bir şekilde ortaya

²Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara,1988, s:175, Kilikya, Adana, Mersin'i içine alan 40.000 kilometrekareyi kapsayan bölgedir.

³Bk. İsrail Kurtcephe, **Türk İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara,1995, s: 199 Rıfat Uçarol, **Siyasî Tarih (1789-2010)**,8. Basım, İstanbul, 2010, s:431-432

⁴Senusî tarikatının kurucusu olan Muhammet Bin Ali es Senusî 1787 tarihinde Cezayir'de doğdu. Ailesi soyunun peygamberin kızı Fatıma'dan geldiğini iddia etmekteydi. Küçük ya Glarda Fas'a giderek Sünni gazeliye tarikatında yer aldı ve Mevlâyel-Arabî ed-Dekavî'den önemli ölçüde eğitim aldı. Eğitimini tamamladıktan sonra Cezayir, Tunus ve Trablusgarp bölgelerinde kısa süre kaldı. Daha sonra Mekke'ye gitti ve çalışmalarına orada devam etti. Orada Şazeliye Şeyhi Seyyid Ahmet Bin İdris'e bağlılığını bildirdi. Hicaz'da uzun süre kalan Senusî İbn-i İdris'in vefatı üzerine tarikatın lideridurumuna geldi. Ahmed eş-Şerîf es-Senusî, 1873'te Cağbûb'da doğdu. Babası Muhammed eş-Şerîf'tir. Küçük yaştan itibaren mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Din ilimlerinde âlim oldu. Senusiye Dergâhının başına geçtikten sonra faaliyetleri hızlandılar ve Türk kuvvetlerinin yanında yer aldılar. Bk.Abdullah Özdağ, **Trablusgarp Vilayeti'nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı(1876-1911)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara, Ekim 2014, s:186-191

koymak mümkün değildir. Ancak çalışmamızda yaptığımız gibi, o ülke halklarının tavırlarını, emperyal güçlerin yoğun baskı ve propagandasına rağmen bir yanardağ gibi içten içe kaynayan, yer yer dışa vuran, duygu, düşünüş ve tavırlarını, arşivlerde, basılı eserlerin satır aralarında, dönemin yarı bağımsız basınında ve tarafsız nitelikteki pek az sayıdaki batı kaynaklı dokümanlarda görebiliriz.

1919-1922 yıllarında, öncelikle Anadolu'da işgal kuvvetlerinde bulunan Magripli Müslüman sömürge askerlerin miktarı, Millîyetleri, Millî Mücadele'ye simetrik veya asimetrik etkileri, Magrip halkının diğer Müslüman halklar ile birlikte, İtalya ve Fransa'nın Türkiye için aldıkları kararlara etkisi ve Millî Mücadele'ye dolaylı katkısı araştırılmıştır. Ayrıca Magrip coğrafyasında başlamış ve devam eden işgaller ve Millî Mücadele ile eş zamanlı başlayan ya da devam eden kurtuluş mücadelelerinin Millî Mücadele'ye yansımaları, bu bölgelerdeki Mustafa Kemal Atatürk algısı, karşılıklı yansımalar ve etkileşimler incelenmiştir.

Ayrıca şu hususu belirtmek gerekir. Magrip ülkelerinin halkları, homojen ve bütünlük arz eden bir kompozisyonu içermemektedir. O günlerde çok parçalı kabile yaşamı, göçebe ve aşiret temelli yapılanmalar, mezhep temelinde gruplaşmalar, sömürgecilerin yarattığı suniliklerle çok karakterli, heterojen bir yapı hüküm sürmekteydi. Bu nedenle Magripli aydınlar, Magripli tarikat liderleri, Magripli şerif ve seyitler, Magripli manda, himaye altındaki Arap yöneticiler, Magripli askerî sömürge yöneticileri, yerel, Millî, yarı bağımsız Magrip basını, Magrip'te söz sahibi ülkeler⁵ olan Fransa ve İtalya başta olmak üzere Magrip'e kısmen etki eden İspanya, Almanya'nın, Bolşevik Rusya'nın hareketleri, ilgileri, Türk ve dünya basınındaki yansımaları ortaya konulmaya çalışıldı. Mustafa Kemal'in yanında görev yapan Magripli inanç önderlerinin, Millî Mücadele üzerindeki motivasyon yönünden katkısı ve İtalya'nın üzerindeki psikolojik etkisi çok büyüktür.

Magrip'in, Maşrik'in Arap ve Müslüman dünyası geneli ile karşılaştırmalar yaparak, Osmanlı'ya ve Mustafa Kemal Paşa fenomenine, bakışlarındaki farklılıkları da vurgulamaya özen gösterdik.

Çalışmadaki en paradoksal husus, işgalci devletlerdeki Müslüman sömürge askerleridir. Özellikle Fransa, Mondros Ateşkesi hükümlerine dayanarak, Anadolu coğrafyasını işgal ederken de tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi ordusunda, çoğunlukla Müslüman ülkelere topladığı askerleri kullanmıştı. Fransa, İtalya ve

⁵ Albert Hourani, **A History of Arab Peoples**, New York, 1992, s:7

İngiltere ordularının kuruluşunda, piyade, topçu, süvari, avcı birlikleri⁶ vb. şeklinde aktif olarak görev almışlardır. Tank, uçak, sağlık, veteriner vb. kritik sınıflar ile subay sınıfında, sömürge askerlere görev verilmemiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nda da yinelenmiştir.

Millî Mücadele döneminde, Kuzey Batı Afrika eksenindeki ülke insanları bir şekilde toplanmış -ki bunların bir kısmı Osmanlı topraklarının içindeydi- ve Türkiye coğrafyasında cepheye sürülmüşlerdir.

Millî Mücadele döneminde, Müslüman Magripli (Cezayir, Fas, Tunuslu) askerlerin Fransız ordusunun kadrosu içinde görev alarak, Türkiye'yi işgale geldiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir uygulama olan “*devşirme*” sistemi ve Hristiyanların savaşlarda kullanılması çok daha farklıdır.⁷

Afrika'da uzun yıllar boyunca süre gelen kolonicilik, sömürü ve emperyalizme maruz kalarak sanayiye geçiş yapan Avrupalıların hammadde kaynağı, mamul ürünlerin büyük bir tüketicisi ve pazarı haline gelmiş emperyal ülkeler ekonomisi için önemli bir role sahip olmuştu. Özetle mandacılık, himayecilik, doğrudan ve dolaylı sömürgecilik anlayışı, medeniyetler çatışması, bağımsızlığın önündeki en büyük engeldi.

Afrika devletlerinin sosyal, ekonomik, politik, sağlık ve eğitim sorunlarını gidermeleri için kendilerine özgü ekonomiye, kimliğe, kültüre, teknolojiye, dine, eğitime ve en önemlisi bunları yapacak insanlara ve liderlere ihtiyaçları vardı.

Kolonicilik, Avrupa'daki üretim biçiminin değişmesi sonucu başlamıştır. Sanayi devrimi, bireyleri, toplumları ve devletleri derinden etkileyen insanlık tarihinin en büyük dönüşümlerinden biri olmuştur. Sanayileşme devrimini başarıyla gerçekleştiren devletler, dünya dengelerini kendi lehine çevirme imkânı elde etmişlerdir. 19.yüzyılın sanayi devrimi Avrupa devletlerine yeni sömürgeler elde etme imkânı sağlamıştır. Özellikle Afrika Kıtası'nın Avrupa devletleri arasında taksimi, bu asırda gerçekleşmiş, sömürgecilik ve emperyalizm faaliyetleri gelişmiş,

⁶Avcı Birliği (Chasseur d'Afrique, chasseur a pied, et sipahi): 1831 yılından itibaren gönüllü Afrikalı sömürge askerlerden oluşmuş hafif piyade birliklerine, ya da süvari birliklerden seçilmiş keskin nişancı birliklerine verilen isimdir.

Bk. Fransa Savunma Bakanlığı Askerî Terimler Sözlüğü Roger Taupin, **Le Vocabulaire du Soldat Français de L'Époque Gallo-Romaine a La Guerre de 1914-1918**, preface du General Pierre Souque Nouvelles Editions Loubtieres, 2008 10 bis, Boulevard de L'Europe, BP 2731122 Portet-sur-Garonne Cedex pp:102-103

⁷Mesut Uyar Edward J.Erickson, **Osmanlı Askerî Tarihi (A Military Histotry of The Ottomans From Osman to Atatürk)** 2.Baskı, İstanbul, 2014, s:33

arasındaki mücadelelerin temel sebebini teşkil etmişti. Kölelik öncül sermaye olarak görevini yerine getirmiştir. Artık biriken sermaye yatırımı yapmak ve yeni hammadde ihtiyacını karşılamak için Afrika'da koloniler edinme yarışı hız kazanmıştır.

Endüstri devrimi insanlık tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Çünkü endüstri köle tabanlı ekonomi yerine, farklı üretim biçimleri yaratmıştır.

Ancak Magrip ülkelerinin Libya hariç tamamını sömürgesi altına alan Fransa, sömürgeci devletler arasında Afrika'ya yönelen ilk devlet olmuştu.⁸ Afrika sömürgecilğinde özellikle köle ticaretinden önemli gelir elde eden ve özellikle 1830-1870 yılları arasında büyük bir sömürgeci devlet niteliğini kazanan Fransa, uzun süren bir mücadele sonucunda ele geçirdiği Cezayir'den sonra 19. yüzyılın ortalarında Senegal'den Afrika'nın iç bölgelere doğru ilerlemiştir. Ancak Fransız kuvvetleri el-Hac Ömer liderliğindeki Fulaniler tarafından durdurulmuş, bunun üzerine Fransa, Senegal'i ilhak siyaseti uygulamış ve bölgedeki zenci kabile reislerini denetim altına alarak himayesini zorla kabul ettirmişti. 1830 ve 1846 yılları arasında Cezayir'e tamamen yerleşen Fransa, 1871'deki Almanya yenilgisinden sonra bir süre içine kapanık bir politika takip etmişti. Fransa kısa sürede kendisini yeniden toparlayarak 1880'lerde yeniden sömürgecilik faaliyetlerine dönmüştür. 1881 yılında Tunus'a bir oldubittiyle girmişti.

Fransız Sömürge İmparatorluğu, 19. ve 20. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nun ardından dünyanın ikinci büyük Sömürge İmparatorluğu olmuştur. Fahir Armaoğlu'na göre Fransız Sömürge İmparatorluğu'nun yüzölçümü, 1890-1913 yılları arasında 3.500.000 mil², İtalya ise 185.000 mil²'dir.⁹ Bir başka kaynağa göre Fransa, 1900 ile 1930 yılları arasında, dünyada ikinci sömürgeci güç olarak 13.000.000 km²'ye ulaşmıştı. Bu büyüklük dünyadaki karaların toplam yüzölçümünün % 8,7'si demektir.¹⁰ Fransızlar, Orta Afrika'nın batısında (Afrique Occidentale France) ve doğusunda Afrique Ecvatoral France (Doğu Afrika) üzerinde, hâkimiyet kurmuşlardır. Ana amaçları bölgedeki yerli ahaliyi birbirinden ayırmaktı. Bu yolla birçok zenci kabilesi birbiriyle konuşamayacak duruma getirilmişti. Ayrıca misyonerler aracılığıyla Hıristiyanlık kabul ettirmeye çalışılmıştır. Bugün

⁸Bk.Afrika'da Fransız Sömürgeciligi, Ahmet Kavas, **Osmanlı Afrika İlişkileri**, İstanbul, 2006, Tasam Yayınları, s:173-177

⁹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**, Genel Yayın No:232, Tarih Dizisi:17, 2.Baskı, Ankara,1984, s:80

¹⁰Kavas, **Osmanlı Afrika...**, s:178,(Fransız Sömürge İmparatorluğu, II ve III.Cumhuriyet döneminde en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

Batı, Doğu, Maşrik hariç Magrip (Batı-Magrip) Afrikası'nda ki birçok devletin resmî dili Fransızcadır.¹¹ Halk, günlük yaşamda Arapça, Fransızca ve Berberice karışımı dil ve lehçeleri kullanmaktadır.

17. yüzyıldan itibaren ilim yönünden de süratle gelişen Batı, kendisine yeni ilim sahaları bulmuştu. Aslında Batılı Devletler, ilmi gelişmeleri ve bu alanda yapılan çalışmaları kendi halklarının menfaatine, ancak diğer medeniyetlerin genellikle zararına olacak şekilde, sömürgeciliğin emrinde kullanmışlardır. Batılılar maddi ve manevi zenginliklerinden faydalanmak istedikleri toplulukları önce ilim yoluyla incelemişlerdir.¹² III. Cumhuriyet döneminde sömürgeciliği yeniden canlandıran devlet adamları, Gambetta ve Jules Ferry oldu. Jull Ferry: *“Sömürgeler Fransa gibi zengin ülkeler için avantajlı bir sermaye yatırım alanıdır”* demişti.

Sömürgecilik bir kısım dünya devletleri için vazgeçilmez ekonomik sektör, okulları olan kökleşmiş bilimsel bir alandır. Son yıllarda sömürgecilik, yeni bir anlam ve şekil kazanarak ve de klasik tarzından çok daha etkili olarak hâlâ devam etmektedir.¹³

Anadolu'da son derece yaygın istihbarat ağından, hiçbir ayrıntısı ihmal edilmeyerek toplanan bilgiler, Paris'te Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları'na ulaştırılıyordu. Burada titizlikle irdelenerek değerlendiriliyor ve devletin bölge ile ilgili politikaları, bu taze bilgilerin ışığında yeniden tahlilden geçirilerek yeni seçeneklere ulaşıyordu.

Fransa'nın İstanbul, Beyrut, Tahran Yüksek Komiserleri ve yine İstanbul ve Trabzon'daki temsilci ve konsolosları, özellikle 1919 yılının sonları itibariyle Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'daki gelişmeleri yakından izleyerek, oldukça önemli bilgileri Paris'teki merkezlerine ulaştırıyorlardı.

Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız üzere, gerek sivil gerekse askerî belgeler, Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını ve bölge ile ilgili politikalarında zaman zaman uğranılan değişim ve oluşumlarda hangi etkenlerin rol oynadığını içermesi açısından, önem taşımaktaydı.

¹¹Bugün birçok Afrika ülkesinde, *“Francafon Ülkeler”* organizasyonu kapsamında Fransızca konuşmayı teşvik etmekte, ekonomik ve askerî anlaşmalarla, Cezayir, Tunus, Fas ve Senegal, Moritanya, Fas Doğu ve Batı Afrika ülkelerinin tamamında, yani bir zamanlar sömürgesi altındaki ülkelerde siyasi etkinliğini muhafaza etmektedir. Bk. Ahmet Kavas, **İki Din Arasında Fransa** İstanbul, 2011, s: 201

¹²Kadir Kasalak, **Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara Üniversitesi, .Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1991, s:6

¹³Andre Viltchek, **Küresel Terör, Sömürgeleşme ve Batı Yalanları**, 1.Baskı, İstanbul, 2010, s:265

1918-1922 arası Türkiye Cumhuriyet tarihinin temel taşlarını oluşturan gelişmelerin, Fransa'nın dış politikasına yansımalarının yaptığı etkileri ve sonuçları belirtmekle yetinilecektir. Konuya girerken, Osmanlı Devleti ile ilgili olarak 1918 ve 1919 yıllarındaki durumunu içeren değerlendirmelere kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Şöyle ki, artık dağıldığı, yıkılıp gittiği tüm belirtileriyle ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nde, Batılı sanayileşmiş ülkelerin, yüzyıl öncesinden başlayarak yaptıkları mali yatırımlar ve elde ettikleri ticarî ayrıcalıklar, siyasal içerikli sonuçların da belirleyicisi olmuştu. Gündemdeki soru, "*Osmanlı Devleti nasıl paylaşılacak?*" şeklindeydi. Bu amaca dönük olarak yoğun çalışmaları yüzyıl öncesinden başlatan Batı, sorunun adını da koymuştu: "*Doğu/Şark Sorunu*" "*Müslüman Sorunu*".¹⁴Bu nedenle *İtilaf Devletleri*, 1. Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlar açısından Doğu Sorunu'nun "*temel*"den çözüldüğü inancındaydılar. Daha savaş yıllarında aralarında, yaptıkları gizli paylaşım antlaşmaları ile nüfuz bölgelerini saptamışlardı. Ne var ki ilgili devletler, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp gitmesi halinde, yüzyıllık yatırımlarının geleceğini güvence altına almak ve çıkarlarını koruyabilmek yolunda, aralarında hızlı bir rekabeti de başlatmışlardı.

Sömürgeciliğin ana nedenleri, ekonomik,¹⁵ stratejik ve psikolojiktir. Ekonomik ihtiyaçlar ve stratejik ihtiyaçların yanı sıra büyük devlet olma, prestij artırma, beyaz ırkın diğerinden üstün olma arzusu ve Hristiyanlık unsuru emperyalizmin motor unsurları olmuştu. Avrupalılar kamuoylarını kendileri dışındaki ulusları uyandırmak, medenileştirmek, Hristiyanlığı yaymak ve diğer Hristiyan toplulukları kurtarmak gibi bir misyonu üstlendiğine inandırmışlardı.¹⁶

En önemli değeri bu coğrafyanın, Ortadoğu gibi zengin doğal gaz ve petrol yataklarına sahip olduğunun, sömürgeci devlet olan İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından bilinmesiydi. Bu arada ekonomik etkenler yeni birliğini kuran İtalya'yı da

¹⁴Bu tabir ilk kez 1815 yılında Viyana Kongresinde kullanılmıştır. Detay için Bk. Seyit Sertçelik **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu (Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914)** 3.Baskı, Ankara, Ağustos 2015, s:1, Rahmi Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, Ankara,2001, s:7, Ayrıca Bk.Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları-I, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler)** Ankara, 2007, s:17.Ayrıca bk.Mevhibe Savaş, **Şark Meselesi**, Gaziantep, 2006, s:16,

¹⁵ Fransız Başbakanı Jules Ferrry'ye göre "*Sömürgecilik politikası sanayi politikasının doğurduğu bir çocuktur.*"Ferrry 1881'de şöyle diyordu: *Yarınki istikbal değil, lakin 50 yıl sonraki, 100 yıl sonraki ve hatta vatanımızın istikbali, çocuklarımızın istikbali, çocuklarımızın mirasının ve işçilerimizin ekmeğinin istikbali söz konusu olmaktadır*". Armaoğlu, s:80

¹⁶Bahattin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Eröz, Bayram Kodaman, M. A. Abdülhalik Çay, **Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu**, İkinci Tıpkı Basım Ankara, 1986, s:159-160

Eritre ve Somali'den sonra eldeğmemiş zenginliklerinden dolayı Habeşistan'a doğru yöneltmiştir.¹⁷

Ne yazık ki bütün bu gelişmeler neticesinde, Türkiye yüzyıllarca yönettiği ve güvenliğini sağladığı topraklardan su geçiş yollarının açılması ve buralarda petrolün ortaya çıkmasıyla birlikte Kuzey Afrika ile domino taşı gibi oynanmış ve Ortadoğu topraklarından Osmanlı Devleti uzaklaştırılmıştı.

Şimdi bu Magrip coğrafyası, Osmanlı'nın hükümrancılığı ve Avrupa'nın istilasını, sömürgecilik savaşının bir dünya savaşına dönüşü nihayetinde Millî Mücadele'nin kompozisyonunda Müslüman Magrip coğrafyasının bir katkısı etkisi var mıdır? Belgeler ve birincil kaynaklar ışığında inceleyelim.

I-Türkiye'yi Çevreleyen Coğrafya

Türkiye, Asya ve Avrupa Kıta'sına sahip bütün medeniyetlere ev sahipliği yapabilme vasfını göstermiş özgün bir coğrafyada konumlanmış bir ülkedir. Bu ülkenin kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Kafkasya ve Hazar Denizi, güney uzanımında İran yer almaktadır. Türkiye'nin güneyi içinde yüzlerce irili ufaklı ada barındıran Akdeniz, Güneydoğusunda, Irak, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Yemen, Suudi Arabistan ve Mısır vb. ülkelerden oluşan sosyal bilimciler tarafından Ortadoğu diye adlandırılan coğrafya bulunmaktadır.¹⁸

Türkiye'nin güneyinde Akdeniz'e Süveyş Kanalı'yla bağlantısı olan ve batı-doğu hattında uzanmakta olan Mısır, Habeşistan, Somali, Sudan, vb. ülkelerin oluşturduğu Maşrik (Kuzey Doğu Afrika) coğrafyası yer almaktadır. Türkiye'yi çevreleyen son coğrafya parçası ise yine batı-doğu hattında uzanan, tamamının Akdenize ya da Atlantik okyanusuna kıyısı olduğu Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya ülkelerinin oluşturduğu Magrip coğrafyası vardır. Magrip, Arapça bir kelimedir. Sözlük anlamı Batı demektir. Coğrafi olarak kastettiği mana ise Kuzey Batı Afrika anlamına gelmektedir.¹⁹

Afrika kıtasına Afrika adı, Kartaca'ya ilk defa ayak basan Romalılar tarafından "*Pön Savaşları*" sırasında verilmişti. MÖ 1. yüzyıl sonlarında bütün kıtaya yayılan bu terim, yerini daha sonra Arapça "*İfrikîya*" kelimesine bırakmıştır. Roma'nın eski Afrika eyaletine "*El-Magrip - Batı ülkesi*" yani Mısır'ın batısındaki ülke, güneydeki çöl alanına ise "*Sahra*" adı verilmişti. Daha sonra buraya gelen Avrupalı sömürgeciler, "*Afrika*" terimini bütün kıta için kullanmışlardır.²⁰

¹⁷ Armaoğlu, s:252

¹⁸ Necati İyikan, **Orta Asya Güney Kafkasya Siyasî Gelişmeler**, 3.baskı, İstanbul, 2011, s:38-39

¹⁹ Can Altan, **Afrika Ülkeleri ve Kuruluşları**, Ankara, 2003, s:145

²⁰ Hourani, s:282, 461, [Http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/Afrika](http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/Afrika) (27.12.2013)

Magrip sözcüğü, Arapça'da yön bildiren bir sözcüktür ve "Batı" anlamına gelir. Tarihte Romalılar tarafından bugünkü Cezayir'in orta ve batısını, Fas'ın kuzey bölümünü kapsayan Roma eyaletinde yaşayan halka "*Mauri*" denirmiş. Halkın oturduğu eyaletin adı içinse Mauretania adı kullanılmış. Bölge, M.S. 7. yüzyılda Arapların egemenliğine girmiş ve Araplar sayesinde bu topraklarda yaşayan halk, İslâm dinini kabul etmiştir.²¹

İslâm kaynaklarında, Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan ve günümüzde Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'yı içine alan Kuzey Afrika bölgesi ile Güney Sahra denilen yerler Magrip adıyla anılmaktaydı.²² İslâm tarihçileri ise Kuzey Afrika'daki beldelerin tamamına Magrip Ülkeleri veya yerli halkın çoğunluğunu teşkil etmeleri sebebiyle Berberistan adını vermekteydiler. Bu isimlendirme diğer tarihçiler tarafından da kullanılmıştır.

Genel kabul gören yaklaşıma göre Avrupa tarihçileri, Magrip Ülkeleri veya Berberistan denilen bu toprakları üç coğrafi bölgeye ayırmışlardır²³:

a- Kuzey Afrika'nın doğu kısmı, yani Tunus ve Bıçay taraflarına İfrikiye denilmektedir.

b-Kuzey Afrika'nın batı tarafına Tilnesan bölgesi de dâhil olmak üzere Orta Magrip (Magrip-i Evsat) adı verilmiştir. Burası bugünkü Cezayir'dir.

c-Uzak Magrip (Magrip-i Aksâ)'dır ve Fas topraklarını içine almaktadır. Uzak Magrip'e Berr'ül-Udue de denir. Ayrıca Cibâl-i Berber yani Berber dağları denen bölgeyi de Uzak Magrip'e katmak gerekir.²⁴

Eski zamanlardan beri Mısır dışında bütün Kuzey Afrika'da yerleşmiş bulunan ve nerden geldikleri kesin olarak tespit edilemeyen yerli halka "*Berber*" veya çoğulu olan "*Berâbire*" adı verilirdi. Bunlar sonradan Müslüman Araplarla karışmışlar ve bugün artık kesin olarak birbirinden ayrılamaz hale gelmişlerdir. Berberilerin Afrika milletlerinden olmadığı ve çok eski zamanlarda Asya milletlerinden oldukları hâlde zamanla Fırat ve Dicle vadilerinden ayrılarak Afrika'nın çöllerine ve Atlas Okyanusu'nun sahillerine yerleştikleri, tarihçilerin üzerinde önemle durdukları bir ihtimaldir. Netice olarak, Berberiler bu ülkelerde

²⁰<http://www.nuveforum.m.net/1729genel-kultur-m/68690-Magripliler-Kuzeybatı-Afrika'nın-Müslüman-Halkı> (29.12.2013)

²²Rapor No: 29, Şubat, 2011, **Tunus Halk Devrimi ve Türkiye Deneyimi (Tunisia Populer RevolutionEnd Turkey's Experiance)**, Orsam –Türkiye, Ankara, 2011, s:7

²³Halil Cin, "**Magrip Ülkeleri Üzerinde İslâm'ın ve Türklerin Etkileri**", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10543.pdf> s:15, (21.04.2016)

²⁴Cin, s:17

Kartacalılar ve Himyerilerinden daha eskidir ve onlarla nesep itibariyle ilgileri yoktur.²⁵

Maşrık sözcüğüne gelince, Arapça’da “*Doğu*” anlamına gelir. Mısır, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin’in doğu yakasındaki ülkelerin tamamı Maşrık Bölgesi’nin içindedir.

Türkiye, Kıbrıs, Yunanistan, Malta, İtalya, Fransa ve İspanya ise Magrip ile beraber Akdeniz ülkelerini meydana getirir. Bu ülkeler tabiat tarih, kültür bakımından ortak özellik taşımakla birlikte, dinî inanç ve Akdeniz’i kontrol etme konusunda birbirlerine rakiptir. Cebelitarık Boğazı, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Süveyş Kanalı ile kıtaları, okyanusları birbirine bağlayan Akdeniz havzası, başta Ortadoğu olmak üzere bitmek tükenmek bilmeyen petrol rezervleri, ticarî limanları, irili ufaklı binlerce adaları, deniz, hava ve kara ulaşım yolları, enerji ve maden yatakları, zengin ticarî kıyı ve limanları ile sadece bölge ülkelerinin değil, bütün güçlü ve emperyal devletlerin söz sahibi olmak için can attıkları bir yer olmuştur.

Kara Afrika deyimi ise; Magrip ve Maşrık ülkeleri ile Güney Afrika ülkelerinin dışında kalan bölgede bulunan Afrika halklarının oluşturduğu ülkeleri Orta Afrika’yı kapsamaktadır.²⁶

Resim 1: Magrip coğrafyası (Kuzey Batı Afrika: Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya gibi Akdeniz’e veya Atlantik Okyanusuna Kıyısı Olan Ülkeler)

²⁵Cin, s:18

²⁶Altan, s:166

II-Anadolu İçin Magrip'in Önemi

Magrip kıyıları, sadece Atlas okyanusu ile Akdeniz girişine ve Cebelitarık Boğazı'nın güney kıyısına hâkim olma özellikleriyle dahi stratejiktir. Maşrık ve Magrip'in iki büyük ülkesi Kızıldeniz ve Atlas Okyanusu'na giriş çıkışları kontrol ederler.

Libya'nın Anadolu'nun tam güneyinde olması ve Türkiye'ye coğrafi yakınlığı ve Akdeniz'e uzunca bir kıyısı olması yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ın Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler olma hasebiyle Türkiye'nin güneyinden gelebilecek tehlikelere karşı üs bölgesi olma özelliği taşırlar.

Fas ve Moritanya hem Atlas Okyanusu'na hem de Afrika'nın içlerine el atan yaklaşma istikametlerine sahip olması nedeniyle stratejiktir. Bu bölgelerin Türkiye'ye dost bağımsız Müslüman ülkelerin elinde olması, Türkiye'nin güvenliğini birinci derecede etkiler.

Bu coğrafyanın için çok önemli olmasının sebebi Osmanlı'nın bu coğrafya ile yükselme döneminden itibaren ilgilenmesinden de anlaşılabilir. Anadolu'nun boğazına Batı'dan ve Güney'den bir kement gibi dolanan, Midilli'den Kıbrıs'a kadar tüm adaların arkasına denizden yaklaşma imkânı sağlar. Tanca boğazından itibaren Akdeniz'de intikal eden bütün deniz vasıtalarının geçişini tehdit eder. Orta ve Batı Avrupa'ya hiçbir engelle karşılaşmadan, güney kıyılarından amfibi harekât ve kuşatma imkânı sağlar. Ayrıca Moritanya ülkesi Afrika'nın etrafından dolaşmak isteyen deniz vasıtalarının Afrika kıtasına yakın seyretmesini tehlikeye düşürür.

İslâm Tarihi, Endülüs ve Emevi Devleti'nin Osmanlıyla tarihi bağları vardır. Bölgenin yer üstü ve altı zenginlikleri dikkat çekicidir.

Magrip, Maşrık coğrafyaları beraberce Kuzey Afrika olarak, Kartaca, Roma, Araplar, Osmanlılar vb. gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Doğu ve Batı medeniyeti arasında tıpkı Anadolu gibi bir köprü niteliği taşır. Magrip dinî, tarihî ve kültürel özellikleriyle Türk Milletine uyum sağlama özelliği olan bir coğrafya olarak değerlendirilebilir.

III-Osmanlı İmparatorluğu ve Magrip

Osmanlı İmparatorluğu yükselme devrinden itibaren Kuzey Afrika'ya ilgi duymuştur. Ancak esasen İspanya'da mağdur kalan Endülüs Devleti'ne ait halkın

İspanya zulmünden kurtarılması için Barbaros Hayreddin Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman tarafından gönderilmesiyle ilgi fiilen başlamıştır.

Osmanlı Devleti, muhtelif seferler ve gaileler sebebiyle Endülüs Müslümanlarına yardım edememiş, bu işi 16. asır ortalarından itibaren Cezayir Beyleri'ne bırakmıştı. Bir aralık İspanya'daki Endülüs Müslümanlarına himaye ve yardım etmek düşünülmüşse de Kıbrıs'ın fethi ve İnebahtı bozgunu,²⁷ Osmanlı'nın bu düşüncesini Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya havale etmesine neden olmuştur. Ona göndermiş olduğu 1570 tarihli bir hükümle söz konusu yardımı uygulamasını istemişti. Bunun neticesi olarak birçok Müslüman ve Yahudi Afrika sahillerine geçirilmiş sonra bir kısmı da Adana, Üzeyr, Tarsus, Sis, Trablusşam, Kars-ı Zülkadriye Sancaklarına yerleştirilmiştir.

A- Osmanlı'nın Magrip'e Girmesi

Doğu ile Batı arasında önemli rolü olan Akdeniz ticaretinin, Amerika ve Ümit Burnu'nun keşfi ile yön değiştirmesi, bölge ekonomisini bir hayli sarsmıştır. Bu keşifler aynı zamanda akıncı denizcilerin uğraşlarını da aksatmıştır. Bu akıncılar, kişisel yetenek ve becerileriyle Batı Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda uğraşlarını sürdürebilmek ve kendilerine ün sağlamak gayretiyle Kuzey Afrika kıyılarında giriştikleri harekât sonucu, bu kıyılar Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiş, devletin nüfuzu Atlas Okyanusu'na ulaşmıştır.²⁸

24 Ağustos 1516 tarihinde, Cezayir Türk Devleti'ni kuran Oruç'un ve ağabeyi İshak'ın 1518 yılında, şahadetlerinden sonra Hızır Reis (Barbaros Hayrettin) devlet yönetimini eline aldı. Ancak Oruç ve İshak Reislerin şahadetleriyle sonuçlanan Tielemsen ve Beni Reşit Kalesi muharebesinde, Türk asıllı askerlerden verilen zayıt Hızır Reis'i endişelendirmişti. Hızır Reis Türkleri Cezayir'den çıkarmaya çalışan İspanyollara karşı bir zafer kazanmasına rağmen (23 Ağustos 1519), İstanbul'a bir kurul ile mektup göndermiş, Osmanlı Devleti'ne tabi olmak isteğinde bulunmuş ve kabul edilmişti.²⁹

²⁷Moulaïd Gaid, **Türkler İdaresi'nde Cezayir**, (Çev:Fahir Melek), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s:59,60

²⁸T.S.K., **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III ncü Cilt 3 ncü Kısım Eki Fas Seferi,(1551-1578)**, ATASE Yayını, Ankara, 1972, s.1

²⁹T.S.K., **Fas Seferi**, ATASE Yayını, s:4

Barbaros'un İtalya'da yaptığı tam bir fetih hareketi değildir. Tersine, kendi bildiği şekilde savaşmaya devam eder. Barbaros ve beraberindeki denizciler, ilk ciddi sınavlarını 1538'de Preveze'de verdiler. Büyük bir zaferle neticelenen bu savaş, Osmanlıların Orta-Batı Akdeniz'de hâkimiyet kurmalarının başlangıcı olmuştur. Osmanlılar aynı yıl Akdeniz'in giriş kapısı Aden'i de zaptetmiştir.³⁰

Kanuni Sultan Süleyman, Endülüs'ten ve Balkanlar'dan, Mekke'ye hacı götüreren gemilere rahat vermeyen Haçlı korsanlarından Batı Akdeniz'i korumayı vazife saymış ve Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'yı, Trablusgarp'ı İspanyollardan alması için görevlendirmişti. Ünlü Türk denizcisi Turgut Reis'in de katıldığı bu seferde Trablusgarp, İspanyol şövalyelerinden alınmıştı(15 Ağustos 1551).

Bundan sonra Kuzey Afrika kıyıları, Akdeniz'deki tüm adalar tek tek ele geçirilmiştir. Fas ise bağlı devlet haline getirilmişti. Türkleri Batı Akdeniz'den uzaklaştırmak isteyen II. Filip ve müttefiklerinin oluşturduğu donanma, 1560'ta Cerbe'de yenilmiş, III. Murat devrinde (1574-1595), Fas'ın Osmanlılara tâbi olmasıyla Osmanlı'nın gücü Atlas Okyanusu'na dayanmıştı. O devirlerde Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda Akdeniz'deki en büyük güç olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu yüzyılda gerçekleştirilen fetihlerle, bölgedeki en büyük siyasî güç olmanın yanında, ekonomik bakımdan da son derece iyi bir konuma yükselmişti.³¹

Trablusgarp uzun müddet yarı bağımsız sayılabilecek şekilde "*Dayılar*" veya "*Karamanlı Dayılar*" tarafından idare edildi.1834'te ise İstanbul'a bağlı normal bir eyalet haline getirildi ve 1911'e kadar bu şekilde devam etti. 1834'den 1911'e kadar olan devrede Trablusgarp'a Osmanlıların ikinci vilayeti denilmekteydi.³²

Barbaros Hayreddin Paşa, İspanya'daki Endülüs Müslümanlarını kurtarmak için Kuzey Afrika'ya girmiş ve bunlardan 100.000 kadarını kurtarmış ve onları Cezayir'in Oran şehri başta olmak üzere kıyı boyunca yerleştirmişti. Nihayet 1574'te Uluç Ali Reis ile Sinan Paşa, Tunus topraklarının Doğu-Batı Akdeniz'in deniz yollarını kontrol altında tutmaya yarayacak bir coğrafi yapıya sahip olduğunun bilincinde olduğundan önce bu bölgeyi ele geçirmek suretiyle³³ bütün Cezayir ve Tunus, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline geldi. Osmanlı Devleti

³⁰İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları XIII. Dizi, **Dünya Tarihi**,II.Cilt 3.Baskı, Ankara,1975, s:393

³¹**Osmanlı İle İspanya Arasında Endülüslüler ve Onların Osmanlı Ülkesi'ne Göçleri**, [Http://www.endulus.net/endulustarihi/osmanli.htm](http://www.endulus.net/endulustarihi/osmanli.htm).(09.2015)

³²Hale Şıvgın, **Tablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s:1

³³T.S.K., **Fas Seferi**, ATASE Yayını, s:5

zamanında Cezayir ve Tunus, Yeniçerilerin desteklediği bir “*Dayı*” vasıtasıyla yönetilmeye başlandı. Tunus ise daha sonra bir “*Bey*” vasıtasıyla yönetilmeye devam etmişti.

16. yüzyılda Tunus ve Cezayir'deki Magriplilerin tamamı Osmanlı yönetimini kabul ettiler, ama kentleri büyük ölçüde özerkliğini korudu. Bu yüzyılda, Kuzey Afrika'da Mısır'dan Fas'a kadar uzanan tüm Kuzey Afrika toprakları, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştı.

1830 yılına geldiğinde Cezayir'in nüfusu 10 milyona, Engizisyon Mahkemeleri'nden kaçarak Cezayir'e yerleşen Yahudi nüfusunun sayısı da 150.000'e ulaşmıştı.³⁴ Bu arada Fransa, İngiltere, İspanya ve İtalya Tunus'ta ekonomik faaliyetlerde bulunmaya devam etmekteydiler.

B-Magrip'te Osmanlı Yönetimi ve Etkisi

Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan ve günümüzde Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'yı içine alan Kuzey Afrika Bölgesi ile Güney Sahra, İslâm kaynaklarında Magrip adıyla anılmaktaydı. 15. yüzyılda bu bölgede İspanya ve Portekiz'in hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. İspanya-Portekiz mücadelesi sürerken, 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı egemenliği, Kuzey Afrika topraklarında varlık göstermeye başlamıştır. 1513 tarihinden itibaren Kaptan-ı Derya Sinan Paşa, Oruç Reis, Hızır (Hayrettin) Reis ve Turgut Reis Tunus, Trablus, Cezayir ve Mısır üzerinde Osmanlı hâkimiyetini sağlamak amacı ile seferler yapmaya başlamışlardır. 1534'te Hayreddin Reis, Ebu Abdullah'ın oğlu ve Halefi el-Hasan'ı Tunus'tan çıkararak Hafid yönetimini sonlandırmış ve Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa 1574'de ise İspanyol varlığını da tamamen sona erdirerek Tunus üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini tamamlamıştır. Sinan Paşa, İstanbul'a dönmeden önce, Tunus'ta, bir “*Yeniçeri birliği*” bırakmış ve Tunus Beylerbeyi olarak Haydar Paşa'yı tayin etmiştir.

1544 yılında Fas Kralı Mevlay Ahmet'in annesi Kanuni Sultan Süleyman'a elçi göndererek istekte bulunmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Fas sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Kanuni, Fas ile ilgili gelen şikâyet ve müracaatları politik yollardan çözmek istemiş, Fas ile ilgilenme görevini Cezayir

³⁴Gaid, s:147

Beylerbeyi Hasan Paşa'ya vermiştir. Kanuni'den Fas ile ilgilenme görevini alan Hasan Paşa (Barbaros'un oğlu olup) da aşağıdaki nedenlerden ötürü Fas'ı işgal etmeyi o dönemde çok istemişti.³⁵

Görünüşteki sebep, Cezayir'de Osmanlı Devleti'ne karşı olan bazı yerlilerin Fas topraklarına kaçmayı âdet hâline getirmiş olmaları ve kendilerinin de Halifelik iddiasında bulunmalarıydı. Gerçek sebep ise, Fas topraklarının, Cebelitarık Boğazı üzerinden Kuzey Afrika'yı Avrupa Kıtası'na bağlayan bir mihverde olmasının yanı sıra, Atlas Okyanusu'nu Akdeniz'e bağlayan bir başka ekseninde daha olmasının getirdiği stratejik önemiydi.

Hasan Paşa'dan sonra Cezayir Beylerbeyi olan Salih Reis de Fas'a ulaşmak için kararlı bir tutum takınmıştır. O'nun düşüncelerine göre, *"Cezayir denizcileri için, Atlas Okyanusu'na Cezayir'den ulaşmak çok zordu. Fas'ın işgali Osmanlı Devleti'ne de Portekiz'in Ümit Burnu'nu dolaşan filosunun yolunu kesmek olanağı sağlayacaktı."* Salih Paşa, 6 Ocak 1554'te Fas şehrinin surları önüne gelmiş ve bir iki denemeden sonra, üçüncü ve sonuncu meydan muharebesinde Fas Kralı İkinci Mehmet'i mağlup etmişti. Aynı gün öğle üzeri Fas Sultanlığı'nın taht şehrine girdi ve böylece bu Sultanlık'ta yüzyıla yakın sürecek olan Türk nüfuz ve egemenliği dönemi başlamıştı.

Salih Paşa, Mayıs başlarına kadar dört ay Fas şehrinde kalmış, ülkede Kanuni Sultan Süleyman adına hutbe dahi okutmuştur. Hasan Paşa, ikinci kez 1557 yılında Mostağnem muhaberesinde, İspanyollarla işbirliği yapmış olan Faslıları yenmiştir.³⁶ Kaptan'ı Derya Piyale Paşa 1564 yılının yaz ayında Fas seferine çıkmıştı. Bundan sonra hanedan soyundan gelen bir Türk dostu olan Abdülmelik, Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiş, Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa tarafından Osmanlı himayesine alınmıştı. Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa'ya Vadiüsseyl Muharebesi'ni 4 Ağustos 1578'de kazanmak nasip olmuş, böylece Fas üzerindeki Osmanlı himayesi uzunca bir zaman devam etmiştir.³⁷

Tunus ise Osmanlı döneminde Bizerte, Kal'ai Tabarka, Kâf maa Amdûn, Mikne, Sinan, Testûr, Tabarsûk, Ifrîkiyye maa Bâce, Matar, Dâhil maa Süleyman, Kal'a-i Kalîbiya, Kal'a-i Hamâme, Sâhil maa Sûsa, Lecm, Mehdiye, İsfakus, Kekrene, Kayrevân, Cerîd Cerbe, El-Araz ve Zarzîs olmak üzere 22 kazaya

³⁵T.S.K., **Fas Seferi**, ATASE Yayını, s:62

³⁶T.S.K., **Fas Seferi**, ATASE Yayını, s: 63

³⁷T.S.K., **Fas Seferi**, ATSE Yayını, s:64, İsmail Ceran, **Fas Tarihi**, Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2012, s:474

ayrılmıştı.³⁸ 1591 yılına kadar Sinan Paşa'nın bıraktığı bu idare devam etmiş, bu tarihten itibaren ise “*dayılık idaresi dönemi*” başlamıştır. Bu dönem Sinan Paşa'nın Tunus'ta bıraktığı Yeniçeri birliği içerisindeki “*Bölükbaşılardan*” nüfuz kazanması ve Beylerbeyi'nin etkinliğinin sınırlanması ile başlamış ve Bölükbaşılardan “*Osman Dayı*”nın nispeten güçlenmesi ve istikrarı sağlaması ile sonuçlanmıştı.

Tunus'taki siyasî durum 18. yüzyıla kadar bu şekilde devam etmişti. 1702 tarihinde Hüseyin bin Ali, bu siyasî dağılımı ve dayılar dönemini sona erdirmiş ve Tunus'un bağımsızlığını elde etmesine kadar kendi ailesi üzerinden devam edecek olan “*Hüseyniler dönemi*” olarak da adlandırılan “*Beyler*” hanedanını başlatmıştır. Zamanla merkezden uzak bölgelere yerleşen Türk soylu aileler, güçlü eyalet düzenleri kurmuşlar ve yarı bağımsız bir devlet gibi hüküm sürmüşlerdir. Son derece geniş arazilere sahip bu bölgelerin uzun süre tamamıyla hâkimiyet altına alınması gerçekleşmediği gibi, o çağının şartlarında doğrudan İstanbul tarafından idare edilmesi de mümkün değildi. Özellikle Trablusgarp'ta Karamanlı dönemi, Tunus'ta Hüseyiniler dönemi ve Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve soyundan gelen Hidivler dönemi, kendilerine has özellikleriyle diğer pek çok eyaletten farklı- imtiyazlı konuma sahip olmuşlardır. Akdeniz'deki Osmanlı denizcilerinin başta İtalya ve İspanya olmak üzere Akdeniz sahillerine yaptığı akınların önünü kesmek ve Akdeniz'i kendi çıkarları açısından daha güvenli hale getirebilmek maksadı ile İngiltere, Hollanda ve Fransa ortak bir tavır içinde bulunmuştur.

1830 tarihinde Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesi ile bu akınlar sona ermiştir. Öte yandan, Fransa böylece Tunus'un komşusu haline gelmiş ve Beyler tarafından yönetilen Tunus'ta Fransız etkisinin artması bu bakımdan kolaylaşmıştır. Cezayir'in Fransa tarafından işgali özellikle İngiltere tarafından tepki almış ve Fransız işgallerinin Kuzey Afrika'daki diğer bölgelere yayılacağı korkusuna neden olmuştur. Fransa'nın Kuzey Afrika'da ve böylece Akdeniz'de başat güç olma olasılığı, İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerini harekete geçirmiştir. Avrupa devletlerinin 19. yüzyılda Kuzey Afrika bölgesinde etkinlik mücadelesine giriştikleri görülmektedir. Bu durum bölgenin siyasî geleceğinde dengelerin topyekûn bir değişimine neden olmuştur.³⁹

Afrika ile Osmanlı Türkiye'si arasındaki ilişkiler 20. yüzyıla kadar oldukça canlı idi. Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisini yitirmesi ve

³⁸Rapor No: 29 Şubat 2011, **Tunus Halk Devrimi.**, s:7

³⁹Rapor No: 29 Şubat 2011, s:8

yıkılmasına kadar Afrika'nın kuzey kesimleri çoğunlukla ya Osmanlı hâkimiyetine girmiş ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî üstünlüğünü kabul etmişti. 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı donanmasının Akdeniz'de Avrupalı güçlere üstünlüğünü pekiştirmesi sonucunda, bugünkü Tunus, Cezayir, Mısır gibi ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'nun idari birimleri haline, Fas da bir dönem himaye edilen ülke haline gelmişti⁴⁰.

400 yıl Osmanlı idaresi altında bulunan bu topraklarda yoğun imar faaliyetleri sürdürülmüş, geniş eğitim olanakları sağlanmış ve İstanbul'un denetimi altında da olsa yerel insiyatifin gelişmesine fırsat tanınmıştır. Ayrıca üçyüzden fazla Türkçe kelime Magrip halkının diline yerleşmiştir.⁴¹

C-Osmanlı Ordularında Hristiyan Asker Kullanma Geleneği ve Magrip'teki Askerî Teşkilatlanması

1)Devşirme Sistemi

İslâm dünyası köle orduları fikrini biliyordu. Ancak devşirme denilen ve Hristiyan topluluklardan gençleri toplayarak, onları askerî ve yönetici seçkinler şeklinde eğitme yöntemi bir yenilikti.⁴²

Osmanlılarda savaşlarda ya da korsanlık yoluyla tutsak edilen kişileri köle olarak kullanma ve alıp satma geleneği kimi zaman rastlanılan bir uygulamaydı. Ayrıca bazen başka ülkelerdeki pazarlardan satın alınarak ülkeye getirilen köleler de mevcuttu. Köle ticaretini yalnızca Müslüman tüccarlar yapabilir, Hristiyanlar da köle satın alabilme hakkına sahip olabilirlerdi. Müslüman köle kullanmak ise yasaklanmıştı. Köleleri tarımsal üretimde ya da zanaat üretiminde çalıştırmak Osmanlı Devleti'nde yaygın olmamakla birlikte rastlanan bir olgu olmuştu.⁴³

⁴⁰Kavas, **Osmanlı-Afrika**, s:95-106

⁴¹Abderrahman El Moudden, **Le Maghreb a L'Epoque Ottomane**, Rabat, 1995, s:40-51

⁴²Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2014, s:2

⁴³Muhammet Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)**, s:202-207 arasında Osmanlı'nın Avrupa'nın Afrikadaki köle ticaretine engel olmaya çalışmalarından bahsetmekte ise de Birleşik Arap Emirliklerinin *"The National"* isimli saygın gazetesine, 02.09.2012 tarihinderöportaj veren tarihçi Hakan Erdem'e göre, günümüzde Türkiye'de yaşayan Afro-Türkleri, 19'uncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu zamanında getirilen 10 bin siyahî köleden bugünkü Türkiye sınırlarında çalıştırılmaya başlayan 1000'inin torunları. Köleliğin sona ermesinin ardından bu kişilerin Ege ve Akdeniz'de yaşayanları kendi toplulukları içersinde evlilikler yaparken İstanbul gibi daha büyük şehirlerde yaşayanlar beyaz Türklerle evlendi. Bu evliliklerle bir kaç kuşak sonra siyahî Afro-Türklerin sayısı 'görünürde' azaldı. Bu nedenle bugün aslında Türkiye'de tam olarak kaç Afro-Türk yaşadığı bilinmiyor. Osmanlılar, köleliği Ortadoğu İslam devletlerinden alarak,

Bir araştırmacı, Osmanlı son dönemlere kadar, Libya dâhil Magrip'ten, Hicaz, Habeşistan, Orta Afrika'dan savaştan dönen askerler gemiyle, haçtan dönen zenginler karayoluyla, köle getirmesi görülen uygulamaydı. Gemiyle gelenler İstanbul veya İzmir limanlarına iniyordu. 19.Yüzyıl başında, Libya:560, Cezayir:50.000 Tunus 88.000 toplam: 138.560 civarında Magrip asıllı kimsenin Getirildiğini ifade ediyor.⁴⁴Bir başka yabancı yazar Stanford J.Shaw, *Birinci Dünya Savaşı*'na *Giriş* isimli eserinde Osmanlı'da köle ticareti uygulamasına hiç değinmiyor. Tam tersine Avrupalıların sömürgeci, baskıcı ve işgalci tutumlarından kaçan Kuzey Afrikalıların ileride tekrar refere edeceğimiz gibi hangi yollardan kaçarak Türkiye'ye iltica ettiklerini ve Güney İllerine sığındıklarından söz ediyor.⁴⁵Bizim kanaatimiz; Fas ve Moritanya hariç diğer Magrip ülkeleri zaten Osmanlı vatandaşlarıdır. Yalnız varlıklı kimselerce; Habeşistan, Orta Afrika ve Siyah Afrika'dan, Hicaz'dan siyahî köleler getirildiği, bunların Osmanlı vilayetlerinde ve incelemeye konu olan Ege'de büyük çiftliklerde, köşklere çalıştırıldıkları bugünün saha araştırmalarıyla teyit edilmiştir.⁴⁶

Müslüman Türkler ile Hristiyan Avrupa arasındaki uzun süren savaşlarda, her iki taraf da aldıkları savaş tutsaklarını köleleştirmişti. Bununla birlikte Müslümanların aldıkları tutsakların çoğu, ağır işçi olmak ya da ırgat olarak tarlalarda çalıştırılmak yerine, ev hizmetlerinde çalıştırılmıştır. Ayrıca, Müslümanlıkta köle azat etmek sevap olduğu için, kölelerin bir bölümü azat ediliyor ve İslâm dinîni kabul ederek topluluğun bir üyesi olabiliyordu.⁴⁷

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminin ortalarına doğru, akıncı ve azaplardan oluşan ordu, Osmanlı'nın amaçlarının gerçekleşmesine kâfi gelmiyordu.

zaman içerisinde kendi toplum ve devlet hayatına uyarlanmış ve entegre etmiştir. Köleler başta saray olmak üzere, devlet ve ordu hizmetinde yoğun olarak kullanılmıştır.19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Batı Anadolu'da yabancı sermaye yatırımlarının artması ve kapitalist ilişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte, bu yörede plantasyon köleciliğine de rastlanmaya başlamış, bu yatırımcılar kendilerine gerekli işgücünün büyük bir kısmını Afrika'dan getirilen zenci kölelerle karşılamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de sömürgecilerin işgalinden ya da Fransız ordusundan kaçarak Türkiye'ye yerleşen siyahî/Kuzey Afrikalı kişiler bu araştırmanın dışındadır. Elif Cici, **T.C. İzmir'in Üç Köyünde Yaşayan Afrika Kökenli Türklerde Evlilik ve Kimlik Algısı**, Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Lisans Mezuniyet Tezi İstanbul, 2012, s:15, ayrıca Bk. [\(24/09/2014\)](http://insanveevren.word.press.com/koleliğin-tarihçesi)

⁴⁴ M.Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, **Türkiye'nin Göç Tarihi 14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göçler**, Birinci Baskı İstanbul, 2015, s:92-93

⁴⁵ Stanford J.Shaw, (Çev:Beyza Sümer Aydaş), **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğunun Savaş Girişi**, Birinci Cilt, Ankara, 2014,s:480

⁴⁶ Cici, s:14-18

⁴⁷ [\(24/09/2014\)](http://insanveevren.word.press.com/koleliğin-tarihçesi)

Bu nedenle, muntazam, devamlı, itaatkâr her ihtiyaca memur bir ordu kurmayı düşündüler. Sultan Orhan'ın kardeşi Alaaddin Paşa ve Çandarlı Kara Halil Paşa, harp esirleri arasından seçtiği Hristiyan asıllı askerlerden oluşan yeni bir sistem kurulmasını önerdiler. Memleketlerinden kopmuş, Anadolu ile hiçbir bağı olmayan bu kimseler tahtın güvenli bekçileri olacak insanlardı. Padişah Orhan, Gazi, Avrupa ülkelerinde, ilk zaferleri elde eder etmez, bin kişilik bir birliği donatmıştı.

Daha sonraları yapılan sayısız savaşlar, daha büyük kuvvetlerin varlığına ihtiyaç gösterdi. Silah atabilecek veya silaha yeniden sarılabilecek esir sayısı yeter miktarda olmadığından, hukukçu Kara Rüstem, yalnız reşit olmuş kimseler arasından değil, aynı zamanda yenilmiş halkların çocukları arasından da asker toplama usulünü önerdi. Böylece padişahın hizmetinde tam bir askerî çevrede yetişecek bu kimseler, hanedanın sadık birer hizmetkârları olmuş olacaklardı. Yenilgiye uğramış diğer milletlerden (Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Transilvanya, Avusturya, Almanya, İspanya, Korsika, Bohemya, İtalya, Fransa vb.) toplanan yeniçeriler, kozmopolit ve dayanışma içerisinde birleşik bir askerî topluluk ve aynı zamanda “*Bektaşî*” denilen tarikatın askerî kolunu teşkil ediyorlardı.⁴⁸

Ayrıca Osmanlı Padişahları arasında müstesna yeri olan Fatih Sultan Mehmet, “*imparatorluğumuz İslâm'ın merkezidir. Babadan oğula feneri, kâfirlerin kalbinden alınan yağ ile devam ettirilmektedir*”.⁴⁹ Anne ve babalarının rızası ile toplanan bu çocuklar, hem aileleri hem imanları bakımından ebediyen elden çıkmış oluyorlardı. Fakat bu çocuklar, geleceklerini kurtarıyor ve Osmanlı Devleti'nin en önemli makamlarına kadar gelebiliyorlardı.⁵⁰

1330 yılı civarında Orhan Bey, on iki ile yirmi yaş arasındaki Hristiyan gençleri toplamaya, bunlara İslâm ve ananelerini benimsetmeye ve sonra da bu gençleri “*yeni birlikler*” olarak eğitmeye başlamıştı. Bu gençler, önce Türk çiftliklerinde Türk-İslâm gelenek ve görenekleri ile Türkçeyi öğrenerek bir çıraklık dönemi geçiriyor, ardından Enderun'da özenli bir eğitimden geçerek devletin yönetici seçkinleri arasına katılıyorlardı.⁵¹

Devşirme asker ve yöneticiler, Sultan'ın gücünü, diğer boy liderlerinin karşısında artırdılar. Devşirilen bu kişiler, tek bir kişiye, kendilerinin efendisi olan Sultan'a bağlılık duydular ve onun kulları, hizmetkârları oldular. Teoride bu

⁴⁸Gaid, s:67, 68

⁴⁹Gaid, s:69

⁵⁰Gaid, s:69

⁵¹Ahmad, s:6

devşirmelerin geldikleri toplumlardan soyutlamış olmaları ve dolayısıyla bunlara karşı olmaları gerekir. Gerçekteyse devşirmeler, arasından çıkıp da Vali veya Sadrazam olanlardan bir kısmının içinden çıktıkları toplumları camiler, kütüphaneler ve köprüler yaptırarak ödüllendirdikleri görülmüştür. Yeniçeri olabilme ayrıcalığı, bu insanlardan hür bir Müslüman olarak doğacak dolayısıyla da devşirilemeyecek olan çocuklarına geçememektedir.⁵²

Devşirme işleminin şeriat açısından yasallığı bir tartışma konusuydu. Şeriat, İslâmî idareyi kabul eden ve “cizye” yani kelle vergisi ödeyen gayrimüslimlere “*zimet*”, yani koruma altında kimse statüsü tanıyordu. Bunlar, kendi inançlarınınca ibadet etmek ve kendi toplumlarının kurallarına göre yaşamak hakkına sahipti. Sultanın bu insanlara herhangi bir şekilde baskı yapması ve erkek çocuklarının kendilerinden alınması hukuka aykırıydı. Ancak, bazı ebeveynler kendilerini rahat ve parlak bir geleceğin beklediğini görerek, çocuklarını devşirilmeleri için gönül rızasıyla teslim etmişlerdi.

2)Cezayir’deki Askerî Teşkilatlanma

Cezayir’de ilk Türk askerî varlığı, Oruç-Hızır Reis kardeşlerin maiyetindeki askerler ile Osmanlı Devleti Sultanı Yavuz Selim’in iki bin yeniçeri kuvveti göndermesiyle başlar. Yeniçeri Ocağı örnek alınarak kurulan Garp askerî ocaklarının ilki, Cezayir Beylerbeyliğinde ki ocaktı. İstanbul’daki Yeniçeri Ocağı gibi teşkilatlanmıştı.⁵³

Yeniçeri kuvvetleri, Cezayir’de Kasriyye denilen yedi ayrı kışlada yaşarlardı. Her bölüğün başında “*başbuğ*” (bölükbaşı) adında bir kişi görevliydi. Bunlara zabıt denilmekte ve en üstlerini yeniçeri ağası oluşturmaktaydı. Yani ülkede de yedi yeniçeri ağası bulunmaktaydı.

Cezayir’e gelen yeniçeriler, genellikle Müslüman asıllı olmayan devşirmelerden oluşurlar. Daha sonra ise Müslümanlaştırılırlar ve Türkleştirilirlerdi. Trablusgarp, Tunus ve Cezayir’den gelen “*Dayılar*” veya “*Beyler*” Anadolu’nun çeşitli yerlerine özellikle de Batı Anadolu’ya giderek yeniçeri toplarlar ve yanlarında

⁵²Tarihçi Şemdanî Zade’nin anlatımıyla “...Türk ve Müslüman olmayan geçlere öncelikle Millîyetleri unutturulur, hepsinin dindar birer Müslüman olmaları, Türkçeyi öğrenmeleri Türk görgü kuralları benimsetilirdi. Padişah uğruna can vermeyi onur sayarlar, günde beş vakit namaz kılarak, iki vakit Kur’an dinleyerek gün boyu süren askerlik tâlimiyle yetişirlerdi. Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1966, s:44

⁵³Uyar ve Erickson, s:66

götürürlerdi. Batı Anadolu'ya gönüllü gelip Cezayir'e yerleşen yeniçeriler, ülkede yeni bir neslin büyümesine neden oldular. Varlıklarını günümüze kadar devam ettiren ve kendilerine Koloğlu denilen bu aile, ocak içerisinde ve ülke yönetiminde etkin rol oynamıştır. Garp askerî ocakları içerisinde en problemli ve karışık olanı şüphesiz Cezayir'di. Cezayir Türk hâkimiyeti ve devlet idaresi, denizciler tarafından kurulduğu halde yeniçeriler bunlara karşı tahakküm edip 17. yüzyılda yönetimi ele geçirdiler.

Kuzey Afrika'da Türk hâkimiyetini donanmaya dayandırabiliriz. Barbaros kardeşler tarafından atılan temeller Türklerin Kuzey Afrika'daki donanma gücüne temel teşkil etmişti.

Cezayir, özel aynı zamanda güçlü bir donanmaya sahipti. Batı Akdeniz'in en güçlü donanmasını teşkil etmekteydi. Cezayir Beylerbeyi'nin donanması, Avrupa büyük devletlerinin donanmasına denk, çok büyük bir deniz kuvvetiydi. Kaptan ve leventler, Türklerden oluşmaktaydı. Bu donanmanın filoları, yalnız Akdeniz'de değil, Atlas Okyanusu'nda da faaliyet içerisindeydiler.

Sonraları Akdeniz kıyısındaki ülkelerdeki tecrübeli kimselerin iştiraki ile daha da güçlenen Cezayir deniz donanması, uzun süre Akdeniz'in deniz güçlerinden birisi olmuş ve Osmanlı'nın Batı Akdeniz'deki temsilcisi ve karakolu olmuştu. Oruç Reis, Hızır (Hayrettin) Reis, Piyale Paşa, Hasan Paşa, Uluç Ali Paşa vb. denizcilik tarihinde ün salıp adını yazdıran bu Reisler ve Kaptanıderyalar tarafından yönetilen bu donanma, Batı İslâm dünyasının savunmasını yapmış, ayrıca ülkenin ticarî ve iktisadî yönden gelişmesine de katkıda bulunmuştu.

Denizciler ve kaptanlar deniz sahilindeki kasabalarda otururlar, yeniçerilerin (kara ordusu) işlerine karışmazlardı. Ayrı bir ocak halinde olup denizcilikle uğraşırlardı.⁵⁴

IV-Avrupa Ülkeleri'nin Afrika'ya ve Magrip'e İlgisi

Daha 16. yüzyılda İnebahtı Deniz Savaşı'nın Haçlı Donanması'nın üstünlüğüyle sona ermesinden sonra Avrupa ülkelerinde psikolojik eziklik, ürkeklik

⁵⁴ Aysel Fedai, *Algeria Under the Domination of France(1914-1954)*, Masters Thesis University of Fırat, The Institute of Social Science Department History 2008, s: 139-144

dönemi son bulmuş, Papa, Kuzey Afrika ve İstanbul'un derhal işgali fikirlerini ortaya atmıştı.⁵⁵

Endülüs devletinin İspanya'nın içlerine kadar fetihlerde bulunması, buralarda medeniyetler kurması ve İslâm ülkelerinin İpek Ticaret Yolu'na sahip olması, Batı Avrupa ülkelerini, yeni deniz aşırı yollar bulmaya itmişti. Bundan başka, 15.yüzyılın başlarında özellikle İstanbul'un işgal edilip Bizans'a son verilmesinden sonra Avrupa'da dinde reformist yaklaşımlar getirmiş ve bilimde “*Rönesans*” denilen büyük ilerlemelere ortam hazırlamıştı. Pusulanın icadı gemicilikteki ilerlemeler, teknoloji ve üretimdeki yenilikler, hammaddeyle birlikte yeni pazarlara olan ihtiyaçları ortaya çıkarmıştı. Keşfedilmemiş kıtaların ve Afrika'nın işgali, her türlü doğal zenginlikleriyle beraber, insanların da alınıp satılması, yani köle ticareti önem kazanmaya başlamıştı.

Avrupa'da ortaya çıkan tacirler, özellikle deniz ticaretiyle uğraşanlar 1800'lü yıllarda dahi hüküm süren köle ticaretine ve bu bağlamda Afrika kıtasına yabancı değildiler. Teknolojinin gelişmesi ve üretimin artmasıyla birlikte köle ticaretinin yasaklanması da bunlara eklenince Avrupa devletleri, Afrika'nın yer altı ve yer üstü zenginliklerini keşfetmeye başlamıştı. Bu kıtanın talihsiz ve adil bir medeniyetten habersiz halkı, bu defa Avrupa Devletlerinin çok yoğun ticarî isteklerine maruz kalmıştı. Bu ticarî istekler, Kıta Afrikasındaki yerel güçler ve yöneticilerle antlaşmalar yoluyla Avrupalı Devletlerin zengin jakoben ve burjuva sınıfını geliştirmiş ve bu sınıfın daha da çok zenginleşme iştahını kabartmıştı.

Tabii ki artan bu hırs ve doyumsuzluk büyük devletlerin doğrudan doğruya Afrika, Asya ve başka kıtalardaki devletleri domine etme (dominyon), himaye altına alma ya da kolonileştirme yöntemlerine başvurmalarını uygulamaya koymuştu.

Akdeniz coğrafyasının tarihin başlangıcından beri değişmeyen stratejik, ekonomik ve coğrafi değeri, kolonicilik çağında yeni yeni bulunan madenler ve hammadde kaynaklarının artması neticesinde giderek önem kazanmıştı. Bu stratejik önem, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere İspanya, İtalya ve Almanya gibi “*Aydınlanma Çağı*”nın öncüsü ve denizcilikte ilerlemiş devletlerin başta Kuzeybatı Afrika ve Kuzeydoğu Afrika olmak üzere Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri ele geçirme yarışına sokmuştu.

⁵⁵ Ali Çimen, Gökür Gögebakan, **Tarihi Değiştiren Savaşlar**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s:215

J. Spykman⁵⁶ gibi stratejisyenlerin “denizlerde hâkimiyet teorisi” vb. geliştirmiş olduğu doktrinler de, kendi ülkesinde liberal öteki medeniyetlere emperyal yaklaşan güçlerin daha sonra rotasını Afrika ve Osmanlı İmparatorluk coğrafyasına çevirmelerine neden olmuştu.

1566 yılında İnebahtı’da yenilen Osmanlı İmparatorluğu’nun artık Kuzey Afrika’sı, Mısır’ı tüm toprakları ile Batılı devletlerinin hedefi haline gelmişti. 234 yıldır Osmanlı egemenliğinde yaşayan, “*Garp Ocakları*” ismiyle anılan, daha sonra merkeze bağlı birer eyalet haline getirilen Magrip ülkelerinden Cezayir’e ilk önce göz dikilmişti. Kuzey Afrika’daki Osmanlı egemenliği 19. yüzyılda sarsılırken, aynı yüzyılda tüm Kuzey Afrika bölgesinde Avrupalı nüfuzu büyük oranda artmaya başlamıştı.

A- Osmanlı Toprağı Cezayir’in Elden Çıkması

19. yüzyılda tüm Kuzey Afrika bölgesinde ve tüm Afrika kıtasında, Avrupalıların nüfuz alanları oluşturma rekabeti artarak devam etmiş, Osmanlı’nın dağılma süreciyle birlikte ayrıca sömürgeci güçler, İslâm topraklarını aralarında karşılıklı anlaşma yoluyla savaşarak ya da bir oldubittiyle işgale başlamışlardır. Kuzey Afrika’da işgal edilen ilk topraklar da Cezayir topraklarıdır.

Fransa 1827 yılından itibaren fiilen mücadeleye başladığı Cezayir’i, 1830 yılında Fransız orduları başkumandanı Altes, kısa bir mücadeleden sonra Cezayir’in yöneticisi Hüseyin Dayı’ya, ailesine yaşam güvencesi vermiş ve Türklerin rahatça şehri boşaltmasını sağlayacaklarını garanti etmiş, şehrin teslim edilmesini sağlamıştı. Bundan sonra Cezayir’de bir karmaşa dönemi başlamıştı. Fransızlara karşı irili ufaklı sürüp giden direniş hareketleriyle birlikte, özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında, her yıl 25.000-30.000 asker verme işlemi bir arada gerçekleşmişti.⁵⁷

⁵⁶Nicholas J.Spykman, 1893-1943 yıllarında Amerika’da yaşamıştır. Spykman Mackinder’in Anakara’ya olan vurgusunu eleştirmiştir. Spykman dünya egemenliği için anahtar coğrafyanın Anakara değil Kenar Kuşak olduğunu söylemiştir. Çünkü Kenar Kuşak’a hakimiyet sadece Anakara’ya olan hakimiyet demek değildir. Aynı zamanda bu “*dış dünya ile iletişimde merkezi konumdadır*” (Kaplan, 2013, s. 96), Sezgin Kaya, **Rusya’nın Doğu Politikası**, İstanbul, 2013, s:25

⁵⁷Gaid, s:14-164, Fransa’nın işgal hazırlıklarını öğrenen Hüseyin Dayı, Fas, Tunus ve Tripoli ile yardım sağlamak üzere görüşmelere girişmişti. Tunus ve Fas çok kısır dileklerle cevap vermesine rağmen, Tripoli yönetimi bunun kabul edilemez bir durum olduğunu söylemiş, bununla birlikte Fransa’nın destek ve kışkırtmalarına kapılan Mehmet Ali Paşa’nın muhtemelen yapacağı saldırılara karşı koymaya çalışacaklarını ifade edererek, ancak ve ancak duacı olabileceklerini bildirmişti.

Fransa'nın Cezayir'i ele geçirme macerası, Napolyon'un Rusya ve Avrupa hâkimiyeti hüsrânı, Kuzey Amerika'daki sömürgelerinin İngiltere'ye terki ve Mısır'daki başarısız girişiminden sonra, Osmanlı tahtında bulunan II. Mahmut'un Yeniçeri ordusunu lağvedip askerî bir reforma kalkışmasını fırsat bilerek, Mısırlı Mehmet Ali Paşa'ya Osmanlı'ya karşı gelmesi için her türlü teknik ve teknolojik desteği vermiştir. Bütün bunların yanında Osmanlı donanmasının Navarin'de İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yakılmasının getirdiği rahatlamayla Fransa, 1827 yılında, 37 bin askerle⁵⁸ Cezayir'i işgale başlamıştır. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı da ağır bir yenilgi almıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda subay olarak Akdeniz'de görev yapan Bremond, Fransa Kebek'te, İngiltere'ye karşı kaybettiği sömürge savaşlarındaki keder bulutlarını, Cezayir'e ayak basarak dağıttığını söylemişti.

Ercüment Kuran'a göre, Fransa 1805 yılında İngiltere'ye Trafalgar deniz muharebesinde yenilmesinden sonra bir prestij oluşturmayı amaçlıyordu. Ayrıca Fransız kralı iç politikada özgürlük ve cumhuriyet taraftarlarını susturmak için bir dış politika atağı olarak Cezayir'i ele geçirmek niyeti taşıyordu.⁵⁹Bu amaç için uluslararası konjoktür de çok elverişliydi.

Üç yıl süren askerî saldırıların sonucunda Cezayir toprakları, tamamen Fransızların denetimine geçmişti. Zengin petrol yataklarına sahip olan ve Akdeniz'de oldukça stratejik bir liman özelliği taşıyan Cezayir, Fransa için son derece değerli bir topraktır. Ülke, 1830 yılında⁶⁰ Fransa tarafından işgal edilmiş, sömürgecilik anlayışının bir gereği olarak kendileri dışındaki milletleri ikinci sınıf insanlar olarak gören Fransızlar, işgal ettikleri tüm topraklarda olduğu gibi, Cezayir'de de baskıya ve şiddete dayanan bir sistem kurmuşlardır. Kültürel asimilasyon başlamış, ilk önce Arapça konuşmak, Arapça eğitim görmek yasaklanmış ve resmî konuşma dili sadece Fransızca olarak kabul edilmişti. Daha sonra Cezayir bir yandan ekonomik olarak tam anlamıyla Fransa'ya bağımlı hale getirilirken, bir yandan da ülkenin siyasî yapısı Fransa'nın menfaatleri doğrultusunda yeniden inşa edilmişti. Tabii ki bu işgal ve sömürgeleştirme esnasında dönem dönem Cezayirliler tarafından direnmeler ve başkaldırmalar devam etmişti. Fransızlara karşı en etkili karşı koyma hareketi, 1833

⁵⁸ Sous Le Direction de Nadeiye Laneyrie, **Memoire de La France, "Larouse"**, Paris Montparnasse, 2000, p:588

⁵⁹ Ercüment Kuran, **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1957, s:10

⁶⁰ Muhammed Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s: 229-233

yılından 1847 yılına kadar aralıklarla süren genellikle Maskara Emiri Abdülkadir⁶¹ liderliğindeki başkaldırma hareketleri olmuştur.

Mücadele sırasında binlerce Cezayirli Müslüman ölmüş ve Fransızlar da ülkeye tamamen hâkim olmuşlardı. Cezayir'de ilk ayaklanma girişiminden sonraki süreç boyunca, halkın topluca peşinden gidebileceği bir lider çıkmıştır. Ama yine de sömürgeci güçlere karşı duyduğu öfkeyi, bir şemsiye altında toplayabilecek güçlü bir lider ve hareket olmamıştı.

Fransa tarafından bağımsızlık isyanları, son derece katı bir şekilde bastırılmıştır. 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İngiltere, Mısır'da nüfuzunu yaymış ve Sudan'ı ele geçirmeye başlamıştır. İtalya da sömürge yarışına kısmen Somali ve Eritre'yi ele geçirerek iştirak etmiştir.

B- Osmanlı Toprağı Tunus'un Elden Çıkması

Fransa, 1830 yılında Cezayir'i işgal ederek Tunus ile komşu olmuştu. Bu iki memleketin coğrafi yakınlık ve siyasî durumlarının aynı olması, Fransa'nın bu bölgede bir başka büyük devletin yerleşmesine müsaade etmesini imkânsız kılmaktaydı. Cezayir'in güvenliği bahanesi başta olmak üzere daha önce

⁶¹Oran şehri yakınlarındaki el-Kaytan kasabasında 1807 yılında doğan Emir Abdülkadir, Batı Cezayir'de oldukça tanınmış bir Arap kökenli ailenin oğluydu ve Hz Haşan kanalıyla soyunun Hz. Peygamber'den geldiğini söylemekteydi. Babası Şeyh Muhyiddin Oran şehrinde bir zaviyeye sahip âlim bir Kadiri şeyhi idi.

1832 yılında, Maskara ve Oran'da yaşayan kabileler, Emir Abdülkadir'e biat ettiler ve onu "*Emirü'l-müminin*" sıfatıyla direniş hareketinin başına geçirdiler. Geleneksel çizgiden uzak ileri görüşlü ve becerikli bir lider olan Emir Abdülkadir, düzenli bir idari yapı oluşturmaya çalıştı. Başkadı ve Ulema'dan seçilmiş kimselerden bir şura meclisi oluşturdu. Denetimi altında bulundurduğu toprakları çeşitli idari bölgelere ayırarak valiler ve kadılar atadı. Halkın hoşnut olmadığı ve dinî esasa dayanmayan vergileri kaldırdı. Önce Maskara'yı başkent yaptı. Fransız baskısı artınca, daha sonra Tahart yakınlarındaki Tağdim'i merkez yapmak zorunda kaldı. Fakat Fransızlar burasını da kısmen işgal ettiler.

Emir Abdülkadir'in ordusu, düzenli bir ordu ile "*mutavva*" denilen gönüllülerden meydana gelmekteydi. Tüfekli süvarilerden oluşan gönüllüler, kendi teçhizatlarıyla savaşa katılıyor, yiyecek ve giyeceklerini de kendileri karşıyorlardı. Bunlar bir bakıma gerilla savaşı yürütüyorlardı. Düzenli ordu ise, süvari, piyade ve topçu birliği olmak üzere üç birlikten teşekkül etmişti ve adı "*Asakir-i Muhammediyye*" idi. Birliklerin eğitimi için Tunus ve Trablusgarp'taki Osmanlı Türk birliklerinden ve Fransız ordusundan firar eden subaylar getirtmişti. Ordu'nun silah ihtiyacının bir kısmı, dışardan satın alınan silahlarla, bir kısmı da savaş ve yağmalama neticesinde Fransızlar'dan ele geçirilen silah vemuhimmatla karşılanıyordu. Hatta Emir Abdülkadir Tağdim'de bir silah fabrikası kurarak barut ve mermi imal etmeye başlamıştı. Fas ve Tunus'tan da önemli miktarda destek almaktaydı.

Fransız kuvvetleri 4 Mayıs 1840 tarihinde onu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Tağdem, Tlemsan ve Sebdu'yu işgal ederek Emir'in 4.000 kişilik muhafız gücünü yok ettiler ve hâzinelerini ele geçirdiler. Emir'in kendisi de Fas'a sığınmak zorunda kaldı. 24 Mayıs 1883 tarihinde Şam'da öldü. İsmail Hakkı Göksoy **Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi**, Fâkûlte Kitabevi, İsparta, 1997 s:29-31, ayrıca Bk. Moud Jahid, **Ould El Hocine Ancien Officier de L'Algerien,'Algeri Resistant et Combattant (1830-1962)** Alger 1997, Alger, 1983, p:7

sıraladığımız bir dizi nedenle hareket eden Fransa, Tunus'un işgali konusunda aradığı uluslararası desteği 1878 Berlin Kongresi'nde bulmuştur. Bu bölgede gözü olan İtalya'dan önce davranmak için hazırlıklarını süratle tamamlama yoluna gitmişti. Tunus, Cezayir'in işgalinden sonra Fransa'nın yakın hedefleri arasında olunca Osmanlı Devleti, Tunus'u daha sıkı bağlarla merkeze bağlamak için 1836 ve 1837 yıllarında iki defa Tunus'a donanma göndermek suretiyle harekete geçmiştir. Ancak Fransa, Tunus'ta statükonun değişmesine, Cezayir'in doğu hudutlarının güvenliği bakımından müsaade edemeyeceğini, icap ederse buna engel olmak için kuvvete başvurmaktan çekinmeyeceğini ifade etmiştir. Fransa donanmasını, Tunus sularına göndermiş ve Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsüne mâni olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Tunus Beyi Ahmet Paşa'ya 9 Ağustos 1840'ta (Müşir) vezirlik vermiştir. Ancak Ahmet Paşa'nın ülkesindeki reformlarda Fransız uzmanlardan yararlanması, Tunus üzerindeki Fransız etkisini artırmıştır.⁶²

Fransa'nın Tunus'un işgalini uzun bir tarihe yayarak planlı bir şekilde gerçekleştirdiği bilinmektedir. Nitekim 1881 yılında vuku bulan işgal, planın aşama aşama uygulanması ile gerçekleşen bir hadisedir. Bu doğrultuda Fransa, beye borç vererek ülkeyi ekonomik olarak kendisine bağlamış, Tunus Hükümeti içerisine kendisine dost devlet adamları yerleştirerek etkinliğini arttırmıştı. Ayrıca bölgeye kendi halkından olan insanları göç ettirmiş, ticarethaneler, okullar, demir yolları inşa etmiş ve hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak gönüllü sağlık hizmetlerinde bulunmuştu.

Fransa reis-i vükelası Jull Ferry, 12 Nisan 1881'de Fransa Millet Meclisi'nde Tunus işleriyle ilgili kendisine yöneltilen bir soruya, Fransa'nın hududa asker sevk etmesindeki amacın Tunus'u işgal etmek olmadığını, sadece Cezayir'in emniyet ve istikbalini temin etmek maksadını taşıdığını söylemişti. Bu sözlerden bir gün sonra ise Fransa Hariciye Nazırı Bartelmi Saint Hiller, Paris'teki Osmanlı sefirine Tunus Valisi'nin yeteri kadar kuvveti bulunmadığını iddia ederek, Fransa'nın hududa asker sevk etmesinin nedenini buna dayandırmış ve aşiretlerin cezalandırılması hususunda Vali Sadık Paşa'nın yardımını istediğini söylemişti.

Nitekim bu konuda Tunus'taki Fransa konsolosu, bazı aşiretlerin cezalandırılması için Tunus askerinin Fransız askerîne yardım etmesi hususundaki talebi, Fransa Hükümeti adına Tunus Valisi'ne bildirmiş, ancak Vali bu isteği kabul etmemişti. Bu teşebbüste başarılı olamayan konsolos, Vali'ye Fransız askerî hududa

⁶²F. Rezzan Ünalp, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:10, Sayı:19, Cilti 12, Ankara, 2012, s:64

tecavüz ettiği takdirde Tunus askerinin nasıl bir tavır ve harekette bulunacağını sormuş, Vali ise iki kuvvet arasında çatışma çıkarmak niyetinde olmadıklarını, bu nedenle Tunus askerine böyle bir durumda geri çekilmesi için emir verdiğini söylemişti. Başkent İstanbul'da bunlar tartışılırken, Tunus'ta da önemli gelişmeler meydana gelmişti. Nitekim belediye başkanı Mehmet Zerruk Paşa'nın Fransız kuvvetlerine direnme fikri, genel olarak kabul görmüştü. Ancak Fransa'nın tertibi olduğuna inanılan bir telgraf, Vali Mehmet Sadık Paşa'nın direniş fikrinden uzaklaşmasına neden olmuştu. Buna göre Fransa'nın Tunus'taki konsolosu Roustan, Sultan II. Abdülhamit'in, Tunus'ta da Vali'nin görevine son vereceği ve Hayrettin Paşa'yı görevlendireceği söylentisini ortaya atarak Mehmet Sadık Paşa'nın aklını karıştırmıştı.

Bu olaydan sonra Tunus Valisi Mehmet Sadık Paşa, Fransa'ya karşı direniş fikrini en hararetli şekilde savunan ve Hayrettin Paşa'nın akrabası olan Mehmet Zerruk Paşa'yı görevinden almış, meclisi dağıtmış, askerleriyle birlikte Mennube'deki sarayına kadar gelen Fransız Generali Breur'un önüne koyduğu anlaşmayı imzalayarak Fransız himayesini kabul etmişti.⁶³

Mehmet Sadık Paşa, tarihe Bardo anlaşması olarak geçen ve 12 Mayıs 1881 tarihinde imzalanan söz konusu anlaşmayı baskı altında ve zorla imzaladığını Babıâli'ye bildirmiş. Anlaşmanın imzalandığını haber alan Osmanlı Devleti, uzun bir düşünme sürecinden sonra yola çıkardığı gemileri yarı yoldan çağırılmıştı.

Fransa'nın Tunus'u işgal ettiği dönemde Osmanlı Devleti; siyasî, askerî ve ekonomik olarak zayıf durumda olduğundan, ayrıca kendisini destekleyecek müttefik bir devlet de bulunmadığından, bu zor şartlar altında Tunus'un işgalini devletler bazında protesto etmek ve Fransa'nın Tunus'un Osmanlı Devleti'ne bağlılığıyla ilgili ortaya attığı iddiaları çürütmekten başka yapabileceği bir şey kalmamıştı.

⁶³Fransızlar, 24 ve 26 Haziran 1881 tarihlerinde donanma sevk ederek, Sfakis kalesini denizden topa tuttu. Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Sfakis halkının istekleri, 18.7.1881 tarihinde İstanbul'a bildirildi... Fransızlar tarafından şiddetli saldırılara uğrayan Sfakis'te meydana gelen önemli bir olayda Tunus Bey'i ile Kale komutanı arasındaki sürtüşmedir. Nitekim gelen mektupların tercümelerinden anlaşıldığına göre Tunus Bey'i Fransızlara karşı direnen kale komutanına emir göndererek kalenin teslimini istemiş, ancak Kale komutanının bu emre muhalefet etmesi üzerine Tunus Bey'i buraya bir tabur asker sevk edilmesi emrini vermiştir. Bu askerlerin biz Arap'a tüfek atmayız ve hiç kimse ile kavga etmeyiz diyerek Bey'in emrine karşı çıkmaları üzerine Fransızlar komutana kalenin birlikte muhafaza edilmesini teklif etmişlerdir. Bu teklifi de kabul etmeyen kale komutanı ne dilini ve dinini karalayan beyin askerini ne de Fransızları tanıdığını belirterek son fertlerine kadar mukavemet edeceklerini belirtmiştir. Erol Karcı, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali**, Ankara, 200, s:74-76

Nitekim Osmanlı Devleti, Avrupa Devletlerinin başkentlerine gönderdiği telgraflar ile işgali protesto etmişti.⁶⁴ 16. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Tunus, 1881 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 1878 Berlin Kongresi'nde Almanya Başbakanı Bismark, Fransa'dan aldığı Alsas-Loreinne'nin acısını Fransa'ya unutturmak için Tunus'u önermişti. İngiltere de Kıbrıs'a yerleşmek istediğinden, Fransa'nın Tunus'u almasına karşı çıkmamıştı. Karşı olan Osmanlı'dan sonra tek devlet İtalya idi. Sonuçta Cezayir'deki Fransız birlikleri, 1881'de Tunus'a girerek burasını işgal etmişti.⁶⁵

Osmanlı Devleti, Tunus'un işgaline karşı çıkmakla beraber bir şey yapamamıştı.⁶⁶

Tunus uzun süre Fransa ve İtalya arasında çekişmelere sebep oldu. Fransa'nın Tunus'u işgalini önleyemeyen İtalya, bundan sonraki dönemde Alman mihverine doğru kayarak Fransa'nın karşısında yer almıştır.

C- Fas'ın İşgali ve Paylaşım Mücadeleleri

1) Birinci Dünya Savaşı'ndan Önceki ve Savaş Esnasındaki Çabalar

19. yüzyılın sonlarında Tunus'u ele geçiren Fransızlar, Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya sunarken Fas Sultanlığı da sıranın kendisine geldiğini hissetmeye başlamıştı. Fas Sultanı, Cezayir'den gelecek bir Fransız istilasını önlemek için, 1880 yılında Fas'ı nüfuz sahasına sokmak isteyen İspanya ile bir antlaşma akdetmiş olmakla birlikte, 1909 yılı sonlarında Fransa bir bildiri yayınlarak Fas'ın toprak bütünlüğüne riayet edeceğini bildirmişti.

⁶⁴Karcı, s:79

⁶⁵Tunus'un işgalinden sonra İstanbul'a gelen siyasî göçmenler ve Fransız himaye idaresine karşı olanların İstanbul'da önemli çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Tunuslu Hayrettin Paşa etrafında sekilenen İstanbul'daki Tunus kolonisi içerisinde V.Muhammed Bayram, Muhammed Larbi Zerruk Pasa, Muhammed Serif, Rüstem Paşa önemli isimler bulunmaktaydı. Atilla Çetin, İstanbul'da **Tunuslular**, Toplu Müslüman Sömürge Askeri Tarih, S. XVI, C. III, İstanbul, 1995, s: 62-63, 343

⁶⁶Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili olarak suçlanan ve Bardo anlaşmasının imzalanmasından sadece beş gün sonra 17-18 Mayıs 1881 tarihinde İzmir'deki Fransız konsolosluğuna sığınan Mithat Paşa'nın, Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi Tunus meselesi'nde İstanbul'un o güne kadar ki sert tutumunda ani bir yumuşama meydana getirdiği iddia edilmektedir. O güne kadar Osmanlı Devleti, Fransa'nın Tunus meselesindeki harekâtını siddetle protesto etmişti. Ancak söz konusu olayın meydana gelmesinden sonra siddetli protesto yerini sukûnete bırakmış ve Padişah Tunus meselesini daha sukûnetle düşünmeye başlamıştır... Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki Tunus meselesinin hararetili bir zamanına rastlayan Mithat Paşa'nın Fransa konsolosluğuna sığınması hadisesi, Osmanlı Devleti'nin bu meseledeki tutumunu değiştirmesinde açıkca rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Bilal Şimşir, **Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu**, Ankara, 1970, s: 39-51.

Fas Sultanı, 1904'ün Aralık ayında, zorla kabul ettirilen Fransa'dan öğretmen subay gelmesini hazmetmemiş, ülkesine gelen subaylara bir müddet sonra yol vermiştir. Osmanlı Hükümeti'ne bir mektup yazarak, Osmanlı subaylarının danışman olarak ülkesine gelmesini talepetmiştir.⁶⁷ Tabi Türk subaylarının ülkeye gelmesi ve aydın çevreyi bilinçlendirmesi Fransa'nın hoşuna gitmemiştir. Dolayısıyla Boş durmamış ve baskı yapmıştır.⁶⁸

1911 Yılına geldiğinde Fransa İngiltere ile gizli bir antlaşma imzalamıştı ve Fas'ı işgal ettiğinde Cebelitarık Boğazı çevresindeki bir kısım araziye İspanya'ya devredecekti.⁶⁹

Elli yaşlarında Cezayir'e gelen Lyautey generalliğe terfi ettirilerek Akdeniz'de Beni-Abbes'e kadar uzanan Cezayir-Fas sınırında huzurun sağlanması için görevlendirildi. O, burada kendine has meşhur kartopu gibi yayılma taktiğini (*tache d'huile*) batıya doğru adım adım uygulamaya başlamıştı⁷⁰.

1911'de Agadir açıklarında seyreden Alman harp gemilerinin tehdit edici gösterilerine aldırış etmemiş, 1912'de Fas Sultanlığı'nın bağımsızlığına son vermiş ve mülkünü tam himayesi altına almıştı.⁷¹

1830'da Cezayir'i işgal eden Fransız sömürgeciler, Fas topraklarını da işgal edebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı. Ancak bazı çıkarları dolayısıyla Alman sömürgeciler buna engel olmuşlardı. Böylece Agadir Buhranı barışçı bir yolla son bulurken, Fas için yeni bir dönem başlamış oldu. Bu anlaşma, Fransa tarafından, 30 Mart tarihinde, Alman desteğini kaybeden ayrıca Fransız ve İspanyolların karşısında tamamen çaresiz duruma düşen Fas Sultanı Abdülhafız'a zorla kabul ettirilmişti. Zira anlaşmayı Mevlây Abdülhâfız'a imzalatmakla görevlendirilmiş olan Regnault, Sultanı ikna edebilmek için bir hafta uğraşmıştı. Bu arada Sultan, sarayının etrafını kuşatan Henri Regnault komutasındaki 5.000 Fransız askerinin baskısı altında her şey halledilmiş, Sultan Mevlây Abdülhâfız, bu anlaşmayla Fransa'nın ülkesi üzerindeki himayesini onaylamış oluyordu. Muluya'dan (Melviye) Atlas Okyanusu'na uzanan yaklaşık 28.000 km²'lik alan İspanya hâkimiyetine bırakılmıştı. Böylece, Fas tarihi için yeni bir dönem, daha doğru bir ifadeyle, Fransa işgal dönemi

⁶⁷ Celal Tefvik Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Ankara, 1960, s:185

⁶⁸ **Sıratımüstakim**, 29 Eylül 1910 tarihli **Sıratımüstakim**

⁶⁹ Karasapan, s:185

⁷⁰ Ceran, s:850

⁷¹ Kavas, **Osmanlı-Afrika** İstanbul, 2006, s:158

(Protectorat-Himaye) başlamış oldu.⁷² Bilahare 30 Mart 1912'de imzalanan Fas anlaşmasına dayanarak, Fas topraklarını işgal etmişlerdi.

Resim 2: Fas Sömürge Valisi Mareşal Lyautey'in 1900'lü yıllarda kullanmış olduğu Rabat/Fas'taki İkametgâh.⁷³

Öte yandan İspanya da Fas üzerinde hak iddia etmiş ve 27 Kasım 1912'de ülkenin kuzeyde Akdeniz kıyısındaki kesimini işgal etmişti. Fransız işgali sırasında Fas'ın kralı Filali Sülalesi'nden Sultan Abdülhafız'dı. İşgalci Fransızlar, 7 Ekim 1912 tarihinde onu krallıktan uzaklaştırarak yerine yine Filali sülalesinden Ebu'l-Mehasin Yusuf'u geçirmişlerdi. Ancak asıl yönetim Fransızların tayin ettiği Genel Vali'nin elindeydi. Kral da ona bağlı olarak çalışmak zorundaydı. Fransızlar, Fas Müslümanlarının birlik ve bütünlüğünü bozmak amacıyla bazı Berberi kabilelerini diğer Müslümanlardan ayırarak onlara kısmi özerklik vermişlerdi. Ama bir yandan da Berberiler arasında propaganda yaparak onları İslâm öncesi geleneklerine döndürmeye ve bu yolla İslâm'dan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. 30 Mart 1912 tarihli

⁷²Ceran, s:132, Protektora (Protectorât) : Bir sözleşme ya da tek taraflı bir karar uyarınca, kuvvetli bir devletin zayıf bir devletle kurduğu korumaya ilişkin hukuksal bir rejim. İngiltere'de, Cromwell'in, daha sonra da oğlunun, 1653'ten 1659'a kadar yerleştiği rejim. Protektora, yüzyıl'da, sömürgeci yayılmanın biçimlerinden biri olarak ortaya çıktı. Korumacı devletin, korunan devlet üzerindeki genellikle kuvvetle dayalı müdahalesinden doğan protektora, ilke olarak yetkilerin yeniden dağıtılmasına dayanıyordu: sömürgeci devlet uluslararası yetkileri kendisine ayırıyor, korunan devletde iç işlerinde özgür kalıyordu. Gerçekte ise protektora, çoğunlukla klasik bir sömürgeleştirmenin bütün unsurlarını kendine topladı, kimi zaman da doğrudan ona yol açtı. Fransa'nın 1863'te (Kampuçya) 1912 (Fas) arasında Hindicini, Madagaskar, Magrip ve Komoriar'da kurulan protektoralar, korunan devletlerin başka statülere, bağımsızlık veya sömürgeleşme geçişleri sırasında ortadan kalktı; Fas, Fransa'nın koruduğu son devlet oldu (1956). (Büyük Larousse, XVIII, 9586).

⁷³08 Nisan 2014'teki Fas'ın başkenti Rabat'ta arşiv çalışması ve gözlem ziyaretinde çekilmiştir.

İspanyol-Fransız ve 27 Kasım 1912 antlaşmaları ile Fas'ın Melilla ve Septe kentleri çevresindeki dağlık bölgeleri de Fransa, elde etmişti.⁷⁴

2) Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Esnasındaki Çabalar

Fransa Fas'ta "*pasification*" (pasifize) ve "Penetre a L'Ocean Atlas"(Atlas Okyanusu'na sızma) sloganları ile Fas'ı tamamen işgal etme projesini 1912 yılından itibaren gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Bu uğurda kendine engel olmak isteyen Alman Devleti'ne Togo Devleti arazisini bağışlamıştır. Bu amaç uğruna birkaç defa Fas'ta buhran çıkarmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış gerekçelerinin arasında Fas'ın ve Tanca Boğazı üzerinde hakimiyet mücadelesinin de olduğu, bugün birçok tarihçinin üzerinde birleştiği bir konudur.

Birinci Dünya Savaşı başladığında General Lyautey, Mevlây Yusuf'un kontrolünü de eline alarak, komşu ülkeler İspanya, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin özellikle, İspanyol işgal bölgesindeki tüm çabalarına rağmen, Fas'ta ki yayılışını sürdürmüştü. Bu kısmi başarı hikâyesine rağmen savaşın ortalarında dahi hala Fas'ın güneyinde ayrıca Batı ve Orta Atlaslarda direniş sürmekteydi.⁷⁵ İşin en ilginç tarafı ise direniş devam ederken Fransa'nın o ülkede işgal ettiği cephelerde kullanmak üzere kendi ordusuna asker toplayabilmesiydi.

Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kısmen gerçekleştirdiği bu emperyal hareket, Millî Mücadele esnasında da devam etmiş, karşısına çıkan rakiplerle çoğu zaman anlaşarak, Fas halkının direnişlerini kırarak 1932 yılına kadar hücumlarını aralıklarla sürdürmüştür.

1918 yılı sonlarından itibaren Türk Millî Mücadelesi'nin başlaması, Fas'ta ortaya çıkan büyük birkaç direniş hareketiyle zamanca kesişmiş⁷⁶ ve bu kesişmenin Türk Millî Bağımsızlık Savaşı'ndan etkilendiği görülmüştür. Fas direnişçileri, Fransa'nın enerjisini bölerek Türkiye'nin mücadelesine önemli bir katkı sağlamıştır.

⁷⁴Ersin Güngördü, **Devletler Coğrafyası**, 1.Baskı, Asil Yayın, Ankara, 2006, s:419, 420, [Http://www.davetci.com/d.ülke/İşl.ülkeFas.htm](http://www.davetci.com/d.ülke/İşl.ülkeFas.htm) (19.08.2014)

⁷⁵Zakya Daud, **Abdülkerim Une Epopee d'Or et de Sang Preface de Abdelmazid Choukailli** Editions porte d'Anfa Casablanca 2008, s:81

⁷⁶Le Matin 22 Temmuz 1921, s:1 ve 23 Temmuz 1921, s:2, Vincent Courcelle-Labrousse Nicolas Marmié, **La Guerre du Rif Maroc (1921-1926)**, Editions Tallandier, 2008, p:65

D-Afrika'daki Son Osmanlı Toprağı Libya'nın İşgal Süreci

1)Trablusgarp Savaşı Dönemi (1911-1912)

Almanya ve İtalya'nın Tunus'u Fransa'nın nüfuz bölgesi olarak kabul ettiklerini açıklamaları, İtalya'yı Tunus'a sahip olma hevesinden vazgeçirmeye yetmemişti. Bu nedenle İtalya'nın önüne iştahını kabartacak bir lokmanın atılması gerekmiş ve bu lokma da Trablusgarp olmuştu. İlk defa Berlin Kongresi esnasında İtalya'nın dikkatleri Trablusgarp üzerine çekilmeye çalışılmıştır. Burada İtalya'ya açık bir teklif yapılmasa da delegelerin birçoğu İtalyan kamuoyunu tatmin etmek için İtalya'nın Trablusgarp'ta serbest hareket etmesi fikrini savunmuştu.

İngiltere ve Almanya, bir oldubittiyle Tunus'u Fransa'ya vermişlerdi. İtalya'nın, Fransa ile rekabet edebilecek askerî ve ekonomik gücü yoktu. Ayrıca politik savaşı da kaybetmiş görünüyordu. En önemli nokta, İtalya'nın bundan sonra nasıl bir sömürge politikası takip edeceği konusuydu.

Öteden beri Trablusgarp'ta gözü olan İtalya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya ile anlaşarak onların Bosna-Hersek, Fas, Mısır ve Boğazlar üzerindeki emellerine karşı Libya'da serbest hareket etme hakkını elde etmişti. Nihayet İmparatorluğun Yemen'de çıkan ayaklanmaların bastırılmasında, Trablusgarp'tan da kuvvet çektiği⁷⁷ ve buradaki Valisi'ni geriye çağırdığı bir sırada mirastan pay alma zamanının kendisine geldiğini gören bu devlet, 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmişti.⁷⁸

Güçlü bir donanma desteğinde harekete geçen İtalya, bütün kuvvetleriyle önce Trablusgarp kıyılarını abluka altına almış ve kıyı şehirlerini bombardıman ederek sırasıyla 4-5 Ekim'de Trablusgarp'ı, 4 Ekim'de Tobruk, 18 Ekim'de Derne ve Homs'u, 20 Ekim'de Bingazi'yi ve 8 Temmuz 1912'de Mısırata'yı işgal etmişti. Fakat en zayıf anlarında yakalanmalarına rağmen Libyalılar, kısa zamanda toparlanmışlardır. Buradaki birliklere komuta eden Kurmay Albay Neşet, Kurmay

⁷⁷T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, Genelkurmay Bşk.lığı ATASE yayınları Seri No:3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s:6; Bk.Şıvgın, s:1-13

⁷⁸Şıvgın, s:57-60

Yarbay Enver, Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Kurmay Binbaşı⁷⁹ Fethi ve benzerleri gibi iyi subaylarla beraber büyük mücadeleler vermişlerdir.⁸⁰

İtalyanlar tarafından donanma üstünlüğüne dayanılarak işgal edilebilen yukarıdaki kıyı şehir ve kasabalar çevresinde birleşerek yer yer küçük cepheler kuran Libyalılar, buradaki zayıf Türk birliklerinin yardımıyla baskın hareketlerine girişmişlerdir.⁸¹

Bu arada İtalya, Libya'da kara savaşlarında sonuç alamıyordu. O sıralarda çok da fazla tahkimli olmayan 12 adanın her birine asker çıkararak buraları işgal etme yoluna gidiliyordu. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışmıştı. İtalya, bu hareketleriyle Osmanlı topraklarında gözü olan devletlerin iştahını kabartmış, Birinci Dünya Savaşı'nın bir nevi provasını icra etmişti. Balkan milletlerine ve emperyalist devletlere âdeta yol göstermişti. Savaş, "*Trablusgarp Savaşı*" olmasına rağmen çarpışmalar, Trablusgarp'ın dışında, Adriyatik Denizi, Ege Adaları,⁸² Çanakkale Boğazı ve Kızıldeniz gibi çeşitli bölgelerde de sürmüştür.

Trablusgarp Savaşı'nı, Türk İtalyan Savaşı ya da Öncü Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak adlandıranlar da olmuştur. Bu savaş ve sonrasında devam eden direniş, Kurtuluş Savaşı'nın yani Millî Mücadele'nin de hazırlık, fikrî ve fizikî safhasına bir esin, bir güç kaynağı teşkil etmiştir.

Bu savaşta İtalya, Trablusgarp'ta 150 bin kişilik kuvvete, deniz gücü ve hatta ilk⁸³ hava gücünü kullanmasına rağmen fazla başarı sağlayamamıştır. Altı çizilmesi gereken bir husus da İtalya, komşusu Fransa ve daha tecrübeli devlet olan İngiltere'ye özenip daha 19911 yılında ordusunda Müslüman sömürge askerler kullanmaya başlamıştır.1000 kadar siyahî, Eritreli veya Somalili olduğu tahmin

⁷⁹T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk.**,s:7, Şıvgın. s:78, Andrew Mango, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitapevi, Ankara, Temmuz 2004, s.139. Şıvgın, s. 80-81

⁸⁰Cemal Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımız da Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay,(1881-1964)**, 5.cilt, Kazancı Kitap, İstanbul,1992, s:50-52

⁸¹Şıvgın, s:7

⁸²Stanford J. Shaw - Ezel Kural, s: 353. Uşi Antlaşması'nın 2. maddesi gereğince Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'den askerlerini çektiğinde, İtalya da adaları tahliye edecekti. Anlaşma imzalanır imzalanmaz İtalyanlar, Trablusgarp ve Bingazi'nin boşaltılmasını istediler. Buna karşılık Osmanlı Hükûmeti, 12 adala Yunanistan tarafından işgal edilir korkusuyla anlaşmanın 2. maddesinin uygulamaya konulmasını geciktirmeye çalışıyordu. Harbiye Nezareti, 10 Aralık 1912 tarihli bir tezkere ile hükûmetten adaların, Yunanlılarca işgalinin muhtemel bulunmasından dolayı Balkan Savaşı sonuçlanıncaya kadar İtalya'nın elinde kalmasını sağlamak için Trablusgarp'ın tahliye işinin ertelenmesini istedi. İtalyan Hükûmeti'nin, Osmanlı Hükûmeti'nden talep gelene kadar adaları muhafaza edeceğine taahhüt etmesi üzerine Trablusgarp'ı tahliye işlemleri hızlandırıldı. Kamil Paşa Hükûmeti'nin, adaları Yunanlılara kaptırmak korkusuyla teslim almaya yanaşmayıp sözlü bir teminatla İtalyanlara bırakması, Rodos ve On İki Ada'nın daimi şekilde kaybına yol açtı. Bk. İsrail Kurtcephe (1911-1916), Ankara,1995, s:199

⁸³Şıvgın, s: 118

edilen kuvveti Türk kuvvetlerince pusuya düşürülmüştür. Çoğu zayi olmuş, geri kalanlar da firar etmiştir.⁸⁴

İtalya'nın askerî başarısızlıklarına rağmen Uşi Antlaşması imzalanmıştır. Uşi Antlaşması'na rağmen, bir kısım Osmanlı subayları Libya'da kalmaya devam etmiştir.⁸⁵(Jön Türkler) Genç Vatansever Türkler; sadece Trablusgarp'ta değil tüm Magrip'te sevilen Şeyh Senusi⁸⁶ ile birlikte direnişe devam etmiş, iyi bir işbirliği sergilemişlerdir.

O dönemde, İtalya ile Fransa arasında, her iki ülkenin de güvenlik haklarını ilgilendiren iki anlaşma imzalanmıştı. Fas'a karşı Libya 30 Ocak 1912 ve Tunus'a karşı Libya 29 Mayıs 1914 ile ek olarak benzer bir anlaşma da İspanya ve Libya'yla Fas'a karşı imzalanmıştı(4 Mayıs 1913).

Jön Türkler ile Libya'lı mücahitler arasında yürütülen yakın ve etkili dayanışma başarıyı getirmişti.⁸⁷ Bu durumun ayrıca saygın liderleri Binbaşı Enver Bey ve Ahmed Şerif (Senusiye mezhebinin şeyhi) ile de ilişkilendirilmesi mümkündür.

İtalya'da savaş ilan edildiğinde Osmanlı ordusuna⁸⁸ ve Libya'daki subaylarına Harbiye Nazırı'ndan operasyonel bir emir gelmiş değildi. Bu, Bab-ı Ali'nin son dakikaya kadar barışçıl bir çözüme varılabileceğini düşünmüş olmasından kaynaklandı. Bu yüzden, Libya'daki Osmanlı subayları hâlihazırdaki

⁸⁴ATASEYayını, Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Osmanlı-İtalyan Harbi, (1911-1912) Ocak 2011 Yıl:60, Sayı:126

⁸⁵Bk. Cemal Kutay, “Teşkilât-ı Mahsusa”, Sohbetler, C.10, s. 63- 64 Bk.Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e**, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs-2006, s: 13-14, **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2004, s. 391

⁸⁶Osmanlı Hilafeti'nin Afrika ile İslâmî (Pan-İslâmcı) ilişkileri Asya ile ilişkilerinden hatırı sayılır ölçüde farklı bir tarzda gelişti. Orta Asya ve Kafkasya'nın Osmanlı Türkleri ile kadim siyasal, kültürel, dinî, etnik ve dilsel bağları vardı; oysa, Kuzey Afrika'nın 16. yüzyıldan önce Osmanlı Devleti ile hiçbir ilişkisi olmamıştı. 16. yüzyılda Kuzey Afrika'da Mısır'ın batısındaki erken dönem Osmanlı varlığı fetih sonucu olmayıp, Türkler ile yerli halk arasında İspanyol yayılmacılığına karşı bir çeşit gayri resmî koalisyonun sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Osmanlı ile bu ilk bütünleşme sırasında Kuzey Afrika hatırı sayılır bir mahallî özerklik, özyönetim ve vergi muafiyetinden yararlanıyordu. Ama 18. yüzyılda Osmanlı bürokrasisi vergileri yükseltti ve eyaletlerle mahallî eşrafın özerkliğini ihlal etmeye başladı. Onlar da kabile desteği arayarak Osmanlı iktidarına karşı çıktılar; Cezayir'in batısında yaşayanlar Faslı Şerif'in saflarına katıldılar. Fransızların 1830'da Cezayir'i işgal etmelerinden sonra, Kuzey Afrika, Bâbü'ali ve Osmanlı Sultan-Halifesi ile daha yakın ilişkilere girdi; fakat bu, Halife'nin kara gözlerinden çok şartların zorlamasından kaynaklanıyordu, ama bu iki motivasyon arasındaki fark sonradan anlamsız hale geldi. Ayrıca bakınız, Muhammed Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013 (1800-1922) s:99

⁸⁷ Bk. SHD1H 1003

⁸⁸ SHD7 N 1650, 1651

seçenekler arasında farklı görüşlere sahiplerdi.⁸⁹ Binbaşı Enver'in bu bölgedeki faaliyetleri, Osmanlı hanedanıyla olan yakın aile baęları⁹⁰ nedeniyle yerel halkı derinden etkilemişti.

Osmanlı Devleti, bir politika olarak resmî bir savaş ilanından kaçınmış ve İtalya'yla barışçıl bir çözüm ummuştur. 1912 yılı Ocak ayının ortalarında tüm Müslümanları, İtalyanlara karşı kutsal savaşa katılmaya davet eden Cihad duyurusunu ilan etmişti. Duyuru, Kuran'ı Kerim'in tavsiyeleri ve Hz. Muhammed'in hadisleri üzerine yoğunlaşmış ve Haçlıların zehirli penelerine karşı zaferle ışıldayan Hilafet'in gücünü temin etmek için tüm Müslümanları davet etmiş ve "Cihad'a" katılmaktan imtina edenleri hain olarak dışlamıştı. Senusîye'nin katılımı, Yemen dâhil tüm Arap lkelerinde zaviyeleri olduğundan, oldukça önemliydi.⁹¹

Yemen'de Halife'nin kuvvetlerine karşı savaşan İdrisi bile konumunu savunmak gereği hissetti. İtalyanlardan silah ve destek alıyordu. Hain olarak dışlanmaktan kaçınmak için silahların, İtalyanlardan değil, Senusîye'den geldiğine dair söylentiler çıkarmışlardı.⁹²

Bu haberler Bingazi'ye ulaştığında Ahmed şerif, Yemen halkına yönelik olarak İdrisi'nin iddialarını yalanlayan, onları "Cihad'a" davet eden ve güçlü olan İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'nin çatısında birleşmenin tek formül olduğunu açıklayan yeni bir bildiri daha yayınlamıştır.

Enver'in etrafında öyle bir efsane ortaya çıkarılmıştı ki İslâmi iş birliği önemli bir boyuta ulaşmış ve Fransız Gazeteci George Remond şunları yazmıştı: "Enver'i artık bey değil, paşa olarak çağırıyorlar. Hatta askerler için o, bir Melik(Kral)'dı ve Senusî şeyhiyle eşitti." Senusîye'nin kurucusu Sidi El Mehdi'nin⁹³ gkтейken Enver'in ruhunda yeniden can bulduğu ve onları zafere götüreceğine dair bir efsane bile ortaya çıkmıştı.

⁸⁹Cemal Kutay, **Tarihte Türkler ve Araplar, Geçmişten Günümüze Hilafet Meselesi**, şile-İstanbul, 1970, s:32

⁹⁰Kutay, **Tarihte**., s:32, Enver'in yanı sıra burada, daha sonraki dönemlerde Ortadoğu ve Türkiye tarihinde önemli rol oynayan isimler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Mustafa Kemal (Atatürk), Fethi (Okyar), Nuri (Killigil), Süleyman (Askeri), Eşref (Kuşbaşı), Yakup Cemil, Aziz Ali Mısıri gibi isimleri sayabiliriz.

⁹¹T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk**., s:8, Georges Remond, Aux camp Turco-Arabs, Notes de route et de guerre en Tripolitaine et en Cyrénaique, s:19, 20 , 99, 119, Edition Turquoise, Paris, 2014 pour la presente edition (Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı eseri teyid eder niteliktedir.)

⁹²T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk**., s:8

⁹³İsmet Zeki Eyüboğlu, **Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi**, Sirkeci İstanbul, s:423, 424

Mısır'da, Arap kitlelerini harekete geçirme amacıyla makaleler yazarak, İane-i Harbiye Cemiyeti (Savaşçılara Yardım Topluluğu) için bağış toplayarak, başkan yardımcılığı altındaki siyasî partiyi savaş çabalarına katarak, katkıda bulunan Abdülaziz Çaviş'tir.⁹⁴ Abdülaziz Çaviş, Britanya'nın ülkesini işgaline karşı savaşırmıştı ve Pan-İslâmizm'in⁹⁵ bir savunucusuydu. Siyasî kaçak olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan politik sığınma istemişti.⁹⁶

Yaklaşık 270 milyon, Müslüman (yaklaşık tamamının % 90'ı) bağımsızlığını kaybetmiş ve Avrupalı devletlerin sömürgesi haline gelmişti. Çoğunluğu Osmanlı topraklarında olan ve bütün Müslümanların sadece %10'unu oluşturan Müslümanlar, bağımsız bir Müslüman ülkesinde yaşıyordu.⁹⁷

Bu savaşı İtalya, Balkan Savaşı'nın patlaması sayesinde barış antlaşmasını 12 Ekim 1912 tarihinde imzalayabilmişti. Ancak gerçek şu ki İtalya, Libya'yı 1932 yılına kadar işgal altına almayı başaramamıştır.

Trablusgarp Savaşı ile beraber artık İmparatorluk için arka arkaya felaketler dönemi başlamıştı. Balkan Savaşı'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı, çok hazırlıksız yakalanmıştı.⁹⁸

2) Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1914-1918)

a) Türklerle Birlikte Mücadele

3 Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında İtalya, derhal tarafsızlığını ilan etmişti. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını Osmanlı bayrağı altında bombalayan Alman savaş gemilerinin saldırısı sonucunda kendini biranda, savaşın içinde bulmuştu.

Hemen arkasından İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Cihad ilan edilmiş, biraz geç olmakla birlikte İtalya da 24 Mayıs 1915'te savaşa girmeye karar vermişti. İtalya, Kuzey Afrika, Adriyatik ve diğer cephelerde İtilaf Devletleri lehine savaşa katılmıştı. Osmanlı Devleti tüm imkânsızlıklara rağmen, Mısır'dan Fas'a kadar Kuzey Afrika Cephesi'nde, Almanların desteğiyle de olsa, bir şeyler yapmaya

⁹⁴ Abdülaziz Çaviş, Kadir Kon'un **Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda İslâm Stratejisi** adlı, eserinde Almanya-Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu propaganda teşkilatında Cezayir'in sorumlusu olarak bahsedilmektedir

⁹⁵ Bk.Mim. Kemal Öke, **Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Padişahın Pan-İslâmcılık Siyaseti**, İstanbul, 2006, s:66-70

⁹⁶ Kutay, **Tarihte**, s:33

⁹⁷ Koloğlu, **Gazi'nin Çağında...**, s:93

⁹⁸ T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde...**, Türk., s:1

çalışıyordu. Enver Paşa, Ahmed Şerif'ten Mısır'da, İngiltere'ye saldırmasını istemişti.⁹⁹ Böylece İngiliz orduları, Süveyş Kanalı'na saldıran Osmanlı ordusu ile Ahmed Şerif kuvvetleri arasında kalmış olacaktı.

İtalya'nın, İngiltere ve Fransa saflarında savaşa dâhil olması, Libya'daki Türk operasyonlarını genişletmişti. Bundan sonra Ahmed Şerif, mücadeleye Afrika'nın Amir El-Müminini (Müminlerin Emiri) sıfatıyla önderlik etmeye devam etmişti.

1918 yılının Mart ayında Osmanlı hanedanından Prens Osman Fuad, Libya'ya en yüksek rütbeli kumandan olarak gönderildi. İtalya'nın deniz kuşatmasına rağmen Libya'ya, savaş süresince çok sayıda silah, mühimmat, yemek, ilaç ve para desteği gönderilmişti.

Kafkaslar, Türkistan, Mısır, Kuzey Afrika ve Hindistan'daki Müslümanların Cihad ilanına istinaden ayaklanması bekleniyordu. Osmanlı Hükümeti'ni yönlendiren Almanlar, İtilaf'ın direnişinin Cihad ile ezilip geçilebileceğine inanıyordu. Ama Libya'da yaratılan dinamizm İslâm dünyasının kalanında benzer etkiyi yaratmamıştı. Dünyadaki Müslüman sayısının toplamı 300 milyon, Osmanlı toprakları dışında yaşayan Müslüman sayısı 270 milyon ve bunlardan “*Cihad'a*” aktif olarak destek verenlerin oranı da % 5 olarak tahmin ediliyordu.

Libya haricinde Kuzey Afrika'da, Mısır Hindistan ve tüm ülkeler ya ilgisizlikten ya da İngiliz ve Fransızların savaştan sonra bağımsızlık sözlerinden, yani çok etkili karşı propagandalarından¹⁰⁰ dolayı oralı olmamışlardır. Yoğun karşı propaganda ve baskılar sonucu, bu ülkelerden toplanan Müslüman askerler, Halife ve müttefiklerine karşı savaşmıştı.

12 Ekim 1912 yılında İtalya Devleti ile yapılan Uşi antlaşması ve bölgenin İtalya Devleti'ne terk edilmesine rağmen, bu topraklarda direniş sürmüştür.¹⁰¹

⁹⁹Kurtcephe, s:251-252

¹⁰⁰SHD I H 1064

¹⁰¹Trablusgarp Savaşı'nın Millî Mücadele'ye nasıl öncülük yaptığını anlamak, destek rolünü nasıl oynadığını görmek, Millî Mücadele ile Magrip'in arasında bağlantı kurabilmek için, Mustafa Kemal'in, Enver'in, 1911 de Senusi ile tanışmasına Birinci Dünya Savaşı'ndan, Türk Millî Kurtuluş Savaşı'na ikinci kez kader birliği edişine kadar olandönemi mercek altına almak gerekir. Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilât-ı Mahsûsa'nın (Umûr-ı Şarkıyye Müdiriyyeti) bölgedeki harekâtı planlaması ve yönlendirmesi de bu tarihlerden daha sonra olacaktır. Genellikle aynı harekât alanında ve birbirine yakın tarihlerde geçmesi nedeniyle çoğu kez 1911-1912 Osmanlı - İtalyan Savaşı ile 1914 -1918 yılları arasında Teşkilât-ı Mahsûsa'nındığer adı ile Umûr-i Şarkıyye'nin bölgede yürüttüğü harekât birbirine karıştırılmaktaydı. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kasım 1913'te kurulmasından sonra katıldığı ve yerli halk ile yürüttüğü bu harekâta “*Senusi Harekâtı*” veya taşıdığı anlam itibariyle “*İttihâd-ı İslâm Hareketleri*” denilmektedir.

Türk Senusi İşbirliği, İtalyanlara karşı gösterilen ilk direniş, Osmanlı'nın kutsal savaş ilanı Senusilerin tutumu, Fizan ayaklanması ve İtalyanların buradan çıkarılması, 1915 teki harekât Senusi direnişin artması İtalyanların İç bölgelerden kıyılara atılması, yüzbaşı Nuri'nin Bingazi'ye gelişi ve

1914-1918 yılları arasında Kuzey Afrika’da yapılan savaşlar ve emperyalist güçlere karşı verilen mücadeleler ele alındığında, Osmanlı Devleti açısından bu mücadelenin ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu açısından Birinci Dünya Savaşı, yani “*Kutsal Savaş*”¹⁰², kutsal topraklarda ne kadar olumsuz bir şekilde seyretmişse, Trablusgarp ve Bingazi denilen bugünkü Libya coğrafyasında olumlu yönde cereyan etmişti. Yani bu çağrı semeresini vermişti.¹⁰³

Trablusgarp Savaşı’ndan itibaren, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında, bu bölgede gerek İtalyanların, gerek Fransızların gerekse İngilizlerin ilgisini çeken en güçlü tarikat, daha önce de belirtildiği gibi “*Senûsi*” tarikatı olmuştu.

Osmanlı Padişahı, Senusî Şeyhi’ne vezaret (Bakanlık) rütbesini verdiğini bildirmişti. Türk-Senusî işbirliği, güneyde İngilizlere karşı harekâtı ve batıda Fransızlara karşı Tunuslu kabileleri de ayaklandırmayı kapsamı içine almıştı. Bu arada Afrika Gruplar Komutanlığı’na Şehzade Osman Efendi atanmıştı.¹⁰⁴

Bir müddet sonra Türkler, Senusîleri, İngilizleri Güneydoğu’dan sıkıştırmak ve yapılmakta olan Kanal harekâtının başarısını artırmak maksadıyla Sudan’ın Trablusgarp’taki sınır şehrine taarruz yapılmasına ikna etmişti. Taarruzun ilk kısmı, Senusîlerin başarısı ile geçmiş, ancak İngilizlerin takviye almasından sonra işler tersine dönmüştü.

İngiliz, Fransız ve İtalyan her üç devletin kara, hava ve deniz güçleri, Senusîlere karşı işbirliği yapmak üzere anlaşmışlardı. Bu da gösteriyor ki İtalyanlardan başka Fransızlar ve İngilizler de Senusîlerin¹⁰⁵ Türklerle

Senusîlerin yeniden teşkilatlandırılması, Mısır Batı hudunda İngilizlere karşı girişilen harekât, İngiliz kuvvetlerinin karşı harekâta girişmeleri; Vadi Macit, Biri Ebu-Tunus Muharebeler, Darfur, Süleyman Baruni’nin Vali atanması, Nuri Paşanın Bingazi’den batı Trablus’a gelişi, Mücahitler ile İtalyanlar arasında ve sonrasında 1917 senesinde geçen muharebeler, Prens Afrika Gruplar Komutanlığı’na atanması, Mütareke ve sonrası (Trablusgarp’ta Millî bir hükümetin kurulması, Abdülkadir Paşa’nın İtalyanlara kaçması ve Homs ve Trablusgarp Şehri cephe kesimlerinde başlayan İtalyan Taarruzları. Bu mücadele Osmanlı subaylarından kader birliği yapanların başında Şeyh Ahmed Senusî geliyordu. Hem Enver Paşa’yı hemde Mustafa Kemal ile yakın dostluk kurmuştu. T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk**, s:625-627, ayrıca bkz. Georges Remond, **Aux Camps Turco-Arabs Notes de Route et de Guerre en Tripolitaine et en Cyrenaïque**, p:19-24

¹⁰² T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk**, s:628

¹⁰³ A. Rezzan Ünalp, **Genelkurmay Başkanlığı ATASE, Askerî Tarih Dergisi**, Şubat-2013, s: 77,78

¹⁰⁴ T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk**, s:710

¹⁰⁵ Şıvgın, s. 144. Senûsilik; esas itibarıyla İslâm’ın özüne dönmeyi öngörmektedir. .. Bunun doğal neticesi olarak da genellikle gayri müslimlere, özellikle Cezayir’e el koymuş olan Fransızlara karşıdır. Saf İslâm’ın temsilcisi olarak, kendi hayat sahası addettiği Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan’a Hristiyanlığı sokmamak için elinden geleni yapmak istemektedir. Nitekim Sahra’ya Fransa’nın nüfuzunun uzun süre başarısız kalmasında, bu tarikatın büyük ölçüde rol oynadığı ve Müslüman memleketlerindeki faaliyetleri bakımından Fransızlarca da birinci derecede tehlikeli sayıldığı Fransız arşiv vesikalarından anlaşılmaktaydı. Türkler de Fransızların bütün kıskırtmalarına rağmen bu tarikatın yabancı nüfuzuna karşı kıymetli bir destek olabileceğini fark etmişler, bu sebeple zaviyeleri

birleşmesinden “Cihad’a” dört elle sarılmasından son derece rahatsız olmuşlardır. Okuma ve yazması son derece kısıt olan Mısır, Sudan, Eritre, Somali, Libya, Tunus, Cezayir, Fas bütün Kuzey Afrika halkı başlarındaki dinî kanaat önderleri ve halk kahramanlarının açıklamalarından olağanüstü etkileniyordu. Darfur bölgesinin lideri Ali Dinar¹⁰⁶, Osmanlı Devleti’nin Cihad ilan etmesiyle bu “Kutsal Savaş’a” katılmış, elindeki mevcut kuvvetlerle savaş süresince Osmanlı’ya destek vermişti.

Yukarıdaki hadiseyi, olduğu gibi vermekten amaç Trablusgarp ve Senusî Ailesi’nin yalnız İtalyanlar değil Fransızlar üzerinde oluşturduğu etkinin de görülmesidir. Ayrıca bu etkinin ilerleyen dönemlerde Millî Mücadele’de Güneydoğu Anadolu’da irşat heyetlerinin başında halka vatan, millet, din ve namus mücadelesinde Mustafa Kemal’i yalnız bırakmamalarını öğütleyen Senusî’nin ve Adem Baruni gibi arkadaşlarının ne derece başarılı oldukları bilinmektedir.

vergiden muaf tutmuşlar, tarikatın ileri gelenlerine saygı göstermişlerdir. Senûsîlik bilhassa Bingazi’ye sağlam bir şekilde yerleşmiş, Trablusgarp’ta da yayılmıştır. Ayrıca bazı Asker reisleri kanalıyla Sahra’ya da nüfuz etmişti. Fakat Batı Sahra’da kendinden önce var olan tarikatlar onun karşısına dikilmiş ve ilerlemesine mani olmuştu. Bunların en önemlileri Kadiriye, Rahmaniye, Ticaniye tarikatlarıdır. Sahra’da Senûsî’liğe rakip olan tarikatlerden olan Ticanlar özellikle Doğu Cezayir ve onun sahrası ile Tunus’ta çok yayılmıştı. Kadiriye Emiri Abdülkadir’e karşı Fransızları desteklemiş, Cezayir ve Sahra’da Fransızlara kıymetli derecede yardımcı olmuşlardır. Fransızların Hoggar ve Azger Tuaregleriyle irtibat kurmasında da onlara aracılık yapmışlardır. Bk. Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:73, Erzurum, 1970, s. 26-27. Batılı bir kaynakta, Tican dergâhının şefi olan Ali bin Ahmed Ticiani’nin müritlerine, “Çok büyük üzüntü ile Türk hükümetinin barbar ve vahşi bir millet olan Almanların tarafında yer almış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Nasıl olabilir ki, biz Rusya’nın, Fransa’nın ve İngiltere’nin karşısında yer alan Almanların yanına geçen Türkiye’nin bu tutumundan rahatsız olamayız? Bunun Osmanlı İmparatorluğu’nun mahvına sebep olabileceğinden emin olabiliriz. Ey Ticaniler! Türklerin boyunduruğu altında iken bize nasıl davrandıklarını unutmadınız mı? Bu durumda hepimizin Türk Hükümetinin düşmanı olmamıza neden şaşıyor? Fransa bizim iyi kalpli, bizim için iyilik ve anlayışla kalbi dolu anamızdır. Bize düşen önemli görev de onun düşmanları olan Almanya’ya, Avusturya’ya ve Türkiye’ye karşı bedenlerimizle, mallarımızla, evlatlarımızla yardım etmektir” şeklinde seslenerek çağında bulunduğu ifadeleri yer almaktaydı. Aynı kaynağın yazarı, bu söylemlerin Rahmaniye tarikatı ve bağlı kollarının şefleri tarafından da tekrarlandığını belirtmektedir. Bk. Pierre Perrau-Pradier, Maurice Besson, **L’Afrique du Nord et la Guerre, Bibliotheque D’ Histoire Contemporaine, 1918**, Paris, 2006, s. 223-224.

¹⁰⁶Orhan Koloğlu, **Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa’ya**, İstanbul, 2013, s.121. Darfur, Doğu Sudan’da dört milyon nüfuslu, eski Afrikakrallıklarından biriydi. Halkın çoğunluğu Müslüman olan bu ülke, 1914’te istilaya uğramış ve her ne kadar Mısır Sudanı’na bağlanmışsa da buna karşı çıkan yerliler Mehdi ayaklanması ile tekrar bağımsızlığını elde etmişti. Bu sırada Darfur’un kaderine el koyan Ali Dinar, hükümet merkezi Elfaşer’i ele geçirdi ve burada nüfuzunu kurdu. İngiltere ona sultan unvanını verdi. Harpten önceleri Sudan’a vergi ödemekte olan Ali Dinar, Osmanlı Devleti’nin savaşa katılmasıyla bu yükümlülüğün kendisini sıyırmış ve İngiltere’ye karşı “Kutsal Savaş’a” katılmıştı. Bu duruma, adı geçen dip notta belirtilen belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Padişahı ve Halifesi Sultan Reşat tarafından kendisine gönderilen hediyelerle yüklü heyetin rolü büyük olmuştu. Ali Dinar kuvvetleri, İngilizlere karşı girdikleri savaşta mağlubiyete uğramış ve Darfur Harekâtı Ali Dinar’ın ölümüyle sonuçlanmıştır. Bk. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, s. 681-684. Muhammed Tandoğan, **Afrika’da Sömürgecilik ve** .s:233,

İtalyanlar, Osman Fuat'ın Afrika Grupları Komutanlığı'na gelişini hiç de iyi karşılamamışlardı. Özellikle Prens Osman Fuat'ın Batı Trablus'ta çıktığı inceleme gezisinden, İtalyanların hayli kuşkuya düştükleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Diplomatik baskılar sonuç vermiş ve Prens Karargâhı'nın Boyrat'ta bulunduğu bir sırada, 11 Şubat'ta, Trablusgarp'ta alınan bir haberde, İstanbul'dan bir Türk subayının geldiği ve yanında Prens'e ait bir resmî yazı bulunduğu söylenilmişti. Bu yazı, Harbiye Nazırı Cevat Paşa'nın imzasını taşıyordu. Yazıda, *"Anavatanın tehlikeye düşürülmemesi için, Prens'ten Trablusgarp'ı terk etmesi isteniyor, aksi takdirde Anavatan'ın bazı yerlerinin "İtilaf Devletlerince işgal edileceği söyleniyordu."*¹⁰⁸

b)Türk Heyeti'nin Trablusgarp'tan Ayrılması

Biraz yukarıda açıklanan hükümet emri kesindi. Buradaki heyetin işi uzatmasında bir yarar yoktu. Bu nedenle heyet, Trablusgarp'ta daha fazla kalmanın memleket hesabına çok kötü sonuçlar doğurabileceği kanısına vardı. En sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 17. maddesi gereği Türk kafilesi, İtalyanlara teslim olmuştur.¹⁰⁹

Bir avuç Türk mücahit ve yerli vatanseverlerden oluşan küçük kuvvetler, gerek İtalya'nın başarısızlığından yararlanarak, gerekse Türk yönetimine karşı Libyalıların besledikleri sempatik duygulardan ve onların sönmemiş olan mücadele azimlerinden istifadeyle yenilgiye uğramadan, İtalyanları belirli kıyı¹¹⁰ kesimlerinde sıkışıp kalmaya mahkûm etmişti. Sadece Mütareke hükmünün gereğine uyularak, bir hayli süre sonra, savaşa son verilmiştir.

¹⁰⁷Kurtcephe, s: 90-91. Hüsameddin Ertürk, Trablusgarp'taki askerî kuvvetlerin başında Halep'li Ethem Paşa bulunduğunu, gönüllü zâbitan içinde Cevat Abbas, Atıf (İsmet Paşa'nın Yaveri), Fuad Bulca, Süleyman Askerî (Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Reisi), Gazzeli Cemal, Manastırlı Nuri, Piyade Mülâzımı Boşnak Fazıl, Doktor Refik Saydam, Doktor Nihat Sezai, Kuşçubaşızade Eşref, Afyonkarahisarlı Ali (Çetinkaya), İskodralı Ali Rıza, Müşir Fuad Paşa'nın oğlu Reşid, diğer oğlu İslâm, Jandarma Yüzbaşısı Kadri, Süvari Mülâzımı Fuad, Topçu Yüzbaşı İsmail Hakkı, Mülâzım-ı evvel Arif, Yüzbaşı Ali (Tayyareci Sadık Bey'in ağabeyi), Süvari Yüzbaşısı Çerkes Reşid, Piyade Mülâzım-ı evveli meşhur Yakup Cemil, Bingazili Yusuf Şetvan, Doktor Kaymakamı İbrahim Tali, Erkân-ı Harb Binbaşısı Halil (Enver Paşa'nın amcası), Nuri Bey (Enver Paşa'nın biraderi), Trablusgarplı Süleyman El Bârûnî, Erkân-ı Harb Miralay Neşet BeylerinTrablusgarp'da Derne, Tobruk, Misrata Cephelerinde harbe katıldıklarını ifade etmektedir. Bk. Hüsameddin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996, s:75.

¹⁰⁸Koloğlu, s:127

¹⁰⁹T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde**,s:731

¹¹⁰SHD 1H 1068

Şeyh Ahmet es Senusî; daha fazla kendileri tarafından sürdürülen faaliyetlerle İslâmlığın Afrika derinliklerine doğru yayılmasına çalışılması suretiyle Hilafetin vazife ve yetkilerine müdahale değil, en yüksek din makamının misyonuna hizmet etmiş olduklarını, belirtmişti.¹¹¹

Bazı şeyhler, İtalyanlarla anlaşma ortamı ararken ve daha 1912 Eylül'ünde henüz barış yapılmamışken Ahmed Şerif, İtalyanlara hitaben “*Yeni Osmanlı hükümeti ülkenin bu kısmından çekilse de ben size karşı savaşı sürdüreceğim.*” diye ültimat vermiş ve bunu ayrıca Enver Paşa'ya da iletmişti. Üstelik bunu Enver Paşa'ya şahsi tüfeğini hediye ederek kanıtlamaya çalışmıştı. Enver Paşa, bu dönemle ilgili anılarını şöyle dile getirmişti:

“*Bana büyük bir mutluluk nasip oldu. Seyit Ahmet Şerif son saate kadar eski düşüncesine sadık kaldı. İtalyan Kralı'nın hediyelerini ve Bingazi'de büyük bir zaviye kurma önerisini gururla geri çevirdi. O asil ve yürekli bir adamdı.*” Ahmet Şerif bir müddet daha kendi başına sürdürdüğü mücadelelerle İtalyanları en az iki büyük yenilgiye uğratmıştı.¹¹²

Birinci Dünya Savaşı başlangıcında İtalyanlar, Uşi antlaşması ile bu ülkede özellikle donanma toplarının etki alanına giren kıyı kesimlerinde, idareyi ellerinde bulunduruyorlar ve her fırsatta derinliklere dalarak bütün ülkeyi kontrolleri altına almaya çalışıyorlardı. İtalyan idaresini benimsemeyen Libya'lılar ise Türk birliklerinin burayı terk etmiş olmalarına rağmen, İtalyanlara karşı mücadele azimlerini kırmadan direnişlerini sürdürüyorlardı.

Bunlar, Trablusgarp'ta Süleyman Barunî, Bingazi de Senusî Lideri Seyit Ahmet'e çeşitli yollardan katılan genç Türk mücahit subaylarının yardımıyla örgütlenerek İtalyanlara karşı yeniden savaşa atılmışlardı. İtalyanların üstün kuvvetlerle derinliklere yönelttikleri her hareket başlangıçta bu mücahitlerin çetin direnişleri karşısında başarılı olamamıştır.¹¹³

Böylece Senusî tarikatını Libya'dan başka, Tunus, Cezayir, Mısır, Hicaz ve Yemen'e kadar yaymayı başarmıştı.¹¹⁴ Sonuç olarak Libya'da girişilen bu harekâta

¹¹¹ Ünalp, *Askerî Tarih Dergisi*, s: 23

¹¹² Ünalp, *Askerî Tarih Dergisi*, s: 24

¹¹³ Cemal Kutay, *Örtülü Tarihimiz*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1975, s: 19-25

¹¹⁴ Senusî Direnişi'nden İtalya o kadar bunalmıştı ki başlangıçta “İtilaf Devletlerinden yardım istediği gibi, bir arada Mekke Şerif'i Hüseyin'in yanına bir heyete göndermiş, Senusî Lideri'ni kendisi gibi İtilaf Devletleriyle işbirliğine yöneltmesini rica etmişti. SHD7 N 2013'te de görüldüğü gibi çıkarlarını korumada dayanışmanın yararını farketmiş olan İtalya ile Padişah bir işbirliği içine girmişlerdi. Padişah olsa olsa, İtalya tarafından kendisine rakip olabileceklerin nötralize edilmesiyle yetinebilirdi. Osman Fuat işi iyi gitmişti. Senusîlerle anlaşmaya varmaları ise Ahmet El Şerif'in etkenliğini yok

yalnız İtalyan ordusunun iç bölgelerden uzaklaştırılmasıyla kalınmamış, aynı zamanda Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin bir kısmı da bu cephede tutulmuş olmakla harekâtın başında güdülen bu amaca bir ölçüde ulaşılmıştı.

Türk Başkomutanlığı, büyük kuvvetler ayırmadan, sadece İstanbul'dan gönderilen bir piyade taburu ile 100'ü geçmeyen uzman personel ve küçük bir Alman müfrezesi tarafından yerli güçlerle İtilaf Devletlerinin uçak ve gemilerle desteklenen 100.000'den fazla askerini tutmayı başarmıştı.¹¹⁵

İtalyan Bakan Rocca; Senusîlerin komşu ülke Libya, Cezayir ve Çad'da giriştikleri propaganda faaliyetlerini, Osmanlı-Senusî işbirliğinin Üçlü İtilaf Kuvvetlerine karşı geliştirilmeye çalışıldığını, Kahire'de bulunan Fransa Dışişleri Bakanı'na bildirmişti.¹¹⁶ Bu coğrafyada süren inatçı direniş, zaman zaman İtilaf güçlerine büyük zorluklar çıkarmıştır.¹¹⁷

Resim 3: İtalya ordusundaki Müslüman askerler¹¹⁸

3) Ebu Meryem Antlaşması

İtalyanlar, 11 Kasım 1921'de Ebu Meryem anlaşmalarını imzalayan Şeyh İdris'e bu antlaşmalar çerçevesinde 64.000 lîre maaş bağlamıştı.¹¹⁹ Senusî ailesinin

edecekti. Biraz sonra göreceğimiz gibi, herşeyin sansür tarafından kırıldığı dönemde İtalya'nın Libya müslümanlarıyla ne kadar dost olduğu konusunda yoğun bir haber kampanyasının yürütülmesi, kuşkusuz bu amacın sağlanması yolunda önemli bir adımdı. Buna karşılık İtalya'nın Padişah'tan bekleyebileceği iki husus olabildi. Türkiye sorununun çözümünde İtalya lehine destek verilmesi, Ahmet Şerif'in nötrale edilmesi, Libya'daki mücahidlere hiçbir destek gösterilmemesi.

Birinci husus açıkça; *"Türkiye'nin paylaşılmasında İtalya'ya istediği parçanın verilmesine destek anlamı, taşımaktadır."* Bir Hükümdar'dan: kendi topraklarının bölüşülmesinde taraf tutmasını beklemek çelişkili görülebilirse de, Mütareke ile birlikte Osmanlı yöneticilerinin içine düştükleri şaşkınlık buna zemin hazırlıyabiliyordu. Bk. Orhan Koloğlu, **Atatürk'ün Yanında**, s:8, Ankara, 1981

¹¹⁵T.S.K Yayını, **Birinci Dünya Harbinde Türk**, s:697-736.

¹¹⁶SHD 7 N 4202

¹¹⁷Fas Devlet Arşivi, **Documents Diplomatique Français. 19114**, (3 Aout-31 Decembrer), s:140

¹¹⁸W. K. Mc. Clure with Illustrations, **Maps Italy in Northe Africa An Account of The Tripoly** Entreprise Constable and Company 1913, s:96, 97

ileri gelenleri de İtalyanlardan maaş almıştır. Buna karşılık İdris, sömürge kanunlarının uygulanmasına yardım etmiş, ülke genelinde silâhlı mücadeleye devam eden bütün Senüsîlere silâhlarını bıraktırma sözü vermiştir. İdris, Senüsî idare merkezi Ecdâbiye (Cidâbiye) olacak şekilde Cağbüb, Ucle-Câlû ve Kufra'dan ibaret olan muhtar bölgenin emiri ilan edilmiştir. İki tarafın elinde bulunan esirler değiştirilmiştir.

Sonuç olarak Fas ile Libya, İtilaf Devletlerinden Fransa ve İtalya'nın mutlak hedefleriydi Burada sıklet merkezi oluşturmak için Anadolu'da kuvvet çoğunluğu oluşturamamışlardı. O nedenle bu direnişlere ilerideki bölümlerde tekrar dönülecektir.¹²⁰

E-Magrip Ülkesi Moritanya'nın İşgali

Fransızlar 1890 yılından itibaren Batı Sahra'da Senegal, Mali ve benzeri yerleri işgal ederken, Moritanya'yı 1910 yılında işgal edebilmiştir. Kendisini bir İslâm devleti olarak gören bugünkü Moritanya, Fransız sömürge idaresinin bir ürünü olmuştur. 1814 tarihli Paris antlaşması ile birlikte Avrupalı sömürgeci güçler, Afrika topraklarını çeşitli nüfuz alanlarına ayırmışlar ve Moritanya, Senegal ve Atlantik Sahra bölgesi üzerinde de Fransız egemenliğini tanımışlardır.¹²¹

Fransız sömürge yönetimi, ülkedeki Hassam kabilelerini ülkenin siyasî eliti olarak kabul ettiler ve onlar Batı Afrika'da ortaya çıkan Cihad hareketlerinin en önemli liderlerinden biri olan ve yaygın olarak Maal-ayneyn lakabıyla tanınan Müslüman lider, yarı Moritanyalı yarı Faslı bir kimliğe sahipti.¹²² 1831'de Moritanya'nın güneyindeki Hauz bölgesindeki Velata yakınlarında bir köyde doğan Maal-ayneyn, önce Şeyh Muhammed Fazıl'ın yanında zahirî ve batinî ilimleri tahsil etti. 28 yaşına geldiği zaman da Kuzey Afrika üzerinden hacca gitti ve yaklaşık bir ay kadar Mekke ve Medine'de kaldı. Bir yıl süren hac yolculuğundan sonra 1861 yılı ortalarında Moritanya'ya geri dönmüştü. Babasından şeyhlik unvanını alarak tarikat tacını giymişti. Memleketi Hauz'u terk ederek faaliyetleri için uygun bir yer olarak gördüğü Kuzey Moritanya ile Güney Fas'ın arasındaki bölgeye yerleşmişti.

¹¹⁹Luis Audoin-Dubreuil, *Correspondence de La Guerre Malgre Lui,(1914-1918)* Glenat-Le Societe Geographie, s:174, Chapitre:4

¹²⁰SHD 1 H 1068- 1075

¹²¹SHD 3 H 259

¹²²SHD 3 H 260

Bölgedeki önde gelen kabile ve gruplardan kadınlarla yaptığı evlilikler neticesinde etkisini artıran Maal-ayneyn, 1860'lı yıllarda ilk defa Avrupalı sömürgecilere karşı tavır almıştı.¹²³

Kuzeydeki Fas Sultanları ile iyi ilişkiler kuran Maal-ayneyn, 1871'de Tigsert vadisinin Sakıyat el-Hamra ile birleştiği bölgeye göç etmişti. Burada "*Darü'l-hamra (Kırmızı ev)*" diye adlandırılan bir zaviye kurmuş, 1899'dan sonra da Veyl Silvan'da Simara denilen bir yerde, içerisinde medrese, kütüphane ve aşevinin de bulunduğu külliye biçimindeki daha geniş surlarla çevrili bir zaviye tesis etmişti. Burası bol su kaynağının yanı sıra bir kervan yolunun da yakınında idi. 1902'de buradan Fransızlara karşı Cihad hareketini başlatmıştı. Ancak, 1913'de Darü'l-Simara'yı işgal eden Fransız birlikleri, tekke ve kütüphaneyi içindeki eserlerle birlikte yakmaktan çekinmemişlerdi.

Büyük bir Kadirî Şeyhi ve velud bir yazar olarak tanınan Maal-ayneyn, çok sayıda eser yazmıştır. Bunlar, kalam, hadis, fıkıh, hesap, tasavvuf, dua, gramer, edebiyat ve sır ilimleri alanında idi.

Maal-ayneyn, fıkıhta taklidi ve tevessülü kabul etmesine rağmen, Selefîyye hareketine daha ılımlı bakmaktaydı. Avrupalı güçlerin bölgede yönetimi ele almasına ise şiddetle karşı koymuştu. Maal-ayneyn'in şahsiyeti ve Ayniyye adıyla anılan tarikatı, memleketi olan Moritanya'nın dışında, özellikle Fas'ta çok yaygındı. Bugün o, hem Faslılar hem de Moritanyalılar tarafından Millî kahraman kabul edilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Fransa'nın Afrika garnizonlarında azalmış olan asker sayısı nedeniyle diğer sömürgelerde olduğu gibi Moritanya'da da tekrar direnişler başlamıştı. Bunun üzerine Fransa, 1919 yılında da Moritanya'da yeniden kırıma başlamış, modern silahlarla Moritanya ordusunu ezmiştir. Sonraki yıllarda da saldırılarını sürdüren Fransızlar, 1920'de Moritanya'nın tamamını işgal etmişlerdir.¹²⁴ İşgalden sonra Moritanya, sekiz eyaletten oluşan Fransız Batı Afrika'sının bir eyaleti haline gelmiştir. Fransızlar, Moritanya'yı işgal ettikten sonra ülkenin her tarafına yaydıkları misyonerler vasıtasıyla geniş çaplı bir Hristiyanlaştırma çalışması başlatmışlardır. Ancak dinlerine son derece bağlı olan Moritanya Müslümanları arasında, Fransızların saldırdığı Hristiyan misyonerler hiçbir başarı elde edememişlerdir. Moritanya halkı işgal yönetimine karşı sürekli mücadele etmiştir.¹²⁵

¹²³[Http://www.enfal.de/moritanya.htm](http://www.enfal.de/moritanya.htm) (28. 01. 2013)

¹²⁴Ceran, s:948

¹²⁵[Http://www.enfal.de/moritanya.htm](http://www.enfal.de/moritanya.htm)(12. 01. 2013)

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, esnasında ve sonrasında da devam eden Avrupa Devletlerinin işgal ve sömürgeleştirmelerinden kaçan Afrikalı Müslüman ülkelerin insanların bir kısmı, Anadolu'ya yerleşmiştir. Sömürgeciler kendilerine hizmet edenlere ödedikleri maaşlarla, halk ile sömürge idaresi arasında bir aracı sınıf istihdam etmişlerdir. Diğer taraftan sömürgeciler, zaviye ve kabilelerinin geleneksel fonksiyonlarını silmeye çalışmışlardır. 1904 yılında Fransız manda yönetimi ilan edilmesine rağmen, 1902-1934 yılları arasında Fransız Sömürge İdaresi'ne karşı bazı ayaklanmalar meydana gelmiştir. Özellikle Kadirî Şeyhi Muhammed Mustafa Maal-ayneyn el- Kallamî¹²⁶ (1831-1910), uzun süre Fransız idaresine karşı direnmiş, ancak 1910 yılında yaklaşık 6 bin savaşçı müridiyle Fransızlara karşı giriştiği çetin bir savaşta hayatını kaybetmiştir.

¹²⁶Bu şahsın kardeşi koyu bir Fransız karşıtı irken ağabeyi olan Moritanya'lı Saad Buh Fransızlarla mektuplaşıyor ve onlardan kendisini desteklemelerini istiyordu. Bk.Kavas, **İki Din arasında..**s:25

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI, CEPHELERDEKİ MÜSLÜMAN SÖMÜRGE ASKERLERİ VE CİHAD

I-Cihad İlanı ve Çeşitli Cephelerdeki Yansımaları

Rusya'nın özellikle 1870 yılından sonra Avusturya İmparatorluğu'nda Panslavizm'i kışkırtması üzerine, Avusturya da Almanya ile birlikte Pan-İslâmizm ve Pan-Türkizm gibi akımlara sempati gösterme yolunu seçmiştir.¹²⁷

Pan-İslâmizm'in Sultan II.Abdülhamit devrinde başladığını savunanlar; bunda 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda devletin geniş oranda toprak kaybına uğraması, 1881'de Tunus'un Fransızlar tarafından işgal edilmesi, 1882'de İngiltere'nin Mısır'a girmesi ve diğer olayların etkili olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre bu olaylar, İslâm kardeşliği ve Halifelik fikrinin ülkede yayılmasına neden olmuş ve Batı emperyalizmi karşısında bir direnme gücü vermiştir.

Osmanlıcılığın Balkan Savaşı'nda iflas etmesi¹²⁸ neticesinde, Osmanlı idarecileri özellikle İttihat ve Terakki ileri gelenleri, tekrar Pan-İslâmizm'e ve Pan-Türkizm'e yönelmiştir.

Hükümet sözcüsü Abdullah Kâmil; Batılıların “İslâm Birliği'ne” yönelttikleri suçlamaları reddetmiş, bunun aslında Avrupa'nın dünyadaki bütün Müslümanlara boyun eğdirme niyetine, Müslümanların karşı çıkmasının önüne geçmek için kurnazca uydurduğu bir iftira olduğunu ifade etmiştir. Abdullah Kâmil; Müslüman birliği bir gün kurulacak olursa, bunun olsa olsa Müslümanlar arasında iç dayanışmayı sağlamaya yönelik, barışçı ve meşru müdafaa amaçlı bir kuruluş olacağını, yoksa Babıali'nin hiçbir zaman Kuzey Afrika'yı fethetmek veya Batı'ya saldırmak gibi bir niyeti olmadığını vurgulamıştı¹²⁹.

Kızıldeniz kıyısında yaşayan Arapların çoğu gerçekten Halife'ye çok itibar ediyor ve büyük saygı duyuyorlardı. Fransa, Tunus'u işgalinin yarattığı Müslüman tepkisinin bütün Arap dünyasına yayılmasından o kadar kaygı duyuyordu ki, Şam ve

¹²⁷ Koloğlu, *Atatürk'ün Yanında*, s:15

¹²⁸Taha Akyol, *Yüzüncü Yılında Balkan Bozgunu, Rumeli'ye Elveda*, İstanbul, Şubat 2013, s:47

¹²⁹Brockelmann Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (çev: Prof. Dr. Neşet Çağatay) Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s:313- M. Fuad Köprülü, W. Bathold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara-2004, s: 267, 268

Musul'daki Fransız Konsoloslarına gizlice tâlimat vererek bölgelerindeki siyasî bakımdan faal Müslüman grupları hakkında bilgi iletmelerini ve Abdülhamid'in orada Pan-İslâmî faaliyetlerde bulunduğuna dair somut kanıtlar bulmalarını istemiştir.¹³⁰

1913 yılında bu düşünce doruk noktasına çıkmış, Balkan Savaşı'nda uğranan çok acı bozgun ve toprak kaybının telafi edilmesi ve Osmanlı'nın büyük bir ihtimal olan çöküşünün önlenmesi için, Almanların 100 bin altın liralık mali desteği ile Pan-İslâmizm, Alman patentli olarak Birinci Dünya Savaşı'nda deneme sahasına "*Cihad-ı Ekber*"le sokulmuştur.¹³¹

Cihad ilanı, Almanya'nın önde gelen siyasî ve askerî birçok şahsiyetinin sabırsızlıkla beklediği bir durum olmuştu.. Enver Paşa, kurmaylarından gizli olarak Osmanlı Ordusu Merkez Karargâhı'nda görevli Alman Bronsart ile birlikte 8 Teşrinievvel 1330'da (21Ekim 1914) bir plan hazırlamıştır.¹³²

A-Cihad İlanı ve Dünya Savaşı'na Giriş

Osmanlı topraklarındaki Müslüman tebaaya, Cihad fetvaları ve çağrısı, 14 Kasım 1914'te Fatih Camii'nden yapılmış, ancak kamuoyunda istenilen heyecanı uyandırmadığı görülmüştür. Dünya Savaşı'na beklenmedik bir şekilde padişahın ve meclisin kararı olmadan giren Osmanlı Devleti, İslâm âleminden bu kararını desteklemesi için, 23 Kasım 1914'te "*Bütün İslâm âleminde yayınlanmasını irade ederim*"kaydıyla Beyanname-i Cihad ilan edilmiştir. "*Cihad-ı Ekber*" ilan etmiştir Fransızcaya çevrilmiş bir örneği, Fas Devlet arşivlerindedir.¹³³

Alman Dışişleri Bakanlığı adına uzun yıllar İslâm dünyasına yönelik gözlemlerde bulunan ve raporlar hazırlayan Maxvon Oppeneheim'in Ekim 1914'de Almanya için kaleme aldığı, İslâm dünyasında Panislamizm faktörünün yardımıyla "İtilaf Devletleri aleyhinde meydana getirilecek hareketlerin (ihtilaller, isyanlar gibi) ana hatlarını çizen, 136 sayfalık raporu ve bu rapor dâhilinde uygulanması öngörülen iki proje incelenmiştir. Söz konusu iki proje yanında, bu projenin mimarı kabul

¹³⁰Köprülü, s:397-398

¹³¹Vladimir Borisoviç Lutsky, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla**, İngilizce'den Çeviren: Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s:17

¹³²Fas Devlet Arşivleri, **Documents Diplomatiques Français 1914, (3 Aout-31 Decembrer)**, s:533

¹³³Orhan Koloğlu, **Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya**, İstanbul, 2013, s:101, Fas Devlet Arşivleri, **Documents Diplomatiques Français, 1914, (3 Aout-31 Decembrer)**,s:533

edilen Maxvon Oppenheim'in sıra dışı hayatı da genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ele alınan projelerden birincisi, Şark İstihbarat Birimi [Nachrichtenstelle für den Orient (NFO)] adlı Berlin merkezli propaganda¹³⁴ mekanizmasıdır. Kısaca NFO olarak adlandırılan bu propaganda mekanizmasının işleyişinde, Müslüman görevliler de vazife almışlardı. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen Mehmet Akif, Şey Salih Tunusî, Abdürreşid İbrahim, Hâlim Sabit gibi önemli şahsiyetlerden oluşan görevliler, Almanya'da çok yönlü bir propaganda çalışması içinde bulunmuşlardır. Merkezi Berlin olan bu propaganda teşkilatının bir de İstanbul merkezli Osmanlı yapılanması oluşturulmuştu.

Oppenheim'in raporunda öngörülen ikinci proje ise, İtilaf Devletleri safında savaşırken Almanlara esir düşen veya gönüllü olarak saf değiştiren Arap, Hintli ve Tatar Müslüman askerlerin, Türk-Alman müttefikliği bağlamında kullanılmaları meselesidir. Türk kamuoyunca çok az bilinen bu proje çerçevesinde Almanya'da ve Avusturya'da oluşturulan Müslüman esirlere mahsus kamplar ile buradaki esirlerin Cihad gönüllüsü ve yerleşimci olarak Türkiye'ye gönderilmeleri, bu ikinci projede yer almıştır.

Arapça olarak hazırlanan ikinci Cihad çağrısı, özellikle Almanların desteğiyle Fas'tan Hindistan'a kadar bütün Müslüman topluluklara ulaşacak şekilde dağıtılmıştı. Afrika Kıtası'nda Müslümanların yaşadıkları bölgelerin büyük bir kısmını 19. asrın ikinci yarısından 20. asrın başına kadar ele geçiren Fransa, işgali altındaki topraklarda bu çağrının aleyhine büyük bir kampanya başlatmıştır. Tarikat şeyhleri, ulema, mahallî reisler yanında Tunus Beyi ve Fas Sultanı gibi yarı bağımsız liderlerin, bu çağrıya menfi cevaplar yazması sağlanmıştır. Arapça asılları ve Fransızca tercümeleriyle beraber "*Cihad*" çağrısına verilen 62 adet olumsuz cevap, Revue du Monde Müslüman dergisinin 29. sayısında yayımlanmıştır.¹³⁵

1 Haziran 1916 tarihli gizli bir Fransız raporunda, "*Cihad'a*" top yekûn katılımın başarısız olduğu, ama diğer yandan "*İtilaf Devletlerine* sıkıntı vermeyi başardığı" itiraf edilmişti. Görüldüğü üzere, "*İtilaf Devletleri*" "*Cihad ilanından*" ciddi

¹³⁴ Gary S. Messinger, **British Propaganda and The State in The First World War**, Manchester and New York- 1992,p:10; Buna yakın bir başka tanımda ise: "*Bir fikrin veya İdeolojinin yeni taraftar kazanmak veya mevcut taraftarlarını korumak için yaptığı tanıtım çalışması*" şeklinde ifade ediliyor. "*Hedeflenen amaca ulaşmak için basın, kitap, toplantı, konferans, slogan, radyo, film, karikatür, afiş vs.*" gibi her türlü vasıta kullanılır. Bk. Heribert Raab, K. Fuchs, **Wörterbuch Geschichte**, München 1998, 11. Auflage, p: 641 642.

¹³⁵ Kavas, **İki Din Arasında, Fransa'nın İslâm Siyaseti-I: "Kuzey ve Batı Afrika'da Sultan Reşad'ın Yayınladığı, Cihad Çağrısının Reddi Meselesi"** s:2

olarak rahatsız olmuşlar ve işgal ettikleri İslâm topraklarının çoğunda önemli kuvvetler bulundurmak zorunda kalmışlardı.¹³⁶

Bu bağlamda 13 Kasım 1914’de Alman Dışişleri, İstanbul’daki Alman elçisi Falkenheim’e, “*Fransa’daki düşman Müslüman askerler*” arasında propaganda yapmak istediklerini ve bu yüzden Cihad Fetva’sının” Arapça ve Hintçeye tercüme edilmesi için acilen gönderilmesini istemişti. Yine bu bağlamda zikredilebilecek bir başka örnek şöyledir: Bir Alman askerî ateşe, Alman askerlerinin yeşil bayrakları (Osmanlı Bayrağını) göstermesiyle, İtilaf ordularındaki Müslümanların Almanlara ateş etmeyecekleri kanaatini taşımıştı.¹³⁷

Savaş çıktığında Fas’taki Almanların tümü Fransa’ya karşı bir isyanın çıkacağına inanmışlardı. Daha savaş başlamadan önce “*Cologne*” gazetesinin muhabiri bir tek Fransız’ın bile sağ çıkmayacağını yazmıştı. İsyan ve Fransızların katlini takiben tüm Faslılar, Kayzer’in müdahalesini isteyeceklerdi. Ama bunların hiçbiri gerçekleşmemişti.

O yıllarda Fas’ta bulunan, asker ve diplomat olan bir adam, yani General Lyautey, hem sert hem de yumuşak bir politika ile Fas’ı kontrol etmeyi başarmıştı. O’nun cesaretle uyguladığı harekât, Fransa’ya hem ihtiyacı olan azami askerî gücü göndermiş hem de Fas’a tamamıyla hâkim olabilmişti.

Cihad İlanı’nın, Birinci Dünya Savaşı sırasında verdiği sonuç genel olarak şöyle aktarılabilir: İngilizler ve Fransızlar, Dünya Savaşı’nda kendi ordularındaki Müslüman askerlere, “*Halife’yi kurtarmak için savaştıkları*” yönünde karşı propagandayla karşılık vermişti.¹³⁸

Osmanlı Devleti’nin dünya Müslümanları üzerindeki nüfuzunun azaldığı bir dönemde, bu derece geniş kapsamlı bir çağrının ciddi bir netice vermeyeceğini İstanbul’daki ileri gelen devlet adamları bile anlamışlardı. Zira Almanların isteği üzerine kaleme alınması kadar, Almanlar tarafından dağıtılması, Fransız sömürgelerinde bu girişimden beklenen hareketi canlandırmamıştı.

Türklerin Teşkilat-ı Mahsusa ile “*Cihad*” çağrısı yaparak sürdürdükleri propaganda çalışmalarına karşı İngilizler¹³⁹ de bunu etkisiz bırakmak için karşı

¹³⁶http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_28/10.pdf (19. 04. 2013)

¹³⁷Kutay, **Örtülü Tarihimiz**, s:54,55

¹³⁸Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Savaşı’na Nasıl Girdik-II**, İstanbul, 1994, s:376, 384-389.

Sünni İslâm Hilafeti’ne karşı kullanılan araç İsmaililer olmuştu. Son derece küçük bir gruba hitap eden ve Sünni Hilafeti kabul etmeyen İsmaili grubunun lideri Ağa Han’ı İngilizler, Hindistan Müslümanlarının lideri olarak hep ileri sürmüşlerdir. O kadar ki, 1923’te Cumhuriyet ilan edildiğinde, İstanbul’da kurulacak bir Hilafet ve Türkiye’nin etkisi dışında olacak bir kurumsallaşma iddiasıyla Ağa

propagandaya girişmişlerdi. Bir hayli de başarılı olmuşlardı. Bu maksatla Kıbrıs'ta açtıkları propaganda okulunda yetiştirdikleri yüzlerce öğrenciyi profesyonelce kullanmışlardır. Yerli halkın din kültürü ve bilgileriyle donattıkları bu casusları, Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmak ve halkı isyana kışkırtmak için her yere göndermişlerdi. Arap halkı üzerine Arapça hazırladıkları beyannameleri uçaklardan atarak etki kurmaya çalışmışlardır. Bu maksatla her zaman halkın gönlünü kazanmaya yönelik propagandalar yapılmamış, bazen tehditler savrulmuştur. Para, teknoloji, propaganda, sayısal ve niteliksel her türlü çoğunluk “İtilaf Devletlerinin yanındaydı. Bu mücadele İstanbul’un işgal günlerinden, Endülüs’ün Avrupa’daki şaşalı dönemlerinden, bu gününün özlemi ile tasarlanan bir mücadeleydi. Asırların birikimi kin ve emperyalist yayılmacılık niyeti, türlü kılıflara bürünmüş Doğu’ya son darbeyi vurmak için hazırlanmıştı.

İngilizlerin ve Fransızların propaganda faaliyetlerindeki profesyonelce çalışmalarının başarıda büyük payı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Teşkilatı Mahsusa’nın İngiliz Bağdat ve Fransa’nın Şam konsolosluğuna yapmış olduğu bir baskınlarda, Araplar arasındaki görüş ayrılıkları, yabancılar lehine çalışan ajanlar ve Türk komutan ve kurmay subaylarıyla ilgili çok detaylı bilgiler rastlanılmıştır.¹⁴⁰

İngilizlerin aşiretlere yaptığı bir duyuru, “İtilaf Devletlerinin işlerini hiç şansa bırakmadıklarını göstermektedir. *“İngiltere, Osmanlı Devleti ile savaş hâlinindedir. Araplara hiçbir düşmanlığı ve husumeti yoktur. Yalnız Osmanlı Devleti tarafından gönderilen subayların bazı kişiler ve halkı Osmanlı Devleti lehine çevirerek cahil aşiretleri kandırma ihtimaline karşı bütün köylerde oturan çöl bedevilerine duyurulur. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bu kişileri, yanınıza geldikleri zaman kabul etmeyiniz ve sözlerini ciddiye almayınız. Eğer aksine hareket edenler olursa bu aşiretlere uçaklarımızla hücum ederek perişan edeceğiz”*, demişti.

Han, İngilizlerce desteklenmişti. Bunun yanı sıra İngilizlerin, Kuveyt’ten Aden’e kadar bütün sahil boyu Şeyhliklerini aylığa bağlamış oldukları, Mekke Şerifleriyle ilişki yürüttükleri, Mısır Başmüftülüğü’ne de Abduh gibi Pan-İslâmcılıkla başlayıp uzlaşmacılığa dönen birini getirdikleri bilinmektedir. Bk. Koloğlu, *Atatürk’ün Yanında*, s:124.

¹³⁹ İngilizler ve Fransızlara ait Hindistan, Mısır, Kıbrıs, Fransa ve İngiltere’de onlarca Sömürge Okulları vardı. Bu okullar özellikle 1894 yılından sonra kurulmuş ve Sömürgecilik bitene daha doğrusu resmen bitene kadar 1945 yılına kadar faaliyette bulunmuşlardı. Bu okulların eğitimleri ve bu okullardan yetişen sömürge memurları sivil ve asker yöneticiler işgal edilen topraklarda yerli işbirlikçileriyle birlikte yönetici ve bürokrat sınıfı oluşturmuşlardı. Bk. Laurent Morondo, *Les Instituts Coloniaux et L’Afrique 1893-1940*, Ambitions Nationales Reussites Locales Edition Karthala, 13 Bölüm:1-IV

¹⁴⁰ Cemal Kutay, *Tarihte...*, s:244

“*Cihad*” çağrısı, İngiliz ordusundan çok Irak’taki şeyhlere yönelmişti. Her şeye rağmen İngiliz komutanların, Müslüman Hint askerlerinin sadakati ve savaşıma azmi konusunda savaş boyunca kuşkular duymasını engellememişti. Irak’taki İngiliz ordusunda bulundurulmuş Pathan birlikleri silahsızlandırılarak bir çalışma koluna dönüştürülmüşlerdi.¹⁴¹

Hindistan ve Mısır’da da İngilizlere itaat etmenin hukukî yükümlülüğü olduğuna dair fetvalar yayınlanmıştı. Fransa, Kuzey Afrika ve Osmanlıların “*Cihad*” ilanına karşı bir çeşit “*panzehir*” olması için bölgedeki din adamlarını, kendilerini desteklemeleri için etkilemeye çalışmıştı. Bunun sonucu olarak Cezayir’de önde gelen din adamları, Türklerin Cihad ilanını eleştirerek Cezayir Müslümanlarını Fransızlara bağlı kalmaya çağırıyordu.

Başarısızlığa rağmen, yine de Cihad ilanının tamamen etkisiz kaldığı düşünülmemelidir. 1 Haziran 1916 tarihli gizli bir Fransız raporunda, “*Cihad’a*” topyekûn katılımın başarısız olduğu, ama diğer yandan “İtilaf Devletlerine sıkıntı vermeyi başardığı” itiraf edilmişti. Görüldüğü üzere “İtilaf Devletleri, “*Cihad*” ilanından ciddi olarak rahatsız olmuşlar ve işgal ettikleri İslâm topraklarının çoğunda önemli kuvvetler bulundurmaya zorunda kalmışlardır.¹⁴² Birinci Dünya Savaşı’nın uzaması, Rusya’nın çöküşü, sayısal ve teknolojik üstünlüğe rağmen bir de ABD’nin 1.200.000 askerîyle savaşa dâhil olması, savaşın sonucunu etkilemiştir. Fakat İttifak Devletlerinin, yenilmelerine rağmen çok da başarısız oldukları söylenemez. Arapların isyanı gerçekleşmemiş olsaydı, bugünkü dünya reel politiği bambaşka olabilirdi.

B-Kuzey Afrika’da Pan-İslâmizm Propagandası’nın Etkileri

Osmanlı Hükümeti, devlete bağlılığı güvence altına almak için bir yandan dinî propagandaya başvururken, öte yandan o eski ittifak taktiklerini kullanmıştı. Cihad çağrısı, Osmanlı Hükümeti’nin 1913’ten beri sürdürdüğü İslâmi propagandanın son basamağı olmuştu. Daha sonraki tarihçiler, Cihad’ın etkinliğini değerlendirirken İtilaf güçlerinin bunu hükümsüz kılmak için, “*Padişah’ın kendisi Hristiyan güçlerle ittifak hâlindeyken böyle bir çağrının meşruiyeti olamayacağını*”

¹⁴¹Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl:2, Ağustos Ankara, 2004, Genelkurmay Basımevi sayı 4, s:58-59

¹⁴²<http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi-28/10.pdf>(05.06.20139).

söyleyerek, yaptıkları karşı propagandanın başarılı olması için gayret göstermişlerdir. Ayrıca, İtilaf güçlerince, “*Müslüman teba boyunduruk altında olduğu için, ne bu çağrıya uyma zorunluluğu ve ne de “‘Cihad’a’” girişecek beceriye sahip olduğu*” ileri sürülmüştü.

Bir taraftan İslâm adına Fransızlar ile çarpışmak, diğer taraftan aynı düşmana karşı İslâm adına itaat etmeyi kabul etmek zorunda kalan Müslümanlar arasında ayrılıklar iyice belirginleşmiştir. Enver Paşa ve Jön Türklerin çabaları sonucu, Tunus ve Cezayirli Müslüman liderlerden bazıları, kendi dindaşları olan ve asırlarca padişahını İslâm’ın tek Halife’si kabul ettikleri Osmanlı Devleti’nin yanında savaşmayı bir borç bilmişti.¹⁴³

19. asrın ilk yarısından itibaren İslâm ülkelerini planlı olarak işgal edip sömürgeleştiren Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, Hollanda, İtalya ve Belçika, buralarda uzun yıllar kalabilmek için menfaatlerinin korunması doğrultusunda kendilerine mahsus birer “*İslâm Siyaseti*” belirlemişlerdir. Özellikle Fransa, 1830’da işgal ettiği Cezayir’den başlamak üzere, Batı Afrika’daki bütün Müslüman topluluklar yanında Tunus ve Fas gibi iki önemli ülkeyi de “*himaye*” adı altına almış ve sömürge idaresine dâhil etmiş, uygulamaya koyduğu bu siyasetiyle onları yönlendirmeye başlamıştır.¹⁴⁴

Ancak Cihad’ın amacının; dünya Müslümanlarını Hristiyan Avrupalı güçlerle kapıştırmak değil, önceki ideolojik ve siyasî koşullarla tutarlı ve bu koşulların desteklediği daha sınırlı amaçlara erişmek olduğu açıktı. *Cihad İlanını*” ve bunun özellikle Afrika ülkeleri üzerinde yaptığı etki, şöyle incelenebilir:

1)Olumlu Etkinin Görüldüğü Bölgeler ve Sebepleri

Sultan Mehmet Reşat’ın Hilafet’i tehdit eden bütün devletlere karşı, İslâm âlemini Kutsal Savaş’a katılma çağrısının özellikle Trablusgarp’ta yarattığı etki küçümsenemeyecek derecede önemlidir.

Fakat 1914 yılı içerisinde henüz daha İtalyanlar savaşa iştirak etmediğinden, onların ürkmemesi için Osmanlı erkânı çeşitli yollarla İtalyanlara haber gönderiyor, Cihad-ı Ekber’in İngilizler ve Fransızlar için geçerli olduğunu söylüyorlardı. Cihad-ı Ekber, Libya’nın yanı sıra, İmam Yahya’nın Yemen’i, Filistin, Darfur vb. bölgelerde

¹⁴³Pascal Le Pautrement, *La Politique Musulmane de La France au XX Siecle*, Paris, 2003, s:76-77

¹⁴⁴Kavas, *Osmanlı Afrika...*, s:178,179

de olumlu karşılanmıştır. Medine kaymakamı da “*Cihad’a*” olumlu yaklaşan bir Arap -Osmanlı yöneticisidir.¹⁴⁵

Anadolu’da birçok ilde *Cihad*, dualar ve mevlitlerle karşılanırken, aynı zamanda Irak’ta, Mekke’de ve Şam’da da aynı mevlit ve dualarla karşılanmıştır¹⁴⁶. Yani başlangıçta Cihad-ı Ekber’in çok da olumsuz karşılanmadığı söylenebilir. İmam İdris ve İmam Yahya’nın Filistin’de, bazı bölgelerde ve Fas’ın orta ve kuzey kesimlerinde, Alman ve Osmanlı subaylarının katkılarıyla Osmanlı yönetiminin ilan ettiği “*Cihad’ı*” desteklediği konusunda ciddi¹⁴⁷ kanıtlar vardır. Fas’ta bazı yerel direnişler bile baş göstermiştir.

2)Olumsuz Etkinin Görüldüğü Bölgeler ve Sebepleri

Alman patentli Cihad ilanı, maalesef “İtilaf Devletlerinin yoğun propaganda, hazırlık ve ekonomik güçlerini devreye sokması sonucu sadece belli kesimlerde etkin katılım sağlamış ve sadece Hicaz’da kısmî bir etki yaratabilmiştir. Ortadoğu’nun genelinde hareketsiz, nötr bir durum söz konusu olmuş, genellikle “*bekle gör*” politikası hâkim olmuştur. Ancak ihtiraslı Mekke Şerifi Hüseyin ve oğulları Faysal ve Abdullah, 5000 kadar isyancıyla, yalnız Haçlı ve Siyonist teşvikiyle, her şeyden önemlisi psikolojik bir destek sağlamıştır.¹⁴⁸ Ayrıca Fransa’nın tabayı sadıkası Magrip Müslümanları, Ortadoğu için iyi bir rol model olmuştu. Bir Müslüman’ın seve seve Hristiyan bir Avrupa ülkesi için canını vermesi, bir de üstüne ilave olarak başka Müslüman ülkeleri sömürge yapmaya çalışması, Birinci Dünya Savaşı’nda çok yaygın görülmüş, yaman bir çelişkidir. Birinci Dünya Savaşı yılları, bugün bile etkileri süren Müslümanların bilimsel ve zihinsel geri kalmışlığının psikolojik ezikliği ve çöküklüğünün dibe vurduğu yıllardır. Osmanlı bu çağda çembere alınan son bağımsız Müslüman ve Türk Devleti olarak, her gün daralmakta olan bir çemberden “*Cihad*” ilanı ve mecburî Alman ittifakıyla kurtulma hareketine girişmiş, huruç hareketi yapmıştır.

Ahmet Kavas’ın belirttiği gibi Fransızlar; silahlı ikna yöntemi yanı sıra kaleyi içerden fethetmiştir. Çoğunluğu Magrip ülkeleri olmakla birlikte, Suriyeli, Senegalli,

¹⁴⁵BOA Dosya:94 Gömlek:582 Belge:24-19, Medine Kaymakamı Müftü, Seyit Ulvi Efendi

¹⁴⁶BOA Dosya:123-12, Gömlek:35, Belge:23-83

¹⁴⁷Teşkilatı Mahsusa’nın çok az bir maliyet, subay ve uğraş ile sudan, Libya ve Tunus’ta İngiliz, Fransız ve İtalyanların toplamda yüzbine yakın kuvvetini Dünya Savaşı boyunca Magrip ve Mışık sınırlarında tutmuştur. Bk. Orhan Koloğlu, **Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa’ya**, İstanbul-2013, s:120-123

¹⁴⁸Ali Çimen, **Kısa Orta Doğu Tarihi**Timaş Yayınları, İstanbul, 2016,s:156

Gana ve Gabon’lu, 100’den fazla Müslüman dinî önder, yerel lider, eşraf ve kanaat önderinin görüşlerine dayanarak halkı, “*Cihad’a*” karşı harekete geçmeye davet etmiştir.¹⁴⁹

Bu karşı koyuşta bir Senusî tarikatı bağlıları, bir de Doğu Afrika’da birkaç küçük devlet hariç, neredeyse tüm Müslümanlar, seyit ve şerifler, din âlimleri, eli kalem tutan kim varsa bir umacıya karşı birleşir gibi birlikte hareket etmişlerdir. Fransızların korku ve menfaat ile ikna¹⁵⁰ kışkırtıcının etkisi olduğu kadar, bilinçaltındaki kibir ve bencilliğin dışı vurumu da söz konusuydu.

Fransa’dan fazla Fransız vatandaşı gibi davranarak bir takım kişisel veya mezhepsel çıkarlar nedeniyle binlerce insanı, emperyalizm için Avrupa cephelerinde ve Ortadoğu çöllerinde, Anadolu içlerinde kırdırtmıştır.¹⁵¹

Bu durumda, Almanya aleyhine yapılan olumsuz propagandanın ve Fransa’nın tarikat liderlerini kendine bağlamasının rolü büyüktür. Ayrıca, Fransa’nın tatlı-sert politikası, kabilelerle yakından ilgilenmesi, sömürgeciliğin olumlu taktiklerini kullanma becerisi, Kuzey Afrika’yı hem denizlerden hem güneyden kuşatmış olması ve Fransa’nın bu coğrafyada etkili bir istihbarat ağı kurmuş olmasının da etkisi küçümsenemez. Bütün bunlara rağmen “*Cihad*” stratejisi, İngiltere, Rusya ve Fransa’yı çok ürkütmüştür. Ancak “İtilaf Devletleri, bu hususu şansa bırakmamışlar¹⁵² ve karşı hazırlıklarını yoğunlaştırarak sürdürmüşlerdir.

Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı ve Alman propagandasının önünü kesmiştir. Özellikle Fransa, Kuzey Afrika’da, Sultan Mevlay, Fransa’nın Fas’ta ve Kuzey Afrika’da bulunmasını, Fas ve Fransa ittifakını meşru göstermek, Osmanlı Halifesi’ni ve Osmanlı-Almanya ittifakını gayrimeşru göstermek hedeflerine ulaşmıştır¹⁵³.

¹⁴⁹ Kavas, **İki Din Arasında..**, s:3-5

¹⁵⁰ Aylin Pira, **Küresel Köyde Halkla İlişkiler Adına Neler Tartışılıyor**, Bornova-İzmir, 2004, s:37-40

¹⁵¹ Bağımsızlıklarının gecikmesinde, Fransa’nın verdiği sözlere inanmakla yetinmek. Bulundukları coğrafyanın karadan ve denizden Fransa tarafında abluka altına alınmış olması dolayısıyla, çevre ülkelerden yardım alamamak, Fransa’nın İtalya, İngiltere ve İspanya ile anlaşması, hatta Fas’da rahat hareket edebilmek için savaştan önce Fransa’nın Togo’da 172. 000 metrekaarelik toprağı Almanlara teslim etmesi bu ülkeleri sömürgecilik ve esaret karşısında kazandırılmış bir acizliğe büründürmüştü. Yegane yardım edecek ülke Türkiye’nin hiçbir deniz gücü kalmaması, kendi bağımsızlığını tesis etmeye çalışması da bunlara eklenince bu durum daha da iyi anlaşılabilir. Tabii ki Türkiye’nin Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde bağımsız bir cumhuriyet kurması bütün sömürge ülkelere örnek olduğu gibi Magrip ülkelerinin tamamına da örnek olmuş, itici bir güç olmuştu.

¹⁵² Kavas, **İki Din Arasında..**, s:6-28

¹⁵³ Tunus Devlet Arşivi Seri E Carton 440 A Dossier 18/32 **Afaire Militaire Reglamantationdu L’Impression des Journaux et des Affich**

Sonuç olarak Fransızlar, kendi sömürgelerindeki Müslümanların önemli bir kısmını, Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nı başlattıktan sonra Osmanlı Halifesi'ni de bu siyasî emellerine alet ettiğine inandırmıştır.¹⁵⁴

Fas Sultan'ı Mevlay Yusuf, bu savaşa asker göndererek Fransa'nın sadık tebaası olduklarını bildirmiştir. Fas şehri Müslümanları da Fransa'nın kazanması için duada bulunmuşlardır. Fas, Tunus ve Cezayir'deki Müslümanlar, kendileri için Fransa'nın iyilik yaptığına inanıyorlardı. Fransa'ya, insanlık ve hürriyet yolunda savaştığı için dua ediyorlardı. Fas Sultanı Mevlay Yusuf, 23 Şaban 1333 (7 Temmuz 1915)'te yayınladığı bildiri ile Fransız ordusunda çarpışan birliklerini tebrik etmeyi de unutmamıştı.

3)Savaş Boyunca Süren Propagandalar

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nda “*Cihad*” ilanı ile beklenen başarı sağlanamamışsa da Osmanlı Devleti, savaş boyunca Fransız ve İngiliz ordusuna karşı propagandasından vazgeçmemiştir. Örneğin 1915 yılında yedinci alay Cezayirli nişancı taburundan teğmen Boukabouya Rabah, Fransız ordusunu terkederek Almanlara ve Osmanlılara hizmet etmeye başladı. Rabah, İstanbul'da “*Fransız ordusunda İslâm*” adlı bir bildiri(broşür)¹⁵⁵ yayınlamıştı. Rabah bu bildiride, tüm Müslümanları Fransızlara karşı birlik olmaya ve kutsal bir savaşa katılmaya çağırıyordu. Rabah, özellikle Fransız ordusundaki yerlilerin alt rütbelerde kullanılmasından ve Fransız subaylarının yerli halka karşı ırksal bir nefret duymasından yakınıyordu. Rabah'a göre, kazara Fransız subaylarla eşit rütbeye gelmiş yerli askerlere karşı ayrımcılık yapıldığını, hatta alt rütbelere olan Fransız askerlerin yerli komutanlara saygı göstermediklerini belirtiyordu.¹⁵⁶

“İngiliz ve Fransızların mükemmel kampanyaları, Nil Vadisi'ni doğudan gelecek her türlü soruna karşı rahatlatmıştı. Almanlar, Kuzey Afrika'daki Müslümanları ayaklandırmaya kalkarken eskiden dostları olan ve şimdi bizim

¹⁵⁴ **Le Miroire**, 30 Mayıs 1915, 79. Sayı Haftalık Dergi 8 Rue Senghlem, Paris, s:14

¹⁵⁵ Bu broşürün Fransız Arşivleri'nde rastlanılan nüshasının sadece dış kapak sayfası ekler bölümüne konulmuştur. Broşürün içinde Fransız ordusundaki Müslüman askerlere hitaben “*Onların zorla toplanmasına rağmen Fransızların bunu her tarafa ısrarla gönüllüler diye lanse ettiğini, gönüllü oranın çok az olduğunun bilindiğini, askerlerin dinî ritüel ve ibadetlerini dahi yapmadıklarını, yapmakta ne kadar zorlandıklarını esir düşen askerlerden öğrendiklerini*”, ana tema olarak işleyen söz konusu dönemde kaleme alınmış Türk-Alman ortak yapımı bir karşı propaganda broşürüdür. SHD 7N 364

¹⁵⁶ **Le Miroire**, L'Aout 1918, Le Journal de Paris, s:7

*müttefikimiz bulunan İtalyanlara zarar vermişlerdir. Libya tamamen kontrol altına alınamamış bir hâldeyken Türkler ve Almanlar, Senûsîlere de dayanarak onları önce İtalyanların üzerine saldırtmışlar, sonra da doğuda Mısır, güneyde de güney Tunus'a yönlendirmişlerdir. Orada da istediklerine ulaşamamışlardır. Fransız ve İngiliz varlığının yakınlığının sağladığı destekle İtalyanlar, Berberistan sahillerinde tutunabilmişlerdi.*¹⁵⁷

Libya'daki durumu bu şekilde değerlendiren Bernard, Cezayir, Tunus ve Fas'a ilişkin düşüncelerini ise şu şekilde dile getirmekteydi:

*"Bu olayların Cezayir'e bir tesiri olmadı. Eğer biz, Fas'a ve Tunus'a yerleşmişsek, bunun nedeni oraların evimizin anahtarı olmalarından idi. Cezayir bu sebepten her iki cephesindeki desteklerin sağlam olmaları nispetinde sükûn içinde idi. Philippeville ve Bone'un bombalanmaları ile savaşın ilk harekâtı, Cezayir topraklarında başlamıştı. Bu zannedildiği üzere tesadüfî bir harekât değil, aksine Almanlar tarafından üzerinde düşünülmüş bir harekât idi. Goeben ve Breslau'un bombardımanı neticesinde başlayacak bir harekâtı ümit ediyorlar ve bunu takiben işgal edecekleri bir veya birkaç limandan destekleyecekleri isyancılarla 19. Grubun seferberliğini zorlaştırmayı hedefliyorlardı. Bu ümitleri onları hayal kırıklığına uğratmıştı"*¹⁵⁸

Türk ve Almanların çabaları tüm savaş boyunca devam etmişti. Ancak yakından takip edildikleri için bir netice vermemişti. Bazı kendilerinden şüphe duyulan yerlilerin, Türkiye ve Mısır ile doğrudan veya Tunus üzerinden bazı temasları tespit edilmiştir. Fakat bunların hiçbirisi önemli bir netice doğurmamıştır. Fas'ta durum genel bir ayaklanmaya daha uygun görülüyordu. Ülke daha yeni işgal edilmiş ve tamamen organize edilememişti. İçten içe kaynıyordu. Kötü sonuçlar bekleniyordu. Buna rağmen, istenilen sonuç alınamamıştır. Yok olmakta olan bir imparatorluk ile genç, kaba, ihtiraslı ve emperyalist bir Avrupa devleti arasında kalan Kuzey Afrikalılar, büyük çoğunlukla tercihlerini, "İtilaf Devletleri"nden yana yapmıştı.

İngiliz, Fransız ve Rusların başını çektiği İtilaf Devletleri, devletler grubu olarak nitelik ve nicelik açısından güçlüydü. Savaşa hazırladığı (sömürgelerle beraber) birlik sayısı, teknolojik üstünlüğü, deniz, amfibi güç ve hava gücü her

¹⁵⁷ SHD 7 N 4160

¹⁵⁸ SHD 7 N 3225

bakımdan Alman, Avusturya, Osmanlı ve Bulgaristan'a göre avantajlıydı. Osmanlı Devleti, Balkanlar'dan buharlaşmış ve Ortadoğu'da ağır bir sarsıntı geçiriyordu.

Bunun yanı sıra İtilaf Devletleri, Müslüman sömürgelerde halkın dillerini değiştirmişler, dinî otoritelerin söylem ve propagandasıyla onları ruhen beslemişlerdi. Ayrıca halkın güçlüden yana olması doğaldı. Öte yandan her türlü ikna ediciliğin ötesinde Fransız ve İngilizlerin sert önlemlere de başvurduğu görülmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın “Cihad” ilan etmesinde gösterdiği usul ve içerik yanlışlıkları, inandırıcılığı azaltan başlıca sebepler olmuştu.

Fas Kralı'nın Fas halkının Fransız ordusunda görev yapması ile ilgili mektuplar¹⁵⁹ ve Magripli askerlerin Avrupa cephelerine yollanmasına ilişkin haberler, basın duyuruları halinde Fas askerlerine ulaştırılmıştır.

1914'ün 17 Ağustos'unda, 4.000 Magripli asker, Magrip'in 1. Dünya Savaşı'na katılmasının ilk tohumlarını ekmek için Ordu şehrine indiler. Buna paralel olarak Fransız Devlet Başkanı, Sultan Yusuf'a Magrip'in bu duruşu nedeniyle tebrik etmek için bir telgraf yolladı. Saadet gazetesi, 1914 yılı, 16 Ağustos sayısının ekinde bu girişine özel bir alan ayırmış ve telgrafın tam metni yayınlamıştır:

“Siz değerli genel başkan aracılığıyla, ülkemize sunduğunuz sevgi dolu, kucaklama ve gayret alametleri içeren cömert yardımınız tarafımıza ulaştı. Bu da büyük devletinizin (Fas'ın) düşmanının(Almanya'nın Fransa ile onun nüfuz bölgelerine karşı başlattığı) çirkin hücumlarına karşı savunmak ve savunulmak istemesinin çabalarıdır.

Biz, bu yüce maksadınızdan dolayı, en samimi kalbi teşekkürlerimizi yüksek makamınıza sunuyoruz. Yüksek makamınızın şu anki durumla ilgili olarak göstermiş olduğu yoğun ilgi, hiçbir zaman birbirinden ayıramayacak ilişkilere sahip olan ülkelerimiz arasındaki düşünce ve çıkara dayalı birlik bağımızın güçlülüğüne dair kuvvetli bir delil sunmaktadır.”¹⁶⁰

Yeni Magrip birliklerinin Fransa'ya katılmaya hazırlandıkları esnada, Magripli asker saflarında, belirli bir yöne kanalize etmekte zorluk çıkarabilecek

¹⁵⁹Fas Mili Devleti Arşiv Müdürlüğü, **Fas Devlet Arşiv Merkezi Diplomatik Yazışmalar Klasörü**, Rabat, 2008, (Le Directeur de L'Archive de L'Etat Maroque, **Documents Diplomatique Français, 1914, (3 Aout-31 Decembrer)**, Dossier (Dosya), Date (Tarih):440/1;(Fas, Tunus ve Cezayirli yöneticilerden Fransız ordusunda görev yapmak üzere asker talebini gösteren telgraflar ve Tanca Boğazı'yla ilgili olarak İspanya ve İtalya'nın tutumu ile ilgili yazışmalar)..Bu mektupları yazması için Fas Kralı Fransa'dan yüklü miktarda para almıştır. SHD 3H 1004.

¹⁶⁰**Saadet Gazetesi**, 16 Ağustos 1914, tarihli nüsha, s:1

şayiaları beslemesin diye hemen cevaplanması gereken bazı şüphe ve sorgulama düşünceleri yayılmıştı.

Tam bu esnada, 1914 yılı, 02 Ağustos’unda *Saadet* gazetesinin ilk sayfa manşeti olarak Sultan Yusuf’un mektubu gelmiştir. O mektup Avrupa’da yayılmakta olan savaşta, Magrip’in Fransa tarafında yer almasını açıklamanın zaruri bir izahı mesabesinde idi. Sultan bu mektubunda, Almanya’yı barış yerine savaşı seçen bir güç olarak eleştirmektedir. Bundan dolayı da Magripliler, kendilerine saldırılan tarafa destek vermeliydiler. Saadet gazetesi, diğer herhangi bir makalenin Magripli okuyucu üzeride, Sultan’ın mektubu kadar etki gösteremeyeceğinin bilincindeydi.

Özellikle de Almanya, Magrip’in bağımsızlığının korunması için destek sunmak amacıyla 1905 senesinde Tanca’ya Alman Kralı II. Galyum’un ayak basmasından bu yana, bazı seçkin Magripli eğitimciler katında sahip olduğu sevgi tohumcuklarından faydalanmaktaydı.

Fransızlardan yana tavır almanın adaletliliği konusunda ikna etmeye dair ortaya atılan bu iddialara binaen, duyguları harekete geçirmek ve Magripli askerlerin fitratında var olan cesaret ve yürekten savaşma duygularının uyandırılması için Sultan’ın mektubu en üstün vesile idi. Savaş alanına giden askerlerin duygularına hitap edecek ve onlara nesilden nesile miras olarak edindikleri geçmiş övünç kaynaklarını hatırlatan hangi konuşma, bu mektuptan daha fazla etkili olabilirdi? Bu mektuptan sonra 23 Kasım 1914 ve Şubat 1915 tarihli iki mektup daha yayınlanmıştır.¹⁶¹

Öyleyse Magripli askerlerin duygularını daha da güçlendiren ve onları Fransa’nın yanında insanlık, özgürlük ve medeniyet düşmanlarına karşı yaya olarak savaşmaya cesaretlendiren, hak ve insanlığı savunmanın sırtlarına görev olduğu kişilerin yürekten savaşmalarını öven Sultan’ın, üç adet mektubu vardır.

Burada Fas Hükümeti tarafından bilinmeyen bazı modern kavramların da karıştırıldığını görmeliyiz. Sultan mektuplarında, Fransa’nın savaştığı tarafların isimlerini açıkça belirtmekten imtina etmiştir. Bazı âlim ve kanat önderleri Bab-ı Ali’ye birçok eleştiri yöneltmek için kalemlerini seferber etmişlerdi. Bu da bazı Evzaniyye ile Şerkaviyye taraftarları, bazı Marakeş âlimleri, Ahmed bin Muaz, Buşuayb bin ed-Dekani’nin imzalarının eklendiği fetvalar aracılığıyla

¹⁶¹Fas Mili Devleti Arşiv Müdürlüğü, **Fas Devlet Arşiv Merkezi Diplomatik Yazışmalar Klasörü**, 2008-Rabat, (Le Directeur de L’Archive de L’Etat Maroque, **Documents Diplomatique Français**, 1914, (3 Aout-31 Decembrer) Dossier (Dosya), Date (Tarih):440/1

gerçekleştirilmişti. Fakat Saadet gazetesi ilk sayfasında, Fransız yönetiminin de gazetelerin ilk sayfasında ve geniş bir alanda yayımlanmalarında bir fayda görmediği, bu fetvalara fazla yer ayırmadı.

Sultan'ın mektuplarına dönerek son bir mülahaza daha eklenebilir. O da Sultan'ın bir seneden az bir zaman diliminde üç mektubu, Magripli askerler için yayınlamış olmasıdır(1914 Ağustos- 1915 Şubat).

Bu askerlere savaşabilmesi için ülkedeki en üst dinî merciler tarafından fetvalar verilseydi o zaman cesaret kahramanlık ruhu onlarda daha belirgin olurdu. Çünkü ilk defa Faslı askerler ülkelerinin dışında bir yerde ve bir yabancının komutası altında savaşa katılmaktaydılar. Bu Büyük Savaş durumuna ilişkin bir diğer açıklama da, zihinlere Sultan Yusuf'un¹⁶² isminin iyice yerleşmesine fırsat sağlamasıdır. Sultan Yusuf, 1912 Ağustosunda kardeşi Mevla Abdülaziz'in indirilmesinden bu yana kısa bir süredir tahtta oturmaktaydı.

İşte böylece Sultan'ın mezkûr risaleleri, mektupları, *Saadet* gazetesinin, Magriplilerin Birinci Dünya Savaşı'na katılmaları konusu ile ilgili neşrettiği bütün makale ve haberlerin de eksenini oluşturmuştur. Bu makale ve haberlerin konuları aşağıda verilmiştir:

- Savaşı, Fransız ordu güçleri kazanacak,
- Fransa'nın adaletli konumu,
- Almanya'nın düşmanca tavırları,
- Magrip'in birçok şehrinin Fransa ile dayanışması (bazı paşa ve ayanların Fransız yönetimi katında girişimde bulunması),
- Magripli askerlerin cesaret ve kahramanlıklarını övmek, kendilerine nişan ve takdir belgesi verilen Magripli askerlerin isimlerini yayınlamak,
- Fransız Kızılhaç örgütü tarafından sağlanan insani yardımları çokça duyurmak,
- Magriplilerin, Fransa'nın yanında katıldıkları savaşın harp ve adalet destekçisi olan İslâmi öğretilerle çelişmediğini ısrarla vurgulamak.

¹⁶²Sultan Yusuf, Fransa'dan yüklü bir miktar para almış, Fransızlar'a ordularında görevlendirilmek üzere asker vermeyi kabul etmiştir.

- *Saadet* gazetesinin birçok sayısı, Fransa'nın, İslâm'ı büyük bir takdirle öven bir devlet olduğunu açıklamak,¹⁶³

Bu son husus diğer hususlardan daha fazla okuyucunun dikkatini çekmişti. Bu konudaki örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Örnek olarak, özgürlükçü bir üsluba sahip bir gazete olan ve bunu korumaya çalışan gazetenin aşağıda seçilmiş olan haberine işaret etmek yeterli olmuştu.

“Allah, Avrupa’da yayılmış olan savaşta, sert darbeler indiren Magrip askerlerini yaşatsın. Askerler savaş alanına toplanıp geldikleri gün: Allah zorbalık yapan ve ceberrutluk yapandan daha büyüktür. ”

Bundan daha da açık olan bir örnek, Muhammed Evrari'nin *“Fransa'nın dinî inanç ve sembollere saygısı”*, 20 Ekim 1914 tarihli *“Saadet Gazetesi”* adlı makalesinde görülmekteydi.¹⁶⁴

İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ilan ettiği, İngiltere ve Fransa'nın etkili presiyle Müslüman coğrafyasında fazla taraftar bulmayan *“Cihad”* ilanı, yalnızca Libya, Etiyopya, Darfur kısmen Hicaz gibi çok cüzi bir bölgede üç beş aşiret ve tarikat tarafından ilgi görmüş, özellikle İtalyan sömürge sahası içinde, hayat ve canlılık bulmuştu.

C-Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Ülkelerin Birlik Miktarları ve Fransa'nın Konuşlanması

Birinci Dünya Savaşı'nda taraflar arasında stratejik konuşlanma özet olarak denizlere kıyısı olan devletlerin bir blok oluşturması, Merkez Devletleri çembere alması Merkez Devletlerin bloğu yararak ayakta kalmaya ve etkinliğini arttırmaya çalışması şeklindedir.¹⁶⁵

¹⁶³Cami Beyza, *Fas'ın (Faslıların) Birinci Dünya Savaşı'na İştiraki'nin Basındaki Yansımaları, Saadet Gazetesi, 1914-Rabat*, s:7

¹⁶⁴Cami Beyza, s:9.

¹⁶⁵Sous le Direction de M. H. Baylac; Christian Bardot, Marie-Helene Baylac, Joseph Castel, Jean Garrigues, Manuelle Sauterau, Michel Vernus, Olivier Wiewiorka, *Histoire-1, Le Monde de 1850 a 1930*, Bordas Paris, 1997, p:198, 199

Ülke	Barış (1914)	Sefer (1914)	Kolordu	Tümen Aktif	Tümen İhtiyat	Başka Ünite	Süvari
Fransa	880. 000	3.580.000	21	47	25	12 Bölge Tümeni	10 Tüm. 1Kor.
İngiltere	25.000	780. 000*	3	6			1Kor
İtalya		5.615.000					
Almanya	880. 000	3.750 000	41	51	31	32 Panzer	11 Tüm.
Avusturya- Macaristan	480.000	2.000.000	17	495		12	11 Tüm.
Rusya	1.400.000	450.000	37	79	35		29 Tüm.
Türkiye		2.998.000					

Tablo 1: Bu sayılarda Fransızların¹⁶⁶ siyah askerleri dâhildir. Ancak İngilizlerin dominyonlardan ve Akdeniz bölgesinden (Hint, Mısır, Somali vb.) topladığı birlikler dâhil değildir.¹⁶⁷

Fransızlar, ilk seferberlikte yüzde yirmi kadar sömürge askerini ordusunda kullanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilerlediği günlerde bu rakam, Avrupa cephelerinde yüzde kırklara kadar çıkmıştır. Afrika, Rusya, Doğu (Türkiye, Suriye) cephelerinde ise yüzde altmış, yetmişlere tırmanmıştır. Bu sömürge askerlerin çoğunluğu Müslüman askerlerdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız askerlerinin tümen kademesi esas alınarak dünya genelinde cephelere nasıl dağıtıldığı aşağıda verilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁶Fransız savaş mevcutları, 05 Kasım 2014 günü, Fransa'nın başkenti Paris'te Otel Invalid'de gösterime açılan Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıl dönümü anısına açılan, gösteri merkezine yapılan ziyaret esnasında alınmıştır.

¹⁶⁷**La Premier Guerre Mondial-1, Sarejevo' da Verdun**, Paris 2008, p:387

¹⁶⁸Bu belgeleri anlayabilmek için **Division:** Tümen, **Cavaleri:** Süvari, **Enfanteri:** Piyade, **Occupation:** İşgal, **Aerienne:** Hava, **Maroc:Fas,** **Syrie:Suriye,** **Cilicie:** Kilikya, olduğunu bilmek yeterlidir.

Troupes stationnées en France et dans les territoires occupés.			
	1914	1921	1933
Divisions d'infanterie	41	48 { 41 - en France 5 - Arde du Rhin 1 - en Silésie	32 { Dont: 5 - à effectif de guerre, sur le Rhin. 5 - à effectif de paix renforcés, en Alsace Lorraine et sur l'ancienne frontière.
Divisions coloniales (mixtes)	3 blanches	3 (blanches)	6 { Dont: 2 divisions de couleur sénégalaises (noires) 1 division de couleur de Madagascar (noire) 2 divisions de couleur indochinoises (jaunes) 1 division blanche.
Division de Cavalerie (blanches)	-	5 et 6 "Groupements"	
Divisions aériennes (blanches)	-	2 et en plus 3 brigades autonomes	?
Divisions d'infanterie d'occupation	-	2 et { dont: 1 dans le Territoire de la Sarre (mixte) 1 à Constantinople (mixte)	
Total:			
Divisions (infanterie coloniale occupation)	44	53	40
Divisions de Cavalerie	10	5	5
Groupements de cavalerie	-	5	5
Divisions aériennes	-	2 - 3	2

Belge 1: Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda görev yaparken ölen ya da kaybolan asker durumu¹⁶⁹.

¹⁶⁹Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda görev yaparken ölen ya da kaybolan 1,4 milyon asker dâhil olmak üzere harekâta katılan 8 milyonun üzerindeki birliğin, Genelkurmay Başkanlığı'nın 1914 yılında yayımladığı, Fransa'nın tüm Birinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında devam eden bölgesel savaşlarda cephelerdeki askeri konuşlanmasını tümen ve tugay kademesinde açıklayan resmî emri ve ekleri. Birliklerin yıllara göre artışları, birliklerin seferi mevcutları, Afrikalı ve Kuzey Afrika kökenli birliklerin sayılarına ilişkin olarak görülmektedir. MAE, 55 CPCOM/12

A ce tableau il convient d'ajouter que les 40 divisions d'infanterie indiquées dans la colonne 1923 se transforment, en cas de guerre, en autant de corps d'armée à 2 Divisions, c'est-à-dire en 80 divisions d'infanterie.

Autres troupes françaises.

	1914	1921	1923.
Divisions d'infanterie (mixtes)	3 en Algérie 1 en Tunisie 1 au Maroc	3 en Algérie 1 en Tunisie 5 au Maroc 3 en Syrie-Cilicie 3 dans les autres colonies.	Probablement la double par rapport à 1921.
Divisions de Cavalerie	1 en Algérie	1 en Orient 1 en Algérie	idem.
Total:			
Divisions d'infanterie	5	15	30 (?)
Divisions de Cavalerie	1	2	4 (?)

Effectif total de l'armée française obtenu par la totalisation des deux tableaux ci-dessus.

	1914	1921	1923
Divisions d'infanterie	49	68	70
Divisions de Cavalerie Groupements de cavalerie	11 -	7 6	9 6
Divisions aériennes	-	plus 3 brigades autonomes	7

Belge 2: Fransız Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınlamış olduğu bir emir ve eki.¹⁷⁰

Yukarıdaki belgede, Fransız ordusu 1914'ün başında anavatanı dışında yalnızca Tunus ve Cezayir olmak üzere Kuzey Afrika'da konuşluyken 1921 yılı başında Kilikya'da, Fas'ta ve diğer sömürgelerde olmak üzere piyade ve süvari tümenleri olarak konuşlanmış, 1921 yılından sonra da anavatan dışındaki kuvvetlerini iki katına çıkarmışlardır. Anavatandaki kuvvetlerini daha önce de ifade ettiğimiz gibi 1.000.000'dan fazla kuvvetle Amerikalılar takviye etmişlerdir.

1921 yılı sonlarına doğru ikisi piyade, birisi süvari tümeni olmak üzere 3 tümen Suriye'de, yine dördü piyade biri süvari tümeni olmak üzere Anadolu için

¹⁷⁰ MAE CADİC, 55 CPCOM/12(Bu emirde;1914-1923 yıllarına ait Fransa'nın seferber olma durumu, Müslüman sömürgeler başta olmak üzere ve metropollerden topladığı asker miktarını, anavatanda ve Fransa'nın işgal ettiği yerlerde konuşlanma durumunu ve aldığı takviyeleri, Müslüman sömürge ayönünden net olarak ortaya konmaktadır.)

ayrıldığı anlaşılmaktadır.(15.000 sefer kuruluşlu tümenler 60.000 yapıyor. 13.000’de süvari tümeni kabul edersek bulduğumuz 73.000 rakamını veriyor ki bu da 73.000 mevcut gösteren başka bir belgeyi teyit ediyor. Söz konusu askerî birlikler de yarıdan fazlasının Müslüman asker olduğu birliklerdir. İstanbul ve Trakya’daki on bini aşkın kolordu ile 83.000 rakamını verir ki Fransızların saklamaya çalıştığı gibi kendi paylarını işgal etmek için yeterli bir rakamdır. Çünkü karşılarında ordu yoktur.

Fransızlar Birinci Dünya Savaşı’nda anavatanın savunmasını; 20 bölgeye ayırmışlar, her bölgenin savunmasını bir kolorduya vermişlerdir. Bu 20 bölgenin içinde, Cezayir de bir il olarak ele alınmıştır.¹⁷¹

Sonuçta Paris Dışişleri Bakanlığı’nın “*gizli*” ibareli arşiv belgesine göre Fransa’nın 70 adet piyade tümeni, 9 adet süvari tümeni, 6 süvari grubu, 7 hava birliği, 3 otomobil tugayı vardır.¹⁷² Fakat bu belgede tank birlikleri, muharebe destek birlikleri ve yardımcı sınıflar kayıtlarda gözükmemektedir.

D-Fransızların Birinci Dünya Savaşı’ndaki Askerlik Sistemi ve Askere Alma Yöntemi

Fransızlar Birinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında mecburi askerlik sistemini uygulamış, özellikle sömürgelerinde zorunlu askerliğin yanı sıra isteğe bağlı askerlik ve paralı askerliği de belli ekonomik menfaatler karşılığında yürütmüştür. Etkisi ve yönetimi altındaki ülkelerden asker toplamak Roma’dan Çin’e, Büyük Britanya’dan Osmanlı İmparatorluğu ve İspanya’ya kadar bütün büyük devletlerde ortak olarak görülen evrensel bir uygulamadır.

Fransızlar, Osmanlı-Alman işbirliğiyle, savaş sırasında da devam eden “*Cihad*” propagandasına karşı, en başından beri karşı önlemler almış, bir miktar tedirginlik yaşamışlarsa da ilerleyen zamanlarda almış olduğu karşı tedbirler ile bu durumu aşmıştır.

¹⁷¹Histoire Collections, **Officers Soldiers of The French Army During the Great War**, Volume 1.1900-1914, Paris France, 2008s:65

¹⁷²MAE CADIC 55 CPCOM/12

1) Birinci Dünya Savaşı Esnasında Fransa'nın Asker Toplama Stratejisi

General Charles Mangin, güçlü bir sömürge deneyimiyle Büyük Savaş'tan kısa bir süre önce, 1910'da Afrika'da, Fachoda Seferi'ne siyahî kuvvetlerle katılmıştır. Mangin, "*La Force Noire*"¹⁷³ isimli yarbay iken yazdığı kitabında, Fransız İmparatorluğu, Almanya ile çatışma halindeyken metropol¹⁷⁴ nüfusunun zayıflığını tazmin edecek tükenmez beden kaynağı olarak dile getirmişti.

Birlikler, içinde bulundukları tüm jeopolitik sorunlardan haberdar değillerdir. Şeflerinin ve komutanlarının sözüne sadakatle itaat ediyorlar ve sorumluluklarını beyaz askerler kadar yerine getiriyorlar. Bunların bir kısmı, para kazanmaya odaklanmış, dinî duyguları yok denecek kadar az, zeka yaşı düşük düzeydeki insanlar, bir kısmı menfaatçi insanlar, ancak büyük bir kısmı, dinî ya da resmî liderleri gönderdiği için, zoraki olarak köylerinden ve kentlerinden toplanmışlardır.

Onlar Büyük Savaş (Birinci Dünya Savaşı)'ta öncelikle az miktarda hizmet vermişlerdi. Çünkü Fransızların çoğunluğu, kullanışlılıkları ve kabiliyetleri konusunda çok da ikna olmamıştı. Sömürge birlikler, özellikle Kuzey Afrikalılar, Verdun'da bulunmaktaydı. Ama özellikle 1917'de Chemin des Dames saldırısı sırasında büyük bir grupta hizmete alınmışlardı.

10 Senegalli ve 1 Madagaskarlı hafif piyade taburu, 1914 yılında Avrupa'da çeşitli cephelerde görevlendirilmişti. Ancak soğuğa ve lokal hastalıklara alışık olmadıklarından orada uzun süre tutunamamışlardır. Yine de savaşın en başından sonuna kadar konsey başkanı Georges Clemenceau, sömürgelerden asker sağlamayı unutmamış, Alman işgal yıllarında çok sayıda Fransız birliğine karma bir şekilde söz konusu askerleri görevlendirmişti.¹⁷⁵

*"Savaş bitti bu sömürge askerlerden sağlam olarak sözleşme sürelerini tamamlayanlardan birçoğu Fransa'ya yerleşti."*¹⁷⁶

¹⁷³Force Noire: "*Siyah Güç*" anlamına gelmektedir.

¹⁷⁴Fransa'nın Millî sınırları içindeki şehirler kastedilmektedir.

¹⁷⁵Christian Coller, **The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and Their Deployment in Europe during the First World War**, School of History, Welsh History and Archaeology, Bangor University March/July 2008, p:112-116

¹⁷⁶Coller, p:116-118

2) Sömürge Askerler Fikri

Fransa yaklaşık beş yüzyıldan beri ordularında, sık sık yabancı gönüllüleri kullanmıştı. Özellikle 18.yüzyıl başlarında İskoçlar, İrlandalılar İsviçreliler, Almanlar, Polonyalılar hepsi cumhuriyet ya da başka bir egemen için özveriyle hizmet vermişlerdi.

1807 yılındaki Koalisyon Savaşları'nda Fransız ordusunda oldukça fazla sayıda İsviçreli, Alman, İspanyol, Polonyalı ve Belçikalı asker vardı. Napolyon Bonapart; 1815 yılına kadar süren ve Fransa'nın yenilgisiyle biten Rus seferi sonrasında, savaşlarda, Fransız askerlerinden daha çok İspanyol, Alman ve Avusturyalı asker kullandığından ve bunların zayıtının çok olmasından Fransız metropol askerlerine zayıt verdirmemesinden övünç duymuştu.¹⁷⁷Fransa 1830'lu yıllarda Cezayir'i işgale başlar başlamaz, sömürge imparatorluğunu genişletmek için çok sayıda askere gereksinim duyduğundan, Cezayir'de kendine sempati duyan kabilelerden asker almaya başlamıştı. İlk olarak "Zouzoua" isimli bir kabile, Fransız askerlerini takviye amaçlı kabilelerinden bir miktar insanı Fransız komutanlara teslim etmişti. Yerel kıyafetleriyle, bir milis birliği gibi işlev görmüş, zamanla bunların sayısı artmış ve değişik adlarla anılmışlardı. Bu birlikler, İkinci İmparatorluk savaşlarında hizmet vermişlerdi. 1870'teki Fransız-Prusya savaşlarında ün salmışlardı.

Afrika'daki yayılma sürecinde, genellikle denizci subaylardan oluşan Fransız sömürge komutanları, özelinde Senegal yerli destekçi halkından eğittiği bir kısım gençleri keskin nişancı ihtiyacını karşılamak için askere çağırılmıştı.

Ancak Afrikalı askerlerden oluşan taburlardan ilki, 21 Temmuz 1857'de General Louis Faidherbe'in önerisiyle kurulmuştu. Bu adamlar eski Senegal denizcileri veya azat edilmiş kölelerdi. Senegalli olduğu söylenen tüfekli adamlar, daha sonra Afrika'daki¹⁷⁸ tüm sömürgelerde gönüllü olarak veya zorla askere alınmıştır. İngiltere deniz subaylarının askere alma memurları gibi davranışları ve

¹⁷⁷Çimen, Göğebakan, s:117

¹⁷⁸Troup d'Afrique; Afrika Birlikleri, Zouaves; Zuhaf Chasseurs d'Afrique; Afrikalı Avcı Birliği, Spahis; Sipahi veya Süvari, Tirailleurs Algériens, Marocains et Tunisiens; Cezayir'li, Faslı ve Tunuslu Hafif Piyade Birlikleri, Artillerie Nord-Africaine; Kuzey Afrikalı Topçu Birlikleri, Le Légion Etrangère; Yabancı Lejyoner Birliği, Services des Affaires Indigènes ; Yerlileri Askere Alma Servisi, Marche; Yaya, Goumiere, Auxliere; Yardımcı Sınıflar, Lojistik sınıflar anlamına gelir. Bu kelime ve kavramların ne anlama geldiğini, çıkış orijinlerini en doğru bir şekilde anlamak için, alfabetik sıraya göre Bk. Roger Taupin **Le Vocabulaire du Soldat Français (de L'époque Galle-Romaine a La Power Guerre Mondial)** Preface du Generale Pierre Souque La Oubitere, 2008 s:102, 189, 279, 403, 415, 441.

diğer Avrupalı ülkelerde yapılan önceki uygulamalara benzetilmiş, bu keskin nişancılar Paris'te bulunan Champs-Elysees caddesindeki geçiş sırasında büyük ilgi kazanmıştır. Üçüncü Cumhuriyet; Annam, Tonkin ve Madagaskarlı ve Cezayirli avcıları, Faslı sipahilerin, goumierlerin¹⁷⁹ ve sahra develerinin oluşturulmasıyla devam etti¹⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine gelindiğinde, askerlik kariyeri, Afrika'daki sömürgelerin işgal edilmesinde geçmiş General Charles Mangin, özellikle siyah Afrikalıları, büyük gruplar halinde askere alarak, onları beyaz askerlerden oluşan birliklere entegre etmiştir. Cephelerde muharebelerin en kritik yerlerinde görev vererek onlardan iyi verim almıştır. Bu askerlere güven duymada ve tatlı sert yönetimiyle bu askerlere komuta etmede ustalaşmıştır. Bu nedenlerden ötürü Yarbay Mangine daha sonra general olduğunda kendisiyle yapılan bir söyleşide “*siyahları*” askere alma konusunda kendisinin fikir babası olduğunu ifade etmiştir.

General Mangine¹⁸² yarbay rütbesinde 1910 yılında yazmış olduğu “*la Force Noire*” isimli kitapta, Fransa'nın nüfusunun giderek azalmakta olduğunu tablolarla¹⁸³ ortaya koymuş, özellikle Fas, Cezayir ve Tunus'un Fransa için bu zafiyeti gidereceğini söylemiştir. Siyah Güç'lerin tarihine¹⁸⁴ ait bilgiler vererek ileride Fransa'nın yüz binlerce Afrikalıyı, ordusuna entegre ederek başarıyla savaş alanlarında kullanabileceğini söylemiştir. Başka ülkelerin cesaret edemeyeceğini Fransa yapmıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Bu birlikler, 1913 yılında Fas Kralı'nın çıkardığı bir kararnameyle durumları düzenlenmiş, genellikle yardımcı sınıf olarak görev yapan muharip olarak da görev yapan başlangıçta bin kişi kadar olan birliklere verilen addır. Bk.Fransa Savunma Bakanlığı Askerî Terimler Sözlüğü Alfabetik Dizini.

¹⁸⁰ Coller, s:119-123

¹⁸¹ J. B. Duroselle, **Le General Mangin 1866-1925**, (Edition:Fernand Lanone, Français Sorlof), 1 Rue Paletine 75008 Paris,1986, s:281

¹⁸² General Mangine: B. D. S.'nin hemen öncesinde vesavaş sürerken, Fransız ordusunda, özellikle Afrika'da ve sömürgelerde iyi bir grafik çizmiş, bir Fransız Subayıdır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Fransa'nın bütün sömürgelerinde Kuzey Afrika dâhil Birlik Komutanıolarak görev yapmış, Bu arada yarbay olduğu dönemde “*Force Noire*” isimli bir eseri kaleme almış edebi ve siyasî bir kişiliği olan kişidir. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı kritik cephelerde görev almıştır. 16 Mart 1919 İstanbul'un “İtilaf Devletlerinin işgalinden sonra 1 Nisan 1919 tarihlerinde, Kahire'de Mustafa Kemal'in temsilcileri ile Fransa'nın barış isteğini deklare eden bir görüşme yapmıştır. 1920 yılında Ruhr'da Alman'ya eyaleti olan bölgelerde ayrı bir devlet kurmaya çalışmıştır. Kuzey, Afrika halkının Fransa devleti için ne kadar önemli bir askerî güç kaynağı olduğunu, yarbayken “*Force Noire*” diye birkitap yazarak ortaya koymuştur.

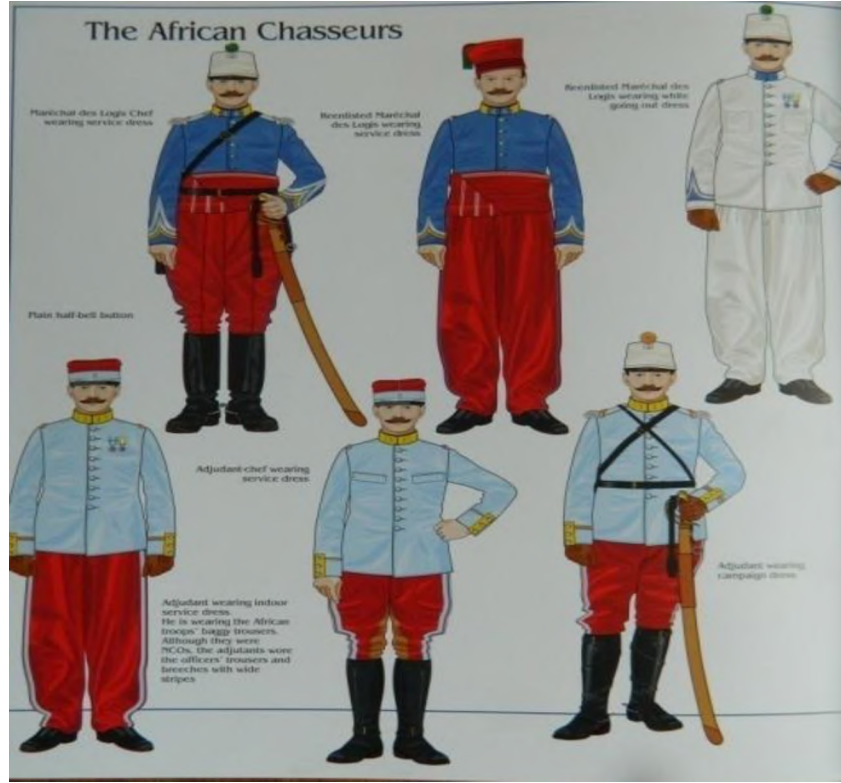
¹⁸³ Lieutenant Colonel Charles Mangine, **La Force Noire, 1911**-Librari Hachett,79 Boulevard Saint Germain-Paris Imprimerie Paul Brodard Colommier Annex:3,4

¹⁸⁴ Mangine, bk.Chapitre -1, s:101

¹⁸⁵ Mangine, s:340

3) Fransa'nın Asya, Kara Afrika ve Magrip'ten Asker Toplaması (Zuhaf Askerleri)¹⁸⁶

Afrikalılar iyi eğitilmiş, iyi kadrolaşmış ve hava koşullarına çok dirençli ve göreve en yatkın olmakla öne çıkmaktaydı. Fransız ve İngiliz İmparatorlukları, kendi aralarında modern Afrika toplumlarının siyasî sistemini belirlemişlerdi. 1900'la birlikte Fransa sömürge alanı, Senegal'in Atlantik kıyı bölgelerini, Gine'yi ve Dahomey'i içine alan büyük bir bölgeyi ihtiva ediyordu. 1899 ve 1922 tarihleri arasında Fransızlar, Sudan'ın, Nijer'in ve Moritanya'nın geniş bir kısmını sömürge olarak organize etmişti. Yukarı Volta 1919'da sömürgeye dâhil edilmiştir.¹⁸⁷

Resim 4: Afrikalı yaya avcı askerlerin kıyafetleri¹⁸⁸

Fransa Hükümeti'nin belli periyotlarla yayınladığı cephelerdeki birliklerle ilgili durumları ve gelişmeleri anlatan genellikle her sömürge ve himaye ülkede ayrı

¹⁸⁶Fransızlar 1830 yılından itibaren Cezayir'de hâkimiyet kurmaya başladıktan sonra yerli kabileler ve tarikatlarla iyi ilişkiler kurmaya da gayret gösteriyordu. İşte Cezayir'in Fransızlara gönüllü olarak ve büyük miktarda asker vermesinden ve bu askerlerin menşeinin "Zouaouas" kabilesi olduğundan ötürü bir kısım Cezayirli birliklere "Zouave" denmişti. Bkz. Taupin, p:441

¹⁸⁷Marc Ferro, **Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine, Sömürgecilik Tarihi**(Çev: Muna Cedden), 13.Yüztıl, 20.Yüzyıl, s:97,s:128-133, İstanbul, 2002

¹⁸⁸Histoire Collections, **Officers Soldiers of The French Army During the Great War**, Volume 1. 1900-1914, Paris, 2008,p:34,45,47

ayrı başlıklarla aylık gazete çıkarmıştır. Bu gazetenin bir örneği, 1916 yılına ait Tunus arşivlerindeki çalışmalarda görülmüştür. Gazetede, Tunus sömürge birliklerinin Sırbistan'daki, Çanakkale'deki, cepheden kaçan, yaralı olarak Tunus'un Bizerte şehrine dönen ve orada nekahet/bakıma alınanların durumları anlatılmaktadır.

Fransızlar başlangıçta sömürge birliklerine Almanlara karşı savaşacaklarını ve Osmanlı Halifesi'ni kurtarmak için savaştıklarını söylese de ilerleyen zamanlarda Kuzey Afrikalı askerlerin sadakatlerini gördükten sonra pek fazla karartma uygulamaya gerek görmemişlerdir. Cephedeki durumları, gazetelere çoğunlukla yansıtmışlardır. Bu aşırı güvenden ve Fransa'da yeterli asker olmamasından dolayı Afrikalı asker sayısı, 1917'den sonra zorunlu askere alma yöntemiyle mevcudunun iki katına çıkartılmıştı. Fransız ordusundaki siyah ayaklar ve Müslüman askerlerin toplamı Fransız ordusunun %30'unu bulmuştu.¹⁸⁹ Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Levant'da (doğuda) ise bu oran, %50 - % 60 arasında değişiyordu.¹⁹⁰

a)Zorla Askere Alma

Fransızların Kuzey ve Batı Afrika'daki askere alım politikaları, gönüllü askerlik ve zorunlu askerlik başlığı altında iki şekilde uygulanmıştır. 1912'de Fransa parlamentosu, bazı yasalar çıkarmıştır. Bunlar gönüllü askerlik yavaş olursa Fas hariç, Batı Afrika Cezayir ve Tunus'ta zorunlu askerlik olacağına dairdi. Zorunlu askerlik savaş uzun sürdükçe önemini arttırmıştır. Bu konuda yerli sivil ve askerî yöneticilere birçok resmî istek gitmiş, savaş öncesi anlaşmalar hatırlatılmıştır.¹⁹¹

Fransa ve Almanya, 1871 yılından itibaren birbirlerini tehdit olarak görmüşlerdir. Fransa için, kaybettiği Alsace-Lorraine bölgesi hem ekonomik hem de askerî açıdan büyük öneme sahipti. Öte yandan Ren Nehri üzerindeki köprüler ve Belçika'nın güçlü savunmaya sahip olması, Fransa için diğer iki askerî strateji unsuruydu. Fransa için Alman İmparatorluğu, merkezi Avrupa'da olduğu kadar,

¹⁸⁹Fas Devlet Arşivleri, **Documents Diplomatiques Français**, 1914, (3 Aout-31 Decembrer), s:83

¹⁹⁰Metropol askerleridaha çok anavatanın savunmasındaki Kara Kuvvetlerine ait tümenlerde, ya da Hava Kuvvetleri, tank birlikleri, topçu birliklerigibi kritik birliklerde görev almışlardı. Üst rütbeleri tanamamına yakını Fransız'dı, Fransız vatandaşlığı yanı sıra, Kuzey Afrika'da doğan büyüyen kimselerden subay olanlar kesinlikle bu Müslüman sömürge birliklere komutan oluyordu. Kuzey Afrikalı Müslüman subaylar yok denecek kadar azdı. Araştırmada yüzbaşından yukarı rütbelere de rastlanılmamıştır. Astsubay Afrikalı Müslüman kimse tektük te olsa vardı. Gerek subay gerek astsubay veya sözleşmeli Sömürge Müslüman askerlerin tamamı Fransız emsallerine göre daha az ücret alıyordu. Bk.SHD 7 N ve 3 H serisi Arşiv Kutuları.

¹⁹¹**Documents Diplomatique Français**, 03 Aout 31 Eylül 1914 Paris **İmprimerie National** 1999, p:37

sömürgeleri için de büyük tehdit oluştuyordu. Çünkü Fransız askerî-ekonomik-siyasî gücünün temeli, sömürgeler üzerine kuruluydu.

Bu nedenle Napolyon döneminden itibaren Fransa, yabancı Lejyon birlikleri ve gönüllü birlikleri yanında, zorunlu askerlik sistemini de uyguluyordu. Ancak barış zamanında çok fazla birlik bulundurmuyordu. Savaş esnasında güçlü bir mobilizasyon (seferberlik) sistemiyle kısa zamanda aktif ve rezerv (ihtiyat) birliklerine, bunun yanı sıra teritoryal (bölgesel) birliklere sahip oluyordu. İşte bu sistemi özellikle 1917 yılında bir kararname ile Cezayir, Senegal başta olmak üzere birçok sömürgesinde uygulamaya koymuştur.

Fransa'da Clemenceau büyük miktarda askerî birlik ihtiyacını zorla askere alma yöntemiyle çözmeye çalışmıştır. İşte bu dönemde Fransa'nın ilk siyah milletvekili Senegal'de Diagne¹⁹² büyük bir motivasyon yaratan telgrafını Senegal'in yerel liderlerine göndermiş, bu telgraf büyük bir etki yaratmış ve Senegal bunu zevkli bir görev sayarak bir defada 60.000 kadar asker göndermişti. Hatta bu olaydan Fransız yönetimi o kadar etkilenmişti ki doğrudan Fransa Savaş Bakanlığı'na bağlı çalışan sivil sömürge yöneticilerinin kredi ve itibarı çok aşağılara düşmüştü. Aynı dönemde Cezayir'den de büyük miktarda zoraki taleple asker alımı olmuştu.

Diğer kolonilerden de zorunlu asker alınmıştır. Fransa'nın Ortadoğu Cephesi'nde fazla askerî birliği bulunmasa da Alman Cephesi'ndeki durumun kritikliği, 100.000 kadar siyahî ve beyaz karma A.B.D askerinin Fransa karasına çıkmasını gerektirmiştir. Ancak bu olaylardan sonra durum kontrol altına alınmış, Almanların 1918 başlarında şiddetlenen taarruzları yavaşlatılmış, bahar aylarında artık Fransa karşı taarruza kalkmış, Almanya'nın doruk noktasına ulaşması dolayısıyla durumu tersine çevirmeyi başarmıştı.

1919 yılı sonlarına doğru sömürge coğrafyasında 1919 yılına ait askere alınma, yazılma kuralları sönmeye yüz tutmuştur. Bütün Akdeniz ülkelerindeki askerliğe elverişli genç adamlar, askere çağrılmış olmaktan üzgündü. Fransız vatandaşlarının rejimiyle bu bölgelerin konumu çok farklıydı. Çoğunluğu Müslüman olan bu sömürge askerler, Fransız bayrakları altında çeşitli cephelere gönderildi. Bu süreç çetin bir serüvendi. Gerçekten çok asker sevk edilmişti. 1919-1922 yılları

¹⁹²Yazmış olduğu mektupla Senegal'den 60.000 civarında askerın Fransız ordusuna katılmasında etkili olduğu için 1917 yılında Fransız Parlemtentosu'na seçilen eski Lejyoner ve ilk siyahî Afrikalıdır. Bk. Echenberg, p:87

arasında, 3 yıl içinde, zorunlu olarak yerlilerden oluşan askerlerin oranı gün geçtikçe çoğalmıştı.

1922 sonlarına gelindiğinde toplam rakam 184.000 kişi olmuştu ki onların 104.000 kişisi Tunus, Cezayir ve Faslıydı. Bir sonraki yıl, Savaş Bakanı Albay Fabry, 660.000 kişinin orduya katılacağını öngörerek yeni bir proje ve yeni bir sistem ortaya koymuştu. Barış zamanında Magripli askerlerin sayısı bir yıl içinde 91.000 kişiye yükselecekti.

Diğer kolonilerden de 99.000 kişi toplamda, 199.000 kişiyi bulacaktı. Bu bütün ordunun 30% Afrikalılardan meydana gelmiş olması demekti. 1919'da önce böyle bir öngöründe bulunulmuştu. 600.000 kişilik ordu için 250.000 "yerli" alınmasına bel bağlanmıştı. Kimse artık bir savaş durumunda bunların Almanlara ve Fransa'nın diğer düşmanlarına karşı kullanılıp kullanılmayacağını, tartışmayı dahi düşünmez olmuştu.¹⁹³

b) Paralı Askerlik (Lejyonerlik)

Paralı askerlik birçok ülkenin ordularında Ortaçağ'dan itibaren uygulanan bir sistem olmakla birlikte Fransa, bu Lejyonerlik müessesini en başından itibaren kendi anavatanını ve Fransa'nın İngiltere'den sonra en büyük yüzölçümüne sahip kara sınırlarını korumak için paralı ve düzenli askerlere ihtiyaç duymuştu. Bu Lejyon Etranger denilen profesyonel birliklerde İsviçre, İspanya, İtalya, Rusya, Almanya, Portekiz, Belçika, Malta, Doğu, Batı ve Kuzey Afrikalılar zaman zaman ve sırasıyla görev almışlardır. Ancak bu birliklerde en fazla randıman alınan Lejyon askerleri Kuzey Afrikalılar olmuştu ki bu bölgenin insanların gerek maddi imkânları artırılarak, gerekse vatandaşlık hakkı verilerek askere alma durumları özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru çok artış göstermiştir.

Yalnız Fransa bu Lejyon¹⁹⁴ birliklerini, dünyanın her tarafındaki sömürgelerinde bir şok birliği ya da hazır kuvvet olarak en öncelikle kullanmayı

¹⁹³ Jean Bernachot, **Les Armées Alliées en Orient Après L'Armistice de 1918**. Tome IV, Juin, Juillet, Aout 1919, France, 1972, p:236

¹⁹⁴ 18 ile 40- yaşları arasında olması gerekir). Katılmak için Fransa'ya gidip Aubagne'da testlere girilir. Yaklaşık 10 gün süren testler sonunda 5 yıllık kontrat imzalanır. Psikolojik test, sağlık kontrolü, egzersiz testte başarılı olanlar ilk beş yıllık sözleşmesine imza atabilir ve ilk sözleşme süresi tamamlandıktan sonra 6 aylık, 1 yıllık, 5 yıllık olmak üzere süresini uzatabilir. 3 senelik hizmet karşılığında vatandaşlığa başvurma hakkı kazanılır. Hizmete girdikten sonra en az iki yıl içinde rütbe (corporal/Onbaşı) alabilirsiniz. Durumunuza göre alacağımız maaş değişir. Aubagne Lejyon Merkezi'nin hazırladığı broşür. France, 2014,

düşündüğünden, personel seçimi ve eğitiminde çok özenli davranmakta idi. Bu birlikler başlangıçta sadece kara birlikleriyken, daha sonraları amfibi taşınabilen birlikler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na doğru havadan da nakledilebilen bir vurucu kuvvet haline dönüştürülmüştü.

Bu birliklere örneğin, “*Yaban Kazları*” “*Dragon*” (ejderha) vb. kod isimleri gibi çeşitli isimler takılmaktaydı.

Zuaves birliklere hizmet eden ve bu özelliklere sahip Cezayir’de Fransız vatandaşı olan veya yerli Yahudi olan bir kesim bulunmaktaydı. Kuzey Afrikalı birliklere komuta etmesi için bu kişiler, yaygın olarak kullanılmış ve Zuaves-Tirailleurs olarak bilinen karma alaylar yaratılmıştı.

E-Birinci Dünya Savaşı’nda Fransız Müslüman Sömürge Askerlerinin Cephelerdeki Dağılımı

Birinci Dünya Savaşı’nda sömürge askerler Genelkurmay Başkanlığı Sömürge Komutanlığı’na bağlı olarak görev yapmışlardı. Bu durum Fransa gibi sömürge bir güç için doğal bir kullanım alanı olmuştu. Fransa gibi nüfus artışının eksilerde olduğu bir ülke için, sömürülen ülkelerde çok nüfus varsa bu ülkelerden asker toplaması doğal görülmüştür. Bu bilinçsiz, çoğunluğu cahil ve genç olan insanların, kendi ülkelerinin namus ve özgürlüğü için savaşması gerekirken, Almanya gibi ülkelere karşı savaşması da bir ölçüde anlaşılabilir. Doğal olmayan ülke genç nüfusunun yarısından fazlasının askere gelerek öteki Müslüman ülkelere karşı savaşmasıdır. Fransa bu askerleri, gönüllü ve istekli olarak göstermiştir. Gerçekte ise “*zorla ve zorunlu olarak askere alınmışlar,*” Fransa tarafından korku ve çıkar unsurları örs ve çekiç gibi kullanılmıştır. Yani bir milletin devşirilmesi, bir Müslüman coğrafyanın devşirilmesi söz konusudur. Fransa ve İngiltere gibi sömürge ülkeler bu sömürge yönetim anlayışını kendi vatandaşlarına ilkokullardan başlayarak yerleştirmiş, en son basamakta da bu bölgelerde görev alacaklar sömürge okullarında eğitilmiştir.¹⁹⁵

Fransızlar Birinci Dünya Savaşı’nda Avrupa Cephesi’nde Almanlara ve Avusturyalılara karşı, Balkanlar, Çanakkale ve Suriye Cephesi’nde ise Osmanlı Devleti’ne karşı Müslüman Sömürge Askerlerini, müttefik askerleri ve kendi

¹⁹⁵Par Claude Carlier, Andre Courisier, Henry Dutalv, Jean Charles Jaufret, Philippe Masson, Jules Maurin, Francine Rousanne, **Histoire Militaire de La France** Sous La Direction d’Andree Corvisier, Paris, 2001, p:303

şehirlerinden topladığı Fransız askerleriyle karma bir şekilde kullanmıştır. Savaşın başında başlangıçta daha çok gönüllü olarak askere alınan bu birlikler, cephele genişledikçe, savaşın uzamasıyla hem insan kayıpları ve masrafların artmasıyla Müslüman olan veya Müslüman olmayan askerler zorla askere alınmaya başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sömürgelerdeki etkisi büyük ve çok yönlü olmuştur. Mücadele Balkanlar'da başlamış, Ağustos 1914'te genel Avrupa savaşına dönmüştü. Başka bir Avrupa boyutuna götürmüştü. Özellikle savaşçıların bazıları, küresel bir şekilde en önemli sömürgeci güçler olarak derecelendirilmişti.

Savaş vuku bulduktan sonra, Büyük Britanya, Fransa, Belçika, Japonya ve İngiliz hâkimiyetindeki Avustralya gibi dünyanın çeşitli parçalarında savaş başlamıştı. Savaş Osmanlı coğrafyasına yayıldığı gibi, yeni Zelanda ve Güney Afrika, Afrika, Asya ve Pasifik'teki Alman sömürgelerine saldırılmış, buralardaki Alman etkisine son verilmişti. Bu bölgelerin çoğu İtilaf güçleri tarafından kısa bir süre içerisinde fethedilmişti.¹⁹⁶

Bir Fransız tümeninin bileşkesi üç taburlu üçer alaylı olmak üzere, 1 tabur 267 kişi; ayrıca 4 mitralyözlü bir bölük ve 6 bataryalı bir topçu grubu klasik bir Fransız tümeninin yapısını oluşturmuştu.¹⁹⁷

Kuzey Afrika Arap ve Berber kabileleri, her zaman savaşçı gelenekleri yüzünden, Fransa'nın kendi ordusunda kullanılmış, hem böylece halka, Fransa'ya ait olma duygusu yerleştirilerek millîyetçi fikirler zayıflatılmıştı.. Özellikle de nesillerin geçmesi, çok yönlü asimilasyon politikalarının uygulanması, Fransızlaşmış olanlara vatandaşlık hakkı tanınması, Almanya gibi ortak düşman, ortak tarih bilinci yaratmış, rakip olan kabileleri dahi bu ustaca korku-menfaat kombinasyonlu politikalar aynı çatı altında birleştirilmişti.¹⁹⁸

1)Avrupa Cephesi

“İtilaf Devletleri, yaklaşık 650.000 sömürgeci askerî Avrupa savaş alanlarında plana göre yerleştirdi. Halk arasında, “Kırmızı Fesli” ya da “siyah ayaklar”¹⁹⁹ diye nitelendirilen Magrip askerleri, “Somme”, “Marn” ve “Verdun”

¹⁹⁶Coller. p:112-123

¹⁹⁷Jean Bernachot, *Les Armées Alliée en Orient Après L'Armistice de 1918*. Tome IV, Juin, Juillet, Aout 1919, France, 1972, p:237

¹⁹⁸http://www.Araprem.asso.fr/les_Harkiss.htm. (25.09.2014)

¹⁹⁹Bu nitelendirme 1. Doğu Ordular Komutanı General Franchet D'Esperey'e aittir. General Mangine “*Force Noir*” “*Siyah Güç*” General Gouraudise “*Renkli Birlikler*” diye adlandırmıştır.

cephelerinde en ön saflarda Almanlara karşı savaşmışlardır. 103.000 Kuzey Afrikalı asker, Doğu ordusunda bulunmuştur.²⁰⁰

Savaşın başlarında gönüllü askerlik çağrısı üzerine, 23.000 Kuzey Afrikalı, 15.000 Senegal toplam 38.000 kişi toplanabilmişti. Gönüllülerin isteksizliği, fazla rağbet görmemesi üzerine hükümetin izniyle zorunlu askerlik yoluna başvurulmuş ve sayı birkaç misline çıkartılmıştır.²⁰¹

3 tabur, 3 alay, her tabur 267 kişi, ayrıca 4 mitralyöz, bir bölük ve 6 bataryalı bir topçu grubu, klasik bir Fransız tümeninin yapısını oluşturmaktaydı. Savaşın en çetin noktalarına yerleştirilmiş olan Cezayirliler, Tunuslular, Faslılar ve Senegalliler savaşın başlıca şiddetini yüklenmişlerdir. Fransız fırkaları, ortasında hücum safları hâlinde taksim edilmiş olan ve beyaz Fransızlardan evvel tanklar, arkasında hücumla kalkışan Senegalli taburlar vardı. Fransa adına harbe sürülen Tunuslulara ilişkin Berlin haber ajansı Wolf'dan alınan bir haberde, şu bilgilere rastlanmıştır.²⁰²

“Tunus'ta intişar eden Magrip mecmuası Fransa'nın şimdiye kadar safha-i harbe 60.000 Tunuslu gönderdiğinden ve bunları ilk saf-ı harbe istimal eylediğinden dolayı beyan-ı şikâyet etmektedir. Mezkûr mecmuanın beyanına göre muharebenin bidayetinden beri Tunusluların zayıatı o kadar çoktur ki bundan Tunus nüfusu pek ziyade his olunacak derecede azalmıştır. Fransa bu sebeple Tunus'ta bir takım Fransızları ikameye mecbur olacaktır. Tunus askerleri, ekseriya duçar oldukları haksız ve ağır muameleye karşı isyan ettiklerinden Fransız zabitleri bunları cezalandırmak için hemen ilk saf-ı harbe göndermişlerdir. Bundan başka Tunus firarileri için Meclis-i Mebusanca suret-i hususiyede ağır cezalar tertip olunmuştur.”

Fransızların Tunus halkından sadece cepheye sürmek üzere kendi ordularına asker toplamakla kalmayıp, Tunus'ta sömürgeleştirme hareketinin diğer unsurlarını da harekete geçirdikleri bilgisine, Tunus İstiklâli Cemiyeti temsilcisi Salih Şerif'in beyanlarında da rastlanmıştır.²⁰³

Almanlarla savaşırken ölmekten başka bir işe yaramayan, Amerikalı askerler gelene kadar öterek gereken zamanı kazandıran, Arapları da kendilerine özendirdikleri için Fransızlarca stratejik öneme haiz görülen Fransa'da gömülen Müslüman askerlere ait birçok mezar, Hristiyan mezarlarıyla birlikte Fransa'nın

²⁰⁰Bernachot, *Les Armées Alliée*,p:191

²⁰¹Bernachot, *Les Armées Alliée*,p:193

²⁰²Bernachot, *Les Armées Alliée*,p:197

²⁰³F. Rezzan Ünalp, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2010, s:74

birçok kentinde bulunmaktadır. Karma mezarlıklara ait fotoğraflar eklerde sunulmuştur.

2) Balkanlar/Makedonya Cephesi

Savaş alanlarında kullanılan bu Müslüman Sömürge Askerleri, Aralık 1918 ile 12 Mart 1919 tarihlerinde, 132.800 asker, 94 tabur Kuzey Afrikalı, Doğu ordusunda toplanmıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince, Makedonya Cephesi'nde 300.000 asker çarpışmıştır. Onlar, Doğu ordusuna aitti ve 60.000 civarında personel asla Fransa'ya dönmemiştir.

Üsküp yakınlarında, Birinci Dünya Savaşı esnasında Sırbistan ve Arnavutluk'un Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline karşı, Fransa, İngiltere, Sırbistan, Yunanistan ve İtalya büyük bir dayanışma cephesi oluşturmuş, bunu da Doğu ordusu vasıtasıyla yapmıştır.

Eylül 1916 da, General Franchet d'Esperey²⁰⁴ komutasında, Makedonya'da aşağıdaki kuvvetler bulunuyordu:

- 8 Fransız tümeni ve 1 süvari tugayı,
- 4 İngiliz tümeni,
- 6 Sırp tümeni ve 1 Sırp süvari tugayı,
- 1 İtalyan tümeni,

²⁰⁴ D'Esperey 1856 yılında Cezayir'de 1. Piyade Alayı Komutanlığına atanmış, 1881 yılında, Harpokulu'ndan sonra Vietnam'da görevlendirilmişti. 1900 yılında Çin seferine katılmış. 1903 yılında yarbay rütbesinde, 132. Piyade Alayı'na komutan olmuştu. Rus-Japon savaşı sırasında, O Fransız-Rus İttifakı kapsamında manevralar katılan Rus ordusu ile koordinasyonu sağladı. 1912 yılında General rütbesine atandı ve Genel Lyautey ile beraber Fas askerlerin komutasını verilen Franchet D'Esperey. Himaye'nin erken döneminde, ülkenin pasifizasyonunda ve yeniden organizasyonunda önemli roller almıştı.

Daha sonra Fransa'ya geri çağrıldı, Franchet d'Esperey Lille'de bulunan 1. Kolorduyu, Kasım 1913 komutasına almış, daha sonra Ağustos 1914'te Alman Cephesi'nde savaşlara katılmıştır. Ayrıca anavatanında, Marne müdafasında yararlılıklar da göstermiştir. 1916 yılında Kuzey ordular grubu komutanı olarak ve 1917 yılında Doğu Ordusu Grup Komutanı olarak taarruz ve takip harekâtını yönetmişti. 1918 yılında Selanik'e gönderilerek Selanik'te Müttefik ordularını devralacak komutan olarak atanmıştı.

29 Eylül 1918 Selanik'te Bulgaristan ile imzalanan Ateşkes anlatmaşlarını imzaladı. Alman Müttefikleri Komutanlığı, bütün cephelerde ateşkesi istemeye karar verdi. Merkez kuvvetlerin yenilgisinden sonra, Clemenceau'nun emriyle, onun askerlerinin bir kısmı Bolşevikler'e karşı Rus iç savaşına müdahale için Kırım ve Odessa'ya gönderilmişti.

Mart-Nisan 1919, O Ukrayna'da güneyindeki Kızıl ordunun saldırısı sonrasında kötü durumadüşen, orda savaşmak istemeyen çoğunluğu Müslüman askerlerden oluşan Fransız ordusunun düzenli tahliyesini sağlamıştı. Bu ve benzeri hizmetleri O'na 19 Şubat 1921'de Mareşallik rütbesine yükseltilmesini getirmiştir. Daha sonra Cezayir, Tunus ve Fas savunma teşkilatlarını birleştirmek istediği zaman, Kuzey Afrika birliklerinin Genel Müfettişi olmuştu. 1935 yılında, Kuzey Afrika'da askeri desteklemek için tasarlanmış bir prestijli kurum, olan "*Afrika Dostluk*" komitesini kurmuştur. Mareşal Franchet Esperey Tarn Saint-Amancet'de 8 Temmuz 1942'de 86 yaşında ölmüştür. Cayrol - Tome Seizieme, **Dictionnaire de Biographie Française**, Paris- VI, Respail 87-1985, p:711-713.

- 9 Yunan tümeni,

İtalyan tümeni Batıda Avusturya, Britanya ve Yunan orduları Bulgar ordularının karşısında savaşmıştır. Hâlbuki Sırp ve Fransız orduları ise Makedonya Cephesi'nde Almanlara karşı savaşıyordu. Bu cephe 24 ay boyunca gelişmemiş ve statik bir görünüm arz etmiştir. 24 ay Alman orduları, Fransız ve Sırp askerlerine karşı savaşmıştır.²⁰⁵

1.Fas Sipahi Alayı, Doğu ordusunun hatırasını iyi halde tutmuş, 70.000 Fransız askerî Makedonya da ölmüştür. Bu durumlar, Birinci Dünya Savaşı'nda haç ve hilalin ortaklaşa bir hareketi olmuştur. 1914-1918 yıllarında yine 17. Sömürge Tümeni, 16. Sömürge Tümeni, 22. Sömürge Piyade Tugayı, 122. Piyade Tümeni, 2. Piyade Tümeni, 76. Piyade Tugayı Tuna boylarında görev almışlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Doğu Cephesi kolordularından önce, 1914 yılındaki sömürge kolordusuna 1915 yılında 2. sömürge kolordusu eklenmiştir. 1. Sömürge Kolordusu, General Le Fevre tarafından komuta edilmiştir(1914). Gouraud (1915), Berdoulat (1915-1917), Mazillier (1918) sırasıyla aynı kolorduya komuta etmişlerdir.

2. Sömürge Kolordusu, General Blondlat (1915-1917) ve Claudel (1918), tarafından kesintisiz olarak arka arkaya komuta edilmiştir. Sömürge tümenleri, Doğu ordularının kahramanlıklarına katkıda bulunmuş ve 11. Sömürge Tümeni Komutanı General Venel de buna dâhil olmuştu.

1 Ocak 1917'de Doğu ordusunda 21 ve 22. Sömürge Tugayları'yla Nisan-Mayıs 1919'da Romanya, Besarabya, 17. Piyade Sömürge Tümeni, General Masnou-Brulard (1915), Gérôme (1916), Tètart (1917), Bordeaux, Pruneau (1918) tarafından idare edilmiştir. Bu eski 1. Tümen'di. Doğu ordusunun seçkin birliklerindendi. 1915'de Çanakkale'de Kirte Savaşları'na katılmıştı. 1916 da yeniden yapılanmıştı. 1917'de Sömürge Piyade Tümeni (Ocak-Nisan), Dojran muharebesine, Ağustos ayında Tchernia muharebesine katılmıştır.²⁰⁶

²⁰⁵ Bernachot, *Les Armées Alliée*, p:198

²⁰⁶ Kırgız efsanesinde “*Mankurt*” sözcüğü ve “*mankurtlaştırmak*” geçmektedir. Yirminci yüzyılın en büyük romancılarından biri olan Cengiz Avtmatov tarafından bütün dünya dillerine ve edebiyatına olduğu gibi dilimize ve edebiyatımıza da kazandırılan bu sözcük ve devimin bir övkesi vardır. Bizde “*Avarlar*“, Avrupa'da ise “*Juan-Juan*” olarak bilinen acımasız bir topluluk vardır. Bu topluluktaki insanlar, çevrelerindeki büyük küçük topluluklara, fırsat buldukları zaman saldırırlar, onların verlesim verlerini yakıp yıkarlardı, sağ kalanları ise mankurtlaştırılarak sonsuza dek köle olarak yaşamalarına izin verilirdi.

Mankurtlaştırılacak kisiler önce belirlenir, sonra bu kisinin önce diri diri kafa derisini vüzer, daha sonra da tek kıl kalmavacak biçimde bütün saçlarını volarlardı. Kisinin kafasını tamamen temizledikten sonra bir deve kesilir ve bu devenin boyun tarafından alınacak bir derivi, sıcak sıcak genç tutsağın kafasına geçirirlerdi. Zaten kafa derisi yüzülürken kafası kan içinde kalan tutsağın

1917’de Almanların son taarruzuna (Mart - Nisan), 1918 de Dobropolje’de başlayan karşı taarruzuna (Eylül - Ekim) 1919’da da Temeşvar’ın işgaline katılmıştı.

Balkanlarda İtilaf ordularında %30’dan fazla sömürge birliği olduğu görülmekte, tüm cephelerde 1917 yılı sonuna doğru bu oran % 40’lara ulaşmıştı. *Kolonlarla* işbirliği yapan (kraldan daha çok kralcı kanaat önderlerinin fetvalarıyla bu zavallı insanların Fransız ordusunda mankurtlaşmasını²⁰⁷ hızlandırmıştı.

Zorlamalar, tehdit, zaten olağan bir durum haline gelmiştir. Psikolojik ve fizyolojik baskılar, korku ve ikna unsurları, propagandalar, Kuzey Afrika ülkelerinde, Birinci Dünya Savaşı’nda kazandırılmış acizlik sendromunu devam ettirmiştir.

3)Çanakkale Cephesi

Çanakkale Harekâtı, Fransızların Müslüman Sömürge Askerlerini Birinci Dünya Harbinde doğrudan Türk Cephesi’nde kullandığı ilk harekâttır.²⁰⁸ Fransa’nın Çanakkale’de görev verdiği Sömürge Kolordusu’nda, Fransa’nın en fazla otoriteye sahip olduğu Cezayir²⁰⁹ ve Senegal ülkelerinden yoğun olarak piyade ve topçu askerleri mevcuttu. Zorunlu askerlik yöntemiyle toplandığından ve sırf Müslümanlardan oluşan bir imparatorluk ordusu karşısında ilk ciddi sınavları olduğundan bu Müslüman sömürge birliklerin, Müslüman bir ülkeyi işgal etmede ne derece etkili olacaklarından bir miktar kuşku duyuluyordu.²¹⁰ Bu avcı birlikleri “*trailleurler*” Afrika’da başka Müslüman ülkeleri kulanma da daha çok gönüllü ve paralı Lejyonerler, tarilleur ve sipahiler olarak kullanılmıştı, ancak bu kez durum farklıydı. Alman cephesinde de başarıları ve güvenilirlikleri hususunda, tereddüt

basına geçirilen deve derisi, hemen kafatasını sıkardı. Tıpkı bugün yüzücülerin saçları ıslanmasın diye taktıkları kauçuk aynen mengene ile sıkar gibi kafalar geçirilirdi.

Sonraları kökünden kazınan saçlar yeniden çıkmaya başlayınca, kafada kuruyan deriye çarpıp geri döner ve böylece kıllar üste doğru çıkamayınca alta doğru iner, beyne saplanmaya başlarmış. Hem kafatasının gerilmesi hem de kılların beyne batması tutsağa anlatılması çok güç bir acı yaşatırdı.. Bir süre sonra annesini, babasını, boyunu, doğduğu yeri, adını unutan tutsak, artık kendisini karnını doyurmaya çalışan bir varlık olarak görmeye başlardı. Tutsağın sahibi olarak gördüğü kişi, ona sıkça yemek verip onu kendine bağlardı. Artık “*mankurt*” olan bu kişiler, sahibinin sözünden çıkamayacak sadık bir “*köpekten*” veya emirleri eksiksiz yerine getirecek bir “*robottan*” farksız olurlardı.

²⁰⁸BOA Dosya:5, Gömlek:13, Belge:10-1, Fas ve Limni’denkalkan gemilerde binlerce Senegalli asker vardı

²⁰⁹BOA Dosya:2105, Gömlek:51, Belge:01--1,cezayir’danÇanakkale ve diğer Türk kıyılarına Fransız askerî ve mühimmat nakli aralıksız devam etmiştir.

²¹⁰Hanri Benazus **Çanakkale’den Gelibolu’ya Bizim Kitaplar**, İstanbul, 2007, s:146

uyandıran bu birliklerin kullanılmasında çoklu maksatlar olduğu için bunlar kullanılmaya devam etmiştir.

Resim 5: Cezayir asıllı Fransız askerleri taarruza hazırlanırken. Anadolu Kültür Merkezi²¹¹

Çanakkale’de esir düşen bir Müslüman asker’in ifadesine göre durum şöyledir: “2. sömürge tugayının komutanı Albay Ruef, bu 2. sömürge tugayının diğer alayı 6. sömürge alayı olmuştur. Şimdiye kadar Fransız birlikleri daima Seddülbahir bölgesinin sağ kanadında (Boğaz tarafında) bulunmuşlardı.

Fransızlardan burada bulunan birlikler; 4, 5, 6, 7 ve 8. Sömürge Alayı, 1. Yabancı Devşirme (Etrangere) Alayı, 2. Zuav, 175 ve 176. Piyade Alayları vardı.

Karargâh muhafızlığında ve emir erliğinde ve sair hizmetlerde bulunmak üzere bir miktar Turcos ile Afrika Saşo süvari alayının bir müfrezesi bulunmuştur. Senegal alayları lağvedilmiş, kalan Senegalli askerlerle sömürge alayları, sömürge taburları olarak takviye edilmişti.

Son zamanlarda Fransız birliklerinin buradan gideceklerini ve yerlerinin İngilizler tarafından teslim alınacağını duymuştum. İngilizlerle Fransızlar aralarındaki muharebe cephesi, ikamet bölgesi ve çeşitli komuların hepsi paylaşılmıştı. Her iki taraf hiçbir şekilde temasta bulunmuyorlardı. Bu nedenle İngilizlere dair hiçbir bilgimiz yoktu.

²¹¹Henry Benazus, **Anadolu Kültür Merkezi Resim Sergisi, Çanakkale Fotoğraf Albümü**, 74 Rue Opera, Paris, 1993

Ancak tahminlerime göre; gerek Mondros'taki gerekse Seddülbahir'deki Fransız kuvvetlerinin toplamı ise 100.000'den fazla değildir²¹²”.

Çanakkale Cephesi'nde bir Cezayir alayı bir Senegal alayı Kumkale çıkarma bölgesinden Çanakkale harekâtına katılmıştır.²¹³ Bir başka Fransız yayınında iki alayın yanı sıra 1 Lejyoner taburu, 5 Cezayir avcı taburu daha bu cephelerde savaşa katılmış, bu birlikler kırmızı fesli yerel kıyafetli olarak çok dikkat çekmişlerdir. Bu birliklere “*siyah ayaklar*” diye lakap da takılmıştır.²¹⁴

1915 Nisanında Çanakkale harekâtı sırasında iki beyaz Fransız ve bir Batı Afrikalı taburdan oluşan 6. Karma Sömürge Alayından gönderilen bir raporda şu bilgilere rastlanmaktadır: 14.000 askerle girilen savaştan 10 gün sonra 200 beyaz subay ve 9.000 yerli asker kaybedilmişti. Savaş sonunda bu alaydan geriye yalnızca 250 asker kalmıştı.

1915 yılının Temmuz ayında Fransa'da savaşan Faslı birlik hakkında şu not düşülmüştü: “*Fas'tan birlikte ayrıldıkları beyaz komutanlarının kaybedilmesinin ardından Faslı birliklerde büyük kayıplar yaşandı ve psikolojik olarak sorunlar başlamıştı*”.

Çizelgelerden birliklerin üçte ikisinin Magripli, Senegalli Müslüman askerler ve diğer Afrika ülkelerinden olduğu çıkarılabilir. Bu savaşlarda kazanan her halukârda emperyalist güçler olmuştur.

Kuzey Afrika konusunda uzman bir Fransız akademisyen olan Jack Fremaux, bir sömürge kolordusunun 1915 yılında savaşa girer girmez 14.340 ölü verdiğini söylemektedir.²¹⁵ Bir yıl süren Fransa araştırmalarımızda gördük ki, Cezayirliiler başta olmak üzere Dünya Savaşı'nda ölen Müslüman askerleri, Fransa'nın çeşitli kentlerinde Hristiyan ve Müslüman karışık yan yana gömülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda çarpışıp ölen Yahudi askerlerin bir kısmına ait anıt mezarlığa ise Paris'te bulunan Pantin mezarlığında rastladık. Cephelerde ölen hiçbir Yahudi mezarının Hristiyanlarla birleştirildiği görülmemiştir. Bu mezarlar,

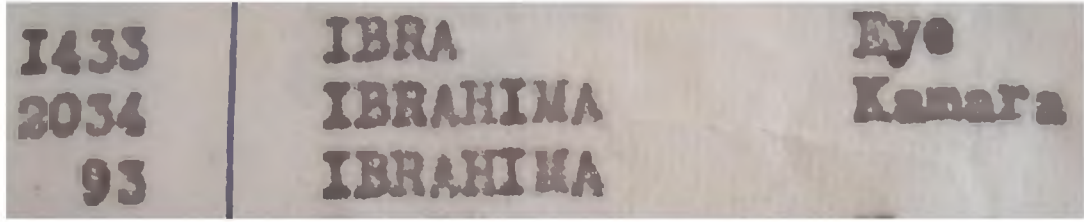
²¹² Ahmet Tetik, Y. Serdar Demirtaş, **Çanakkale Muharebelerinin Esirleri -İfadeler ve Mektuplar - Cilt: I**, (Prisoner Of War at Çanakkale Battles Testimonies and Letters -Volüme: I) Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s:64

²¹³ Joseph Saves, **Fransa ve Sömürge Askerleri, 1830-1962**, Makalesi.

²¹⁴ 23 Nisan 2014- 01 Mayıs 2014 tarihlerinde yaptığımız Fas ziyaretinde, Türkiye'nin eski Paris Başkonsolosu ve ozamkı Fas Büyükelçisi Uğur Acuner ile 28 Nisan 2014 tarihinde yapılan söyleşiden derlenmiştir. 28 Nisan 2014

²¹⁵ Jack Fremaux, **Les Colonies Dans La Grande Guerre**, Soteca, 14-18, Editions, Paris, 2006, p:326-327

Strasbourg'daki mezarlıklar dâhil bir kapıdan girilen, ancak ayrı bölümler halindeki anıt mezarlardan oluşmuştur.

Resim 6: Çanakkale Fransız Mezarlığındaki Müslüman Asker İsimleri, Cezayir ve Tunuslu askerler ve 4. Sömürge Alayları Personelinden²¹⁶

İngiliz Dominyonları	2. Fransız Sömürge Tümeni				1. Fransız Sömürge Tümeni			
	Zuhafiar	Senegalli Askerler	4. ve 8. Sömürge Alaylar	17. Alaylar	175 inci Alay	Afrikan Gönüllü Alay	1. Sömürge Alayı	Fransız ve Yunan Taburları

Tablo 2: Bu tabloda görünmeyen ve bugüne kadar hiç bilinmeyen bir konu, Çanakkale Cephesi'nde 6.000 kadar gönüllü Yahudi asıllı asker de mevcuttu. Ancak onları yaşadığı coğrafya itibarıyla fiziksel olarak, Afrikalı Müslüman askerlerden ayırmak çok zordu.²¹⁷

Resim 7: Orleans Şehri'ndeki Karma Mezarlıktaki Müslüman Askerler. Mezarlıkta, “Fransa İçin Öldüler” yazmaktadır.²¹⁸

²¹⁶ Çanakkale Fransız mezarlığından 23 Mart 2013 tarihinde alınan görüntülerdir.

²¹⁷ Tetik, Demirtaş, s:125. Renee Elkaim – Bollinger **Un Zuave sur Le Front 1915-1918, des Dardenelles a La Lorraine**, Prefacede Pascal Ory les edition de Paris 54,RueSaints- Peres, 75007 Paris, (b.d.) p: 33- 37, 53, 57, 68,

Çanakkale’de ölen ve öldürenin üzerinden çıkan küçük Kuran-ı Kerimlere rağmen, Müslüman askerlerinin uysallığından, 1916-1917 yıllarındaki Arap ihanetinden de cesaret alan Fransızlar, bir Ermeni Lejyonu ve bir Fransız alayı ile karma yaptığı Müslüman askerleri Çanakkale muharebelerinde olduğu gibi Anadolu’ya da sevk etmiştir.

4) Güney Cephesi (Mezopotamya, Filistin, Suriye)

Lawrence of Arabia ismiyle ün yapmış ve Arapları bol para akıtarak İngilizlerin safına çekmiş olan ünlü Arabistanlı Lavrens'e (Edward Lawrence'a) benzer şekilde, Albay Bremond da Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'a danışmanlık yapmakta idi. Üçüncü Gazze Muharebesi’nde Türklere karşı özellikle cephe gerisinde savaşmıştır.(1917).²¹⁹Cezayir’den Abdülkadir ve Sidi Barani, Mekke Şerifi’ni ziyarete gitmişti. Mekke Şerifi²²⁰ iyi bir şekilde karşılamıştı. Ayrıca Fas Kralı adına Tunus ve Cezayir temsilcisi Şerif Hüseyin ile bir kez daha görüşme yapmış, bundan güdülen amaç, Arapların “*Cihad-ı Ekber’e*” riayet etmemesini ve Osmanlı’ya karşı savaşmalarını sağlamaktır. Magrip coğrafyasında başlayan karşı hareketin önünü almaktır. Sykes-Picot; anlaşmasından sonra General Picot, 1916’dan sonra, Albay Bremond’un emir komutasında, bir kısım topçu birliklerini ve bazı muharip sömürge askerlerini Hicaz’a bırakarak Kuzey Afrika’ya dönmüştü. Albay

²¹⁸Tunus Devlet Arşivi, Seri E Carton 440 A Dossier 18/32, **Affaire Militaire Reglamantation du L’Impression des Journaux et des Affiche.**

²¹⁹www.Çukurova’nın en iyi gazetesi bu Anadolu coğrafyasını zor ve ağır koşullar altında, *doğal* olarak asker oranını önemli ölçüde artırılır. 1923 yılında, tam olarak 184.000 ağır sanayi işçisi, 104.000 Magripli asker vardır.

Ertesi yıl, Savaş Bakanı Albay Fabry (Bk.Roman D’amath, Tresieme Thome, Biography Français Paris-1975, s.:442 (1876 -1932) işgücü sayısını artıran bir yasa tasarısı açmış, barış zamanında 660.000, Kuzey Afrikalı işçi, 91.000 asker daha alınacaktır.

Toplam’da Fransız ordusunun % 30’u bu kolonilerden sağlanmaya başlanmıştır.. Bu nedenle bu halkların Fransızmetropollerine, yerleştirilmesine ve iş sahibi olmasına daha hoşgörülü bakılmaya başlanmıştır.

²²⁰İngilizlerin Ortadoğu’da yapacağı harekâta Hindistanlı Müslümanlar’a tam olarak güvenmemesine rağmen, İngiliz Hindistan İşleri Bakanı Lord Crove, Mezopotamya’daki stratejik ve iktisadi çıkarları temin için çok çalışmıştı. Arapların psikolojik olarak hazırlandığını belirtmiş ve ani bir hareketle Basra Körfezi’nin işgalini teklif etmişti. Hâlbuki Hindistan Müslümanlarından emin olamayan İngiliz Hükûmeti ihtiyatlı davranmıştır.. 23 Ekim 1914’te İngiltere Arapların bağımsızlığını tanıyıp desteklemeyi, İskenderun, Mersin ve Şam’ı içine alacak olan Büyük Arap Krallığı’nı Mısır’daki İngiliz Yüksek Komiseri Mac Mahon vasıtasıyla Mekke Emiri ŞerifHüseyin’e vaat etmişti. Savaş ilanından sonra da bu çalışmalar devam ettirilmiştir.

Bremond ise 1920 yılına kadar bu bölgede kalmıştır.²²¹ Şerif Hüseyin oğlu Faysal'a askerî danışmanlık yapmıştır.

Ancak daha sonra birçok kültür ve mezhebin arasında kalan Magrip, 1916 yılına gelindiğinde artık Fransız işgali altına girmişti. Mekke Şerifi'nin ayaklanmasına, Sykes-Picot anlaşmasına uymak kaydıyla sıcak bakılmıştı.²²² Yani Büyük Arap İmparatorluğu ve Halifelik'in kendilerinde toplanmasına karşı bir duruş sergilemişti.

1916 yılı savaşlarında Lawrence, batıda General Allenby²²³ doğu ve deniz kıyısına paralel, kuzeye doğru hareket ederken, Suriye ve Filistin'de General Allenby'nin komutasına Albay Piepape kendisine bağlı Cezayirli bir avcı alay ve 115. yerel piyade taburu ile anılan birliğe katkıda bulunmuştu. Cezayir 115. yerel taburunun Suriye'ye gelmesi ve burada Nubar Paşa'nın George Picot'ya Ermeni Lejyon alayının kurulması, Türklere karşı savaşması, otonomi sözü verilerek derhal kabul edilmesi, Fransa'nın asker toplamadaki güçlüğünü gözler önüne seren bir husus olmuştur.²²⁴

Bundan başka Allenby'nin komuta ettiği orduyu takviye etmek maksadıyla; Fransız ordusundaki bir Cezayir topçu taburu, hemen Filistin'in Akdeniz'e bakan batı kıyısında Tunuslu bir avcı taburu, ilerleyen safhada ise iki tabur ya da eksik bir alay kadar büyüklükte Fas sipahi birliği kullanılmıştı.²²⁵

Yine 3.000 kişi mevcutlu Cezayirli bir tabur, 1917 yılında Albay Jean Philip de Piépape'nin emir komutasında, topçu sınıfına mensup askerler olarak kullanılmıştı.

Fransa, bundan başka, Filistin muharebelerinin sonuçlanmasını müteakip 1918 yılının Eylül ayı sonlarına doğru bir Cezayirli piyade alayı, iki avcı taburlu, karışık sipahi alayı, 65, 75, 80 mm.lik toplardan oluşan yine bir topçu grubu, on bini aşkın bir askerî birlik ile birlikte bir hava filosuyla İngiliz kuvvetlerine

²²¹François Cochet, **La Premier Guerre Mondiale Sarejevo de Verdun**, Paris, 2008, s.187

²²² Qantara 291, **Magazine des Cultures Arabe et Mediterraneenne**, Hadj Histoire du Pelerinage Avril 2014 10 Rue de Mezieres,-75006 Paris, s:36

²²³İngilizler Arapları Türklere karşı olan hareketlere ikna etmek için Allenby'ye El-Nebi demişler ve bu kişinin aynı zamanda bir veli olduğunu söylemekten çekinmemişlerdir. Riyad N.Er Reyys **Osmanlı'nın Çöküş Döneminde Arap Casusları**, (Çev:Ahsen Batur), İstanbul, 2006, s:145,

²²⁴Paul Du Veou **La Passion de La Cilicie1919-1922**, (Preface du General Bremon de L'Academie de Science Coloniale) Le Cristianisme en Orient Paris 1937 (Libraire Orientalist Paul Geuthnr 12. Rue vavin) s:16, 17

²²⁵De Veou, s:114

destek olmuştur. General Allenby'nin emrinde harekâta katılmışlar, kuzeye doğru, yani Türkiye'nin güney doğusuna doğru ilerlemişlerdir.²²⁶

Osmanlı'yı, Filistin'deki Nablus meydan Muharebesi'nde Yahudi, Arap,²²⁷ Amerika, Fransız, Hint, Yenezelanda vb. ordularla yenen Allenby'dir.²²⁸

Resim 8: Fransa'nın (Levant).Doğu diye adlandırdığı Bölge²²⁹

A. Rezzan Ünalp, Genelkurmay *Askerî Tarih Dergisi*'nin 2012 yılı Şubat sayısında yazmış olduğu bir makalesinde, Medine kuşatmasında bir Tunus taburu kullanıldığını ifade etmiştir.²³⁰ 1917 yılında Tunus'tan gemiye bindirilip hareket eden bir tabur kadar grup, Beyrut ile Filistin arasına indirilmiştir. Burada kıyı şeridini tutmuştur. Fransa 3.000 kadar çoğunluğu Cezayirlilerden oluşan bir takviye taburu (bir kısım askerî Tunuslu da olabilir.) Albay Piaph'ın

²²⁶Qantara 292, *Magazine des Cultures arabe et Méditerranéenne*, Juillet 2014, Comment La Grande Guerre redessina Le Proche-10 rue de Mézières,-75006 Paris, s:34-35.

²²⁷Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, İstanbul, 2012, s:165

²²⁸General Allenby, 1861-1936:General Allenby, askerliğe 1915'de Batı Cephesinde süvaritümeni idare etmeden önce Güney Afrika'da başladı. 1917'de Arras muharebesinde ağır kayıplara uğrayarak III. ordunun başından alınır. Filistin Cephesine taarruzcu bir kumandan arayan Lloyd George ona, 1917 Noel'inden önce Kudüs'ü almak göreviyle, Archibald Murray'ın yerine geçmesini teklif eder. Birliklerini yeniden örgütleyen Allenby, 7 Kasım'da Gaza'yı aldıktan sonra 9 Aralık'ta Kudüs'e zaferle girer. Ancak, takviye eksikliği yüzünden sefer, Ürdün'de yerinde sayar ve Osmanlı ordusunun Suriye'den çekildiğini görmek için Ağustos 1918'deki Megiddo yarma hareketini beklemek gerekir. Nablus Yarısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ağustos 1918'de Filistin'de yenildiği son meydan muharebesine yabancı literatürde, Megiddo Muharebesi, Türk literatüründe ise Nablus Meydan Muharebesi şeklinde adlandırılmaktadır.(b.d.)**Grande Guerre(1914-1918)**, Paris, Ağust 2014, s:73

²²⁹**Grande Guerre (1914-1918)**, Paris, Ağust 2014, s:71

²³⁰Ünalp, s:31

komutasında, Filistin-Lübnan istikametinde General Allenby'ye destek için kullanılmıştır. 600 kadar Cezayir ve Faslı'nın çoğunluğunu oluşturduğu "Hac" yapacak bir grubu da Fas ve Cezayirli iki koordinatörün ve Fransa'nın korumasında Mekke'ye Hac yapmak için getirmişti. Fransa Barut Fıçısı üzerindeydi. Arap kalkışması Suriye, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'ya sıçrayabilirdi. Dolayısıyla Lyautey'in uyarılarıyla Fransa bu hassas süreci çok büyük müşkülle karşılaşmadan atlatabilmişti.

Göç halindeki Yahudilere Filistin topraklarında oturma izni veren Abdülhamid Han, 1897 Basel Siyonist Kongresi'nde alınan kararları acaba duymadı mı?

1917 sonlarında Filistin topraklarına savaşımaya geldiği vakit, o zamanın İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour, *"Filistin'de Yahudi halkı için bir devlet kurulmasından yana olduklarını"* bütün dünyaya ilan ederken, Türkleri Kudüs'ten ve Filistin'den çıkarmak için İngilizlere büyük destek veren ve Onlar ile birlikte Türklere karşı savaşan Araplar, bu sözleri neden duymamazlıktan gelmişlerdi?

Filistin mağlubiyeti de o zamanki müttefikimiz Almanların üzerine yıkılmak istenmiştir. Cephane'nin hemen hemen tamamı Almanlardan geldiği halde Osmanlı'dan cepheye ne yemek ne de elbise gitmiştir. En önemli bir zamanda Filistin Cephesi yerine Kafkaslar ile ilgilenilmiş, 1918 Eylül'ünde Türk kuvvetlerinin Bakü'ye girişlerinden birkaç gün sonra başlayan İngiliz taarruzu nedense gereği gibi değerlendirilmemiştir. Bu taarruz ile oluşan Nablus Meydan Muharebesi sonucunda da koca Osmanlı İmparatorluğu tarihe gömülüp gitmiştir.²³¹

Yaklaşık bir ay kadar kısa bir zamanda ta Halep'in kuzeyine kadar perişan bir şekilde çekilen Türk ordularının uğradığı bu tarifi imkânsız felakette, olaylar tam açıklıkla izlenememiştir. Felaket, Mustafa Kemal Paşa'nın dirayeti sayesinde yine de ucuz atlatılmıştır.²³²

Şerif Hüseyin'in ve Şeyh İdris'in isyanları, Arap Milliyetçiliği ve Hilafet arzusu ile ilgili isyanlardır. Acı olan, tarihte bütün Hristiyan güçler birbirlerinden nefret bile etseler Müslümanların karşısında tek vücut olmayı bilmişlerdir. Almanlar iki Dünya Savaşı'nda yenilse bile rakipleri tarafından ezilmemiştir. Oysa Türkler, kâh petrol bölgelerine sahip olabilmenin hırsıyla kâh tarihsel, dinî bir kinin köpürmesiyle tarih sahnesinden silinmek istenmiştir.

²³¹İbrahim Sorguç, Erdoğan Sorguç, *İstiklâl Savaşı Hatıratı*, İzmir, Mayıs 1995, s:29

²³²Sorguç, s:30

Bir kısım Ermeni, Dürzi, Arap ve taraf değiştiren Kuzey Afrikalı askerler Revandiz bölgesinde, Türk kuvvetlerine taarruz etmişlerse de 1920’li yıllarda Iraklı Arap aşiretlerinin bir başkaldırı hareketinde binlerce İngiliz askerinin öldürüldüğü, Birinci Dünya Savaşı’nda 300.000’e yakın (Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin) Arap askerinin Osmanlı ordusunda görev aldığı da pek fazla bilinmeyen bir gerçektir.

İtilaf kuvvetlerinin ne sömürgelerden sağladığı insan kaynağında, ne hava ve deniz araçlarında ve ne de mali sıkıntı vardı.²³³

Milliyeti	Askere Alınan	Ölü veya Kayıp
Cezayirli	175.000	35.000
Faslı	40.000	12.000
Tunuslu	80.000	21.000
Siyahî Afrikalı	180.000	25.000
Madagaskarlı	41.000	2.500
Vietnamlı	49.000	1.600
Toplam Müslüman Sömürge Askeri	506.000	95.500
Toplam	565.000	97.100

Tablo 3: Fransız ordusunda çeşitli cephelerde savaşırken ölen yaralanan ve kayıp olan askerlerin Milliyetleri ve sayıları²³⁴.

Bu sayılara ilaveten sömürge birliklerde, çok sayıda Avrupalının da bulunduğu belirtilmelidir. Bir kısım birlikler beyaz ve siyahi (*bu askerlere bir çok çevrede, renkli askerler de denmiştir*) karışık usulle kurulmuştur. Bir kısım piyade, topçu birlikleriyle, havacılık birlikleri, tank birlikleri, mitralyöz takımları ve teknik sınıflar ile komuta kadroları çok uzun zamandan beri yalnızca Avrupalılardan oluşturulmaktaydı.

Sömürgeci devletler, ordularında Müslüman askerler kullanarak, İslâmi dayanışmanın sadece teoride kaldığını ispatladılar. Tabii bu durum, Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam etmiştir. Fransızlar Birinci Dünya Savaşı’nda, “*Yüzbin Müslüman’ın, Fransız hizmetinde can vermesinden gurur duyduklarını*” açıklamışlardır. Bu en az bir milyon Müslümanın görev almış olduğunu kanıtlar. İngilizler, çoğu geri hizmette olmak üzere dönüşümlü olarak 1,5 milyon Mısırlı’ya

²³³MAE 55 CPCOM 77

²³⁴Joseph Saves’in « 1830-1962 Arasında Fransa ve Sömürge Askerleri » isimli makalesi.s:3, Ayrıca Bk. Recham,Belkacem Recham, **Les Musulmans Algériens Dans L’Armée Française, 1919-1945**, L’Harmattan, 5-7 Rue L’Ecole Polytechnique, 7500 Paris, 1996, p:24-31

Filistin Cephesi de dâhil, ordularında görev vermişlerdir. Başkumandan Allenby bunların katkılarına açıkça teşekkür etmiştir.

Bu görüntü, Teğmen Gaillet'nin (1917 yılında yayımlanan) “*Coulibaly: Fransa Topraklarındaki Senegalliler*” kitabında olduğu gibi, Ocak 1916’da ve Şubat 1917’de “*Depeche Colonial Illustrée*”de iki özel meselede daha ortaya çıkmıştı. Bu eserde; resimli sunumlarda kana susamış canavar ve bebek vahşilerin birbirileri ardına geldiği, savaş zamanının Fransız propagandasında sıklıkla “*büyük çocuklar*” olarak tanımlanan bebek vahşilerin naif ve neredeyse cinsiyetsiz görüldüğü, bu nedenle onların sömürgeci dünyada beyaz üstünlüğüne ve Fransız metropol nüfusuna bir tehlike arz etmediği anlatılmaktadır.²³⁵

Bu propaganda, hem Alman propagandasına karşılık vermek için, hem de Fransız nüfusunun Afrika birliklerinin Fransa’daki varlığına ilişkin tereddütlerini yatıştırmak için üretilmişti. Görünen o ki, Fransız nüfusunun büyük bölümü, Alman propagandasında sürekli kullanılan sömürgeci birliklerin kana susamış vahşiler oldukları resimleri paylaşmışlardı. Batı Afrika’dan gelen ilk birlikler, Fransa’ya ulaştıklarında, geniş kitleler onları “*Bravo Senegalli askerler, Almanların kafasını kesin*” diye bağırarak karşılamışlardı.²³⁶

Bu görüntü, aynı zamanda Afrikalı askerlerin Fildişi sahillerinde konuşlandırılmasına karşı gizli ve popüler bir muhalefete neden olmuştur. Savaş sırasında ve sonrasında Frejus’ta ki askerî hastanede, yaralı Senegalli askerler hakkında bilgilendirilmiş olan Lucie Coustrier, “*Benim Evimdeki Tanınmayanlar*”(1920) kitabında, Fransız nüfusunun Afrikalılara karşı olan duygularını şöyle yazmıştı:

“1916 yılının Nisan ve Mayıs aylarında bizler, gelecekteki arkadaşlarımızla ilgili çok kaygılıydık. Burada basit bir kırim yaşanmıyordu. Sarhoşluk, hırsızlık, tecavüz, salgın hastalıklar... Çiftçilerin karıları “Bizlere ne olacak” diye inliyordu. Küçük kızlarımızın dışarı tek başlarına çıkmalarına artık o vahşiler yüzünden izin veremeyiz. Biz kendimiz bile artık tek başımıza çıkmayı riske edemezdik. Hayal edin! Ya o gorillerin ellerinde olsanız!”²³⁷

Resmî Fransız propagandasının seviyesinden daha az olmak üzere, örneğin Fransız gazetelerinde, cinsellik konusunda Alman propagandasındaki görüntülere

²³⁵SHD 7N 3001

²³⁶SHD 7 N 3001

²³⁷SHD 7 N 3001

çok benzer resimler de bulunmaktaydı. Beyaz bir Fransız kadınının memesini kavramış “*Yaşasın Cermenler*” çılgılığı atan bir Afrikalı’yı gösteren kartpostal, bu bağlamda görülmelidir. Böylece, Alman propagandasının bu konu üzerindeki bazı kapsamaları, o dönemde Fransızların korkularını yansıtır.

Fransız askerî yönetimi ilkel vahşilerin orduya gelişini desteklemişti. Örneğin, Afrikalı askerlere Fransız cephaneliklerinden sürekli olarak yalın ayak yürüdükleri için ayaklarının çok büyük olduğu kanısıyla kendilerine çok büyük gelen çizmeler verilmişti. 1917 yılının sonlarında, batı Afrikalı askerlerin yalın ayak savaşması önerilmişti. Çünkü Fransız çizmeleriyle “*o çevik maymunlar en iyi piyadelik kalitelerinden biri olan yürüme esnekliğini kaybetmişlerdi.*”²³⁸

Aynı zamanda Fransız propagandası, Fransa ve onun sömürgesi olan insanların çıkarlarının sözde aynılığına tekrar tekrar vurgu yapmıştır. The Revue de Paris, 1915 yılında şöyle yazmıştır:

“Onların varlığı, onların kaderi bizimkine bağlıdır. Onları daha iyi bir hayata yükseltmek ve her yerde yerli halk için çok zor olan ve sömürgelerini yalnızca birer sömürü alanı olarak gören Alman egemenliğinden korumak bizim görevimizdir. Biz o kadar haklıyız ki ve ayrıca sadece bu büyük haklılık değil, bizden istenen büyük bir ricadır. Bizim davamızla onların menfaatleri birbirine karışmış, mecz olmuştur.

“Afrique Française” gazetesine göre, “Mutlu Büyük Çocuklar”, “onları sivilleştirten bu şanlı ülkeye”olan minnetlerini disiplinli kahramanlıklarıyla kanıtlamak istiyordu. 1917 Mayıs’ında, Anavatan ve sömürgeler arasındaki bağı kanıtlamak için Afrika ordusu ve sömürge askerler günü kutlanmıştı.”²³⁹

Neticede bir dengeleme yapıldığında, sömürge askerlerin cesaret ve sadakatine olan bu vurgu yalnızca Fransa’nın beyaz birliğine yaptığı “*ihane*” ile ilgili Alman propagandasına karşılık vermeyi değil, aynı zamanda Fransız askerî çevrelerinden ve özellikle sömürge idarelerinden gelen karşı çıkışları dengelemeyi amaçlamaktaydı. Ancak, Alman ve İtilaf propagandalarının kesin zıt hatlarına rağmen, ortak temel yapılardan bahsedilebilmektedir. Her iki taraf da sömürge askerleri temelde farklı ve aşağı ırk olarak gören ve ortak bir Avrupa ırkçılığını ima eden benzer bir bakışa sahipti.

²³⁸SHD 7 N 3001

²³⁹Save, s:7

Sömürge askerlerin, Avrupa'yı ve Avrupalıları nasıl algıladıkları da önemliydi. Çeşitli bilim adamları bu soruyu bir dönem hem mektupları ve anıları analiz ederek, hem de sözlü tarihe dayalı çalışmalarla incelemiştir.

Fransız ordusunda görev yapanlar, Fransa hudutlarında bunu bir övünme ve hak arama vesilesi yaparken, kendi ülkesiyle Müslüman ülkelere de zorunluluk olarak ifade etmektedirler. Senegalliler ve Cezayirliler, Fransızlara yüz binleri aşan asker vererek şerefli bir geçmişe sahip olamazdı. Onların Müslümanlığından ve inançlarından bahsedilemez. Aklı yok denecek kadar kıt olanların, dinî inancı da yok demektir. Bu kutsal kitabın ifadesidir. Yardımcı kuvvet veya askerî fabrikalarda çalışmak da buna dâhildir. Aldanarak korkarak gidenler için bunu düşünüyoruz, önce aldanarak giden ve bu onur kırıcı duruma alışan, ya da sadece menfaat ve küçük çıkarlar karşılığı için koşa koşa gidenlere zaten "*Harka*" denmiştir.²⁴⁰

Hintli askerlere dair ise savaş mektupları hakkında Avrupa'da yayımlanmış çeşitli makaleler bulunmaktaydı. Hint askerlerinin tek tip bir stratejiden uzak olduğunu göstermekteydi.

Bazı Hintli askerler, Avrupa'daki deneyimlerini bilişsel geçmişlerine entegre edebilmişlerdir. Bunların bir kısmı savaş alanlarında kazanılan onurun tadını çıkarmışlar ve İngiliz Kraliyeti'nin gücü olmaktan gurur duymuşlardır. Böylece yaralı bir Garwhali, 1915 Şubat'ında Hindistan'daki bir arkadaşına şöyle yazmışlardı.

"İngiltere mükemmel iklimiyle harika bir ülkedir. Bedenlerimizi savaş alanlarında feda ederek ve savaş alanında olmanın bize sağladığı ihtişam ile büyük imparatorumuza sadakatimizi gösterme fırsatına sahip olmamızı büyük bir onur olarak düşün. Eğer atalarımız bize yardımcı olursa ve Tanrı duamızı kabul eder de, eğer savaş alanında kralımızın hizmetinde ölürsek, bu cennete girmekle eşdeğerdir.

²⁴⁰Fransa lehine gönüllü olarak harekete geçen, Arapça "*harka*" gönüllü asker veren ailelerdir. 1958-1962 yıllarında Fransız ordusunda görev yaparak Cezayirliler'i katleden kimselere vatan haini anlamında "*Harkis*" denilmektedir. Bu ayrı bir husustur. Ayrıca Cezayir'de yerli halkla evlilikler neticesinde doğan yabancı çocukların Cezayirli kabul edilmesiyle de, Fransız ya da Fransız olmayan Avrupalılar'dan ve Cezayirlilerden farklı bir tip "*Cezayirli Fransız insan grubu*" ortaya çıkmıştı. Bunlar ülkenin idari ve siyasî hayatında önemli mevkilere sahiptiler. Bk. Daha detaylı bilgi için İsmail Hakkı Göksoy, Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi Fakülte Kitabevi İsparta 1997 s:29-31. Bu koloniyal dönemin ürünü kuşak başlangıcından farklı olarak kedi toplumuna yabancılaşmış, tamamen Fransızlaşmış, büyük bir kısmı Cezayir yönetiminde kabiliyetlerine göre bürokraside görev almış, sömürgeciliğin çift şapkalı memurları olarak görevlerini gerçek vatanlarına büyük bir sadakatle hala bağlı olarak sürdürmektedirler. Türk(Osmanlı) ve Müslüman izleri taşıyan Cezayir ve Cezayirliler yok mudur? Elbette vardır. Müslüman Cezayir halkı ise 1874 tarihli "*yerliler kanunu*" ile temel hak ve hürriyetleri kısıtlanmış ve Avrupa kökenliler ve yahudiler karşısında ikinci sınıf vatandaş haline düşmüşlerdi.

Ulu Tanrıya beni hızla iyileştirmesi ve bana sadakatimi gösterme fırsatını vermesi için dua ediyorum."

Bu gruptan askerler Hint geleneklerine karşın Avrupalı bir kadınla evlenmenin bile mümkün olabileceğini düşünmekteydi. Bir başka grup için, Hindistan'da alışık oldukları şeyler ile Avrupa'da deneyimledikleri arasında büyük uçurumlar bulunmaktaydı. Bu iki dünyayı karşılaştırdıklarında, kendi geleneklerini ve alışkanlıklarını reddetme ve Avrupa'nın ekonomik, çağdaş düzenine koşulsuz bir hayranlık sonucuna vardılar. Örneğin, İngiltere'ye tayin edilmiş Hintli bir askerî cerrah Peshawar'deki bir arkadaşına 1915 yılının başında yazdığı bir mektupta şöyle yazmıştır:

"Biri bu ülkeyi ve bu insanları bizim ülkemiz ve bizim insanlarımızla kıyaslama içinde düşündüğünde, ancak sıkıntı duyabilir. Bizim ülkemiz çok fakir ve zayıf ve bizim ülkemizin kaderi çok bunalımlı. Bizim halkımız İngiliz ulusunun hatalarını kopyalarken iyi özelliklerini terk ediyor. Sadece pantolon ve şapka giyerek ve sigara içerek ve şarap içerek hiçbir zaman kendimizi geliştiremeyiz. Aslına bakılacak olursa, onların gerçek anlamda ahlaki bir üstünlükleri bulunmuyor. Onlar çalışıyorlar. Biz fakiriz ve refaha açız. Onlar boş zamanları sınırlandırıyor, işlerini hakkıyla ve iyi yapıyorlar. Kendi eğilimlerini takip etmek yerine amirlerine ve ustalarına itaat ediyorlar. Boş sohbetten kaçınıyorlar. Temizlik onlar için bir zevk. Bir çöpçü bile çıplak bir evde kalmaz. Evi yeşil bitkiler ve çiçeklerle süsleyecek ve kendi koşullarını geliştirmeye özen gösterecektir. Hiçbir koşul altında yalan söylemezler. Esnafta her şeyin sabit bir fiyatı vardır. Dilediğinizce istediğinizi satın alabilir veya bırakabilirsiniz" demişti.

Peki olaya şöyle bakalım, Avrupa ordularında Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında 3 milyona yakın insan savaştı. 1,5 milyona yakını ise sadece Fransız ordusunda görev yaparken, Fransız ordusunda ölenlerin sayısı 120 bine ulaşmıştı.²⁴¹ Bu ölümlerin bir kısmı da Çanakkale Cephesi'nde gerçekleşmişti.

Çanakkale'deki mezarlıklarda aynı şekilde Cezayir askerlerinin, Senegalli askerlerle beraber neredeyse 20.000 civarında zayıat vermesine rağmen, buradaki

²⁴¹Paris'te araştırma süremiz içinde, sadece bir yerde Müslüman mezarlığı görebildik. Fransa'da gerek normal mezarlıklar gerekse savaşlarda ölen askerler için yapılan anıt mezarlar "*karma*" halde bulunmakta, her Milliyet ve dinden askerler tanınmış ise kendi toplumuna ait bölümde yatmakta, cesedi tanınamayan askerler ise meçhul askerler için yapılan mezar bölümlerinde yatmaktadır. Bobygnı semtinde bulunan mezarlıkbüyükve bilinen bir mezarlıktı. Burada sivil mezarlıka, Fransız ordusunda görev yaparken ölen Müslüman askerlere ait bir askerlere ait mezarlık iç içeydi. 67 adet, Müslüman askerın ismi vardı. Hangi muharebelerde öldükleri falan hiçbir açıklama yok vemezar sayısıda sembolikdi.

Fransız mezarlıkları sembolik sayıdadır. Mezarda yatanların isimleri değiştirilmiş, başına haç işareti konmuştur. Sağken değeri olmayan sömürge halklarının, öldüklerinde hiç değeri olmaması bir bakıma normaldir. Sömürgeciler negatif durumlarda, herkesin rahatlıkla ulaşabileceği yerlerde, mümkün olduğu kadar görsel ve yazılı kanıt bulundurmamaya özen göstermektedir. Bizce bu, sömürgeciliğin sistematik ve bilimsel yapıldığının bir göstergesidir. Sömürgeci aklının boyutları hakkında bir ipucu vermektedir.

Fransa'nın Orleans, Strasbourg, Alsace-Laurinne, Beauvais, Courneuve ve Panten Mezarlıkları gibi Fransa'da bulunan diğer bütün mezarlıklar da hem sivil hem askerî hem de bütün din ve milletlere sahip ölümler, bölüm bölüm karma bir şekilde gömülmektedir.

F-İtalyanların Birinci Dünya Savaşı'nda Kullandığı Müslüman Sömürge Askerler

İtalya'da 1915 Ağustos'unda Libya'dan Sicilya'ya 2.700 asker gemiyle taşınmıştı. Fakat bunlar ön hatlara girmedi. Çünkü birçok asker Sicilya'ya varır varmaz zatürreeden ölmüştü. Bu yüzden Libyalı askerler savaştan çekilip geri gönderildiler. Buna rağmen İtalya birçok Eritreli,²⁴² Libyalı ve Somalili askerî savaşa kullanmıştır. Bunların sayısı bir tümen kadardır.

İtalya, Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiltere ve Fransa'yı taklit etmeye çalışmış, sömürgecilikte epey yol da almıştır. 1915 de "İtilaf Devletleri" safında savaşa girdikten sonra özellikle Afrika kıtasında yaptığı savaşlarda ordusu içinde Eritreli, Somalili Müslüman askerler kullanmıştır.

İtalyanların, Türk-İtalyan Harbi'nden beri (1911-1912) İdris ile işbirliği halinde oluşu, Kızıldeniz'in hemen batı kıyısında Afrika'nın Eritre topraklarında yerli ve İtalyan olmak üzere yaklaşık olarak 40.000 kişilik bir kuvvet bulundurması ve bu kuvvetin de Osmanlı aleyhinde harbe karışması, Birinci Dünya Savaşı'nda istenmeyen bir durumdur.²⁴³

19 Nisan 1917 Saint Jean de Maurienne anlaşması, İtalya'ya gerek Anadolu'da gerekse Afrika'da yayılma fırsatı veriyordu.

²⁴²Armies of The Balkan Wars 1912-13 Great Britain, 2011, The priming charge for the Great War, p:46

²⁴³T.S.K Yayını, Birinci Dünya Harbinde...,s:632

Bu durum hem Magrip'in doğusu hem güneyinden sömürge komşusu olan İtalya'nın Akdeniz'de ve Afrika'da durum üstünlüğünü sağlaması demekti. Gelişmeler, Fransa için bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Zaten Ege Denizi'ndeki adalar da İtalya'ya ayrı bir stratejik avantaj sağlamıştı.²⁴⁴

İtalya, bu askerlerden bir kısmını Avrupa kıtasında yapacağı savaşlar için götürmüşse de yerli askerlerinin çoğunun akciğer hastası olması ve gemiyle yapılan yolculukta ölmesi nedeniyle bundan olumlu bir sonuç elde edememiştir.

Resim 9: İtalyan ordusunda Birinci Dünya Savaşı'nda görev alan Müslüman sömürge Askerler-Eritreliler

G- İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda, Cephelerde Kullandığı Müslüman Sömürge Askerler

Hindistan, 1914-1920 yılları arasında İngiliz ordularını muvazzaf askerler ile desteklediği gibi savaş masraflarının karşılanması konusunda ekonomik destek de vermiştir. Yaklaşık olarak İngiliz parasıyla 146 milyon paund yardımda bulunmuştur.

Müslüman ülkelerin verimli topraklarına, madenlerine ve yer altı zenginliklerine el koyan devletler, bunlarla yetinmemişlerdir. Emperyal doyumsuzluğun sınırı olmamıştır. Sömürge ülkelerdeki insanları hem kendi memleketlerinde ağır işlerde çalıştırmışlar ve hem de başka ülkelerle yaptıkları savaşlarda kullanmışlardır. Hindistan'dan İngiliz ordusunda en az 900.000 Müslüman, Çanakkale, Irak, Filistin ve Süveyş cephelerinde savaşmıştır.

²⁴⁴ Anne Lucie, Chaigne Oudin, **La France et Les Rivalites Occidentales du Levant Syrie Liban 1918-1939**, L'Harmetton 5-7 Rue L'Ecole Polytechnique 75005, 1997, p:39

Zahmetsiz karın doyurmak için paralı askerliği seçen bu insanlardan pek azı Müslüman kardeşlerine karşı savaşmaya tepki göstermişlerdir.²⁴⁵ İngiltere, savaş boyunca yaklaşık 1,5 milyon Hintli²⁴⁶ askerî seferber etmiştir. Bu askerlerden 90.000'i ölmüştür. 150.000 Hintli asker, Eylül 1914'ten itibaren Avrupa'ya yerleştirilmiştir. Hint birliklerinin çoğunluğu, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşta kullanılmıştır.

Hindu birlikleri, İngilizlerin yanında Çanakkale Savaşı'na tugay seviyesinde katılmışlardır. Mısır'da Kanal Cephesi'nde 24 Hint taburu, yaklaşık 40.000 er,²⁴⁷ Irak'da, Kut'ül-Amara'da da en az bir Hint alayı Osmanlı'ya karşı savaşmıştır. Onlarca sene İngilizlerin yanlarında savaşmaları nedeniyle Osmanlı ile bir Müslüman gibi değil de bir İngiliz gibi savaşmışlardır. İçlerinden Osmanlı saflarına geçen veya merhamet gösteren çok az olmuştur.²⁴⁸

İngilizler bu başarıyı çok önceden başlattıkları ve aralıksız devam ettikleri hazırlıklarına borçluydular. Birinci Dünya Savaşı başlamasından çok evvel, Alman İmparatoru'nun 1894 yılında Suriye'yi ziyaret etmesinden ve Bağdat Demiryolu projelerine hız vermesinden sonra İngiltere, yeni bir strateji uygulamaya koymuştu. İstihbarat ve propaganda örgütünü çok daha modern hala getirmiş, sorumluluk alanlarını genişletmiştir.

Kendi maliyesini kendine bağlı tarikat, aşiret şeyhleri yaratmak için sonuna kadar kullanmış, İngiliz altınlarının çoğu büyük liderleri elde etmek için, geri kalan kısmı da sömürge askerler için maaş olarak sarf edilmiştir.

Şöyle ki, Çanakkale gibi Kut'ül-Amare'deki yenilgi ile de rahatsızlık hisseden İngilizleri, Gelibolu'da Osmanlı ordusundan kaçıp İngilizlere sığınan bir subay uyarmıştır. El Ahd teşkilatı mensubu Arap kökenli Muhammed Şerif el Faruki, 1915 sonunda onlara acele harekete geçmeleri gerektiğini hatırlatmışlar. Aksi halde Arapların Türklerle birleşmesinin mümkün olabileceğini belirtmiştir.

O zamana kadar Şerif Hüseyin'in isteklerini pek olumlu karşılamayan İngiltere, bundan sonra ona karşı politikasını yumuşatmıştır. Cepheelerde kullandığı bir o kadar Müslüman Sömürge Asker'e ilaveten, cephe gerisinde de Halifelik, özgürlük ve maddi vaatlerle Arap Krallığı ve İmparatorluğu gibi beklentilere

²⁴⁵Orhan Koloğlu, **Gazi'nin Çağında İslâm Dünyası (1919-1922)**, Kasım 1994, İstanbul, Boyut Matbaacılık, s.92

²⁴⁶**La Memoire de La France Meydan Larouse Montparnas**, Paris,p:372

²⁴⁷Süleyman Kocabaş, **Fevzi Çakmak'ın Askerî Siyasî ve Hususi Hayatı**, İstanbul, 2007, s:69

²⁴⁸www.Canakkaleshitlerimiz.com/canakkale-savasinin-yamyamlari.php(23.11.2013)

İngiltere tarafından işin başında hayır denmeyerek, Arap Müslümanlarını kendi saflarına çekmiştir. Bu çekişte yukarıda bahsettiğimiz gibi, deniz ve hava güçlerinin etkisi kadar, paranın ve Lawrance gibi faktörlerin katkısı da çoktur.

İngilizler, Müslümanların “*Cihad’a*” katılmasının tehlikesini dikkate alarak çok iyi önlem almışlardır. Hintli, Mısırlı, Yeni Zelandalı (128.000) ve Avustralyalı (413.000), Güney Afrikalı (136.000) askerleri Müslüman olsun, Müslüman olmasın Gelibolu, Mezopotamya ve Anadolu’da, Osmanlı-Alman patentli “*Cihad*” ilanına karşı kullanmıştır. “*İtilaf Devletleri*, “*Cihad*” ilanının “*Alman Devleti’nin*” başının altından çıktığını çok güzel şekilde işlemiştir. Bin Hintli, bin Avustralyalı ve bin Yeni Zelandalı asker kullanmıştı. Müslüman’ı Müslüman’a kırdırmak çok az bir zahmetle ve para ile mümkün olabilmişti.²⁴⁹

Hintli askerlere dair savaş mektupları hakkında çeşitli makaleler bulunmaktadır. Bunlar tamamen yabancı bir dünya tecrübesi ile başa çıkmada Hint askerlerinin tek tip bir stratejiden uzak olduğunu göstermektedir.

Bazı Hintli askerler, Avrupa’daki deneyimlerini bilişsel geçmişlerine entegre etmişlerdir. Bunlar savaş alanlarında kazanılan onurun tadını çıkarmışlar ve İngiliz Kralı’nın gücü olmaktan gurur duymuşlardır..²⁵⁰

Hindistan’daki koloni birliklerinin askere alınması, geleneksel savaşçı ırk teorisinin takipçisiydi. İngiliz ordusu sadece savaşçı olarak nitelendirilen, az sayıdaki kastlardan Hindistan’ın seçilmiş insanlarını toplamışlar ve askere almışlardır. Daha sonra Hindistan’daki birlikler kastlar tarafından bölük ve taburlara ayrılmışlardır. Alımlar ihtiyaca göre yapılmadı. Fakat bölümlere ayrılmaları mecburdu.

II-Mondros Mütarekesi, Osmanlı Coğrafyasının İşgali ve Paylaşılması

Dört yılı süren boğazlaşma, İttifak devletlerinin yenilgisiyle sonuçlanmış, Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918 tarihinde, Limni Adası’nın Mondros Limanı’ndaki bir gemide imzalanmıştı. Ne yazık ki, bu anlaşma, çok ağır hükümleri de beraberinde getirmişti. Çünkü aslında bunun altında yabancı devletlerin Türk toprakları üzerindeki ulusal çıkarlarına dayanan tarihî emelleri yatmaktaydı. Onlar, Karlofça Antlaşması’na (1699) kadar uzanan ve Berlin Antlaşması (1878) ile de

²⁴⁹Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayın Anıları*, 9.Baskı, İstanbul, 2009, s:37

²⁵⁰Christian Collier, *The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and Their Deployment in Europe During The First World War*, School of History, Welsh History and Archaeology, Bangor University March/July 2008, pp: 111–133

pekiştirilen bu emellerini, Birinci Dünya Savaşı sırasında aralarında vardıkları gizli anlaşmalarla yazıya dökmüşler ve Mondros Ateşkes Antlaşması ile uygulamaya koymuşlardır.

İşte Mondros Ateşkesi, büyük devletlerin 1915-1917 yıllarında aralarında gizlice imzaladıkları seri anlaşmalarda (10 Nisan 1915 İstanbul; 26 Nisan 1915 Londra; 30 Ocak 1916 Sykes-Picot; 21 Nisan 1917 St. Jean-de Maurienne)²⁵¹ saptadıkları paylaşma planlarını, en belirgin biçimde su üstüne çıkaran bir belgeydi.

Başka bir deyişle Osmanlı Devleti için çok talihsiz ve onun tümüyle çöküşünü hazırlayan, fakat düşmanlar için o oranda sevindirici ve adeta “*gün bugündür, parçala ve yönet*” belgesiydi. Bu mütareke anlaşması, İngiltere’nin Asya politikasının ana unsuru olan Hindistan’ın güvenliği konusunu koruma gayesini güdüyordu. Koalisyon Savaşları ile başlayan gelişmeler, İngiltere’ye Avrupa pazarını kapatmıştır. Bu İngiltere’yi doğuya daha kısa giden, güvenli ve karlı bir yol arayışına itmiştir. O yol, Akdeniz’den geçiyordu.

Arabistan’da bir Arap devletinin kurulması ve Krallığı’na da Hicaz Emir’i Şerif Hüseyin’in²⁵² verilmesi vaat edilmişti. Irak, Suriye ve Filistin, kurulacak Arap devletinin sınırları dışında kalacaktı. Irak’ı İngiltere alacaktı. Bu suretle İngiltere Rusya ile komşu olmayı arzu etmediğinden her iki devlet arasında bir Ermeni ve Kürt devletinin kurulmasını istemişti.

Rusya, İstanbul ve Boğazlarla Doğu Anadolu’yu; Yunanistan, İzmir ve dolaylarını; İtalya, Antalya ve hinterlandını; Fransa, Adana Vilayeti ile Güneydoğu Anadolu koridorunu; İngiltere, Irak ve Filistin’i alıyordu. Arabistan ise ayrıca bir devlet oluyordu.²⁵³

Rusya’da “*Komünist*” devrimin patlak vermesi ve Osmanlı Devleti ile Brest Litovsk’ta mütareke imza etmesi durumu değiştirmişti. Bu sebeple Arabistan’da tam birleşik bir Arap Devleti kurulması hususundaki vaatlerden vazgeçilmişti. Boğazlar bölgesi ile Doğu Anadolu’nun alacağı şekil askıda kalmıştı. Harbe Amerika katılmış ve Ortadoğu sorunlarıyla ilgilenmeğe başlamıştı. İngiltere ise İtalya’ya fazlasıyla yanaşmağa başlamış, İtalya’ya Antalya, Burdur, Muğla ve Konya dolaylarından başka İzmir’i de vermeği kabul etmişti. Doğu Anadolu ise Ermenistan’a verilmişti. Fransa artık Adana Vilayet’ini malı gibi görmeğe başlamıştı. Artık Rus tehlikesi

²⁵¹Koloğlu, *Gazi’nin Çağında.*, s:93

²⁵²Koloğlu, *Gazi’nin Çağında.*, s:38

²⁵³T.S.K Yayını, *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, II’nci cilt 2’nci Kısım, Ankara 1991, s:2

kalkmış olduğundan Akdeniz koridoru Fransa'dan alınmıştır. İngiltere, büyük Ermenistan ile Güneydoğu Anadolu'da bir Kürdistan devletinin kurulması fikrini yeni baştan ele almıştır.

İngiltere, Fransa ve İtalya, Ortadoğu'nun kaderini istedikleri gibi çiziyorlardı. Birleşik bir Arap devletinin kurulmasından vaz geçmekle beraber, ayrıca Anadolu'da birbirine rakip Ermenistan, Kürdistan, Türkiye, Pontus ve Boğazlar devleti gibi beş küçük devlet kuruluyordu. Bunlardan artan Anadolu toprakları İtalya, Yunanistan ve Fransa'ya veriliyordu.

Bunun gibi Arabistan'da Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suudi Arabistan, Hicaz, Yemen, Kuveyt, Hadramut, Umman gibi küçük devletler kuruluyordu. Bu suretle Ortadoğu'nun birçok İslâm milletleri ve özellikle Arap memleketleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve parçalanması pahasına, İngiltere'nin oyununa gelerek aldanmışlardı.

Harbin sonuna doğru Cumhurbaşkanı Wilson ise “Wilson Prensipleri”ni²⁵⁴ ilan ederek Avrupa'nın düzenlediği gizli antlaşmalara karşı olduğunu ilan etmişti.²⁵⁵ Mondros Mütarekesi imzalandığı gün Selanik'te Fransız Generali Franchet D'esperey, Mondros'ta İngiliz Amirali Calthrope, Suriye'de İngiliz Generali Karsel, Hazar Denizi kıyılarında İngiliz Generali Thomson, Türkiye'yi işgal için hazır durumda bekliyorlardı.

Önce General Karsel davranıp, Mütareke'den bir gün sonra Musul'u işgale kalktı. General Allenby, 03 Kasım'da İskenderun'u işgal edeceğini bildirirken, Irak'taki İngiliz kuvvetleri Musul'u işgal için 6. orduyu tazyike başlamışlardı.

Kasım'da Boğazların temizlenmesine başlanmış ve ertesi gün Müttefik donanması, yardımcı gemileriyle Çanakkale Boğazı'nı geçmişti. Bu arada İngiliz Albayı Muerphi, işgal ordusunun öncüsü olarak 7 Kasım'da İstanbul'a gelmişti. Yenilmenin ilk acısını duymak için İstanbulluların daha bir hafta beklemesi gerekiyordu. Gerçekte 13 Kasım günü 55 parçadan ibaret Müttefik harp gemileri, İstanbul limanında demirleyince, facia bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmış oluyordu. Bu karışık donanmanın tertibi şöyle idi: 22 adedi İngiliz, 12 adedi Fransız, 17 adedi İtalyan, 4'ü Yunan. Bunlar, Türkiye'nin yeni hâkimleri idiler. En büyük söz ve hak

²⁵⁴Selahattin Selek, **Millî Mücadele/ Ulusal Kurtuluş Savaşı**, cilt 1, İstanbul, 2011, s:36

²⁵⁵T.S.K. Yayını, **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi T.B.M.M Hükümet Dönemi(23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)** IV. Cilt I. Kısım, 2. Baskı, Genkur. Basımevi, Ankara-1984, s:92

sahibinin İngiltere olduğu anlaşıyordu. Derhal karaya asker çıkararak²⁵⁶ şehrin belli başlı yerlerini ve Boğaziçi'ni işgal etmişlerdir. İki gün içinde bütün Karadeniz Boğazı, galip devletlerin eline geçmiştir. Trakya'ya 9 Kasım'da, 1 Fransız alayı gelmiştir. Bu Fransız alayı, Müslüman askerlerden oluşan sipahilerdi. Fransızlar, Uzunköprü-Sirkeci demiryolu boyunca yerleşip, hattın kontrolünü ele almış bulunuyorlardı. Aynı gün General Allenby²⁵⁷ kuvvetleri de İskenderun'a girmişti.²⁵⁸

Yarış başlamıştı. 15 Mayıs 1919 tarihine kadar işgal sırasıyla müteakip paragraflarda belirtilen sırayla gerçekleşmişti. Fransızlar, Dörtyol'u (11 Aralık 1918), Mersin'i (17 Aralık 1918), Pozantı'ya kadar Adana Vilayetini (26 Aralık 1918), İngiltere'nin Filistin'i işgal eden kuvvetlerinin dışındaki tüm ordularının büyük çoğunluğu Hintli askerlerdi. Bu Hintlilelerin büyük çoğunluğu da Müslümanlardan oluşuyordu.²⁵⁹ Çiftelhan'ı (3 Şubat 1919), Afyonkarahisar istasyonunu (16 Nisan 1919); İngilizler, Batum'u (24 Aralık 1918), Ayıntab'ı (10 Ocak) Cerablus'u (3 Ocak 1919), Konya istasyonunu (23 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919), Urfa'yı (24 Mart 1919), Kars'ı (13 Nisan 1919); adım adım işgal ederek Anadolu'ya yayılıyordu.

Etnik ve ulusal kimliklerin tanımında da dışarıdan gelen derin bir muğlaklık vardı. Ulusal veya etnik kimlik, dinî kimlikle harmanlanmıştı. Türkler, İranlılar, Mısırlılar, Cezayirli, Tunuslular, Faslılar ve diğerleri kendilerinin bir medeniyete ait olduklarına inanırlar. Çünkü hepsi de Müslüman'dırlar. İslâm'ın evrenselliğine aynı dinî paylaşımlarına ve farklı etnik kökenlerden gelmelerine rağmen bu insanlar, daha çok yerel ve ulusal tanımlamalar içinde kendilerini ifade etmektedirler. Ama sömürü üzerine medeniyetlerini dayandıran Avrupalı büyük devletler, medeniyetleri bölüp parçalamada ve sıkıntılı işleri bu hâkimiyeti altındaki ikinci sınıf insanlara yaptırmakta mahirdiler. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nın en başından sonuna kadar tehlikeli sahnelerde, ağır işlerde, hep sömürge halklarının en cahil insanlarını kullanmışlardır. Bu Kilikya'nın ve İstanbul'un işgalinde de değişmemişti.

²⁵⁶05 Kasım 1919 itibarıyla, İngiliz kuvvetleri çoğunluğu Hint, Mısır askerî ve diğer sömürge askerler olmak üzere 894 subay, 26.525 erbaş er, 27 topçu bataryası 160 makinalı tüfek Fransız kuvvetleri, yine çoğunluğu Müslüman/yada gayri müslim Afrikalı askerler olmak üzere, 572 Subay, 18497 erbaş er, 30 topçu bataryası, 91 makinalı tüfek, İtalya, 218 subay, 3782 erbaş er, Yunanistan ise, 1759 subay ve 49 516 erbaş er 57 top 411 mt., bölgeye sevk etmişti.

²⁵⁷Muhammed Kutub, **İslâmi Tarih Yorumu**, İstanbul, 2001, s:14. Çimen, **Kısa Orta Doğu...**, s:148

²⁵⁸ Selek, **Millî Mücadele'de Anadolu İhtilâli**, s.18-54

²⁵⁹Paul C.Helmreich, **Sevre Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, çev:Şerif Erol, İstanbul, 2009, p:146

İngilizler, ayrıca 9 Mart'ta Samsun'a da bir müfreze çıkarmışlar ve birkaç gün sonra Merzifon'a bir kıta göndermişlerdi. İtalyanlar, Antalya'yı (28 Mart 1919), Kuşadası'nı (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919); 2 Nisan'da Konya'yı bir tabur ile ve 14 Mayıs'ta Akşehir'i bir müfreze ile işgal etmişlerdir. Yunanlılar, Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu (9 Ocak 1919); İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu-Aydın Demiryolunu (1 Şubat 1919) işgal etmişlerdir.

20. yüzyılın başlarından itibaren hem İngiliz hem de Fransız sömürgeciliğine karşı, hem İslâmcı, hem Millîyetçi hem de solcu gruplardan örgütlü tepkiler gelmeye başlamıştır. Mustafa Kemal ve mucizevi Türk Kurtuluş Savaşı ve o çağda büyük yankı yapan başka uluslararası diğer etkenler, bu tepkilerin dışı vurumu olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA İSLAM DÜNYASI, TARAFLARIN ASKERİ KUVVET YAPISI VE KONUŞLANMASI

I- Millî Mücadele'nin Manevi Yönü ve Magrip İlişkisi

Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi Kumandanlığı'na 1 Aralık 1920'de gönderdiği mektubunda ve Moskova Sefiri Fuat Paşa'ya verdiği tâlimatnamede de belirttiği gibi Asya ve Afrika ile ilişkilerinde izlediği siyasetin, Pan-İslâmizm ile ilgisi olmadığını ifade etmektedir.

“Rusya Müslümanları ve genel olarak İslâm milletleri hakkında görüşümüz, bunların muhtariyetlerinin genişletilmesine ve Hilafet makamına olan manevi bağlılıklarının takviyesine çalışılacaktır. Rusya'nın bu husustaki hassasiyeti malum olduğundan, gayet ihtiyatkarane hareket edilecek ve her fırsatta bundan maksat İslâmcılık ve Turancılık gibi eğilimler olmayıp, sırf Türk ve İslâm kavimlerini dahi herkes gibi hür ve mevcut medeniyetten istifadeye kadir bir hale getirmek olduğu beyan olunacaktır.”

Mustafa Kemal Paşa, 26 Şubat 1921'de Amerikalı gazeteci Streit'in İslâm birliği, Türk birliği ve Turan birliği hakkındaki sorusuna verdiği cevapta da Asya-Afrika siyasetinin Pan-İslâmist²⁶⁰ emeller taşımadığını açıkça ifade etmektedir:

*"Bütün Müslümanların Türk hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe Pan-İslâmizm ve üzerinde Türk ırkı yaşayan bütün ülkelerin, Anadolu Türklerinin hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe de Panturanizm, İngiltere emperyalistlerinin kendi milletlerinin bize karşı daimi bir Haçlı Seferi'ne sürüklenmelerini temin etmek maksadıyla uydurmuş oldukları korkulardır.”*²⁶¹

²⁶⁰SHD 7 N 2200, 2201 numaralı klasörlerde ve Türkiye ile ilgili 7 N serisi Millî Mücadeleyi ele alan tüm klasörlerde satır aralarında, özellikle 1919-1921 yılları arasında Fransız ve İngilizlerce “*Mustafa Kemal Hareketinin*” Panislamist emeller taşıdığından, Bolşeviklerce bu tutumunun desteklendiğinden kuşku duyulduğuna sıkça rastlayabiliriz. Bu belgelerdeki geçen ifadeleri MAE 55 CPCOM serisi Fransa Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinde de teyit edilebilir. Mustafa Kemal'in Senusi ile işbirliği Kuzey Afrika'da temas ettiği kimseler, zaman zaman Ankara'da İslâm Kongresi toplanacağı istihbaratları, Mustafa Kemal Paşa'nın doğu ve İslam dünyasına yönelik beyannameleri uzunca bir süre bu kuşku bulutlarının dağılmasına yol açmıştır.

²⁶¹ Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. Ankara, Temmuz 1983,s:144-145 Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin.,s:256-258

"Thames Nehri'nin civarında bize gülünç ithamlar savuranların yapmış oldukları ve her gün biraz daha yaptıkları gibi/dünyanın yarısını veya dörtte birini fethetmeye, bizim herhangi bir surette ne niyetimiz ne de arzumuz vardır. Misak-ı Millî bu konuda esasen kâfi derecede açıklık arz etmektedir. Biz bilakis sadece milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat-ı tayin etmeleri prensibinin Müslümanlar dâhil bütün milletlere samimi bir şekilde tatbik edilmesi halinde insanlığın savaşın felaketlerinden kurtulabileceğine inanıyoruz. Sanırım her millet gibi her fert vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu prensip 'bir millet şayet Müslüman ise bağımsızlığa hakkı yoktur' şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir.

Halen Suriye'de, Irak'ta ve Anadolu'da cereyan eden hadiseler, ileri sürdüğüm bu hususun en güzel delilidir. Biz tabiatıyla bütün Müslüman devletlerle son derece dostane münasebetler içindeyiz. Yukarıda da belirttiğim gibi kendi kaderini tayin hakları bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur."

Mustafa Kemal Paşa, 1 Aralık 1921'de bu kez Meclis Kürsüsü'nden *"Asya-Afrika siyasetinin Pan-İslâmizm'den uzak, yalnız hayat ve bağımsızlık isteyen bir milletin siyasetinden ibaret olduğunu söylemektedir. Bu tarzda şekillenmesini ve teşekkülünü ve bağımsızlığının muhafazasını temenni ederek hayat sürmesini ve mesut olmasını kendi saadetimiz gibi kabul eden bir milletiz"* sözleriyle özetlemektedir.

Son olarak Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri hakkında, gazeteci Georges Bethe Gaulis'e vermiş olduğu beyanatın vursu şöyledir. *"İslâm dünyası koca bir vücut gibidir. Baş Türkiye'dir..."* ve yine aynı gazeteciye verdiği diğer bir beyanatta da, *"Ben Panislamist değilim. Biz Türküz; hepsi o kadar, iyi Müslümanlar olarak kalmak bize yeter..."*²⁶²

Millî Mücadele yıllarında, ilki 01 Şubat 1921'de Sivas'ta, ikincisi Mart 1921'de Ankara'da olmak üzere İslâm kongresi yapılması fikri iki kez gündeme gelmiştir. Sivas'taki kongrenin Şeyh Ahmet Senusî başkanlığında 01 Şubat 1921'de toplandığı ifade edilmektedir.²⁶³ Mustafa Kemal Paşa'nın bir İslâm

²⁶²Kubilay Erman, **Türk Millî Mücadelesinin Gizli Cephesi Afganistan**, Gece Kitaplığı, Birinci Baskı, İstanbul, 2014, s:22-23

²⁶³Ankara'da 1921 yılı içinde yapılması düşünülen ikinci kongrenin ise gerçekleşmediği bilinmektedir. Söz konusu iki kongrenin birbiriyle herhangi bir bağlantısı olup olmadığı bilgisi ise ne kaynaklarda, ne de Ankara Hükümetinin resmî yayın organı olan Hâkimiyeti Millîye gazetesinde yer almaktadır.

kongresi toplama fikrinde olduğu en somut ifadesiyle Sovyet misyonu sekreteri Upmal ile 1 Ocak 1921'de yaptığı görüşme tutanaklarında yer almıştır. Rusya Devlet Arşivi'nde bulunan tutanakta, Mustafa Kemal Paşa, Upmal'e Müslüman halklar ile ilişkiler hakkında bilgi vermekte ve bir İslâm kongresi toplanması fikrine sıcak baktığını ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa :

“Biz İran'la devamlı dostluk münasebetleri içerisindeyiz. Urimye Gölü çevresinde yaşayan Kürtler, bizim emirlerimiz doğrultusunda hareket etme isteklerini bildirdiler. Silahları ve paraları var. Sadece tâlimata ihtiyaç duyuyorlar. Nur'un Süleyman da tabi olduğunu bildirdi. Hepsi silahlanıyor ve İngiliz emperyalizmine karşı harekâta hazırlanıyorlar. İtalya Hükümeti'nin önceki elçilik personeli Tahran'da kaldı. Elçinin kendisi gerçekten kaçtı, fakat onun sekreteri ve bütün kadrolar, Ankara Hükümeti'ne bağlılıklarını açıkladılar. Onlar aracılığıyla İngilizlerin bütün baskılarına rağmen bize, kendilerinin bizim doğal müttefikimiz olduklarını ve İngiliz zulmünden kurtulmaya can attıklarını bildiren Tahran Hükümeti ile şu an düzenli dostluk münasebeti içindeyiz. İran böylece gelecek baharda, bu yıl sizin gücümüz oranında yaptığımız yardımlarla genel kurtuluş davasında kendine düşen yardım payını elinden geldiği kadar yapacaktır. Arabistan ile münasebetlerimiz konusunda, oradaki gruplara karşı benim tarafımdan ağırbaşlı politik bir çizgi izlendiğini söyleyebilirim.”

“Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'na daha fazla sadık olan Yemen temsilciler heyeti de beni ziyaret etti. Kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olarak görerek buraya, bana geldiler. Ankara Hükümeti'ne olan güvenlerini bildirdiler. Onlara, onların önceki tebaalığını istemediğimizi söylemedim. Halk hareketi oluşturarak kendilerinin örgütlenmesini ve ondan sonra iki devletin federasyonu konusunu konuşabileceğimizi belirttim. Evet, Bağdat'ta milliyetçi bir hükümet oluştu. Onlar da yardım için bana geldiler. Onları cesaretlendirecek büyük bir gücümüz olmadığından sadece manevi destek için Girzor üzerinden Musul'a küçük bir müfreze gönderdim. Ama son zamanlarda İngilizler Bağdat'da bulunuyor ve hükümet onların amaçlarına

Gazetede, Sivas'da yapıldığı söylenen kongreyle ilgili herhangi bir haber de yayımlanmamıştır. İlk kongrenin "Sivas'da Şeyh Ahmet Senusî başkanlığında toplandığı" bilgisinin ana kaynağı, "Echo de Islâmic" dergisidir. Ayrıca bu konuda Fransa'da yayımlanan gazetesinin dönemin Türk basınına dayandırarak verdiği ayrıntılı haberde bu husus işlenmiş, Seyh Senusî'nin Sivas Camii'nde yaptığı konuşmanın Fransızca tam metni yayımlanmıştır. 1921 yılında yapılması asarlanan ve koordine etmesi için istiklâl Marşı yazarımız Mehmet Akif Ersoy'un görevlendirildiği, ikinci İslâm Kurultayı ise Sakarya Savaşı'ndan galip çıkılması üzerine gerçekleştirilmemiştir. Bk.Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s:255

*hizmet ediyor. Arap Millîyetçilerine, onları, bu satılmış hükümeti yıkmaya çağıran bir mektup gönderdim. Ayrıca Fas'tan, Cezayir'den ve diğer Müslüman bölgelerden de mektuplar alıyorum. Mektuplarda bana ilkbaharda Ankara'da genel Müslümanlar kongresi yapmayı öneriyorlar. Bütün İslâm ülkeleri örgütü aynı amaç için çalışıyor.*²⁶⁴

A-Millî Mücadele'de Din Unsuru

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Osmanlı Türk'ünü saran çıkmazdan kurtaracak bir güç vardı: “*Tanrı'nın Gölgesi*” olarak saygı duyulan Halife. Ama henüz ondan olumlu bir ses duyulmamıştı. Halife yumuşak bir yol tutmuş ve İtilaf güçlerine teslim olmuştu.²⁶⁵ 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar bir oldubittiyle İzmir'e çıkmasına rağmen, bu nasıl bir teslimiyetse Halife (Padişah), işgali geçiştiren bir tavırla kabul ediyor, Millî Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal'i çıkarttığı bir fetvayla²⁶⁶ idama mahkûm ediyor, hareketi gayrimeşru duruma düşürüyordu.

O zaman Milli Mücadele hareketinin meşruiyet iddiasını sürdürebilmesi ve güç kazanması için halka ve hakka(maneviyata) dayanması²⁶⁷ kaçınılmazdı. Öngörülü liderler bu iki siyasetten yararlanmıştır. Bu iki siyaset Millî Hareket'e hem İstanbul, hem İtilaf Devletleri karşısında hem de Müslüman âlemi yanında, Anadolu'daki Müslüman sömürge orduları karşısında prestij ve güç katacaktı. Hareketin Bolşevik olduğu propagandasını da boşa çıkartacak yegâne husus; vatansever ulema ve din adamlarıyla yapılan işbirliğidir.

Din adamlarının çoğu, akılcı davranıp Kuva-yı Millîye içinde yer almıştır.²⁶⁸ Bir kısmı da Halife'nin işaretiyle yerinde oturmuştur. Oysa, Celal Erkan'a göre Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi şöyle demişti: “*Her ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerekir. Yunanlıların işgal eylediği ülkedeki halk için kavgaya girişmek farz-ı ayın (her kişiye düşen bir görevdir). İşgale uğramayanlar halkına farz-ı kifaye. Ben bir fetva veriyorum. Silah ve cephane azlığı ya da yokluğu*

²⁶⁴ Belen,...,s:259,

²⁶⁵ Celal Erkan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara,1972, 2.Baskı, s:345-346

²⁶⁶ Sarıkoyuncu, **Mili Mücadele'de Din Adamları-II, (Fetvalar ve Fetvaları Din Adamları)**, 4.Baskı, Ankara, 2007, s:27, 49

²⁶⁷ Bayram Sakallı, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri**, İstanbul,1997, s:123,

²⁶⁸ T.S.K., **TBMM Hükümet Dönemi, T.S.K. Tarihinde Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi**, ATASE Yayını, IV ncü Cilt I nci Kısım 2'nci Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2001, s:206

*hiçbir zaman kavgaya engel olmayacaktır. Hiçbir savunma aracı bulunmayan bir Müslüman bile yerden üç taş alarak düşmana atmakla yükümlüdür.*²⁶⁹Buna karşılık Ali Sarkoyuncu, *Millî Mücadele’de Dinadamları* isimli eserinde Ahmet Hulusi’nin şöyle söylediğini ifade eder.

*“Muhterem Denizlililer...Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak din ve devlete ihanettir...Meşru olan münhasıran vatan müdafası ve istiklâl uğruna cihaddır. Korkmayınız...Meyus olmayınız. Toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak Cihad-ı Mukaddes Fetvasını ilan ve tebliğ ediyorum...Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz.”*²⁷⁰İzmir’in işgalinden yalnızca 4 saat 23 dakika sonra verilen bu fetva bölgesel de olsa direnişlerin başlamasına, tereddütlerin giderilmesine vesile olmuş, katkıda bulunmuştur.²⁷¹

Bundan daha yerinde verilmiş bir fetvayı İslâmlık tarihinde bulmak zordur. Öte yandan Edirne Müdafaa-i Hukuk Kongresi’nde Saray Müftüsü Ahmet de şöyle haykırmıştı:

*“Üzerimize düşen ödev ülkemizi korumak ve savunmaktır. Bu hareketimizle Hakanımız’a ayaklanmış olmayız. Düşman istilası tehlikesi olan bir yerde cihad (kutsal savaş) farz-ı ayındır.”*²⁷²

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a ayak bastığında onu ilk karşılayanlar din adamlarıdır. En coşkun karşılama ise Amasya’da olmuştur. Başında müftünün bulunduğu heyet ve müftünün söylediği *“Paşam, bütün Amasya, emrinizdedir. Gazanız mübarek olsun.”* sözü çok önemlidir. Bir din adamının sağladığı huzur, güven ve imkânlar sayesinde, 21 Haziran 1919’da Amasya Tamimi burada yayımlanmıştır.²⁷³

Mustafa Kemal Paşa 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi’ni açarken ve kapatırken *“Allah’ın doğru yolu göstermesi, Şanlı Peygamberimizin bütün üstünlüklerinden ve bereketinden bağıшта bulunması dileğiyle”* diye dualarda bulunmuştur.²⁷⁴

²⁶⁹ Erkan, s: 347

²⁷⁰ Sarıkoyuncu, *Mili Mücadele’de Din Adamları-I*, s:79

²⁷¹ Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...*, s:190

²⁷² Erkan, s: 348

²⁷³ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk Din ve Din Adamları*, Ankara 2007, s:237

²⁷⁴ Sarıkoyuncu, *Atatürk...*, s:31

Bilindiği üzere İstanbul'da 12 Ocak 1919'da toplanan son Osmanlı Meclisi Mebusan'ı, İtilaf Devletlerince basıldıktan sonra dağıtılmıştı. Daha sonra, ilk meclis 23 Nisan 1920'de açılmıştı. İhsan Güneş'e göre ise 1. dönem milletvekillerinin 134'ü devlet memuru, 94'ü serbest meslek sahibi, 52'si asker, 55'i yerel yönetici ve aşiret reisi, 34'ü din görevlisi, 20'si sağlık ve teknik ile 2'si bilinmeyen mesleklere mensup 391 kişiden oluşmaktadır.²⁷⁵ Seçilen bazı milletvekillerinin işgal kuvvetlerince tutuklanması, bölgesel özgün koşullar, bir kısım kaynakların, 381, bir kısmının 442, başka bir kısmının ise 437 gibi rakamlar vermesine neden olmuştur.²⁷⁶ Milletvekillerinin seçildiği halde Meclis'e katılamaması gibi sebeplerden de kaynaklanmaktadır.

Burada en önemli husus, milletvekillerinin meslekleri idi. Asker milletvekillerinden sonra din adamı vasfını hâiz oldukça fazla miktarda vekil vardı. Böyle bir dönemde, din, vatan ve namus gibi manevî hasletleri muhafaza etmeyi, yaşamın temel şartı sayan ve Türk milletindeki direnme şuurunu ateşleyen bu şekildeki birçok manevi önder, Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuştur.

Pek çok din adamı, cami kürsülerinde, meydanlarda düzenlenen mitinglerde, kurdukları ya da içersinde bulundukları cemiyetlerde hatta cephelerde halka rehberlik etmişlerdir. Ayrıca bu uğurda hiç çekinmeden bütün varını yoğunu sarfedenler olduğu gibi, canını feda etmekten kaçınmayanlar da olmuştur.

Birçok din adamı Mustafa Kemal Paşa'nın daha Samsun'a adım atmasından itibaren onu karşılamış, ev sahipliği yapmış, yoluna refakatçi olmuş, katıldığı Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hiçbir yardım ve desteği esirgememiştir.

Millî Mücadele'de din adamları, yurt savunmasında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde ve TBMM'de görevlerine devam etmiştir.²⁷⁷

Mütareke maddelerinin esnekliğini ve müttefiklerin kazançlarıyla yetinmeyeceklerini hisseden başta Mustafa Kemal Paşa gibi dirayetli komutanlar, terhis edilen ve görevine son verilen ordulara rağmen halkın, "*saygın kişilerin önderliği*"nde teşkilatlanması gerekliliğini tavsiye etmitir. Bu doğrultuda birbirinden bağımsız olarak birçok beldede örgütlenmeler başlamış ve bu çalışmalar özellikle halkın doğal liderleri konumundaki eşraf, aydın, belediye başkanı, muhtar, emekli

²⁷⁵ İhsan Güneş, (1920-1921) **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, İstanbul, 1997, s:74, 81, Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s:117'de 390 milletvekili olarak ifade etmektedir.

²⁷⁶ Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s:116, Güneş, s:78

²⁷⁷ Sarıkoyuncu, **Atatürk...**, s:163, 164

askerler, memurlar ve din adamları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Millî Mücadele kararını alıp onu zafere ulaştırmayı başaran ve çok önemli kararlar alan birinci T.B.M.M'nin yaklaşık % 25'ini din adamları meydana getirmekte idi. Yine Gazi Mustafa Kemal dönemini incelediğimizde hem Meclis'in açılışında hem de sonraki yıllarda başta uzun yıllar Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan Rıfat Börekçi, Elmalılı Hamdi Yazır, Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, Mehmet Akif, Ahmet Naim, Hasan Basri Çantay, Magripli Şeyh Ahmet Senusî, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Amasya Müftüleri Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler, Hafız Yaşar vb. tanınmış birçok İslâm âlimi ile irtibatını koparmadığı, çoğunu T.B.M.M çatısı altında Mebus yaptığını ve birçok hafızla sıkı münasebetleri olduğu görülmektedir.²⁷⁸ Din adamları buradaki çalışmalarını vazifeleri sona erinceye kadar hiç aksatmadan başarıyla sürdürmüşlerdir. Hatta yayınladıkları beyannamelerle halkı ve İslâm dünyasını işgalci güçlere karşı mücadeleye davet etmişlerdir.²⁷⁹

Kurtuluş Savaşı esnasında pek çok din adamı ise bizzat cephelerle ilgilenmiş, bazıları kendi adlarını taşıyan alaylar kurmuş, bir kısmı ise göğüs göğüse düşmanla çarpışmayı yeğlemiştir. Eskişehir-Afyon hattının takviyesinde çok büyük önemi olan Çelik alayının kurucusu olan Müderris İsmail Şükrü Efendi ile Nazilli- Aydın Cephesi'nde görev alan Demir Alayı'nın kurucusu Müderris Hafız İbrahim Efendi bu sınıfa dâhil olan önemli din adamlarıdır. Yine bu bölgede Ahmet Hulusi Efendi²⁸⁰ gözardı edilmeyecek derecede çok önemli cephe faaliyetleri yürütmüştür.

İtalyanların 1919 yılında Antalya'yı işgal ettiklerinde ilk işin misyonerlik faaliyetlerini daha iyi şartlarda yapmak için Kaleiçi'nde cami onarımı yaptıklarını belirten Sarıkoyuncu, Müftü Yusuf Talat Efendi'nin emperyalist güçlerin sinsî oyununa vaazlarıyla geçit vermediğini söyler. Üç çeşit İstiklâl madalyası bulunmaktadır. Bunların beyaz şeritlisinin cephe gerisinde destek verenlere, kırmızı şeritlisi düşmanla göğüs göğüse savaşanlara ve yeşil şeritli olanı ise cephede savaşan milletvekillerine verilmiştir.²⁸¹

Millî Mücadele'nin de başlangıcı sayılan 1918 yılı sonları ve 1919 yılı başları tüm propagandaların ve aldatmacaların etkisini yitirdiği, gerçeklerin tüm

²⁷⁸Sarıkoyuncu, **Mili Mücadele'de Din Adamları-I**, s:77, Turan Bozkurt, **Atatürk'ün İslâma Hizmetleri**, İstanbul, 2011, s:21

²⁷⁹Bozkurt, s:23

²⁸⁰Sarıkoyuncu, **Mili Mücadele'de Din Adamları-I**, s:78

²⁸¹Sous- Lieutenant Samuel Fringant, **La France en Cilicie et en Haute Mesopotamie aux Confins de La Turquie de La Syrie et de L'Irak** s:106, (1919-1933), Editon Karthala 22-24 Boulevard Arago 75013 -Paris.

çıplaklığıyla ortaya dökülmeye başladığı zamanlardır. Bu yıllar, ezilen Müslüman ulusların, millî ve dinî savaşlarının başladığı ve halkı doğru şekilde yönlendirecek din/devlet adamlarına da en çok ihtiyacın duyulduğu yıllardır.

Yine Millî Mücadele'nin en başında Fransızlara karşı Güneydoğu Anadolu'da ve Güney Bölgesi'nde, Urfa, Maraş ve Antep savunmalarında Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirdiği subaylar, milis askerler ve din adamları aynı şekilde ele ele en önde savaşmıştır.

Çukurovayı işgal eden Fransız kuvvetleri içindeki Faslı, Tunuslu, Cezayirli, Senegalli Müslümanları etkilemek ve onlara barışçı telkinlerde bulunmak maksadıyla Çukurovalı din adamlarınca “*Çukurova Türk İslâm Cemiyetini*” kurdular. İşgal ordusundaki Müslümanlara gayelerini çeşitli yollardan anlatmayı başardılar.²⁸²

Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik yönetimiyle anlaşır anlaşmaz, bu desteği büyük ölçüde arkasına aldıktan sonra, Kürt kabileler arasında Müslüman dayanışması, politikası uygulamıştır. Padişah tarafından idama mahkûm edilmesine rağmen, Anadolu Müslümanlığı'nı çok iyi kullanmıştır. Fransa'nın Kuzey Afrikalı birlikleri üzerinde, bu birliklerin motivasyonunu bozmak için çok gayret göstermiştir.²⁸³

Libya'nın en ileri gelenlerinden Şeyh Senusî²⁸⁴ ise 18 Temmuz 1918'de Vahdetin'in kılıç kuşanma merasimine İstanbul'a çağrılmış ve sıcak bir karşılama töreninden sonra Yıldız Sarayı'nda yapılan merasime iştirak etmiştir.²⁸⁵ Bir süre sonra Halife'nin ve hükümetin de ricasıyla Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin arasını bulmak ve Ankara'yı Halife'ye sadakat ve itaate davet etmek üzere çetin bir vazifeye Ankara'ya gitmiştir. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Şeyh Senusî, Millî Mücadele için Ankara'da kalmaya karar vermiştir. Zafere kadar bu maksadı temin için canla başla çalışmıştır. Şeyh Ahmed es-Senusî bir çeşit "*Genel Vaiz*" mevkiine getirilmiştir. O Anadolu'yu, daha ziyade kuzey ve güney vilayetlerini bir bir dolaşarak halkı Ankara'ya bağlamaya çalışmıştır. Her gittiği yerde beyazlara

²⁸² Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin..**,s:130-131

²⁸³ Senusî Liderleri gerek Libya'nın savunulmasında gerek Millî Mücadele esnasında Millî Mücadele'ye dinî meşruiyet kazandırılarak taraftar toplanmasında ve özellikle Kürt vatandaşların diğer Müslüman Araplar gibi “İtilaf Devletlerinin zorlama veya kandırmasına kapılmayarak Millî Mücadele'ye karşı isyan etmemeleri konusunda öncü rol almıştı. Bu yönüyle İngilizler'e karşı, Kuzey Afrikalı Müslüman askerlere dolayısıyla Fransızlara karşı çok etkili olmuşlar, İtalyanların ise Libya'da başlarının belası, Anadolu'da ise korkulu rüyası konumunda olduklarından hemen hemen birkaç bölümde Senusîlerden bahsedilmişti.

²⁸⁴SHD7 N 639

²⁸⁵İsmail Dervişoğlu, Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu, **Mütareke Yıllarında İstanbul**, İstanbul, 2009, s:115

sarılmış olarak mahalli kıyafetiyle kürsü veya minbere çıkmış, heyecanlı vaaz ve irşatlarıyla orduya gönüllüler kazandırmıştır. Gittiği yerlerde kalabalık bir grup halinde seyahatte bulunmuş, büyük bir hürmet ve alakayla karşılanmıştır. Şeyh Senusî de bu yakın alakadan son derece memnundu. Şeyh Senusî, Anadolu'daki irşat faaliyetleri sırasında başarılarından dolayı Ankara'yı övmüş ve teşvik edici mukabelelerde bulunarak gönderdiği telgraflarla moralleri yüksek tutmaya çalışmıştır.

I. İnönü Savaşı sonrasındaki Diyarbakır'dan gönderdiği telgrafında şunları söylüyordu: *"Bize karşı izhâr buyurulan hulûs ve muhabbete azim teşekkür ederim. Bilumum memurîn ve eşraf-ı memlekete de teşekkür etmek mercûdur. Sizi ve umum Müslümanları İslâmiyet'in yegâne ordusunun ihrâz eylediği muzafferiyetten dolayı tebrik eder, kurtuluş ve necâtın devamına dualar ederim. Sizlere ve etrafta bulunan umum Müslümanlara selamımı tebliğ buyurumuz".*

Diyarbakır'dan gönderdiği bir başka telgrafında ise; *"Allah'ın inayât ve Peygamberimiz (aleyhissalâtü vesselam) hazretlerinin meded-i ruhaniyet ve kahraman ordumuzun savlet ve şecaati ve azm ü sebatı neticesi olarak, İkinci İnönü Muharebe-i şedîdesinde faik ve muzaffer oldukları haberini meserret ve kemal-i sîrür ile aldım. Cenab-ı Hakk'a hamd ve şükür ettim. Daha birçok muzafferiyet ve muvaffakiyetlerini tebrik eder, umum Meclis'e ve kahraman ordunun kumandanlarıyla ümerâ ve zabitân ve efrâdına ferden ferdâ selamımın tebliğiyle azm ü sebat eylemelerinin ilaveten tebliğini rica ve temâdî-i muvaffakiyetinize dua eylerim"*²⁸⁶ demiştir.

İngilizlerin Halife'yi kontrol altına alması ve Millî Mücadele'yi bilhassa Damat Ferit Hükümetleri ile gayrimeşru ilan etme çabaları, Millî Mücadele'yi boğmayı amaçlayan hareketleri, iç ayaklanmaların artmasını kapsayan İngiliz destekli planları, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin sonuna kadar neden *"Türk Millîyetçiliğiyle beraber Anadolu Müslümanlığı'nın"* altını çizdiğini çok iyi açıklamaktadır.²⁸⁷

Bu hususu Birinci Meclis'te cereyan eden bir konuşma ile pekiştirelim. *"Konya'da ihtiyarı ikamet eden Şeyh Semusî Hazretleri bugün meclisimizi ziyarete geldiler. Riyaset odasında buhımlıyorlar. Fakat mesut bir tesadüftür ki İngilizlerin*

²⁸⁶Dervişoğlu, s:114

²⁸⁷Dervişoğlu, s:116

malum olan zulüm ve şenaatine karşı bütün âlemi İslâmın yekvücut olarak fisebilulah mücadele etmesini temenni ediyorlar.Yaşasın âlem-i İslâm..”²⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa 28 Ocak 1920’de İstanbul’da, üyelerince, “*Misak-ı Milli*” kabul edilerek sınırları çizilen Müslüman ve Türk yurdunda, meşruiyet elde etmek, Asya, Avrupa, Ortadoğu ve Afrika ülkesindeki Müslümanların desteğini kazanmak, İngiliz ve Fransız ordusundaki Müslüman sömürge askerlerin dinî duygularına hitap ederek onları uyandırmak maksatlarıyla çok defa Müslüman dünyasına hitab eden beyanlarda bulunmuştur. Bir nevi asıl kutlu ve kutsal savaşın yeni başladığını²⁸⁹ canhıraş şekilde tüm Müslüman dünyasına haykırmıştır.

Örneğin, Mayıs 1920’de TBMM adına Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayımlanan “*İslâm Âlemine Beyanname*” de şunlar yer almaktadır.²⁹⁰

“Bütün ilim ve irfan sahibi kimselerin, gerçeklerden yana olanların bildikleri gibi bütün âlemler, sonsuzluğun hâkimi ve ululuğun sahibi Allah’ın görülen ilâhî adları, güzelliğinin ve yüceliğinin sıfatlarından oluşmaktaydı. İnsan çeşidi ise, bu görüntü ve eserlerin özü ve seçkin parçasıdır. İnsanda dünyayı imar etmede ve insanları yönetme gibi Halifelik sırrının bütünüyle ortaya çıkışı ve böylece dünya düzeninin kusursuz biçimde kuruluşuyla kalıcılığında insanın bulunduğu on çeşit kuvvetin dengelenmesine ve tanıtılmasına ve bunun ortaya çıkması ise Yaratıcı’sına ibadet, her konuda adalete riayet, din adamlarının şariat hükümlerine ve İslâm siyasetine uygun olarak açıklayıp bildireceği emre uymak gibi iyi ahlâk sahibi olmalarına ve hak dinine sınıksız bağlı olmalarına bağlıdır. Bundan dolayı, Peygamber Hazretlerinin ümmeti, gerekçesiyle iyi öğütler ve güzel karşılıklı konuşmalarla aydınlatanlara “Ud’u ilâ sebîli’r-rabbike bi’l-hikmeti ve’l-mev’izeti’l haseneti ve cadilhüm billeti hiye.ahsen. İnne Rabbeke huve a’lemu bimen dalle an sebiylihi ve huve a’lemu bil mühtediyn; ” (Tanrı’nın yoluna hikmetle, güzel öğütlerle davet et! Onlarla en güzel şekilde mücadele et... Muhakkak ki Rabbin, yolundan sapanı daha iyi bilir... Ve O daha iyi bilir doğru yola erenleri.) Nahl suresi, 125’inci ayetinin hükümlerine uyarak; düşmanlarımızdan İngilizlerin sırf İslâmiyet’i yeryüzünden kaldırmak haince amaçlarıyla Halifelik ve Saltanat merkezimiz olan sevgili İstanbul’umuzu işgal ve şanlı Halifemizi esaret altına alarak

²⁸⁸TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:1 Cilt:1 15 Teşrinisani 1336, s:232

²⁸⁹TBMM Vakfı Yayını, Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944),19 Mayıs 1881-10 Kasım 1938, (Çev:S.Eriş Ülger), Ankara 1995, s:49,Meydan, s:40, Koloğlu, Atatürk’ün Yanında, s:146

²⁹⁰Koloğlu, Gazi’nin Çağında., s:156

millî bağımsızlığımızı bozmalarına karşı, biz İslâmların, dinimizin emrettiği ölçüde ne biçimde hareket etmesi gerektiğini açıklama zorunluluğu doğmuştur.

“*Vaktülühüm haysü sekiftümuhüm ve ahricuhüm min haysü ahrecuküm vel fitnetü eşeddü minel katl ve la tükatiluhüm indel Mescidil Harami hatta yükatiluküm fiyh* fein kateluküm faktülühüm kezâlike cezaül kafiriyn*”; **(Onları nerede yakalarsanız öldürün ve çıkarın onları sizi çıkardıkları yerden... Fitne, öldürmekten daha şiddetlidir... Mescid-i Haram’ın yanında onlarla savaşmayın, onlar orada sizinle savaşmaya kadar... Eğer onlar sizinle mukateleye/savaşmaya kalkışarlarsa, siz de onları öldürün... İşte böyledir kafirlerin cezası!).**²⁹¹ Bakara suresi 191’inci ayeti çerçevesinde Ateşkes’ten sonra düşmanın eline geçmiş olan ülkeyi geri almak ve düşman pisliğinden temizlemek için kuvvetli bir kararlılık ve inanç ile çalışıp çabalamaktan daha olumlu ve geçerli hiçbir hareket düşünülemeyeceğine göre, İstanbul ve İzmir ile vatanın ve özellikle şanlı Halifemiz ve sevgili Hakanımızın kurtarılması, millî bağımsızlığımızın geri alınması ve sürdürülmesi, fitne ve bozguncu düşmanın kovulması ve yok edilmesi gereği ve zorunluluğuna dayanarak milletin bağrından doğmuş olan Kuva-yı Millîye’nin hareketi, ülkenin ileri gelenlerince onaylanıp onurlandırılması, düşman topluluğunun gözünde hayat hakkına sahip olduğumuzu kanıtlamaya yeterli bir durumdur. Çünkü Müslümanların Halifesi’nin Halifelik ve Saltanat makamı olan İstanbul, Padişah’ın isteğine aykırı olarak düşman devletlerce fiilen işgal edildi. İslâm askerleri silâhlarından soyutlanmış ve kimileri haksız yere öldürülmüş ve Halifelik merkezinin korunmasına çalışan bütün istihkâmlar, kaleler ve öteki savaş araçları alınmıştır. İstanbul’da sıkıyönetim ilân edilerek, Divan-ı Harpler kurularak, İngiliz kanunlarıyla İslâm milletini yargılayıp cezalandırarak Halife’nin yargılama hakkına müdahale ve işgal altına alınan yerlerdeki Müslüman olmayan uyruklarla ortaklaşa İslâmları öldürdüklerine, İslâm kız ve kadınlarının ırz ve namusunu lekelediklerine İslâmların kutsal saydıklarını hor gördüklerine, Allah’ın kitabı ile alay edildiğine tanık oluyoruz. İslâmlığın can düşmanı ve bütün İslâm halkının acımasız cellâdı olan İngilizler, İslâm’ın Halifeliği’ni de ortadan kaldırarak bütün dünyaya egemen olmayı ve Müslümanları da bütünüyle yok etmeyi karar altına almışken, bunlarla savaşmamak Müslümanlığa uymaz.²⁹² Bu sırada millet, bütün olarak memleket için

²⁹¹ Sarıkoyuncu, **Atatürk**,..., s:162

²⁹² Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin**..., s:95

çalışmak duygusu ile dolmuş, Ankara’da büyük bir Millet Meclisi açılmasını işin gerçeğine uygun görmüş ve Allah’ın yardımı ile Nisan’ın yirmi üçüncü Cuma günü de görüşmelere başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa mazlum milletlere özgü bir devrim başlattığının her zaman farkında olmuştur.

Alem-i İslâm’a Beyanname ile Türk uleması, İslâm alemine Türk’e olan manevi vecibesini ödeme kapısını açmış oluyordu.²⁹³

Matbuat Müdürlüğü, Anadolu ajansı ve milletvekillerinden oluşturulan “*İrşad heyetleri*” ve Şeyh Senusî iç ayaklanmaların teskini için Anadolu’da sürekli dolaştırılmıştır.²⁹⁴

“*Cenab-ı Hak, Kur’an-ı Keriminde yardımlaşmanın dayanışmanın önemini vurguluyor, Maide suresi, 2’nci ayetinde emrediyor ki; “İyilik ve Allah’ın yasaklarından, sakınma üzerinde yardımlaşın.. Allah’tan korkun; çünkü Allah’ın cezası çetindir. ” ve Hucurat Suresinin 10’uncu ayetinde, yine buyuruyor ki, “Bütün mü’minler kardeşler”. Bütün bu ayetlerin gönderilme sebebi, dünya menfaati ve İslâmlar arası dayanışmanın esasını sağlamak ve sağlamlaştırmaktır. İslâmlar, bu yüce buyruğa uymayı sürdürdükçe kardeşliklerinin bozulması konusunda ihtimal düşünülemez. Her an ve zamanda İslâmlar için uyulması gereken bu dinî esasların böyle bir korkulu anda bozulmasına çalışan ve sonuç olarak İslâmlar arasına bölücülük ve bozgunculuk tohumları saçarak, Müslümanları birbirine boğazlatma kötülükleriyle ortaya çıkan bozguncular, milletin yüce amacını başka bir biçim ve yönde göstermekte ve isteklerine bu kötü yolla ulaşmayı düşlemektedirler.*

..*İslâmlar arasında fitne, fesat, nifak ve anlaşmazlığın çıkmış olmasından dolayı, insanlar sürekli olarak aynı durumda bulunmadığından ve ahlâk gittikçe bozulmaya başladığından, milyonlarca insanla kurulan Hükümetimiz küçülmeye başladı ve sonuç olarak yabancıların saldırısına maruz kaldı.*

...*Bütün dünyada 300 milyonu aşkın Müslüman’a bir sığınak kalmış ise, o da burasıdır. Buranın yüce Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretlerini ve Halifelik makamını ve milletin bağımsızlığını koruma konusunda milletimiz sağlam bir bina gibi birleşmiş olup, Allah’ın yardımına kavuşmayı temenni etmelidirler.*

²⁹³ Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s:96, s:246

²⁹⁴ Orhan Koloğlu, **Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa’ya**, İstanbul, 2013 s:18, Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Yine Koloğlu, s:1080, 182, 186, “*Kurtuluş Savaşı’nın mazlum milletler adına yapıldığı, Mustafa Kemal Paşa’nın bu kurtuluşu sağladıktan sonra Suriye’yi de kurtaracağı fikirleri ortalarda dolaşıyordu.*”

(Minallahüttayfik vesselâmü alâ menittebe-al-hüda: Yardım, Allah'tandır. Allah'a tâbi olanlara selâm olsun)''²⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet ve İslâm Siyaseti, Ortadoğulu Müslümanlar ve Araplar üzerinde de etkili olmuştu. Hindistan ve Afganistan'dan sonra Libya, Irak ve Suriye de Kurtuluş Savaşı'na destek vermişti.

Mustafa Kemal Paşa, Ortadoğu Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı'nı desteklemeleri için iki sembol isimden yararlanmıştır. Bunlardan biri Libyalı Şeyh Ahmet Senusî, diğeri de Iraklı Şeyh-ul Meşayih'ten (şeyhler şeyhi) Uceymi Sadun Paşa'dır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, propaganda çalışmalarında eski bir Osmanlı subayı olan Nazım Hîret'ten de yararlanmıştır.²⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa Libyalı Şeyh Ahmet Senusî'nin yanı sıra, Iraklı Uceymi Sadun Paşa'nın Arap dünyasındaki “ününden” yararlanarak, Arap-İslâm dünyasını İngiltere ve Fransa'ya karşı harekete geçirmeyi denemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Necef Arap Hükümeti Heyeti'ne yazdığı mektupta Uceymi Paşa'ya verdiği görevleri şöyle belirtmiştir:

“Afrika kıtasında milyonlarca manevi evladı olan kadri büyük Şeyh Ahmed Şerif Sumusi Hazretleri de Anadolu'yu dolaşmış, Elcezire'nin (Musul) güneyine doğru hareket etmişlerdir. Muhterem mücahit Uceymi Paşa, mücahede hareketini başlatmak üzere (Kuzey Irak'ta) Deyrezor (Kerkük) taraflarına gitmiştir. Iraklı din kardeşlerimizin ulvi maksatlarına nail olmaları için elden geleni hiçbir vakit sakınmayacağımızdan katiyen emin olunuz. Yardım Allah'tandır aziz muhterem din kardeşlerim.” ²⁹⁷

Anadolu'da *Yeni Gün Gazetesi*'nin 31 Mayıs 1921 tarihli sayısında İngiltere'nin Türk-Arap ittifakından endişelendiği ve Şeyh Senusî'nin²⁹⁸ bu yöndeki faaliyetlerini engellemek için ajanlar kullandığı yazılmıştı. Ama buna rağmen Mustafa Kemal Paşa; “Şeyh Ahmet eş-Şerif es-Senusî Hazretlerinin Cezire-i İbni Ömer'e giderek orada İngilizlerin ve Faysallık ve Kürtlük propaganda ve teşebbüsâtı aleyhinde ifa-yı faaliyet eylemesi esasen takarrür eylemiştir efendim.” diye yazmıştır.

²⁹⁵Büyük Millet Meclisi Emriyle Mustafa Kemal **Hâkimiyet-i Millîye**, 17 Mayıs 1920 Tarihli T.B.M.M Zabıt Ceridesi.

²⁹⁶ İsmail Özçelik, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (20 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, İstanbul, 2008, s:95.Uceymi Paşa, daha İngiliz işgali sırasında Diyarbakır'a kadar gelmiş, buradan yetkililere, İtilaf mümessillerine ve dünya kamuoyuna bir açıklama yaparak, Irak'taki Arapların Osmanlı olduklarını ve devletten ayrılmak istemediklerini ilan etmiştir.Sarıkoyuncu, **Atatürk..**, s:31

²⁹⁷Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları-II**, s:39

²⁹⁸Çelik, s:223

Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’ya büyük bir destek veren din âlimi Şeyh Senusî, ünlü bir Türk özdeyişinin mecazî ifadesinde ifade ettiği gibi; neredeyse Fransızları “*Dimyat’a pirince giderken evlerindeki bulgurdan ediyordu*”. Yani Şam’dan Tunus’a, Tunus’dan Fas’a kadar milyonlarca müridi ve seveni olan bu aydın din adamı, Anadolu’nun yanı sıra kurtuluş ateş ve heyecanını bu topraklara da sıçratmıştı. 1920’lerde Fas’ın Atlas Dağları’ndaki direnişlerin Tunus ve Cezayir’de hukuksal hak istek ve kaynaşmaların en büyük sebeplerinin başında Mustafa Kemal Paşa’nınbu Cihad-ı Millî’yi akıl ve iman ile birlikte yürütmesi idi.²⁹⁹

B-Millî Mücadele’nin Aleyhine İstanbul Hükümeti’nin Fetvası

16 Mart 1920’de İstanbul işgal edildikten sonra İstanbul hükümeti ve padişah tamamen İtilaf Devletlerinin baskısı altına girmişlerdi. 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi, Mustafa Kemal Paşa ve bazı aydın kimseleri ölüme mahkûm eden ve Millî Mücadele’yi kötöleyen bir fetva yazmış ve Peyam-ı Sabah gazetesinde yayımanmıştı.³⁰⁰Dürrizade Efendi’nin tamamı beş maddeden oluşan ve Ali Sarıkoyuncu’nun eserinde bugünkü dile çevrilerek yayımladığı söz konusu fetva, dönemin görgü şahitlerinden olan Fevzi Çakmak’ın kanaatine göre de İngiliz baskısı nedeniyle alındığı yönündedir.³⁰¹

17 Nisan 1920’de, İstanbul’daki İngiltere büyükelçisinin baskısı üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa ve İstanbul Hükümeti’nin Kuvâ-yı Millîye aleyhine düzenletmiş olduğu fetva, Beyrut’taki Fransız Yüksek Komiserliği tarafından Fransızca’ya tercüme edilip Adana’ya gönderilmişti. Fransız Albay Bremond tarafından söz konusu fetvayı dinlemek üzere Ulu Cami’ye davet edilen Vali Celal Bey ile Adana uleması, bu davete katılmamışlardır. Ulu Cami’de fetva okunduktan sonra konuşan Fransız Generali Dufieux, Müslümanların bu fetvaya mutlaka uymaları gerektiğini belirterek aksi takdirde şehri tahrip edecek güçte oldukları izlenimi verip tehditlerde bulunmuştur.³⁰²

²⁹⁹Koloğlu, s:186

³⁰⁰Bayram Küçükkoğlu, **Mili Mücadele’den Günümüze Silahsız Terör Propaganda**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s:79, 80

³⁰¹Sarıkoşuncu, **Millî Mücadele’de Adamları-II**, s:32,33

³⁰²Hadisat, İstanbul 1918, “Adanalılar Bir Feryad-ı Muhakkiki” “Adana Osmanlıdır, Osmanlı Kalmalıdır” sayı: 55 ve s: 2, Hadisat, İstanbul, 1918, sayı:57, s:3; Kasım Ener, **Çukurova, Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Ankara, 1970, s: 27, 28; İstanbul, 15 Aralık 1918, Nu: 37, s: 1

“İtilaf Devletleri, özellikle Fransa ve İngiltere’nin, Birinci Dünya Savaşı’nda Cihad-ı Mukaddes’i boşa çıkarma girişimleri, Millî Mücadele için de denenmiştir. Nasıl ki Enver Paşa’yı, Almanlarla işbirliği içine giren ve Halife’yi esir alan adam olarak hep işlendiyse, Mustafa Kemal Paşa’yı da Lenin ve Sovyet Rusya ile yani Bolşeviklerle işbirliği yapan dine karşı adam pozisyonuna sokmaya çalışmışlardır.

İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele aleyhine bir propaganda yarışını ve savaşını amansızca sürdürmüşlerdir. Küçüköğlu’nun *Silahsız Terör Propaganda* kitabında ifade ettiği gibi; propaganda savaşta ve barışta dikkatli bakışları başka tarafa çevirmek, dostu kuvvetli düşmanı zayıf göstermek, düşman halkını ve ordusunu fikri olarak bozmak için yapılan maksatlı yanlış söylentilerdir.³⁰³ Millî Mücadele’deki zararlı propagandalar, fetvalar, faaliyetler ve isyanlara karşı karar vericiler; hem merkezî hem adem-i merkezi her türlü tedbiri almakta tereddüt göstermemişlerdir.

C- Millî Mücadele Lehine, Ankara’nın İstanbul’a Karşı Fetvası

T.B.M.M.’de Ankara aleyhine yayınlanan fetvaların etkisini azaltmak ve karşı bir etki yaratmak maksadıyla birçok beyanname yayımlanmıştır. Bunların başında 14 Nisan 1920’de Mehmet Rıfat Efendi tarafından imzalan 19-25 Nisan 1920 tarihlerinde Öğüt, İrade-i Millîye ve Açıksöz Millî Hareket yanlısı gazetelerde yayınlanan fetvadır.³⁰⁴

29 Mayıs 1920’de TBMM’de başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Hareket’in ileri gelenleri, düşman elinde esir bir durumda bulunan Padişah ve Halife’nin zor ve baskı altında kalarak fetva yayınlattığını ileri sürmüşler ve böyle bir fetvanın hükümlerinin geçersiz olduğu üzerinde durmuşlardır. Bunun üzerine Ankara’da bu ana fikirden hareketle bir fetva yayınlanması çalışmalarına başlanmıştır. Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olan Mehmet Rifat Efendi başkanlığında, beş müftü, dokuz müderris ve altı ilmiye mensubundan meydana gelen toplam yirmi kişilik bir grup karşı fetva hazırlığına başlamıştır. İngilizlerin Halife’yi kontrol altına alması ve Millî

³⁰³ Küçüköğlu, s:257

³⁰⁴ Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele’de Adamları-II**, s:40

Mücadele'yi bilhassa Damat Ferit hükümetleriyle gayrimeşru ilan etme çabaları, Millî Mücadeleyi boğmayı amaçlayan hareketlerin, iç ayaklanmaların artmasını kapsayan bütün bu İngiliz oyunları, Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı boyunca neden “*Türk Millîyetçiliği*” kadar “*Anadolu Müslümanlığının da altını çizdiğini çok iyi açıklamaktaydı*”.³⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa 28 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi üyelerince İstanbul'da “*Misak-ı Millî*” adıyla kabul edilerek sınırları çizilen Müslüman ve Türk yurdunda, meşruiyetini kazanmak, Asya, Avrupa, Ortadoğu ve Afrika ülkelerindeki Müslümanların maddi ve manevi desteğini almak, İngiltere ve Fransa ordularındaki Müslüman sömürge askerlerin dinî duygularına hitap ederek Haçlı ordularının maşası olmaktan uzaklaştırmak maksatlarıyla; çok defa beyanlarda bulunmuştur. Bir nevi asıl kutlu savaşın yeni başladığını tüm dünyayla birlikte, Müslüman dünyasına adeta haykırmıştı.³⁰⁶

Örneğin, Mayıs 1920'de TBMM adına Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayımlanan “*İslâm Âlemi'ne Beyannamede*” çok etkili bir dinî terminoloji kullanılmıştır.³⁰⁷

15 Haziran 1920 tarihinde Ankara Müftülüğüne verilen fetva; Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Halife ve Padişah'ın gıyabında ihanetli suçlaması olan ve idam hükmü onanan tek fetvadır.³⁰⁸

Millî Mücadele'de Şeyh Senusî, Mehmet Akif Ersoy³⁰⁹, Rıfat Börekçi ve yukarıda isimlerini saymadığımız birçok din adamına önemli görevler vererek, Meclis'teki din adamlarına layık oldukları saygıyı göstererek Millî Mücadele'nin aleyhine olan, başta “*dinsizlik*”, “*eşkiyalık*”, “*Bolşeviklik*” temalı aleyhte fetvalar ve kara propagandalar boşa çıkartılmıştır.

³⁰⁵ Ulvi Keser, **Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu**, Ankara, 2007 s:374

³⁰⁶ TBMM Şeriye komisyonu tarafından hazırlanan ve Meclis'te kabul edilen **İslâm Dünyası'na Beyanname**, (9. 5. 1920) Beyannamenin sadeleştirilmiş metni için bk. Kaynak Yayınları **Atatürk'ün Bütün Eserleri**(ABE), İstanbul, 2003, Cilt 7, 2. bs, s: 440-443. Ayrıca beyannamede İstanbul'un işgali “*Azerbaycan'ın, Şimali Kafkasya'nın Türkistan'ın, Efganistan'ın, İran'ın, Hind'in, Çin'in, velhasıl bütün Afrika'nın ve bütün Şark'ın*” tamamına yönelik aşağılayıcı bir darbe ve tecavüz ve son haçlı hücumu olarak tasvir edilmiş, bütün İslam dünyasında mukavemet hissi, galeyan ve ayaklanma uyandırmasının beklendiği, dile getirilmişti. Beyannamenin sadeleştirilmiş metni için Bk.(ABE), s:373

³⁰⁷ Sarıkoyuncu, **Mili Mücadele'de Din Adamları-II**, s:40, 41

³⁰⁸ Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s:190, Ankara fetvalarının mantık gücü için Bk. s:220-225

³⁰⁹ Mehmet Akif, M. Kemal Paşa'nın emriyle Burdur, Kastamonu, Konya, Afyon, Eskişehir'de dolaşıp camilerde verdiği vaaz ve hutbelerle halkı mücadeleye çağırmıştır. (Bk.://www.xing.com/communities/posts/acik-mektup-mehmet-akif-1005254140, Ferhat Uludağ, **Açık Mektup**, (27.12.2011)

Mustafa Kemal Paşa ve dava arkadaşları Meclis'in açıldığı ilk günlerde İrşad Encümeni³¹⁰ ve Anadolu Ajansı'nın kurulmasına önderlik ederek karşı propagandaya ne kadar önem verdiklerini ortaya koymuşlardır.³¹¹

D- İstanbul ve Ankara Fetvalarının Karşılaştırılması

İstanbul Fetvasının özü; Anadolu harekâtını Sultan ve Padişah'a karşı bir ayaklanma olarak görmesi ve buna göre kaleme alınmış olmasıdır. Ankara Fetvası ise ***“Padişah ve Halife esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanat'ın kurtarılması lazımdır”*** esasından hareketle hazırlanmış, Şer'i şerife uygun ve ikna edici delillere dayandırılarak hazırlanmıştır.

3 Temmuz 1920 günü Meclis'te, Bursa'nın Yunanlılarca işgali esnasında, Hafız İbrahim Efendi'nin ***“Ey Müslümanlar artık nifak ve ayrılığı kaldırahım. Bundan sonra İslâmlar arasında nifak yoktur...”***³¹² sözleriyle; Maraş'ın işgali sırasında bir Cuma günü mimberde bulunan İmam Hatip Rıdvan Hoca'nın ***“Cuma namazı hür olan kimselere farzdır. Hürriyet ve istiklâl alameti bayrak yerine çekilmeden Cuma kılınmaz”***³¹³ sözleriyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara müftüsüne hazırlatmış olduğu fetvadaki bakış açısı hep aynıdır. Halk nazarında dinî manada meşruiyet kazanmaya ve milleti aynı gayret etrafında birleştirmeye yöneliktir ve bunda da başarılı olunmuştur.

II-Müslüman Dünyasında Meydana Gelen Tutum Değişiklikleri ve Sebepleri

Millî Mücadele'nin başladığı dönemde, yani 1919 yılına kadar, dünya üzerinde bağımsız İslâm ülkesi yoktu. İran yarı bağımsız bir durumdaydı. İran'ın güney bölgesi, İngilizlerin işgali altında idi. 1919 yılında Afganistan, İngilizleri

³¹⁰ BMM'nin açılmasından üçgün sonra Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendinin yazılı önerge ile müracaatı üzerine bir oturum düzenlenmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa bu oturumda, propagandanın önemine değinmiş, buna bir bakanlık eşidinde, İrşad Encümen kurulması kararı eşlik etmiştir. Bilahare bu kuruluşun uygulatma mekanizmasını işlevselleştirmek amacıyla *“Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü”* kurulmasına karar verilmiştir. Bk. Küçüköğlü, s:132-136

³¹¹ Küçüköğlü, s:9

³¹² Sarıkoyuncu, **Mili Mücadele'de Din Adamları-II**, s:89

³¹³ Serdar Yakar, **Maraş Millî Mücadelesi'nde, Bayrak Olayı ve Aşıkhoğlu Hüseyin**, Öncü Basımevi, Ankara, 2012, s:135

yenerek,³¹⁴ Amanullah Han'ın liderliğinde istiklâline kavuşmuştu. Afganistan coğrafi şartları ve tamamen Müslüman nüfusa sahip yapısını kullanarak İngilizleri yenmiş ve bağımsızlığını kazanan ilk ülke olmuştur. Bu galibiyet Hint Müslümanlarına kendi devletlerini kurmak için büyük bir esin kaynağı olmuştur. Türkiye'deki Hint ulusuna ait Müslüman olsun olmasın sömürge askerler, düştükleri içler acısı durumun farkına varmıştı. İran ve Mısır'da kıpırdanmalar artmıştı. Suriye ve Irak halkı şoktaydı. Emperyalizm'in pençesinde kıvranıyordu. 1919 yılında bir elinde cetvel ve bir elinde silah olan İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı coğrafyasını, Müslüman ulusları emperyal planlar çerçevesinde bölmeye başlamıştı. Ancak Asya'da ve Afrika'da direniş hareketleri de ortaya çıkmaya başlamıştı. Türkiye'de Anadolu'nun en önde gelen dinî kanaat önderlerinin, eşrafın, toprak sahiplerinin, askerî bürokrasinin ve halkın geniş desteğini alan Mustafa Kemal Paşa, Libya'da Senusîlerin öncülüğünde süren ve bütün sömürge ülkelere esin kaynağı olan bir direnişi organize etmişti.

Kuzeyde Ekim 1917 Bolşevik ihtilalının yankıları, Çin kıtasında süren savaşlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra A.B.D Başkanı tarafından yayımlanan 14 maddelik Wilson Prensipleri, tüm mazlum Asya ve Afrika'nın Müslüman milletlerinde yavaş yavaş etki yapmaya başlamıştı.³¹⁵

Millî Mücadele döneminde Cezayir'deki hoşnutsuzluk, zaman zaman patlak veren isyanlar, *Afrika'nın Yıldızı* hareketi, Tunus'taki *DüsturPartisi* hareketi ve *Genç Tunuslular* hareketleri Millîyetçi kaynaşmanın belirtileri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Fas ve Moritanya'da kesintiye uğramış olan Fransa işgali tekrar başlamıştı.³¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın İslâm dünyasına yayımlamış olduğu beyanname, Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye, Kuzey Afrika, Hindistan dâhil mazlum milletlerin tamamına yakınında tanınması, başarılı, korkusuz, inançlı ve realist bir lider olarak karizmatik bir duruma getirmişti. Mustafa Kemal Paşa, hiçbir emperyalist devletle şahsi çıkar ilişkisine girmemişti. Kendisiyle görüşmeye çalışan bütün "İtilaf Devletleri resmî ve gayriresmî temsilcilerine, eşitlik temelinde ilişkiler kurmaya hazır olduğunu bildirmiş, tavizkar bir tutum takınmamıştı. Müslüman ve Türk dünyasına ve Sovyetler Birliğine olan yakınlaşma gayretleri, emperyalist cepheyi takviye etmek ve kuvvetlendirmekten başka bir amaç taşımadığından ve 1919 yılında

³¹⁴ **İrade-i Millîye**, Sivas Belediyesi Yayını, Sivas, 1976, s:41

³¹⁵ Jacque Coursier, Catherine Coquery, *L'Afrique Noire de 1800 a Nos Jours*, Paris, 2005, p: 424-428

³¹⁶ Coursier, Coquery, p:429

“İtilaf Devletlerinin emperyalist gayesinin tam olarak anlaşılmasından dolayı, onunla ilgili hiçbir kara propaganda Müslüman dünyada tesir yaratmamıştı.

Halife'nin bilhassa İngilizlerin elinde esir olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. İngilizlerin zorlamasıyla Halife'nin Millî Mücadele'ye karşı kışkırtmalarına ancak çok cahil ve ikbal alışkanlığı içinde olan bir kısım bürokrat destek vermişti. Desteğin büyük bir kısmı İngiliz paralarına dayanıyordu. Zaten İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar, Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelirken teknolojik üstünlüğün yanı sıra olağan üstü bütçelerle destelenen böl, parçala yönet stratejisini çok iyi sahneye koymuş olmaları etkili olmuştu. Bu çok eski bir yöntem olan böl, parçala stratejisi ile beraber “*kar lekesi*”, “*verem mikrobu*”, “*misyonerlik*” gibi emperyalistlerin kullandığı stratejiler ve bu stratejilerin kombinasyonundan oluşan sömürgecilik uygulamaları o kadar başarılı olmuştu ki dünyanın yarısı malum devletler tarafından sömürge durumuna getirilmişti.

İtilaf Devletleri, her konuda olduğu gibi propaganda konusunda o kadar başarılıydılar ki bir ara Mustafa Kemal Paşa hakkında da Bolşevik olduğu yönünde söylentiler çıkarmışlardı. Halkın bir kısmında tereddüt uyandırmayı başarmışlardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Senusî Hazretleri ve Süleyman Baruni gibi özellikle Magrip coğrafyasında çok iyi tanınan iki dinî önderle Trablusgarp Savaşı'nda kurduğu tanışıklığı devam ettirmiş ve Afgan halkıyla temaslar kurmaya çalışmıştır. Müslüman dünyaya yönelik beyannameler yayınlamış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Anadolu Müslümanlığı stratejisini yürürlüğe koymuş ve böylece bütün propagandaları boşa çıkartmıştır. Desteğini aldığı birçok aydın din adamıyla da Millî Mücadele'nin kutsiyet derecesini arttırmıştır.³¹⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu etraflıca düşünülmüş ve dikkatli bir şekilde ortaya koymuş olduğu strateji (Suriye üzerine yaptığı baskı, Anadolu Müslümanlığını savunması),³¹⁸ İngiliz ve Fransızların 1919 yılında yapılan barış görüşmelerinde ezilen milletlere bağımsızlık yönünde verdikleri sözleri tutulmayışı, İslâm uluslarında bir uyanışa sebep olmuştur. Ekim 1917'de Rusya'da meydana gelen devrim, Wilson Prensipleri, Afganistan, Libya, Fas ve Suriye'de patlak veren bağımsızlık hareketleri ve öteki Afrika/Ortadoğu ülkelerindeki asgari eşitlik isteyen Millî nitelikteki hareketler, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde cereyan eden Millî

³¹⁷ Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları-II**, s:121-136

³¹⁸ Nouvel Serie Tunisie (supplement) 1896-1917, cartons 314 a 662, **Levant, Question Generales**, 1907-1916, vol.1 a 54 (15. yüz yıl ortak sınırlar)

Mücadele'ye büyük bir sempatiyle bakılmasına neden olmuştur. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın protesto mitingleri ve bölgesel milis hareketleri ile hem İtilaf kuvvetlerine ve hem de onların içindeki Müslüman askerlere, direnişin, özgün Millî bir şahlanma olduğunu, her türlü sömürgeci engellemelere rağmen duyurmuştu.

Esir olan, ele geçen ve siperlerde nöbet tutan Müslüman askerlerine din kardeşliği propagandası yapılmıştır. Magripli ve Ortadoğulu dinî liderlerle temaslar kurulmuştur. Bu etkin çalışmalar, Türk Millî Mücadelesi'nin emperyalistlere karşı bir ölüm-kalım savaşı olduğu gerçeğini anlatmayı hedeflemiştir.³¹⁹

Müslüman halklar, bu “ölüm-kalım” savaşının, tüm kardeş uluslara öncülük edeceğinin ilham vereceğini idrak etmeye başlamıştır. Artık emperyalistlerle Müslüman Türk milleti arasındaki boğuşma, her türlü Fransız ve İngiliz propagandasını alt edebilecek bir dip dalgasını yakalamaya başlamıştı.

1919'da İstanbul'da Fransız ordusunda bulunan Müslüman bir asker ile bir Türk subayının konuştukları dikkat çekicidir:

“Şerif Yahya Adnan Paşa ile görüşmek üzere gitmiştim. O'nun yanında Cezayirli ve 33. Alay küçük zabitanlarından Abdülkadir isminde birini gördüm. Arapça olarak derinden derine konuştular. Ben ayrıldım. Aşağıda bekledim. Arap dışarı çıkarken yakaladım. Odama götürdüm. Birkaç bardak şarap içirerek ağzından laf aldım. Arap şöyle diyordu:

*“Ben küçük bir zabitim. Ayda altmış lira alırım. Bir Fransız küçük zabiti ayda 95 lira alır. Ama ben Müslüman, o Fransız. Niçin olmalı?Bizim fırka pek yakında Cezayir'e gidecek, orada fırka aleyhine Mustafa Kemal Paşa lehine asker ahali isyan edecek”.*³²⁰

Mustafa Kemal Paşa tarihten ders çıkarmasını iyi bilen, her şeyi çok çabuk algılayan, sezgileri güçlü bir liderdi. Üstelik hemen önünde Enver Paşa gibi cesur, idealist, ancak bir o kadar da duygularıyla harekete ederek hata yapan bir meslektaş vardı. Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın yanlış yaptıklarından ders çıkarmış, doğru stratejilerini de kendi hedeflerine uyarlayarak aynen kullanmıştır. Zaten bir dâhîde olması gereken özellik de budur. Başkalarının hatalarından ders almak, doğrularını kendine mal etmek. Onun bu stratejik yetenek ve tutumu ve dünyada gelişen olaylar, Mustafa Kemal Paşa'yı gün geçtikçe büyüttü.

³¹⁹ TİTE, K:55, g:95, B:95001

³²⁰ TİTE, K:55, g:96, B:95001

Mustafa Kemal Paşa, Doğu'nun efsanevi lideriydi. Kimsenin önünde eğilmiyor, hakkın peşinden, halkını arkasına alarak yürüyordu. O'na "İtilaf Devletlerince atılan Bolşevik'tir iftirası, Karadeniz'in sularına gömülürken, "dinsizdir" propagandası Senusî'nin, Fevzi Çakmak'ın, Rıfat Börekçi'nin, Mehmed Akif'in destekleriyle ve bizzat kendisinin kaleme aldığı İslâm dünyasına beyanlarıyla eriyordu. Anadolu, Asya, Ortadoğu ve Afrika her türlü İtilaf sansürüne rağmen nefesini tutmuş, Haçlı Savaşı'na karşı tek kesin zaferler kazanan İslâm'ın ve Türk'ün kurtarıcısının başarısını fısıltı basınından ya da tarafsız yayınlardan ya da Anadolu'dan dönen sömürge askerlerden izlemiş ve dinlemiştir. İzledikçe, dinledikçe de Türk'e bakış açısı, çok değişmiştir.³²¹ Müslüman dünyasının bu değişen siyaseti ve bakış açısı, Magrip ülkeleri örneğinde şöyledir:

"Suriye'de: Tüm Fransız karşıtı komitelerin teşvik edilmesi – basın yoluyla propaganda durumları artmıştır.

*"Fransa'da : Sözde Milliyetçiler tarafından siyasî şahsiyetlere gönderilen taraflı raporlarla sürdürülen sinsî bir savaş. Fransız basını ve parlamento tarafından çokça açığa vurulan, Suriye için artık fedakârlıkta bulunulmaması arzusunu öğrenen Suriyeli "vatanseverler", bu durumdan yararlanmak için inandırıcılığı oldukça yüksek olan konuşma yeteneklerini ziyadesiyle kullanırlar."*³²²

Fransa'ya karşı San Remo konferansından sonra sonuç alınamayınca, Suriye'nin kuzeyinde özellikle Sünni Müslümanlar ile Dürzilerin yaşadığı bölgelerde direnç hareketleri artmaya başlamıştır.

"Moskova Hükümeti, İngiltere'ye karşı eylemlerini sürdüren Ankara Hükümeti'ni mali ve maddi (silah, cephane temini; mücadelenin dinî karakterini vurgulamak için Kafkas Müslümanları arasından seçme adam takviyesi) desteğiyle kollamaya devam ediyor. Söz konusu eylemler; İran ve Afganistan'la ittifak, Cemal Paşa'nın görevle Kabil'e gönderilmesi, Şeyh Sünûsi'nin İngilizlerin entrikalarının hissedildiği Kürdistan'daki görevidir.

1921 Haziran ayında, Ankara'da büyük bir İslâm Kongresi düzenlendi. Bu kongre, Avrupa, Asya ve Afrika'daki tüm Müslüman devletlerin temsilcilerinden oluşmaktaydı. Amacı, bütün Müslüman milletlerin, Batı'nın sömürgeci güçlerine karşı ekonomik ve siyasî olarak anlaşması ve Hicaz'daki Mukaddes mekânların İngiltere'nin muhtemel bir müdahalesine karşı korunması..."

³²¹SHD 7N 2211

³²²SHD 7N 2211

Ankara, gerek İngiltere'ye karşı, gerekse Fransa'ya karşı İslâm âlemindeki kendine doğru değişen olumlu bakış açısından yararlanmak istemiş ve birçok yere askerî ve sivil temsilciler göndermiştir. Burada Moskova'nın Kafkas Kongresi'nde Enver Paşa'dan duyduğu kaygıyı, Mustafa Kemal Paşa'dan duymadığı belli olmaktadır. Çünkü Sovyetlerin nüfuzu altındaki bölgelerde bu faaliyetler olmayacaktı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, bir Pan-İslâmist değildi. O büyük bir stratejistti.

Ankara'daki kongreye karşı Mekke'de aynı yılın sonlarına doğru bir Kongre toplanmıştı. Bu kongrenin iki amacı vardı. Özetle, İngiltere'nin planlarını hayata geçirmek ve Fransa'ya karşı olmağı.

Yine aynı yıllarda Halife'nin müttefiki Almanya'nın, Müslümanlara her zaman büyük bir teveccüh gösterdiği biliniyordu. Savaşta Müslüman mahkûmlar, ayrı bir ilgi konusuydu. Müslüman mahkûmlar, camilerin tahsis edildiğı özel kamplarda toplanıyor, Türk imamlar, Kuzey Afrikalı nişancılara ve Hindulara Emirülmümin'in saflarında mücadeleye girerek selamete ermelerini telkin ediyorlardı³²³.

Almanya'da Talat Paşa'nın öldürölmesinden sonra, komite başkanı olarak yerini, lider olarak Enver Paşa aldı. Yardımcıları, Trabzon eski valisi Azmi Cemal Bey ve Türkiye'nin sabık Berlin Sefiri Hakkı Paşa'nın damadı Cemil Paşa'ydı.

“Propaganda, « Ezilen Halklar Cemiyeti » adlı, farklı bölgelerin Müslümanlarından oluşan bir cemiyet tarafından yönetildi. Bunların başlıcaları şunlardır:

Tunuslular : Abdül Aziz Scauis, Muhammed Pehhyiş, Yusuf Hilmi,

Faslılar: Emir Şekip Arslan,

Cezayirliler: Beşir,

Mısırlılar : Saki Fantauı, Saa Aslud Paşa, Şeyh Ahmet Uli,

Türkler :Cemil Bey, Şahin Bey(İttihat ve Terakki kurucularından, Azerbaycan'ın Berlin'deki temsilcisi)'dir.

³²³SHD7N 2212.Venedik'te Doktor Ali Bey'in başında bulunduğu Milliyetçi bir İslâm kulübü bulunuyor. Hindu asıllı Ali Bey, İngiltere'de Oxford'da yetiştirilmiş, Hindistan'daki ayaklanmaların önderlerinden biriydi. Venedik'te Doktor Ali Bey'in başında bulunduğu Milliyetçi bir İslâm kulübü bulunuyor. Hindu asıllı Ali Bey, İngiltere'de Oxford'da yetiştirilmiş, Hindistan'daki ayaklanmaların önderlerinden biriydi.

Amerika'da ki propaganda faaliyeti, her mezhepten Suriyelilerin Arap komiteleri kurdukları New York, Meksiko, Rio de Janeiro, Buenos-Ayres vs. gibi büyük şehirlerde yapılıyor. Bütün bu komiteler, Kahire'deki Suriye Birliğıyle irtibat halinde, çoğı kez Fransa'ya karşı şiddetli makaleler yayınladıkları gazeteler çıkardılar. .

Doğuluların özgürlük ve birliğini amaçlayan, Berlin'in Doğu Kulübü, bütün ülkelerin (Mısır, Suriye, Hindistan, Afganistan, Türkiye, Azerbaycan, Tunus, Fas) Müslümanlarını Emir Şekip Arslan'ın başkanlığında bir araya getirmiştir."

Aynı zamanda İtalya ile İslâm dünyası arasında bir yakınlaşma aracı olan Roma komitesi, "Ezilen Halklar Cemiyeti" başlığı altında kurulacak; d'Annunzio, Albay Lucchoni, Türk Meclisinin sabık Arnavut mebusu Şahin Bey, Büyük Senûsî'nin kuzeni Şeyh İdris El- Senûsî ve birçok Türk şahsiyeti komitede yer alacaktı".³²⁴

Anlaşıldığı üzere Almanya, Ankara ile birleşerek Kuzey Afrika'da, Fransa'ya karşı propaganda yapmak için Kuzey Afrikalı din âlimlerinden oluşan bir ekibi kurup görevlendirme planlaması yapmıştı. İtalyanlar, gerek Roma'da gerekse Rodos Adası'nda Müslüman ve Türklere yardım yapıyor ve Onların Anadolu'ya geçişlerini sağlıyordu. İtalyanlar Türklerle sürekli temas halinde bulunuyordu. Türkler, Amerika'da dahi propaganda yapıyorlardı.³²⁵

Fransızlar, Mustafa Kemal Paşa ile daha başından anlaşmaya razıydı.³²⁶ Gerek Mustafa Kemal'in askerî kişiliği ve geçmişi, gerekse Fransızların Atlas Okyanusu'na sızma ve Cebelitarık'a tek başına hâkim olma planları, bunu gerektiriyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa, ya sanıldığı gibi güçlü değilse ve yenilirse diye düşünüp, pastadan pay kapmaya da çalışıyorlardı.³²⁷ Ayrıca Fransa için Osmanlı topraklarında Haçlı Savaşları'ndan beri yanında olan Hristiyan azınlıklar vardı. Bunların güvenliği ve Osmanlı'dan kalan borçlarda haklarının kaybolmaması, Doğu Akdeniz'de bir köprübaşı elde etme ve verimli arazileri kaptırmama telaşı da işgali gerektiriyordu

Türkler Anadolu'ya doğru çekildikçe terk ettikleri yerler, emperyalistlerce adeta yağmalanmıştı. Toplanan kongrelerde de belgelere yansıdığı gibi Birinci Dünya Savaşı öncesi başlayan Pan-İslâmizm propagandası, taktik manada da olsa devam ediyordu. Türklere olan bakış açısı olumlu anlamda artık değişmişti. Millî Mücadele'de özellikle Yunanlıların Anadolu'ya yayılması ve takip eden süreçte İstanbul'un İtilaf güçlerince işgali, Müslüman dünyasının yaklaşımını tamamen değiştirmişti.

³²⁴SHD 7N 2211 vd.

³²⁵SHD 7N 2211

³²⁶MAE, vd. Corr. pol. Turquie, 1918-1929, vol. 4, f. 37. Corr. pol. Turquie, 1918-1929, vol. 4, piyade 19-20.

³²⁷İtalyanların' da başından itibaren durumu böyleydi. Libya'da daha tam otorite tesis edememişken, ayrıca Libya'dan çok istediği Tunus'a doğru yayılma ihtimali varken, Türkiye'de oyalanmak sinir bozucuydu. Güler yüzlü emperyalizmle dost görünümünde Anadolu'da taraftar kazanmak iç ve dış genel durumuna uygundu. Bk. SHD 7N 743

Bu nedenle “İtilaf Devletleri, Fransa ve İngiltere elini çabuk tutmak istiyor, ordularında çoğunluk durumdaki Müslüman askerlerden kaygılarını artırmış bulunuyorlardı. Bu nedenlerledir ki Fransa, Ermeni Lejyonu oluşturarak, İngilizler de Anadolu’ya Yunan askerleri göndererek, kendilerince dengeyi sağlamaya çalışmışlardır. Ancak bu hareketler de İslâm’ın hamisi rolündeki propagandalarının etkisini düşürmüştür.

İşte Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Kuzey Afrika, Magrip, Maşrik ve Uzak Doğu gibi tüm İslâm dünyasının olumlu yaklaşımını arkalarına almanın³²⁸ ve İtilaf ordularındaki Müslüman askerleri, en azından nötralize etmenin tam zamanı olduğunu fark etmişlerdir.

III- İtalya’nın İşgal Politikası

İtalya 1904 yıllarında Eritre ve Somali’nin bir kısmını ele geçirmiş, yine 1912 yılında başlatmış olduğu Trablusgarp Savaşı’yla yukarıda detaylarıyla anlatıldığı gibi Libya’da Uşi Antlaşması’na rağmen tam bir etkinlik kuramamıştı. 12 adayı işgal etmiş, Birinci Dünya Savaşı bitmesine rağmen Libya’da işgalini gerçekleştirememişti.

İtalya, savaş sürerken Anadolu’dan pay almak için bir takım pazarlıklara girişmişti. Bunlardan biri de Saint Jean de Maurienne antlaşmasıdır.³²⁹ Saint Jean de Maurienne Antlaşmasıyla Türkiye’de Mersin’in batısından Akdeniz’e kadar uzanan bir hattın içinde kalan Güneybatı Anadolu İtalya’ya verilmişti. Ayrıca Ayvalık körfezinden başlayıp, Balıkesir-Bursa’nın güneyinden Afyon’a varan dairenin içinde kalan bölge de İtalya’nın nüfuz sahası olarak belirlenmişti.

Bununla beraber esasen gözü, Birinci Dünya Savaşı’nda yenilen Almanya’nın Doğu Afrika’daki sömürgelerini ele geçirmekte ve Libya’yı egemenliği altına almaktaydı.³³⁰ Akdeniz ve Kızıldeniz’i kontrol etmeye birinci öncelik vermiş, işgal ettiği adaları ne pahasına kaybetmemeyi kararlaştırmıştı.

Anadolu’daki İtalyan işgal kuvvetlerinin Temmuz 1919’daki durumları şöyledir: Konya’da 1300 nefer, 8 makinalı tüfek, Antalya’da 3 tabur, 5 cebel topu,

³²⁸ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul-1992, s:105-106, 306

³²⁹ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara,2002, s:22, 23

³³⁰ Robert Calic, *L’İtaly Dans Le Grande Guerre (1915-1918)*, Le Temoignage de Journal Illustration, 57 Rue de L’Ecole Polytechnique, 75005-Paris Harmattan, 2014, p:141

birkaç makineli tüfek, Akşehir’de 1 subay, 50 nefer, Burdur’da 500 nefer, 8 makinalı tüfek, 2 top, Afyon’da ise 4 subay, 262 nefer bulunmaktaydı.³³¹

57. Tümen bölgesindeki İtalyan kuvvetlerinin durumu da şöyledir: Fethiye, Marmaris ve Bodrum’da birer piyade bölüğü, Güllük iskelesinde bir piyade taburu, Söke ve Koçarlı’da birer piyade ile birer süvari ve bir makinalı tüfek bölüğü, ayrıca Söke’de bir cebel bataryası, Kuşadası’nda bir piyade taburu ile iki piyade bölüğü ve bir makinalı tüfek bölüğü, Çine’de bir piyade tabur ve bir bisikletli bir piyade bölüğü bulunmaktaydı. Bu kuvvetlerin alayların karargâhları, Kuşadası ve Antalya’dadır. Tugay karargâhları, Leryos Adası ve Antalya İşgal Kuvvetleri Komutanlığı’nın Karargâhı Rodos’a konuşlanmıştı. İtalya’nın Anadolu’daki kuvvetlerinin karargâhı, Antalya’dadır. Fakat İtalyanlar, egemenlikleri altındaki On iki Ada’yı da bir üs olarak kullanmışlardır. Adaların Anadolu sahillerine yakın olması, İtalyanların Anadolu’daki kuvvetlerini artırmaları için bir avantaj oluşturmuştu.³³² Neticede bir tugay kadar olan İtalyan kuvvetleri, Güneybatı Anadolu’nun en önemli şehir ve kasabalarında, kısmen işgal kuvveti ve kısmen de temsil ve kontrol heyetleri halinde bulunmaktaydı.³³³

İtalya, Birinci Dünya Savaşı’nda Müslüman asker kullanmıştır. Ancak Anadolu’ya getirdiği kuvvetler ki bunlar takviyeli bir tugayı geçmemektedir. Bu askerler içinde Müslüman asker yoktur. İtalyan tugayı, jandarma, polis, sağlık birlikleriyle beraber 9500-10000 civarında, bir başka belgeye göre 13.678’dir.³³⁴

“Türklerle iyi geçinmek” İtalya’nın takip ettiği sömürü politikasının bir gereğidir. Bu politikaya göre, önce halkın gönlü kazanılacak sonra da iktisadîyata hâkim olunmuş olunacaktı.³³⁵

İtalya’nın bu politikası, işgal ettiği Antalya, Burdur ve Konya’da uyguladığı görülmektedir. Halkın elde edilmesi için İtalyan subayları, ahalinin tohumluk ve ziraat makineleri ihtiyaçlarını karşılamak istemişlerdir. Hatta bunun için isteyene faizle para verebileceklerini de bildirmişlerdir.

³³¹ Çelebi, s: 24, Ali Sarıkoyuncu, Akdeniz Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürkçü Bilinç Dergisi, İtalyanların Antalya’yı İşgali**, sayı:1, yıl: 1994 , s:14-21

³³² <http://atam.gov.tr/Millî-mucadelede-İtalyan-ısgalleri/>(23.12.2013)

³³³ T.S.K.Yayını, **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi(4 Eylül 1919- 9 Kasım 1920)** II nci Cilt 2 nci Kısım, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1991, s:35

³³⁴ Çelebi, s:128

³³⁵ Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün**, Ankara,1999, s:121

Resim 10: Eylül 1919 İtalyan Kuvvetlerinin Konumu ve Bileşimi, İtalya'nın Milli Mücadele'de Anadolu'da İşgal Ettiği Alanlar³³⁶

Bu İtalyanların ahâli ile iyi münasebet kurabilmek için uyguladıkları bir taktiktir. Ayrıca halkı borçlandırmak suretiyle ellerinde tutmak istemişlerdir. Zira halka vermek istedikleri ziraat makineleri karşılıksız değildi. Halkın ürettiği ürünlerden daha sonra bu makinelerin bedelleri alınacaktı.³³⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında siyasal birliğini kurabilen İtalya, sömürgecilik hareketlerine, ancak 20. yüzyılın başlarında başlayabilmişti. İtalya uzak kıtalarda ve okyanuslarda sömürgecilik yarışına girebilecek kuvvette değildi. Bu sebeple yakın alanlara göz dikmişti. En elverişli topraklar ise Kuzey Afrika, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları idi. Fakat Cezayir ve Tunus'u Fransa, Mısır'ı da İngiltere ele geçirmişti. İtalya, "İtilaf Devletlerine karşı kuşkulu, İslâm dünyası ve Osmanlı ile iyi geçinme sinyallerini sürekli veriyordu."³³⁸

Güney Batı Anadolu'yu işgal eden İtalyanların izlemiş oldukları yumuşak işgal politikası³³⁹ özet olarak şöyleydi:

- Türklere Yunan ve İngiliz düşmanlığı telkin etmek,
- İtalya'nın Türklere dost olduğuna güven uyandırmak,
- Köylülere iyi davranmak,
- Alış veriş yaparken fazla para vermek,
- Dispanserler açıp hastalara parasız bakmak ve ilaç vermek (özellikle, verem, sıtma uyuz gibi hastalıklarla mücadele edilmiştir),

³³⁶T.S.K. Yayını, **Batı Cephesi**, Kroki:5

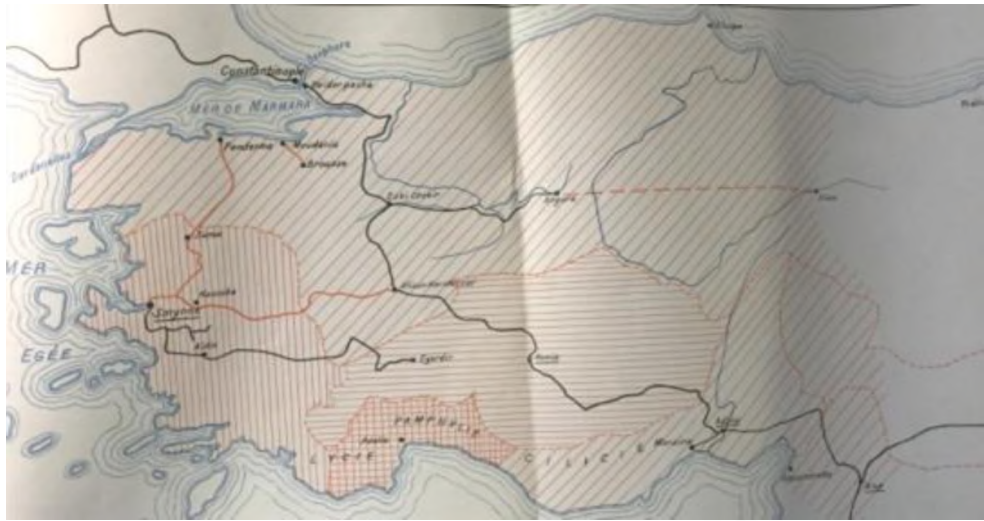
³³⁷[Http://rasitaraz.blogcu.com/italyanin-antalyayiiisgali/11419363](http://rasitaraz.blogcu.com/italyanin-antalyayiiisgali/11419363)

³³⁸Gülmez, s:123, 124-127

³³⁹Kurtcephe, s:12-19

- Çocuklara şefkat gösterip hediye vermek,
- Yunan işgalinden kaçan göçmenlere yardım etmek,
- Posta teşkilatı kurmak,
- Okul açmak,
- Türk kuvvetlerine yardımcı olmak,
- Bozuk yolları onarmaktır³⁴⁰.

Görüldüğü gibi İtalyanlar, girdiği yerleri önce sömürü haline getirmiş, daha sonra da buralarda kesin otoritesini kurmuştur. Ancak İtalyanların Libya'da yaptıkları hala Anadolu'da yankılanırken bu şirinlik politikaları tutmamıştır.

Belge 3: İtalya'nın Küçük Asya'da Yayılma Arzusu³⁴¹

IV-Misak-ı Millî Hudutları İçindeki Millî Kuvvetlerin Durumu

Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru, Anadolu'ya çekilen, muharebe gücü zayıflayan ve elde kalan askerlerin sayısı konusunda farklı bilgiler verilmektedirler. Bazıları bu sayının 30.000, bazıları bir grup bu sayının 30.000'den fazla, diğer bir kesim de 30.000'den daha az olduğunu ifade ederler. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda bir buçuk milyon kişiyi bulan Osmanlı ordusundan geriye kalanların çoğunluğunun Anadolu'ya döndüğünde ittifak vardır. Anadolu'da bulunan askerlerin yanı sıra Kafkas, Irak ve Suriye ordularındaki askerler de Anadolu'ya gelmişlerdir. İşte Mustafa Kemal Paşa, İstiklâl Harbi'ndeki ordunun ilk nüvelerini, bu Anadolu'ya

³⁰²Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ege Üniversitesi Basımevi Bornova, İzmir, 1986, s:190, 302,

³⁴¹SHD 7N 743

dönen askerlerden oluşturmuştur.³⁴² Bu Kuva-yı Millîye kuvvetlerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti döneminden kalan silahlı kuvvetlerin, Mondros Ateşkesi öncesinde bulundukları bölgelerde, anavatanı korumaya çalışıyordu. Türk Kara Kuvvetleri; 2. Ordu Adana'da; 5. Ordu Boğazlar çevresinde; 6. Ordu Musul'da; 7. Ordu İslahiye'nin güneyinde; 8. Ordu İzmir'de; 9. Ordu Kars'ta; Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Adana'da ve Kafkas İslâm ordusu Bakü'de bulunmaktaydı.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra; Birinci Dünya Savaşı esnasında eriyen, çoğunluğu karargâh haline gelen bu orduların tümü İstanbul, Konya ve Erzurum'da olmak üzere üç ordu müfettişliği bünyesinde dokuz kolordu halinde, toplam 20 tûmenden ibaret kalmıştı.

Mondros Mütarekesi'nin ağır hükümleri ve siyasal baskılar yüzünden ordu birlikleri, istilacı güçlere karşı açıktan açığa çarpışamaz duruma sokulmuştu. Millî Mücadele başlarında ordu birlikleri henüz kadro halindeydi. Millî ordunun kuruluş çalışmalarına ara vermeden devam edilmekteydi. Bu konuda daha da arttırılan çabalar sonunda, K.K.'nin 1921'deki teşkilat ve kuruluşu şöylece özetlenebilir.³⁴³

Komutanlık	Subay	Er	Tüfek	Hafif Makineli Tüfek	Ağır Makineli Tüfek	Top
Batı Cephesi Komutanlığı	4.502	76.267	40.113	230	150	
Kastamonu ve Dolayları Komutanlığı	128	1.840	642			6
Doğu Cephesi Komutanlığı	1538	31193	11959	55	179	85
Elcezure Cephe'si Komutanlığı	519	2852	6211	19	31	13
Merkez Ordusu Komutanlığı	459	8637	4.470	6	18	
Adana Bölge Komutanlığı	139	2.400	1977			1
Gaziantep Bölgesi Komutanlığı	117	2.335	1.695	5	4	6
Ankara Komutanlığı	214	4.819	1.88	8	4	
2. Tûmen Komutanlığı	121	3.609	1.976	3	5	4
2.Süvari Alayı	4	300	300			
Mürettep Kolordu Komutanlığı	287	3012	5057	18		3
Genel Toplam ³⁴⁴	8462	153154	81532	359	735	311

Tablo 4:Türk Kara Kuvvetleri

³⁴²T.S.K. Yayını, **Batı Cephesi**, s:23-24

³⁴³T.S.K. Yayını, **T.B.M.M Hükümet Dönemi**, s:87,88.Ayrıca bk. 120-125, Türk İstiklâl Savaşı Özet Tarihi Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2001, s:45-46

³⁴⁴T.S.K., **Türk İstiklâl Savaşı**, c. VII, Kısım 5, Baskı 1, 1996, s: 278

Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı bütün grup komutanlıkları; (1' inci, 2., 3' üncü, 4' üncü, 5' i nci, 12' i nci ve ihtiyat grupları) ile doğrudan Cephe Komutanlığı emrindeki 15'inci Piyade ve 3. Süvari Tümen Komutanlığı mevkilerinde konuşlanmışlardır.³⁴⁵

Bunlardan Doğu Cephesi Komutanlığı: 3 ve 9' uncu ve 11. Kafkas Tümenleri ile 12. Piyade Tümeni'nden, Elcezire Cephesi Komutanlığı, 2. ve 5. Piyade Tümenlerinden, Adana Cephesi Komutanlığı, 9. ve 42. Piyade Tümenlerinden bağımsız, 3. Kolordu Komutanlığı, 5. Kafkas Tümen ile 15. Piyade Tümeni'nden, Kastamonu ve Dolayları Komutanlığı, Sadece 4. Piyade Tümeni'nden oluşmuştu.

Batı Cephesi Komutanlığı ise: iki tümenli (11. ve 61. Tümenler) Ertuğrul grubu ve üç tümenli (23., 57. ve Mürettep Tümen) 12. Kolordu ile 24. Piyade Tümeni'nden ibaret olup ayrıca Genelkurmay'a bağlı 1. Kuvve-i Seyyare'de, Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmişti.

Yukarıda açıklandığı gibi, başlangıçta Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere çeşitli cephe ve diğer komutanlıkların kuruluşlarında yer alan tümen sayısı, 17'den ibaretti³⁴⁶. Bu tümenlerin Batı Cephesi kuruluşuna dâhil bulunanlarından 57. ve 61. Tümen ile bunların emrindeki mahallî kuvvetler, 21 Haziran 1920'deki Yunan taarruzlarına karşı fiilen savaşmışlardı. Ortaya çıkan bu yeni durumla beraber Ermeni saldırılarına karşı koymak ve bölgeyi savunmak üzere Osmaniye, Haruniye, Yarpuzbahçe, İslâhiye bölgelerinde de yeni teşkilatlanmalara gidilmişti. Ayrıca Osmaniye sancağı bünyesinde 25-50 mevcutlu Karayığınlı, Nuri Efe, Yeşiloğlu, Taşçı Bekir ve Süleyman Ağa Müfrezesi oluşturulmuştu. Bunlara ilaveten Osmaniye sınırları dışında da İslâhiye, Bahçe, Haruniye, Yarpuz, Yanıkkışla, Çardak, Tiyek, İkiz, Kefruz, Köserli, Kerhan Köprüsü, Muhacir, Tatarlı, Andırın, İnce Ali, İsmail, Alihan ve Ceyhan müfrezeleri ile Yanıkkışla ve Karayığın köylülerinin oluşturduğu Kırmızı Müfreze tesis edilmişti. Ceyhan Kuvayı Millîye Komutanlığı'na da Ceyhan Kaymakamı İbrahim Hakkı Bey getirilmişti.³⁴⁷

³⁴⁵Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s:201

³⁴⁶Trakya ve İstanbul'daki kuvvetler bu rakamlaradâhil edilmemiştir.

³⁴⁷T.S.K. Yayını, **T.B.M.M. Dönemi..**,s:120,121

V- Anadolu’da Fransız İşgal Bölgelerindeki Fransız Askerî Kuvvetleri ve İçindeki Magripli Sömürge Lejyonierler

Devrim Vardar, *1918-1923 İstanbul’un İşgali* isimli kitabında, Fransa’nın İngilizlerle anlaşmazlık içinde olduğu ve Türklere yardımcı olan bir pozisyon bulunduğu yönünde bir iddia ortaya atmıştır. Bu değerlendirme eksik bir değerlendirmedir. Şöyle ki Fransızlar, Anadolu’daki heves ve iştiağını aslında ilk fiili teşebbüse geçiren ulustur. Çok eski çağlardan beri Anadolu için ihtirasları vardır. Millî Mücadele’de iki önemli hata yapmıştır. Birincisi kullandığı başıboş Ermeni askerlerine kendi üniformasını giydirmiş, bölge halkının Türk ve Kürt kökenli halkın nasırına basmıştır. İkincisi ise Kuzey Afrikalı Müslüman askerlere Anadolu işgalinde fazlaca yer vermiştir.

Tabii diğer konjonktürel ve ekonomik nedenler savaşın uzamasının bütün askerlerde olduğu gibi sömürge askerlerde de yaratmış olduğu bezginlik, Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile Mustafa Kemal’in, İngiliz ve Fransız Müslüman sömürgelerin bağımsızlığına kavuşması için işbirliği yapması, Senusî propagandaları, Fransızların alelacele askerî kararlar almasına sebep olmuştur.³⁴⁸

Fransa’nın başarısızlığının en başat sebebi artık karşısında hayal denizinde yüzmeyen, bir Türk Genelkurmayı’nın olması, uygun arazi şartlarında çetin bir halk direnişiyle karşılaşmalarıydı. Ayrıca, gerçekleri gören, görmeye gayret eden, aklını duygularının önüne koymuş bir Türk yönetimi ve bunlara kalpten bağlı subaylar ve ölümü göze almış bir halk vardı.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Doğu Cephesi’nde durum şöyledir: Almanların 1918 yılı başlarındaki başarısız taarruzundan sonra Fransa, Avrupa’ya takviyeye gelen 1.000.000’den fazla ABD askerinin yanı sıra, Balkan Cephesi’nde, sömürgelerden zorunlu askerlik yöntemiyle toplanan 16. Sömürge Piyade Tümeni’nin çözülmesi, başarısız olması üzerine, Türkiye ve Tuna istikametine 3 tümen daha gönderilmişti. 122, 156 ve 30 numaralı Tümenler de; .1.Alay (3 taburlu) Cezayirli Avcı Alayı ve 1 Siyah Afrikalı Alayı ve 1.Alay Beyaz ırka mensup Lejyonier birliği, 3 taburlu piyade askerinden oluşuyordu. Ayrıca takviye olarak 3 Fransız metropol askerlerinden oluşmuş tabur, 3 Cezayir avcı taburu ve 3 Senegal taburu gönderilmişti.

³⁴⁸Du Veou, s:114. Vd.SHD 7 N 4163

Tuna boylarındaki tümenler, “*siyahî askerler*” yönünden yarım kat daha Türkiye’deki askerlerden fazlaydı.³⁴⁹

Doğu ordusunun komutanlığını General Dufieux almıştı. 29 Ekim 1919 tarihinde İstanbul işgal ordusunun komutanı Mareşal Franchet d’Esperey olmuş ve Doğu ordusu için bu ismi kullanmıştı. Sömürge Müslüman askerlere, ilk kullanıldığı yıllarda, “*Turkos*”³⁵⁰ daha sonraki dönemlerde “*Zouav, Zouaves, Tirailleur, Sipahi*”³⁵¹, *Forse Noire*³⁵², *Troup d’Afrique, Coloniale Troups, Legion Musulmans, Les Pieds Noires, (pinoire; pionnaire), Siyah Ayaklar, (Ayakları siyah olanlar, siyah ayaklar yani Kuzey Afrika’daki Yahudi ve Avrupa kökenli yerli askerler için kullanılmaktadır. Ancak zamanla Avrupa Cepheleleri’nde görev yapan tüm Kuzey Afrikalı askerler için kullanılmıştır.) Renkli Birlikler, Mavi Ufuk Birliği, Siyah Güçler, Harka, Harki*” gibi çok çeşitli isimler verilmişti. Fransızlar tarafından bu çeşitli isimlendirmelerin nedeni asker çeşitlerini tahlil edebilmek kadar; bir başka nedeni de Türkler, Almanlar ve Bolşevik Rusya’nın sürekli Fransa aleyhine propaganda yapmış olmalarından dolayı Fransız komutan ve subay askerî camiasının konuşma ve yazışmalarda, bu birliklerin isimlerini bir istihbarata karşı koyma tedbiri olarak değiştirdiği düşünülebilir. Cezayirli, ister gönüllü, ister zorunlu olarak Birinci Dünya Savaşı’ndan evvel başlayarak 1962 yılında Cezayir’in kurtuluşuna kadar geçen tüm zamanlarda Fransız ordusunda görev alan Cezayirliye “*Harkiss*” demektir. Daha sonraları *Harkiss*’lerin ve onların birinci derece yakınlarının Cezayir’e girmesi yasaklanmıştır.

Harekât alanının farklı noktalarında (Macaristan, Tuna, Makedonya, Türkiye) bulunduğu 9 AOF, 24 Kuzey Afrika ve 12 Senegalli (Avrupalılarla karışık) sömürge

³⁴⁹General Bernachot Jean, Editeur: **Ministere d’Etat Le Charge de La Defense Nationale**, Parution:01.01.1972. France, **Les Armées Alliées En Orient Apres L’Armistice de 1918**.Tome I-IV:Juin, Juillet, Aout 1919, p:71, (Mart 1918)

³⁵⁰1830’lu yıllardan itibaren Fransa Cezayir’i işgale başladığı andan itibaren Türklerin yoğun olarak bulunduğu, Oran, Cezayir ve Konstantin gibi yerlerden zorla asker almaya toplamaya başlamıştı. Bunların askere gelirkenki kıyafetleri Yeniçeri kıyafetlerini andırıyordu. Bu kimselerin çoğunluğu Osmanlı ordusunda da görev almıştı. Bir kısmının Türklerle akrabalık bağları da vardı. Onun için bu askerlerden oluşan birliklere “*Turkos*” denmişti ve biz bunu belirtmiştik. Bk. Fransız **Savunma Bakanlığı’ndaki Askerî Terimler Sözlüğü**, p: 421-423. Ayrıca bu bilgi için bk. Recham, p:10ve yine aynı bilgi için bk.Kerem Çalışkan **Alman Cihadı ve Ermeni Sürgünü**, Remzi Kitabevi, 1.Basım, İstanbul, 2015, Babıali Almanların Avrupa cephesinde, Fransa’dan esir aldığı Müslüman askerlerle beraber, yani Turkoslarla birlikte, “*Allahüekber*” nidalarıyla “*Cihad*”ılan ediyorlardı. s:153

³⁵¹Osmanlı Türk geleneğinde süvari birliklere, ilkönceleri “*Sipahi*” denmekteydi. Fransızlarda bu tür birliklere Osmanlı’da kullanılan terminolojinin aynısını vermişti. Bk. Roger Taupin, **Le Vocabulaire du Soldat Français (de L’Epoque Galle-Romaine a La Power Guerre Mondial)** Preface du Generale Pierre Souque La Oubitere-2008 p:375

³⁵²Eric Deroo, Antoine Champeaux, **Gloireet Infortunes d’une Legende Coloniale**, Edition Tallandier 4 Rue du Tevel 75014 Paris, 2006 Annexe:1,2

taburlarını, 1919 yılında çıkardığı kanunlar ve askere alma sistemiyle genişletmiş, tüm sömürge toprakları için zorunlu askerlik sistemi uygulamaya konmuştur. Tüm genç erkekler, yurtdışı askerlik yükümlüsü olmuştur.

Fransızlar, Anadolu ve Balkanlar'da, Mayıs 1919'da 45 taburun üzerinde bir askerî birliği, harekât alanının çeşitli noktalarında konuşlandırılmıştı. Macaristan, Tuna, Makedonya ve Türkiye'de 9 tabur vardı. Avrupalılara karşı 24 Kuzey Afrika ve 12 Senegal taburu ayrılmıştı.³⁵³

1920 tarihinde 14 Cezayir Avcı Alayı, ayrıca 12 Tabur Zouaves birliği, oluşturulmuştu. 1921 yılında Fas'ta, 53 tabur toplanmıştı.³⁵⁴

Fransız işgal bölgelerinde, 1914 yılından 1923 yıllarına kadar tümen kademesi esas alınarak birliklerin sınıfları ve sayıları, nerede konuşlandıkları, barış ve savaş kadroları tespit edilmiştir. Fransa'nın dünya coğrafyasına yayılışı ve Müslüman Sömürge Askerleri'ni kullandığı yerler dikkat çekicidir.³⁵⁵

A- Kilikya, Güney Doğu Anadolu ve Yerel Savunma (Adana, Mersin, Maraş, İskenderun, Urfa, Antep)

Fransızlar Türk Anadolu coğrafyasına ve yerleşim yerlerine taktığı isimler, propaganda amaçlıdır³⁵⁶. Fransa'nın Levant, Kikya, Kuzey Mezopotamya diye adlandırdığı Anadolu coğrafyasındaki yerlerle ilgili istekleri hem ekonomik, hem dinî, hem de tarihi nedenlere dayanır.

Kilikya tabirinin kullanılmasından ana maksat orta çağda bir müddet kurulmuş ve yaşamış olan Ermeni Kikya Devleti'ne atıf yapmaktır.

15 Eylül 1919'da Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkındaki İngiliz-Fransız mukavelesinin imzalanması ile Maraş, Antep, Urfa şehirleri ve civarları İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara terk olunmuştu.

Fransa bütün Haçlı Savaşları'nda sürekli ilgi duyduğu bu yerleri işgale başladığı dönemde Lübnan, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını, Akdeniz'in büyük bir kısmını ve İç Anadolu'dan Sivas'a kadar uzanan bütün bölgeyi

³⁵³Razik Menidjel, **Tirailleurs Algeriens**, Paris, 2005,p:418-421

³⁵⁴Menidjel, p:23

³⁵⁵ SHD7 N3227

³⁵⁶Maurice Griffé et Xavier Deboffles **Asie Mineure-Mesopotamie Proche Orient**, Ses chronologie, de Maurice Griffé. Paris, 1999, s:234;(Constantinopol); İstanbul, (Bithynie); Bartın ve Zonguldak; (Paphlagonie); Sinop, Cilicie; Adana, Çukurova veMersin, Comagene; Kahramanmaraş,Mitanni; Gaziantep, (Simrina); İzmir, (Mineur Aise); Anadolu, (Brousse); Bursa, (Adalia), Antalya, (Alexandrete),İskenderun, (Damas), Şam diye Latince kökenli isimlerle adlandırmaktaydı

bir işgal bölgesi olarak değerlendirmiş ve işgal kuvvetlerini Sivas hariç buradaki il ve ilçelere dağıtmıştır.

Fransızların işgal haberini duyan Mustafa Kemal Paşa, 26/27 Ekim 1919'da 13. Kolordu Komutanı'na çektiği telgrafta, *“Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesinin engellenmeye çalışılmasını, bu yapılamadığı takdirde, Fransızların bu bölgede barınmalarına imkân bırakılmamak için her çareye başvurulmasını”* isteyen bir telgraf çekmiştir. Fakat Mustafa Kemal'in bu isteği yerine getirilmemiştir.

Ancak Adana Dört Yol mevkiinde ilk meşru müdafaa hareketi yapılmıştır. Bu mevkide ilk saldırısını Türk köylüsü kendiliğinden gerçekleştirmiştir. Bu saldırı milletin vatanı ve her türlü mukaddesatı için mücadele kararlılığının ilk kıvılcımıdır. Bu ilk saldırı, tehlikeli ve bin bir yüzlü Fransız siyasetine sıkılmış olması sebebiyle değerlidir.

1) Kilikya ve Güney Doğu Anadolu'daki Türk Askerî Varlığı

Bu bölgede kendiliğinden Gerilla Savaşı tarzında direniş başlatan Kuva-yı Millîye ve Kuva-yı İslâmî'ye hareketlerini analiz etmeden önce bölgedeki düzenli birliklerin durumuna bakmak gerekir.³⁵⁷

Irak'tan çekilen 6. Ordu'nun lağvı ile 13. Kolordu adını alan kuvvetler Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Urfa bölgelerinde konuşa geçmişlerdi. Kolordu emrinde iki tümenle bağlı birlikleri ve birçok kurum ve depo vardı. Tümenlerden bazı küçük birlikler Cizre bölgesi ile Nusaybin'den itibaren batıya doğru uzanan demiryolu üzerindeki bazı istasyonlarda demiryolu korumasında görevlendirilmişlerdi.

13. Kolordu birlikleri İngilizlerin baskısı ile zorla terhis ettirilmiş, birlik mevcutları çok zayıf bir hale indirilmişti. Piyade taburları 70–80 muharip er mevcudundaydı.

15 Mayıs 1919'da 13. Kolordu'nun kuruluşu, konusu, teşkilatı ve mevcudu şöyleydi:

Kolordu Karargâhı 1 Mart 1919 akşamı Diyarbakır'a intikal etmişti. Kolordu Komutan Vekili Kurmay Albay Ahmet Cevdet Bey'di. Kolordu Karargâhı ve Bağlı

³⁵⁷Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayını, **Türk İstiklâl Harbi, IV. Cilt Güney Cephesi, İngilizlerin ve Fransızların Güney Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri**, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s: 123

Birlikleri Diyarbakır'da, Birinci Süvari Alayı Karargâhı ve iki bölümü Urfa'da, bunlardan bir takım Suruç'ta, alayın diğer iki bölümü ve ağırlıkları Siverek'te, 12. süvari alayı Malatya'da, bir bölümü Adıyaman'da, bir topçu bataryası Elazığ'da, Kolordu Topçu Taburu Diyarbakır'da, uçak bölümü kısmen Diyarbakır, kısmen İzzetpaşa'da, Bir otomobil bölümü Hanik'te, diğer otomobil kolları Mardin'de konuşlanmıştı.

13. Kolordu'nun iki tümeninden biri olan 2. Tümen, Tümen Komutanı vekili Yarbay Ali Bey'in komutasında tertiplenmişti. Tümen karargâhı Savur'da, 18. Alay, 1. Alay ve 6. Alay Siirt, Beşiri, Hasankeyf ve Savur'da, tümen süvari bölümü Mardin'de, tümen topçu alayı Savur'da, bir kısım silahları da depolara konulmak üzere Diyarbakır'a gönderilmişti. Diğer birliği ise 5. Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Kenan Beydi. Tümen Karargâhı Mardin'de, tümen'in 14 üncü ve 24. Alayları Mardin, Diyarbakır, Şenyurt, Cizre, Nusaybin, Telebyaz'a dağıtılmıştı.

Tümen süvari bölümü Viranşehir'de, 2. Topçu Alayı'nın 1. Sahra Taburu Malatya civarında, fazla silahları Diyarbakır ve Osmaniye depolarında depolanmış durumda idi.

Mondros Mütarekesi gereği azaltılmış ve dağıtılmış durumda bulunan bu kolordunun mevcudu, 548 subay ve astsubay, 4.255 er, 2.389 hayvan, 5.737 tüfek, 403 kılıç, 27 toptan ibaretti. Kolordu silah bakımından çok iyi durumda olmasına rağmen, terhisler dolayısıyla er mevcudu çok eksikti. Güney Cephesi'nde çalışan uçak yok ve deniz kuvveti de bulunmuyordu.³⁵⁸

Fırat Nehri'nin batı bölgesine gelince, Mondros Ateşkesi hükümlerine göre Osmanlı orduları, İtilaf Devletlerinin baskıları karşısında Adana bölgesini en kısa zamanda terk etmek ve İç Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmıştı.

2. Ordu Karargâhı ile 12. Kolordu Konya'ya, 20. Kolordu Ankara'ya, 3. Kolordu Sivas'a çekilmiş bulunuyordu.³⁵⁹

Birliklerin Adana bölgesini boşaltmaları büyük güçlüklerle yapılıyordu. 1918 yılı Aralık ayının ilk haftasında havaların bozulması ve devamlı yağmurlar yağması Toroslar'a doğru yapılmakta olan yürüyüşü güçleştiriyordu. Güçlüklerle rağmen yapılan ciddi çalışmalarla 26 Aralık 1918'de Pozantı'ya kadar Adana ili 2. Ordu birlikleri tarafından boşaltılabilmişti.

³⁵⁸T.S.K. Yayını, **T.B.M.M. Dönemi**, s:89

³⁵⁹T.S.K., **Türk İstiklâl Harbi IV. Cilt Güney Cephesi...**,s:149

Tabii ki Kilikya ve Güney Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle, hızla Kuva-yı Millîye, yani yerel milis kuvvetleri oluşturulmaya başlanmıştı.

1919 yılında, Sivas Kongresi'nde atılan ilk adımlarla örgütlenme çalışmalarına geçilmişti. Mondros Ateşkes'inden sonra Toroslar bölgesinde, Kayseri'de Millî Mücadele'nin oluşturulmasında hizmeti geçen Tekelioğlu Sinan Bey(Paşa), Heyeti Temsiliye başkanı Mustafa Kemal'den aldığı direktif üzerine çalışmalarına hız vermiştir.

Kıyafet değiştirerek kasaba kasaba, köy köy dolaşarak halkı Fransızlara karşı Millî kuvvetlere katılmaya çağırdılar. 11. tûmenden alınan cephaneye ve toplanan 100 kişilik kuvvetle 22/23 Mart 1920'de Maden'e gelindi. Burada emrine verilen iki subay ve katılan 20 süvariyle biraz daha güçlenmiş olarak 25 Mart'ta Adana il sınırına varıldığı zaman, hemen hemen her yerde Millî kuvvetler teşkiline başlanmıştı.

Bu dönemde yapılan yeni bir düzenlemeyle söz konusu Batı Kilikya Cephesi; Tarsus Grubu, Merkez grubu, Seyhan grubu ve Kurttepe grubu olarak dört gruba ayrılır. Tekelioğlu Sinan Bey'e ait olan bölge ise Tarsus çayı doğusundan Kozan şosesine kadar uzanmaktaydı. Karargâhı ise Çeçeli (Karaisalı)'deydi. Bu birliğe bağlı grupların ise asker sayısı toplam 1.500 erbaş-erden ibaretti.³⁶⁰

Silifke ve Mersin bölgesinde; askerlik şube başkanı Binbaşı Emin, Silifke bölgesinde Millî kuvvetlerin örgütlenmesiyle görevlendirildi. Sinan Bey'e ait bölgenin batısında Millî Kuvvetler Komutanı oldu. Örgütlenmeyi pek kısa zamanda gerçekleştiren Binbaşı Emin, bölgedeki Ermeni çetelerinin etkinliklerine engel olduğu gibi Fransızların Mersin batısına geçmesini de önlemişti.

Osmaniye bölgesinde; Fransızlar, işgalinde bulundurdıkları Osmaniye Kasabası'nda da diğer yerlerde olduğu gibi yerel hükümet işlerine karışıyorlar ve işkence yapıyorlardı. Bunlara karşı koyabilmek için buralarda da ulusal örgütlenmeye hız verildi. Osmaniye, Haruniye, Yarpuz, Bahçe/İslâhiye bölgesinde Millî, kuvvetler teşkiline başlandı ve geliştirildi. Kasaba Merkezi'nde sayıları 25–50 arasında değişen beş müfreze kurulmuştu.

³⁶⁰Keser, s:373

Kasaba dışında da bulundukları yerlerin adını taşıyan 18 müfreze teşkil edildi. Bunlardan birkaçının bir araya getirilmesiyle sayıları 25–100 arasında değişen gruplar oluşturulmuştu.

Osmaniye bölgesinde kurulan müfrezelere Türk kadınları da katılmış olup bunlardan Yanıkkışla ve Karayegün Köyleri halkının oluşturduğu “*Kırmızı Müfreze*” denilen kuvvetler çok ünlüydü.

Burada takviyeli bir bölükten fazla Cezayirli Fransız kuvvetine katılmış olan Ermenilerin, Türkler’e karşı ortaklaşa sürdürdükleri hazırlık faaliyetlerini yakından izlemekte olan Maraş yurtseverleri; birleşerek aralarında sekiz kişilik bir kurul seçmişlerdi. Daha sonra bunun sayısını 35’e çıkarmışlardır. 29 Kasım 1919’da kent 10 semte bölünerek, her semtte birer Şube Kurulu ve bunların başkalarından oluşan bir de Merkez Kurulu teşkil edilmiştir.

Kurullar bölgede mevcut silah ve cephaneyle silah kullanabilecek erkeklerin kayıtlarını düzenliyor, sayılarına göre bu erleri guruplara ayırıyor, her guruba komutan olarak bir çavuş ve iki onbaşı atanıyordu. Her dört grup birleştirilerek gruplar komutanlığı oluşturuluyor, bunların komutanları, yedek subaylardan ya da söz geçirebilecek kimselerden seçiliyordu.

Antep’te (Gaziantep); Mustafa Kemal ile bağlantı kuran Antepliler, önce “*Cemiyeti İslâmiye*” adında bir cemiyet kurmuşlar ve Mustafa Kemal’in direktifiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alan bu cemiyet, örgütlenme çalışmalarını sürdürmüştür.

Urfa’da; Jandarma komutanı Yüzbaşı Saip’in girişimiyle, 29 Aralık 1919’da Urfa Millî Kuvvetler örgütü kurulmuştu. Bundan sonra bölgedeki aşiretlerle temas başlamış, hepsinden olumlu yanıtlar alınmış ve özellikle Aneze Aşireti Başkanı Hacim, bütün gücüyle kutsal amaç için çarpışmaya hazır olduğunu bildirmişti.³⁶¹

Yüzbaşı Ali Saip, Fransızların takibinden kurtulmak için Diyarbakır’a gitmek zorunda kalınca, Urfa kurulu, aşiret başkanları ve bölgedeki kolordu komutanlıklarıyla bağlantıyı sürdürerek, örgütlenmeyi daha iyi bir biçimde gerçekleştirmişti.

Kilis’te Mustafa Kemal’in 22 Eylül 1919 tarihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin çalışmalarıyla Kurtuluş Savaşı’nın başlamış olduğu hakkındaki

³⁶¹ Keser, s:372

bildirisine uyan Kilisliler, önceden kurdukları “*Cemiyeti İslâmiye’yi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” ne çevirerek faaliyete geçmişlerdir.

Mustafa Kemal tarafından Yüzbaşı Polat, önce Maraş’a buradan da Kilis’e gönderilmiştir. Bölgede Kuva-yı Millîye’yi kurmuştur. Ne var ki Fransız kontrolü yüzünden buradaki örgütler, bir süre etkinlik gösterememişlerdir.³⁶²

2) Anadolu’da Bulunan Fransız Ordusundaki Müslüman Sömürge Askerleri (Türk Kaynaklarına Göre)

Fransızlar, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından hemen sonra ülkenin güney bölgelerini işgal etmeye başlamışlardı. 11 Aralık 1918’de Fransız subayları idaresinde çoğu yerli kaçkın Ermenilerden mürekkep olmak üzere Fransız askerî üniforması giymiş olan 400 kişilik bir müfreze Dört Yol’a girmişti. 17 Aralık 1918’de 500 kişilik Afrikalılardan oluşan bir karma birlik de Mersin’e çıkmıştı.³⁶³

Fırat’ın doğu bölgesinde İngilizler ve Adana bölgesinde de Fransızlar vardı. İngilizlerin birisi Irak’ta diğeri Bağdat bölgesinde olmak üzere iki, Fransızların da Adana, Kilis, İskenderun bölgelerinde iki tümenleri vardı. İngilizlerin Musul bölgesinde 18. Hint Tümeni vardı. Bu tümen 54, 55 ve 56. Tugaylardan kuruluydu. Bu tugaylardan İmadiye ve Zaho’da birer piyade taburu vardı. Makineli tüfek ve topçu erlerinin hepsi İngiliz, piyade erleri Hintli, Müslüman ve Mecusi idiler. Zebra ve Akra tarafında 300 kadar Nasturi İngiliz askerî vardı.³⁶⁴

Şubat 1919’da üç Hintli ve bir de İngiliz Alayı’ndan kurulu bir kuvvet Adana’ya girmişti. Ayrıca Amanos ve Toros tünellerinde çalıştırılmak üzere, altı bin Hintli işçi getirilmişti. İngilizler, 6.000 Hintliyi demiryolu boyundaki karakollara yerleştirmişti. Bu Müslüman Hintliler, yol üzerindeki Müslüman köyleri Ermeni saldırılarına karşı korumaya çalışmışlardır.³⁶⁵

17. Hint Tümeni Bağdat’ta bulunmaktaydı. Daha önce burada bulunan 14. Hint tümeni İran’a gönderilmişti. Telhazeke, Telbeyaz ve Birecik’te bir tabur vardı. Maraş’ta bir Hint Süvari Alayı, Antep’te 5. İngiliz Tümeninden topçu ile takviyeli 3. Süvari Tugayı, Urfa’da 51. Tümen’den bir tabur vardı. Bunların yanında Ermeni gönülleri de bulunmaktaydı.

³⁶²T.S.K., Yayını, **T.B.M.M Dönemi.**, s:121-125

³⁶³Keser, s:373

³⁶⁴T.S.K., Yayını, **Türk İstiklâl Harbi IV. Cilt Güney Cephesi.**, s:151

³⁶⁵Yakar, s:38, s:401

Mütareke üzerine İngilizler'in Suriye bölgesinden çekilmesinden sonra, bu cepheyi teslim alan Fransız kuvvetleri, önce Suriye'yi sonra da Adana kesimini işgale başlamışlardı.

Şark Orduları Başkomutanlığı'na atanmış olan General Gouraud, işgalden sonra Fransa'nın nasıl bir siyaset izleyeceği konusunda İngiltere'nin Observer gazetesine verdiği demeçte şunları söylemiştir:

“Ben Doğu'ya, bir nevi Fransız idaresini ve hâkimiyetini tesis için gitmiyorum. Görevim belli bölgedeki İngiliz birlikleri yerine, Fransız kuvvetlerini yerleştirmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif yerlerinde “Sulh Konferansı'nın” sonucu belli oluncaya kadar asayişini temin etmektir. Böyle bir görevin ciddi siyasi sorumluluk gerektirdiğini biliyorum. Kilikya'da ve Suriye'de Fransız kuvvetlerinin olması, burada yaşayan Müslüman halkın elinden serbestiyetlerin alınacağı anlamına gelmemektedir. Müslümanlar da böyle bir anlayışın meydana gelmesi çok üzücü bir durum olacaktır.”

Gouraud, Paris'te verdiği başka bir beyanatta da, Suriye ve Adana havalisindeki durumun, Cezayir, Tunus ve Fas ile kıyaslanmayacağını, ancak askerî birliklerin değişmesinin kesinlikle gerektiğini, bunun da daha çok İngiltere'nin isteği üzerine gerçekleştiğini belirtmişti. General Gouraud'nun bu demeçleri olumlu bir intiba uyandırmış olmasına rağmen, işgal sırasında ve daha sonra, Fransız kuvvetlerinin icraatı tamamen aksi yönde gelişmiştir. Ermenilerin bölgedeki Türklere tecavüzlerine göz yummak, hile ve desiselerine alet olmak yanında, Fransızların kendileri de, Türklere zulüm ve işkence hareketlerine bizzat katılmışlardır.³⁶⁶

17 Aralık 1918'de nakliye vapuruyla Mersin'e 1.500 Fransız askerî gelmiş ve bunlardan ilk gün 30 subay 500 asker karaya çıkarılmıştı. Karaya çıkarılan askerler arasında birçok Ermeni askerinin de olduğu anlaşılmıştı. 18 Aralık 1918'de bir Fransız yarbayı trenle Mersin'den Adana'ya gelmişti. İkinci kafil olarak Afrika avcı alayından iki süvari bölüğü ve hemen bunların arkasından da 412. Piyade Alayı Adana'ya sevk edilmişti.

Fransızlar Fas, Cezayir, Senegal ve Tunus gibi sömürgelerinden çok fazla sayıda Müslüman asker getirmişlerdi.³⁶⁷ Sırasıyla; Mülga Afrika Taburu'nun Cezayir, Tunus ve Fas Müslümanlarından Fransa vatandaşı, 156 nefer ve iki teğmen

³⁶⁶ Kemal Çelik, **Mili Mücadele'de Adana ve Havalisi(1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993, s:93

³⁶⁷ Çelik, s:49,

mevcuttu. Bunlardan Türkiye’de kalmak arzu eden 25 neferin amele maaşıyla şimendifer işlerinde istihdam edilmek üzere Hat Komiserliği emrine verilmişlerdi.³⁶⁸

Uzunköprü istasyonunda bulunan Hudut Kontrol Zabıtlığı’ndan alınan bilgiye göre, 23 Temmuz 335 (1919) tarihinden 10 Teşrinievvel 335 tarihine kadar 673 zabıt ve 23.057 nefer Fransız efradı, Kuleli Burgaz yoluyla Dersaadet’e geçmiş ve aynı müddet zarfında 353 zabıt ve 9.885 nefer Fransız kuvveti de hudut haricine çıkmıştır.

Edirne Vilayet-i dâhilinde Gelibolu’da 200 neferlik Fransız Senegal sömürge askerî vardır.

Hadımköy ve Uzunköprü istasyonları arasında hat muhafazasına memur olan karargâhı Lüleburgaz’da bulunan Yunan taburunun yerli Rumlarla da takviye edilmiş mevcudu takriben 1.200 neferden ibarettir.

Karaağaç’a takriben 4.000 neferlik Tunus, Fas ve Cezayirli Fransız piyade müstemleke efradı ile ayrıca Fas süvari alayı gelmişti.³⁶⁹ İngilizlerin Hintli Müslüman askerleri gibi, Fransızların da getirdikleri bu Müslüman askerler Halife’ye başkaldıran dinsizlerle savaşacaklarına inandırılmışlardı. Ancak ezan okunduğunu duyduktan ve camilere gidip namaz kılan halkı gördükten sonra Müslümanlar ile savaşmak üzere getirildiklerini anladılar. Ayrıca bu Müslüman askerlerin Türklere karşı özel bir düşmanlıkları yoktu. Bu da şehirdeki Ermeni baskısının artmasını bir ölçüde önlemişti

Bu arada gittikçe artan direnişler Fransızların telaşını arttırmıştı. Her taraftan gönüllü olarak Rum ve Ermeni asker toplamış ve bunları Maraş ve Ayıntab’a sevk etmişlerdi.³⁷⁰

Mersin’e çıkardığı Cezayir askerinin bir kısmı Pozantı ve Adana civarındaydı. Fransızların başka kuvveti yoktu.³⁷¹

Fransızların Maraş’ta 30 Fransız, 19 Senegalli, 97 Tunus ve Cezayirli olmak üzere 146 nefer esiri vardı.³⁷²

Maraş’ta Amerika hastanesinde, Cezayirli 35, Ermeni 4, Senegalli 17, toplam 155 Fransız esirinin mevcuttu.³⁷³ İki küçük zabıt olmak üzere Kilis’teki düşman karargâhından 4 Cezayirli asker, kaçarak Kuva-yı Millîye’ye ilhak eylemiştir.³⁷⁴

³⁶⁸ İSH, Kutu:3, Gömlek: 24, Belge:24-1

³⁶⁹ Fon : 030-10-00-00-Kutu : 229_Dosya : 543, Sıra . 2

³⁷⁰ İSH, Kutu:41, Gömlek:90, Belge:90-1

³⁷¹ İSH, Kutu:41, Gömlek:90, Belge:90-1

³⁷² İSH, Kutu:55, Gömlek:56, Belge:56-5

³⁷³ İSH, Kutu:55, Gömlek:56, Belge:56-6

³⁷⁴ İSH, Kutu:576, Gömlek:163, Belge:80163-1

Adana Cephesi karşısında bulunan Fransız firkaları hemen hemen yarı yarıya³⁷⁵ düşmüş, Bekir Rıfat Bey'in ifadesine göre Almanya'da bir iltica kanunu tertip edilmiştir. Bu kanun mucibince Fas, Cezayir, Tunus, Hint, Mısır Müslümanlarından Almanya'ya iltica etmesi tahmin edilmiştir. Fransızlar, bu kanundan dolayı fevkalade telaşa düşmüşler ve şiddetle engellemeye çalışmışlardır.³⁷⁶ 27 Şubat'ta Adana ve İstanbul'dan özel olarak Mersin'e 600 Cezayirli asker getirilmiştir.

İtalyan işgali altındaki mıntıklarda Kuva-yı Millîye'nin muhalefette bulunmaması, Yunanlılar aleyhindeki harekâtın, İtalyan teşviki ve müsamahası neticesi olduğu konusunda Yunanlılar, şikâyetle bulunmuşlardır.³⁷⁷

Karaağaç'ta bulunan Fransız Cezayir Sipahi Süvari Alayı'nın Sofya'dan gelen Fas Sipahi alayı ile tebdil edilmek üzere 16 Teşrinisani'de Dersaadet'e sevk edilmiştir.³⁷⁸ Cezayirli yahut Tunuslu olmak üzere 33 savaş esiri, birkaç ay Bursa'da ikamet ettirilmiştir.³⁷⁹ Kayseri ve Talas'a nakil edilen tahminen altmış kadar Fransız'dan mürekkep sivil esirden çoğunluğu Cezayir, Beyrut veyahut Lübnan ahalisi vardır.³⁸⁰ Güney cephesindeki Fransız kıtaatından çeşitli tarihlerde firarla Türk ordusuna iltica ve iltihak eden, esir garnizonlarında ikame ve iskân ettirilmekte olan Cezayirli İslâm Mültecilere³⁸¹, kendi isteği ile düşman saflarından firarla din kardeşleri arasına katılan Müslüman efradın, bu gibi İslâm Mülteciler hakkında mezkûr tâlimatnamede bir kayıt mevcut olmamasından dolayı maaştan mahrumiyetleriyle zaruret içinde bırakılmalarının İslâm'a uygun olmadığı belirtilmiştir.³⁸²

Cenup cephesindeki Fransız birliklerinden çeşitli tarihlerde firaren Müdafaa-yı Millîye ordusuna katılan Kayseri ve muhtelif esir garnizonlarında iskân ettirilen Cezayirli İslâm mültecilerinin³⁸³ Tabiiyet-i Osmaniye'ye kabulünü istida eyleyen 45. Fransız Fırkası'nın birinci alayının beşinci taburunda Mülazım-ı Sâni Cezayirli

³⁷⁵ Fransa'nın Kilikya ve Güney Doğu Anadolu'daki birliklerinin % 60 ından fazlası renkli birliklerdir. Bunun bir göstergesi de 1921 yılında Ankara antlaşmasından sonra yapılan esir değişimindeki rakamlardır. Bir çok esirin Türkiye'ye iltica ettiğini de göz önüne aldığımız da 348 Fransız ve 147 Cezayirli esir Fransızlara 3'ü Subay 155 Türk esir karşılığında teslim edilmişti.

³⁷⁶ İSH, Kutu:646, Gömlek:51, Belge:51-1

³⁷⁷ İSH, Kutu:672, Gömlek:191, Belge:191-1

³⁷⁸ Osmanlı Arşivi: DH-ŞFR. vesika aded 1/Dosya Nu: 104/Vesika Nu: 285

³⁷⁹ Osmanlı Arşivi: HR.SYS.Dosya Nu: 2228, gömlek Nu: 22/belge aded 3,varak adedi4

³⁸⁰ Osmanlı Arşivi: HR.SYS.Dosya Nu: 2230/gömlek Nu:15 belge aded 2/ varak adedi 4

³⁸¹ Fon no: 030_10_00_00_Kutu Nu: 55_Dosya Nu:: 362, Sıra Nu. 3

³⁸² Fon no: 030_10_00_00_Kutu Nu: 55_Dosya Nu:: 362, Sıra Nu. 3

³⁸³ Fon no: 030_10_00_00_Kutu Nu: 55_Dosya Nu:: 362, Sıra Nu. 3.3

Mehmet Efendi Bin Ömer Mahza, dinî inançları dolayısıyla bir makineli tüfek yirmi beş tüfek ve on beş neferle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne iltica etmişlerdir.³⁸⁴

Bu askerlerin bir kısmı, Osmanlı askerine, Türk ve Müslüman askerlerine karşı savaşıacağını biliyordu. Fransızlar, sömürge askerlerinin bir kısmını, Çanakkale'de Halife'yi kurtarmak için yalanlarıyla bir süreliğine savaştırmışlardır. Ancak Anadolu coğrafyasında bunun doğru olmadığını anlamayan kalmamıştır.

Bu askerlerden cepheye zorla getirilenlerin yanında, menfaat için gelenler ve gönüllü olanların da küçümsenmeyecek miktarda olduğu unutulmamalıdır. Daha doğrusu Fransızlar tarafından bütün usullerle askere alınanlar karma hale getirilmiş ve bu şekilde kullanılmıştır. Senegalliler ve Cezayirli askerlerin askere alınma halleri, belgeler ve fotoğraflar üzerinden incelendiğinde, sömürge askerlerinin tam anlamıyla kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Suriye İşgal Ordusu Komutanı General Hamelin³⁸⁵, Adana'ya 18 Aralık 1918'de büyük bir törenle girmiştir. Mersin, Tarsus, Yenice, Adana, Pozantı, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe ve İslâhiye'ye Fransızlar yerleşmişlerdir. İskenderun ve Kilis, Mütareke'den sonra işgal edilmiştir.

Mavi mıntıkada Fransızlar, Senegalli ve Cezayirli 300.000 kadar cengâver askerden oluşan bir ordu birliğiyle bu bölgenin işgalini rahatlıkla yapabileceklerini, Kuva-yı Millîye'nin merkezine yaklaştıkça tehlikenin artabileceğini, 29 Ekim 1919 tarihli *Le Matin* gazetesinde yazmışlardır.³⁸⁶

Birinci Doğu Tümeni Komutanı General Dufieux,³⁸⁷ Kurmay Başkanı Binbaşı Hassler'di. Bu tümenin 17. ve 18. Alayları Adana bölgesine gelmiştir. Bir süre sonra tümen başka alaylarla da takviye edilmiştir.

Fransız birlikleri ki bir kısmı Ermeni askerî, bir kısmı da Afrikalı askerlerden oluşmaktaydı. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'da birçok kilit noktayı ele geçirmiştir. Fransız askerleri hareketli ve değişken olmakla birlikte, konuş kuruluğu şöyleydi:

³⁸⁴ Fon no: 030 18 01 01 Kutu Nu: 4 Dosya Nu: 44, Sıra Nu. 1

³⁸⁵ General Jules Camille 1866-1938 yıllarında yaşamıştır. General rütbesine haiz bir askerdir. Hamelin, Fransa'nın sömürge ülkelerinde uzun yıllar görev yapmıştır. Bukonuda ve sömürgebölgelerinde tecrübesi olan komutanlarından biridir. Ancak Adana bölgesi onun kariyeri için olumsuz sonuçlanmıştır.

³⁸⁶ Celik, s:92

³⁸⁷ General Dufieux; Adana Bölgesi'nde Millî Mücadele döneminde Türklere karşı savaşmış ancak Milis Kuvvetlerkarşısındabaşarılı olamamış bir generaldir.

1. Doğu Tümen Karargâhı, 21. ve 22. Piyade Alayları ile 442. Topçu Alayları ve Tümen Ağır Topçu Taburu ile Süvari Bölüğü Adana'da, 7. Süvari Alayı Karargâhı Adana'da olup bölüklerin çoğu piyade birliklerinin emrine varılmıştı.

17. Piyade Alayı Tarsus'ta, 18. Piyade Alayı Mersin'de, İslâhiye, Bahçe, Ceyhan ve Pozantı'da idi. Genel olarak bu tümene ait takviyeli birer tabur bulunmaktaydı. İstihkâm taburu ile tank, muhabere, uçak ve bando bölükleri Adana'da olup gerektiğinde takviye için birliklere gönderiliyordu.

Ayrıca Kilis ve İskenderun'da devamlı olarak değişen birlikler vardı. Tümenin ikmal kolları birliklerin emrine verilmişlerdi.

Fransızlar, 1. Doğu Tümeni birliklerini Mersin'den Urfa'ya ve Telbeyaz'a kadar geniş bir bölgede dağıtmak zorunda kaldığından, her yerde zayıf bir halde bulunuyorlardı. Bu sebeple Suriye-Kilikya Fransız Başmüessili ve Doğu ordusu Başkomutanı General Gauroud,³⁸⁸(Fransız Yüksek Komiseri General Gauroud ve Lord Curzon'a göre Kilikya'daki Fransız birliklerinin büyük çoğunluğu beyaz askerler değildir. Bir kısmı Ermeni, en büyük bölümü renkli yani siyah askerler ile Kuzey Afrikalı Müslüman sömürge askerlerdir. Bunların yerine vurucu gücü yüksek Fransız metropol askerleri getirilmesi daha doğru olabilirdi. 26.000 civarında olan General Gauroud emrindeki Fransız birliklerinin üçte biri Fransız, geri kalanı ise Cezayirli ve bölgeden toplanan Ermenilerdir.³⁸⁹ Bu durumu takviye etmek için Şubat 1920'de Suriye'de bulunan ve General Lamot komutasındaki 2. tümeni, İskenderun, Antep ve Fırat'ın doğusunda kullanılmak üzere Kilis'e göndermişti. Bu tümen, Adana bölgesi Fransızlar tarafından boşaltılınca kadar burada kalmış ve Adana bölgesinde iki tümen bulundurulmuştu. Ayrıca Antep bölgesi, 1920 yılı Kasım ayı başında 4. Fransız Tümeni ile de takviye edilmişti. Fakat yalnız Antep harekâtına katılan 4. Tümen bir süre sonra tekrar Suriye bölgesine alınmıştı.

Adana bölgesine Fransızların 156. ve 127. Tümen Karargâhları ile bazı birlikleri de gelmişti. Bu birlikler kısa bir süre için bu bölgede kalmışlar ve bir süre

³⁸⁸Henri Gouraud, 17 Kasım 1867'de Paris'te, Grenelle Sokağı'nda doğmuştur. 1946 yılında ölmüştür. General Gouraud Sudan, Fas ve Çanakkale Harekâtlarına katılmış ve 1915 yılında Fransa'nın Doğu Kuvvetleri Komutanı olmuştur. Daha sonra 4.Ordu Komutanlığı ve Suriye Yüksek Komiserliği yapan Gouraud'nun son görevi ise Paris valiliği olur. Ayrıntılı bilgi için bk. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. Ankara, Temmuz 1983, s:371. Ayrıca Bk. Bergeron, Cayrol -Tome Seizieme, **Dictionnaire de Biographie Française**, Paris- VI, Respail 87-1985, s:770-772.

³⁸⁹Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, **1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum** (25-27 Ekim 1999 -İstanbul) Ankara Genelkurmay Basım Evi, 2000, s:261. **Türk İstiklâl Savaşı Batı Cephesi (4 Eylül 1919- 9 Kasım 1920))**II nci Cilt 2 nci Kısım, , Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s:35

sonra Suriye'ye gönderilmişlerdir. Adana bölgesinde ise devamlı olarak 1. Tümen birlikleri bulundurulmuştu. 2. Tümen de Kilis bölgesinde idi. Fakat bu tümenin birlikleri de çoğunlukla Halep kesimindeydi. Böylece Suriye ve Adana bölgesinde bulunan Fransız birlikleri çoğu kez yer değiştirmekte ve nerede kritik bir durum meydana gelirse oraya gönderilmekteydi.

Ayrıca Adana, Maraş, Saimbeyli, Urfa, Zeytin, Şar, Kozan ve Osmaniye'de toplam 1.000–1.500 kadar Fransız üniforması giydirilmiş Ermeni askerî vardı. Bir kaynağa göre bu sayı, 1.970'tir.³⁹⁰

İngiliz ve Fransızlar hava kuvvetleri yönünden üstün durumdaydı. Kıyı kesimlerinde Deniz kuvvetleri de etkin durumdaydı. Türk ordusunun güney bölgesinde ne deniz ne de hava kuvveti vardı.

17. Senegalli Avcı Alayı, 1 Nisan 1919'da Cezayir'de, Albay Debieuvre tarafından kurulmuştur. 1919 yılında, Türkiye genelinde 24 tabur Cezayirli, 12 tabur Senegalli ve 9 tabur Fransız birliği vardı.

Suriye, Güney Doğu Anadolu, Çukurova ve Toros dağlarının güneye bakan yamaçlarını (Kilikya'yı) içine alan bölge, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızların işgaline uğramıştı. Doğu ordusunun dört tümeni vardı ve genel Karargâhı Beyrut'ta konuşlanmıştı. Fransız ordusunun Birinci Tümeni Adana'ya yerleştirilmişti. Çukurova'yı güya zapturapt altında tutacak olan bu tümenin komutanı General Dufieux idi. Söz konusu tümen aşağıdaki alay, tabur ve bölüklerden oluşmuştur:

Tabloda yer alan bilgilerde önemli eksiklikler vardır. Bazı birliklerin Millîyetleri belirtilmemiştir. Senegal askerleri zorunlu askerlerdir. Bu askerlere paralı askerler denmiştir. Tümen kademesi ve tümenlerin numarası verilmemiştir. Cezayir, Tunus ve Fas askerleri gözükmemektedir.

Selahattin Sert isimli araştırmacıya göre; Fransızlar tarafından bölgeye, bir tümen kadarı Ermeni askerî, iki tüm Senegal ve Cezayirli askerlerden oluşan toplamda üç tümenlik birlik getirmiştir.³⁹¹

³⁹⁰ Keser., s:414

³⁹¹ Sert, s:42-43

Alaylar:	Taburlar:	Bölükler:
Legion d'Orient (Ermeni Alayı) üç tabur 412. Piyade Alayı 17. Alay (Senegalli paralı askerleri) 18. Alay (Cezayirli paralı askerler) 21. Piyade Alayı 22. Piyade Alayı 7. Süvari Alayı	442. Topçu Taburu 1. Ağır Topçu Taburu 1. İstihkâm Tabur	2 Süvari Bölüğü (5'inci Afrika Alayı'ndan) 1 Tank Bölüğü 1 Muhabere Bölüğü 1 Uçak Bölüğü 1 Bando Bölüğü

Tablo 5:Fransız Sömürge Tümeni'nin kuruluşu

Görülen o ki, bir alay Ermeni, bir alay saf Fransız askerî ve bir kısmı karışık, toplam 4 tümen, daha Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz Suriye ve Akdeniz bölgesine çıkmıştır. Daha sonradan iki tümen kadar kuvvet bölgeyi takviye etmiştir. Tabii bu birlikler, Suriye ve Kilikya arasında hareket halinde olmuşlardır.³⁹²

Fransızlar, İstanbul, Çanakkale, Adana ve İskenderun bölgelerinde büyük kuvvetlerle yer almışlardır. İstanbul'da 122. Fransız tümenine bağlı olarak 1.800 er, 30 top ve 91 makineli tüfekleri bulunmaktaydı. Çanakkale Boğazı'nın Rumeli yakasında iki alayları, Zonguldak'ta bir tabur ve Balıkesir-Bandırma-İzmir demiryolu boyunca, hat koruma görevinde bir buçuk taburları bulunuyordu. Adana ve İskenderun bölgelerindeki Fransız kuvvetleri ise bir tümene yakındı. Maraş, Gaziantep ve Urfa bölgesinin İngilizlerden devir alınmasından sonra (Kasım 1919) Fransızlar, buraları takviyeye başlamışlar ve 1920 başlarında kuvvetlerini üç tümene çıkarmışlardır. Ayrıca bir kısmı Edirne'de, bir kısmı Batı Trakya'da olan bir tümenleri daha vardır.³⁹³

Fransızlar 13 Ağustos 1920'de 1 tümen, 4 alay, her alay üçü piyade ve biri makineli olmak üzere 4 tabur, piyade taburları biri otomatik tüfekli olmak üzere 4 bölük, her süvari taburu, üçü kılıçlı, biri otomatik tüfekli olmak üzere 4 bölük, 4 bölükten oluşan makineli tüfek taburu, her piyade bölüğünün mevcudu ortalama

³⁹²Fransa'nın Güneydoğu Anadolu ve Kilikya'daki askerî varlığıyla ilgili Fransız arşiv belgeleri ve basılı eserlerinde farklılıklar çelişkiler vardır. Bu çelişkilerde anılan bölgeye sürekli birlik kaydırılması yapıldığından ve birlikler stabil olmadığından farklı zaman dilimlerinde farklı sayılar zikredilmesi anlaşılabilir.

³⁹³T.S.K., yayını, **Türk İstiklâl Savaşı Batı Cephesi**, ATASE, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1991, s:35

140 erdir. Bu bölükler 11 otomatik silah taşırlar. Her makineli tüfek bölüğü 150 er ve 8 makineli tüfekten meydana gelmiştir. Ayrıca Adana’da 4 piyade alayı ve süvari alay karargâhı, 1 istihkâm bölüğü, Misis’te bir piyade taburu, Tümgeneral Julien Dufieux emrinde 20 top, çok sayıda makineli tüfek, 5 zırhlı otomobil, tank ve uçaklar bulunmaktaydı.

5. Fırka Komutanı Cevdet Bey tarafından 2 Ocak 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye ve 20. Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen mesajda da “*Gouraud’nun 30.000 kişilik Kuva-yı işgalîyesinin kısmi azamî Beyrut’a, kısmi cüzisi Mersin’e çıkarılmışken, Beyrut’a çıkarılanların kısmi azamîsi tekrar Mersin’e nakledilmiştir.*” Denilmektedir. Adana Vilayeti’nde 156. Fransız fırkası vardı. General Gouraud’un 12 Mart 1920 tarihli mesajına göre durum bu şekildeydi.³⁹⁴

Yani bir başka deyişle bu raporlardaki asker sayıları, Fransız askerî varlığının onda birini ancak yansıtmaktadır. Adana’da Fransız askerî varlığının en az yarısının Cezayirli askerî efradı olduğu bir gerçektir. Zaten Fransız Savunma Bakanlığı’ndaki belgeler de bunu kanıtlamaktadır. Tüm Türkiye için Fransız askerî varlığının yarıdan fazlası, yani en az yüzde altmışı Magrip ve Senegalli Müslüman askerler olduğu yönündedir.³⁹⁵

Müslümanlar, Fransa için canlarını vermek ve Almanlara bir an önce haddinî bildirmek amacıyla askere alınmışlardır. Sömürgeciler tarafından öldürülmemek ve aç bırakılmamak için, sözü geçen işbirlikçi kanaat önderlerinin teşvikiyle asker olmuşlardır.³⁹⁶ Ancak Fransız birlikleri ve tankları arkada, sömürge askerleri genelde ön saflarda olduklarından kayıpları çok olmuştur.

Fransızların güya güvenip methiyeler düzdüğü Müslüman sömürge askerlerinin azımsanmayacak bir kısmı, zoru görünce birliklerinden firar emiştir. Kaldı ki Almanlar karşısında da başarılı olamamışlar ve Amerikalı askerlerle takviye edilmişlerdi. Fransız Savunma Bakanlığı’nda ki bütün Birinci Dünya Savaşı Askerî dergilerinde bu husus geçmektedir. Ancak takviye gelen asker miktarını 80.000 civarı olarak belirtir. Bu rakam başka bazı Batılı yayınlarda 100 000 olarak geçer. Ancak hiçbirisi gerçeği yansıtmaz. Çünkü iki Batılı kaynakta; Ağustos 1918 tarihinde 550.000; Eylül 1918 tarihinde de 550.000; olmak üzere toplam 1.100.000 civarında

³⁹⁴Keser, s:216

³⁹⁵SHD 7 N 3303,

³⁹⁶Cezayirli İkinici Dünya Savaşı’nda da bağımsızlıklarını bu şekilde kazanacaklarını düşündükleri için ve Fransızlar tarafından bu konuda zorla ikna edildiklerinden aynı B.D.S.da olduğu gibi Fransızlar için asker olarak savaşa girmişleridir.

bir askerî Belçika- Fransa kıyılarında 28 kilometre karelik bir alana indiğinden ve Almanlara karşı bir kısmı siyahlardan oluşmuş Amerikan askerlerinin 53.000 kayıp vererek savaşın sonucunu belirlediğinden bahsetmektedir. Bizce de en doğrusu budur. Neredeyse İkinci Dünya Savaşı'ndaki Normandiya harekâtının bir prototipi, demode bir versiyonuydu.

Fransızlardan korkmayanlar ve geleceklerini Fransa'da görmeyenler, emir komuta ve kontrolün kaybolduğu anlarda, emirleri dinlememe, toplu firar etme gibi eğilimler göstermişlerdir. Özellikle Almanya'nın 1917 yılındaki ağır topçu bombardımanı, gaz taarruzları karşısında, Rus Cephesi'nde, Millî Mücadele'de Türk topraklarında cereyan eden dağınık ve gayri nizami muharebelerde, birliklerinden firar etmiş ya da karşı tarafın yetkililerine giderek teslim olmuşlardır.

Fransa'nın Kilikya'daki esirlerine ait belgeler ve Türkiye'de yaşayan Magriplilerin beyanatları, bu Müslüman sömürge askerlerin %10-15 kadarının Türk tarafına geçmiş olabileceğini göstermektedir. Çünkü esir askerlerden Fransa'ya geri dönen Müslüman asker miktarı yaklaşık 1200 civarındadır. Güney cephesinde dört Fransız tümeninden fazla bir kuvvet bulunmaktadır. Resmî kayıtlarda fazla ölü sayısına da rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Millî Mücadele esnasında Türk tarafına geçişlerin zirve yaptığı, geçenlerin bir kısmının Irak'ta İngilizlere karşı düzenlenen harekâtlarda tekrar karşı tarafa geçtiği görülmektedir. Bu iltica ediyormuş gibi görünenler arasında Yahudi ve Gayrimüslim Cezayirliler de vardır.

3) Kilikya'da Müslüman Sömürge Askerleri (Fransız Kaynaklarına Göre)

Kilikya'da 1919 ve 1921 yılları arasında 156. tümen, 2. tümen, 4. tümen ve İstanbul'daki birliklerden kaydırılan tugaylar grubu olmak üzere 4 tümen, bir de süvari tümeni toplam 73.000 civarı asker vardır.³⁹⁷ Suriye ve Lübnan'da bulunan 1. ve 3. Sömürge Tümenleri, bu rakama dâhil değildir. Tabii bu tümenlerle birlikte birçok bağlı birlik de vardır. Bu tümenler içinde 4.500 kişilik bir Ermeni Lejyon alayı³⁹⁸ ile Fransız metropollerinden gelen beyaz bir Fransız alayı vardır.³⁹⁹

Müslüman askerî birliklerin içlerinde ne kadar Arap, ne kadar Yahudi, ne kadar aldanarak gelmiş, tespit etmek mümkün değildir. Ancak şunu söylenebilir, çoğunluk, zorla askere alınan Afrikalı Müslüman askerlerdedir. Magrip'in Müslüman

³⁹⁷SHD 7N 3101

³⁹⁸T.S.K.,Yayını, *Türk İstiklâl Harbi IV. Cilt Güney Cephesi.*, s:111

³⁹⁹*La France en Cilicie et en Cilicie et en Haute Mesopotomaie aux Confins de la Turquie de La Syrie et de L'Irak (1919-1933)* Edition, Karthala, 75013Boulevard Araogo, Paris, 2007,,s: 21

coğrafyasındandır. Yani 73.000 civarı askerînin en az 45.000 kadarı Müslüman Sömürge Askerleri'dir.⁴⁰⁰

Hamelin, bölgeye birçok renkli/siyahi sömürge birliği göndermişti. Gönderdiği askerî güç bunlarla sınırlı kalmaz. Lejyondaki Ermeni askerlerini bir düzene sokabilmek için daha güvenli bir birliğe de ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu güvenli birlik, 9. Cezayir piyade taburudur. Bölgeye sevk edilmiştir.⁴⁰¹

Kilikya bölgesine 29 piyade taburu, General Gouraud'unun emrinde gelmiştir. Her tabur seferde 2.000, tümenler 15.500 kişiden oluşmaktaydı. Dolayısıyla bu şekilde hesaplanırsa yine yaklaşık karargâh personeli 60.000 kişiden oluşuyordu. Muharebe destek ve muharebe hizmet destek gibi lojistik unsurlar ve havacılık unsurları, bu hesaplamaya katıldığında bu rakam, 65.000 civarına yaklaşıyordu. Bu birlikler Anadolu ve Suriye'ye dağıldığında yetersiz kalmış, sonra takviye edilmişlerdir.

Yaya, öncü ve süvari Magripli askerî birlikler ve Senegalli askerler, Fransız ordusunun tipik figürleridir. Metropoldeki sivillerin olumlu karşılamamasına rağmen, özellikle cephedeki kuvvetler, varlıklarının teminatı gibiydi. Onlar, zayıf ve sömürge memleketlerinden farklı olarak, ölçüsüzce bir umut ve Fransa'nın var olma gücünün delili olmuştur.⁴⁰²

315. tank bölüğü Halep, Antep, Kilis'te, 345. Sömürge Topçu Alayı'nın bir bataryası Halep'te, 19 ve 22. Cezayir Avcı Alaylarının tamamına yakını Antep'te bulunmaktaydı.

Büyük çoğunluğu Müslüman askerlerden oluşan Fransız birliklerinin Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'daki konuşlanma yeri ve birlik kademe bilgisi şöyledir:

- 7. Cezayir Avcı Alayının 1. Taburu Antep, 3. Fas Alayı'nın Zouave piyade birliğinin 1 ve 9' uncu Taburları Halep ve Meydanı Ekbez'de.⁴⁰³
- 3. Fas Sipahi Birliğinin takımları Halep, Antep, Katma ve Meydanı Ekbez'de konuşlanmıştı.

⁴⁰⁰SHD 7 N 3101

⁴⁰¹Keser, s: 338

⁴⁰²Bu Anadolu coğrafyasını zor ve ağır koşullar altında, doğal olarak asker oranı önemli ölçüde takviye edilmişti. İstanbul, Trakya ve Güney ile Güneydoğu Anadolu'da Müslüman sömürge asker sayısı 80.000 geçmişti. 5000 civarında Ermeni (1 aly. çapında) Lejyonu 1 tümen çapında Fransız metropol askerî vardı. Geriye kalanların tamamı (8 alay kadar) Müslüman sömürge askerlerdi. (Cezayir, Senegal, Tunus, Fas, Madagaskar ve diğerleri).

⁴⁰³**La France en Cilicie..**, s: 22,SHD 4102

- 3. Sömürge Tugayı ve 17. Senegal Avcı Alayı yine Halep, Antep, Kilis ve Katma'da.
- 4. Tugaya bağlı 19 ve 22. Cezayir Avcı Alayları da aynı bölgedeydi.
- 22. Alayın küçük bir unsuru Hatay Kırıkhan'dadır.
- 17. Senegal Avcı Alayı Katma, Halep, Antep, Kilis,
- 22. Cezayir Avcı Alayı Zaviye, Halep,
- 10. Senegal Avcı Alayının 3. Taburu Zaviye'deydi.
- 47. Cezayir Avcı Alayı Antep'te ordu ihtiyatıdır.
- 11. Fas Sipahi Alayının iki taburu Katma ve Zaviye'deydi.
- 18. Cezayir Avcı Alayının iki taburu Adana, Yenice, Zeytinli, bir taburu Adana Missis,
- 21. Cezayir Avcı Alayı Osmaniye, Toprakkale, Ceyhan, Çakaldere,
- 10. ve 4. Tank Takımı Adana, Ceyhan, Dört Yol ve Toprakkale,
- 1. Tugay'ın 14. Senegal Avcı Alayının 2. Taburu Mersin ve dolaylarında,
- 17. Senegal Avcı Alayının 3. Taburu Mersin, Sarı İbrahim ve Karayelki'de,
- 22. Cezayir Avcı Alayının 3. Taburu (bir bölük) Kırıkhan'da,
- 19. Cezayir Avcı Alayının 2 Taburu Alexandrette(Hatay'da)
- 3. Fas, Zouave Avcı Alayının 9. Taburu (bir bölük) Antakya, Kırıkhan
- Senegal Avcı Alayına ait telgraf ve tren donanım birliği Adana ve Mersin'de,
- Fas Sipahi Alayının bir takımı Ayıntap'da, bir takımı Hatay'da,⁴⁰⁴
- 156. Tümenine bağlı 311. Tugayın 18. Alayı 1919 yılında Adana'ya giren Cezayir Avcı Alayıdır.
- Alayın bir taburu Gaziantep, bir taburu Urfa bir taburu Maraş'a gitmiştir. Meşhur Ermeni Lejyon Alayı da 311. Tugayın, General Queret'e ait toplama bir birlikdir.. Bu birlik de Adana, Maraş ve Ayıntap İl merkezleri ve bölgeye dağılmıştır. Bir de bölgeye sonradan gelen 1. Tugay vardır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ **La France en Cilicie.**, s: 23, 24Paris;SHD 7 N,4102

⁴⁰⁵ **L'Intervention Militaire Française en Cilicie et Dans Les territoire de L'Est 1918-1922, (Histoire d'une Guerre Oublie)**-. Ayrıca; Ministère Des Affaires Etrangères, P 17757, Service Historique de La Defence 4H 102, 105, 106,107, 108.(Fransa Savunma Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu bir broşür, 4H ile 102 ile başlayan 4 H -108'e kadar devam eden ancak araştırmaya kapalı olan seri numaralı dokümanlar ve Dış İşleri Bakanlığı arşivlerinde P 17757 numaralı mikrofilmin içinde kayıtlı olan (Cilicie-Levant) "*Kilikya-Doğu*" başlıklı askerî konuşlanma çok az farklarla Suriye, Lübnan, Güneydoğu Anadolu ve Akdenizdaki Fransız askerî konuşlanmasını takım seviyesinden tümen kademesine kadar birlik, cins, çap konuşlandığı mevkiiler verilmiştir. İlavetensınıfı, birliğin

Aristide Briand, bir konuşmasında “Kilikya ve Suriye’de 60.000 asker vardı” demektedir ve rakamı azaltarak vermektedir. Bu şekilde “*az ve ikinci sınıf askerlerden dolayı yenildik*” demek istemektedir. Ancak Fransız Savunma Bakanlığı’ndan bulduğumuz aşağıda görülen belgede sadece (Levant’da) Anadolu’da, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu’da, piyade, top, Lojistik jandarma ve diğer askerler, 73.000 olduğu görülmektedir. Buna İstanbul’da ve Trakya’daki işgal kolordusunda bulunan 12.000 civarında askerleri de eklersek takviyelerle beraber 85.000 civarında asker vardı. Söz konusu kolordunun askerleri içinde de % 60’dan fazla Müslüman sömürge asker vardır.

hangi sömürge ülkenin askerî (veya karma ise karma şeklinde) hepsini yeteri kadar ayrıntıyla belirtmektedir. Fransız askerî varlığını, ayrıntılı bir şekilde gösteren bu belge sayıca fazla, tekrar ve teyit maksadıyla olduğu için kitabın ekinde verilmiştir

EFFECTIFS ARMEMENT-1916					OBSERVATIONS				
de l'armée du Levant, après arrivée au Levant de tous les éléments qui lui sont actuellement affectés					Éléments compris dans le tableau ci-contre et qui sont 1° en cours de transport ou sur le point d'embarquer.				
Armement Service	Officiers	Troupe		Indigènes	Animaux		Troupe		Animaux
		Français	Nord-Africain	Coloniaux			Off.	Français	Ind. Colon.
Infanterie	1.115	14.060	16.662	16.000	9.395	Inf.(Gr.Banar.) 136	300		5.400 1.860
Cavalerie et remonte	150	1.750	2.480		4.628	Cav.(syrie Mar) 28	140	580	761
Artillerie	183	4.666	1.553	30	5.260	Art.(Gr.d'Afrique) 16	300	150	415
Train d'Equipe	30	350	920	12	2.045	Genie(2° Cie d)	8	60	360 134
Genie (sauteurs mineurs S/Col. S/Ch de P.)	54	1.594	870		604	Aviation	30	380	(approx 200)
Service autos	28	900		300		1° Cie d'Automob.	4	50	190 2.080
Artillerie d'Assaut	12	360					192	2.150	11040 5.400 2.610
Aviation	20	1.000							
Service Santé	75	900	140	300	300	2° - en cours de préparation			
Intendance	35	500		200	100	Inf.(2° B° Indoch) 32	400		2.000 300
Etat-Major et divers prévôtés, P et T. Ser- vices Administratifs)	110	550	250		200	Art.(1 Gr. Belg.) 15	300		300 340
						Train 1 Cie Ma- bas Belg.	50		200 380
						Serv. Autos	11	500	100
						1/2 Section Semi- Indoch 2 Sec. TA			
						1/2 Sec. automobile (gares)	65	1.250	2.600 1.085
Total :	1.887	26.520	22.870	17.714	22.660				
Four ansaire éléments auxiliaires (légions arméniennes et syriennes escadron syrien tchèque etc)	91	540		2.150	1.280				
Total	1.978	27.060	22.870	20.864	23.940				
					70.769				

Belge-4 : Doğu'daki (Anadolu'daki) Müslüman Askerlerin Durumu⁴⁰⁶

⁴⁰⁶SHD GRN 366,Türkiye'yi işgal amaçlı gelen Fransız Müslüman sömürge askerlerin ana karargâhı Sofya'daki Doğu ordusu toplanma merkezine aittir. Fransızlar Rumeli cihetinden Dersaadet'e külliyetli miktarda efrâd getirmekte ve bunların kısm-ı a'zamını berren ve bahren Suriye ve Kilikya'ya sevk etmekte berdevamdır. Gelen kıtaâtın ekserisinin merkezi Sofya olan Fransız Cezayir Fırkası'na mensup oldukları anlaşılmıştır. En son alınan malûmâta nazaran Suriye'de bir ve Kilikya ile Urfa, Ayntab, Maraş ve civarındaki muntukada birçok Fransız fırkası ve bir süvari alayı olduğu tahakkuk etmiştir. Yusuf Sarıınay, **Osmanlı Belgelerinde, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 88, Ankara, 2007s:201

Yukarıdaki tabloda belirtilen Müslüman askerlerden Türklere karşı savaşçı davranan ve en az Türklere iltica eden Senegalli askerlerdir. Çünkü bu ülke insanı, diğerlerine göre çok daha bilinçsizdi. O dönemde Senegalliler, Cezayirlilerle birlikte en vahşi sömürgecilik metotlarına tabi tutulmuşlardır. Bu iki ülke, Fransa'nın en eski sömürgeleriydi. Madagaskarlılar iklimlerinden, Cezayir ve Tunuslular ikilem de kaldıklarından, Faslılarda Türk ve Osmanlı algısı ve sevgisi yüksek olduğundan dolayı savaşmıyorlardı. Fas askerleri, İngiliz ve Siyonistlerin güdümündeki bir kısım Arap kavimleri gibi Türklere karşı barbar ve savaşçı değillerdi. Kaldı ki bu coğrafyadan gelen askerler arasında Yahudi, İtalyan, Malta, İspanya kökenli askerler de vardı. Sayıları da önemli bir rakam tutmaktaydı.

Fransız Savunma Bakanlığı Arşiv Merkezi'nden aldığımız belgeye göre 70.769 civarındaki askerden 43.179'u Müslüman'dır. Yani % 60'ı Müslüman askerdir.⁴⁰⁷ Ermeni Lejyonu dâhil edildiğinde, önceki belgelerdeki bilgilerle bu belgedeki rakamlar birbirini teyit etmiş olur. Sadece Müslüman asker oranı bir miktar düşmektedir.⁴⁰⁸

Kuzey Afrika halkı özgürlük savaşı yapmadıklarının, kullanıldıklarının bilincindeydiler. Zorla savaştırılanlar, vatandaşlık hakkı, para ve menfaat için savaşanlar, başından beri olduğu gibi ve özellikle 1917 yılından sonra, dostlar alışverişte görsün tarzında savaşmışlardır.

Bu durumu Mustafa Kemal Paşa; 1918 yılı sonlarında Rus karşı devrimi için Rus Cephesinde savaşmak istemeyen Müslüman askerlerin durumunu görmesi neticesinde ve Millî Mücadele başlamadan İstanbul'daki gözlem ve temasları esnasında tespit etmiştir. Erzurum kongresinde de bu hususu arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Büyük olasılıkla Mustafa Kemal Atatürk, Çanakkale Muharebeleri'nde de bu durumu, hissetmiş ve görmüştür. Çünkü Fransızlar, bünyelerinde çok daha fazla Müslüman asker barındırdığı için İngiliz ordusuna göre daha az saldırgan ve

⁴⁰⁷ 1.300 kadar (AOF) Fransız Batı Afrika'sı ve (AEF) Fransız Ekvator Afrika'sı'ndan gelen askerler de bu % 60 mevcudun içindedir. Söz konusu bu askerler içinde Moritanyalı, Senegalliler Müslümandırlar. Ancak Müslüman olmayanlar da vardır.

⁴⁰⁸ SHD, GR N 366

barbardı. İngiliz ordusunda; İngiliz, Kanadalı, Yenizelandalı, Avustralyalı, Hintli ve Nepalli gibi Gayrimüslim asker çok daha fazlaydı.

Fransa bu birliklerden sadece Antep civarındakileri zamanında ve yeteri kuvvetlerle takviye edebilmişlerdir. Antep'e çok önem vermelerinin bir sebebi, burayı Suriye'ye dâhil (Ayıntap, Şam Eyaleti'ne bağlıydı) zannetmeleri ve stratejik yaklaşımlarıydı.⁴⁰⁹

Birinci Dünya Savaşı'nda Marsilya ve Bordeaux şehrine gemilerle taşınan Afrika askerleri, burada son kontrol, eğitim ikmal ve bütünleme faaliyetlerini tamamladıktan sonra, başta Almanya Cephesi olmak üzere Osmanlı Devleti'nin savaştığı Çanakkale, Filistin ve Suriye cephelerinde görevlendirilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip Trakya, İstanbul'un işgali, Çanakkale, Afyon, Zonguldak, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz'in işgallerinde hep ön saflarda kullanılmışlardır. Bu askerlerin amirleri Fransız, silah arkadaşları İngiliz, Fransız, Hintli, Arap, Mısırlı, Ermeni, Yezidi ve benzerleridir. Bu durumu kabullenmeyenler Libya, Mısır, Suriye ve Türkiye'ye, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, savaş esnasında ve Millî Mücadele sırasında münferit ve küçük gruplar halinde iltica etmişlerdir. Bu kaçışlar, en çok da Millî Mücadele esnasında gerçekleşmiş, Adana, Mersin, Maraş, Kayseri başta olmak üzere, Bursa, İnegöl, İzmir, Tire, Salihli ve benzeri birçok yerleşim yerine iskân edilmişlerdir. Ancak öyle bazı kaynakların⁴¹⁰ iddia ettiği gibi toplu geçişler ve saf değiştirmeler olmamıştır.

İlginç bir tespit olarak şunu belirtmek gerekir. Doğu ordusunda bulunan ve Rusya'da Bolşeviklerin üzerine yollanan Magripli askerler, komutanlarına karşı savaşmamak için direnmişler ve kazan kaldırmışlardır.⁴¹¹ Magripli Müslüman Lejyonier ve zorunlu askerlerin çoğunluğu, 1918 yılından itibaren yerleşmek ve yaşamak için Fransa'yı seçmişlerdir. Ekonomik gerekçeler ön planda tutularak Fransa'nın Paris başta olmak üzere Nante, Bordeaux, Marsilya gibi şehirlerine yerleşmeye başlayan bu halk, Fransızlar tarafından sevilme de kabullenilmişlerdir.

Doğu ordusunda dört tûmende 65.000 asker, İstanbul'da 10.200 kişilik kolordu çapında kuvvet olduğu bilinmektedir. Belgelerdeki farklılıklar zamana göre değişmektedir. Ölenler ve yaralananların yerine yeni kuvvetlerin sevk

⁴⁰⁹Keser, s:490-491

⁴¹⁰<http://www.radikal.com.tr>. Ayşehür 24.12.2009, Ayrıca, Bk. J.Shaw, s:481

⁴¹¹Bk. Claude Paillat, **Dossiers Secrets de La France Contemporaine** Tome 1, 1919:Les Illusions de La Gloire Editions Robert Laffont S.A. Paris, 1979, p:138-142

edilmesi, farklı rakamların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Suriye ve Güney cephesindeki Fransız kuvvetlerinin sayısı, bazı belgelerde 70.769, bazı belgelerde 85.000 olarak geçmektedir. Ancak bu belgede İstanbul'da bulunduğu belirtilen kolordunun 10.200 kişilik personeli hesaba katılmamıştı. Bu kolordu Türk kaynaklarında, 40-45.000 olarak belirtilmektedir. 40-45.000 rakamı, gemiyle birinci etapta getirilen kuvvetler olabilir. Ya da bir kısım kuvvetler, Akdeniz Bölgesi'ne ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıldıktan sonra kalan eksik mevcutlu kolordu yekûnu olabilir. Aksi takdirde 10.200 kişilik tam mevcutlu bir kolordu sayısı, Fransız askerî teşkilat sisteminde yoktur. İngilizlerin Irak'ta 110.000 kadar çoğunluğu sömürge olan birlikleri vardır.⁴¹²

Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda, Fransa'ya Suriye ve Kilikya üzerinde manda görevi verilmiştir. Clamensu'nun başında bulunduğu Fransız Hükümeti, Suriye'yi işgale devam edebilirdi. Bu kararlar, Faysal ve Suriye halkını kızdırmıştı. Yer yer direnişler ve Fransız yöneticilere karşı suikastlar da başlamıştı. Fransa'nın bu durumlara karşı bir ultimatomundan sonra, direnişçileri ve Faysal'ı kesin teslim almak üzere asker Şam'a yürümüş, Arap birliklerini, Maysalun'da Mart 1920'de yendikten sonra 25 Temmuz 1920 tarihini takip eden aylarda bütün ülke işgal edilmişti. Bu da Fransa'nın Türk Cephesi'nden bir kısım birliklerini çekmesini gerektirmiştir. Eylül 1920'de General Gouraud, Büyük Lübnan devletinin doğumunu ilan etmişti. Kilikya'da, Fransız birliklerine karşı sert mücadele eden Mustafa Kemal ile sonunda görüşmeye başlamak artık akıllıca görünmeye başlamıştı. Millî Mücadelecilere karşı Suriye'nin kuzey sınırına doğru çekilmek, güvenlik açısından doğru bir yaklaşımdı. İki cephede savaşmak zorunda kalmamak için Fransa'da, barış arzusu belli bir ilgi görmeye başlamıştı.

Doğuya gönderilen Magripli süvariler, sipahiler ve Türkler arasında dostane ilişkiler var. Bu dostluğu anlayabilmek için şöyle bir bilgi verelim. Osmanlı coğrafyasında Akdeniz Bölgesi'nde ve Suriye taraflarında Cezayirli, Moritanyalı, Libya ve Tunuslu, Habeşli kimseler bulunmaktaydı. Bunlar Hac farızası, ülkelerinin işgalleri ve diğer sebeplerle memleketlerinden kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmiş ya da çok önceden Barbaros Hayreddin Paşa zamanında İspanya'dan alıp getirilip bu bölgelere yerleştirilen Magripliler olduğu

⁴¹²MAE CADİN 1568

bilinmektedir. Osmanlı–Rus, Kırım Savaşı için gelen Tunuslular, Kavalalı’nın oğlu İbrahim Paşa ile Andolu ve Ege Bölgesi’ne kadar Osmanlı Ordu’su ile savaşa gelip buralardan geriye dönmeyen Magripliler, yine Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya ve Osmanlı’ya esir düşen Magripliler gibi değişik şekillerde, Magrip coğrafyasının ve insanının Anadolu ile paradoksal ilişkileri derhal fark edilmektedir.

Koloniler Bakanı Henri Simon şöyle yakınmaktaydı: “*Ateşkesler (Mondros) barış görüşmeleri (Paris, Londra Konferansları) ve Wilson Prensipleri nedeniyle sömürge askerler arasında çok geniş bir itiraz vardı. Örneğin General Gouraud’nun Levant Yüksek Komiserliği emrinde bulunan 29 piyade taburundan 1920 başında, 12 Cezayir piyade taburu, 3 Zouaves piyade ve 4 topçu birliği kalmıştı. Eski kuruluşa benzer şekilde Doğu’da Fransız askerlerinin iskeletini bozmadan, sömürge askerlerinin işgücünü güçlendirmek için Mayıs 1919’da 45 tabur üzerine çıkarılmıştı.*”⁴¹³

1920-1922 yılları arasında Mersin, Tarsus, Adana, Pozantı, Toprak Kale, İslahiye ve Adana’da durum çok tehlikelidir. Bunun nedeni olarak şunlar gösterilmektedir:

Kilikya bölgesinde, Afrikalı avcı birliklerine ve Kuzey Afrika’dan sipahi birliklerine sıkça rastlanılmaktaydı. Senegal ve Moritanya’dan yerlileri, Magrip ve özellikle Fas’tan “aşk ve at ustaları” ve “*Fransız metropol*” askerleri aynı ortamı paylaşmaktaydılar.⁴¹⁴

Lejyon Ermeni birliği 4.500 Ermeni’den⁴¹⁵ oluşmuştu. Birçok kaynak 4.360 yaklaşık 5.000 kişi olarak yazmaktadır. 3 taburlu bir alay olduğuna göre, 4.500-5.000 rakamının doğru olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Güney ve Güneydoğu Anadolu’da Millî Mücadele faaliyetlerine, Ermeni Lejyonları⁴¹⁶ perspektifinden yaklaşılması yanlıştır.

Fransız ordusunun bu denli büyük bir kuvvetle Anadolu’da olduğu dikkatlerden kaçmıştır. Bu nedenle Fransa’yı neredeyse Türkiye ile müttefik gibi gösteren, TBMM’ye silah yardımı yapan ve iyi bir araştırmaya dayanmayan yazılar, yüzeysel araştırmalara dayanmaktadır.

⁴¹³Menidjel, p:97

⁴¹⁴SHD, 4 H 258

⁴¹⁵T.S.K.,Yayını, **Türk İstiklâl Harbi IV. Cilt Güney Cephesi.**, s:49 , Bu T.S.K ya ait yayında bölgeden toplanan milislerle Ermeni kuvvetleri 10150 dir.

⁴¹⁶Selahattin Sert, **Fransızların Ermenileri Yoketme Planları 1918-1922**, İstanbul, 2005, s:98-107

4) Renkli Askerlerin Anadolu Maceraları

“Afrikalı birlikler, nerede zor arazi koşulları varsa Senegal’in mükemmel askerleri orada görev almıştır.” Bu durum, Fransa’nın askerî stratejisiydi. Bir Senegalli tüfekçi Diagoda isimli şahıs tarafından elde edilen başarılı bir muharip anılarında şöyle yazmaktadır:

*"03 Mayıs 1920, savaşın başında bir kör kurşun tarafından göğüsten yaralanan çok cesur bir Zuhav askerî yaralı olduğu halde, makineli tüfeğini bırakmayı reddederek ve o Türk asileri için savaşımaya istekli olduğunu göstererek, üç kilometre Maraş'ın Harim Köyünde çamurlu bir arazide, çete birliğini izlemeye devam etmişti."*⁴¹⁷

“Kış ortasında sert Maraş bölgesinde, adım atmak çok zordu. Her zaman, bir adamı soğuk yutuyor. Askerler, onların yorgunluk ve sıkıntılarına rağmen Fransa'ya olan sevgileri ve davalarına olan bağlılıkları, ayakta durmalarını sağlıyordu. Senegalli Çavuş Yangana soğuktan uyumuş, arkadaşlarını 13 Şubat 1920 günü, tek tek sırtında taşımıştı ve bu kahramanlık tabur subaylarında hayranlığa neden olmuştu.” (26 Şubat 1920 Sömürge Tugayı,)

17. Senegal Avcı Alayı 8. Bölük'ten Onbaşı Sano Trore şöyle yazmıştır:

"Üzerinde 29 Temmuz 1920 yılında Antep'te seken kurşun, Çavuş'a isabet etmişti ve çevre duvarının 30 metre önünde yerde kaldı. Kalkmaya çalıştı. Bir Türk makineli tüfeği onu hareketsiz bıraktı. Üç saat sonra başka bir çavuş ve iki onbaşı çavuşu duvarın önünden almayı başardılar."

*“17 Senegal Avcı Alayı'ndan Moro Kientore, iyi devriye gezer ve çok iyi bir atıcı, büyük bir mücadele ruhu taşıyan bir askerdir. O'na itaat eden bir arkadaş grubu vardı. Bu grup disiplinli, görev motivasyonu tam, sert, mücadelecisi nasıl olur, bu avcı erleri onu göstermişti."*⁴¹⁸

Fransızların yakın tarih anlatımında, Kilikya, Suriye bölgesi birlikte ele alınmış, Anadolu coğrafyasına doğu anlamında “*Levant*” tabiri kullanılmıştır. Türk Millî Mücadelesi Fransızlara göre, “*Question Türk*” ya da “*Question Musulmans*” dır. Yani Türk ya da Müslüman sorunudur.⁴¹⁹ Fransız askerleri de bu sorunu çözmek için çağrılmaları üzerine bölgeye gelen kahramanlardır!

⁴¹⁷Hhttp” *Le Memoire du Cilicie en Mineur Asia*, p:32-34, (5.08. 2012)

⁴¹⁸Hhttp; piyade *Le Memoire du Cilicie en Mineur Asia*, p:34-36, (5.08. 2014)

⁴¹⁹Haldun Eroğlu, *Tarihten Günümüze Irak ve Türkiye Başlıklı Bildirisi*, Ankara,2005, s:83-96.

Fransız Hükümeti, yoğunlaşan savaşta ordusunun başkomutanını, Kilikya'da barışı inşa etmek için cepheye göndermişti. Neredeyse artık Osmanlı Devleti tamamen yenilmişti, Türklerin çok zayıf ve gerçekçi olmayan iddiaları ciddiye alınacak türde değildi. Gayretleri bölünmüş görünüyordu. Mondros Ateşkes antlaşması ve Sevr antlaşması, Türkleri çok olumsuz etkilemişti.

Fransa, Kemalist hareketin, Türklerin ve Müslümanların başını yükseltmek mi, yoksa ezmek mi ikilemine düşmüştür. Bu ikilemler ve çelişkiler, Millî Mücadele'nin başlarında sürüp gitmiştir. Ancak Fransız kamuoyu, Mustafa Kemal'in Fransız gazetecilerle yaptığı diplomatik gayretlerden ve sürdürdüğü gerilla savaşlarında ciddi başarılar elde etmesinden çok etkilenmiştir. Bu da Mustafa Kemal'in ciddiye alınmasına yol açmıştır. Millî Mücadele sırasında sivillerin katledilmesi konusunu, Mustafa Kemal Paşa güzel işlemiştir. Mustafa Kemal, bir stratejist ve kararlı bir general olarak Fransız kamuoyunda iyi bir portre çizmiştir. Ancak akıllarda siyasî düzeyde sorular ve sorunlar vardı. Bu general, koca bir ülkeyi yönetebilecek miydi? Fransa, bu ve benzer konularda endişe içindeyken, Kemalist kuvvetlerin elindeki Fransız mahkûmlar unutulmuştur.⁴²⁰

20 Eylül 1921 tarihinde çok önemli bir gelişme olmuştu. Toplama kamplarında bulunan birçok esir Fransız ve Magripli mahkûmlar, Anadolu'dan Fransa'daki Türk esirlerle değiş tokuş edilmek üzere ayrılmıştı.

Kayseri Talas kampından subay ve askerler toplam 586, Niğde kampında 19 yerli avcı eri, Pozantı'da 4 kişi ilk katile olarak hazırlanmıştır. Fransız anneler, General Gouraud'a⁴²¹ ve Savaş Bakanı'na hitaben Türkiye'de bulunan Fransız mahkûmlarla ilgilenilmesi konusunda sayısız telgraf çekilmiştir.⁴²²

5) Kilikya'daki Fransız Kuvvetleri İçindeki Müslüman Askerlerle Türkler Arasında Yaşanan İlginç Olaylar

03 Kasım 1918'de İskenderun, 12 Kasım 1918'de Adana ve 6 Aralık 1918'de Kilis işgal edilmiştir. Kilis'i işgal eden bir Hint taburu ve İngiliz süvari bölüğü idi. Hintli Müslüman askerler, ağlayan Kilisli Türkleri, işgale uğrayan Müslüman

Mevhibe Savaş, **Şark Meselesi**, Gaziantep, 2006, s:3, Ayrıca bkz.http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi_sayan_%20Ulus.pdf, "**Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye**" s:229-235, (05.06.2016)

⁴²⁰SHD 7N 4151, 4 H 228, 7N 4151

⁴²¹SHD 7N 4151

⁴²²<http://Campagne.de.Cilicie.Franco-Turkish.War.1919-1921>, Naissance, 23.08. 2014.

Türkleri gördükçe kullanıldıklarını anlıyor, derin bir sessizliğe bürünüyorlardı. Antep, 17 Aralık 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmişti. 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919 günü Urfa İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İngilizlerin bölge halkını gördükçe komuta altında bulundurdıkları Müslüman Hint tugaylarının kendileri için bir tehdit olduklarını seziyorlardı. Hatta bu nedenle Pathan diye adlandırılan bir kısım Müslüman birlikleri silahsızlandırmışlardı.⁴²³

Adana ve çevresinde işgalin ilk günlerinden itibaren Müslüman Hintliler, namazlarını da camilere gelerek kılıyorlardı. Bir gün Kozan'a giden Hint süvari bölüğünün tamamı Büyük Cami'ye namaza gelmişlerdir. Müftü Çamurdan Hafız Osman Efendi ve Saim Bey de camideydi. Hintliler, namaz sonrası camiden çıkmayarak müftü efendinin duasını dinlemişlerdir. Dua bittikten sonra sakallı Müslüman⁴²⁴ sömürge Hintli askerlerden biri koşarak Müftü efendinin eline sarılmıştır. Hüngür hüngür ağlamaya başlamıştır. Bir yandan da diğer askerle bu ağıta dayanamayarak Arapça bir şeyler söyleyerek ağladılar. Arapça olarak, *"Biz senelerden beri esarette bir köle gibi yaşar, sizlerden ümit ve imdat beklerken, bilmeyerek siz kardeşlerimizin de esir olmalarına kendi silahlarımızla yardım etmişiz. Bugün bunları gözlerimizle görmekle en büyük acı ve azabı duyduk. Bizi affediniz. Biz ne günahkâr insanlarmışız"* diyorlardı. Saim Bey, gözyaşları içinde yarım yamalak bir Arapça ile *"Aziz kardeşlerimiz, sizde ve bizde bu hürriyet, bu istiklâl aşkı yaşadıkça, kalplerimizde bu ateş yandıkça er geç hürriyet ve istiklâlimize kavuşacağız. Yeter ki bu azim ve iman gevşemesin"* dedi. Daha sonra Hintlilerle kucaklaştılar ve ayrıldılar.⁴²⁵

Bu şekilde bir duygu seli içinde olan Hintli askerlerin birçoğu Türk tarafına geçerek ay yıldızlı bayrak altında silah kuşanmıştır. Çukurova'da Kurtuluş Savaşı'nda İngiliz ordusunda Müslüman Hintli bir asker iken, maiyetindeki bir manga askerle Türk tarafına geçen ve büyük hizmetlerde bulunan jandarma çavuşu Abdullah Çavuş da onlardan biridir. Abdullah Çavuş, birçok cephede yararlılık göstermiş ve mücadele etmiştir.

Senegalli zenci askerler ise başta Mersin Savaşı olmak üzere Ceyhan bölgesindeki birçok savaşa katılmışlardır. Elllerinde baltaları ve mantar şapkaları vardır.

⁴²³Bilgehan Pamuk, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 2004, s:73

⁴²⁴Pamuk, s:74

⁴²⁵Pamuk, s:75

Cezayirli ve Tunuslu Müslüman askerlerin bir kısmı Osmanlı ve Müslüman topraklarını neden işgal ettiklerini dahi bilmiyorlardı. Okunan her bir ezanla birlikte hüzünleniyorlar ve yüzyıllar boyunca memleketlerine hizmet eden bu Türk devletinin topraklarında işgalci olmanın acısını yaşıyorlardı.

Cezayirli askerlerin birçoğu, Türkler için bir umut olmuşlardı. Birçok olayda onlar müdâhil oldular ve birçok kişinin ölümünü engellediler. İşgalin ilk günlerinde yaşanan Ermeni ayaklanmalarında onlarla çatıştılar. Ermeniler ile çatışan ve mücadele edenlerin sayısı da az değildi.⁴²⁶ Birçoğu Ermeni kurşunlarına hedef oldular. Türk tarafına geçenler, dinî telkinlerde bulunup, çokça Kuran-ı Kerim okurlardı. Bunlardan biri de Cezayirli Hacı Mehmet Çavuş'tu. Hacı Mehmet Çavuş, kendisi gibi Fransız askerî olan 5 Cezayirli ile Türk tarafına geçmiştir. Ellerindeki bütün cephaneye ve makineli tüfekle Millî kuvvetlere katılmıştır.

Özellikle şehir Merkezi'nde onların koruduğu bölgelerde Kuva-yı Millîyeciler, daha çabuk şekilde örgütlendiler. Onların katılımıyla Kuva-yı Millîye, tam anlamıyla mazlum milletlerin buluşması yeri olmuştur.⁴²⁷

Müslüman askerlerin büyük çoğunluğu, Halife'ye başkaldıran dinsizlerle savaşacaklarına inandırılmış kişilerdi. Bunlar geldiklerinde camilerin bulunduğu, kısacası Müslüman kimselerle savaşacaklarını ve özellikle Ermenilerin Müslümanlara karşı başlattıkları büyük düşmanlığı görünce, şaşkınlık ve pişmanlık içinde kaldılar. Her ne kadar Fransız askerî olarak Türklerle karşılaşmak ve savaşmak durumunda olsalar da Türklere karşı bir düşmanlık beslemediklerinden şehirdeki Ermenilerin baskısı bir derecede hafifliyordu.

Fransızlar, işgalin ilk günlerinden itibaren birliklerindeki Müslüman askerlere, Türkler aleyhinde olur olmaz iftiralar atarak onları kışkırtıyorlardı. Türkler ise bu durum karşısında işgalci Müslüman askerlere yakın davranıyor ve sık sık onlarla konuşuyorlardı. Fransızların iftiraları ve kışkırtmaları karşısında, Mersin'de

⁴²⁶Fransızlar da İngilizler gibi her ortamda sömürge ülkelerinden toplayıp getirdikleri insanları savaşa sürmekten çekinmez. Ermenilerde olduğu üzere Cezayir, Senegal, Fas ve Tunus gibi Müslüman ülkelerden getirilen insanlar aslında nereye ve hangi amaçla geldiklerinin bile farkında değildirler. Ne olup bittiğini anladıklarında ise artık çok geç olur; ancak yine de pek çok Müslüman asıllı Fransız askerleri özellikle Anadolu topraklarında Türk insanına karşı gönülsüz bir mücadeleye girer. Sonuçta bütün bu insanlar Fransa tarafından kullanılır ve iş bitince de bir kenara atılırlar. Maraş Ermeni Millî Birliği Reisi Aram Bağdikian durumu “*Doğu Kilikya, Fransızlar ve Kemalistler arasında oynanan oyunda bir piyon idi ve Maraş iki güç arasındaki çarpışmanın kurbanı idi. Ermeniler, Kilikya bölgesinde Fransız ve İngiliz rekabetinden ve Ermenilere dayalı politikalarından yeterli tecrübeyi edinmişlerdir. Kuzey Suriye ve Kilikya'daki kazançları Ermenilerin kaderiyle birleştirilmiştir.*” şeklinde ifade eder. **The 22 Days of Marash, Armenian Review**, Volume 31, Winter 1977, s. 392'den aktaran Yaşar Akbıyık, s:321.

⁴²⁷**Çukurova Gazetesi**, 11 Nisan 1920 tarihli,

kurulan İslâm Hayır cemiyeti de çalışmalar yaparak, Türkler aleyhindeki zehirli telkinlerin önlenmesi için çalışıyordu.

Hintli Müslüman askerler ile Türkler arasındaki ilk anlaşma şekli, "*Şahadet Kelimesi*" getirmek biçiminde başlamıştır. Bu askerler arasında, Türkler aleyhinde propagandalar yapıldığını haber alan Türk İslâm Cemiyeti ile Jandarma Komutanı Binbaşı Hasan Zühtü Bey, karşı tedbirler almakta gecikmemişlerdi. Birinci Cihan Savaşı'nda İngiliz birliklerinde çavuşken Irak Cephesi'nde 300 askerle Halil Paşa'ya sığınan Afgan Asıllı Abdullah Çavuş bu işle görevlendirildi. Önce Halil Paşa'nın yanında çalışan Jandarma Yüzbaşı Ali Saip Bey ile Adana'ya gelen Abdullah Çavuş'un, Hintli Müslüman askerlerin bölük komutanı Mehmet Selahattin Han ve askerlerle yaptığı temaslardan müspet sonuçlar alınmıştır. Afgan asıllı olup çeşitli mesleklerde çalışan Türklerin yaptıkları propagandalar da Hintli askerler üzerinde faydalı etkiler yaratmıştır.

Diğer taraftan Tunus, Cezayir ve Faslı Müslüman askerler arasında, Türk düşmanlarının yaptıkları propagandalar da Mersin'de Türk İslâm Cemiyeti'nin müdahale ve çalışmaları ile önlenmişti. Fransız üniformalı Ermeni askerlerin mukaddesatımıza yaptıkları küfürler de bu Müslüman askerler arasında Türkler lehine etki yapıyordu. Ayrıca vatanlarından gelen mektuplarda da Türklere karşı silah kullanmamalarının tavsiye edilmesi, onları Türkler lehine kazandırıyordu. Bir Tunuslu baba, asker oğluna yazdığı mektupta, "*Savaş sırasında Türkleri öldürdüğün takdirde katil olacağımı, kendisi Türkler tarafından öldürülürse, şehitlik mertebesine yükseleceğini*" belirtmiştir.

Bu askerlerle Türkler arasındaki parola: "*Ene Müslim-Ente Müslim*" şeklinde idi. Mersin'i işgal eden Fransızların sömürge askerleri arasında Cezayirli bir Yüzbaşı da bulunuyordu. 19 Mart 1921 tarihi itibarıyla Antep'te, Fransız ve çoğunluğu Cezayirli olmak üzere takriben 1.500 kadar askerî personel olduğu bildirilmişti.⁴²⁸

20. yüzyılın başlangıcında mazlumlar dünyasında, yayılmacı ve genişlemeci güçlerin yerel ve yandaş kuvvetlerini de yanlarına çekerek etken unsur olan işgal ordularına karşı oluşturulan ilk Halk Kurtuluş ordusudur. Emperyalizme karşı vurulan yüzyılın en büyük darbesidir. Bu darbe ile mazlum uluslar cesaretlenerek, özgürlük ve insanca yaşama mücadelesine başlamışlardır. Bir başka ifadeyle de Kuva-yı Millîye mazlum ulusların kesişme ve buluşma noktasını teşkil etmiştir.

⁴²⁸Keser, s:373

1 Şubat 1920'de, İngiliz siyasî memurlarından Wooly, Fransız ve Arap siyasî memurlarıyla Cerablus'a gelmiş ve bütün aşiretlerin reisleriyle bir toplantı yapmıştı. Aşiretlerin Urfa'ya saldırmamasını telkin eden Wooly'e, Ketkanlı Aşireti Reisi Basravi'den başka iltifat eden olmamıştı. Bu teşebbüsten sonra, kendi aralarında toplanan aşiret reisleri tarafından Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderilen bir telgrafta, aşiretlerin Türk idaresinden başka bir idareyi kabul etmeyecekleri bildirilmişti.¹²⁹

Antep'liler, Ekim 1919 ortalarına doğru ciddi bir şekilde organize olmaya başlamışlardır. Antep'te kurulan ilk ve en organize teşkilat, Teşkilat-ı Cemiyet-i İslâmiye idi.

Teşkilat-ı İslâmiye, bu beyannamede şöyle seslenmekteydi: *“Ey Necip Türk Milleti! Vaktine hazır ol. Bin üç yüz seneden beri Hz. Allah'ı ve Peygamber-i zîşân hizmetinle razı ettiğin bir din ölüyor. Yani ecdadının başı pahasına fethettiği bir kalenin burcundaki al sancağım, bugün Fransızlar tarafından indirilip yerine kendi bayrağı konuldu. Şimdi acaba bu sancağı yerine koyacak, sende, İslâm gayreti hiç mi yok?”*

Cemiyet-i İslâmiye, Sivas Kongresi beyannamesinin mutasarrıflığa gelmesinden sonra, yeniden organize olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline dönüşmüş ve şehrin müdafaası konusundaki kararlar, bu cemiyet tarafından alınmaya başlamıştı.

Kentteki direniş faaliyetleri, işgal haberlerinin geldiği ilk günden itibaren başlamıştı. 11 Aralık 1918'de olaylardan haberdar olan ve başını Müftü Mehmet Tahir Efendi'nin çektiği Adana uleması, tarikat çevreleri, eşraf ve ileri gelenler, bir araya gelip durumu görüşerek *"Feryatname"* adını verdikleri bir protesto metni hazırlamışlardır. 17 Aralık 1919'da bu metni, İstanbul gazeteleri ve ilgili makamlara göndermişlerdi.⁴²⁹

Antep'te asıl direnişi başlatan olay, 21 Ocak günü, annesine sarkıntılık eden Fransız askerlerine karşı koymak isteyen 12 yaşında bir Türk çocuğunun süngülenerek öldürülmesiydi. Cemiyet-i İslâmiye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline dönüşükten sonra şehrin müdafaası konusunda bazı kararlar alınmıştı. Şehir 27 savunma bölgesine ayrılmıştı. Bu arada milis kuvvetler de çeşitli adlar altında

⁴²⁹ Adil Bağdathoğlu, *İstiklâl Harbinde Maraş*, İstanbul, 1942, s.68-69

Fransızlara karşı çete savaşlarına başlamışlardı. Bunlar arasında Polat Bey, Şahin Bey, Karayılan başta gelenlerdi.

Milis çetelerinin “*Millî Teşkilat*” bağlamında ilk harekete geçişi 4 Ocak 1920’dir. İlk büyük başarısı ise 12/13 Ocak 1920 tarihinde, Araplar köyü baskını ile gerçekleşmiştir.⁴³⁰ 400 kişiden oluşan Fransız kuvvetlerinin tamamına yakını imha edilmiştir.

Öte yandan Mustafa Kemal, Ankara’da Güney Cephesi hareketleri ile ilgili olarak 24 Ocak 1920 tarihi itibarıyla ilk genelgeyi yayımlamıştır.⁴³¹

Şahin Bey, emrindeki 100 kişilik çetesiyle Antep-Kilis yolunu kontrol altına almış, Fransızlara büyük kayıplar verdirmişti. Bir kaç defa daha bu yolu açma teşebbüsünde bulunup da başarılı olamayan Fransızlar, Mart ayı içinde büyük hazırlıklar yaparak 24 Mart’ta taarruza geçmişler, nihayet 28 Mart’ta Kilis yolunu açabilmişlerdi. Şahin Bey’in bu saldırılarda ölümü ve takviye Fransız kuvvetlerinin Antep’e girişi, Antep savaşlarında yeni bir safhanın başlamasına sebep oldu. 1 Nisan 1920’de başlayan Türk direnişi Fransızları çok zor duruma sokmuştur. Fransızlar, nefes alabilmek için Ankara’da Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile mütareke yapmak zorunda kalmışlardı. Bu arada iyice yıpranan Fransızlar, zaman kazanmaya çalışıyorlardı. Antep’teki direnişi yıkabilmek için, büyük bir hazırlığın içine girmişlerdi. Nihayet 8 Ağustos günü saldırıya geçen Fransızlar, Antep’e girmeye muvaffak olmuşlardı. Fakat Antep halkının şehri savunmadaki kararlılığı, 11 Ağustos 1920’den 8 Şubat 1921’e kadar büyük gayretlerle devam etmiştir. 6/7 Şubat 1921’de Antepliler, Fransız kuşatmasını yararak şehirden çıkmak istemişler, fakat bunda da başarılı olamamışlardı. Fransızlar, 8 Şubat’ta şehre tamamen hakim olabilmişlerdi.⁴³²

Osmanlı Devleti’nin topraklarının işgal edilmesi karşısında Hindistan ve özellikle Hintli Müslümanlar, Osmanlı Devleti’nin kötü durumu ve bilhassa İslâmiyet’in temsilcisi olarak kabul ettikleri Halife’nin vaziyeti ile ilgilenmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne dokunulmamasını, İstanbul ve Boğazların Osmanlı Devleti’nde bırakılmasını ve Halife’nin İstanbul’dan

⁴³⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Yay., İstanbul, 1953, s. 289.

⁴³¹ Mustafa Onar, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara, 1995, s. 401. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III, Kısım 3**, TTK Yay, Ankara, 1983, s. 42. Ayrıca bk. **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yay, Cilt 6, İstanbul, 2001, s:183.

⁴³² Sadettin Gömeç, **Mili Mücadele’de Gaziantep**, Ankara, 1989, s:105

çıkarılmaması gerektiği tezini sonuna kadar savunmuşlardır. Türk milletinin acılarına ve daha sonra İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasına yakın ilgi göstermişlerdir.⁴³³

Fransızlar, bölgeye yayılıp yerleşmeye devam etmişlerdir. Albay Rumio, Doğu'da Urfa'ya kadar giderek buraları işgal altına almış, Kuzeyde Pozantı ilerisindeki Akköprü'ye kadar ilerlemişlerdi. Mersin'de Alata Çayı işgali sınırlandırıyordu. Mersin'de alıkonulan Ermeni gönüllüleri Taşhan, Araplar köyü, Hristiyan Köyü ve çevresi ile Mesudiye Mahallesi kuzeyinde bulunan zeytinlikteki çadırlara yerleştirilmişlerdir. Fransız asıllı askerlerle Tunus ve Cezayirli, kışlaya ve Müftü mahallesindeki (Hamidiye Mahallesi) medreseye yerleştirilmişlerdir. Askerî komutanlık karargâh ve ikametgâhı önce İngiliz uyruklu Rikards'ın evi daha sonra İdadi Okulu- Yanık Tepe Mektep olmuştur.⁴³⁴

Fransızlar ve İngilizler, Çukurova ve diğer bölgeleri işgal ederken, yanlarında Hintli askerler de vardı. Batılıların sömürgesi altında yaşayan Hintli askerlerin birçoğu da Müslüman'dı. Müslümanların dışında Mecusi, Hindu ve ateist olanları da vardı. Müslüman olanlar Çukurova'ya ilk geldiklerinde karşılaştıkları ezan sesleri ile şaşkına dönmüştü. Çünkü Hristiyan devletlerin Müslüman askerleri olarak Osmanlı topraklarını işgal etmişlerdi. Hâlbuki Osmanlı, yüzyıllar öncesinde Hintlilerin zor zamanlarında kendilerine yardıma koşmuş ve bu uğurda binlerce askerî telef olmuştu.

Adana'nın işgalinde de Tunuslu, Cezayirli ve Hintli askerler vardı. Çok az miktarda Senegalliler de bulunuyordu. Fransızlar, Adana'yı işgal ederken Cezayir, Tunus ve Senegal askerlerini, Adanalıların karşısına işgalci olarak çıkarmıştı. İngilizler, Fransızlardan önce Adana'ya epeyce kuvvet göndermişlerdi.

Şeyh Senusî'nin Kurtuluş Savaşı'nda Güneydoğu Anadolu'dan Kuzey Irak'a ve Akdeniz illerinde yaptığı gezi, konuşma ve yorumlarıyla halkı birlik ve beraberliğe davet etmişti. Bu gezileri, o dönemde Hâkimiyet-i Millîye yayınlamıştı.⁴³⁵

Millî Mücadele, sadece Anadolu'da değil bütün İslâm dünyasında da çok derin akisler uyandırıyor. Rastladığı gazetecilere, Türk milletinin verdiği mücadelenin meşruluğunu ve bütün Müslümanların kendilerini desteklemelerinin

⁴³³R. K. Sinha, **Kurtuluş Savaşı ve Devrimler, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, Ekim 1972, s:90

⁴³⁴Yakar, s:143-144, Recep Çelik, **Millî Mücadele'de Din Adamları-**, Emre Yayınları İstanbul, Kasım 1999,s:222

⁴³⁵**Hâkimiyet-i Millîye**,19 Ocak 1921,

dinen vacip olduğunu ifade eden katî beyanatlar vermekteydi. Bu beyanatların özellikle Hint ve Magripli Müslümanların üzerinde meydana getirdiği tesir büyüktü.

Başlangıçta Antep'e gönderilen Fransız kıtaları Ermeni Millî Alayı ile 42. piyade alayından bir takım, bir Afrika avcı takımı ve Ermeni Alayı'nın üçüncü taburundan ibaret idi. Maraş şehri de Yüzbaşı Fouquet komutasında 412. alaydan yarım bölük ile Ermeni Millî Alayı'nın birinci taburu ve bir sipahi takımı ile 30 Ekim 1919 tarihinde işgal edilmişti.

Türk kaynaklarında, Fransızların şehri Fontaine komutasındaki kuvvetlerin işgal ettiği belirtiliyorsa da Yüzbaşı Fontaine, Fransız işgal kuvvetleri arasındaki Ermeni alayına mensuptu.

Maraş'ı işgal eden Fransız kuvvetlerinin sayısı bir kaynakta, 400 Ermeni, 100 Fransız ve 50 Cezayirli süvariden ibaret olduğu zikredilirken, bazı Türk kaynaklarında ise, 400 Ermeni, 1.000 Fransız ve 500 Cezayirli olarak verilmektedir. Bir diğer Türk kaynağı ise bu rakamı 300 olarak vermektedir.⁴³⁶

Ermeni Doğu Lejyonu isimli kitapta yazar, bir yerde *“renkli birlikleri”* Ermeni Doğu Lejyonu anlamına gelecek şekilde zikretmiş, Ermeni askerlerini yaklaşık 1.400 olarak ifade etmiştir. Oysa Ermeni askerleri 4.345 civarındadır. Yani yaklaşık seferi mevcutlu bir alay büyüklüğündeydi. Fransız askerî birlikleri yazarın General Gouraud'nun ifadesine göre, Afrikalı birliklerin çok olduğunu ifade etmesi doğru bir tespittir. Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin beyaz askerlere oranı Türkiye coğrafyasında % 60-65 arasında değişmekteydi.

“Ancak şu bir gerçektir ki Fransız'lar, bölgeyi İngilizlerden devralırken yeterli kuvvetleri yoktu. Mareşal Foch, Fransız işgali için 32 tabur, 20 Süvari taburu, 14 batarya gerektiğini belirtmişti. Ama Fransız işgal kuvvetleri Kumandanı General Hamlin'e göre, bu iş için Adana'dan Urfa'ya kadar Fransa başlangıçta sadece altı tabur kullanmıştı. Bunu gören İngiliz subayları, felakete gidiyoruz! Bir avuç adamla devralıyoruz” demişlerdi. İngiliz Generali Weir ile Yüzbaşı Fly Sainte Marie devir teslim muamelesini yerine getirmek, tebdil hareketini hızlandırmak ve İngiliz kıtalarının Kasım'da başlayacak olan çekilme hareketine nezaret etmek maksadıyla 31 Ekim 1919'da Maraş'a gitmişlerdi. İkinci vaktinden sonra Fransız işgal kuvvetleri görüldü. Önde Kumandanları arkada Cezayir süvarileri vardı.

⁴³⁶Keser, s: 163,

Maraş'ta uğradıkları yenilgi Fransızları derinden etkilemiş, prestij ve moralleri bozulmuştu. Maraş zaferinden dolayı Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, 15 Şubat 1920'de, 3.Kolordu Komutanı'nı tebrik etmişti.

11 Ekim 1918'de Halep'in işgal edilmesi, ekonomik yönden ona bağlı olan Urfa ve çevresinin de yakında işgal edileceğini gösteriyordu. Nihayet Fransız askerleri 30 Ekim 1919 günü Urfa'yı işgal etmişlerdi.

Urfa'daki Fransız Siyasî Komiser Yüzbaşı Sağu, mahallî idareciler ve şehrin ileri gelenleriyle görüşerek işgalin geçici olduğunu ve barış anlaşmasının imzalanmasından sonra kuvvetlerinin çekileceğini söylemiştir. Fransızların öteden beri Türkleri sevdiklerini belirten Sağu, işgal ettikleri alanlarda taraf tutmadıklarını, sadece sükûneti sağlamak istediklerini söyleyip, ayrıca kimseyi de himaye etmeyeceklerini ileri sürmüştü. Sağu, Urfa Fransız Garnizon Kumandanı ile birlikte aşiretleri durdurmanın çarelerini aramaya başlamıştı.⁴³⁷

Bu arada Kilis'te Kuva-yı Millîye Teşkilatı, Polat Beyin başkanlığında kurulmuştu. Teşkilatın levazım, iâşe ve mühimmat işlerini Molla Recep Efendi üstlenmişti. Onun çalışma ve gayretleri sonucunda kısa bir süre içinde teşkilatlanma faaliyetleri genişlemişti. Molla Recep Bey, Mayıs 1920'de Cercik köyünde bir Heyet-i Merkeziye meydana getirmişti. Cemiyette, Katma Şeyhi Ahmet Ağa, Şih Kelo Halil Ağa gibi şahıslar da bulunmakta idi.

Kilis, Millî Mücadele'de önemli bir geçit konumu üstlenmiş olması yanında Antep için her türlü erzak, mühimmat ve askerî yardımları yapmaktan da geri durmamıştı. Kilis'te Cemiyet-i İslâmiye'nin kuruluş ve faaliyetlerinde ve Kuva-yı Millîye teşkilatlanmasının iâşe ve levazımat işlerinde önde gelen şahıslar, hep din adamları olmuşlardır. Özellikle cemiyette görev alan ulemadan Reis Mustafa Efendi, Muallim Hafız Mahir Efendi ve Müftü Muharrem Efendi ile Kuva-yı Millîye'nin iâşe ve levazım işlerini yürüten Molla Recep Bey ve Katma Şeyhi Ahmet Ağa'nın önemli çalışma ve hizmetleri görülmüştü.

Millî Mücadele'de özellikle Güney Cephesi hakkında Fransız Filozof Gustav Le Bon; *“Müslümanların bu harpte göstermiş oldukları şecaat ve cesaret bir filozof için ibret alınacak bir dersti. Çünkü şimdiye kadar dünyayı idare etmiş olan din gücünün, bugün dahi aynı fonksiyonu ifa etmekte olduğu ortaya çıkmıştır,”* demektedir.⁴³⁸ Fransız arşiv belgelerindeki Müslüman asker anılarının

⁴³⁷ Çelik, s:73

⁴³⁸ Çelik, s:241-246

propagandadan ibaret olduğunu belirtmiş aslında aynı dinden insanları ne kadar zorlarsan zorla, ne kadar kandırırsan kandır, bu stratejinin tersine döneceğini ifade etmiştir.

6-)Millî Mücadele’de Müslüman Sömürge Askerlerin Esir, Firar ve İltica Durumları

Birinci Dünya Savaşı’nda yakalanan, esir düşen Müslüman sömürge askerler Almanya’nın Zosen esir kampına götürülüyor, burada Müslüman din âlimleri tarafından propaganda ve telkinlerde bulunulduktan sonra Osmanlı ordusuna gönderiliyordu. Ancak Almanya gibi bir Hristiyan devletle müttefik olan Müslüman Türklerin, yine bir Hristiyan ülkede yaptığı propagandalar kısmen etkili olmuştur. Osmanlı ordusu ile Süveyş’te, Filistin’de Ortadoğu’ya savaşmaya gönderilen Müslüman askerlerin bir kısmı tekrar İngiliz veya Fransız ordusuna iltica etmesinden anlaşılmıştır.⁴³⁹

Resim 11: Lübnan ve Filistin arasında Kilikya’ya doğru ilerleyen Müslüman Sömürge Askerleri. Nablus Muharebelerine katılan Fransız Sömürge Askerleri⁴⁴⁰

Afrika taburunun Cezayir, Fas, Tunus Müslüman halkından Fransız tabiiyetini haiz ve Almanlara esir olanlar, daha sonra mücahit sıfatıyla 7 Aralık 1918 tarihinde, Osmanlı ordusuna dâhil edilmişlerdir.⁴⁴¹

⁴³⁹Ünalp, *Birinci Dünya Savaşı*, s:147, *Sırâtülmüstakim* Dergisi, yıl:1908, s:3

⁴⁴⁰<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k61711147>. *En Les Troupes en Mésopotamie, à L'arrière Les Soldats Se Reposent au Soleil* (Meyerber) : [photographie de presse] / [Agence Rol] (27.02.2015)

⁴⁴¹ SHD, 7N 2211

Fransız ordusundan esir ve mülteci olarak Almanların eline geçmiş ve bilahare Osmanlı ordusunda, Afrika taburunda istihdam edilmişlerdir. Cezayir ve Tunus Müslüman halkı, Almanya’da (Zosen) Şusen Usera Karargâhı’nda Tunuslu Salih Şeref Paşa tarafından “*Cihad’a*” davet edilmiştir.⁴⁴²

Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyen Tunuslu, Cezayirli ve Faslı muhacirlerin sayısında, özellikle Fransızların yoğun olarak ve zorla asker toplamalarının fazlaştığı 1917 ve 1918 yıllarında artış kaydedilmiştir.⁴⁴³

Millî Mücadele esnasında Fransız ordusunda iken Kilikya Cephesi’nden kaçan ve Türk ordusuna sığınan bir Cezayir askerî ise “*Cezayirli ler Fransızlara çok kızgın, fırsat buldukça peyderpey kaçacaklar*”, diye ifade veriyordu.⁴⁴⁴

Cezayir, Tunus ve Faslı askerler, Türkler karşısında, Millî Mücadele’de ölü, yaralı, kayıp, firar, teslim olma dâhil bütün cephelerde, genel toplama göre % 30-35 oranında kayıp vermişlerdi.

B- Zonguldak ve Civarındaki Fransız Kuvvetleri

Mütareke sayesinde Çukurova’da kuşatılmış olan kuvvetlerini kurtaran ve emperyalist gayesini sürdürmek üzere yeni güçler tedarik eden Fransa, 8 Haziran 1920 tarihinde 18/19 Haziran’da Mütarekeyi bozmuş, Karadeniz Ereğlisi’ni 1. ve 12. Cezayir avcı alaylarına bağlı iki taburla yaklaşık 2.000 kişilik bir kuvvetle, işgale girişmişti.⁴⁴⁵

Daha önce de belirtildiği üzere TBMM Hükümeti 30 Mayıs 1920’den itibaren 20 gün süreyle geçerli olacak bir ateşkes imzalamıştı. “*Fransızların bu davranışı İngilizlerin gözünden kaçmadı. İngiltere, bu durumu protesto etmişti. Bunun üzerine İngiltere’ye verilen cevapta; söz konusu mütarekenin devletlerarası bir hüviyete sahip bulunmadığı, sadece bölge komutanlıkları arasında yapılmış sıradan bir uzlaşma mahiyetinde olduğu belirtilmekteydi. Bu bakımdan Fransızlar, Ereğli ve Zonguldak’ı işgal etmekle, verdikleri cevapta samimi olduklarını İngilizlere göstermek istemişlerdi. Ancak, söz konusu yörenin asıl işgal edilme sebebi hiç*

⁴⁴¹ İSH, Kutu:8, Gömlek:80, Belge:80-1

⁴⁴² İSH, Kutu:8, Gömlek:65, Belge:25-1

⁴⁴³ BOA Dosya:4, Gömlek:53, Belge:10-1

⁴⁴⁴ İSH Kutu:8 gömlek:65, belge:12-1

⁴⁴⁵ SHD, 7N 2211, 7 N 2350

kuşkusuz bu değildi. Fransızlar, yöredeki çıkarlarını bir an önce elde etmek için, İngilizlerin tutumunu değerlendirme cihetine gitmişlerdi.”

“Anadolu’nun İstanbul ile denizden olan münasebeti kesildiği takdirde; karadan yapılabilecek yardım İngiliz ve özellikle Yunan kuvvetleri tarafından engellenebilirdi. Hatta işgal daha kolaylıkla muvaffak olurdu. Öte yandan, Doğu’dan da Batı cephesine getirilecek asker, silah ve malzeme çok önemliydi. Bu bakımdan, Millî Mücadele için İstanbul, Ereğli, Zonguldak, İnebolu, Samsun ve Trabzon deniz nakliyat yolunun elde bulunması önem arz etmekteydi. Hâlbuki Fransızlar, Zonguldak ve çevresini kontrol etmekle Kastamonu’ya kadar uzanabilirdi. Böylece, Kuva-yı Millîye’nin en önemli ikmal yollarından birisini kesebilirdi.”

Cevat Rıfat Bey; Fransız işgal kuvvetleri içerisinde bulunan Müslüman askerlerine bir beyanname göndermiş ve onları hem etkisiz hale getirmek hem de kazanmak istemiştir.

“Aziz Din Kardeşlerimiz” diye başlayan bu beyannamede özetle; Türklerin de kendileri gibi Müslüman olduklarını, İslâmiyet’in yeryüzünde yayılması için çalıştıklarını, Fransızların ise İslâmiyet’i yok etmek istediklerini, bu nedenle İslâm’ın son kalesi olan Türkiye’ye saldırdıklarını, Türk askerinin vatanını müdafaa etmek üzere savaştığını ve kendileriyle kardeş olduklarını, kardeşin ise kardeşine silah çekemeyeceğini belirtmiş ve Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin Türk tarafına geçmelerini istemiştir.⁴⁴⁶

Bu beyanname el altından Fransız ordusundaki Müslüman askerlere hemen ulaştırılmıştı. Zaten bu tür faaliyetler, Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince de yapılmaktaydı. Beyanname, Fransız ordusundaki Müslüman askerler üzerinde tesirini göstermekte gecikmemişti.

Kuva-yı Millîye tarafından bu faaliyetler sürdürülürken; Fransız kuvvetleri de makineli tüfekleri ve dağ topları ile arazinin müsaadesi nispetinde Türk mevzilerine doğru ileri harekete geçmişlerdi. İki kuvvet arasında çatışma başlamak üzereydi.

⁴⁴⁶Cevat Rıfat Bey Birinci Dünya Savaşı’nda yedek Subay olarka muharebelere katılmış, bilahare emekli olmuş bir Türk vatandaşıdır. Zonguldak bölgesinde ikamet ettiği için, bu bölgenin Fransızlar tarafından işgali esnasında, milis asker olarak görev yapmış, sömürge Müslüman askerlere yapmış olduğu dinî temalı propagandalarda etkili olmuş, aynı zamanda askeri tecrübesi dolayısıyla da Milis komutan olarak başarı sağlamış halkın içinden çıkmış lider bir şahsiyetti. Bk. Ali Sarı Koyuncu, **Millî Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara, 1983, s:112-117

Ancak Cevat Rıfat Bey, son anda Kuva-yı Millîye'ye; *“Karşımızda ilerlemekte olan Fransız kıtalarının içinde birçok Cezayirli ve Tunuslu Müslüman vardır. Ben emir vermedikçe katiyen ateş açılmayacaktır,”* emrini vermişti.

Bundan sonraki gelişmeleri Cevat Rıfat Bey şöyle belirtmektedir:

“Fransız müfrezesi önde bayraklı ağır ağır ilerliyor. Bize iki yüz metre yaklaştıkları zaman mevzi aldılar. Ateş açmağa hazırlanıyorlardı. Askerlerimiz siperlerinde ben ve Müftü Efendi ayaktaız. Sağ yanımızda bulunan sancağı siperin üzerine diktik. Bu sancak Gerede’de sırma ile işlenmiş Kelime-i Tevhid yazılı idi. Siperin üzerine dikildiği zaman sanki vaktiyle haber verilmiş ve öğretilmiş gibi her bir ağızdan tekbir getirilmişti.”

Aynı şekilde tekbir getirerek Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin Türk kuvvetlerine doğru yaklaştıklarını, onları engellemek isteyen Fransızları da himaye ateşiyle tesirsiz hale getirdiklerini anlatan Cevat Rıfat Bey, sözlerini şöyle devam ettirmekteydi:

“Bir kısmı Arap, bir kısmı Türk, İki Müslüman millet karşı karşıya gelince ağlayanlar, birbirlerine sarılıp öpüşenler, görülmesi gereken göz yaşartıcı bir manzara idi. Bu manzara karşısında şaşırdım kaldım.. Geride kalanlarla harp bir müddet devam etti de akşam karanlığında Fransızlar geldikleri gibi çekilip gitmişlerdi.”

Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey’in Sapça geçidinde gösterdiği bu başarısından dolayı 4. tümen komutanlığınca 10 Ağustos 1920’de kendisine milis generalliği tevcih edilmişti.

Öte yandan Fransızlar, geriye (Zonguldak’a) çekilmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Fransızlar muhtemelen bu başarı sebebiyle Cevat Rıfat Bey’le görüşmek istemişlerdi. Ancak, Fransızların bu isteği 4. Fırka Komutanlığı’nca uygun bulunmamıştı.

Türk arşivlerinden seçerek aşağıda Türkçelerini verdiğimiz telgraflarda Fransızlar, Zonguldak işgali esnasında da Müslüman Sömürge Asker kullanmışlardır. Bunların bir kısmı Cezayirli⁴⁴⁷ ve bir kısmı da Tunusludur.⁴⁴⁸

Ancak Ali Sarıkoyuncu’nun *Millî Mücadele’de Zonguldak Sancağı* isimli eserinde, Millî Mücadele’de jandarma olarak görev yapan bir vatandaşımızla yaptığı röportajda M.Nuri Çimenoglu ismindeki şahıs o dönemde Zonguldak’ta görev

⁴⁴⁷İSH, Kutu:646, Gömlek:51, Belge:51-1

⁴⁴⁸İSH, Kutu:672, Gömlek:191, Belge:191-1

yaptığı esnada karşılaştığı Fransız askerlerinin tamamının Fas ve Cezayirli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁹ Biz anılan akademisyenin söylediklerinin doğruluğunu Fransız arşiv belgelerinden teyit etmiş durumdayız. Ancak buradaki Mağrip ülkesi Fas değil Tunustur.

C-Trakya, İstanbul ve Diğer Bölgelerdeki Kontrol Kuvvetlerinin Magripli Müslüman Sömürge Askerî Yönünden Durumu

Bir belgede Edirne Karaağaç'ta 4.500 kişilik bir sipahi alayı, başka bir belgede Edirne'de 8.000-10.000 bir neferlik bir askerî birlikten söz edilmektedir.⁴⁵⁰ İstanbul'da General Charpy'nin komutasında 40-45.000 kişilik Fransız kolordusu bulunmaktaydı.⁴⁵¹

1920 yılında İstanbul'da bulunan çoğunlukla (% 63) Müslüman Sömürge Askerlerden oluşmuş bir Kolordu eşdeğerindeki askerî birliklerinden 122. Piyade Tümeni'ne⁴⁵² ait 243'üncü Tugay ve 244. Tugay'dan oluşmuş, bunlar da 27 ve 16 numaralı birer Senegal Alayı ve 66 ve 93 numaralı Alaylara bağlı birer piyade taburundan meydana gelmişti. Burada sadece taburlar, sömürge askerlerinden oluşmuyordu. Fransız silahlı kuvvetleri bir bakıma Müslüman askerlerden oluşan bir güçtü. Dolayısıyla Fransız ordusu, İslâmi özellikleri olan bir ordu idi.

Sipahi ve avcı takımıyla Faslı askerlerden karma oluşmuş 3. sipahi ve avcı takımından meydana gelmiş, yine Senegalli askerlerden oluşmuş topçu grubuna sahipti. Ayrıca otomobillere bağlı bir topçu grubu ve Jandarma bölüğü de vardı. 124, 21, 24 ve 25. Hafif Piyade Alayları, Sömürge Müslüman Senegallilerden oluşmuştu.

İstanbul'un yanı sıra Afyon, Çanakkale gibi illerde de kritik mevkileri tutan, diğer İtilaf Devletleri askerlerinin bulunduğu bölgelerde insiyatifi elden kaptırmamak için yine çoğunluğu Senegalli ve Kuzey Afrikalı Müslüman askerler bulunuyordu.

⁴⁴⁹ Ali Sankoyuncu, **Mili Mücadele'de Zonguldak Sancağı (Zonguldak, Bartın, Karabük)**, Ankara, 2009, s:341

⁴⁵⁰BOA Dosya: 646 Gömlek:92 Belge:16-2

⁴⁵¹SHD, 7N 2211, 2350

⁴⁵²SHD, 7N 2211

D-Millî Mücadele Esnası ve Öncesinde Müslüman Sömürge Askerlerinin Kullanılma Sebepleri

Fransızlar, Millî Mücadele esnasında İstanbul, Çanakkale, Trakya, Afyon, Zonguldak bölgelerinde kontrol kuvvetleri olarak veya Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hayati öneme haiz olmayan alanlarda Magripli Müslüman Sömürge Askerleri kullanmışlardı. Çünkü Fransızlar, bu askerlere fazla güvenmiyorlardı. Çanakkale, Almanya ve Rusya cephelerinde Müslüman Sömürge Askerlerin davranışlarını etüt etmişler, psikolojilerini iyice tahlil etmişler ve güvenemeyeceklerine karar vermişlerdir.⁴⁵³

Ama yine de mecburiyet ve çıkarları gereği, özellikle Fransa bu askerleri kullanmaya devam etmiştir. Emperyalist devletlerin Müslüman askerleri ordularında kullanmadaki ısrarlı davranışlarının tam maksadını anlayabilmek için, konuya etki eden siyasî, ekonomik, askerî ve psikolojik faktörler açısından bakılması gerekir.⁴⁵⁴

1)Siyasî Gerekçe

- *Hristiyanlığın kökten dinci emellerini gizlemek,*
- *Müslüman ülkelerin psikolojik olarak dirençlerini düşürmek,*
- *Pan-İslâmizm cereyanının güçlü olduğu Halife'nin bulunduğu ülkede Müslüman askerleri kullanarak bu askerler üzerindeki tesiri gözlemlemek,*
- *Bu askerlerin halkla ve ailelerle iletişimine bakmak,*
- *Müslüman Türkiye'de taban oluşturmak,*
- *“İtilaf Devletleri arasında yaygın olan kim daha çok Müslüman güce komuta ediyor ve Müslümanları koruyor yarışının gövde gösterisini yapmak,*
- *Cahil halka Yeşil Ordu'nun kendi komutaları altında olduğunu göstermek,*
- *Yerli halka yapılacak işgalleri adeta kendi arzusuyla ister hale getirmek,*

⁴⁵³Sert, s: 42-43

⁴⁵⁴Fransa'daki Magriplilerin büyük çoğunluğu halen “Harka” veya “Harkiss” duyguları içindedir. Küçük bir kısım hariç yine bir savaş olsa en ön saflarda görev alabilecek zihinsel ve psişik yapıdadır. Müslümanlık inaçları son derece dar bir kalıba sığdırılmış, birkaç ritüel ve sembole indirgenmiştir.

- *Sömürülen medeniyet ve milletlerin zaten gevşemiş olan tüm bağlarını koparmak,*
- *Kendi aralarında birbirlerine düşürmek, aralarına kan kin, husumet ve intikam tohumları ekmek,*
- *İslâm ülkelerindeki ve özellikle Ortadoğu'daki Arapları, “Hilafet” “özgür ulus” ve “güçlü hanedanlık” ve “makam ve mevki” duygularıyla kendi saflarına çekebilmek için Müslüman askerlerden oluşan birlikleri, cahil kitleleri etkilemek amacıyla propaganda maksatlı da kullanmışlardır”.*⁴⁵⁵

2)Ekonomik Gerekçe

Avrupa ülkelerinde, İngiltere’de tamamen Fransa’da ise istisnai durumlar hariç mecburi askerlik hizmeti uygulanmıyordu. Avrupalı hemcinslerine göre “Zuhaf”, “Lejyon” olarak adlandırılan Afrikalı sömürge askerleri, çok düşük bir aylık ücretle en ön saflarda ölüme koşuyorlardı. Zekâ seviyesi çok düşük, cahil ve bir o kadar da çaresiz durumda bulunan yerli halk; başlarındaki kabile reislerinden de aldığı “onaylarla” kendilerini, uzun yıllar Hristiyanların zulmünden kurtaran Osmanlı’ya karşı savaşa, koloniyal (sömürgeci) efendilerinin komutasında boğaz tokluğuna razı olmuşlar, belki de sonunda Fransa’da bir iş ve vatandaşlık elde edebilmek için katılmışlardır. Yani Avrupalı askerlere göre ucuz maliyet tercih sebebi olmuştur. Çoğunlukla Cezayir ve Senegal askerlerinin, bir kısmı da Tunus, Fas ve AOF ülkeleri kapsamında olan Moritanyalı Müslüman askerlerinin, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra da özellikle Millî Mücadele süresince, Anadolu’da kullanılması, olumlu veya olumsuz etkilerine rağmen, halkların ve aydınların düşünceleriyle tezat teşkil etmiştir.

Burada ilk şart sömürgeciliğin iyi etüt edilmesidir. Sömürgecilik; bir Batılı uygar ülkenin uygar olmayan ülkelere, özellikle Batı kültürüne yabancı bir ülkede istediğini yapma ve istediğini yaptırma özgürlüğüdür. Bu hususları sağlayabilecek her türlü yol ve yöntemin uygulanmasında sakınca yoktur. Bu istediğini yapabilme hakkı, onun çağdaş ve Hristiyan bir ülke olmasından ve çok çalışarak medeniyete herkesten önce kavuşmasından ileri geliyordu. Kendilerine göre bu kadar doğal bir

⁴⁵⁵ Sarııay, Yusuf. **Osmanlı Belgelerinde, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 88, Ankara, 2007

hakkı kullanan bu sömürgeci ülkeler, özellikle 18. yüzyıldan sonra sömürge yapacakları ülkelere bilim yoluyla ve ekonomik yardımlarla Hristiyan azınlıkların haklarını korumak bahanesiyle sızmaya çalışmışlardır. İlk kez misyoner olarak görevlendirilen Amerikalı rahipler, bilim, eğitim ve ticaret adamları sömürgecilerin fahri askerleri olmuşlardır.

1894 yılından sonra Mısır'da, Hindistan'da, İngiltere'de, Fransa'da ve Almanya'da açılan okullarda, sömürülen ülkeler coğrafyalarına, dinlerine, orijinlerine göre tasnif edilmişlerdir. Bu ülkelerde sömürge imparatorluklarının devamı için olumludan olumsuzla nasıl tedbirler paketi alınacağı, resmî ya da gayriresmî liderlerinden en ücra mezralardaki cahil halkla nasıl iletişim kurulacağı incelenmiştir. Tüm propaganda ve taktikler öğretilmiştir. Buralarda görev alacaklara; her türlü idarecilik ve yöneticilik melekeleri kazandırılmıştır. Bu okullarda asker, sivil, bilim adamı ve din adamı her meslek ve zümreden, her yaş grubundan insana eğitim vermişlerdir.

İşte böyle bir devasa emperyalist sistem, kendi menfaat düzenini korumak için yarattığı savaşını, yine bu zavallı ülkelerin insanını kullanarak icra etmiştir. Hristiyan emperyalist güçler, Müslüman toplumların insanlarını vaatlerle ve ücretlerle Lejyoner asker yapmışlardır. Ücretler ve vaatler yetmediği zaman ve asker sayısı yeterli rakama ulaşmadığında, bu kifayetsizliği aşmak için zorla asker toplama yoluna başvurmuşlardır. Tüm sömürgelerden zorla toplanan insanlar en ön saflarda cephelere sürülmüştü.

Bir de başka kültürden, dinden ve memleketten zorla toplanan askerler, cephelerde istenildiği gibi çarpışabilir miydi? İstenildiği gibi savaşçı askerler olabilir miydi? Onlar için bunun çok büyük önemi yoktu. Ön cephelerde savaşacaklar, mecburen öldürmek zorunda kalacaklar, öldürmeseler bile onlar için ölüm kaçınılmaz olacaktı. Bu genç insanların ölmesi de öldürmesi kadar sömürgecilerin işine geliyordu. Çünkü bu askerler kendi ülkelerindeki direniş cephelerine iştirakten alıkonulmuş olunuyordu. Bu genç insanlar belki vatanlarında kalsa “*Cihad*”a, başkaldırıya kalkışacaklar, milletlerinin özgürlüğe kavuşması amacıyla memleketlerinde sayıca azalmış Fransız garnizonlarına karşı ayaklanmalara katılacaklardı. Her şeye rağmen Müslüman Sömürge Askerler ne Birinci Dünya Savaşı'nda, ne de Anadolu'da istenildiği gibi savaşçı askerler olamamışlardı.

“Hilafet'in ilan ettiği Cihad'ın, Almanların beklediği ve bizde de Enver ve ekibinin umduğu gibi pek fazla işe yaradığını söyleyemeyiz. Ama Osmanlı

İmparatorluğu ordularının karşısında Müslüman askerlerin de büyük bir gayretle savaşmadığı, cepheyi terk ettikleri sık sık görülmektedir.”⁴⁵⁶

Millî Mücadele esnasında daha da bariz bir hal almıştır. Büyük çoğunlukla Halife'nin esir olduğu, Halife'yi Yunanlılara karşı korumak bahanesiyle savaş sonrası beklenti ve vaatleri artıran İngiltere ve Fransa, Türk halkını uyutmaya çalışmışlardır.

Müslüman askerlere Cezayir halkının yaklaşımı menfi olmuştur. Bu askerlere ilk anlardan itibaren “*Harka*”, yani “*hain*” etiketi yapıştırılmıştır. Bir halkın büyük kısmının hainleşmesinin başlıca nedenleri olarak şunlar gösterilmektedir:

- Müslüman Magrip Ülkeleri yöneticilerinin Fransa'nın tartışmasız otoritelerini kabul etmiş olmaları,
- Sömürge veya himaye anlaşmalarıyla yönetiliyor olmaları.
- Yönetici, eşraf, tarikat şeyhleri, kabile liderleri ve köy kasaba ileri gelenlerinin çoğunun işbirlikçi duruma girmiş olmaları sonucu yayınladıkları tezkere, bildiri ve fetvalarla askere alınmaları meşru göstermeleri.
- Millî Mücadele'de Magrip ülkelerinden bir kısmı gönüllü, paralı Lejyoner askerlerin aile büyüklerinin onay vermesiyle açlık, yoksulluk, işsizlik gibi ekonomik nedenlerle, askerî görevleri kabul etmeleri,
- Kuzey Afrika'da yaşayan birçok Yahudi bulunması ve Fransız, İtalyan, İspanyol, Maltalı, Pier-Noire (siyah ayaklar denilen) Kuzey Afrika'ya yerleşmiş birçok Avrupalının olması,
- Her orijinden insanın buralarda yaşaması,
- Coğrafi şartların etkisiyle bunların tip olarak cephelerde Afrikalı Müslüman askerlerden farksız görünmeleri,
- Özellikle Cezayir'de uzun süren sömürge yönetimi döneminde, hem evlilikler yoluyla hem de, sosyo-psikolojik, kültürel emperyalizm ve propagandanın etkisiyle Levantenleşmiş (Fransızlaşmış) Cezayirlilerin, yani Fransa'da gelecek arayanların, yaşamlarını Fransa'da sürdürmek isteyenlerin çokluğu,

⁴⁵⁶İlber Ortaylı'nın Uluslararası Sempozyum Açış Konuşması, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, İstanbul, 20-21 Kasım 2014

- Ülkeler arasındaki siyasî anlaşma ve angajmanların, ekonomik yardımların sonucu, değişmeyen büyük stratejinin gereği olarak, Tunus, Fas, Cezayir ve Senegal'den getirdikleri Müslüman askerleri, işgal kuvvetleri arasına katarak yöreye getiren Fransızlar, Müslüman'ı Müslüman'a kırdırma politikası gütmesi.⁴⁵⁷

Fransa'nın stratejik amfibi imkân kabiliyeti yüksek bir güç olması, Kuzey Afrika'ya coğrafik yakınlığı bulunması dolayısıyla, 1800'lü yıllardan itibaren Kuzey Afrika'yı güneyden de kuşatmıştı. Senegal, Batı Afrika ve Doğu Afrika'yı her yönüyle sömürgeleştirmesi, Fransa'yı Kuzey Afrika'da (Magrip'te) avantajlı ülke konumuna getirmişti. Devletlerarası ilişkilerde, hatır, gönül, din ve tarih gibi benzerliklerden önce ekonomik ve askerî mecburiyetler vardır. Bu iki olguda da Fransa'nın Afrika'da, her zaman İngiltere ile birlikte en büyük etkiye sahip ülke olmasını sağlamıştır.

Magrip Coğrafyası'nın homojen bir yapı arz etmediğini çok fazla tarikat, çok sayıda kabile ve farklı mezheplerin yer tuttuğunu bilmek, ekonomik ve bilimsel geri kalmışlığın derecesini kavramak, kardeşin kardeşe nasıl düşman edilebileceğinin yollarını açmıştır. Sömürge okulları, Afrika'yı ve bütün Doğu'yu her metrekaresine kadar ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Sömürgeciler, buradaki insanlar hangi dilden anlıyorlarsa o dile uygun davranışları yapabilecek yetkilerle donatılan insanlar göndermişlerdir.

3)Askerî Gerekçe

Afrikalılar, doğal ortamları gereği, zaten savaşçı ve mücadeleci kavimlerdir. Çok fazla eğitime gerek duymadan ölmeye ve öldürmeye hazır dılar. Askerî olarak Kuzey Afrikalılar, Fransız ordusunun fizik kondüsyon ve savaş kabiliyetini artırdığı gibi savaş meydanlarında en tehlikeli bölgelerde hayatlarını kaybederek, aslında ülkelerinin boynuna geçirilmiş olan sömürge halkasının daha da sıkılmasını kolaylaştırmışlardı.

Kuzey Afrikalılar, özellikle Tunus ve Cezayirliler, daha önce Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Paşa'nın ordusunda İbrahim Paşa'nın emir komutasında asker olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmışlardı.⁴⁵⁸ Bu askerlerin özellikle

⁴⁵⁷ Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi*.,s:420

⁴⁵⁸ Çalışma esnasında ozamanlardan Kütahya Savaşı'nı kazandıktan sonra Manisa Kula taraflarına kadar gelip buralarda kalan, geriye dönmeyen ve Türkiye'ye yerleşenTunuslu askerlerin torunlarıyla

Cezayir ve Senegallilerin kullanılma amacı, sadakat ve bağlılıktı. Osmanlı ordusundaki Araplar ise sadakatsizdi ve başkaldırmaya teşvik edilmişti. Bu büyük oranda başarılmıştı. Millî Mücadele döneminde işgallerde, Müslüman halkı mümkünse kendi yanına çekmek, değilse karşı koymasını önlemek maksatlı olarak kullanmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Şeyh Senusî ve diğer din adamlarıyla yapmış olduğu İslâm propagandası, Fransız ordusunda bulunan Tunuslu, Faslı ve Cezayirli Müslüman askerler arasında etkili olmuş, bu askerlerin bir kısmı kaçarak Türk kuvvetlerine katılmışlardır.⁴⁵⁹

Müslüman Sömürge Askerlerinin askere alınma yöntemi, çoğunluğu zorla azınlıkta kalan kısmı gönüllü⁴⁶⁰ idi. Yahudi ve Arap orijinli Kuzey Afrikalılar hesaba katıldığında, % 60-70 zorla askerlik sistemi uygulandığı söylenebilir. Ayrıca bir kısmı ekonomik imkânsızlıklar, bir kısımda Fransızlarla evlenmek suretiyle Levantenleşen ya da çıkarları gereği Harka/Harkissleşen Cezayirliler, Yahudi asıllılar, diğer yabancılar Fransız ordusuna katılmışlardır.

Müslüman Sömürge Askerlerin kullanma amacını Mehmet Akif, Sebil'ür-Reşad mecmuasında, Almanya'da bulunduğu yıllarda, Fransız ordusunda iken Alman-Türk tarafına esir düşen, Tunuslu bir esir askerîn ifadelerini şöyle aktarmıştır:

görüşmeler yapılmıştır. Aynı Tunuslular 1844 yılında Rusya'ya karşı savaşmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşık tugay seviyesinde bir askerî birlikde göndermişti. Osmanlı Ordusunda Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan özellikle Suriyeli, Iraklı, Libyalı asker ile bir miktar Tunuslu ve Cezayirli asker mevcuttu. Osmanlı'ya karşı Fransız ordusunda savaşçı Çanakkale Cephesinde, Fransa için ölen en az (5000 kişi) bir alay çapından fazla Cezayirli asker, iki taburdan fazla da Tunuslu asker, çok az miktarda Faslı asker vardı. Bk. Fremaux, s:134-17. Senegalli, Bative Doğu Afrikalılar, bu sayılara dâhil değildir. Ayrıca Fransız ordusunda görev yapan Cezayirliler, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de 3000'den fazla zayıat vermişti. 800 civarında Tunuslu ve Senegallide buradaki Kuvayi Milliye ile yapılan savaşlarda zayıat vermişti. Ençok kayıp da Türklerin etkili propagandası sonucu firar eden ve Türk tarafına geçerek amele taburlarında çalışan, Kuzey Irak'da Yb.Nihat Özdemir'in kurduğu Türk düzenli birliklerde Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle İngiltere'ye karşıcarpışan Kuzey Afrikalıları yönünden olmuştu. Bk.Bayram Yurtççek, **Kürt İsyanları**, Karacan Matbaası,1.Basım, İstanbul, 2016, s:45-47.Birkısmı Rezzan Ünalp'ın öne sürdüğü gibi tekrar İngiltere-Fransa tarafına tekrar geçse de, Türkiye'ye yerleşen oldukça fazla sayıda Kuzey Afrikalılar vardır.Bu Kuzey Afrikalılar ağırlık olarak Cezayir, Tunus, Fas ve Moritanya'dır.Büyük bölümü Adana, Mersin, Kahraman Maraş civarına yerleşmiştir. Çanakkale müstahkem mevkiinde Fransız ordusunda görev yaptıktan sonra dönmeyen Kuzey Afrikalılardan Bursa, İnegöl civarına yerleşenler de vardır. (Moritanya Büyükelçiliği ile yapılan 05 Kasım 2014 tarihli telefon görüşmesi, Temmuz 2015 tarihli Ege Bölgesi'nde yerleşik durumda olan Afrikalılarla yapılan sözlü röportajlardan elde edilen bilgilerdir.)

⁴⁵⁹Çolakoglu s:124-125

⁴⁶⁰L'Express seri 3, **La Grande Guerre Quatre Anne d'Enferre Paris**, Decembre 2013 - Janvier2014, p:64

“Evvela bizi iğfal ettiler: Sizin Halife’nizle müttefikiz, onun düşmanı olan Almanlarla harp ediyoruz. O halde sizin de Halife’nize yardım etmeniz dinen borcumuzdur, dediler... Sonra hakikat meydana çıkınca cebre, şiddete müracaat ettiler. Askere gitmek istemeyenlerin anasını, babasını, hapisler ve işkenceler altında inlettiler. Evini barkını yaktılar. Bundan başka şayet muharebede kanımızın son damlasını dökmeyecek olursak, ailelerimizi perişan edeceklerini tekrar tekrar söylediler. Bizim memleketimizdeki analarımız, babalarımız, çocuklarımız bugün o kâfirlerin elinde rehindir. Artık ne halde olduklarını Allah’tan başka kimse bilmez.

“Bizi daima en ön saflara veriyorlar. Önümüzde Almanların cehennemler yağdıran topları, arkada İngilizlerin, Fransızların ateşleri bulunuyor. Ne ilerlemeye imkân var, ne de geri dönmeye takat! Hele bu cehenneme niçin girdiğimizi düşündükçe beynimiz tutuşuyordu. Evet, insan canını feda eder. Lakin bunda dünya için, ahiret için muazzaz bir gaye olur. Biz biçareler ise sırf düşmanımızın üzerimizdeki zulmünü, tahakkümünü devam ettirmek için ölüyorduk. Bizi bu cehenneme sürükleyenler ise ölmemizi de, öldürmemizi de kendileri için kazanç bilerek ona göre davranıyorlardı.”⁴⁶¹

Bu askerî birliklerin cephelerde en önde olmaları, bu birliklerde bir miktar Hristiyan asker bulunması, kaçmak isteyen askerleri caydırmak içindi. Memleketleri işgal altında olan, aileleri ve kendileri hakkındaki tüm bilgileri de Fransız makamlarınca kayıtlı olan bu askerlerin durumu da içler acısıdır.

Askerlerin önemli bir bölümünün çok sefil, cahil halk tabakasından oldukları bir gerçektir. Ancak bu Müslüman askerlerden bir kısmı, özellikle Senegal askerleri, İstanbul’un işgali sırasında kaba saba davranışlar sergilemişlerdir. İstanbul’da patronlarının siyasî pay kapması için gövde gösterisinde bulunan bu askerler, aynı zamanda Kilikya’ya, Suriye’ye ve Zonguldak’a takviye maksadıyla görevlendirilmişlerdi.

⁴⁶¹Fogarty s:118; İngiliz ve Fransızların, insanlık dışı, uygulamaları ile ordularına kattıkları, çeşitli Müslüman milletlere mensup askerleri, Kurtuluş Savaşı’nda da Türkiye’ye karşı kullanmış olduklarını yine Mehmet Akif şöyle açıklamıştır:

“Maraş ve Anteplilerin Kahramanlıkları” adı ile yayınladığı yazısında, Fransız ordusunda savaşan Müslüman askerlerle Antep ve Maraşlı’ların konuşmalarını aktarmaktaydı. Kendileri’ne; “Biz de sizin gibi Müslümanlarız, bize karşı niçin savaşıyorsunuz?” diye sorulduğunda şu cevabı vermişlerdi:

“Rica ederim, bizi insan yerine koyup da bize hitab etmeyiniz. (Bizi suçlamayınız) Bizim hayvandan hiç farkımız yoktur. Bizim hâlimiz sizden de yamandır. O gaddar Fransız başımıza birer yular takmış, istediği yere bizi sürüklüyor. Bize -Almanlar Halife’nizin düşmanıdır. Halifeniz bizimle beraberdir. Halife’yi kurtarmak için Almanlar’la harp edeceksiniz- dediler.”

Savunma Bakanlığı arşivlerinde rastladığımız birçok belgede Lejyoner olmak isteyen Kuzey Afrikalıların, özellikle Tunus ve Cezayirlilerin Fransız makamlarına yazmış olduğu dilekçelerinden görülmektedir ki, topraksız ve hayvansız olan bu coğrafya halkının bir bölümü için Fransız ordusunda çalışmak bir gelir kapısı olarak görülmektedir.

Bu birlikler Birinci Dünya Savaşı öncesi, Müslüman olsun olmasın Afrika ülkelerindeki lokal operasyonlarda kullanılmıştır. Tabii şakilere ve teröristlere karşı yapılan operasyonlarda, genelde ücretli askerler tercih edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda sömürge halklar için zorunlu askerlik uygulanmış, Fransız koloni yönetimlerince fetvalar alınmış, askere alma kararnameleri çıkartılmıştır. Bu arada katılanlara bir miktar ücret vermeyi, savaş sonrası vaatlerde bulunmayı da, ihmal etmemişlerdir. Modern kölelerin bütün meşakatlere, adaletsizliklere rağmen, çoğunlukla üstlerine, körü körüne bir sadakat göstermeleri de altı çizilmesi gereken durumdur.

Nihayetinde Hintli, Senegalli olsun veya Magripli olsun Müslüman Sömürge Askerler, bağrından koparıldıkları halkların yani kamuoylarının düşünceleriyle tamamen tezat bir davranış sergilemişlerdir.

Sömürgeci Fransızlar, tarihlerinden gelen köle yönetimindeki büyük tecrübeleriyle kurdukları sömürge okullarından yetiştirdikleri sivil ve askerî yöneticiler vasıtasıyla Afrikalılara hiçbir devletin yapamadığı büyük bir kumpası kurmuşlar ve bu sayede iki Dünya Savaşı'nda da yüz binlerce Müslüman'ın cephelede ölmesine neden olmuşlar, yani bir bakıma etnik arındırmayı, ustaca, usulüne uygun bir şekilde becermişlerdir.

Ayrıca, Türklerin uyguladığı devşirme sistemi ve Fatih'in bu devşirmelerle ilgili sözleri, Batı'nın bilinçaltında ve bu konunun rövanşı niteliğinde yer etmişti. İngiltere ve Fransa, Müslüman askerler ve teknolojiyle Haçlı Savaşı'nı kazanmışlardı. Ancak Millî Mücadele'yi kazanan, Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde Müslüman Türk halkı olmuştu.

Kuzey Afrikalı, askerlerle ilgili Fransız askerî elitlerinin görüşleri farklılık göstermekte, kimileri beğenirken kimileri soğuk hava şartlarına uyumsuzluğundan bahsetmekte, büyük ve uzun bir savaşta sevk, idare ve koordine güçlüğüne öne sürmektedir. Ancak önceleri “*Turcos*” sonra “*Zuav*” ve “*Tirailleur*” olarak adlandırılan Cezayirli askerlere, kısmen de Senegalli hafif piyadelere, daha fazla bir güven beslenilmekteydi. Araştırmalarımız göstermiştir ki, Müslüman Sömürge

Askerler, direnç ve şok birlikleri gibi farklı farklı amaçlar için kullanılmakla birlikte, askerî kullanım amaçları, “*bu birlikler, Avrupa askerinin “olta” ve “kalkan” görevini üstlenen unsurlardı.*

Belgeler bize gösteriyor ki Lloyd George; Güney’de Türkleri yenemeyen Fransız birliklerinin, Fransa’nın en iyi birlikleri olmadığına dair rivayetler duyduğunu, bu Fransız birliklerinde Senegallilere, Ermenilere yer verildiğini, başarısızlığın buna bağlı olabileceğini söylemiştir.

Briand, başlangıçta “*Fransız birlikleri içinde Ermenilere de görev verildiğini, fakat sonra bundan vazgeçildiğini*” belirtmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot ise, “*Güney Cephesi’ne gönderilen birliklerin hepsi iyi olmasa bile, aralarında çok iyi birlikler bulunduğunu*” ifade etmiştir.

Yukarıdaki değerlendirmeler, 21 Şubat 1921 yılında Londra’da Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı’nın hazır bulunduğu mini zirvede yapılmıştır.

Ayrıca Müslüman askerler, bir Yunan askerî gibi bu bölgeyi işgal edip Megalo İdea’yı gerçekleştirmeyecekti. Sadece çıkarları için savaşan ve kuyrukları Fransa’nın ellerinde olan insanlardı. Ayrıca bunlar ister paralı, ister gönüllü, isterse de zorunlu askerlik yapsınlar, Magrip halkları tarafından her dönem için hainler, Müslümanları sırtlarından hançerleyen dinsizler olarak görülmüştür. Hatta bunların ülkelerine girişlerini yasaklamışlardır.⁴⁶²

Fransa’nın, ekonomik kârlılığını artırabilmesi için nasıl ucuz işgücüne ihtiyacı varsa, askerî işgallerini sürdürebilmek için körü körüne ölüme giden bu ucuz maaşlı mankurt askerlere ihtiyacı vardı.

Fransa; öyle ya da böyle Osmanlı İmparatorluğu ve Türk anlayışında mevcut bulunan, ancak Avrupalılara göre çok daha insani ve sosyal bir kurum olan devşirme sistemini asla içine sindiremediğini önce Hristiyanların Osmanlı ordusundan muaf

⁴⁶²Kenan Çiftçi, Aksaray, Nante Türk Derneği Başkanı. 19 Temmuz 2015 tarihinde yapılan görüşme ve Faruk Karadeniz, İzmir Marsilya Türk Derneği Başkanı 24 Temmuz 2015 tarihinde yapılan kişisel görüşmelerden derlenmiş bilgilerdir. 2014 Yılı Nisan Ayında Fas’ın Türk Büyükelçisi ile yapılan görüşmede (ki bu büyükelçimiz yıllarca Paris Büyükelçiliği görevi yapmıştır.) “*Pied Noire*” Avrupalı, ya da İsraili yabancı uyruklu kimselerin Kuzey Afrika’ya gelip yerleşenlerine, Kuzey Afrika’da görev, ekonomik vb nedenlerle uzun yıllar yaşayanlara pied-noire” diye hitap edilir demişlerdi. Türkiye’de yaşayan yabancı asıllılara ithafen söylenen; “*Levanten*” kelimesi karşılığını ifade etmişlerdi Marc Ferro’da eserinin bir yerinde Fransız dilini ve kültürünü yayanlar yaklaşımıyla, Pieds-Noire’lardan bahsetmiştir. Bknz. Ferro. s:205..

Bizim kanaatimiz ise; bu kelimenin bizzat Fransız subayları ve entelektüel çevreleri tarafından Fransız ordusunda görev yapan Magripli, Afrikalı vb.”harki”lere”, “Afrikalı birliklere” (Müslüman sömürge askerlere), hem de Avrupalı göçmenler için bu kelimenin kullanıldığı yönündedir.

tutulmasını sağladıklarını itiraf etmeleri, kendi ordularında da “*Turkos*”⁴⁶³denilen Müslüman askerleri kullanmaları, kindar ve rövanşist duygularına bir örnektir. Avrupa Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeniçerilerin mayasını Hristiyan çocuklarından oluşturmasını asla unutmamıştır ve hâlen de unutmamaktadır.⁴⁶⁴Bizim çalışmalarımız esnasında gördüğümüz ve elimize geçen dokümanlarda çok açık bir şekilde gördük ki bugün bugün birçok yabancı ülke ders kitaplarında, bu konulara yer verilmektedir. Tarihi olayları çarpıtarak sübjektif bakışla ele almaktadır.

Fransız sömürge imparatorluğu ordularında asker olarak kullanılan milletler, savaş güçlerine göre sıralanmışlardır.

- Fransız metropol askerleri,
- Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden Lejyon askerleri (Rusya, İtalya, Almanya, İspanya, Avusturya askerler),
- Yahudi askerler,
- Ermeni askerleri,
- AOF ve AEF’li (Senegal, Moritanya, Fransız Somalisi, Mali, Çad) askerler,
- Vietnamlı askerler,
- Cezayirli askerler,
- Faslı askerler,
- Tunuslu askerler, ,
- Madagaskarlı askerler,
- Hintli, Kanadalı, Süryani, Maruni, Keldani, Yeldani, Ezidi, Nasturi askerler (İngiltere ile beraber),
- Diğer sömürgelerden askerler.
- Savaşlarda yenmiş olduğu milletlerin halkından vaad, menfaat veya zorakilik yöntemlerini karma bir şekilde kullanarak derlediği askerler.⁴⁶⁵

⁴⁶³Menidjel, p:17, 23, Kadir Kon, **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanların İslâm Stratejisi**,İstanbul, 2011,s:79

⁴⁶⁴İlber Ortaylı,**Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul 3. Baskı 2006,s.27-31.

Ortaylı, devşirme uygulamasının zannedildiği kadar yoğunlukla ve katı kurallar içinde yapılmadığını belirtmektedir. Ayrıca emperyalistlerin Müslümanlara zorla veya düşük aylık bedellerle askerlik yaptırmaları ile Osmanlı’daki Hristiyan devşirmelere askerlik yaptırmalarında büyük fark görmektedir.

⁴⁶⁵Osmanlı imparatorluğu çalışmamızda bazı bölümlerde bahsettğimiz gibi, yükselme döneminde, Mısır Memlûklularında ve Abbasiler’de uygulanan yöntemlere benzeyen ancak daha özgün bir uygulama geliştirmiş, devşirilmiş Hristiyan çocukları Türk İslâm geleneklerine göre yetiştirdikten

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bölgelerin geniş petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olduğu İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya ve İtalya tarafından biliniyordu. Asker toplamalar, bu zengin coğrafyayı askersizleştirmiştir. Dirençsiz bırakmıştır. Ekonomik, siyasî ve askerî sebepler birbirinin içine geçmiş gibidir.

4) Psikolojik ve Dinî Gerekçe

Avrupa ülkeleri; Müslüman askerleri imparatorluk yapısına entegre etmek, kendi vatandaşının emperyal emeller doğrultusunda zayi olmasını engellemek, kendi vatandaşlarının bilim, sanat ve spor gibi her yönden daha da gelişmesine olanak sağlamak, başka ülke ve medeniyetlere hükmetme duygusunu halklarına aşılama anlayışını önemli bir hedef olarak görmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu, gerek devşirme yöntemi, gerekse yardımcı sınıflarda ve geri bölgelerde din adına yaptığı kutsal savaşlarda, Hristiyan halkları kullanmıştı.

Osmanlı'nın -devşirme asker kullanma konusu, her ne kadar tamamen insani ve kendine özgün bir yöntemle de olsa, Hristiyan inancına mensup bütün ülkelerin tarih bilen elitlerinin bilinçaltına sirayet etmiştir.

Fransızlar Afrikalıları “*vahşiler*,” Türkleri de “*sarı ırka mensup her türlü medeniyetten yoksun barbarlar*” olarak görüyorlardı. Barbarların birbirini yok etmesi ve bu insanların sayılarının azalması, onlara göre akıllı bir yoldu. Büyük medeniyet, “*büyük ülke, büyük ülkü, büyük projeler, büyük hedefler, büyük kazançlar*” kelimenin başında “*bütün büyük*” ile başlayan her türlü düşünceye, her türlü projeye ve her türlü “*izm’e*” sadece Yunan, Roma ve Latin Medeniyeti'nin mirasçısı olan Avrupalı devletler layıktı. Onun için Müslümanları ve Türkleri tarihte Bizans'ın yaptığı gibi, mezhep mezhep, aşiret aşiret, kavim kavim, renk renk, coğrafya coğrafya bölmek, birbirine yok ettirmek, kendi kamuoylarına propaganda yapmak, emperyalistlerin her zamanki rutin yöntemleri olmuştu.

Emperyalistlerin Birinci Haçlı Savaşı'ndan beri hedeflerinden bir tanesi, kutsal toprakları ele geçirmek, Hristiyan halkın ekonomik refahını artırmaktır.

sonra, Yeniçeri denilen ordu saflarına katmıştır. Buna ilaveten, “*Azap*” olarak adlandırdığı bir sistem daha ihdas etmiştir ki, bu sistemde genellikle savaş meydanlarında yenilen ülkelerin halklarından ücret karşılığı toplanan yetişkinler, kısa bir eğitimden geçtikten sonra, yardımcı sınıf, yaya sınıf olarak cepheye sürülmüştür. Bu sistem daha çok Müslüman unsurlar için geçerli idiyse de Hristiyan unsurlar için de kullanılma ihtimali yüksektir. Bu orduları zaman içinde keşif, öncü, gibi muharip görevlerde de kullanıldığı görülmüştür. Bu uygulama 1581 yılında son bulmuştur. Uyar ve Ericson, s: 111, 1122,

Böylece medeniyetlerinin üstünlüğünü sağlayarak siyasal, kültürel ve ekonomik bekasını devam ettirmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için İslâm medeniyetini kabile, aşiret, tarikat, ırkçı Millîyetçilik anlayışı ve Halifelik iddiası temelinde bölerek, medeniyetin koordineli ve kütle halinde bir savunma anlayışı ya da bilimsel çalışmalar sürdürmesinin önüne geçmiştir. Birbirinin amansız düşmanı durumuna gelmiş, halkların arasına sızarak, her türlü deniz hava ve teknolojik üstünlüğüne rağmen insan gücü olarak Müslüman'ı-Müslüman'a, sömürgeyi-sömürgeye kırdırtmıştı. Bu strateji Mustafa Kemal'in yüksek basireti sayesinde sonuç vermemiş, İstanbul, Ege, Doğu Anadolu ele geçilememiştir. Ama çok açık bilinmektedir ki 1911'de başlayan Haçlı-Sömürgecilik savaşlarında önemli bir başarı sağlanmıştı. Özellikle Ortadoğu ve Afrika tamamen sömürgeleştirilmişti.

Aslında sömürge askerlerinin gerek İngiliz, gerek Fransız ordularında kullanılması, hem sömürgeciliğin bir neticesi ve hem de sömürgeciliğe hizmet eden bir amacı taşımasındandır.

Fransa'nın Çukurova'da kullandığı bu askerlere, *Türklerin İslâmiyet'ten uzaklaştıkları, Bolşevik oldukları, Halife'ye isyan halinde bulundukları*, yönünde propagandalar sürekli tekrarlanmıştır.

O dönemde kendisiyle röportaj yapılan bir askerînin ifadesine göre durum şudur: *“Fransız Generali Charpy geçenlerde bera-yi teftiş Çatalca'ya gidip Fransız Arap askerlerini cem ederek askerlere hitaben, ‘Siz Fransız askerî olmakla beraber Müslümansınız. İslâmların Padişahı ve Halife'si Sultan Mehmed Hazretleri'dir.*

Bugün Yunan Hükümeti İslâmların pay-i tahtı olan İstanbul'u zapt ederek Ayasofya Cami-i Şerifinde Kral Konstantin Bizans tacını giymek istiyor. İşte o da karşınızdadır. Sizleri buraya getirmekteki maksadımız, padişahınızla beraber din ve milletinizi kurtarmak ve icap ederse feda-yi can etmek ve bir Yunan askerinin hududdan içeriye girmesine meydan vermemek için her türlü fedakârlığı yapmaktır. Bu ise Fransa'nın şerefini yükseltecek, Müslümanları bu beladan kurtarmış olacaktır. Cenabı Allah yardımcınız olsun' diye hitap eylediği, Çatalca'dan bera-yi maslahat İstanbul'a gelmiş olan Tunuslu bir asker çavuşun ifadesine atfen arz olunur. Binaenaleyh bu nutku asker üzerinde son derece asabiyet tevhit ettirip sabaha kadar yılanlar gibi sürünerek küffar askerî aramakta olduklarını da söylemektedir.”

Ancak bu askerler kendilerine anlatılanlarla Anadolu'ya ayak bastıklarında karşılaştıkları gerçekler arasında sürekli bocalamışlardır.⁴⁶⁶

E-Millî Mücadele Esnasında Fransız Ordusunda Kullanılan Müslüman Sömürge Askerlere Karşı İzlenilen Siyaset ve Strateji

Kuzey Afrikalı Muhacirlerin çoğu Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Osmanlı ordusunda tutkuyla görev yaparken, Cezayir ve Tunus'ta kalanların çoğu da Fransız ordusunda askere alınmaya direndi. En azından mutsuz olarak görev bölgelerine gittiler. Askere alındıklarında, görev yaparken pek de haksız olunmayan itham ve yargılarla karşı kaşıya kalıyorlardı. Fransız subaylar tarafından; Fransa'dan çok Türkleri tercih ettikleri, ellerinden gelse konumlarını Osmanlılara yardım için kullanacakları düşüncesi nedeniyle sıklıkla ayrımcılığa maruz kalıyorlardı.⁴⁶⁷

Osmanlı Devleti Büyük Savaş sırasında Şeyh Tunusi, Mehmet Akif gibi din âlimlerini sırf Müslüman sömürge askerlere propaganda yapsın diye Almanya'daki cephe gerisindeki esir kamplarına göndermişlerdir.

Ayrıca Almanlar, Türklerle beraber Fransız Ordusunda İslâm gibi Müslüman sömürge askerlerin çoğunluğunun “*zorla askere alınmalarını ve Fransız ordusunda hizmet yaparken dinî vecibeleri*⁴⁶⁸ni yerine getiremediğini” anlatan bir broşür hazırlayarak hem cephelerde uçaklarla, hem esir kamplarında elden Arapça olarak bastırılıp dağıtılmıştır.

Her fırsatta Halife'nin “*Cihad*” çağrısı Müslümanların Cihada uyma gerekçeleri anlatılmıştır.

Türkler Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Harplerinde da binlerce Müslüman sömürge askerî kullanılabileceğini bildiklerinden ve kara muharebelerinin başlangıcından itibaren bu yarı tutsak askerlerin içinde bulundukları korkuyu yenerek, mevzilerini terk etmesi ve Müslüman kardeşlerine ateş etmemesi için ön cephedeki siperlerde bulunan sesi güzel askerlere sürekli ezan okutmak davranışını geliştirmişlerdi.

Millî Mücadele esnasında, Zonguldak'ta Atılhan, Anadolu'da Mehmet Akif ve Doğu, Güney Doğu Anadolu, Güney Anadolu'da (Çukurova'da) Şeyh Senusî, Uceymi Paşalar vb birçok din âlimi bu Müslüman sömürge askerlere dinî temalı propagandalar ve konuşmalar yaptırmıştır.

⁴⁶⁶Keser, s:231

⁴⁶⁷s:481

⁴⁶⁸s:481

Antep'te Cemiyeti İslamiye,⁴⁶⁹ Adana'da Çukurova İslâm Cemiyeti, Zonguldak'ta milis lideri Cevat Rifat Atilhan'ın tavır ve söylemleri Fransa'nın Müslüman sömürge askerlerinin en azından nötralize ederek, hakiki Fransız askerleri ve Ermeni askerleriyle daha etkin bir mücadele etmek amaçlanmıştır ki daha 20 Ekim 1921'de Yunanlılar Anadolu'da iken yapılan Antlaşma bu stratejilerin doğruluğunu ve başarısını teyit etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf devletleri tarafından işgaline katıldığında, Britanya ordusundaki diğer Müslüman askerlerin yanı sıra bunların çoğu saflarını terk ederek Türk direniş kuvvetlerine katıldılar.

⁴⁶⁹Sadettin Gömeç, **Mili Mücadele'de Gaziantep**, Ankara, 1989, s:3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAGRİP ÜLKELERİNİN TUTUMUNUN BASINA, ANILARA, TELGRAFLARA VE RAPORLARA YANSIMALARI

I-Türkiye Basınında Çıkan Yazı ve Haberler

Millî Mücadele yıllarında yayımlanan gerek yöresel, gerekse Anadolu ve İstanbul basınında, işgalci kuvvetlerin içinde bulunan Müslüman askerlerden sıklıkla bahsedilmiştir.

“Hindistan Müslümanları, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na bir muhtıra verdiler. Hindistan’daki Müslüman ve Hindular, Kurtuluş Savaşı boyunca İngiliz egemenliğine karşı mücadele edecekler. Türkiye’nin parçalanmaması ve bağımsızlığının elinden alınmaması için İngiliz Hükümet’ine, Hindistan’daki İngiliz yönetimine birçok başvuruda bulunacaklar, toplantılar, gösteriler, boykotlar yapacaklardır.”⁴⁷⁰

“Hint Müslümanlarının bizim için yaptıklarını somuna kadar unutmayacağız. İslâm dünyasının yardımı, Avrupa’nın vahşî emperyalizmini korkunç bir kuvvetle sarsmış ve uçurumun kenarındaki bize bir dayanak noktası meydana getirmişti. 60 milyon Hint Müslüman’ı, Mısır, Cezayir, Fas, Afgan, Türkistanlı, Türkiye’nin geleceği ile yakından ilgileniyor.⁴⁷¹ Fransızlar, Doğu İslâm âlemine karşı, Suriye’den Fas’a kadar, Batı İslâm âlemini kurmak istiyor”.⁴⁷²

“Hindistan’da, “İtilaf Devletlerinin savaştan galip çıkmalarını kutlamak için düzenlenen -Barış Kutlama Günü- törenleri başladı. İngilizler, Türkiye ile ilgili sözlerini tutmadığı için halkın katılmadığı şenlikler, 4 gün sürecek. Gandi, Türkiye’nin geleceği garanti altına alınmadıkça ne Hindular, ne de Müslümanlar için barış törenlerinin hiçbir anlamı olamaz, Trakya, İstanbul ve Anadolu Türklerde

⁴⁷⁰Jaeschke,s: 12

⁴⁷¹Bk. **Hâkimiyeti Milliye**, 5 nci sayısı 28 Ocak Çarşamba 1920

⁴⁷²**İkdam**, 1 Ocak 1920, Perşembe s:2

kalmalıdır “dedi. İngiliz yetkilileri, Hintli askerleri tatmin etmek için savaş sırasında Türkiye’nin bölünmeyeceğini söylemişlerdi.”⁴⁷³

“Maraş’ta işgal bölgelerini Fransızlara devretmiş olan İngilizler, şehirden ayrılmışlardı. Fransız generali Dufieux’nün emrindeki Cezayirli askerler, Adana’ya gelmişti. Daha sonra bir Senegalli alay gelecek, böylece Birinci Doğu tümeni tam mevcudu ve modern donatımlı bir kuvvet olacaktı. İngiliz Generali ise Adana’dan 20 Kasım’da uğurlanacaktı.”⁴⁷⁴

“Delhi, Hilafet Konferansı’nda, Türkiye ile ilgili Müslüman direnişini destekledikleri için, Hindulara teşekkür edildi. Gandhi, buna karşılık şunları söyledi: 80 Milyon Müslüman acı çekerken 220 milyon Hindu buna nasıl dayanabilir?”⁴⁷⁵ “Türkiye’nin geleceği garanti altına alınmadıkça, ne Hindular ne de Müslümanlar için barış törenlerinin hiçbir anlamı olamaz” dedi.

“...Kuzey Afrika’nın bir kısım bölgelerinde de Batılılara karşı şiddetli ayaklanmalar ve bağımsızlık mücadeleleri baş göstermişti. Başta Mısır olmak üzere Kuzey Afrikalılar, Anadolu’nun Kurtuluş Savaşı’nı desteklemiş ve Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlık mücadelelerinin sembolü durumuna gelmişti. Böylece Kurtuluş Savaşı ile Asya-Afrika’daki bağımsızlık mücadeleleri arasında bir tür “kader birliği” tesis edilmişti.” Mısır’da, Hindistan’da, Tunus ve Cezayir’de vuku bulan galeyanlar da bunu ispat etmektedir.”⁴⁷⁶

“İtalyanların 28 Şubat’ta işgal ettiği Antalya’da bulunan 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, 17. Kolordu Komutanlığı’na yazdığı raporda: İtalyanlar Antalya’ya mülk edinmek için gelmişlerdi. Bombayı kendileri patlatmışlar, sonra da -asayiş yok- demişlerdi. Halkı kendi saflarına çekmeye çalışmaktaydılar. Bunu önlemek için hükümet, halkı parasız olarak tedavi ettirmelidir,” demişti.

17 Teşrinisani 1330 (Kasım 1914) tarihli Tanin gazetesinin “Fas ve Cezayir’de” başlıklı haberinde; “Paris’ten Alman gazetelerine ulaşan haberlerde Fas’ta ilan edilen Cihad’ın, Fransızlar tarafından gizli tutulması için yapılan kötü niyetli gayretlere rağmen Cezayir’in güney bölgelerine sirayet ettiği” bildirildiği yer almaktadır⁴⁷⁷.

⁴⁷³İstiklâl Harbi Gazetesi 19 Mayıs 1919 Pazartesi,

⁴⁷⁴Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlükleri-II, 23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920, Erzurum Kongresinden TBMM’ye, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s: 205

⁴⁷⁵Sarıhan, Günlükler II, s:274

⁴⁷⁶İzmir’e Doğru Gazetesi, 7 Nisan 1920, s:1

⁴⁷⁷Tanin Gazetesi, 17 Teşrinisani 1330 (Kasım 1914), “Fas ve Cezayir’de” s:2

Yine aynı tarihli bir gazete haberinde; *"Fas'ta Fransızların Hâli Fena"* başlıklı diğer bir yazıda ise, *"Fas'taki Müslüman halkın Fransızların kendilerini cebren silahaltına almaya ve harbe sevk teşebbüs ettiklerini görünce ayaklanmış olduklarını ve şiddetli bir çatışma yaşandığını"* bildirmekteydi.⁴⁷⁸

Savaşın başında Fas'ta yaşanan karışıklıklar sırasında, burada bulunan Almanların durumuna ilişkin *Tanin* gazetesinin 18 Teşrinisani 1330 (Kasım 1914) tarihli nüshasında yer alan, *"Fas'ta Almanlar"* başlığıyla yayımlanan bir haberde şu satırlara rastlanmaktadır:

*"Fas'ta harp esiri sıfatıyla bulunan bir Alman taciri, 6 Teşrinisani tarihiyle Berlin'deki zevcesine gönderdiği bir mektupta Fas'ta bulunup Darülbeyda şehri haricine sevk edilen Almanların hâlini pek fena göstermektedir. Ağustos nihayetinde de Evran civarında tevkif olunan 14 Alman da bunların arasına gönderilmiş, bilâhare nâ-gehânî surette Darülbeyda'ya celp ve Almanya hesabına casusluk edip, ahali-yi mahâlliye tahrik ettiklerinden dolayı divan-ı harbe teslim edilmişlerdir. Darülbeyda, Alman Postahanesi Müdürü, Teşrinisani'nin beşinde kurşuna dizilmiş, Alman tüccarlarından Voit iki sene hapse mahkûm olmuştu."*⁴⁷⁹

İç basın olarak genelde İstanbul basınında ve yukarıdaki paragrafta görüldüğü gibi özellikle Fas'ın kuzey bölgesindeki Rif direnişiyle ilgili haberler çıkmıştır. Bu haberleri Osmanlı basını, İspanya ve Fransa'daki gazetelerden almıştır. Türkler; Kuzey Afrika'nın Anadolu'nun işgaline bakışı ile ilgili haberleri ise yine Mısır basınıyla, özellikle İsviçre ve Fransa basını üzerinden takip etmeye çalışmışlardır.⁴⁸⁰

Bu bölümde son olarak İzmir'e Doğru Gazetesi'nin kurucularından ve anı zamanda yazarlarından olan Mustafa Necati'nin bir makalesini de ele alarak, Miil Mücadele'nin ezilen Asya ve Afrika halklarının, bir başka deyişle tüm Müslüman ve Türk dünyasını da arkasına almaya çalışarak ortak bir kültür ve kolektif şuura vurgu yapmasına örnek verelim.

"Anadolu İnkılâbı" başlıklı yazı özellikle dikkat çeker. Mustafa Necati bu makalesinde kesin bir kararlılıkla Anadolu hareketinin bir evrensel kurtuluş vazifesini üstlendiğini şu sözlerle dile getirmekteydi: *"...Anadolu Türk'ü vazife-i Millîyesini ve dinîyesini müdrik bir halde ilerliyor. Kalbinde bütün İslam kardeşlerinin yeisini taşıyor ve bütün ırkdaşlarının matemini tutuyor. Bu temiz ve*

⁴⁷⁸*Tanin* Gazetesi, 17 Teşrinisani 1330 (Kasım 1914) , *"Fas ve Cezayir'de"* s:3,

⁴⁷⁹Ünalp, s:81

⁴⁸⁰MAE CADİC, 73 CPCOM/16

asil kalpten doğacak kuvvet yalnız kendi varlığını değil, bütün dindaş ve ırkdaşlarının varlığını da kurtaracaktır. Türk; İslam âleminin halaskarıdır ve halaskarı olacağına imanı vardır.” Bu sözler emperyalizme karşı Türklerin başlattığı mücadelenin sadece kendi ülkelerinin kurtuluşuna ait bir olay olmadığını, aynı zamanda emperyalist bir tehdit altında ezilen bütün İslam ve Doğu âleminin de kurtuluşuna aidiyeti ifade etmekteydi. Mustafa Necati, aynı makalesinde Avrupa’ya da bir gönderme yaparak Türk milletinin bağımsızlık ateşinin çok güçlü olduğunu Avrupa Devletlerinin Anadolu ile ilgili karar verirken bunu mutlak suretle dikkate almaları gerektiğini şu ifadelerle dile getiriyordu: “...Düşmanlarımız Türk’ü uyuyor zannediyorlarsa aldanıyorlar. Erzurum’un bir ucundan İzmir’in kenarına kadar Anadolu bir elektrik bataryası gibi düğmeye merbuttur. Bu keşmekeş devrinde böyle müttefik bir kitle görülemez. Bu ittihat ve varlığı vücuda getiren bir millet tabii çok kuvvetlerle mücehhezdir. Avrupa hükmünü verirken bunu düşünmelidir. Türk’ün kanaat ve imanı her türlü vaziyet karşısında aynı iman ve kanaattir. Bu değişmez ve değiştirilemez.”⁴⁸¹

Anadolu Ajansı’nın 1921 yılında kurulmasına kadar, büyük ve kişisel çabalarla Anadolu basını, Dünya Müslümanlarına ve sömürge durumunda bulunan Afrika halklarına sesini duyurmaya, onlardan haberleri Türk halkına sunmaya gayret etmiştir.

II- Arap ve Avrupa Basınında Çıkan Yazılar ve Haberler

Millî Mücadele’nin dış basında yansımalarına geçmeden önce, İslâmiyet’in Afrika’da yayılması ile ilgili olarak Amerikan basınının en önde gelen gazetelerinden New York Sun gazetesinde, 1 Şubat 1885 tarihli nüshasında yer alan bir makalede;

“Büyük Sahra’ya, Yukarı Nijer’i ve civar bölgelerini ziyaret eden tüm gezginlerin, bu bölgelerde Müslümanlığın hızlı ve dikkat çekici bir şekilde yerli halk arasında yayıldığı konusunda hem fikir oldukları, Avrupalıların siyah kıtadaki varlıklarının İslâmiyet’e değil mani olmak, aksine kendilerini yüreklendirdiği, Senûsilerin Müslümanlık’a birçok taraftar buldukları, tanınmış gezgin Petherick et Schwinfurth’e göre daha yakın zamana kadar hiçbir şekilde dinî duygulara sahip olmayan Gallas ve Somaliler’den bile birçoğunu Senûsilerin Müslüman yaptıkları ve

⁴⁸¹ **İzmir’e Doğru**, 24 Kanun-i Sani 1336, s:1

Fas'tan Mozambik'e kadar tesir sahibi oldukları, Sudan'daki olayların kendilerine atfedildiği" ifadeleri yer almaktaydı:

Ayrıca aynı makalede, "*Bugün İslâmiyet'in bu gelişmesi coğrafyacılarından antropologlara, Afrika'nın ticarî ve manevî gelişmesi ile alakalı her kesimi ilgilendirmektedir.*" şeklinde bir tespit yapılmakta ve yine New York Sun'ın değerlendirmesine göre, "*İslâmiyet'in önüne bir an önce geçilmezse bu beyazların Orta Afrika'daki müesseselerine zararlı olacaktır,*" tezi ortaya konulmaktaydı. Afrika'nın doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine neden Avrupa'nın birinci yayılma alanı olduğu ve bu kıtayı kendi hayat sahası gören özellikle Güney Avrupa ülkelerinin durumları anlaşılmaktaydı.

"*İstanbul'un Türklerin başkenti ve Hilafet'in makam kalması için*", bütün İslâm dünyasında olduğu gibi Fas'ta da oruç tutulup dua edilmesi Hüseyin'e karşıtlığın bir işareti sayıldı. Üstelik Faslılar, kendi sultanlarını Halife sayıyorlardı. Bu girişimin Fas'ın Fransız yöneticisi Lyautey'in onayıyla yapılmış olması, Lisan'ül Arab'ın yayınında Fransız etkisi olabileceği kanaatini güçlendiriyor. İster böyle olsun ister olmasın, yalnız Müslümanların söz sahibi olması gereken bir konunun Avrupa güçlerinin çekişme alanı hâline gelmesi, hiç kuşkusuz kurumun saygınlığını yitirmesinden başka sonuç veremezdi. Fransa bu desteğiyle Hintli ve Afganlıların yanına Arapların da katılmasına göz yumacağını göstermiş oldu. Nitekim o sırada Paris'te bulunan Afgan delegasyonu da yayınladığı bir bildiri ile İngiltere'nin Hilafet politikasına saldırmış, bunun Osmanlı hanedanında kalmasının istendiğini ve tamamen Müslümanların bir iç meselesi olduğu söylenmişti⁴⁸².

Mili Mücadele safhası, yani Cihad-ı Osmaniye'den, Cihad-ı Miliye'ye geçiş safhası, Fransa'da en azından Paris gazeteleri, Antep şehrinin alınmasını aşırı bir şekilde kutlamaktalar. Aslında bu "*Zafer*" o kadar da parlak değil. Çünkü Fransızlar, geçen yılın Mayıs ayında 50-60.000 nüfuslu şehri kuşatmışlardı. Önemli ve parlak başarı olarak nitelendirilecek durum, bu şartlar altında şehrin kuvvetli bir korunması olmamasına rağmen Kemalistler tarafından sekiz aydan fazla bir süre Fransızlara karşı dayanmış olmasıdır. İskenderun Koyu'nun arkasına dayanmış Antep şehri, Millîyetçilerin elinde Fransızlara korku vermiş ve onların Suriye düşlerini karartmışlardır. Yaz sonlarına doğru Fransızlarda kuşatmanın uzun sürmesinden

⁴⁸² S. Eriş Ülger, Handan Ülger, **Alman Basını'nda Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti(1910 - 1944), Amerikan, Fransız, İngiliz ve Macar basınından da örnekler**,Çev:Halil Yumaz,İstanbul, 10 Kasım 1994, s:123

kaygılanmaya başlamışlardı. Generaller, bu savaşı, yalnız Sevr anlaşması ile Yunanlılara İzmir üzerinde verilen hakların gerçekleştirilmesi için sürdürdüklerini, Yunanlıların Küçük Asya üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmeleri durumunda, Kemalistler ile anlaşabileceklerini, belirtmişlerdi.

O sıralar Atina'da, Fransız dostu Venizelos, tiran olarak hüküm sürmekteydi. Kendisinin düşürülüp, Kral Konstantin'in tekrar geleceğini kimse düşünemiyordu. Kilikya macerasından kurtulmak isteniyordu. Kemal'in Anadolu'sunda çarpışıp, yaralanmaktansa, Mareşal Foch⁴⁸³ ile savunmasız Almanya'yı sıkıştırmak ve bakımlı Alman topraklarında asalak olmak, daha rahat geliyordu. Helen halkının büyük bir çoğunluğunun desteği ile Alman dostu Kral Konstantin'in tekrar başa geçmesinden sonra, Fransız hükümeti, Sevr Anlaşması'nın dışına çıkarak, Yunanistan'dan savaş yardımından dolayı faydalanmayı istemekteydi.⁴⁸⁴

Gazetedeki makalenin ifade ettiği gibi zaten Fransa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetlerini tamamen üstüne çekmek gibi bir niyetleri olmadığı aşikardır. Bütün bu konuyu anlatan kaynaklar şunu söylemektedir:

En azından Fransa'nın Kilikya diye tabir ettikleri bölgedeki gayretlerinin Yunanistan'a destek mahiyetinde olması arzusu, amaçların en sonuncusu olabilirdi diye düşünmek gerekir. Akdeniz'e bir kıyı daha elde etmek, İngiltere nüfuz bölgelerinin yanı başında bir bölge ele geçirerek sömürgecilik yarışında geri kalmamak, tarıma, deniz taşımacılığına, kara taşımacılığına müsait bölgeyi ele geçirerek ekonomik avantaj kazanmak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacaklarına karşı tasfiye durumunda ilhak etmek, önemli geçit, gedik, liman ve bölgeleri elde rehin bulundurmak, bir nevi icra iflas memurluğuna soyunmak, Haçlı Savaşları'ndan beri Süryani, Yezidi, Ermeni, Keldani, Maruni gibi kendine müzahir olan gruplara

⁴⁸³ Ferdinand Foch Jean Marie 2 Ekim 1851'de Tarbes'de katolik orta sınıf bir aile çocuğu olarak doğmuştu. Foch Lyon'da okula gitmiş,. St. Clement Cizvit koleji katılmıştı. Bu 1870 savaş sırasında görev aldı. 1871 yılında Ecole Polytechnique katılmıştı.:

Foch, 1870 yılında Almanya'ya karşı savaşa yedek subay olarak katıldı, 4. piyade alayı asker olan Foch, Fransa-Prusya Savaşı sonunda, o orduda kalmaya karar verdi. topçu ve mühendis okulunda uygulamalı bir eğitimden sonra o bir topçu subayı olarak 1873 yılında mezun olmuştu. 24. Topçu alayına bir teğmen olarak atanmıştı. 1903 yılında albay ve 1907 yılında Tuğgeneral olarak atanmıştı. Bilahare 1907-1911 yıllarında, Harp Okulu Komutanlığını üstlendi. Daha sonra 1913 yılında, 20. Kolordu Nancy Kolordu Komutanlığına, Sonra da Marne Savaşı'nda Dokuzuncu Ordu'yu komutan olarak seçilmişti.

O, Clausewitz ve Napolyon konsepti temelinde saldırı savaşını takipçisi oldu. O'nun fikirleri doğrultusunda yeni silahlar (havacılık, tanklar ..) Fransız Silahlı Kuvvetlerine dâhil edilmişti. Fransız subayları üzerinde büyük bir etkisi vardı. Marn Savaşı'ndan sonra Mareşal olan Foch, 20 Mart 1929'da ölmüştür.

⁴⁸⁴ Yılmaz, s:124

hamilik yapmak ve en sonunda da Yunan kuvvetlerine nefes aldirmek, ilerlemelerini kolaylaştırmak diyebilmek mümkündü.

Kamuoyunun ileri sürdüğü nedenlerden biri de, Fransa'nın Afrika'daki Müslüman halkların hislerini rencide etmemek gerektiği fikridir. *Le Temps* 12 Mart 1920 tarihinde aynen şu satırları yazmıştı: “*Sultan ve Türk Hükümeti, İstanbul'dan kovulursa bütün Müslümanlar çok üzüleceklerdir. Oysa Fransa büyük bir Müslüman Devleti'dir.*”⁴⁸⁵

Öte yandan Fransa, Suriye'de ve Kilikya'da bir faaliyete girişmişti ve bu faaliyet, Fransızlar ile İslâm aralarındaki geleneksel dostluğu unutulursa çok güçleşecekti”⁴⁸⁶. Kamuoyunun bu gerekçeye özellikle Kuzey Afrika'daki huzursuzluğu öğrenince daha çok bağlandığını sanıyoruz. 11 Mart 1920'de Tunus şehrinde Fransız resmî dairelerinin önünde Türkiye'yi desteklemek için yerli halk tarafından bir miting yapılmıştı. Mitingden önce Büyük Cami'nin duvarlarına pankartlar yapıştırılmıştı. “*Tanrıya her zaman hamdolsun! Ey Müslümanlar! Halifeliğin merkezi işgal edileceği konusunda bugün gazetelerde bir haber çıkmıştı. Bütün İslâmlık için pek kötü sonuçlar doğuracak, bu girişimi protesto amacıyla bugünkü mitinge katılmak her Müslüman'ın borcudur*” denmişti. Mitingden sonra bir Müslüman talebe grubu, Fransız makamlarınca kabul edilmiş ve talebeler, İstanbul'un Türklerde bırakılmasını istediklerini-söylemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyanların galip tarafta olması, Libya'da sahiplik iddiasını devam ettirmesine yetmişti. Osmanlı subayları ise zaten bölgeyi terk etmişti. Öte yandan Misuat'ta yer alan şeyhler ve soylular toplantısından sonra, Kasım 1918'de “*Tripolitanya Cumhuriyeti*” ilan edilmişti. İtalya, 1919'da Suani Ben Adem'de imzaladığı antlaşma ile bu cumhuriyeti tanımıştı. Bir anayasa yapılmıştı. Ülkede ilk kez olarak Ulusal Reform Partisi adlı bir parti kurulmuş ve *El-Liva at Turablisi* diye bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı.⁴⁸⁷ 1920'de Er Rajma'da yapılan yeni bir antlaşmayla İtalya, İdris'in işgal edilmemiş bölgede egemenliğini tanıdığını bir kez daha kabullendikten başka, yabancıların elindeki kıyılarda yaşayan yerli halkı koruma görevini de üstleniyordu.

⁴⁸⁵ *Le Temps*, 12 Mars 1920, le journal de Paris, p:1

⁴⁸⁶ *Le Temps*, 12 Mars 1920, le journal de Paris, p:1

⁴⁸⁷ Libya Cihad Merkezi Tarihsel Çalışmalar Yayınları Genel Çalışmalar Serisi 12. Sayı **El-Liva El-Trablusî Gazetesi, (1919–1922), Libya Siyasî Direnişini Siyasî, İktisadi, Toplumsal, Askerî ve Kültürel Yönleri.** (b.d.)s:9

Libya’da yayınlanan “*El-Liva El-Trablusî*” gazetesinin amacı; dinî faktörleri kullanarak Arap vatandaşlarının maneviyatını yükseltmek ve onların gözünde zayıf Arap halklarını güçlü ve sömürgeci devletleri küçük ve zayıf göstermekti.

Yine aynı gazete, Birinci Dünya Savaşı’nın sonundaki barış anlaşması ve Hilafet’in geleceği hakkındaki “*Hint Müslümanlarının Görüşleri*” hakkındaki bir söyleşi nakletmişti. Anılan yazıda, Hindistan’ın Osmanlı Hilafeti’ni savunduğu ve Türkiye’nin bölünmesine karşı çıktığı görülmüştü.

Bu gazeteyi meşgul eden en önemli Arap meselesi, Arap ülkelerinin Osmanlı Devleti’nden ayrılmasından sonra yabancıların düşmanlığına maruz kalmasıdır. Nitekim gazete, birtakım Arap ülkelerinin sömürgeciler karşısındaki mücadeleleri ve özgürlük hareketleri ile ilgilenmiştir.

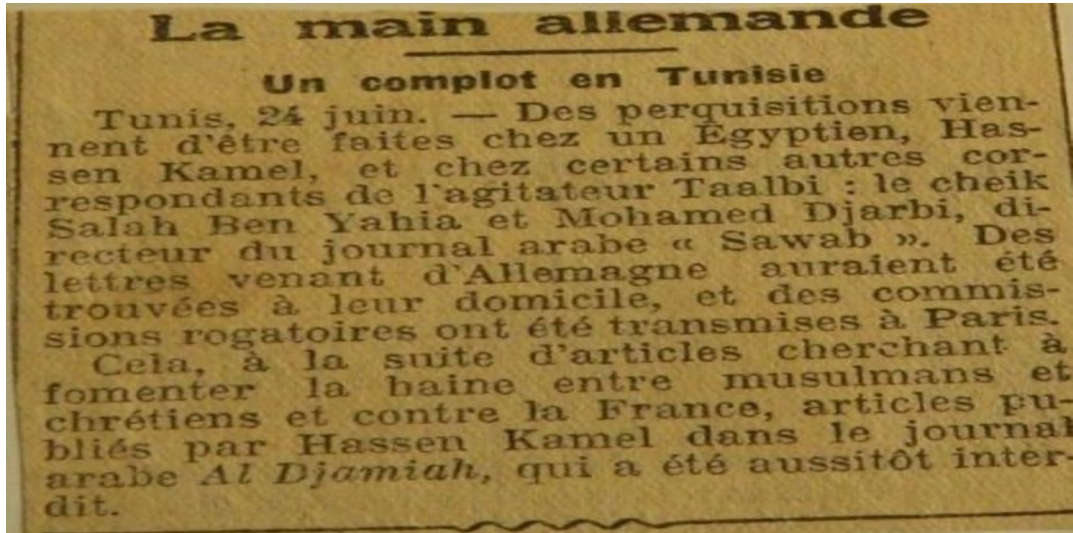
Gazete Suriye konusunun üzerinde ise özel olarak durmuştu. “Suriye Meselesi Hakkında” başlıklı bir makale yazmış ve bu makalede büyük devletlerin bu meseledeki birtakım görüşleri ve yine onların Arap ülkelerinin üzerinde hâkimiyet kurma planları ve emelleri ele alınmıştı.⁴⁸⁸

Görüldüğü gibi Türk Kurtuluş Savaşı’na esin kaynağı olan Trablusgarplılar, şimdi de Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı’nı örnek alıyor aynı ruh ve minvalde mücadelesine devam ediyordu.

Dünya medyası, Fransa, İngiltere, Amerika, Almanya, İspanya vb. Magripile ilgilenen bütün ülkelerin medyasında gün geçmiyordu ki önemli haber ve makaleler çıkmasın. Birinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde çıkan bütün önemli gazetelerin haber kupürleri ve özlü makaleleri Fransız görevlileri tarafından taranmış, kesilmiş özenle, konu numarasına göre ilgili dosyalarda muhafaza edilmiştir.

Magrip ülkelerinde, Türk İstiklâl Savaşı ilgili yazılar ve haberler, Türkiye ilgi ve sevgisini yeterince yansıtmaktadır.

⁴⁸⁸Libya Cihad Merkezi Tarihîsel Çalışmalar Yayınları Genel Çalışmalar Serisi 12. Sayı,**El-Liva El-Trablusî Gazetesi (1919–1922),Libya Siyasî Direnişini Siyasî, İktisadi, Toplumsal, Askerî ve Kültürel Yönleri**, (Suretinde Basım Tarihi Yoktur.), s:11-12

Belge 5: Almanya Eli (Tunus Komplosu), 25 Haziran 1920

Münchne Neueste Nachrichten, Almanların Tunus'ta karışıklık çıkarma gayretlerini anlatan gazete,

“Almanya eli ile Tunus'ta komplo”

“Tunus, 24 Haziran- Hassen- Kamel nam bir Mısırlı ve kışkırtıcı Taalbi'nin diğer muhabirlerinden Şeyh Salah Ben Yahya ve Arap “Sawab” gazetesinin direktörü Muhammed Carbi, kısa süre önce baskın verilerek aranmışlar, evlerinde Almanya'dan gelen mektuplar bulunmuş ve Paris'e istinabeler⁴⁸⁹ aktarılmıştır.

Bu operasyon, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ve Fransa'ya karşı kindarlığı kışkırtmaya çalışan ve akabinde yasaklanan Al Camia isimli Arap gazetesinde Hassen Kamel tarafından yayınlanan makalelerin bulunması üzerine gerçekleştirilmiştir.”⁴⁹⁰

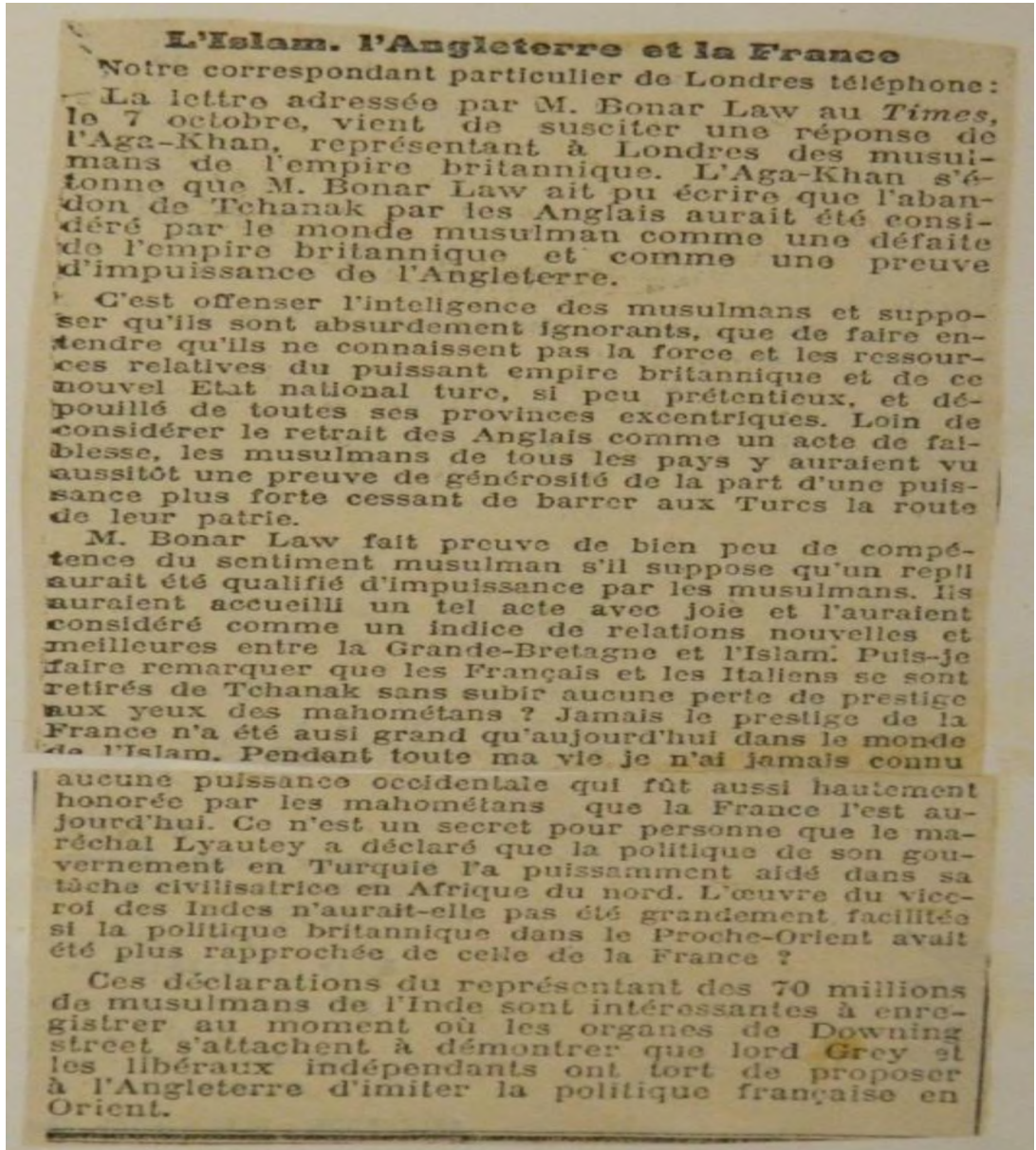
Haberde, Tunus'ta, Almanya destekli, Türkiye'nin de işin içinde olduğu ima edilen, Fransız karşıtı propaganda faaliyetinden bahsedilmektedir

Bir başka yazıda, Hindistan Müslümanlarının ileri gelenlerinden Ağa Han, Fas'taki Mareşal Lyautey'in Afrika'da ılımlı yönetimini ve Türklere olan olumlu politikasını övmekte ve Müslüman dünyasında Fransa kadar prestijli ülke olmadığını söylemekteydi.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ (C. N.). Davanın görülmekte olduğu mahkemeve gönderilmek için başka bir yerde bulunan bir tanığın oradaki mahkeme tarafından ifadesinin alınması [TDK]

⁴⁹⁰ MAE, CADİC 74 CPCOM/268

⁴⁹¹ MAE, CADİC, 55 CPCOM/2

Belge 6: İslâm, İngiltere ve Fransa, 11 Ekim 1922

"7 Ekim tarihinde Bonar Law tarafından Times'a yazılan mektup, Britanya İmparatorluğu Müslümanlarının Londra'daki temsilcisi Ağa Han'ın bir cevabına neden oldu. Ağa Han, Bonar Law'un, Müslüman dünyasının İngilizlerin Çanakkale'yi terk etmesini, Britanya İmparatorluğu'nun bir yenilgisi ve İngiltere'nin iktidarsızlığının bir kanıtı olarak düşüneceğini yazmış olmasına şaşırıldığını söylüyor.

Bu, Müslümanların akıllarını hakir görmek; Britanya İmparatorluğunun ve hemen hiçbir iddiası bulunmayan, merkezden uzak vilayetleri elinden alınmış, yeni kurulan Millî Türk Devleti'nin, yekdiğerinin kaynakları ve gücünden bihaber kaldıklarını ima ederek anlamsızca cahil olduklarını söylemekti. Bütün ülkelerdeki Müslümanlar, İngilizlerin çekilmelerini bir zayıflık eyleminden ziyade, Türklerin

vatanlarının yollarını kesmeye son veren daha baskın bir gücün cömertliğinin kanıtı addetseler gerekirdi.

Bonar Law, geri çekilmenin Müslümanlar tarafından güçsüzlük diye nitelendirildiğini varsayıyorsa onların hissiyatı hakkında çok az şey bildiğini göstermiş oluyor. Müslümanlar, böyle bir hareketi sevinçle karşılayıp Büyük Britanya ile İslâm arasında yeni ve daha iyi ilişkilerin bir işareti olarak değerlendirseler gerekirdi. Fransızların ve İtalyanların, Müslümanların gözündeki hiçbir prestij kaybı yaşamadan Çanakkale'den çekildiklerine dikkat çekebilir miyim? Fransa'nın İslâm dünyasındaki saygınlığı hiçbir zaman bugünkünden daha büyük olmadı. Hayatım boyunca, herhangi bir Batılı gücün, bugünün Fransa'sı gibi, Müslümanlar tarafından bu kadar yüksek bir şereflelendirmeye mazhar olduğunu görmedim. Mareşal Lyautey'in, Hükümeti'nin Türkiye'deki politikasının, Kuzey Afrika'yı medenileştirme görevinde kendisine ziyadesiyle yardımcı olduğunu açıklaması, kimse için bir sır değil. Eğer Ortadoğu'daki İngiliz siyaseti Fransa'ninkine daha yakın olsaydı, Hindistan kral naibinin yararlı işleri büyük ölçüde kolaylaşmaz mıydı? Hindistan'daki 70 milyon Müslüman'ın temsilcisinin bu ifadelerini kaydetmek, tam da Downing Street [basın (ç. n.)] organlarının, Lord Grey ve bağımsız Liberallerin İngilizlere, Doğu'da Fransız siyasetini taklit etmeyi önermelerinin yanlışlığını göstermeye çalıştıkları bir zamanda, ilginç olsa gerekir.”⁴⁹²

13 Aralık 1920 tarihli *Le Temps* gazetesinin başyazısında şunlar yazılmaktadır:

“Tüm Asya problemlerinin birbirine bağlılığını görmemek için kör olmalı. Bolşevikler, Türk Milliyetçilerine yardım ediyor. Hindistan'da propaganda yapıyor. Çinlilerle konuşuyorlar. Türk Milliyetçileri, Araplarla işbirliği halinde. Eğer Fransız Hükümeti, gözünü dört açmazsa askerleri Kilikya'da, hatta Suriye'de yalnızca yer yer saldırılara uğramakla kalmaz. Fakat büyük bir Asya fırtınasının etkileri oradan oraya Kuzey Afrika'yı da sarsabilir. Fransa'nın önünde Rhen'in sol kıyısını işgal ve yıkılan bölgelere yardım gibi ağır görevler dururken, sözünü ettiğimiz masraf ve tehlikeleri göze almaya hakkımız var mı?...Fas'ın Fransız genel yöneticisi Mareşal Lyautey, 21 Aralık 1920 tarihli olarak Fransa Başbakanı Leygues'e gönderdiği raporda, Fas ve öteki (Cezayir, Tunus, Senegal, Moritanya

⁴⁹²MAE, CADIC, 55 CPCOM/3

vb.) Müslüman sömürgelerindeki kamuoyunun Fransa'dan Ankara ile anlaşmasını istediğini dile getiriyordu...Sevres Antlaşması'nın değiştirilmesi, Mustafa Kemal ile Fransa'nın girişimi ve desteği altında yapılacak bir anlaşma, Fas'ta büyük sevinçle karşılanacaktı. Hatta bu Yunan olaylarından beri burada beklenmektedir. Sadece Fas⁴⁹³ bakımından bile, Türkiye'yi tatmin edecek bir anlaşmadan Fransa'nın çok büyük yararlar sağlayacağını, hükümete bildirmek görevimdir...Gazeteci ve yazar Jacques Kayser'e göre, İslâm, (Kuzey Afrika) Fransız politikasının dönüş yapmasını sabırsızlıkla bekliyordu.”⁴⁹⁴

“Fas gazetesi Es-Saada ve Fas'ın Avrupalı folyoları Vigie/ Gözcü , Petit Marocain/Küçük Faslı, L'Echo du Maroc/Fas'ın Aksisedası, La Presse Marocaine /Fas Basını, Fas Sultanı ile Poincaré arasında teati edilen telgraflardan bahsetmektedirler. Bakanlar Kurulu, Başbakan Poincaré'ın Fransa'ya her zaman olduğu gibi İslâm topraklarında büyük prestij kazandıran yüzyıllık bir siyaset doğrultusunda onca kararlı ve uzlaştırmacı eyleminin, Fransa ve İslâmı birleştiren bağların yeniden sıkılaştığını gören Müslüman halklar arasında önemli bir etki yarattığı, bu telgraflardan anlaşılmaktadır.

Dahası, İngiliz himayesindeki Faslıların, sonunda İngilizlerin tasvibiyle karşılanmış görünen bu ılımlı ve adaletli siyasetten çok mutlu bir şekilde etkilendiklerini biliyoruz. Zaten şu sıralar Cezayir ve Fas'ta seyahat eden İngiliz turistler, Fransa'nın adalet anlayışından duydukları memnuniyeti saklamayan Müslüman halkların gerçek hissiyatını bizzat fark etmektedirler.”⁴⁹⁵

⁴⁹³Gilbert Meyner, **Algerie Revelee La Guerre de 1914-1918, (Le Premier Quart du XX Siecle)**, Preface de Pierre Vidal-Naquet, Geneve, Library Droz-11 Rue, Mussot 1918, Paris, 2004, s:730

⁴⁹⁴MAE, CADİC, P 1316

⁴⁹⁵MAE, CADİC, 55 CPCOM/2

Les répercussions de la victoire turque au Maroc

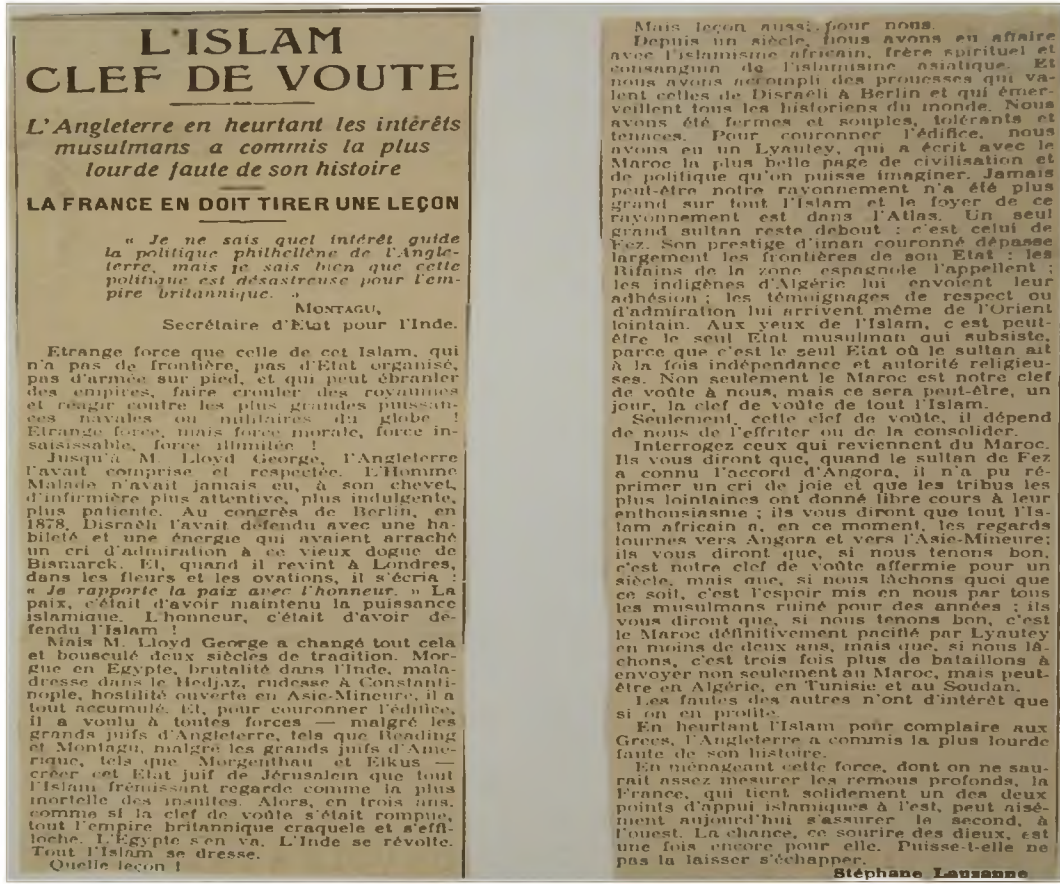
Le journal marocain *Es-Sadda* et les feuilles européennes du Maroc (*Vigie*, *Petit Marocain*, *l'Echo du Maroc*, la *Presse marocaine*) parlent d'un échange de télégrammes entre le sultan du Maroc et M. Poincaré, télégrammes desquels il ressort que l'action si ferme et si conciliante du président du conseil a produit un effet considérable parmi les populations musulmanes, qui voient se resserrer les liens qui unissent la France et l'islam, conformément à une politique séculaire qui a toujours valu à la France le plus grand prestige dans les terres d'islam.

Nous savons de plus que les Marocains protégés anglais ont été très heureusement impressionnés par cette politique de justice et de modération, qui semble rencontrer enfin l'agrément de l'Angleterre.

D'ailleurs, les touristes anglais qui voyagent actuellement en Algérie et au Maroc se rendent bien compte par eux-mêmes des sentiments véritables de la population musulmane, qui ne cache pas son enthousiasme pour l'esprit de justice de la France.

Belge 7: Türk Zaferi'nin Fas'taki yansımaları

Fas halkı, Fransa'nın Türklere karşı politikasındaki değişikliği ve eski geleneksel politikasına yani "*Doğuya yaslanma*" politikasına dönüşünü anlatıyor. Halkın Fransa'nın adalet anlayışına karşı duyduğu sempatiden bahsediyor. Özellikle İngiliz turistlerin bu gözlem ve yorumlarından yola çıkılması da ilginçtir.

Belge 8-9: Kilit Taşı İslâm”, “Fransa Bundan Ders Çıkarmalı

“Müslimanların çıkarlarına dokunan İngiltere, Tarihinin en büyük yanlışını işledi.”⁴⁹⁶

“İngilizlerin, hangi amaçla Yunan yanlısı siyaset güttüklerini bilmiyorum ama bu siyasetin Britanya İmparatorluğu için bir felaket olduğunu biliyorum.”

Montagu

Hindistan’dan sorumlu müsteşar ve Hindistan Dışişleri Bakanı

Garip bir güç bu İslâm. Sınırı, örgütlü devleti, hazırda bir ordusu olmayan ve imparatorlukları sallayıp krallıkları yıkabilen, dünyanın en büyük deniz ya da askeri güçlerine karşı gelebilen!

“Garip ama manevi, elle tutulamayan, sınırsız bir güç!

İngiltere, Lloyd George gelinceye kadar, bunu anlamış ve buna dikkat etmişti. Hasta Adam, şimdiye dek hiç başucunda daha dikkatli, daha anlayışlı, daha sabırlı bir hemşire görmemişti. Disraeli, 1878 yılında, Berlin Kongresi’nde onu büyük bir ustalık ve gayretle savunmuş; Bismarck’ın ihtiyar buldoğu, hayranlık çığlığı

⁴⁹⁶MAE, CADİC, 55 CPCOM/2

atmaktan kendini alamamıştı. Ve Disraeli, çiçekler ve tezahüratlar arasında Londra'ya geldiğinde şöyle haykırır: «Yeniden şerefle barışı getirdim ». Barıştan kastı, İslâm'ın gücünün muhafazası; şerefse, İslâm'ı korumuş olmasıydı!

Ama Lloyd George bütün bunları değiştirdi ve iki yüzyıllık geleneği altüst etti. Mısır'da büyülenme, Hindistan'da acımasızlık, Hicaz'da beceriksizlik, İstanbul'da sertlik, Anadolu'da başlatılan savaş; hepsini üst üste getirdi. Ve bütün bunlara tüy dikmek için var gücüyle, İngiltere'nin büyük Yahudileri, Reading ve Montagu ile Amerika'nın büyük Yahudileri, Morgenthau ve Elkus'a rağmen, ürperen İslâm'ın en ölümcül hakaret addettiği bir Kudüs Yahudi Devleti kurmak istedi. Şimdi üç yıla kalmadan bütün Britanya İmparatorluğu, kilit taşı kırılmışçasına çatlayarak dağıldı. Mısır çekildi, Hindistan isyan etti. Tekmil İslâm âlemi ayağa kalktı.⁴⁹⁷ Ne ders ama! Ama bizler için de bir ders.

Yüz yıldır, Asya İslâm'ının manevi ve soy kardeşi Afrika İslâm'ıyla muhataptık. Ve bizler, Berlin'deki Disraeli'ninki ayarında ve bütün dünya tarihçilerini büyüleyen yiğitlikler gösterdik. Kararlı ve esnek, hoşgörölü ve serttik. Bu yapıyı taçlandırmak için de, Fas'la birlikte, hayal edemeyeceğimiz en güzel medeniyet ve politika sayfasını yazan bir Lyautey'imiz vardı. Tekmil İslâm üzerindeki etkimiz, belki hiçbir zaman bu kadar büyük olmamıştı ve bu etkinin odak yeri Atlas'tadır. Tek büyük bir Sultan ayakta kaldı. O da Fas'ınki. Taçlandırılmış iman⁴⁹⁸ prestiji kendi devletinin sınırlarını hayli aşıyor: İspanyol bölgesindeki Rifler onu çağırıyor; Cezayir yerlileri kendisine katıldıklarını bildiriyorlar; ona Uzakdoğu'dan bile saygı ve hayranlık işaretleri geliyor. Belki de İslâm'ın gözünde, ayakta kalan tek Müslüman devletti. Çünkü bu sultan, hem bağımsızlık hem de dinî otoriteye sahipti. Fas, yalnızca bizim değil, belki bir gün bütün İslâm âleminin kilit taşı olabilir.

Yalnız, bu kilit taşı parçalamak ya da pekiştirmek bize bağlı. Fas'tan gelenleri sorgulayın. Size Fas Sultanı'nın, Ankara mutabakatını bildiğinde sevinç çılgılığını bastıramadığını, en uzak kabilelerin bile sevinçlerine gem vuramadıklarını ve şu sıra bütün Afrika İslâm'ının bakışlarının Ankara ve Küçük Asya'ya doğru çevrildiğini; eğer sağlam durursak, kilit taşımızın yüzyıl süreyle güçleneceğini, ama ne olursa olsun tüm Müslümanların bize bağladığı ümidin yıllarca sönük kalacağını söylerler. Size, eğer sıkı durursak, Lyautey'in iki seneye kalmaz Fas'ı barışa

⁴⁹⁷MAE, CADİC, 55 CPCOM/2

⁴⁹⁸(Ç. N.). Taçlı İmam

kavuşturacağımı, ama bırakırsak yalnızca Fas'a değil, belki Cezayir, Tunus ve Sudan'a üç kat daha fazla tabur göndermek gerekeceğini söylerler. Başkalarının hataları, eğer yararlanırsak önem arz eder. İngiltere, Yunanlıları memnun etmek için İslâm'ı inciterek tarihinin en ağır hatasını işledi.

İslâmi iki destek noktasından Doğu'daki birini sıkıca tutan Fransa, derin anaforlarını hiçbir zaman yeterince bilemeyeceğimiz bu gücü kollayarak, bugün Batı'daki ikinci destek noktasını kolayca temin edebilir. Tanrıların tebessümü talih, bir kere daha ona gülüyor. Yeter ki kaçmasına izin vermesin."⁴⁹⁹

Bu yazılar, Millî Mücadele'nin Asya ve Avrupa kıtası kadar Afrika'da da etki yaptığının altını birkere daha çizmektedir.

Türkiye ile Fransa'nın antlaşması ilk duyulduğunda, Fas Kralı'nın sevinç çılgılığı atması⁵⁰⁰, bu sevinç çılgılığının en uzaktaki kabileler tarafından bile tekrarlanması duygu ortaklığını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan yeni Halife'ye şu telgrafi çekmişti:

"Büyük Millet Meclisi oybirliği ile, düşmanın planlarını kabul eden, bir İngiliz gemisi ile kaçan ve yabancı güvenceyi rica ederek Müslümanları birleştiren Halifelik makamına zarar veren, VI. Mehmet'in indirilmesine karar vermişti. Ankara Büyük Millet Meclisi'nin sizi oybirliği ile yüksek Halifelik makamına seçtiğini, size bildirmekten onur duymaktayım. Seçilme haberiniz Müslüman dünyasına ve Türk halkına duyurulmuştur. Tanrı'dan, sizi İslâm dünyasının huzuru ve iyiliği için bir kaynak yapmasını dilerim."⁵⁰¹

Cezayir'de Fransızların çıkardığı bir gazetenin, Afrika Müslümanlarının - *Türkler'i savunmakta bir çıkarları bulunmadığı-* şeklinde propaganda kampanyasına rağmen⁵⁰² Kuzey Afrika'da bir dizi miting yapılmıştır.⁵⁰³

Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'nın davranışlarını, "*Depeche Algerien*" isimli Cezayir'de yayınlanan gazete, sansür altında olmasına rağmen okuyucularına hemen hemen günü gününe denecek şekilde duyurmuştur.

Paris'te münteşir "*Ovur*" gazetesi son gelen nüshasında baladaki serlevha ile mühim bir makale neşretmektedir. Ehemmiyetine binaen bazı kısımlarını iktibas ediyoruz:

⁴⁹⁹MAE, CADİC 75 CPCOM/2

⁵⁰⁰MAE, CADİC, 55 CPCOM/2

⁵⁰¹Frankfurter Zeitung, 22 Kasım 1922,

⁵⁰²Le Depeche Algerien, 19 Mars 1920, p:2

⁵⁰³Fr. ANOM 30, MİOM 570

Türkiye meselesinin şimdiden hallolunduğu ve Osmanlı padişahının kendi payitahtını yakında Anadolu şehirlerinden birine nakletmek mecburiyetinde kalacağı haberleri acaba doğru mudur?

Şüphesiz ki hayır! Bu haberler muvafık-ı hakikat değildir. Elyevm hal-i içtimada bulunan konferans henüz son sözünü söylememiştir. Binaenaleyh Fransa'nın deruhte edeceği mesuliyetlerin vüsat-i şumulünü bir daha hesap etmesi için henüz vakit vardır. Çünkü Fransa İngiltere'den sonra en çok Müslüman tebaaya millet bir devlet olmak itibarıyla milyonlarca Müslüman tebaasına karşı efal ve harekâtından mesuldür. Muhakkaktır ki Türkiye'nin mukasemesine müsaade edersek Müslüman tebaamızın içtihadat-ı dinîye ve hissiyat-ı kalbiyeleri bundan ağır surette cerihadar olacaktır. Bunu ispat edecek müteaddit vesaik vardır: Bu vesaiki meydana çıkarmak için Cezayir'deki memurlarımız tarafından harp esnasında yazılıp gönderilen raporları karıştırmak kâfidir. 29 Mart 1915 tarihli bir raporda ezcümle şu fıkra tesadüf olunuyor: Ekser muteberan ve ulema Fransa'ya karşı sadakatlerinden inhiraf etmeyeceklerine dair verdikleri teminata rağmen Türkiye imparatorluğunun mukadderat-ı mus- takbelesine karşı lakayt ve hissiz duramıyorlar. Kütlat-ı nas dahi bu mesele ile meşgul oluyor. Bütün ahali şu kanaattedir ki Hıristiyanların bütün mesaisine rağmen İstanbul sukut etmeyecektir. Bu kanaat adeta bir akide-i dinîye kadar metin ve layetezelzeldir. İstanbul mukadderatının muhayyele-i halkta tecessüm eden şekil ve sureti şu cümle ile tercüme ve tasvir olunmaktadır:

“Düşman İstanbul önüne kadar gelebilecektir. Lakin o anda cami-i kebirin minaresinden büyük bir sancak yükselecek ve düşman mahv ve tebah olacaktır.”

20 Haziran 1918 tarihli bir raporda şu satırlar okunuyor:

“Yerlilerin en ziyade nazar-ı dikkatini celp eden vakayi Çanakkale'de cereyan edenlerdir. Resmî haberlerin fıkdanı yerlileri bazen şaşırtıyor. Lakin amak-ı ruhlarından şuna kanidirler ki, Türkler mafevk attabiiye bir kuvvet tarafından müdafaa olunuyor ve Türk ordusunun uğradığı zayiata rağmen Sancak-ı Şerif İstanbul'un Cami-i Kebir'i üzerinde müebbeden temevvüc edecektir.”⁵⁰⁴

1915'te Harbiye Nezaretinde bulunan Mösyö Milran (Alexandre Millerand) Türklere karşı muharebe etmek üzere Şark'a Müslüman askerî göndermek mümkün olup olmadığını anlamak için Afrika müstemlekâtımızda bir tahkikat yaptırdı. İkinci Sipahi Alayı Kumandanı Miralay Detabnan, kendi emri altında bulunan Müslüman

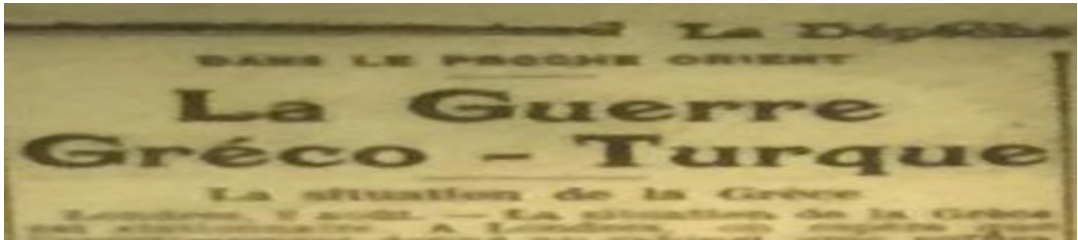
⁵⁰⁴ İzmir'e Doğru Gazetesi, 15 Şubat 1921 tarihli, s:2

efradın Türkiye'ye karşı sevk edilmemelerini ve aksi takdirde bunların üzerinde pek fena bir tesir bırakılacağını bildirmiştir. Bu ve buna mümasil birçok raporlar üzerine Harbiye nazırı: “İşarat-ı vakıa her ne kadar hayretimi mucip olmuş ise de bunları hiçe saymayı da muvafık-ı akl ve ihtiyat görmedim. Binaenaleyh Şark'a gönderilecek heyet-i seferiye efradı arasında Afrika yerlilerini istihdam etmemeye karar verdim.” demişti.

Tasvir ettiğimiz bu halet-i ruhiye Müslümanlar ile meskûn Fransa müstemlekâtında elan hüküm sürüyor. Bu asr-ı dide ve tarihi ananeye binaen Osmanlı padişahı “Emirelmüminin” ve İstanbul şehri ise makarr-ı hilafet olarak tanınmıştır. Fransa'nın memalik-i İslamiye hakkında takip ettiği siyaset iktizası olarak Müslümanlara Sultan Süleyman-ı Kanuni ile dost geçindiği söylenip duruyor. Afrika'daki tek mil valilerimiz ile memurin-i siyasîyemiz Fransa'nın Türk milleti ile değil lakin ancak Almanya'ya tabi ve münkad genç Türk hükümeti ile hal-i harpte bulunduğunu ve Devlet-i Osmaniye'nin tamamıyet-i mülkiyesine dokunulmayacağını -1916 senesi Teşrinisanisi'nden beri- ilam ve ilandan geri durmadılar. Şimdi asıl mesele Şark siyasetimize verdiğimiz söze sadık kalıp kalmayacağımızı bilmektedir.

Büyük Fransa'nın istikbali âlem-i İslam'dadır. Mademki iş böyledir. Bizim en büyük menfaatimiz teba-i İslamiye'mizin haysiyetine -ki bu tebanın adedi Fransız nüfusundan daha fazladır- riayet edilmesini müstelzimidir. Çünkü Fransa; cihanda tevessü ve hatta kendi toprağını müdafaa etmek için âlem-i İslam'da birinci derecede mühim kuvvetleri tedarik edebilecektir.⁵⁰⁵

Ancak haberlerinde Millî Mücadele'ye olan ilgi ve tavassut kendinî belli ederken yine de kapatılmamak için hissi yorumlara girmemişlerdir. Bu gazetenin çeşitli dönemlerindeki yayınlarında Kurtuluş Savaşı'yla ilgili üç geniş haber görülmektedir.

Belge 10: Depeche Algerien, Yunan Türk Savaşı⁵⁰⁶

⁵⁰⁵İzmir'e Doğru Gazetesi, 15 Şubat 1921 tarihli, s:2

⁵⁰⁶Fr. ANOM 30, MIOM 569

Fransa'nın özellikle İspanya ile Fas ve Cebelitarık Boğazı üzerinden çekişmesi, eskiye dayanmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, İngiltere ve Almanya'nın İspanya'yı desteklemesi ve teşvik etmesi sonucu 1917 yılında tırmanma göstermiş, bir de buna İtalya'nın Magrip ve Maşrik'da yayılma isteği ve Anadolu'dan pay alma arzusu eklenmiş, dolayısıyla Fransa, İngiltere'den önce İspanya ve İtalya ile bir rekabet ve çekişme içine girmişti.⁵⁰⁷

1921 yılında Millî Mücadele'nin yanı sıra Tetuan'da, İspanyol ordusunun bozguna uğraması üzerine İspanya basınında çıkan haberlerde, yenilginin sorumluları ve nedenleri soruşturulmakta, bu yenilginin mutlaka zafere çevrilmesi gerektiği yönünde düşünceler ortaya konulmakta, gelecekte yapılacak öç alma harekâtının Fransızlar ile anlaşarak birlikte yapılmasının zarureti anlatılmaktadır.

İspanya'nın Annual Felaketi⁵⁰⁸ diye adlandırdığı bu olay, Fransızlar ile olan tüm sorunların askıya alınmasına, özellikle Tanca Boğazı ile ilgili sorunda İngiltere desteğiyle kendi lehine gelişme kaydettikten sonra, diğer husularda Fransızlar ile anlaşma yoluna gitmiş, Fransa'nın Fas üzerindeki hâkimiyetini kendi nüfuz bölgeleri hariç tanımıştı.

İngiltere'nin İslâm düşmanlığıyla bilinen gazetelerinden Daily Telgraf gazetesi, "İspanya ve Fas" başlıklı bir makalesinde şu pek şayân-ı dikkat sözleri yazmıştır:

"İki ay önce İspanya Genelkurmay Başkanı Cezal Primo de Rivera, Tetouan şehrine giderek orada İspanya şerefine halâs-kârı sıfatıyla alkışlanmıştı. İspanya idaresinin, bütün İspanyol mıntıkasında kutlu bir surette tesis edeceği itikâdı olmuştu. Hâlbuki bugün İspanyol askerleri, birçok mevzileri terk etmiş, insanca zayîata uğradıkları gibi toplarını da zayî etmiş bulumuyorlar. Tetouan'daki kadınlar ve çocuklar sahile nakl edilmişlerdir. Şehre hücum eden bazı kabile efrâdının attıkları kurşunlar, bazı insanları maktûl düşürmüştür. Birçok muvâsalat yolları ya kapanmış, yahud dûcâr-ı teşviş olmuşdur. Telgraf telleri kırılmış, hatta Tanca ile Tetouan arasında büyük yol, şimdiye kadar hiçbir tecavüze uğramadığı halde kat'î edilmişti. Bi-taraf olan Tanca sahasının maruz-ı tecavüz olması endişesi, siyaset alemini esasen izâce başlamıştı. İspanya'dan Ceuta tarikiyle Tetouan'a birçok kuvve-yi imdâdiye gönderilmiş bulumuyor. Fakat vaziyetin müşkilâtı faikiyyet-i

⁵⁰⁷MAE, CADİC,73CPCOM/186

⁵⁰⁸Sebilü'r-Reşad, Yıl 1919,(İstanbul, Ankara, Kayseri, 1908 Aylık) cild 34,aded 117,s:304

*a'dediyei temin ile hal olunacak bir mahiyetde değildir. Vaziyetin daha berbad bir hale girmesi de memûldur.*⁵⁰⁹

“Sağlam kaynaklardan edindiğim bilgiye göre, Britanya Maslahatgüzarı, planlanan gösteriyi yerel otorite marifetiyle yasaklatmayı denemişti. Ras⁵¹⁰ Tafari, onlara müdahale edemeyeceğini anlatmaya çalışmış olsa gerekti. O vakit Binbaşı Dodds, himayesindeki Hintli ve Arapların, Osmanlı Konsolosluğu idare amirinin verdiği çay davetine katılmalarını engellemeye çalıştı, ama başaramadı. Bunlar, Müslüman bayrakları donanıp, üç bin kişiyi bir araya getirdiği tahmin edilen gösteriye katıldılar. Aralarında özellikle, Müslüman olmamakla birlikte İslâm dünyasının sevincini paylaşmayı arzulayan Hintli “Banian⁵¹¹”ların varlığı kaydedildi. Zaten, her ne kadar bazı Yunan ticarethaneleri muhtemel bir karışıklık endişesiyle kapatılmış idiyse de, her şey büyük bir sükunet içinde geçti.

Ras Tafari'ye, Kemal Paşa'nın başarılarının bu ülkeyi etkilemesinden endişe edip etmediğini sorma imkânı buldum. Prens, endişelenmediğini söyledi. Beri yandan, Etiyopya Hükümeti'nin Müslümanlara karşı izlediği liberal siyaset, en azından şimdilik, Habeşistan'ı dışarıda hazırlanan mücadelelerin dışında tutma özelliği arz etmektedir.”⁵¹²

Hindistan'dan Afrika'nın içlerine kadar tüm mazlum milletlerin basınında, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele hakkında hayranlık dolu yazılar arka arkaya yayınlanmıştır.

*“Hindistan kaynıyor. Bombay'da Hilafet Komitesi'nin düzenlediği mitinge 1.000 kişi katıldı. Toplantıda Gandhi de bir konuşma yaptı ve Türkiye'yi savundu. Siyah bayraklar çekilerek yürüyüş yapıldı. Müslümanlar mağazalarını kapadılar.”*⁵¹³

Millî Mücadele yıllarında, *El Vezir* ve *El Umma* gibi gazetelerde Mustafa Kemal Paşa ve Halife lehine sıkça yazılar çıkmakta, Millî Mücadeleyi Mısır basınından günü gününe izlemekteydiler.

Son olarak bu bahiste, Magrip bölgesinin anahtar ülkesi ve birçok Kuzey Afrikalı ailenin de yaşadığı Suriye'deki Millî bağımsız basına bir göz atalım. Suriye basını, Müslümanları, bağımsız tek İslâm ülkesi olan Türkiye'nin çevresinde toplanmaya sürekli uyarıyordu. Suriye'de çıkan El-Arap (İstiklâl-i Arabî), Umran,

⁵⁰⁹Sebilü'r-Reşad, Yıl| 1919 cild 34,aded 117,s:304

⁵¹⁰(Ç. N.), Arap Şefi veya Şerifi

⁵¹¹(Ç. N.), Hindistan'da bir tüccar sınıfı

⁵¹²MAE CADİN P1314

⁵¹³Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I**, s:195

Muktabas Kemalist propagandası yapıyor; İngilizleri İslâm düşmanı olarak gösteriyor ve Müslümanları, Mustafa Kemal Paşa ve Halifenin etrafında toplanmaya çağırıyordu.⁵¹⁴

III- Kuzey Afrikalı Bazı Askerlerin Sözleri ve Magripli Liderlerin Anıları

A- Kuzey Afrikalı Bazı Askerlerin Sözleri

Bazıları; “*Cihad Fetvası*”na rağmen *düşman saflarında savaşa katılan bu askerlerden dolayı, Müslümanlar bizi arkadan hançerledi. Ya da Müslümanların bir araya gelerek birlik oluşturmaları mümkün değildir. Çünkü Halife’ye karşı savaşmışlardır*” gibi çok incitici ifadeler bile kullanabilmektedirler. Aslında bu askerlerin değişik hile, strateji, yalan ve şiddet uygulamaları ile hatta şantajlarla cepheye getirilmiş ve cephede tutulmuş olduğu görülmektedir. Tabii gönüllü olarak gelenlerin yanında başka seçenekleri olmadığı için gönüllü olanların da az olmadığı bilinmektedir.

Fransız Generali Charpy, bir teftiş sırasında Çatalca’ya gidip Fransız Arap askerlerini toplayarak askerlere hitaben; “*Siz Fransız askerî olmakla beraber Müslümansınız. İslâm’ın Padişahı ve Halifesi, Sultan Mehmed Hazretleridir.*

Bugün Yunan Hükümeti, İslâmların payitahtı olan İstanbul’u zabt ederek Ayasofya cami-i şerifinde Kral Konstantin Bizans tacını giymek istiyor. İşte o da karşınızdadır. Sizleri buraya getirmekteki maksadımız, Padişah’ınızla birlikte din ve milletinizi kurtarmak ve icab ederse bu uğurda feda-yı can etmek ve bir Yunan askerinin hududdan içeriye girmesine meydan vermemek için her bir fedakârlığı yapmalıdır...” demiştir.⁵¹⁵

Fransa’nın İstanbul’u işgal etmekle görevli komutanı General Charpy’nin Fransa’nın Mustafa Kemal Paşa ile antlaşmasına rağmen çıkarlarını korumak için Kilikya dışında sürdürdüğü işgallerine görüntüde, göstermiş olduğu nedenin ne kadar ustaca yön değiştirerek Müslüman tebalarına aktarıldığını bu telgrafta görmek mümkündür.

⁵¹⁴Selahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara,1986, s:232

⁵¹⁵İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivleri K.53 G.226 B 226 001, (20.08.1338)

Kuzey Afrika ve Hindistan'daki Müslümanların nasıl ikna edilerek, (aldatma, şantaj menfaat vb. yapılarak) cepheye getirilmiş bulunduğu dair belgelere göz atmak gerekir. Bu yazıda İngilizlerin ve Fransızların Müslümanları; *“Halife Almanlara karşı Cihad ilan etti. Hepiniz cepheye “Cihad’a” gitmek zorundasınız.”* Ya da *“Almanlar Halife'yi esir aldı. Onu kurtarmak için savaşacağız”* diyerek kandırdıkları, cepheye geldiklerinde ve gerçeği öğrendiklerinde ise, *“Anne - babalarınız bizim elimizde, şayet savaşmazsanız onları öldürürüz.”* diye nasıl tehdit ve şantaj yaptıkları, böylece öldürseler de kâr, öldürülseler de kâr hesabıyla cepheye en ön saflara bu askerleri nasıl yerleştirdikleri görülmektedir.

*“Ey Osmanlı Müslümanları! Allah için bizim düştüğümüz mahkûmiyete sakın sizler de düşmeyiniz. Saltanatınızın, istiklâlinizin kıymetini biliniz. Çünkü dünyada onsuz yaşamak, meğerse yaşamak değilmiş. Biz bunu pek acı, pek uzun tecrübelerden sonra anladık. İnşallah siz o tecrübelerle maruz kalmazsınız...”*⁵¹⁶

*“Biçare Tunuslu'nun ağlaya ağlaya söylediği bu sözler, aradan beş altı sene geçmişken hala yüreğimin en hassas, en rakik damarlarını inletip durmaktaydı.”*⁵¹⁷

Benzeri ifadeleri, 1985 yılında televizyonda yayınlanan yabancı bir belgeselde, Cezayirli yaşlı bir savaşçı da aynen söylemişti.

“İnsanın kanını donduran bu gerçekleri okudukça, Çanakkale Savaşı'nın nasıl bir hileler ve desiseler savaşı olduğunu, düşmanın, iki tarafı da kesen kılıçlarla nasıl Müslümanları yok etmiş olduklarını daha iyi anlıyoruz.

Biz de Almanlarla harp ettik biliyoruz. Şimdi hakikatı görüyor ve anlıyoruz. Fakat ne fayda! Bir defa bu büyük günahı işledik. Şimdi diğer bir fırsat bekliyoruz. İslâmiyet'e karşı işlediğimiz bu hiyaneti elbette bir gün gelir, biz yine kanımızla temizleriz...” demiştir.⁵¹⁸

Birinci Dünya Savaşı ve takip eden Kurtuluş Savaşı'nda İngiliz ve Fransızların yalan ve hileleriyle zor kullanma, tehdit ve kandırma başta olmak üzere, basit maddî çıkarlar karşılığında cepheye getirilen ve Müslümanlara karşı savaşırılan bu Müslüman askerlerin acıklı hâlini Mehmet Akif Ersoy'dan da dinlemek lazımdır. *“Müslümanlar bize karşı savaştı deyip bu olayı kan davası haline getirenler ve*

⁵¹⁶ Sebilürreşad Dergisi, 18 Mart 1915 tarihli

⁵¹⁷ Sebilürreşad Dergisi, 18 Mart 1915 tarihli

⁵¹⁸ Sebilürreşad Dergisi, 18 Mart 1915 tarihli

Müslümanların aleyhine hala kullananlar bilgisiz değillerse asıl ihaneti yapmaktadırlar” demişti.⁵¹⁹

Birinci Dünya Savaşı’nda İttihat ve Terakki’yi kötüleme üzerine kurulan propaganda, Millî Mücadele esnasında İngiliz ve Fransızlar tarafından İslâm dünyasındaki karışıklıkların kökeninde Bolşevikler, Kemalistler ve Almanların bulunduğu iddiasına dayandırılmıştır.

Koloğluna göre Roma’da bir oryantalist bilim adamı “Fas, Cezayir, Trablus, Mısır, Arabistan Libya’daki karışıklıklar Osmanlı Devleti’nin parçalanmaya çalışılmasına tepkidir” demişti.⁵²⁰

B-Magripli Aydın ve Liderlerin Anıları

Millî Mücadele ve Mustafa Kemal hakkında Kuzey Afrikalı aydın, lider ve devlet adamlarının kendi ağzından düşünceleri dikkat çekicidir:

Ahmet Messali Hac anılarında; *“Bazı arkadaşlarım beni Mustafa Kemal’in kıyafetlerini andıran, giysiler içinde çok beğeniyorlar. Hatta Mustafa Kemal Paşa’nın askerlerine benzediğimi söylüyorlardı. Beni çocukken tanımış olan semtimizdeki bazı Fransızlar, bana merakla bakıyorlardı. Şehirde benim bir Avrupalı olduğum düşünüliyordu. Arkadaşlarıma faydalı olmak için yazılı basını daha fazla takip etmeye devam ediyordum. Fransa’da savaş bitmişti. Ama Doğuda ve Fas’ta durum haâlâ hareketliydi.⁵²¹*

Sonrasında çok da fark ettirmeden Fransız halkına kendi ülkemizde bize çektirilen sıkıntıları bahsetmeye başladık. Cezayir halkına zorla yaptırılan askerlik ailelerimizi çok üzmüştü.⁵²²

Ne yazık ki okuduklarım gerçektir ve bu bir teslim olma haberi idi. Elimden Osmanlı İmparatorluğu’nun başına gelenlerin İslâm dünyası için de kötü sonuçlar doğurmaması için dua etmekten başka bir şey gelmiyordu. Açıklığına rağmen gazetadaki haberin yalan olduğunu umut ediyordum. Benim için Türkler yenilmezdi. Zaman zaman gelip geçenlerin duymayacağı kadar bir sesle Allahuekber, Allah

⁵¹⁹Sebilürreşad Dergisi, 18 Mart 1915 tarihli

⁵²⁰Koloğlu, Curnalcilikten, .s: 77

⁵²¹Ahmet Messali Hadj (Hac), Ahmet Messali Hac’ın Anıları (Le Memoire de Messali Hadj), Paris, 1986, s:110, Jacques Simon, Biographies de Messali Hadj, Paris, 2009, p:32-36,

⁵²²Hadj, p:102

*büyüktür diye mırıldanıyordum. Belki bu kötülüğün arkasından bir iyilik gelebilirdi.*⁵²³

Arkadaşlarım, binlerce Cezayirli gibi okuma yazma bilmiyorlardı. Türkler ile ilgili tek bildikleri büyük bir İslâm gücü oldukları ve İstanbul şehrinin başkentleri olduğuydu. Ama inançlıydılar ve Allah'a inanıyorlardı. Bu yüzden tepkileri sakın ve umutluydu.

Bir tanesi şöyle bağırdı:

-Bu olay bizim iyi Müslüman ve vatansever olarak daha sıkı bağlanmamızı sağlayacak.

İkincisi ekledi:

-Bugün onlara ise yarın bize.

Bir üçüncüsü:

-Ne bekliyorsunuz? Tanrı bizi deniyor. Şimdi birlik olma vakti, birbirimize destek olalım, fakirlere, öksüz ve yetimlere yardım edelim. Bizim de günümüz gelecektir.

*Bu konuşmaları Türkiye ile ilgili söylenenleri henüz 10 yaşında olduğum için, 1908 yılından beri çok duymuştum. Ertesi gün Alis bana : Türkler büyük bir geçmişi olan bir ulustur. Bu durumun içinden çıkmanın bir yolunu bulacaklardır. demişti.*⁵²⁴

*“Arkadaşlarım ve ben, satın aldığımız gazetelerde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının resimlerini ve onlar ile ilgili haberleri hayranlıkla izliyorduk. Resimlerini büyük bir zevkle kesiyor ve yanımızda tılsım gibi taşıyorduk. Bordeaux’da yaptığımız gezintiler sırasında diğer birliklerden arkadaşlarımızla karşılaşılıyor sarılıp öpüşüyor, kaynaşıyorduk. Bu fırsatı yakalamışken kafelere gidip oturuyor, fikir alışverişinde bulunuyor ve bir arada olmanın keyfini yaşıyorduk. Milliyetçi duygularla dolu olduğumuzun tam olarak farkında değildik. Fransa’da yaptığımız konuşmalarda hiçbir zaman Milliyetçilikten bahsetmiyorduk. Bu konuşmalar sırasında duygularımızı anlatmak için sadece vatan aşkı ya da inanç hareketi gibi ifadeler kullanıyorduk. Fransa’da kaldığımız 3 yıllık süre boyunca 1920 yılının sonuna geldiğimizde artık savaş öncesindeki o küçük Messali-Hac değildim.”*⁵²⁵

⁵²³Hadj, p:98

⁵²⁴Hadj, p:100

⁴⁶³Hadj, p:108

“O dönemde nüfusun yeni kategorilerinde genel konseye ya da mali heyete haklarınızı bildirmek de ayrı bir sorundu. Tarihi bir öykünün sonucu olan bu imtiyaz, hükümet tarafından bir ödül olarak 1914-1918 yılları arasındaki savaşın kahramanları olarak görülen yerlilere verilmişti. Politik olarak hiçbir önemi olmayan bu iyi niyet bütün Cezayir’de yankılanır oldu. Halk, hükümetin bu tutumunun tüm politik, sosyal, ekonomik, kültürel ve manevi haksızlıklara karşı bir son olacağı inancına kapılmıştı. Avrupalılarla bir eşitlik durumuna gelineceğine inanılıyordu. Tabii ki çok büyük bir hayal kırıklığı yaşanacaktı”.⁵²⁶

Messali Hac, anılarında Fransız ordusunda görev yapan hemen hemen tüm Cezayirlilerin, Suriye’de ve Anadolu’da güç durumda kalışlarını Cezayir’e döndüklerinde birbirlerine zevkle anlattıklarından, kendisi dâhil hemen hemen bütün bilinçli Cezayirlilerde Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’nün resimleri olduğundan söz eder. Aslında Messali Hac’ın da hafifçe üzerinden geçtiği gibi Mustafa Kemal ve Bolşevikler anlaşılarak, acaba “Cezayir ve Tunus’u kurtarabilir miydi?” Sorusu ve beklentisi aydın kişilerin gönlünden, düşüncelerinden geçmektedir. Zaten sunulan Mustafa Kemal ve Bolşevikler arasında yapılan antlaşmada bu beklenti ve ümidin hiç de boş olmadığına göstergesiydi.

Yine Messali, Tunus’ta bir camide halkın Türkiye’nin kurtuluşu için ettikleri duadan, Cezayir halkının, özellikle İzmir’in (ki İzmir Cezayirliler için ayrı bir yeri vardı, birçok Türk denizcisi buradan denizci ve tayfa olarak Cezayir’e geldiği ve buralarda kaldığından) işgalini protesto için, Fransız makamlarına protesto telgrafi çektiğinden bahsetmekteydi.

Messali Hac’ın anıları, Türk Millî Mücadelesi’nin ve Fas’ın kuzeyindeki Rif Savaşı’nın Kuzey Afrika halkında dalga dalga heyecana sebep olduğunu bildirmektedir. Fransa’yı en çok heyecanlandıran ve halk arasında konuşulan konunun Fransa’nın Fas’ı ele geçirmesi ve Pasifik Okyanusu’na sızması olduğundan söz etmektedir.

Hatta Messali Hac’ın Fransızlar tarafından ilk tutuklanması da Atatürk ile ilgili olmuştu. Şöyle ki Cezayir’in kültür merkezi Telemsen’de gittiği kahveye Fransız subaylar gruplar hâlinde gelip oturmuşlardı. Oradaki gençlerle Fransız subaylar Anadolu’da Yunanlıların askerî yenilgisi üzerine tartışmaya başladılar. Messali Hac onları kışkırtmak amacıyla birden bir masanın üzerine çıkıp ve “Yaşasın

⁵²⁶Hadj, p:105

Mustafa Kemal” diye bağırır. Ertesi gün bir Fransız polisi tarafından askerî kışlada gözaltına alıp sorguya çekilmişti.

Ahmed Bin Bela gençliğinde Atatürk gibi giyinenlerden ve onun gibi kalpak takanlardan olduğunu aktarır bir anısında. Sakarya’nın etkisi Habib Burgiba üzerinde de görülür. Burgiba, konuyla ilgili olarak 1965 de şunları dile getirmişti: “*Sakarya zaferi yirmi yaşımın en kuvvetli hatırası olmuştur. O zamanlar kendi kendime diyordum, acaba ben de ulusumu böyle seferber edemez miyim, onun ruhuna bu kurtarıcı hamleyi, bu dizgin tanımaz ihtirası aşılayamaz mıyım?*”⁵²⁷ Mustafa Kemal, verilmekte olan Türk Kurtuluş Savaşı’nın İslâm ülkeleri üzerindeki etkisini ise çok önceden görmüştü.

Atilla İlhan Ebu Ahmed isimli bir Cezayirli ile Paris’te tanıştığında “.....Ebu Ahmed, Atilla İlhan’ın Türk olduğunu öğrendiği anda, gözleri parıdayarak, “-*Kemal!*” diye bağırır, sonra da FLM’nin (örgütün) her militanında değilse bile, bir çoğunda Gazi’nin bir fotoğrafının bulunduğunu söylemişti. Cezayir, Tunus, uzun yıllar Mustafa Kemal’ler aradı.”⁵²⁸

Ünlü şair Atilla İlhan, Ebu Ahmed’e Gazi Mustafa Kemal’in Temmuz 1922’de, “*Türkiye büyük ve önemli bir çaba harcıyor, çünkü savunduğu, bütün mazlum milletlerin, bütün Şark’ın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar, Türkiye kendisiyle beraber olan Doğu Milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir*” ve Mart 1933’te söylediği Şark’tan şimdi doğacak güneşe bakınız! Bugün güneşin ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu milletlerin de uyanışlarını öyle görüyorum...” sözlerini Arapça’ya çevirmeye çalışmasını anlatmıştır.⁵²⁹

“*Ekleyelim ki, modern tarihsel kişiliklerden bahseden Burgiba, gençliğine “Kemal Atatürk ve Faslı devrimci Abdülkerim’in” damgası vurduğunu gizlemiyor. Ancak bunların her ikisi de eleştirisinden kurtulmuyor. (Mustafa Kemal’in devlet yönetme siyasetinde aşırılıklar olduğundan, Abdülkerim’in savaşının sonunun gelmediğinden dem vurarak”, her ikisinin de kendince yenilgiyi tatmış olduğundan bahsetmektedir. Böylece, Burgiba onca söyleminin tarihsel referansları karşılaştırmalı birimlerinde, biraz aşırıya kaçmasını, Abdülkerim’in de İspanya’ya 1924 yılında yenilmesine bir miktar kendine göre eleştiri getiriyor. Burgiba Mustafa Kemal ve Abdülkerim’e hayran olmakla beraber, yaptığı uzun soluklu çalışmasıyla*

⁵²⁷Kenan Akın, *Cezayir’de Fransız Vahşeti ve Ötesi*, İstanbul, 1983, p:39

⁵²⁸Akın, s:40

⁵²⁹Akın, s:41

*idollerine hayran olan, diinkü talebelerini zafere ulaşan kusursuz tek lider olarak kendini görüyor”.*⁵³⁰ Cezayirli entelektüel Ferhat Abbas, kaleme aldığı Fransızca eserinde Atatürk’ün, Sakarya’da Yunanlıları durdurmasından, peş peşe kazandığı zaferlerinden ve mücadelesinden, Genç Cezayirlilerin onu örnek almasından hayranlıkla söz etmektedir.⁵³¹

IV- Magrip Coğrafyasından Gönderilen Mektup ve Telgraflar

A-Zafer’den Önce Yazılan Yazı, Telgraf ve Mektuplar

Millî Mücadele döneminde, Fas’tan dönemin Sömürge Valisi Mareşal Lyautey tarafından dönemin Başbakanı Arstit Briand’a yazılan ve büyük oranda Fransa’nın Türkiye ile olan yaklaşımını olumluya çeviren ve tereddütleri ortadan kaldıran, askerî ve siyasî gözleme dayalı mektuplar ve telgraflar, Magrip’in bakışını yansıtmaktadır.⁵³²

“Her şeyden önce, tartışma kaldırmayan bir gerçek var. O da şu sıra Türk meselesinin, Yunanistan olaylarından ve Bolşevik hareketle İslâm arasında doğrudan temasın tesisinden beridir, Sultan başta olmak üzere Fas seçkin sınıfının kaygılarında yepyeni bir yer tutmaktadır.

Fas seçkin sınıfı derken bir yandan Mahzen’deki yüksek memur ailelerini; Avrupalılar, Cezayir ve Tunuslu yerlilerle temasları, okudukları gazete ve dergiler sayesinde olaylar hakkında gerçek bilgilere ulaşan büyük tüccar ailelerini; diğer yandan mollaları, özellikle Fes’deki büyük Al Karaouin Üniversitesinin mollalarını, okur-yazar din adamlarını anlamak gerekir. Bunlar, İslâm’la ilgili ne varsa kısınc bir özenle izlemekte; birçoğu, Doğulu ve bir süre eğleştikleri İstanbul’dan kişilerle devamlı olarak yazışmakta; Arapça ve hatta Fas’ta yasaklanan ama edinilmesi bir türlü engellenemeyen basını okumaktadırlar.

⁵³⁰Driss Abbassi, **Entre Bourgiba et Hannibal Identite Tunisien et Histoire Depüis L’Endependance**, Editions Karthala et İramam 2005. p:105.Yazar, Bourgiba’nın örnek almakla birlikte Mustafa Kemal’in uç noktalara gittiği için tasvip görmediği, Milliyetçi lider Rif kahramanının, 1924 yılında yenildiğini ve başarılı olmadığı yorumunu yapar.Aynı yazar yazdığı ifadeninin dipnotundada Mustafa Kemal’in Türklerin babası ve modern devletin kurucusu olduğunu ve sosyal hayatta birçok yenilik getirdiğini söylüyor.Başarısızlıktan kast ettiği siyasî devrimlerde zamanının çok ötesinde yaptığı yenilikleri işaret ederek, bir nebze kendi içinde çelişkiye düşüyor.

⁵³¹SHD 7N 227

⁵³²SHD 7N 3303

Şimdilerde bütün bu âlemin, gözlerini İstanbul'a çevirdiğini söyleyebiliriz. Sözü pek fazla uzatmak istemesem de her şeyden önce Fas kamuoyunun durumunu, genel anlamda İslâm, özel olarak da İstanbul'daki Sultan ve Hilafet meselesi bakımından saptamak esastır.

Seçkin sınıfın Doğu olaylarına görece ilgi göstermemesinin nedeni, son müttefikimiz olan son sultan ve kaderini bizimkiyle birleştirdiği için devamlı şekilde ve sadakatle bizimle birlikte yürümesidir.⁵³³

Ancak, bunu bir kez iyice belledikten sonra, İstanbul'daki Sultan'a ve de yeni Hicaz Krallığıyla Emir Faysal'a karşı gerçek duygularının ne olduğunu ayırt etmek de bir o kadar gereklidir düşüncesindeyim. Son ikisinden başlayalım.

Faslılar, Hicaz'da kurulan Arap Krallığına iyi gözle bakmıyorlar. Hüseyin, İstanbul'daki Sultanın Faslılar üzerinde her zaman büyük bir itibara sahip olması nedeniyle, daha ileride de söyleyeceğim gibi, ağır bir biçimde yargılanmaktadır. Onu imansız İngiliz'in himayesine kendiliğinden girmek niyetiyle Türkiye'den ayrıldığı için kınıyorlar. İslâm'a ihanet ettiler. Tıpkı Mısır ve Amerika'nın Müslüman basını gibi, Hüseyin ve oğlunu İngiliz casusluğuyla itham ediyorlar. İngiliz subaylarının kutsal mekânlarda bulunmasını acı bir biçimde ayıplıyorlar.

Faysal'a gelince, Wilson prensiplerinin Suriye'deki Arap Krallığına uygulanmasını Avrupalı güçlerden talep etmiş olduğu için başlangıçta ona biraz ilgi gösterildi. Ama daha sonraki tutumuyla gözden düştü.

Hüseyin ve Faysal'ı yalnızca, Kutsal Şehirleri bütün Müslümanların nazarında mutemetleri olan Türklerin elinden aldığı için değil, aynı zamanda onları ancak imansızların yardımıyla muhafaza ettikleri için de kınıyorlar. Oysa Arap atasözü, "Bir Müslüman efendinin adaletsizliği, bir imansızın adaletinden yeğdir" der.

Kısaca söylersek, özellikle Hüseyin ile Faysal'ı Faslılar nazarında sevimsiz kılan şey, Türklerin Halifeliğinin yıkılmasına Alman yandaşı genç Osmanlılara silah doğrultarak değil (çünkü Müttefiklere sadık Müslümanların zihniyetinde savaş, Arabistan'ı Türklerin elinden almayı ille de gerektirmiyordu) ama bir Arap devletini iktidarsızlaştırıp Hristiyan güçlere tâbi bir devlete dönüştürülmesine destek vermeleridir. Mekke ile Medine'yi kapsayan söz konusu Arap devleti, Kutsal Şehirlerini dinsizlerin boyunduruğuna maruz bırakmak durumunda kalmaktadır.

⁵³³SHD 7N 3303

Keza, Kral Hüseyin'in resmî organı, Mekke'nin "Al Kibla" gazetesi, okunduğu Fas'ın aydın ortamlarında hiçbir itibar ve güvene sahip değil.

Ama Faslı aydın Müslümanlar, Arap krallığına karşı muhabbet duyumasalar da İstanbul'daki Sultanlık söz konusu olduğunda durum farklıdır.

Hiç kuşkusuz, Fas Sultanı, bütün Magrip için ve hatta Kuzey Afrika sınırlarının ötesinde de Halife ve bütün tartışmaları sona erdiren kanıt da duanın onun adına okunuyor olmasıdır. Ancak burada, ne eksik ne fazla söylemek istediğimin üzerinde durmanın önemli olduğu ince bir noktaya temas ediyorum. Hangi meydana at koşturduğumuzu iyi bilmemiz için Sultan faktörünün temsil ettiği güç ve söz konusu gücün buradaki değerinin ne azaltılması ne de büyütülmesi gerekmektedir.⁵³⁴

Fas'ta Manda'nın tesisinden beri, yalnızca İstanbul'daki Sultan, yegâne Müslüman Hükümdar vasfını taşımaktadır. Bunun içindir, Faslılar, imamlarının dinî ve siyasî hükümdarlığını reddetmeseler bile bakışlarını, eğer ifadem yerindeyse, "muhabbetle" İstanbul'daki Sultan'a çeviriyorlar.⁵³⁵

Keza Türkiye, Dünya Harbi'ne müdâhil olduğu zaman, Faslılar bundan telaşa kapılıp 1914-1915 yıllarında yazdığım ve Kasım 1916 raporumda ayrıntılı olarak tekrarladığım gibi bizleri, rakip tarafta görmekten derin bir üzüntü duydular. Yine de burada, Tunus ve Cezayir'de olduğu gibi, Türkiye'ye dair hiçbir kamuoyu tepkisi görülmedi. Çünkü burada Sultan bizimle birlikte yürüyor, çünkü camilerde onun beyanları, cephemizde çarpışan askerlerini teşvikleri işitiliyor ve yalnızca bu vakıa Faslı Müslümanları vicdanlarıyla barışık kılıyordu. Nihayet Türkiye'nin kaderini artık İstanbul'daki Sultan'ın değil, Almanya'ya katılan Jön-Türk Partisinin yönlendirdiği kurgusu benimsenmişti. Bunun içindir ki Paris'in İstanbul'daki Sultanı itibarsızlaştırmak için üniversitelerden "fetva" çıkartmamı isteyen ısrarlarından daima kaçındım. Çünkü bana bu gibi şeylerin hiç kurcalanmamasının daha iyi olacağı anlatılmıştı.

Ama bugün durum oldukça farklıdır. Fas, iki yıl önce barış haberini, yalnızca harbin yıkımlarına bir son verdiği için değil, aynı zamanda aydın sınıflar ve bizzat Sultan hesabına büyük bir rahatlamayla karşıladı. Onları İstanbul'daki Halifeye karşı günahkâr bir mücadele kâbusundan kurtarıyordu. Bu konuda birçok tanıklık derledim. Keza bugün, son olaylardan beri kendisini giderek daha yüksek ifade eden

⁵³⁴SHD 7 N 3303

⁵³⁵SHD 7 N 3303

bir arzuları var. O da bizlerin Türkiye'yle barış, gerçek bir barış imzaladığını ve onun bütünlük ve iktidarını yeniden elde ettiğini görmek. Her geçen gün bunun artan yankısını duyuyorum.

Doğu ve Türkiye'de uzun süre ikamet etmiş olan en iyi istihbarat ajanlarımdan biri, gayri resmî bir Fransız, şu son günlerde Fes'te; aralarında Mekke, Şam ve hatta İstanbul'da uzun süre hocalık yapan Adalet Bakanı Buşaiip Dukkali'nin, eski Millî Eğitim Bakanı El Hacaoui ve aynı sınıftan, Doğu'da faaliyet göstermiş diğer bazılarının bulunduğu hatırı sayılır bir ulema çevresi içindeydi. Hepsi, bu Doğu şehirlerinde birçok ilişkiye sahip kişiler olarak onunla güven içinde konuşuyordu. Hepsi de oralarda olan bitenlerin ayrıntılarından oldukça haberdar görünüyordu. Mektuplar ve hatta yayımlar alıyor, bununla birlikte Müslüman ilminin yuvası addettikleri Al Karavin Üniversitesi'nin⁵³⁶ üstünlüğüne çokça inanıyorlardı.

Oysa bakın, beyanatlarını nasıl özetlediler: “Biz Müslümanlar, İstanbul'la ve İstanbul'da Sultanla birlikte bütün bir Türkiye istiyoruz. Çünkü bu olmadan kalıcı bir barış elde edilemez ve her zaman yeniden “barut”, yani harp başlayacaktır”.

Onlardan biri, büyük bir hararetle Balkanların haritasını, Balkanlıların tamahkârlıklarını ortaya seriyor. Makedonya, Bulgar, Sırp, Romen, Yugoslav ve özellikle Yunan tehlikelerini sayıp aşka geliyor ve Meclis'in de tasvibiyle “Eğer Türkiye'ye kötü davranmayı sürdürürlerse burada kimse memnun kalmayacak” diye sözlerini bağlıyor.

Türk Milliyetçiliğinin örgüt yapısının, Kemal ile Bolşevizm yanlısı aşırıları Enver ve Cemal arasındaki ayrılığın çok açık bir şekilde farkındalar. Sovyetlerin Doğu'ya has formülleriyle samimi değil, daha ziyade çıkarıcı olduklarını söyleyerek Bolşevizm'e hiç güvenmiyorlar. “Ama”, diyorlar, “her bir yandan saldırıya uğrayan Türkler, kimden yardım görürlerse ona yaslanmak zorunda kalabilirler”. Rus'un söylediklerinin onlar indinde bir değeri yok. Ama Bakü Kongresi'ne dair her şeyi biliyor ve Lenin, Troçki, Çiçerin'den büyük bir farkındalıkla bahsediyorlar.

Yalnızca Milliyetçi partinin şefi olarak değil, ama aynı zamanda onu nizam ve itidal partisinin şefi addettikleri için Kemal'in tarafını tutuyorlar. Ama “Sultanla iyi geçinmesi, asıl iktidarı ona teslim etmesi ve ne onun üstüne çıkmaya ne de yerine geçmeye kalkışmaması” kesin kaydıyla. “Ankara'da, Kemal'in Şeflik yapacağı bir Cumhuriyet istemiyoruz. İslâm Âlemi, bunu kabul etmeyecektir”.

⁵³⁶İslâm ve Doğu bilimleri konusunda uzman Fas'ın eski başkenti Fes şehri yakınlarındaki bir üniversite. Bk.website.www.Üniversity of al Qarawiyyin.

Ölçüyü kaçırmaması, “İslâm’ın kendilerine sırt çevirmemesi için Sultan’a saygı göstermesi” koşuluyla Türk Millîyetçilik hareketine muhabbet gösteriyorlar.”⁵³⁷

Bundan çıkarmak gereken sonuç: Fransa’nın teşebbüs ve himayesiyle Sevr Antlaşması’nın yeniden gözden geçirilmesi, Yunanların Anadolu’dan atılması, Türk İmparatorluğu’nun hiç değilse kısmen yeniden tesisi, İstanbul’daki Sultanın vekili Kemal ile anlaşma yapılması, burada, Fas’ta gerçek bir rahatlıkla karşılanacaktır. Hatta bunlar, Yunan olaylarının haber alınmasından itibaren beklenmekteydi.

Genel siyasetle ilgili herhangi bir konuya müdâhil olmak benim işim değil ve kendimi bana tevdi edilen görevle kesinlikle sınırlayarak yetki alanım dışına çıkmaktan kaçınacağım. Görevim, işgal ettiğim mevkiin yükümlülükleri içinde titizlikle kalarak hükümeti haberdar kılmak ve Fransa’nın, Türkiye’yle akdedilecek ve onu mümkün mertebe tatmin edecek bir antlaşmadan, münhasıran Fas bakımından, harikulade bir kazanç sağlayacağını söylemektir.

Size işbu kuryeyle Fas’ın iki, en fazla üç yıl içinde bitebileceğini ümit ettiğim tam kontrolünü sağlayacak programımı gönderiyorum. Bu programın gerçekleşmesi, yukarıda belirtilenlere elbette bağlıdır.

Fransa’nın Doğu’da İslâm’ın hamiliğini yaptığı, Türkiye’yi burada ayrıca nefret edilen Yunanlılardan kurtardığı ya da Mısır, Hicaz ve özellikle Filistin Yahudi Devletinden yana eylemleriyle Fas’ta itibar kaybeden İngiltere’ye kafa tuttuğu haberinin Fas’a ulaşması, askerî uğraşımızda kendisini hemen hissettiren bir rahatlamayla sonuçlanacaktır.

İşlerin yerinde sayması ya da Türkler açısından kötüleşmesi, dahası bizim dışımızda başkalarının Türkiye’yi desteklemesi durumunda, hükümete sunduğum eylem programı gerçekleşemeyecektir. Ama bu, daha zorlu bir çaba pahasına, çok daha az elverişli etkenlerle ve özellikle ilk durumda vuku bulabileceği gibi ülke nüfusu ve aydın sınıflar tarafından artık desteklenmeyeceğiz.”⁵³⁸

Büyük bir güvenle bize gelen ve Doğu’da olduğu kadar Cezayir’de de emekleriyle en büyük hizmetlerde bulunan insanları, düşmana dönüştürmeden alınabilecek yegâne tedbirler bunlardır.”⁵³⁹

Bu mektup ve telgraflarda özetle hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde Türk Kurtuluş Savaşı’nın yakından takip edildiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa gerçeği kabul edilmektedir. Hatta gelecekte ülkeyi yönetebilecek bir devlet

⁵³⁷SHD 7 N 3303

⁵³⁸SHD, 7 N 3303

⁵³⁹SHD, 7 N 3303

adamı olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak Fas Sultanı, kendi ülkesinde Rif'te başlayan başkaldırının kendinî hedef aldığını bilerek, Mustafa Kemal'e şartlı destek vermektedir. Öte yandan İngiltere, sadece Magrip'te değil Mısır'da ve tüm Kuzey Afrika'da sevimsiz bir ülke konumundadır. Fransa bu durumu görerek Mareşal Lyautey'in gözlemiyle Kuzey Afrika'da İslâm'a sahip çıkan ülke konumuna geçmek istemektedir. Böylece Rif hareketine karşı mücadeleye, daha büyük bir *ekonomik güç ve İslâmî kesimlerin desteğini arkasına alarak girmek istemektedir*.

Cezayir'deki Müslüman kardeşlerimiz tarafından hükümete çekilen bir telgrafta Türkiye'nin hukuk-ı hilafetten ve Türkiye'nin bir zerresinden bile mahrum edilmemesi ve bu uğurda bütün ehl-i İslam'ın Türkiye'ye zuhur ve makam-ı hilafete sadık ve merbut bulunduğu bildirilmiştir.⁵⁴⁰

B-Millî Zaferin Bölgedeki Yansımaları

Fransa Başkonsolosluğu, Fransa'nın Maktar Başkonsolosluğunu yürütmekle görevli sivil müfettişinden, Fransa'nın Tunus Temsilcisi Ortaelçiye gönderdiği yazının konusu, Türk Zaferi'nin Tunus'taki yankılarıdır.

“Osmanlı başarılarının duyulması, yerli halkın tüm sınıflarını sevindirdiğini Zatiâlinize haber vermekten şeref duymaktayım. Söz konusu sevinç, Fransa'nın göstermiş olduğu dostane tutum, himayemiz altındaki bu insanlarda memnuniyete yol açmıştır.

Desturcu⁵⁴¹ fikirleriyle bilinen ve ülkemizi sistemli bir şekilde çekiştiren düşman ruhlu bazıları, bu memnuniyetin dışa vurulmasına gücendiler. Keza Fransızların tutumunun korkudan kaynaklandığını telkin etmekten geri kalmadılar. Kanaatlerince, Türk gücünden çekinen Fransa'nın çıkarı daha ziyade, Türklere düşman değil, dost olmayı gerektiriyordu.”⁵⁴²

Millî zaferimiz üzerine benzer coşku ve sevinçler Cezayir'de, Tunus'ta da yaşandı. Bu ülkelerden de Türkiye'nin Paris temsilciliğine tebrik telgrafları yağdı. Cezayir'in Ainbeda şehrinde Emir Halid'in 11 Eylül 1922 tarihli telgrafı:

⁵⁴⁰ İzmir'e Doğru, 4 Şubat 1920, s:2

⁵⁴¹ Destouriennes (Düstur): Farsça, Hürriyet, Kanunu esasi anlamlarında; bağımsızlık için mücadele eden, sosyalist Tunus Partisi'nin nüvesini oluşturan topluluktur.

⁵⁴² SHD 7N 3303

*"Anadolu'yu kurtaran Kemalist ordunun zaferi için Allaha şükürler olsun! Ellerimizi Kadiri Mutlaka açarak yüreğimizin derinliklerinden Türk halkı için dua ediyoruz. Çok yaşa! Muzaffer Fazi Ekselans Mustafa Kemal Paşa'yı saygıyla kuthuyoruz."*⁵⁴³

Yine Türk'ün şahlanması Cezayir'e komşu ülke Tunus'ta da şöyle yansımıştı. Babminare 11 Eylül 1922 tarihli, Mihri imzalı teli:

"Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi dileğiyle:

Sfax kentinde çıkan "Asr-el Cedi" adlı Tunus gazetesi, Tunus Müslüman halkı adına, Türk zaferi dolayısıyla Milli Orduların Şerefli Başkumandanını kutlar, Türk kardeşlerinin mutlu, bağımsız ve müreffeh bir hayata kavuşmaları için yürekten dileklerini sunar.

Aynı ülkenin Sus kentinden 15 Eylül 1922 günlü ve Düstur partisi imzalı tel:

*"Sus kenti Düstur Partisi, Kemalist orduların zaferinden dolayı duyduğu derin sevinci duyurur, saygılı ve içten dileklerini ünlü Mareşal'e iletilmesini diler."*⁵⁴⁴

Yine bu minvalde, Tunus'un Tebourba halkının 17 Eylül 1922 günlü, telgrafla tebriklerini sunuyor, Hamamlif halkı da 20 Eylül 1922 günlü, tegralarıyla Türk milletine hararetli tebrikleriyle, kesin zafer için dua ve dileklerini sunuyordu.⁵⁴⁵

Fransa'nın Cenevre Başkonsolosu'ndan başbakan ve dışişleri bakanına gönderilen mektupta, Muhammed El-Mokri ile yapılan görüşme hakkında bilgi verilmektedir. 4 Ekim 1922'de Cenevre'de yapılan görüşmede şu bilgiler edinilmiştir:

"Fas Sultanı'nın sadrazamı Muhammed El Mokri'nin yolu, bugünlerde Cenevre'den geçti. "Suisse"⁵⁴⁶ gazetesinin bir muharririne lütfettiği röportaj gazetede yayınlandı. El Mokri, söz konusu yazıda Anadolu'daki olaylar, Türk zaferlerinin haberinin Müslüman âlemde sevinçle karşılanması ve Fransız siyasetinin yarattığı mutlu izlenimi dile getiriyor. Kemalistlerin başarılarının ateşleyeceği sözümler ona cihat gürültülerine karşı gelip, bunların mesnetten yoksun olduklarını söylüyor. Muhammed El Mokri, söz, ülkesine gelince, Mareşal Lyautey'e sadakat ve bağlılık beyanında bulunmayı ihmal etmemektedir. Fas'ın, onun idaresi sayesinde elde ettiği faydaların altını çizmektedir: "Fas", diyor, "yakın bir gelecekte

⁵⁴³Bilal N.Şimşir, *Atatürk Dönemi –İncelemeler*-Ankara, 2006, s:36

⁵⁴⁴Şimşir, s:36

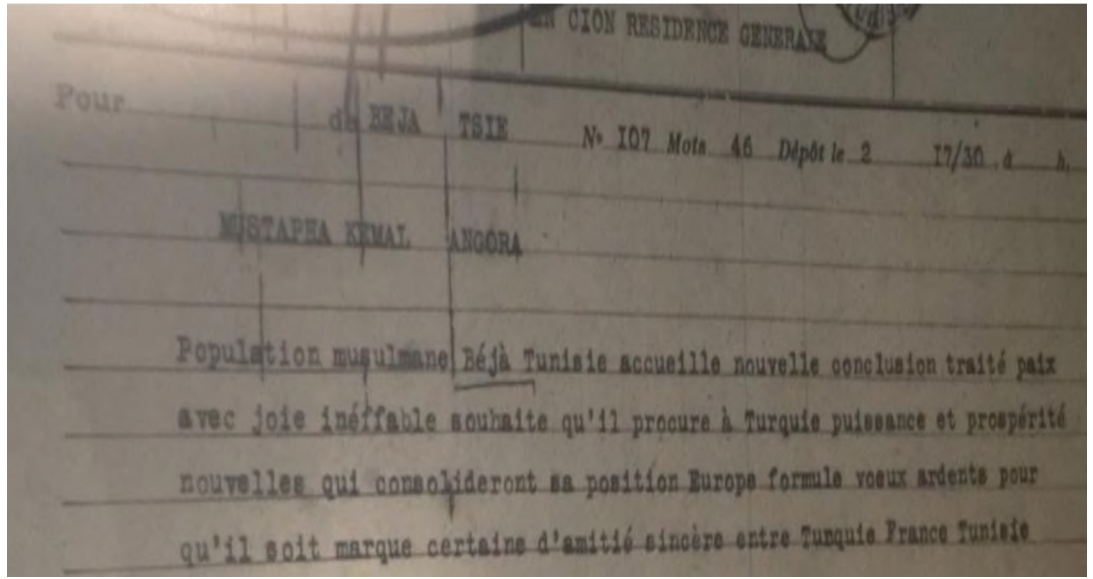
⁵⁴⁵Şimşir, s:37

⁵⁴⁶İsviçre

*kendi kendine yetecek ve Fransız himayesinin mucizelerinden biri de bu olsa gerekir”.*⁵⁴⁷

Fransa'nın Tunus Temsilcisi'nden dışişleri bakanlığına 11 Eylül 1922 tarihinde gönderilen mektupta, Tunus'tan Türkiye'ye veya Türk delegelerine gönderilecek telgraflara sansür uygulamasından söz edilmektedir: *“Kemalistlerin başarıları Tunuslu Müslüman ahalide büyük bir memnuniyete yol açtı. Arap mahallelerinde, kamu düzeni bakımından önem arz etmeyen, daha ziyade Fransa lehine anlık birkaç sevinç gösterisi vuku buldu.*⁵⁴⁸

*Yerli muhitlerden gönderilen belli sayıda tebrik telgrafının muhatabı, ya Ankara Hükümeti ya Paris'teki Kemalist delegasyonun başkanı ya da Lozan'daki Türk Kongresiydi. Bununla birlikte söz konusu telgrafların kimi zaman İslâm birliği karakteri taşımaları nedeniyle, Zatiâtileri tarafından aksi bir tâlimat gelmedikçe, bunların çekilmesini erteletmem yerinde olur kanaatindeyim.”*⁵⁴⁹

Belge 11: Mustafa Kemal Ankara; Tunus Müslümanlarının Mustafa Kemal Paşa'ya kazanmış olduğu zaferden dolayı Tunus halkının sevinçlerini ve Türk Fransız ve Tunus dostluğunun altını çizen kutlama telgrafı.)⁵⁵⁰

⁵⁴⁷SHD 7N 3303

⁵⁴⁸Metin telgraf üslubunda yazılmış olmakla birlikte tercümede kısaltma yoluna gidilmemiştir.

⁵⁴⁹MAE CADİN 2 Mİ/224

⁵⁵⁰MAE, CADİN 2 Mİ/224

Belge 12: General İsmet Paşa'nın Lozan'daki başarısını en derin saygılarla kutlayan, Düstur Partisi'nin telgrafı⁵⁵¹

1920 yılında Fransa'nın başına geçen ve Avrupa'da esmekte olan ekonomik kriz rüzgârını da fark eden Briand,⁵⁵² önce Magrip (Fas) dedi. Dünya'nın en zengin fosfat kaynaklarına sahip olan bu ülkenin üstünde yaşayan Faslılar, direnişleriyle ve Türklere olan sevgileriyle Fransızları korkutmuşlardır.

Bir İngiliz diplomatının itirafıyla zaferlerimizin bölgedeki yansımaları bahsini tamamlayalım. “*Türk Milliyetperverliğini hâl-i faaliyete getirdi. Hindistan, Mısır ve Şimalî Afrika'daki Müslümanlar dahi bu fikre iştirak eylemektedir. Hükûmetimizin delice hareketi bütün Müslüman imparatorluğumuzu kendi aleyhimize çevirdi*”⁵⁵³.

⁵⁵¹MAE, CADİN 2 Mİ/224

⁵⁵²Briand'ın, Fransa'da mevcut olan bütçe açığını kapatmak için Fas veya Doğu'daki askerî harcamalarda kesintiye gidilmesi yönündeki çağrıya verdiği yanıtı içeren konuşma. Fransa'da Magrip'e verilen önem neticesinde Türkiye ile askerî sirtüşmeye son verme yönündeki eğilimin ayrıntısını içeren detaylı bilgiler için bakınız 10 Ekim 1921 tarihindeki açıklamalar. B. O.A. Dosya Nu: 2468 Gömlek Nu: 55

⁵⁵³BOA, **Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul, 2014, s:83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE’NİN MAGRİP ÜLKELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Millî Mücadelenin ve Mustafa Kemal Atatürk’ün İslâm dünyasını zemininde, ancak özellikle kapalı bir kutu niteliğindeki Magrip coğrafyasındaki etkiyi ve bu coğrafyanın Millî Mücadele’ye katkısını esas alan bu çalışmamızda biz 1918-1922 arası yani askerî olaylar ve uluslararası anlaşmalar dönemini inceledik.⁵⁵⁴

Osmanlı yenilgisinin ve mütarekenin şoka uğrattığı İslâm dünyası, 1919 baharından itibaren Türkiye’deki olayları büyük bir dikkatle izlemeye başladı. O güne kadar kendilerince pek tanınmamış (Libya hariç) birisi olan Mustafa Kemal Paşa’yı keşfetti (daha önceleri efsane kahraman ya da -Halife’yi Almanlarla beraber baskı altında tutan adam- diye tanınan Enver Paşa’ydı.) ve Mustafa Kemal Paşa’nın Avrupa’ya meydan okuyuşunu heyecanla izlemeye başladı.

Yukarıda Magrip bölgesinin, ya da Fransa basın organlarının haber ve yorumlarından da örneklerle izah etmeye çalıştığımız şekliyle, Ege bölgesindeki (Magrip’te Türk kökenlilerin birçoğu Ege bölgesinden denizci olarak Garp Ocakları’na intisap etmiş ve emekli olunca da tekrar Türkiye’ye dönmemiş kimselerdir.)⁵⁵⁵ Yunan işgali, Müttefik birliklerin İstanbul’a girişi, Sevre Anlaşması, İslâm toplumlarının Türkiye ile dayanışmaya girmesinin çeşitli nedenlerini oluşturuyordu. Bu olaylar dizisi içinde 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşı (21 Ağustos 1921- 113 Eylül Eylül 1921) tartışmasız dönüm noktasını oluşturdu. Türklerin Yunanlılara ve bunun arkasındaki İngiliz emperyalizmine karşı zaferi, sömürgeleştirilmiş Müslüman halklara Avrupa’ya kafa tutulabileceği duygusunu vermiştir.⁵⁵⁶

I- Libya

Millî Mücadele’nin Libya’ya etkisi olduğu kadar, Libya’nın da Türk Millî Mücadelesi’ne iki mahreçli etkisi vardır. Birincisi Mustafa Kemal Paşa’nın gönüllü olarak 1911 yılında Trablusgarp-Bingazi’ye gönderilmesiyle başlar.

⁵⁵⁴İskender Gökarp ve François Georgeon, **Kemalizm ve Müslüman Dünyası** (Çev: Cüneyt Akalın), İstanbul, 1990, s:25

⁵⁵⁵Uyar ve Ericson, s:170

⁵⁵⁶Gökarp ve Georgeon, s:25

Mustafa Kemal, Afrika'da emperyalizme karşı başlayan ilk Ulusal Kurtuluş Savaşları'ndan birini İtalyan emperyalizmine karşı Trablusgarp'ta başlatılmasında rol almıştır. O “sıcakkanlı Afrika çocuklarına”, kurtuluş dersleri vermiş liderlerden biridir. Mustafa Kemal'in bizzat gerilla savaşındaki öncü karakteri, ulusal kurtuluş savaşları için ilham kaynağıdır.⁵⁵⁷

Rezzan Ünalp'ın, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri isimli eserinde kısmen aynı konuya değinmiş, özetle şöyle bir çıkarımda bulunmuştur:

“Özellikle Libya(Trablusgarp)'nın, “Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'da verilen mücadele ele alındığında, Osmanlı Devleti açısından bu mücadelenin ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturur. 1911-1912 yıllarında cereyan eden Trablusgarp Harbi, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderlerinde etkili olan asker kökenli yöneticilerin liderlik tecrübesi kazandıkları bir savaş olmuştur. İtalyanlara karşı savaşmak üzere gönüllü olarak Trablusgarp'a giden Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'deki başarısında Trablusgarp'taki teşkilâtlandırma faaliyetlerinden edindiği tecrübenin önemli bir rolü olduğu muhakkaktır. Bu harple birlikte gerçekçi politikalardan uzak bir şekilde verilen kararlarla dâhil olduğumuz Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan kayıplar, onun Kurtuluş Savaşı'nda isabetli savaş stratejileri oluşturmaya imkân tanımış, maddi dünyanın koşullarını gerçekçi bir gözle değerlendirerek, söz konusu talebi gerçekleştirebilir hâle getirme yeteneği kendisini lider konumuna yükselterek öne çıkarmıştı.”⁵⁵⁸

⁵⁵⁷Sıcak kanlı Afrika çocuklarının öğretmeni-“Zabıt ve Kumandan ile Hasbıhal” adlı kitapçıkta da şunları söylüyordu:

“Bütün açıklığı ile canlandırılması gereken haklı bir gerçek var ki, o da sıcakkanlı Afrika çocuklarında o saydığımız, savaşçı niteliklerin hareket halinde görülüşleri, bir takım ateşli ruhların Afrika göklerinde uçuşları ile başlar.”⁵⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin istiklâlini korumakla görevli olmak yüceliğine ve şerefine sahibiz. Osmanlılar asker doğmuş, büyümüş ve bugüne kadar yaşamıştır Halkı bilim, sanat, ticaret ve zenginlikten mahrum, fakat yaratılış itibarıyla çalışkandır... Gerileme döneminden itibaren kaybettiğimiz topraklarda İslâmiyet'in ve Türklüğün ne adı ne de izi kalmıştır. Daha dün elimizden çıkan Makedonya'da İslâm varlığına ve hayatına vurulan darbeleri hiç kalp gözümüzden uzaklaştırmayalım. Devletimizin resmî dinî İslâmiyet, Hristiyanlık'ın can düşmanıdır. Şu anda Müslümanlar geri kalmış durumdadırlar ve bundan sonra ortaya çıkacak bir hezimet, devletin ve Türk Milleti'nin yok olması, adı sanının silinmesi demektir... Atalarımızın ilme ve bağlılıkları oldukça yeterliydi. Aksi takdirde yaşayamazlardı. Viyana'nın Osmanlılar tarafından kuşatılmasını gösteren ve şehrin belediyesinde sergilenen bir harita, atalarımızın ne derece ayrıntılara önem verdiğini göstermektedir. Makedonya Müslümanlarının bugün düşman elinde neler çektiklerini açıklamaya yer var mı? Steanski Kilisesi'ndeki düşman generalinin köpürmüş atının ayağı altında hala inleyen zavallı Yeniçeri'yi kurtaramazsak da Rumeli'de zorla yurtlarından sürülen masumların imdadına yetişebiliriz”. Mustafa Kemal, **Zabıt ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s:89, 90, 93-95.

⁵⁵⁸Ünalp,s:192

Libya'nın Türk Millî Mücadelesi'nde çok önemli ikinci mahreci ise Mustafa Kemal Paşa'nın burada kurmuş olduğu dostluklar ve en başta Şeyh Ahmet Senusî'nin ailesini tanımış olmasıdır.

Ancak Millî Mücadele döneminde İtalya'nın bu coğrafyada prestij kaybına yol açan bir olayla karşılaşmaması da dikkat çekicidir. Millî Mücadele Dönemi'nde İtalya, Şeyh Ahmet Es Senusî'nin yeğeni Şeyh İdris'le anlaşma⁵⁵⁹ yapmış, Mustafa Kemal Paşa da Kont Sforza'ya, Şeyh Senusî ile ilgili dostluğunu Libya'da ki direnişi kışkırtmak ve yönlendirmek için kullanmayacağına dair teminat vermiştir.⁵⁶⁰ Bu iki neden, Libya'da İtalya'ya karşı 1920 ve 1921 yıllarında önemli bir direnişin olmasını engellemiştir.

Millî Mücadele döneminde Libya'daki direniş liderleri, Türkiye'yi ve Mustafa Kemal'i gözlemişlerdir. İtalya'nın Türkiye'ye dostane davrandığını, Türk Mücadelesini dolaylı da olsa desteklediğini veya en azından etkisiz kaldığını elbette biliyorlardı. Onun için İtalya'ya karşı bu dönemde büyük çaplı harekete kalkışmamışlardır.

İngiltere ve Fransa bunu bildiğinden Tunus'taki, Tunuslu ve Cezayirli bir kısım Müslümanları *-Türkler kışkırttı-* yalanıyla İtalyanlara saldırmasını ve Türklerle İtalyanların Anadolu'daki dayanışmasının son bulmasını arzuladıkları sonuçsuz bir girişimdir.⁵⁶¹

Mondros Mütarekesi imzalanınca cephelerdeki savaşın durdurulması emredilmişti. Bu durum karşısında İstanbul Hükümeti'ni Trablusgarp'taki güç durumdan kurtarmak gerekiyor ve bu arada Trablusgarplılara İtalyanlarla başlayacak görüşmelerde bağımsızlıklarını savunma güç ve olanağı kazandırmak gerekiyordu. Bunun için çalışmalara girişilmişti. Bu konuda büyük çaba sarf eden Yarbay Abdurrahman Nafiz, Trablusgarp'ta bir cumhuriyet idaresi kurulması fikrini savunuyordu. Bu nedenle Vali Süleyman El Bârunî Mısırata'ya çağırılmıştı.⁵⁶²

⁵⁵⁹İtalyanlar, 11 Kasım 1921'de Ebü Meryem anlaşmalarını imzalayan Şeyh İdris'e bu antlaşmalar çerçevesinde 64.000 lîre maaş bağlamıştı. Senusî ailesinin ileri gelenleri de İtalyanlar'dan maaş almıştı. Buna karşılık İdris, sömürge kanunlarının uygulanmasına yardım edecek, ülke genelinde silâhlı mücadeleye devam eden bütün Senüsîler'e silâhlarını bıraktıracaktı. İdris, Senusî idare merkezi Ecdâbiye (Cidâbiye) olacak şekilde Cağbub, Ucle-Câlû ve Kufra'dan ibaret olan muhtar bölgenin emîri ilan edildi. İki tarafın elinde bulunan esirler değiştirildi. Ünalp s.176

⁵⁶⁰Koloğlu, **Atatürk'ün Yanında**..s:51

⁵⁶¹Keser. s:30-31

⁵⁶²İtalyanlara karşı direnişte bulunacak bir ordunun vücuda getirilmesine çalışılmıştı. Trablusgarp'tan çeşitli cephelerden çekilen Türk mücahit personelin yerine, Türk ordusunda yetişmiş, fakat Trablusgarplı olanlar gönderilmiştir. Kurulan yeni Millî hükûmetin başkomutanlığında görevlendirilen Bingazili ve paşalık verilen Yarbay Abdülkadir, İtalyanlarla anlaşmış ve bir kısım kuvvetleriyle onlara

Mısırda'da yapılan toplantıdan sonra, Kasım 1918'de Trablusgarp Cumhuriyeti ilan edildi. İtalya 1919'da bu cumhuriyetin iç otonomisini tanıdı. Bir anayasa yapıldı. Bu arada 16 Mart 1919'da İstanbul'un İngilizler tarafından işgali, İslam'ın en üst makamının da saldırıya uğraması nedeniyle; özellikle Trablusgarp'ta büyük tepkiye yol açtı. Gösteriler yapıldı, konuşmalarda bu davranış kınandı. Bunun «*yüreklerle indirilen bir darbe olduğu, duyguları parçalayacak, ızdırap çekilmesine yol açacağı*» telgrafla İtalyan Hükümeti'ne bildirildi. Libyalıların bu tutumu Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin hemen ilk oturumlarından birinde ele alındı.⁵⁶³

İtalya, 1920'de yapılan yeni bir antlaşmayla Seyyit İdris'in işgal edilmemiş bölgede egemenliğini tanıdığını bir kez daha kabullendikten başka, yabancıların elindeki kıyılarda yaşayan yerli halkı koruma görevini de üstleniyordu.

Bu antlaşmalar İtalyan parlamentosunca onaylanmadı. İtalyan Hükümeti bir oyalama taktiği peşindeydi. Bir yandan da kabileler ve kabile başkanlarının arasını açmaya çalışıyorlardı. Bu koşullar altında, Aralık 1921'de Garyan'da bir liderler toplantısı daha yapılarak çatışan kabileler anlaşmaya gayret ettiler. Bu toplantı Libya'nın muhtelif bölgelerinin birleşmesi tezini benimsedi. Libya'da birleşme eğilimleri baş gösterdiğinde, İtalya'da yeni bir rejim (Ekim 1922) kurulmuştu. Yeni, enerjik ve saldırgan hükümette Libyalılara karşı savaş hazırlıkları baş gösterince Seyyit İdris, Aralık 1922'de Mısır'a sığınmıştır. Bingazi'de liderlik, akrabalarından Muhammed er-Rida es-Senusî'ye geçmişti.

30 Ağustos 1922 Dumlupınar zaferi Türk ordularının zamanına göre olağanüstü süratle İzmir'e girişleri Trablus ve Bingazi şehirleri de duyulunca İtalyanların açıklanmasına engel olmadıkları sevinç gösterilerine vesile olmuş ve istiklâl hareketlerini ilham etmişti.⁵⁶⁴

Şeyh İdris'in tereddütleri ve çevresindeki vatanseverlerin baskısı ile bu antlaşmalar, tam anlamıyla uygulanamamıştı. Savaşın tekrar başlaması ve Bingazi tarafına kayması üzerine 1922'de ileri gelen diğer şeyhler ve bazı kabile reisleriyle beraber tedavi olma gerekçesiyle Mısır'a geçen İdris, yerine kardeşi Muhammed

katılmıştı. Abdülkadir Paşa'nın İtalyanlara kaçması üzerine, Genel Komutanlığa Trablusgarp'lı Yüzbaşı Ziya atanmışsa da kararsız ve cesaretsizliği nedeniyle değiştirilmiş ve yerine Çanakkaleli Abdullah getirilmiştir. Direnişe devam eden Trablusgarplıları yenemeyeceklerini anlayan İtalyanlar, anlaşmayı daha uygun bulmuşlardır. Ünalp, s:125

⁵⁶³Koloğlu, *Atatürk'ün Yanında...*,s:109

⁵⁶⁴Karasapan, s:359

Rıza'yı vekil bırakmış, Ömer Muhtar'ı⁵⁶⁵ 1931'e kadar devam edecek olan savaşın sevk ve idaresiyle görevlendirmişti.

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması ile (24 Temmuz 1923) Trablusgarp ve Bingazi topraklarındaki haklarından vazgeçince Mısır'da bulunan Şeyh İdris, İngilizlerin desteğini alarak mücadeleye devam etmiştir. Bu sırada Fizan, Fransız işgali altındaydı. 1923'de Trablusgarp'a tayin edilen İtalyan Sömürge Valisi, ülkesinin Şeyh İdris'le yaptığı bütün anlaşmaları iptal etmiş, direnişi bastırma mücadelesinde, büyük kuvvet yığınaklanması yapmıştır.

İtalyanlar Eritre'den getirdikleri Müslüman sömürge kıtaları yanında yerlilerden de ücretli askerler yetiştirmeğe ve bunları kendi kan ve din kardeşlerine karşı 1911 de Trablugarp Savaşı esnasında olduğu gibi kullanmaya devam etmişti.⁵⁶⁶

Libya'da bağımsızlık savaşını sürdüren Ömer Muhtar'ı, 11 Eylül 1931'de girdiği bir çarpışmada yaralanarak esir almış ve dört gün sonra da, 20.000 bedevinin önünde 70 yaşındaki bu yaşlı kahramanı idam ettirmişti. Mareşal Badoglio 24 Ocak 1932'de Libya'da iç harbin bittiğini resmen ilan etmişti. Mussolini'nin bu dramdan bahsederken yazdığı gibi “*Bitkileriyle yemyeşil Sirenkaya kandan kıpkırmızı*” olmuştu.⁵⁶⁷

İtalyanlar, Senusîlerin bütün zaviyelerini kapatarak mallarına el koymuşlar. Mısır'dan geçişi engellemek için sahilden Cağbüb'a kadar 300 km. tel örgü çekip, böylece İtalyanlara karşı yirmi yıldır yürütülen mücadeleyi resmen sona erdirmişlerdir. Bununla birlikte Şeyh İdris ile beraberindekiler, Mısır'da siyasî mücadeleyi sürdürmüşlerdir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵Ömer Muhtar İtalyanlar'a karşı mukavemetin bayrak adamı oldu. Mart 1923'de Bingazi'deki Libya askerî kamplarını İtalyanlar bastı. Bir ay sonra, İtalyan Genel Valisi Senüsîlerle yapılan bütün antlaşmaların hükümsüz olduğunu ilan etti. İtalyanlar askerî harekâtın bir iki hafta içinde biteceğini tahmin etmelerine rağmen, Libyalıların karşı koyması sonucu 1930'ların başına kadar sürdü. Mukavemeti kırmak için, İtalyanlar köylüleri yer yer topraklarından attılar, kuyuları doldurdular, kadınları ve çocukları toplama kamplarına gönderdiler. Savaş Ömer Muhtar'ın yakalanıp 11 Eylül 1931'de asılmasıyla bitti. Yetmişlik Muhtar, idam kararına “*inna lillahi ve inna ileyhi râciûn*” suresiyle cevap vermiş, hemen ertesi günü Soluk'ta 20 bin Bedevinin gözü önünde asılmıştı. Mareşal Badoglio bu olaydan sonra 24 Ocak 1932'de Libya'da iç savaşın bittiğini ilan etti. Mussolini'de bu olayların sözünü ederken “*bitkileriyle yemyeşil olan Sirenayka'nın kandan kıpkırmızı*” olduğunu belirtiyordu. Libya ancak Birleşmiş Milletler kararı ile 24 Aralık 1952'de bağımsızlığını elde edecektir. Türkkaya Ataöv, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s: 103-104, Ünalp, s:176. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. Türkkaya ATAÖV, s: 104-106.

⁵⁶⁶ Karasapan, s:241

⁵⁶⁷Karasapan, s:248, Ömer Muhtar 1931-1932 yıllarında Libya Kurtuluş mücadelesinin güç anlarında Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazmıştır. Ancak bu İtalyan askerî devriyelerinin eline geçmiştir. Rudolf Graziani'nin kitabından alıntılanan, Karasapan, s:358

⁵⁶⁸Ünalp, s: 29,

Millî Mücadele’de Müslüman ülkelerin tutumu, Kuzey Afrika halkının tutumuyla Libya’nın İtalyanlara karşı sürdürdüğü direniş, birbirlerini tamamlar niteliktedir.

II-Fas

İspanya, Fas mandasında elde ettiği hâkimiyetini pekiştirmek ve himaye ettiği bölgeyi büyütmek istedi.⁵⁶⁹ Alhucemas Körfezi’yle birbirinden ayrılan iki bölgenin ulaşım bağlantısı zayıftı. İspanyol Vali General Dámaso Berenguer, ulaşım yollarını açmak, Tanca Limanı’nı ele geçirerek Cebelitank Boğazı’nın geçiş rejiminde Fransa ile beraber söz sahibi olabilmek, Cibela ve benzeri bir kısım Fas topraklarını ele geçirmek için 1919 Ağustos’unun başında⁵⁷⁰ kuzeyden orta Fas’a doğru ilerlemeye çalışmıştır. Ancak Manuel Fernández Silvestre, batıdaki Rif kabilesine ve bu kabilenin önderi Abdülkerim Hattabî’ye⁵⁷¹ saldırma emrini vermişti.

Netice itibarıyla, 22 Temmuz 1921 ile Ağustos 1921 arası Annual’da 25.700 kişilik İspanyol Ordusu ile 4.000 kadar Rif gerillası çarpışmıştı. Annual Muharebesi sonunda İspanyol zayıyatı 16.000 (bunun 8.000’i ölü), başka kaynaklara göre 20.000 zayıyat vardır. Ayrıca 20.000 tüfek, 400 makineli tüfek ve 129 savaş topu, Rif gerillalarının eline geçmişti. Rif gerillaları tarafında ise bu muharebede 1.000 kadar ölü vardı. Annual Muharebesi İspanya’da Annual felâketi olarak anılır.⁵⁷² Annual Muharebesi Afrika’daki diğer milletlere Avrupalı sömürgeci bir devletin

⁵⁶⁹MAE, CADİN CPCOM 73

⁵⁷⁰Federicos Villabos, **El Sueno Colonial Las Guerros d’Españo en Marruecos, 2004-Espano**,p:8

⁵⁷¹Muhammed bin Abdülkerim el-Hattabî, 1882 de Fas’ın Rif bölgesindeki Ecdîr şehrinde doğdu. Babası, Uriyagel Abdülkerim Hattabî’nin tam ismi, Muhammed bin Abdülkerim El-Hattabîdir. Babası, Uriyagel (Vuryâgel) kabilesinin şeyhiydi. İlk ve orta öğrenimi Melile’de, yüksek öğrenimini Kayrevan Üniversitesi’nde yaptı. İspanyolca ve Fransızca öğrendi. İslâmî ilimler yanında Batı kültüründe de kendisini yetiştirmişti. 1906’da Melile’de Telegrama del Rif gazetesinde editör olarak çalışmaya başlamıştı. Bir müddet kadılık yaptıktan sonra 1914’te kâdıl-kudâthîğe getirildi. İspanya’nın himayesi altında bulunan ülkesinde bağımsızlığı ve Halifeliği savunduğu için tutuklanarak Divânı Harp’te yargılanmıştı. Bir müddet hapis yattıktan sonra hapisten kaçan Abdülkerim Hattabî, 1918’de Melilla başkadılığına atanmış, ancak 1919’da Agadir’e dönmek için görevi bırakmıştı. 1920 de aniden vefat eden babasının yerini alarak kabilesinin başına geçmek zorunda kalmıştı. Ceran, s:907-909

İspanya, Fez Antlaşması (30 Mart 1912) ve İspanyol- Fransız antlaşmasıyla 27 Kasım 1912Fas’ın Melile ve Septe kentleri çevresindeki dağlıkbölgeleri elde etmişti. Ceran, s:909

⁵⁷²BOA Dosya : 2468 Gömlek :52 Belege:2

yenilebileceğini göstermişti. Abdülkerim'in⁵⁷³ kuvvetleri, İspanyol ordusunu ağır bir bozguna uğratarak Melilla'ya çekilmek zorunda bırakmıştı.⁵⁷⁴

Bundan sonra Rif kuvvetleri doğuya yönelerek İspanyolların savaşın başından beri ele geçirdikleri toprakları geri almıştı. Abdülkerim, İspanyol ordusunun en büyük üssü ve ayrıca Rif bölgesinde son kalesi olan Melilla'ya, bu bölgede birçok Avrupa vatandaşının oturmasından dolayı saldırmamaya karar vermişti. Ama her şeyden daha önemlisi o ana kadar sessizce bu durumu izleyen ve ufak tefek zayıflatlar veren Fransa ikinci bir M. Kemal⁵⁷⁵, (Endülüs Devletini diriltten) vakasına meydan vermemek için, büyük bir savaşı göze almıştı. Bu savaşa 325.000 askerle, Faslı yazar Zakya Daud'a⁵⁷⁶ göre ise Fransa ve İspanya'nın toplam 500.000 kişi, 42 General, Fransız Profesör Maurice Vaisse'e göre 300.000 tam donanımlı bir ordu⁵⁷⁷ ile katılmıştır. Prof. Visse eserinde, 12 karma piyade tümeniyle yaklaşık 180.000-200.000 (Tabii burada hava, deniz, jandarma tren ekipaj unsurlarını da katarsak Profesör Vaisse'nin vermiş olduğu rakamın daha doğru olduğu düşünülebilir.) asker in katıldığını belirtmiştir. Bizce bu sayılar daha doğrudur.

İspanyolların Rif bölgesine daha çok asker çıkarmaya devam etmesi, Abdülkerim karşısında oluşan sayısal ve teknolojik üstünlüğün giderek artması, 1925'te İspanya'nın yanında savaşa katılan Fransa'nın güneyden ve Cezayir yönünden (doğudan) saldırıya geçmesi ve her şeyden önemlisi İspanya'nın havadan kimyasal silahlarla saldırması karşısında, Abdülkerim İspanya'ya teslim olmak zorunda kalmıştır.⁵⁷⁸

Sömürge halklarının kurtuluş mücadeleleri döneminde, Rif Savaşı'nın (1921-1926) bu halkların kendilerini savunmalarının son çabası mı, yoksa tersine ileride bağımsızlıkla sonuçlanan bir hareketin habercisi mi olduğu sorusu akla gelmektedir. 1923'te, Abdülkerim tarafından Rif Cumhuriyeti'nin ilanı, emperyalist güçlere meydan okuyan Annual Zaferinden sonra, yalnız İspanyol girişimlerine

⁵⁷³ Abdülkerim Hattabî Fas'ın Rif bölgesinden Rif Cumhuriyeti'nin kurucusu ve İspanya ile Fransa'nın en çekindiği sömürgecilik karşıtı lider, kısmen Amerikan desteğini almış, Fas'ın Şerif'i Moulay Yusuf'la irtibatı koparmıştı.

⁵⁷⁴ Ceran, s:908

⁵⁷⁵ Jean Paul Mahuoult, **L'Eppopée Marocaine de La Legion Etrangère 1903-1934**, ou entre annes au Maroc preface de Bruno Le Flem, 5-7 rue de L'Ecole Polytechnique 75005 Paris, 2007, p:101

⁵⁷⁶ Daud, p:41,74, 89

⁵⁷⁷ Maurice Vaisse, Jean Doise, **Diplomacie et Outil Militaire Politique etrangere de La France 1871-1969**, Imprime Nationale Paris, 1987,p:273

⁵⁷⁸ Vincent Courcelle-Labrouse Nicolas marmié, **La Guerre du Rif Maroc (1921-1926)**, Editions Tallandier, 2008, p:125,149-160

uygun bir zemin hazırlamakla kalmayıp, Lyautey gibi Fransızların sömürgeci varlığı Şerif Monarşisi'ne bağlama isteklerine de bir cevap oluşturmuştur.⁵⁷⁹

Ayaklanma hareketi Rif'in Fas'la yürüttüğü ve emperyalist sızmaların sonucu olarak ülkenin parçalanmasına yol açan ilişkileri hedef alıyordu. Yıkıma uğrayan Rif, Fas'ın geri kalan bölümüyle olan ilişkilerinin kesilmesi sonucu ortaya çıkan ve sömürgeci yatırımların yol açtığı hassas yerel dengelere sarılır. İşte Abdülkerim'in eylemi sadece Rif'le kaim değil, ama bu yetki bağlantılarının oyunu içerisinde yerini almıştı.

Abdülkerim, nihai olarak Atatürk'ün yaptığı gibi İslâm'da bir reforma gitmeyi ve onu devletten tümüyle ayırmayı düşünmüştü. Sömürgecilere boyun eğen tarikat liderlerinin etkisini azaltarak, İslâmi müesseseleri modern tarzla birleştirmeyi amaçlamıştı. General Lyautey hiçbir şey Fas'ın bu kadar yakınında kurulan bağımsız ve modern bir İslâm devleti kadar, kendi “*himaye rejimi*” için tehlikeli olmayacağını ifade etmişti.⁵⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği siyaseti örnek alan genç askerler de vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlılara karşı kazanmış olduğu zaferin yankısı,⁵⁸¹ başta Abdülkerim el Hattabî gibi liderin şahsında olmak üzere, Güney ve Orta Atlaslarda çarpışan birçok direnişçinin hayalinde, Fes başta olmak üzere birçok şehirde vücut bulmuştu.⁵⁸²

İspanyol bir yazara ait eserde, Rif hareketinin Millîyetçi karakterde bir ayaklanma olduğundan, Rif bozgunundan, Abdülkerim El Hattabî'den ve sonunda ona karşı alınan önlemlerden bahsedilmektedir.⁵⁸³

Alınan önemli bir karar, bu hareketi tek başına bastıramayacaklarını anlamış olmalarıydı. Bu hareketin kuzeyini emniyete aldıktan sonra güneye döneceğiydi. Netice anlaşılmıştı. Fransa ile İspanya ittifak yapmıştı. Güneylerinde boğazlarını sıkı⁵⁸⁴ bağımsız güçlü bir Müslüman devlet istememişlerdi. Fransa'nın 1890'larda Almanya'ya, Afrika'nın bir başka sömürgesi Togo'dan 172.000 metrekare toprak

⁵⁷⁹Ceran, s:907

⁵⁸⁰Ceran, s.948

⁵⁸¹Mahuoult, p:103

⁵⁸²Fas'ta Abdülkerim'in ayaklanması muazzam bir heyecan yarattı ve bu kişinin imajı en azından bir süre için 1923'ten sonra Magrip'te Mustafa Kemal'in yerini aldı. Gökalp ve Georgeon, s:24

⁵⁸³Ramirode la Malata, Originy Dinamica **Delcolonialismo Espanol en Marruecos Ciudad Autonome de Ceuta** Archive Central, 200, p:182

⁵⁸⁴Fas, Mısır ve Türkiye Akdeniz'in üç köşesinde giriş çıkışı elinde tutmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı öncesi yapılan gizli paylaşım anlaşmalarında, Kızıldeniz çıkışı İngiltere, Cebelitarık çıkışı Fransa (sonradan İngiltere ve Almanya'nın desteğini alan İspanya) ve Karadeniz'e çıkışı Rusya (sonradan Uluslararası komisyon ve 1936'da Türkiye)kontrol edecekti.

vererek anlaştığı gibi, iki sömürgeci güç anlaşmakta ve ortak bir yol bulmakta güçlük çekmemişti. Abdülkerim'i yenmek için iki büyük güç koalisyon yapmıştı. Kral da tıpkı Türkiye'deki gibi cumhuriyetçi bu hareketi desteklememişti.⁵⁸⁵ Kuzey Afrika'da birçok halk önderi vardır. Ancak en karizmatikleri Abdülkadir ve Abdülkerim'dir. Cezayir'in halk önderi Abdülkadir ile Faslı Abdülkerim arasında herhangi bir bağlantı bulunmamakla birlikte, aralarındaki benzerlilik, her ikisinde de, tekke kadrolarıyla ve görenekleriyle bağları keserek Kuran'ı referans alan ve demokratik bir yaklaşıma yönelen bir devlet hayalinin görülmesidir. Her ikisi de tekke ve zaviyelerdeki yozlaşmayı fark etmişlerdi.⁵⁸⁶

İslâm coğrafyasında liderler ve halklar arasında ortak bir elektrik şebekesi gibi bir birini etkileyen en önemli olay anti-emperyalist temelde, özgün bir kalkışmanın ister dinî içerikli olsun, isterse Millîyetçi ve cumhuriyetçi bir karakterde olsun tıpkı Türkiye'deki gibi İslâm dünyasında çok çabuk yayılması, sempati kazanması ve manevi taraftar bulmasıdır. Ancak kazanılmış acizlik, bilinçsizlik, bilimde, ekonomide her alanda geri kalmışlık ve eziklik duygusu, bu heyecanların açığa çıkmasını engelliyordu. Mustafa Kemal gibi, Abdülkerim gibi karizmatik liderler veya Senusî gibi özgün inanç önderleri çıkacak ki, bu *“biz adam olamayız”* psikolojisini yenip milletlerini harekete geçirebilsin.

Fas mücahitlerinin Avrupa'da meydana getirdikleri tesiri Sebil-ür Reşad'da, İngiltere'nin Daily Telegraf gazetesi, İspanya ve Fas başlıklı baş makalesinde özetle şöyle yer vermiştir:⁵⁸⁷

Faslı mücahitler, Irak ve Türkiye tarafından kazanılan askerî ve siyâsî zaferlerin İslâm âleminde yarattığı ilhamla 60.000 kadar mücahitle Tetuan'a doğru ilerlemekte olduklarını, Fas'taki Fransız mıntıkasında baskının her geçen gün artmakta olduğunu, Tanca'nın tarafsızlığının ihlal edilmesinin vahim sonuçlarını da beraberinde getirmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁸ Kurtuluş Savaşı ile birlikte Suriye ve Fas'ta da Fransızların eş zamanlı olarak, zor durumlarla

⁵⁸⁵ Abdülkerim, bozguna uğramasını dinî fanatizmle açıklamıştı. Ancak Fas halkını birbirine zıt sadakatlerle karşıt gruplara bölen bu taassubun yanı sıra, elbette, yenilgisini 75.000 partizana karşı düzenli birlikler halinde 300.000 asker çıkarabilen Fransızların teknik ve sayısal üstünlükleriyle ve bunlara eklenen hava kuvvetleriyle destekli 100.000 İspanyol askerîyle açıklamak hiç deyanlı bir değerlendirme olmaz. Javier Ramiro de la Malata **Origny Dinamica Delcolonialismo Espanol en Marruecos Ciudad Autonome de Ceuta** Archive Central 2001 s:182, Yvette Kattan Bensamoun, Rama Chalak, **Le Maghreb, de L'Empire Ottoman a La Fin de La Colonisation Française**, France-Paris-1994, p:210, 211

⁵⁸⁶ Ceran, 907-916

⁵⁸⁷ **Sebiül-Reşad**, cild 34, 117. sayı, s:303

⁵⁸⁸ **Sebiül-Reşad**, cild 34, 117. sayı, s:304

karşılaştıkları, Müslüman dünyasındaki senkronizasyonu göstermesi açısından ilginçtir.⁵⁸⁹

Ayrıca Cezayirli aydın ve kurtuluş önderlerinden Messali Hac'ın sonradan yakınları tarafından basılmış olan anılarında Mustafa Kemal'le beraber, Rifli lider, Abdülkerim Hattabî'den de övünçle bahsetmektedir.⁵⁹⁰ 1922-1923 arasında İslam dünyasının büyük bölümünde en popüler kişi Mustafa Kemal Paşa olduğu hiç tartışmasız gerçektir.⁵⁹¹

Fransa'da savaş bakanlığı yapmış ve en yetenekli askerlerinden olan Mareşal Lyutey'in gerçekçi gözlemleri ve yorumlarından oluşan askerî gözlem ve durum raporu, çok önemli tespitleri içermektedir. Bu rapor Fas'ın Millî Mücadele ile olan yoğun ilgisini ve takipkârlığını çok fazla detayıyla ortaya koymaktadır. Millî Mücadele'nin Cebelitarık coğrafyasında da geniş etki ve yankı yaptığını göstermektedir.⁵⁹²

Suriye'deki bağımsızlık hareketlerinden, Mustafa Kemal Paşa'nın kahramanlıklarından etkilenerek, Abdülkerim El Hattabî babasının yolunda gitmiş, o da İspanyollara ve Fransızlara karşı kabilelerin birçoğunu etrafında toplayarak Rif'te büyük başkaldırı başlatmıştı. Abdülkerim El Hattabî'nin bu direnişinin, Fransızları fazlasıyla korkuttuğunu tahmin etmek güç değildir. Çünkü O zaten, 1911 yılında Telegrama Del Rif'te şu satırları kaleme almıştı: “...Fransa Fas'ı dünya haritasından silmeyi istemektedir. Öyleyse bizim düşmanımız Fransa'dır,” demişti.⁵⁹³

Mareşal Lyautey'in 1921 Ağustos raporunda, Rif ayaklanmasında alacağı riskler için Fransa'dan 80.000 üzerinde asker ve 7 milyon frank para istemiştir. Ancak 1922 senesinde durumu çözebilecek tedbirler alabileceğini belirtmiş, genel gidişatın çok riskli olduğunu, tek sevindirici tarafın İspanya Hükümeti'nin Hattabî'ye karşı Cezayir askerî yöneticilerinden yardım istemiş olmasından bahsetmiştir. İspanya ile tehlikeyi birlikte bertaraf etme durumunda, o ana kadar Fransa'ya düşman olmayan kabilelerin de tavır değiştirebileceğinden bahsetmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ L'Echo d'Alger, 24 Temmuz 1921, p:2, 10 Eylül 1921 cumaertesi s:1

⁵⁹⁰ Hadj, p:97, İskender Gökalp ve Françoise Georgeon, s:24, Aynı eserin Mustafa Kemal İslâm Dünyasının Kahramanı (1919-1924) başlığıyla, 22-31'inci sayfalar arasında, İslâm dünyasının halk gözünde ve elit çevrelerde hayranlık ve sevgiden bahsederken, bir taraftan da Mustafa Kemal Paşa'ya özellikle 1924'teki inkılaplardan sonra bazı dinî temelli partiler (Müslüman Kardeşler vb.) ve bir kısım medrese kökenli din uleması, tarafından (İbn-i Suud vb.) kızgınlık duyulduğunu ifade etmektedir.

⁵⁹¹ Gökalp ve Georgeon, s:26

⁵⁹² SHD 7N 2303

⁵⁹³ Ceran, s:908

⁵⁹⁴ SHD 7N 2303

Ekim 1921 yılındaki diğer Politik Durum Raporu'nda ise; Fas'ta özellikle Fes şehri ve çevresinde çok yoğun miktarda Türk yanlısı kamuoyu olduğu, halkın Arap basınından bilhassa Mısır basınından Anadolu'daki gelişmeleri;⁵⁹⁵ günü gününe takip ettiği, Türkiye ile yapılacak özellikle İstanbul'u Türklerde bırakmayan bir antlaşmanın bu bölgede büyük dirençler ve hoşnutsuzluklar oluşturacağı, böyle bir barışın kalıcı olamayacağı, Sovyet liderleriyle iyi anlaşan ve yardımlar alarak mücadelesini başarıyla sürdüren Mustafa Kemal'in ileride ülkenin başına geçeceği, İslâm coğrafyasının onu tasvip etmeyeceği belirtilmektedir. Millî lider Mustafa Kemal ile anlaşmanın akıllıca olacağı tavsiye edilmektedir.⁵⁹⁶

Fas halkının siyasi çekinceleri hariç, Mustafa Kemal'e büyük sempati beslediğini, Yunanlıların Anadolu'dan kovulmasını çok istediklerini, ancak Fes'te toplanan ulemanın ve Fes Üniversitesi'nin Türkiye'nin bütünlüğü, Sultan'a karşı ölçülü olunması gerektiği yönünde görüş bildirmiş olduğunu, Türkiye'nin İstanbul ile birlikte Müslüman bir devlet olarak kalmazsa savaşın bitmeyeceğini deklare ettiğini ilave etmiştir. Ayrıca Mekkeli Şerif Hüseyin ve çocuklarına soğuk bakıldığı, İngiliz ajanı olarak görüldüğü ve bu kişilerin bir Arap atasözüne göre "*en kötü Müslüman'ın en iyi kâfirden iyi olduğu*" deyişine uygun davranmadığı belirtilmiştir.⁵⁹⁷

Rif ayaklanmasının bütün bölgeye yayılmadan önlenmesini en acil ve hayati mesele olarak ele alan Ocak 1920 yılında Başbakan olan barışçı karakterdeki Briand, Lyautey'den gelen raporlar, ekonomik kriz, gün geçtikçe artan Alman sorunun tekrar

⁵⁹⁵<http://arsiv.radikal.com.tr/yazilar/ayse-hur/turkiye-nin-cezayir-konusunda-alni-ak-mi/19713/> 29 Ocak 2012 Pazar "*Halkı, Türkiye'deki Milli Bağımsızlık Hareketi'ni, büyük ilgi ile izliyorlardı. 1920'de Fransızlar Adana, Antep, Urfa yöresini işgal ettiklerinde Fransız birliklerindeki Moritanyalı, Libyalı Tunuslu, Cezayirli, Faslı askerler topluca Türk tarafına geçtiler. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra bu askerler Türk vatandaşlığına alındılar, kendilerine bir miktar toprak verilerek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iskân edildiler. Ama ilgi bununla sınırlı kaldı.*" Yazarın bu ifadesinde belirttiği gibi, topluca Türk tarafına geçme gibi bir durum katiben yoktur. Geçişlerin ve ilticaların oranını daha önce vermiştik. Ancak bulgular bizi teyit ediyor ki, bu coğrafya halkının Milli Mücadele'yi günü gününe ve nefeslerini tutarak izledikleri kesindir. Türkiye'ye yerleşen azımsanmayacak miktardaki Kuzey Afrikalı'ya toprak ve iskân imkânı sağlandığıda doğrudur.

⁵⁹⁶SHD 7N 2303

⁵⁹⁷Milliyetçi hareketlerin ilerlemesi; Cezayir'de ve Tunus'ta uzun süreden beri başarıya ulaşamamış, Libya'nın 1932, Fas'ın ki de 1934'te tamamlanır: Fas, 1914'ten sonra, sadece Rîf'li Abdülkerim'in, önce 1921 yılında İspanya'ya, sonra da 1925'te Fransa'ya karşı yürüttüğü savaşla ciddi olarak sarsılmıştı. Orada ilk büyük Milliyetçi patlayış da, "*Fas'ın İslâmlık'tan uzaklaştırılması*" kuşkusu altında 1930'dadır.

nüksetmeye başlaması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlılar karşısındaki başarıları üzerine Türkiye ile bir barış antlaşması yapılmasına karar vermiştir.⁵⁹⁸

Fas ülkesine gelince, ilk Fransız Fas Genel Valisi Lyautey, 1920'li yıllardan sonra Manda'nın Fas'ta uzun süre varlık gösteremeyeceğini anlamıştı. Gelişmiş, medeni ve kendi otonomisini yaşayan Kuzey Afrika'nın Fransa'dan er geç ayrılacağına tarihi bir gerçek olarak inanıyordu. Mustafa Kemal ile mektuplaşarak da Türk Bağımsızlık Savaşı'nı yakından takip eden Lyautey gelecekte gerçekleşecek olan ayrılığın acısız olmasını ve yerli halkların Fransızlara bakışının sevgi içermesini istiyordu. Fransız kuvvetlerine karşı silahlı direnişler başarısızlığa uğratılmıştı. Ama direnişler şehirlerde bile yayılarak farklı bir mücadele şekline dönüşmekteydi. Örneğin Fas'ın kuzeyinde Rif'te tavandan gelen bir cumhuriyetçilik akımı belirirken, güneyde, bilginler şariat kitaplarına açıklamalar ve uzun biyografi eserleri yazarak atalarının geleneğine bağlı olarak bilimsel çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu incelemelerde Sultan Hafız da açık bir rol oynamıştır. O bir yazar olarak da kendini göstermiş ve kendi parasıyla klasik eserler bastırmıştır.

III-Tunus

Fransız okullarında eğitim gören ilk Tunus kuşağı Fransız İhtilali fikirlerinin Tunus'u, Fransa gibi bir devlet yapacağı fikrini öne sürmüşlerdir. Başlangıcı I. Dünya Savaşı öncesine dayanan bu fikir, “*Genç Tunuslu Hareketi'nin*” oluşmasını sağlamıştır.

Tunus'ta, 1919 da Avrupalı ve Tunuslu işçiler birleşerek Tunus Sosyalist Federasyonu diye bir parti kurmuşlardı. Bu grup daha sonra “*Avenir Social*,” “*Habib el Umma*”, “*At Talea*” adlı gazeteler çıkarmıştı.

Söz konusu hareket Tunus'un bağımsızlığını savunmaktan ziyade, yabancılarla eşit haklara sahip olmak, demokratik reformlar yapılması ve monarşinin yerini, cumhuriyetin almasını istiyordu. 1919-1923 tarihleri arasında ise Tunuslu işçilerin sendikalar kurdukları ve sınırlı da olsa bazı çalışma hakları elde ettikleri görülmektedir. Haziran 1920 tarihinde, Tunus modern tarihi açısından önemli olan Düstur (Anayasa) Partisi kurulmuştur. Abdülaziz Taalbi başkanlığındaki Düstur

⁵⁹⁸AN 475 AP 287, Briand, Mareşl Foch'un Haziran 1921'de Amerika ziyaretini gerçekleştirmesinden sonra, Meclis'te önemli konuları görüşmeden önce Genelkurmay Başkanı Mareşal Foch, Mareşal Petain, Savaş Bakanı, Sömürgeler Bakanı'nın katılımıyla Senato'da Birinci Dünya Savaşı'nın çözümlenemeyen sorunlarıyla ilgili kritik bir toplantı yapmıştır. Ağustos 1921

Partisi'nin ana hedefleri, genel seçimle kurulacak bir parlamento önünde sorumlu olacak bir ulusal hükümet, basın özgürlüğü, eğitim hakkı ve Tunuslu memurlara, Fransızlara tanınan hakların verilmesidir. Düstur Partisi ilk ortaya çıktığında Fransız sömürgeciliğinin sona ermesine veya Tunus'un bağımsızlığına atıfta bulunmamıştır.

Ancak 31 Temmuz 1920'de Abdülaziz Taalbi ile birlikte bazı üyelerin tutuklanması, bu taleplerin de parti programına dâhil olmasını sağlamıştı. Abdülaziz Taalbi'nin tutuklanmasının ardından büyük halk protestoları başlamıştı. Gösterileri bastıramayan Fransız yönetimi, Nisan 1921 tarihinde Taalbi'yi serbest bırakmak, Düstur Partisi'ni hukuki bir varlık olarak kabul etmek ve bazı Fransız kanunlarını Tunuslulara da uygulamak zorunda kalmıştı.⁵⁹⁹ 1922 tarihine gelindiğinde Düstur Partisi'nin tabanı genişlemekle birlikte parti içi bölünmeler de başlamıştı. Düstur'un sol kanadı geniş anayasal reformlarda ısrar ederken, sağ kanat "Hizb el-Islah" adı altında Fransızlar ile işbirliğini seçerek bu bölünmeyi tamamlamıştı.⁶⁰⁰

Haziran 1920'de burjuva Millîyetçisi bir örgüt de kurulmuştu. Adı Liberal Anayasa Partisi, ya da kısaca Arapça "*Anayasa*" anlamına gelen Düstur'du. Parti Başkanı Abdülaziz Taalbi'nin 1920'de yazdığı "*La Tunisie Martyre*" Fransız sömürgecilerin barbarca işgallerini anlatıyordu. Mısırlı Mustafa Kamil Paşa, 1900'lü yıllarda Paris'teki okullardan ve o zaman tanışmış olduğu Pierre Loti⁶⁰¹ gibi aydın Fransız yazar-gazetecilerden almış olduğu Millî bilinci, Kuzey Afrika'ya yaymıştı. Kaldı ki Tunuslu genç aydınlar da Paris'te olan biten birçok şeyin farkındaydılar. Anadolu'da görev yaparken yaralanarak Tunus'a dönen, Türkiye'deki gelişmeleri algılayan Tunuslu askerler de Türk Mücadelesi'ni, Tunus halkına aktarıyordu⁶⁰²...

Fransız egemen çevrelerin liberalizmine sığınan bu parti, basın özgürlüğü ve eğitim hakkı gibi istekleri dile getirmek için Paris'e 1920'de iki heyet yollamıştı. Bu heyetler İstanbul'un işgali üzerine, Tunus gençlerinin Fransa'ya çektiği telgraflarında yarattığı tepkilerin de toplamı olarak parti başkanı Abdülaziz Taalbi'yi tutuklayarak askerî mahkemeye sevk etmişlerdi.

⁵⁹⁹Rapor Nu: 29 Şubat 2011, **Tunus Halk Devrimi ve Türkiye Deneyimi**

⁶⁰⁰1924 tarihine gelindiğinde artık Düstur, Fransız yetkililer tarafından kabul edilmeyen bir parti konumuna gelmişti. Düstur'daki bu bölünmenin yanı sıra, sendikaların önderliğinde 1924 ve 1925 tarihlerinde çok büyük halk ayaklanmaları çıkmış ve bu ayaklanmalar da Fransızların aşırı şiddet kullanması ve siyasî bir takım vaatler vermesi sonucunda bastırılmıştı.

⁶⁰¹Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da yaşamış olan, Fransız misyoneri ve ajanı, Deniz Kuvvetleri'nden emeklidir. Fransa'daki okullara denkliği olan İstanbul'daki Bir Lise'de adı yaşatılmaktadır. Gülmez, s:115

⁶⁰²Hadj;s:94

Ancak geniş protestolar, telgraflar, gösteriler ve grevler sonuncunda hem Taalbi'yi serbest bırakmak zorunda kalmışlar hem de Düstur Partisi'ni hukuki bir varlık olarak kabul etmişlerdir.

Türkler lehindeki gösterilerin Tunus'ta belirmesi-sınırlı da kalsa- endişeleri artırmıştır. Tunus büyük camisinin duvarlarına şu içerikli bildiriler asılmıştır.⁶⁰³

“Ey Müslümanlar! Bütün gazetelerde bugün okuduğumuz Hilafet'in makamı olan Osmanlı başkentinin işgal haberi karşısında bütün Müslümanların görevi, bugün öğleden sonra saat birde saray önünde, İslâm için nefretengiz bu olayı protesto için yapılacak toplantıya katılmaktır.”

Miting yapılmış ve seçilen bir heyet isteklerini bildirmek üzere Fransız Siyasî Temsilcisi tarafından kabul edilmiştir.⁶⁰⁴

Türk Millî Mücadele'si döneminde, Wilson, Tunus'tan iki muhtıra almıştır:

Birincisi, öğrenci ve “eşraftan” gelir. Yazıyı kaleme alanlar, *“Halkların, güçsüzler de güçlüler kadar, kendi kaderlerini kayıtsız-şartsız tayin etme hakkına sahip olduğunu” ifade etmişlerdir:*

“Onca kısa vadede ortaya çıkan tek bir örgütlenmeyi daha önce hiç arzulamamış olan Millîyetler, bir Millîyet oluşturdıkları yegâne gerçeğiyle, bağımsız ve tanınmış devletler halinde ortaya çıktıklarını gördüler. Birliği yüzyılların örgüt yapısıyla bütünleştiren Tunus Millîyeti için de niçin aynısı olmasın?

“Tunus'un Bardo Antlaşmasından önceki bağımsızlığının tarihi olarak hatırlatılmasının ardından: “Himaye, bundan böyle yararsız ve dayanaksızdır.” “Hukukun kuvvetlerinin ciddi vaatlerine duyduğumuz imanla, ölümcül muharebe meydanlarında kahramanca ve fedakârca çarpıştık. Söz konusu vaatler bizi, tazmin zamanı geldiğinde, en azından düşman saflarında savaşan küçük Millîyetlerinki kadar özgürlük payı talebine yetkili kılıyor...”

“Bugün Tunus'un tarıma elverişli üç milyon hektar toprağının bir milyon hektardan fazlası, iki yüz sömürge işletmesinin ellerindedir... Bir zamanlar mal sahibi, şimdiyse soyulmuş olan, dört yüz bin kişilik bir yerli nüfus, söz konusu topraklar üzerinde sıkıntılı bir hayat yaşamaktadır”⁶⁰⁵ ...

⁶⁰³Gökalp ve Georgeon, s:25

⁶⁰⁴Koloğlu, **Gazi'nin Çağında**, s:137

⁶⁰⁵Paillat, s:417

“Basın özgürlüğü, bir masal, şahsi özgürlük, hane ve malların dokunulmazlığı, manda yönetiminin tesisinden önce elde ettiğimiz bu paha biçilmez haklar, bugün uzak hatıralardan ibarettir.”

Wilson’dan, “mahallinde bir araştırma” yapması için bir komisyon göndermesi rica edilir. Ama başkan şu konuda uyarılmıştır: “Zorbalar”, “Tunus’a dayatılan rejimin meşruluk ve tatminkârlığını dile getiren beyanların kendisine ulaşmasını sağlamak için “ahlaksızlık ve terörden” yararlanabilirler”.

Nihayet bu muhtıra, belli bir iyileştirme değil, ama tam, eksiksiz ve yekpare bir bağımsızlık talep etmek için yazılmıştır...⁶⁰⁶

Jön Türklerin, Teşkilatı Mahsusa’nın Kuzey Afrika’da faaliyet gösteriyor olanlarla, Enver Paşa’nın, Süleyman Baruni’nin, dinî önder Şeyh Senusi’nin, Emir Abdülkadir’in torunu Abdül Halid’in, Abdülaziz Taalbi’nin, Ferhat Abbas’ın, Abdülkerim El Hattabî’nin, Fransız Magriplilerden de (pied-noire), Mareşal Lyautey’in, General Gouraud’nun, Berthe Gaulis’in, Fransız Başbakanı Briand’ın ve hatta General Mangin’in Millî Mücadele’ye yaklaşım olarak, emek olarak belli bir oranda da olsa olumlu katkılar sunduğundan bahsettik.

Çalışmamız da ulaştığımız bir sonuçta, Libya ve Fas’ın Millî Mücadele’ye katkılarının diğer ülkelere göre çok net ve kuvvetli olduğu gerçeğidir.⁶⁰⁷

Millî Mücadele’nin vuku bulduğu dönemde Afganistan, bağımsızlığını kazanan ilk ve tek Müslüman ülke konumundaydı. İran, Batı yanlısı da olsa bir cumhuriyet olarak 1923’te bağımsızlığını kazanmıştı. Suriye ve Irak’ın bağımsızlık direnişi sürüyordu. Ortadoğu’da Ürdün ve Suudi Arabistan kontrollü de olsa bağımsızlıklarını kazanmıştı. İngiliz sömürge bölgesi böyle kaynarken, aynı tarihlerde Libya’nın İtalya’ya teslim olmadan direnişlerine Türklerle eş zamanlı olarak devam etmesi, Sakarya Savaşı’nın yapıldığı tarihlerde Rif Zaferi’nin kazanılması, sömürge durumundaki Magrip coğrafyasındaki parlak ama siyasi sonuca ulaşmayan direnişlerin olması, Millî Mücadele için daha olumlu bir ortam ortaya çıkarmıştır.

⁶⁰⁶ Bu iki belgede özetle: “New York Siyonist Komitesi”ne gösterdiği muhabbetten dolayı teşekkür etmek için “Tunus Siyonist Cemiyeti”nin, 11 Aralık 1918’de Wilson’a hitaben yazdığı bir mesaj var. Cezayir’den farklı olarak Tunus’ta, 1914’ten önce bir Milliyetçi Tunus partisinin var olduğunu yazıyor. (N.D.L.A.)

⁶⁰⁷ BOA Yayın Kurulu, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul, 2012, s:17

IV-Cezayir

Fransa'nın sömürge politikalarından iyice bunalan Cezayir halkı, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, 1918 yılının sonlarına doğru Türk Millî Mücadelesiyle eş zamanda, 1919 yılında, millî bağımsızlık hareketinin ilk nüvelerini gösterir. Ancak 1919 yılındaki hareketler, kişiler ve bazı aydın zümrelerin girişimleriyle “*Fransızlarla eşit haklar*”, “*meclise ve hukuka dayanan yönetim*” gibi temel haklar etrafında odaklanmış yaygın başkaldırı hareketine dönüşmemiştir. Cezayir'de bağımsızlık hareketlerinin başlaması, Birinci Dünya Savaşı sonrasına rastlar. İlk olarak 1920 yılında Emir Abdülkadir'in torunu Emir Halid önderliğinde kurulan Genç Afrikalılar (*Jeune Afrigue*) adlı Millîyetçi ve reform taraftarı bir teşkilat, Cezayirli ile yabancılar arasında eşitliğin sağlanmasını, ülkenin İslâmî kimliğinin korunmasını, yerli halka seçimlere katılma ve Paris'teki Fransız Parlamentosu'na temsilci gönderme hakkı verilmesini talep etmişti. Ancak bu hareket üç yıl sonra liderinin sürgün edilmesiyle birlikte dağılmıştır.

Hak talepleriyle yola çıkan Cezayir tarihinde büyük ün sahibi Ferhat Abbas, Mustafa Kemal'den o kadar etkilenmiştir ki bir ara makalelerini Kemal ismiyle imzalamıştır.⁶⁰⁸ Etkilenme ve hayranlığın yanı sıra Fransızlara bir gönderme yapmış da olabilir. Çünkü Kilikya'da Mustafa Kemal, bir hayalet gibi her yerde karşlarına çıkmıştı.

İşgalin ilk yıllarında Fransızlara karşı başarılı bir mücadele veren Emir Abdülkadir'in torunu Emir Halid'in öncülüğünde, “*1917'de Rusya'ya yazdığımız mesajda kaleme aldığımız, hiçbir halk, reddettiği bir egemenlik altında yaşamaya zorlanamaz*” diyen resmî deklarasyon, beklenen günlerin nihayet geldiğine inanmıştır.

Ancak yerliler, Cezayir yönetiminin katı vesayeti altında, yakınmaktan bile aciz oldukları bir kölelik düzeyine düşmüş durumdadır. Acımasız bir baskının korkusu, bütün ağızları kilitlemiştir. Buna rağmen, özgür Amerika'nın şerefli başkanına yurttaşları adına çağrıda bulunmuşlardır. Serbestçe seçilen delegelerin, Milletler Cemiyeti himayesinde Cezayir'in geleceği hakkında karar vermek için gönderilmelerini talep etmişlerdir.

⁶⁰⁸ Gilbert Meyner, *L'Algerie Revelee La Guerre de 1914-1918, (Le Premier Quart du XX Siecle)*, preface de Pierre Vidal-Naquet, Geneve, Library Droz-11 Rue, Mussot 1918, (Paris, 2004), p:697

“Sayın Başkan, dünya barışı için ileri sürdüğünüz, müttefikler ve merkezi kuvvetler tarafından kabul edilen 14 koşul, ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin, ezilen bütün küçük halkların kurtuluşlarının temelinde yer almalıdır...”

Beş Cezayirli’den oluşan delegasyonun, Paris’teki Crillon Otelinde Amerikalı vekil George B. Noble ile konuşurken kullandığı üslup buydu. Emir Halid, görevliye Cezayir’deki sömürgecilik faaliyetimiz için pek de hoş kaçmayan bir memorandum teslim etmiştir:

“89 yıldan beridir Fransız egemenliği altındayız. Galipler sırtımızdan zenginleşirken bizdeki yoksulluk yalnızca artıyor.”

“Fransızlar (5 Temmuz 1830 tarihli, “kanunlarımız, adetlerimiz ve dinimize saygının teminatı olan” Konvansiyonun tersine), Romalılar zamanındaki gibi, mağlupları giderek geriye püskürtüp verimli ovaları ve en zengin bölgeleri sahiplendiler. Günümüzde hâlâ, kalan iyi toprakları yerlilerin elinden alarak yeni sömürge merkezleri kurmayı sürdürüyorlar.”⁶⁰⁹

“Yönetim, dinimizin aksine, özellikle bu savaşta, cami ve kutsal mekânlarımızda siyasî gösteriler düzenlemek için hiçbir fırsatı kaçırmıyor...”

“Fedakârlıklarımız sayesinde, bağıcılığın göz alabildiğine yayıldığı oldukça müreffeh bir Fransız Cezayir’i yaratabildik. Ülke, Avrupalı köyleri birbirine bağlayan şimendifer rayları ve yollarla döşendi. Cezayir şehrinde pek de uzakta olmayan, kalabalık nüfuslu, verimsiz ve çetin toprakları ulaştırmadan yoksun kabileler var. Büyük yığınlar, her şeyden yoksunlar...”⁶¹⁰

“Cumhuriyetçi denen bir rejimde, nüfusun büyük kısmı, bizzat barbarları utandıracak özel kanunlarla idare ediliyor...”

“Yüz binlerimiz, hayatlarına ve mallarına kast etmeyen halklara karşı kendilerine rağmen çarpışarak çeşitli muharebe meydanlarında düştüler. Dullar, yetimler ve savaş malulleri, Neo-Fransızlardan bile daha az maaş ve para yardımı alıyorlar.”

“Cezayir’in Genel Hükümeti, bu üzücü gerçekler karşısında kesinlikle kayıtsız kalıyor...”⁶¹¹

⁶⁰⁹Paillat, Robert Lafont, p:417-419

⁶¹⁰Paillat, p:419-421

⁶¹¹Paillat, p:423

Halid, sonuç kısmında, “*Kutsal sözünüze hararetle iman ediyoruz. Bu dilekçe, dininizi aydınlatmak ve alicenap dikkatinizi paryalara yakıştır durumumuza çekmek için yazıldı*”,⁶¹² demektedir.

Halid’in kullandığı dil ve suçlamaları, daha sonra ya Ahmet Messali Hac’ın P.P.A’dan⁶¹³ önce kuracağı “*L’Etoile Nord-Africaine*”⁶¹⁴ ya da M.T.L.D.’de⁶¹⁵ yeniden bulmak mümkündür. Aurèslerin, 1916 sonbaharında, zorla askere alma sertliklerine karşı ayaklanmalarını unutmak mümkün değildir. Buna bir son vermek için, 1917 Nisan’ına kadar askerî operasyonlara başvurmak gerekmiştir.⁶¹⁶

Milliyetçi Ferhat Abbas ve İslâmcı Şeyh Abdülhamid Bin Badis’in temsil ettiği üç akımın da ortak paydası, Fransız sömürgeciliğine karşı olmalarıydı.

23 Nisan 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasını izleyen günlerde kurulan “*Jeune Afrique*” (Genç Afrikalılar) teşkilatı, hak ve özgürlükler konusunda eşitliğin sağlanması, İslâmî kimliğin yeniden kazandırılması, halkın seçimlere katılabilmesi ve Fransa parlamentosuna temsilci gönderebilmesi için mücadele başlattı. Büyük ve emperyal devletlerin verdiği sözlerden ve bağımsızlıktan ümit kesilmiş, hiç olmazsa Fransızlarla siyasî müzakereler yoluyla bir kısım hakların iyileştirilmesi için faaliyetler devam etmişti. Emir Halid’in 1923 yılında Cezayir’den sürgün edilmesi ile bu dinî ve siyasî hareket dağılmıştı. Ancak bu hareket daha sonra sürdürülecek bağımsızlık mücadelesi için atılan önemli bir adım olmuştu.

Cezayir’de kurtuluşun sembolü olan Mustafa Kemal’in özellikle Trablusgarp’ta çektiği fotoğrafı evleri süslüyor ve elden ele dolaşıyordu. Cezayirli, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü büyük bir elemle takip etmişler, Cezayir halkı aslında bu çöküşe, Avrupa, Ortadoğu ve Balkanlar’da Türklere karşı, Fransız ordusunun sömürge askerleri olarak çok yakından şahitlik etmişlerdi.

⁶¹²G.B. Noble’un “**American Commission to Negotiate Peace**(barış pazarlıklarını yürüten Amerikan Komisyonu)” Paris, 23 Mayıs 1919. Wilson’a gönderilen, 27 Nisan 1919 tarihli mesaj: “*Cezayir şehrindeki 60 Yugoslav öğrenci, programının 14 noktasının tüm dünyada kabul gördüğünü daima hatırlıyor; şimdiye, emperyalizm ve ilhakçılığın yeniden zafer kazanmaya çalıştıklarını çok büyük bir teessürle görüyorlar...*” Cezayir’den Wilson’a çekilen saygı ya da teşvik telgrafları, “*Kuzey Afrika savaş reformları İdare Konseyi*” ya da “*Cezayir kadın ve erkek öğretmen cemiyetleri temsilcileri*”nden (Ulusal Arşiv, Washington).

⁶¹³Parti du Peuple Algérien: Cezayir Halk Partisi

⁶¹⁴Kuzey Afrika Yıldızı

⁶¹⁵Mouvement Pour Le Triomphe des Libertés Démocratiques: Demokratik Özgürlüklerin Zafer Hareketi

⁶¹⁶Paillat, p:421-424

Cezayir’de, 1920 yılında Emir Abdülkadir’in torunu Emir Halid’in önderliği altında “*Jeune Algerien*” adlı Millîyetçi ve reformcu bir örgüt kurulmuştu. Cezayirli yurtseverleri, 4 Şubat 1919’da toprak sahiplerinin yararına çıkmış yerlilerin medeni haklarını yok eden bir kanununun kaldırılmasını istiyorlardı. Aynı dönemlerde Ferhat Abbas⁶¹⁷ ve Messali Hac gibi aydınlar da ağır Fransız baskısına rağmen Mustafa Kemal ve Türkiye’yi örnek alarak Millî kurtuluş çareleri aramaya başlamıştı. Ancak Emir Halid’in Cezayir’den sürülmesi, Fransızların birçok Cezayirliyi Fransız askerî kisvesinde cephelerde kırdırması, kırılmayanların bir çoğunun Fransa’ya yerleştirilerek iş ve aş edinme derdine düşürmesi, Cezayir gettosunda direnişin keskinleşmesini engellemiştir. Jeune Algerien (Genç Cezayirli) kapandıktan sonra Kuzey Afrika Yıldızı isimli örgüt kurulmuş(1926), Hacı Abdülkadir ve Messali Hac⁶¹⁸ başkan olmuştu.⁶¹⁹

Mustafa Kemal Cezayir’de kurtuluşun sembollerinden biri olmuştu. Bolşevik İhtilalı, Wilson Prensipleri ve Türk Millî Mücadelesi, Cezayir aydınlarını ve halkı derinden etkilemişti. Cezayirliler uzun yıllar Mustafa Kemal’ler aramıştı. Cezayirliler uzun yıllar Anadolu’nun kurtuluşu gibi bir kurtuluşu düşledi. Mustafa Kemal’in fotoğrafları, Cezayir evlerinin aranılan resmîydi. Osmanlı İmparatorluğu’nun güvenliği altında huzur dolu yıllar geçiren Cezayirliler, Fransız boyunduruğunun acısını daha ilk yıllarda duymuşlardı. Fakat çaresiz yaşayışlarını sürdürmek zorunda kalmışlardı. Ne var ki akılları, düşünceleri Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetimine takılmıştı. Cezayirliler uzun yıllar Anadolu’nun kurtuluşu gibi bir kurtuluşu hayal etmişti.

Cezayir’deki bağımsızlık mücadelesinin Millîyetçi önderleri ve yazarları da Atatürk’ten etkilenmişlerdi. Örneğin Cezayir halkının bildirisinde Ferhad Abbas, Fransız sömürgeciliğine karşı Cezayir Millîyetçiliğinin öncülerinden Messali Hac, anılarında sık sık Atatürk Türkiye’si ve Mustafa Kemal’den söz etmişlerdir.

Cezayir’de Mukrani ailesi, önce direnme yanlısı olup sonradan Fransızlarla işbirliğine giren etkili ailelerden biridir. Halka şöyle seslenmişti. “*Tarihe sordum, yaşayanlara sordum ve ölümlere sordum, mezarlıkları ziyaret ettim. Arap*

⁶¹⁷Leila Benammer, Benmansour Ferhat Abbas, **İkdam-Emir Khaled**, Homme de Presse Edition Alger, 2013, p:30-34

⁶¹⁸René Gallisot, **Algerie ColoniséeAlgerie Algerienne (1870-1962), Paris-2006, La Republique Française et Les Indigene**, p:75-77

⁶¹⁹Türkkaya Ataöv, **Afrika Kurtuluş Hareketleri** İkinci Baskı. Ankara, 1977, s:11,

İmparatorluğu ve İslâm geçmişte kalmıştır. Bizim geleceğimiz kesinlikle Fransızlarla birliktedir,”⁶²⁰ demişti.

Abdülkadir’in akrabalarından Abdülmelek, Tanca bölgesine giderek Fransa’nın aleyhine propaganda çalışmalarında bulunmuş, daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçerek Cezayir’de onun tâlimatları doğrultusunda hareket etmişti.⁶²¹

Bin Bella’ya göre, “*Türk Kurtuluş Savaşı, ezilen sömürge ülkeler açısından bir rol model olmuştur*”. Bütün Cezayir halkı duygu ve düşünce açısından Türkiye’nin yanında olmuştur.

1926 yılında Mesalî el-Hâc’ın başkanlığında kurulan ve Cezayir halkının taleplerini dile getiren 'Necmettin Şimali İfrikiyye' de faaliyetlerine ancak üç yıl devam edebildi. 1929 yılında dernek kapatıldı. Onun yerine aynı yıl kurulan 'El-İttihadü'l-Vatan li-Müslimi Şimali İfrikiyye', 1937 yılında 'Hizbü's-Şabi'l Cezairi'ye dönüştü. Fakat bu parti de İkinci Dünya Savaşı sırasında dağıtılmıştı.⁶²²

Fransızca “Cezayir’de Millîyetçilik” isimli eserde, Mustafa Kemal’e bağlı kimselerce ve bir kısım “Jeun Türklerce” Enver Paşa’nın yaptıklarına benzer şekilde Fransızlara karşı propaganda yapıldığını söylemektedir.⁶²³ Mustafa Kemal, hem Bolşevikler ile hem Almanlar ile birlikte Fransızlara karşı Kuzey Afrika’da diğer Osmanlı Jön Türkleri gibi propaganda faaliyetlerini sürdürmüştür. Tabii ki Mustafa Kemal, Enver’le aynı amaç peşinde değildi. Ancak taktiksel ve stratejik olarak Millî Mücadele’ye katkı yapacak ne kadar kuvvet çarpanı varsa kullanmıştır.

V- Moritanya

Bölge ülkelerinden Moritanya ise kendi içine kapanık ilginç ve koyu Müslüman bir ülkedir. Bu ülke, Fransa tarafından AOF (Africa Occidental Fransa)

⁶²⁰Ira M.Lapidus, **19. Yüzyıldan Günümüze İslâm Toplamları Tarihi**, Cilt-2, çevirenler:Yasin Aktay; Mevlüde, Ayyıldız,Cambridge Üniversitesi 5.baskı. İstanbul, 2013, s:213,Burda Mukrani’ye atfedilen “*sordum*” la başlayan sözleri Cezayirli halk önderlerinden aslında Mustafa Kemal Atatürk’ü örnek alan Ferhat Abbas’a atfedilmektedir. Aslında Mukrani bu sözü söylemiştir. Ancak 1920’li yıllarda, özellikle Fransız ekolüyle yetişmiş birçok seçkinin söylemese de aynı şeyleri düşündüğü muhakkaktı. 1920’li yıllar Fransa’nın Birinci Dünya Savaşı’nda cephelerde ölen Cezayirli’nin çok olması nedeniyle duymuş olduğu minnettarlık hissinden dolayı ve bu döneminin aydınlarının kısmen çevresel gelişmelerin (Wilson Prensipleri, Rus İhtilali, Türk Kurtuluş Savaşı, Trablusgarp ve Rif direnişi) etkilerinden esinlenen girişimlerinden dolayı, bazı anayasal hak ve özgürlüklere kavuştuğu, bağımsızlığınuzak bir ülkü olarak görüldüğü yıllardır.

⁶²¹Fremaux, p:369, Mahfoud Kaddache, **Histoire de Nationalisme de Algerien**, Tome-1, 1919-1939 Edition Paris Mediterranée- 87, Rue de Turenne 75003 Paris, 2003, p:117

⁶²²Anonim, **Fransa’nın Cezayir’i İşgal ve Soykırımı Makalesi**, (b.d.), p:2-3

⁶²³Claud Callot, Jean Robert Henry, **Le Mouvement National Algérien: Textes, 1912-1954**, Editions L’Harmattan 1978, Paris,p:33-35

denilen Fransız Okyanus Afrika'sı ülkeleri kapsamında gruplanmıştır. Moritanya askerleri, Senegalli askerlerle karma birlikler oluşturmuştur. Fransız ordusuna 25.000-30.000 arasında asker vermiştir. Ancak sık sık başkaldırılarda bulunmuştur.

Moritanya'da da yer yer etkisiz direnişler olmasına rağmen, Tunus ve Cezayir'in Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda Türklerin mücadelesinde yeri vardır. Kolonileştirilmiş bir coğrafyanın sömürge askerleri olarak, durumun zorluğunu anlamakla beraber, dinî ve tarihi açılardan sömürge de olsa Fransa'nın bir vilayeti gibi tavırlar yine de kabul edilmesi güç ve trajik bir durumdur.⁶²⁴

VI-Millî Mücadele'nin Magrip Coğrafyasında Meydana Getirdiği Etki ve Bu Etkiyi Oluşturan Kanalların Değerlendirilmesi

Millî Mücadele'nin Magrip'teki, yani ağırlık olarak Libya, Cezayir, Fas, Tunus, Moritanya ülkelerinden oluşan bölgedeki yansımalarına gelince; bu hususları çalışmamızda detaylıca işledik. Bu yansımaları farklı kanallardan ve ülke ülke olarak aktardık. Bu bölümde bir kez daha özetleyip, önemli bazı hususların altını tekrar çizelim.

Magrip coğrafyası halkının ve aydınlarının Millî Mücadele'ye bakışları olumlu olmuştur. Magrip coğrafyasındaki ülkelere Cezayir ve Tunus'a göre emperyalizmle daha geç tanışan Libya, Fas ve Moritanya, Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı ile eşzamanlı bir şekilde işgalci güçlere karşı kuvvetli bir direnç sergilemişlerdir. Türk Kurtuluş Savaşı'na doğrudan çok olumlu ve önemli bir katkı sağlamışlardır. İtalyan ve Fransızlar tarafından ne kadar gizlenmeye çalışıldıysa da Mustafa Kemal Paşa bu coğrafyadaki durumları yakından takip etmiştir. O dünya kamuoyu ve siyasetinin günbegün hangi istikamete savrulduğunu görmüş, stratejisini bu minvalde kurgulamıştır.

Millî Mücadele'nin bu bölge halkları üzerindeki etkisi büyüktür. Büyük bir tarihe ve devlet adamı yetiştirme kapasitesine sahip Türk milletinin kıvraklığını, yapısını, ataklığını ve başarıya azmini, anılan dönemde Ortaçağ'ın feodal yapısını üzerinden atamamış, ayrışık ve esir durumdaki, Magrip halklarından beklemek biraz fazla iyimserlik olurdu. Millî Mücadele döneminde, biraz biraz kıpırdanmalar, Amerika'dan bağımsızlık için yardım istemeler, Fransızların ülkelerini terk etmelerini istemeler, anayasal hak ve eşitlik arayışları, mitingler, yer yer bölgesel

⁶²⁴SHD 7 N 2103

direnışler řeklinde bařlamıř, uę vermiř, ancak bųyųmesi ve sonuca ulařması ięin İkinci Dųnya Savařı'nın bitmesini beklemek gerekmiřtir.⁶²⁵

Cezayir'de ve Tunus'ta Fransızlar tarafından yaygınlařtırılan ilköğretime raęmen yükseköğretim zayıftı. Onun ięin Kuzey Afrika'nın Müslųman halkı da Mısır ve Suriye'deki dindařlarından daha sonra, yabancı egemenlięine karřı manevi mųcadeleye giriřmiřlerdir. Geręekten Tunus'ta bir “*Islahat ve Anayasa Partisi*” kurulmuřtu. Bu partiye baęlı olanlar, istekleriyle Himaye Hųkųmeti'ni biraz rahatsız ettiler ve 10 Temmuz 1922 gųnų atanan yeni Bey Muhammed el-Habib'in yųnetimi ele alıřından sonra pek ۆnemli olmayan birkaę deęiřiklik yaptırmayı bařarmıřlardır.

O tarihte ۆç Millųyetęi akım doęmuř, ya da uyanmıřtı. Aslında Batı karřıtı evrensel kurtuluř ve tepki hareketinin bir dalı olarak Fas'taki aktivite bizzat Batı'nın etkisiyle hayata geęmiřti. Bu akımlar, her ۆlkede, iki eęilim arasında bۆlųřųlųr: Eęilimlerden birisi, dinde gerici ve siyasal ve sosyal alanda tutucudur.

Tunus'ta 1918'de palazlanmaya bařlamıř “*Eski Dųstur*” ile Cezayir'deki “*Ulema Cemiyeti*”nin eęilimi bu tųrdeendir. Eęilim, kitlelerdeki derin dinî inanca sırtını dayar. Batı'nın ۆzųmsemesine karřı ęıkar. Doęu kųltųrųnų yųceltir ve ulusal baęımsızlıęı da Arap ۆlkelerinden oluřan bir federasyon ęeręevesi ięinde gۆrųrler.

Rusya'nın Kazak Tųrklerini 93 Savařı'nda Osmanlılara karřı kullandıęı gibi Avrupa da Müslųman Hintlileri ve Müslųman Afrikalıları (Magriplileri), Birinci Dųnya Savařı'nda ve sonrasında da Fransızlar ve İngilizler Tųrklere karřı kullanmıřtır. Ancak Mustafa Kemal'in ۆnderlięindeki Kurtuluř Savařı, onların yųreęindeki hųrriyet kıvılcımlarını yakmıřtır.

Dinî ideolojiye sıkı sıkıya bağlı Millųyetęi fikir, aydın ęevreleri ęabucak ařar. Zanaatęi “*ęevre*” ile kent proletaryasından da artan sayıda yandaş toplar. Son olarak kırsaldaki yığınların sempatisini kazanır. Her ۆlkede, Fransız idaresinin eseri olan siyasî ve maddi birlikle, modern ekonomi ete kemiğe bųrųndųkęe yaygınlık kazanır. ۆlkenin ęeřitli bۆlųmleri arasında temas ve ilişkileri ęoęaltan geleneksel toplumdaki altųst oluř da rol oynar bu yaygınlıkta. Basın, radyo, sinema, onların yanı sıra gezilerin kolaylığı, bu bilinęlenmeyi hızlandırmıştır.

Birinci Dųnya Savařı'ndan sonra yapılan barıř gۆrųřmelerinden sonra umduęunu bulamayan sۆmųrge ulusların tamamında irili ufaklı kıpırdanmalar, hořnutsuzluklar bařlamıřtır. Sovyet İhtilalı, Wilson Prensipleri Afganistan'ın

⁶²⁵ Paillat, p:419-423

İngiltere'ye karşı kazandığı ilk başarı, Hint'te, Mısır'da, Libya da, Fas'ta, Moritanya'da sürüp giden mücadeleler, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin inanılmaz başarısı, Müslüman ülkelerin birçoğunda (Mısır, Hindistan, Tunus, Cezayir vb.) emperyalizmin yenilebileceği düşüncesini yeşertmiştir. Sovyet ihtilali gibi devrimler, Wilson Prensipleri gibi bazı bildiriler de ezilen uluslara ilham veren çağın diğer etki kaynaklarıydı.

Müslüman direnişleri genelde dinî kaynaklıdır. Mekke'de Osmanlı'ya yapılan başkaldırı kısmen Araplık, Libya'da cumhuriyete doğru bir evrilme olsa da, Afrika'daki Senusiye ve Batı Afrika'daki direnişler, “*Cihad*” hareketleri şeklinde ortaya çıkmıştır.⁶²⁶

Magrip coğrafyasında Anadolu'da meydana gelen olayların ve Millî Mücadele'nin yansımaları birkaç farklı kanallardan coğrafyaya ulaşmıştır. Öncelikle Magrip coğrafyası bütün İslâm dünyasıyla aynı hassasiyet ve manevi bağ içerisinde Osmanlı Türklerini yükselme döneminden itibaren hayranlıkla ve merakla izlemekteydiler. Bu izlemede tabî ki zaman zaman kızgınlıklar ve öfkeler olmuştur. Ancak izleme, bu ülkelerin sömürge dönemlerinde ve Millî Mücadele döneminde de süregelmıştır. Bu husus belgeler, dönemin gazeteleri ve basılı eserlerde sabittir. Bu izleme ve etkilenmeler, sömürge ülkelerin propaganda kokan resmî yayın bültenlerinden, sirkülerinden, sansürlü gazetelerinden olduğu gibi direkt Paris'te basılan özgür basın yoluyla da oluyordu. Batılı eserlerde, Tunus, Fas ve Cezayir halkının, Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nı özellikle Mısır basınından ve Paris bülteninden günü gününe dikkatle ve titizlikle takip ettiğini teyit etmektedir.⁶²⁷

Ayrıca, Almanya destekli Madrit Büyükleçiliği kanalıyla, Fas üzerinden de bazı haberleşme girişimleri hep süregelmıştır.

Ancak en sansürsüz ve en hızlı haberleri Magrip coğrafyası Mısır basınından takip ediyordu. Orta doğu ve Arabistan'a gelen Magripli hacıların bir kısmı Suriye'deki akrabalarını da görmeye geliyor ve Anadolu'daki olup biteni ayrıntısıyla öğreniyorlardı.

⁶²⁶Yılmaz, s:146

⁶²⁷**Algerie Colonise Algerie Algerien(1870-1962)La Republique- Française et Les Indigene** Les Éditions de l'Atelier/Les Éditions Ouvrières, Paris, 2006.L'Etoile Nord-Africaine et les débuts d'une Intelligentsia Politique Algérienne, s:193, 1919 yılları Cezayir'de “*Kuzey Afrika Yıldızı*” gibi milliyetçi hareketlerin yanı sıra, komünist ve sosyalist hareketlerde hareketsizlik görülür.Sosyalist ve Komünist hareketler Paris menşelidir.

Bu esnada Abdül Kader'in torunu Emir Halid, 1916 yılında Cezayir emekli yüzbaşı olarak memleketine dönmüştü ve akabinde girişimlerde bulunarak atılım yaptı. 1919 yılı seçimlerinde, kendisi Cezayir, Belediye Meclisi, genel kurul ve mali delegasyona “*Genç Cezayirli'yi*”sıfatıyla, seçildi; Müslümanların üçte ikisi onun takipçileri olmuştur. Ayrıca Vali Genel Seçimi bozup, kararını hükümsüz kılmıştı. Halid, kendi lehine 1920 oylarında istifa eder ve sonraateşkes kalkar. Ekim 1922'de, karşı adaylar ile Genç Cezayirliiler savaştı. Sonunda, 1922 yılında tekrar Halid ön plana getirilmişti. Başkan, Millerand Nisan 1922 tarihinde Cezayir'de yaptığı ziyaret sırasında, Emir Cezayir milletvekilleri Müslümanların bir temsili için talebini yenilemişti.

En etkilisi de Fransız ordusu ile tüm Avrupa, Ortadoğu, Asya ve Kafkasya'yı gezen Magripli Müslüman sömürge askerlerinin terhis veya izin mahiyetiyle memleketlerine gidenlerin kahvehanelerde ve evlerde fısıltıyla anlattıkları haberlerdi.

Bu haberler en merak edileni ve etkileyici olanıydı dersek abartma yapmış olmayız.

Önceki bölümlerde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'nın Magrip, Avrupa ve Arap basınında yansımalarını görmüştük. Bir de aşağıda, Arap coğrafyasında Arapça basılı eserlerin isim ve yazarlarını vermeyi uygun buluyoruz. Bu yazılı eserlerden Zekeriya Kurşun'un çevirisiyle Türk akademik hayatına kazandırdığı, *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hayatı ve Anadolu'da Türk Milli Mücadeles*'ini incelemiş, bu bölümde ve sonuç bölümünde referans olarak kullanmış durumdayız.

İki Savaş Arasında Mustafa Kemal Paşa Ve Milli Mücadeleyle İlgili Eserler

1. *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hayatı* (Anadolu'da Türk Milli Mücadelesi)

Emin Muhammed Said, Kerim Halil Said, Kahire-1922

2. *Türklerin Anadolu'da ki Zaferi*

Hana Mina Matar, Kahire-1922

3. *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Devleti'nin Tarihi*

Ahmet Emin Yalman, Beyrut-1922

4. *El Batl-El Gazi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Anıları*

Mustafa El Hiravi, Kahire-1926

5. *Kahraman Mustafa Kemal Paşa*

Mustafa El Hiravi, Kahire-1927

6. *Mustafa Kemal Paşa*

Anvar El Murabit, Şam-1936

7. *Kamal Atatürk*

Muhammed Tevfik, Kahire-1937⁶²⁸

Libyalı Şair Ahmed Ginabe'nin daha 1921 yılında yayımladığı manidar şiir Mustafa Kemal Paşa'nın Kuzey Afrika'da Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren tanındığının kanıtıdır.

⁶²⁸Gökalp ve Georgeon,s:53

Ey Batı, bela gösterdiğin artık yeter
Diktatörlük ve düşmanlık hırsında
Ve onların Enveri'nin⁶²⁹ parlak bir hakkı vardır.
Göğün yüzünde güneş ışığı gibi,
Ve bu Mustafa'da, Kemal vardır..
Ey Ankara'nın Yüce evlatları
Siz bununla övgü şerefini kazandınız⁶³⁰

VII- Ankara Antlaşması, Bu Antlaşmada Etkili Olan Faktörler

A-Magrip Faktörü (Sosyo-Ekonomik, Siyasî, Askerî, Dinî, Stratejik, Coğrafi ve Psikolojik Açıların Karması Olarak)

Fransa, İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunduğu zaafı ve bölgede giderek İngiltere lehine değişen denge karşısında Mustafa Kemal Paşa daha Sivas'ta iken kendisiyle ve başında olduğu Ankara Hükümeti ile hep temas yolu aramıştı. Fakat bununla birlikte çıkarlarını askerî yöntemlerle aramaktan da hiç vazgeçmemişti.

Fakat Fransa İtalya ile birlikte Anadolu'da boşuna zaman kaybettiğini en evvel anlayan devletlerden olmuştu. Hiç kuşkusuz bu değişimde, Anadolu'da aldığı askerî yenilgilerin oynadığı rol kadar, bölgede yüzyıl boyunca yaptıkları yatırımların geleceğini güvence altına alma düşüncesinin de etkili olduğu ortaya çıkmaktaydı.

Bir diğer etken ise Kemalist hareketin sahip olduğu nitelik ve yeni değerlerin ezilen ulusların ülkelerinde yayılmasının beraberinde getireceği sonuçların Fransız diplomasisince önceden görülmesidir. Uzun vadeli sonuçlar, sıkı analizlere tabi tutulmuş, elde edilen yeni değerlendirmeler, özellikle Ortadoğu'da İngilizler lehine ortaya çıkabilecek yeni oluşumları göstermişti. İngiltere lehine olabilecek bu yeni oluşumların engellenmesi gerekli görülmüştü.

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda, 1919 Paris Barış görüşmeleri sırasında “İtilaf Devletleri arasında başlayan rahatsızlıklar giderek dağılmaya dönüşmüş ve bu aşamadan itibaren Paris-Ankara diyalogunu giderek yükselen bir grafik izlemeye

⁶²⁹Şiirde Enver kelimesi, Arapça “en parlak” anlamına gelen “Enver” ile Libya’da çok destanlaşan Enver Paşa’yı dakasteden iki anlamda da kullanılmıştır.

⁶³⁰Zekeriya Kurşun (çev.) –Giriş- s:8, Emin Muhammed Said, Kerim Halil Sabit, **Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Hayatı, Anadolu’da Türk Millî Mücadelesi**, İstanbul, 2010.

başlamış ve Ankara Antlaşması'nın imzalaması ile sonuçlanmıştı. Bundan sonra Ankara Hükümeti'ne önemli bir askerî malzeme satışı, Fransa tarafından gerçekleştirilmişti.

Şimdi Fransa'yı Ankara Antlaşmasına hızla sürükleyen nedenleri biraz tahlil etmekte fayda müteala edelim. Daha 1919 yılında yayınlanan Ortadoğu menşeli gazetelere göre Araplar, ayrılığa pişman olmuşlardı. Arapça gazeteler, açıktan açığa Fransız ve İngilizlere karşı hücum etmekte ve Türklerden ayrılığa pişmanlıklarını dile getirmekteydiler.. İstiklâl-i Arabî gazetesinin bir nüshasında “*eğer General Gouroud, muzaffer olmakta mahir ise Sivas'a ilerlesin de tecrübe-i talih etsin*”, mealinde bir makale bu durumu gözler önüne seren birçok örnekten birtanesiydi.⁶³¹

Tabii ki Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin etkinliği ve geleceği fark edilmiş, raporlarla tespit edilmiştir.

Bu esnada Fransızlar, güneyde Araplar ile de uğraşmak mecburiyetinde kalmış ve kendilerine karşı Suriye'de başlatılmış olan Arap Millî Hareketi, Urfa, Maraş ve Antep'teki cephelerin yükünü azaltmıştı. Türk ve Arap kuvvetlerinin arasında kalan Fransızlar, kuzeyde Türkler ile uğraşırken, güneyde de Araplarla mücadele etmek güçlüğüyle yüz yüzediler. Türklerle olan savaş çok uzamış, yer yer kördüğüm haline gelmeye başlamış, askerî bir netice ufukta gözüküyordu.⁶³²

Fransa Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın birçok yerinde askerî faaliyetlerini sürdürmeye devam ediyordu. Bunların başında evvela Alman Cephesi gelirken, Rus Cephesi'ndeki Bolşevikler karşısındaki başarısızlığı sindirmeye çalışırken, En önemli dış mesele olarak Birinci Dünya Savaşı'nın bile çıkış gerekçelerinden biri olan Fas meselesine yoğunlaşmıştı.

Fransa konumu ve sömürgeleri dolayısıyla bir Akdeniz devletiydi. Akdeniz'deki etkisini sürdürmek ve Kuzey Afrika'nın korunmasında dengeyi sağlamak⁶³³ için Suriye-Lübnan gibi bir kıyı başını elde tutmasına da ihtiyacı vardı. Bu arzusunu 1920'de İtalya'da yapılan San Remo konferansından sonra ortaya koymuş, Kilikya'da ve Kuzey Mezopotamya'da bulunmak istemesinin en temel nedenlerinden birisi, bu arzusu olmuştu.

Bağımsız yaşamaya alışmış, imparatorluk kültürü almış bir halkın, Millîyetini, namusunu ve inancını cansiperane bir şekilde savunma refleksi

⁶³¹ İstiklâlî Arabî, 1920-Damas, s:3

⁶³² Gülmez, s:105

⁶³³ (b.d.)1914 The First World War And The Reshabping of The East, A Gothe-Institut Publiation,2010 s:39

göstermesi, hem çok önem verdiği Suriye ve Lübnan cephesinin, hem de Fas'ta General Lyautey'in⁶³⁴ bölgesinde cereyan eden direnişlerden dolayı oluşan hassas durumların aleyhineydi.

Birinci Dünya Savaşı biter bitmez İspanya Fas'ın Melila şehrine asker yağmaya başlamıştı.⁶³⁵ Fransa öteden beri İspanya ile Fas üzerinde, tıpkı Almanya gibi bir rekabete girmişti. Bu askerî aktivite, Fas'ın Fransa tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda tamamlanamayan işgali, Fransa'nın Levant diye adlandırdığı Suriye, Lübnan ve Türkiye cephesindeki askerî durumun aleyhine gelişme göstermeye devam ediyordu.⁶³⁶

⁶³⁴Hubert Lyautey (Louis Hubert Lyautey Gonzalve) Kasım 1854 yılında Nancy doğmuş ve 27 Temmuz 1934 ölmüştür. Lyautey, 1912 yılında Fas'ın Fransız himayesine alan antlaşmayı imzalayan ilk askerî şahsiyet, Birinci Dünya Savaşı esnasında Fas'ta yayılışı ve işgali sürdüren işgal birlikleri komutanı ve savaş bakanıdır. 1921 yılında Fransa'nın Mareşal'i, Fransa İzçiler akademisyen ve onursal başkanı gibi sıfatları taşıyan Fransız sermaye ve elit çevrelerince sevilen bir simadır.

Harp Okulu ve Askerî Akademi'yi bitirdikten sonra, ilk askerî deneyimini Cezayir'de geçirmişti. Bu bölgede İslâmiyet ile tanışmış olan Lyautey humanist kişiliğinin etkisiyle de Fransa'nın Afrika'da uygulamış olduğu sömürgecilik politikasını sıkça eleştiriyor, daha insani yöntemlerin bulunması gerektiğinin altını çiziyordu. Lyautey, 1908 yılında Oran, Fas'ın sınırın tümen komutanlığını elde eder. Fas'taki direnişleri bastırmak ve askerî yönetimi sivil yönetime paralel inşa etmek için Fransız Hükümetin yüksek komiseri ünvanını almıştı. Mart 1912 yılında, Fas'ta ilk genel kongresini yaptırdı ve Fransız himayesini kurdu. Lyautey Şerif İmparatorluğu üzerinde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına rağmen, "barışçıl nüfuz" üstlendi.

O rada toplum ve Fas şehir planlaması üzerine derin bir iz bırakmaya çalıştı. Kendisi de bu bölgenin insanı ve derin mistizm kokan kültür yapısından etkilenmiş, içinde yaşadığı kendi inancıyla ilgili birçok çelişkiye burada cevaplar edinmişti.

Fransız Meclisi'nde kendisine inanmayanları ikna etmek için yoğun bir tartışmaya girdi. Bu tartışmadan sonra görevinden istifa etmişti. Aralık 1916 ve Mart 1917 arasında Aristide Briand Hükümetinin Savaş Bakanı olmuştu.

Daha sonra 1917 yılı sonlarına doğru tekrar Fas'a dönmüştü. Fakat bu esnada Fas'ın güney ve orta bölgelerindeki isyan ve direnişlere paralel olarak kuzey bölgesinde Rif'te Abdülkerim önderliğinde büyük ve başarılı bir direnç hareketi gelişmişti. Lyautey bu hareketin çok kanlı bir şekilde bastırılması taraftarı değildi. O dünyada birçok liderle mektuplaşan diplomatik ve humanist yönü ağır basan bir devlet adamı ve askerdi. Fransa'nın yalnız Şerif'e bel bağlayıp bütün Müslüman kabileleri karşısına almasını istemiyordu. Fransa'nın büyük bir Müslüman güç olmasını savunuyordu. Hatta Aristide Briand'la dostluğuna güvenerek Fransa'nın Türkiye ile de anlaşmasının Fransa'nın çıkarlarına hizmet edeceğini mektup ve raporlarında Dışişleri Bakanı ve bilahare başbakan olan Briand'a bildirmekten çekinmemişti.

Abdülkerim tarafından bozguna uğratılması ve isyanın genişlemeye başlaması sonucu önce Türkiye ile Ankara Anlaşması yapılmış, büyük bir ekonomik ve askerî tasarruf gerçekleştirilmişti. Daha sonra Lyautey'in yanına Mareşal Petain göbderilmişti. Lyautey kendini küçük düşmüş olarak gördü ve bir müddet sonra görevinden istifa etti. Fransa'ya döndü. O Fransa'ya geldiğinde Mareşal yapılmıştı.

⁶³⁵Jean Paul Mahuault, **L'Épopée Marocaine de La Légion Etrangère (1903-1934) ou Trente Annees au Maroc**, 2004, Espagne, Conclusion p:212

⁶³⁶BOA Dosya:2468 Gömlük:55 Belge.14 "Fransızların bütçe açığını kapatmak için Fas'daki ve ya Ortadoğudaki askerî harekâtlardan vazgeçmek için verilen genesoruya Fransız Meclis Başkanı Briand'ın konuşmaları. Fransa'nın hem Türkiye hem Suriye hemde Fas'taki Milli Hareketler karşısında çok zor durumlar yaşadığının göstergesidir".

Rif'te antiemperyalist bir yerel direniş söz konusuydu. Basılı bir yabancı eserde,⁶³⁷ bizzat Abdülkerim El Hattabî'nin Mustafa Kemal'in hareketini örnek alan birkaç genç askerî yanında bulundurduğundan söz etmektedir.

Fransa'nın başkenti Paris, Birinci Dünya Savaşı'nda Alamanlar tarafından 3-5 km. yakınına kadar işgal edilmiş ve Fransız Hükümet merkezi Bordro'ya taşınmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda da Fransa baştanbaşa işgal edilince, Fransa direnişini Cezayir'de bir geçici hükümet kurarak buradan faaliyetlerine devam etmişti. Stratejik derinliği olmayan Fransa'nın, hem Magrip coğrafyasına hem de bu bölgenin insanlarına çok ihtiyacı olduğu açıktır. Sakarya Savaşı'nın en buhranlı günlerinde yaptığı strateji, askerî başarı, diplomasi, meşruiyet ile önce Müslüman veya Gayrimüslim devletlerin kamuoyunu kazanmış, sonra da Fransa'nın dostluğunu kazanmıştır. “*İtilaf Devletleri*’nden Fransa ile tam bir diplomatik temas sağladığı gibi, aldığı silah desteğiyle ordunun taarruz gücüne katkıda bulunmuştur. Bu durum İngiltere’yi sarsmıştır. Hemen ardı sıra İtalya, Anadolu’yu boşaltmak durumunda kalmıştır. Artık Fransa ve İtalya Magrip’teki direnişleri bertaraf etmek, Libya ve Fas’ı tamamen kontrol altına almak, Atlantik ve Cebelitarık’a tek başına sahip olabilmek için serbest kalmışlardır.

Magrip ülkelerinden Moritanya ise;1919 yılından itibaren Batı Sahra’da birçok yerde alevlenen direnişleriyle ayrı bir problem teşkileder olmuştu. Moritanya, 1920 yılında Fransız Batı Afrika’sı içinde bir sömürge durumuna gelmişti.⁶³⁸

Bu arada özellikle Mezopotamya, Suriye⁶³⁹ ve Cebelitarık ile Türk Boğazları yüzünden Fransa'nın İngiltere ile arası açılmıştı. Anadolu'nun işgalinde ısrar Fransa'ya pahalıya mal olabilirdi. Kuzey Afrika'da İtalya zaten işgallerini ve sömürgelerini genişletmeye ve Libya'nın tamamına hâkim olmaya hatta Tunus içlerine de karışıklıklar bahanesiyle sızmaya çalışıyordu.

Buralardaki çalkantılar her an Cezayir ve Tunus'a da sıçrayabilirdi. 1917 Bolşevik İhtilalı ruhlarda bir devrimcilik ateşi yakmıştı. Birde bunlar yetmezmiş gibi

⁶³⁷ Mahuault, p:108, Mustafa Kemal'in hareketi ile sanki eşgüdüm halinde süren bu Rif hareketinin yanı sıra, orta Atlaslar'da *Muhamo'nun* sürdürdüğü direniş hareketidir ki (bu kişi Türk ve Alman Subayları tarafından Almanya'nın Zosen kampında bilinçlendiren Fas'lı bir zabıttır) bu hareket Fransızlar'ı epey uğraştırmıştı. Bu direnişler ve İspanya'nın Fas'a ilgisi Fransa'nın Türkiye'nin Fransızlar ve Yunanlılar karşısındaki üstün direnişi, Fransızların durumsal farkındalığını artırmış derhal Mustafa Kemal'le zaten mevcut olan diplomatik kanalı kuvvetlendirmeye itmişti.

⁶³⁸ T.S.K ATASE Yayını, **Fas Seferi** (1551-1578), s:14

⁶³⁹ **Sıratı müstakim Gazetesi**, 29 Aralık 1910 tarihli

ABD başkanı Wilson, 1918 yılında “14 maddelik” Millîyetçiliği esas alan prensiplerinin, Avrupalı devlet adamlarınca deklare edilmesini sağlamıştı.

Resim 12: Senusi, Mustafa Kemal Paşa ve Selahaddin Eyyubi. Mustafa Kemal taraftarlarının o dönemdeki propaganda çalışması. Mustafa Kemal tarihi ve dinî argümanları kullanmasını iyi biliyor, diyerek kendi notunu düşüyor.⁶⁴⁰

Amerika ve İngiltere’den ne İspanya’ya ne de Almanya’ya karşı gereken desteği sağlayamayan Fransa, bu gelişmeler ve aynı zaman diliminde Türkiye’de başlayan Millî şahlanış karşısında yeni bir siyaset izlemeliydi.

Mustafa Kemal Paşa 1920 yılından itibaren Suriye ve Lübnan’ın içişlerine karışmadığından ve her ülkenin Millî sınırlarına saygı göstereceğini deklare etmiş olduğundan, Suriye’de büyük bir sempatiyle karşılanmıştı.⁶⁴¹

Halep Heyet-i Merkeziyesi, 1921 yılı Ocak ayında Hama ve Humus’ta eşraftan insanlara mektuplar göndermiş, ellerindeki tüm kuvvetleri din ve vatan adına Fransızlara karşı harekete geçirmelerini istemiştir.⁶⁴²

⁶⁴⁰Bu resmin altında Mustafa Kemal “Allah’ın izni ve Yüce Peygamber’in inayetiyle önce İzmir’i kurtaracağını sonra Suriye ve bütün Irak-Suriye bölgesini kurtarmaya çalışacağını Hilafeti kaldırarak ortak bir fedarasyon kuracağını” yazmıştı. İster alt yapısı olgunlaşmamış ham bir düşünce, ister güzel bir propaganda çalışması densin, içerden ve dışarıdan yapılan bu akıllı gayretler Ankara Antlaşması’nda askeri başarıyla birlikte önemli bir yere sahiptir. Kaldi ki Kemalistlerin, jön Türklerin bu stratejileri Afrika’daki İslâm coğrafyasında başkaldırı ve kıpırdanmaları artırarak Fransız kuvvet ve dikkatini dağıtmış, askeri başarıya da katkı sağlamıştı. En önemlisi Fransız siyasî çevrelerini etkilemişti. Fransız arşivlerinde, askeri yöneticiler tarafında çoğu zaman bu ve benzeri propaganda çalışmalarını doğrudan ya da dolaylı destek sağlayan, İspanya, Almanya, İtalya, Bolşevik Rusya’nın destekleri de altı çizilerek yazılmış yüzlerce askeri gizli veya açık durum raporu vardır.

⁶⁴¹Qantara 278, *Magazine des Cultures Arabe et Mediterranee Turcs et Arabes Üne Histoire Mouvementé*” 1876 a nos jours, Janvier 2014 10 rue de Mezieres,-75006 Paris, s:41-42

⁶⁴²Genelkurmay Bşk.lığı ATASE Arşivi, İSH Kutu Nu:809 Gömlek Nu:62, Belge Nu:62-6

Türkler, Suriye’de yaptıkları propagandalarda gazeteleri de kullanmıştır. Bu yöndeki propagandalarda Halep Heyet-i Merkeziyesi R.eisi Hilal Bey aracılığıyla 2. Kolordu Komutanı Selahattin Bey tarafından özellikle *Şafak* gazetesi bu maksat için kullanılmıştır.⁶⁴³

Mustafa Kemal Paşa bir gizli oturumda TBMM’de, “...*Fransızlar tüm topraklarımızı terk edip gitme gerekçelerini anlamışlardır sanıyorum. Fransızlar ciddi anlamak istiyorlar. Çünkü maddeten, bizimle uğraşmak menfaatlerine aykırıdır ve belki, buna karşılık, Suriye’deki menfaatlerini azamî ölçüde güvence altına almak isterler. İşte onları bizimle anlaşmaya yanaştıran sebep budur.*” demiştir.⁶⁴⁴

Karaağaç’ta mukim Fransız askerlerinin memleketlerine gönderileceği ve Müslüman Arap efradının Osmanlı askerleriyle görüşmemeleri gerektiği konusunda Fransız zabitanı tarafından sıkı sıkı tembihlenmiştir.⁶⁴⁵

1920’li yıllarda Fransız Hükümeti, özellikle Afrika’nın kuzeyinden toplanan ve savaşlarda ölen sömürge birliklere hürmeten Fransa’nın kalbinde Latin Mahallesi’nde büyük bir cami inşa etmeye karar vermiştir. Bu cami büyük bir açılışla Mareşal Hubert Lyautey tarafından açılmıştır. Almanlara karşı Müslümanlara dayanma ve onları kazanma stratejisi, Layautey’in savaş bakanlığı yaptığı dönemde Fransa’nın Müslüman ülkelere, Ankara’ya bakışını da çok etkilemişti. Dünyanın Jandarması gibi muhtelif yerlerde askerî kuvvetleri olan Fransa, Fas meselesini

⁶⁴³ Genelkurmay Bşk.İğİATASE Arşivi Kutu Nu:1168 Dosya Nu:52-3Fihrist Nu:10-1

⁶⁴⁴ 29 Mayıs 1920 tarihili Gizli Oturum’da yapılan bir konuşmada Mustafa Kemal Paşa; Kilikya’daki direniş karşısında Fransızların Kuzey Afrika’nın psikolojik ve dinî olarak kapısı durumundaki Suriye, esasında Kuzey Afrika’daki varlığını pekiştirme arzusulehine Türkiye’den vaz geçme temayülünde olduğunu sezinlemişti. Sakarya Savaşı’nın hitamında Büyük Taarruz’dan önce Faslılar tarafından gerçekleştirilen Annuel Bozgunu, bir domino etkisi yaratarak, Fransızlar nezdinde, - Kuzey Afrika, Cebelitarık Boğazı, büsbütün elden mi gidiyor?-soruve ve şüphesini iyiden iyiye arttırmıştı.

Oysa Türkiye’den Anadolu’dan ayrılma bu bölge indinde Fransa’yı sempatik yapacak Müslümanlar gözünde Hristiyan Ermeniler bir kenara atmış, Müslüman Türkiye’ye arka çıkmış Fransa olarak İngiltere günah keçisi durumuna düşmüş olacaktı. Afrika Fransa için tarım toprağı, sayfiye yeri, stratejik derinlik, maden yatağı, açık pazar, asker deposu, hayat alanı, psikolojik özgüven faktörü, tatbikat-manevrasahası, Almanlar’a karşı sığınak, kısacası kendi öz vatanları kadar vatan sayılırdı. bu bölge Fransa’yı, Fransa yapıyordu.

Afrikalıların da Fransa’ya bakışı ise şöyleydi. Bir Hristiyan ülke bu bölgeye patronluk yapacaksa bu ülke ne İtalya, ne Almanya ne İspanya, ne de Portekiz olabilirdi.. Nispeten ölçülü bir davranışave ekonomik kültürel çekim gücüne sahip, kötünün iyisi durumundaki Fransa olmalıydı. Zaten bu düşüncelernedeniyle Fransa Afrika’da bugün dahi taraftar bulmaktadır. Fransız sömürgeciliği, Afrika’da hala post modern görünümde varlığını sürdürmektedir. Bu başarıda coğrafi yakınlığın, askerî gücünetski kadar Fransa’nın sömürgecilik hareketlerini, partneri İngiltere gibi bilimsel metotlarla ve tatlı sert, karma yönetimlerle uygulaması sebebiyle de yakından ilgilidir.

⁶⁴⁵ Genkur. İSH Kutu:102, 12 Gömlek:23 Belege:21-1

halledebilmek için bazı yerlerden kuvvet tasarruf etmeliydi. İçinde bulunulan durumun getirdiği yük kaldırılabilir bir durum değildi.⁶⁴⁶

Bununla birlikte Mogador'da, Britanya konsolos yardımcısı, Kaidlerin⁶⁴⁷ Fransızları sevmediklerini doğruluyor. Manda yönetiminin, varlıklarını sürdürme ve yönetime katkıda bulunmalarına imkân sağlayan yegâne düzenleme olduğunu addediyor.⁶⁴⁸

Monsieur le Bargeoix, Fransa ayanına vermiş olduğu raporunda, “*Türkiye hakkında vaki olan tekliflerin Fransız vatanına karşı sadakatlerini pek vazih olarak göstermiş olan Şimali Afrika Müslümanları üzerinde mucip olacağı derin inkisattan bahs etmiyor mu? Raporunu bu hissiyatı tağyir edecek bir şey yapmamak lazımdır.*” diye bitiriyordu.⁶⁴⁹

Böylece 1920 sonlarında Fransa'da, Türkler ile anlaşmak ve Kilikya'yı boşaltmak için çok kuvvetli bir akım karşısında bulunuluyordu.

1921'den itibaren Fransa, Kuzey Afrika'ya büyük miktarda asker yığmaya ve İspanya ile anlaşarak bir hayli bütçe ayırtmaya karar vermişti. Aksi takdirde İslâm dünyasında alacağı ikinci bir yenilgi domino taşı gibi bütün Kuzey Afrika'nın elinden çıkıp gitmesine yol açacaktı.⁶⁵⁰ 200.000'in üzerinde bir ordu ve bu askerlere harcanacak paralar, yapılacak büyük bir tenkil ve yok etme harekâtı, Türk cephesini kapatmak ve buradaki silahların satışı ile ekonomiye rahatlama sağlamak gerekiyordu.⁶⁵¹

Fransa'nın Akdeniz hâkimiyetini perçinleyen Suriye ve Lübnan'ı da kolaylıkla işgal ederek kontrol altına alabileceğini öngörerek Sakarya Savaşı'nı kazanmanın magruriyetini yaşayan Türk milletiyle 20 Ekim 1921'de kesin olarak anlaştı. Anlaşma Fransa'da büyük çoğunluk tarafından iyi karşılandı. Bunun birkaç nedeni vardı.

⁶⁴⁶ Maurisçe Vaisse, Jean Doise, **Diplomacie et Outil Militaire Politique Etrangere de La France** 1871-1969, Imprime Nationale, Paris, 1987, s:263

⁶⁴⁷ Arap Komutanı; Kuzey Afrikalı zengin eşraf, kabile reisi anlamında kullanılmıştır.

⁶⁴⁸ 6 Temmuz 1919, dipnot 12'de değinilen aynı yazarın 881 numaralı Madrid Raporu.

⁶⁴⁹ Zekai Güner, Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını** Aakara-1990 s:107, Monsieur Bargeoix, 1920 yılında Nobel Barış ödülü almış, siyaset, bilim, tarih ve sömürgecilik alanlarında eserleri olan Fransız Meclisi'nde de görev almış çok yönlü bir aydındır.

⁶⁵⁰ 1921 yılında, Fas'ta ise monarşik güç, yetkisini artırmak yolunda yapılan yardımı ve Faslı kimliğine gösterilen saygıyı beğeniyle karşılıyordu, ancak bu güçlenme, günün birinde, işgalciden yakayı kurtarmaya yaramalıydı. Fakat Sultan'ında, Lyautey'in de hayalleri, Abdülkerim'in İspanya'ya başkaldırmasıyla suya düşmüştü, ayaklanma Rif Savaşına ve başka isyanlara yol açtı. Lyautey İspanya'ya karşı gerçekleşen ayaklanmayı yürüttüğü politikamın bir başarısı olarak görürken, olaylar tam tersini kanıtlayacak şekilde gelişti ve yarattığı eserin yıkılıp gitmesine neden olmuştu.

⁶⁵¹ Ferro, s:97

Önce, Fransa artık Doğu ordusunun mevcudunu geniş ölçüde azaltabilecek ve askerî masrafları kısabilecekti. Le Petit Journal gazetesi bu görüşü şöyle dile getirir. “*Daha az asker ve daha az para, bundan iyisi can sağlığı*” Le Petit Journal bu şekilde sokaktaki adamın kanısını söylüyordu.

Sonra Fransa Doğu’da ve Kuzey Afrika Müslümanları arasında eski prestijini tekrar kazanacaktı. Dr. Nihat Reşat, “*Fransa’nın en uzak İslâm diyarlarında bile nüfuz ve itibarının şimdiden arttığını*” söylüyordu.

Küçümsenmeyecek bir nokta daha vardı. Fransa, Ankara ile “*kimseden izin almadan anlaşmakla*” 1918 Mütarekesinden beri ilk zaferini kazanmıştı. Kamuoyunca köklü şekilde benimsenen bu kanıya göre Fransa Hükümeti, Lloyd George’un vesayetinden kurtuluyordu.⁶⁵²

Birinci Dünya Savaşı esnasında, Fas’ta, Moritanya ve diğer Afrika ülkelerinde tam olarak yerleşemeyen, hâkimiyeti zayıflayan Fransa, Fas Kralı’nın da Fransa’ya yerleşmesini bir fırsat olarak görmüş, önceliğini arka bahçesi ve Hinterlandı olarak gördüğü bu coğrafyaya vermişti. Ortadoğu’da Lübnan ve Suriye’deki manda yönetimi, Fransız emperyal çıkarlarını karşılıyordu. Türkiye’den yaklaşık 7 milyon frank tutarındaki alacaklarını tahsil edebilmesi, İngiltere’nin Anadolu’da fazla söz sahibi olmaması Fransa için yeterliydi

Fransa’nın Afrika’ya yerleşmesi, hem ekonomik hem de coğrafi derinlik kazanmasını sağlıyordu. Almanya, İspanya ve İtalya gibi dev rakiplerinin kuşatmasından Afrika’daki yayılımı kurtarabilirdi. Öteki türlü sürekli ittifaklar peşinde koşmak zorunda kalacaktı.⁶⁵³

Fransızlar bu şekilde, sömürgeleri altında tuttuğu İslâm âleminin de sempatisini kazanmış olacaktır. Nitekim Türk- Fransız ilişkilerinin gelişmesinde bunun önemli bir unsur olduğunu, Mustafa Kemal Paşa’nın Fransızlar ile olan tüm münasebetlerinde görmek mümkündür.

Fransız Dışişleri Bakanlığı’nda rastladığımız İstanbul’da işgal kuvvetlerinde görevli denizci bir Fransız Subayının kendi amirlerine çekmiş olduğu bir gözlem telgrafi; aslında Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin tıpkı daha önceki cephelerde olduğu gibi çözüleceğinin ve üstün muharpilik unsurlarını gösteremeyeceğinin işaretlerini veriyor gibiydi.

⁶⁵²Akyüz, s:215-216

⁶⁵³K 53 G 226 B 226 001“1” 20/8/38(1922)

Müslüman Fransız birliklerinden bir askerın İstanbul’da, 14 Temmuz Geçit Töreni sırasında, bir Türk şahsiyetinin düşüncelerini habersizce kayda geçirmiştir. Bu konuşmada şu bilgiler yer almaktadır:

“Fransızlar, Fransız idaresinin Müslümanlara karşı çok iyi davrandığını ve onların da kendi öz çıkarlarının öyle gerektirdiğini bildikleri için Fransız otoritelerinin emirlerine seve seve itaat ettiklerini Türklere anlatmak amacıyla; ellerinden geldiğince çok sayıda Müslüman birliğin 14 Temmuz Geçit Töreni’ne katılmasını sağladılar. Bununla beraber Türkler o kadar da saf değiller. Cezayirliler olsun, Tunuslular ya da diğer Fransız sömürgelerinin Müslümanları olsun, bu insanların, sömürge yetkililerinin keyfi eylemlerini merkezi hükümet nezdinde her daim protesto ettiklerini iyi bilmektedirler. Hatta Paris’teki Fransız gazeteleri bile bu protestoları yansıtmaktan kendilerini alamıyor. Her gün, hükümetin dikkatini yerlilere reva görülen meyvus akıbeteye çekiyorlar.

Müslüman Fransız birliklerinin İstanbul’daki varlığı, bize onları daha iyi tanımak ve içlerinde daha bir başarıyla İslâm birliği propagandası yapmak fırsatı verdi. Çünkü selametimizin, bundan böyle, diğer ülke Müslümanlarının desteğine ve İtilaf’ın çeşitli büyük güçlerinin aralarındaki rekabete bağlı olduğu kesin. Fransız ordularında askere alınan Müslümanlar, oldukça imanlı görünüyor ve dindaşlarına karşı pek büyük bir muhabbet besliyorlar. Bununla birlikte onlara siyasî anlamda yardım etme düşüncesine uzaklar.

Yine de aralarında az biraz eğitilmiş olanlar, bizi iyi anlıyor ve hatta destek sözü veriyorlar. Ama bunu inanarak mı yoksa bize hoş görünmek için mi söylediklerini bilemiyoruz. Arap ırkından olan halklara pek fazla güvenmemek gerektiği aşikâr. Eğitilmiş olmayanlara gelince, onlar da hemen hemen birincilerin emir kulu ve bizleri anlayabilmeleri çok zor. Askerî disiplin, onları siyasî meselelere karşı kayıtsızlaştırmış. Yalnızca memleketleri ve yuvalarını düşünüyorlar. Bununla beraber, eğer çaba gösterirsek, üzerlerinde belli bir etki yaratabiliriz. Ancak burada biraz daha uzun süre kalmaları ve Türklerle ve özellikle Türk ailelerle irtibata geçmek için yeterli kolaylığa sahip olmaları gerekiyor.”⁶⁵⁴

Cezayirli Müslüman efraddan müteşekkil olduğu ve Halep civarındaki Fransız kıtaatı arasındaki Cezayirli Müslüman efrada ve zabitanın tarafımızdan fazla bir muavenet gösterildiği takdirde, Fransızlar aleyhine müsellehan isyan ve

⁶⁵⁴MAE, CADİN, 55 CPCOM 12

*bize iltihak edecekleri istihbar edildiği cihetle bu meseleyi daha ziyade inkişaf ettirmek ve Fransız ordusu nezdinde propaganda yapmak için nezdimizde bulunan Cezayirli Müslüman efrad ve zabitanın düşman hatlarında lehimizde çalışmak üzere cepheye sevki münasip görülüyor.*⁶⁵⁵

Fransız arşiv belgesiyle Türkiye'deki Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığındaki arşiv belgeleri birbiriyle örtüşmektedir. Ankara Antlaşması'nda, Türklerin sivil halk savaşı yanında, Müslüman askerler üzerinde “*din kardeşliği*” propagandasının da etki sağladığı söylenebilir.

Muhabir 15 Eylül 1922'de gazetesinde şöyle yazıyordu. Fransa'nın Fas Genel Valisi Mareşal Lyautey'un 20 Mart 1921'de Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, “*Şu kanaate vardık ki dünya barışı, genel huzur ve Fransa'nın ve İslâm'ın özel çıkarları için bu iki büyük gücün dürüstçe birleşmelerinden daha iyi bir şey olamaz.*”⁶⁵⁶

İtalya-Fransa arasında süren Tunus çekişmesi, Fas'ta İtalyan vatandaşlarının meydana getirdiği eğitim ve hukuksal sorunların varlığı,⁶⁵⁷ Rif belirsizliği, İspanya ve Fransa arasında hararetle süren Magrip ve Tanca limanının imtiyaz hakkını elde etme çekişmesi,⁶⁵⁸ Sovyet Rusya'daki devrim liderleriyle dostluk kurulması, Bolşevik devriminin bu coğrafya ya sıçrama endişesi, Fransa'yı daha temkinli hareket etmeye yönlendirmiştir.

“*1921 yılı ortalarından itibaren Almanların bilhassa Kuzey Afrika'daki faaliyetlerine ara vermeden İspanya ve Türkiye ile işbirliğine devam etmesi, İtalyanların yine Libya direnişçilerini kovalamak bahanesiyle sık sık Tunus'a girmesi, hava unsurlarını bu bölgelerde uçurması, İspanya ordusunun Rif'te bozguna uğraması, Almanların ekonomik krizi bahane ederek savaş tazminatını ödememesi, İtalya'da hükümet istikrarsızlıkları, “Kara Gömlekliler” lakaplı⁶⁵⁹ faşistlerin etkinliklerini hızla artırması, bütün Magrip coğrafyasında özellikle Fas ve Moritanya'da önceden devam eden ve özellikle de 1919 yılında başlayıp devam eden isyanlar, Fransa'nın 1921'den itibaren Kuzey Afrika'daki birliklerini artırmaya zorlamıştır.*”⁶⁶⁰

⁶⁵⁵Genelkurmay Bşk.lığı ATASE Arşivi, İSH, Kutu:628,Gömlek:95, Belge:95-1

⁶⁵⁶<http://AhmetDursun374.blogcu.com/osmanli-bizlerden-gizlenen-osmanli-tarihi-6/2421816>--25.12.2014

⁶⁵⁷SHD 3H 1001

⁶⁵⁸BOA Dosya.2467, Gömlek:30 Belge:04-01

⁶⁵⁹Gülmez, s:126

⁶⁶⁰SHD 3H1001

- Alman itiraz ve tehlikesine karşı tekrar Magrip ve Senegalli Franco-Müslüman askerlerin sadakatine güvenmesi⁶⁶¹,
- Magrip halklarını biraz olsun onore etme duygusu,
- Fransızların Müslüman tabasının sempatisini kazanmak istemesi,
- Fransızların çok önem verdiği Atlantik'in çıkışını tek başına eline geçirme emelini başta İngiltere, el altından da Almanya ve İtalya'nın desteğiyle İspanya'nın engel oluşu ve Tanca'nın uluslararası bir duruma sokulması,
- Fransız himayesinin Çalışma ve Ticaret Bakanı ile Tanca Belediye Başkanı arasındaki anlaşmanın geçersiz kalması,
- Fransa'nın elinde bulundurduğu liman işletme haklarının İngiltere, İspanya, Fransa, Fas Kralı vb. arasında paylaştırılması,
- İngiltere'nin desteğiyle, Türk Millî hareketinin ajitasyonu, Suriye'de Faysal'ın, özellikle Magriplilerin akrabası durumunda olan Kuzey Suriye'nin Fransa'ya karşı ayaklanması,
- Faslı Abdülkerim'in eş zamanlı büyüyen başarılı direniş hareketi,
- Rif Cumhuriyeti'nin kurulması, Fransa'nın Fas rüyasının tehlikeye düşmesi gibi sebepler, Ankara Antlaşması'na giden yolu açmıştır. Bir başka deyişle Fransa, Türkiye ile ilgili tarihten gelen ve sömürgeciliğin gereği olan planlarını askıya almak zorunda kalmıştır.

Fransız işgal komutanlarından Andrea da hatıralarında, Kemalistlerin Fransız ordusunda bulunan Cezayirli ve Tunuslu Müslüman askerleri kazanmaya yönelik⁶⁶² bir propagandaya giriştiklerini belirtir. Kemalistler onlara ulaştırdıkları beyannamelerde, işgalci Fransızlar ile beraber Müslüman Türklere karşı savaşmalarının yanlışlığını hatırlamakta idiler. Ancak Andrea, bu propagandanın, Müslüman Fransız askerleri üzerinde hiçbir etki göstermediğini yazmaktaydı. ATASE'deki birçok arşiv belgesinde ve Türkiye'deki Afrikalılar ile yapılan röportajlardan da görüldüğü üzere bir kısım Müslüman asker Türk tarafına geçmiş,

⁶⁶¹Çünkü A.B.D Haziran 1920'de Parlemontosu'ndan Fransa'ya destek kararını geçirememişti, dolayısıyla İngiltere'de bu konuyla ilgili anlaşma maddesini geçersiz saymıştı.

⁶⁶²Ministere Des Affair des Etrangere Document Diplomatiques Français, 1920 10 Janvier-18 Mai Thome 1 Comission de Publication des document diplomathique Français.

Amele(işçi) Taburları'nda görev almış ve Anadolu'nun birçok bölgesine yerleşmişlerdir.

Mustafa Kemal'in her şeyden önce doğru stratejiler geliştirmesi, askerî başarıları, Fransa'nın Osmanlı'dan kalan alacaklarını alabileceğine inanması, Ankara Adlaşması'nın ekonomik, siyasî, askerî zeminini oluşturmuştur. Tereddütleri tamamen ortadan kaldırmıştır.

Ankara Antlaşması'yla Fransa, artık Türklere ve Müslümanlara dayanmak gerektiğine karar vermiştir.⁶⁶³

Le Petit Journal, *"Fransa'nın Ankara Antlaşması'nı imzalamakla Doğudaki ve Kuzey Afrika'daki Müslümanların arasında prestijini tekrar kazanacaktır"* diye başlık atmıştır. Dr. Nihat Reşat, *"Fransa'nın en uzak İslâm diyarlarında bile nüfuz ve itibarının şimdiden arttığını"* söylemiştir.

Fransa, Magrip'in Müslümanları ile birlikte tüm Müslüman dünyaya çok akıllıca bir mesaj vermiştir. Şimdi Rif meselesini halledebilir, Almanya karşısında arkasını tamamen emniyete alabilirdi.

Kazanılan askerî başarılar ve dolaylı olarak kurulan bu diplomatik ilişkiler neticesini vermişti. Clemenceau yerine 1921 yılında seçilen Fransız Başbakanı Briand tarafından Türklerle anlaşma yapmak üzere Türk dostu Franklin Bouillon görevlendirildi. Ankara'ya gelen Franklin Bouillon, 13 Haziran 1921 tarihinde Türk devlet adamlarıyla görüşmeye başladı. Antlaşma çetin ve uzun süren tartışmalar sonunda 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalandı.

Bu antlaşmayla, Fransa Türk Cephesi'nde 90.000 asker beslemek ve Türklerle savaşmaktan kurtuluyor, askerî araç ve gereçlerini satarak ekonomisini yükseltiyor, Magrip'in giriş kapısı Suriye ve çıkış kapısı Fas'ın kuzeyindeki operasyonları için konsantrasyonunu yükseltiyordu.

Fransa Kuzey batı Afrika'yı yani Magrip'teki yayılmayı birinci öncelğe alması normaldir. Ancak Fas Onun için başka bir şeydir. En sona bırakmakla birlikte sömürge ve ya himaye etmeyi en çok arzuladığı ülkedir.

Çünkü Fransa, 1800'lü yıllardan itibaren gerek bilimsel alanlarda ilerlemesi, gerekse denizci bir millet olması nedeniyle dünyanın her tarafında İngiltere ile sömürgecilik alanında yarışabilme konumuna erişmişti. Fransa'nın dünyadaki sömürgeleri, onun ekonomik işgücü ve asker ihtiyacı gibi birçok konularda

⁶⁶³ Akyüz, s:63

gereksinimlerini karşılamıştı. Ayrıca sömürgecilik Fransa'nın zenginleşmesine katkıda bulunmuş, ders kitaplarına dahi sömürgecilik hakkında olumlu algı oluşturacak resim, figür ve temalar kullanılmıştı.⁶⁶⁴

Magrip Coğrafyası ve kamuoyunun Fransa'nın İslâm düşmanlığını frenlemesinde ve yumuşatmasında önemli bir yeri vardı. Alt sınıf, hizmet sektörüne ait işler ve askerî fabrikalarda görev alan bu ülkenin bir anlamda tabanını oluşturan Cezayirli, bu ülkede 1920 den itibaren giderek artan bir ivmeyle önem kazanmışlardı.⁶⁶⁵

Siyah kuvvetlerle beraber ki bunlar içinde Senegal, Madagaskar, Sudan'ın da Müslüman olduğunu unutmazsak, Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin oranı 1914 yılında %30 civarında iken, bu oran 1919 yıllarına geldiğinde %50'lere ulaşmış⁶⁶⁶, Türkiye Cephesinde (Doğu Cephesinde) ise % 70 ve % 80'lere çıkmıştır. Dolayısıyla Fransa Büyük Savaş'ın sonunda, Franco-Müslüman bir ülke haline gelmişti.

Fransa için savaşırken ölen; 2 taburlu 3. Cezayir Piyade Alayı, yine 2 taburlu 18. Cezayir Avcı Alayı, 3 taburlu 1. Cezayir Avcı Alayı, yine 3 taburlu 17 ve 19. Cezayir Avcı Alayları ile 4 taburlu 21. Cezayir Avcı Alayı⁶⁶⁷ vardır.

Fransa için Birinci Dünya Savaşı'nda ölenlerin adına, 1920 yılında Fransız Meclisi'nin aldığı karar üzerine, Paris'e bir cami yapılmasına karar verilmişti. Bu caminin yapılması kararı, Birlik İsimlerinin yazdığı tabloda görüldüğü gibi Fransa için Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında ölen 100.000'e yakın askerlerin hatırasına ve Fransa'nın biraz da ayaklanmaya başlayan sömürgelerindeki halkı kazanmak adına yapmış olduğu bir girişimdir.⁶⁶⁸

Fransa için Magrip nüfusu ile Fransız ordusundaki asker açığını karşıladığı gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların Paris'e çok yaklaşması üzerine, hükümet merkezinin Bordeaux şehrine taşınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Paris işgal edildiğinde Fransa Hükümeti, Cezayir'e taşınmıştı. Fransa Hükümeti'nin savunma derinliği, kuzey güney istikametindeydi. İspanya ve İtalya istikametinde değildi.⁶⁶⁹

⁶⁶⁴Sous Le Direction de M.H.Baylac; Christian Bardot, Marie-Helene Baylac, Joseph Castel, Jean Garrigues, Manuelle Sauterau, Michel Vernus, Olivier Wiewiorka, p:65-74, p:198

⁶⁶⁵Fremaux, p:147

⁶⁶⁶Fremaux, p:326-327

⁶⁶⁷SHD 7 N 3225

⁶⁶⁸Saint-Denis'de bulunan Fransız Millî Arşiv Merkezi, Arşiv National'ın binasında açılan Birinci Dünya Savaşı isimli Gösteri ve Sergi'den alınmıştır

⁶⁶⁹Fransız Millî Arşiv Merkezi'nde açılan sergiden alınmıştır

Afrikalıların çoğunlukla kabile tarzı hayat yaşayan insanlar olması ve Fransızlara göre vahşi davranışlar sergilemesi onları askere alma konusunda daha istekli hale getirmişti. General Mangin'e göre Fransızların nüfusunun özellikle Avrupa'da Napolyon'un imparatorluğu süresince bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar sonunda azalması, sömürge ülkelerden asker alımını zorunlu kılıyordu.⁶⁷⁰

General Gallieni'e⁶⁷¹ göre *Afrikalılar için savaşmak sıradan bir hadiseydi. Afrikalılar doğuştan savaşçı olarak dünyaya geliyorlardı. Zor durumlar karşısında nasıl davranılması gerektiğini, bu doğal yapıları sayesinde çok iyi biliyorlardı. Hayatları savaşmak olduğu için disiplinli ve aynı zamanda güçlüydüler. Bütün bunlar Fransızlar için çok avantajdı.*⁶⁷²

Magrip, Fransa için stratejik ve askerî derinliktir. Magrip Fransa için asker toplama merkezidir. Magrip Fransa için ucuz işgücüdür. Hizmet sektöründe, ağır işlerde çalıştıracağı bir işçi cennetidir. *“Magrip yer altı ve yer üstü zenginliktir. Magrip boğazdır. Magrip kıyı başıdır. Magrip Fransa için özgüven ve psikolojik üstünlüktür. Magrip Afrika'nın girişi ve Akdeniz'in çehresidir”* şeklinde bahsedilmektedir.

19 Mart 1920 tarihinde Amerika Birleşik Devletlerinin Wersaille antlaşmasını imzalamayı reddetmesinin ardından İngiltere, A.B.D imzalamazsa, Rhen ve Ruhr havzalarındaki meseleden dolayı bir gerginlik çıktığı takdirde Almanya'ya karşı Fransa'ya olan garantiyi kaldıracağını beyan etmişti. Bu nedenle Fransa, sadık ve güvenilir Magrip askerlerine ve Magrip Coğrafyası'na daha farklı bir değer vermek gerektiğini hissetmişti.⁶⁷³ Ayrıca Magrip, Fransa için tarihî, stratejik, ekonomik (petrol ve doğal gaz) vazgeçilmez bir bölgedir. Fransa için derinlik sağlayan, ordusuna asker topladığı, psikolojik üstünlük duygusunu tatmin ettiği bir yerdir.

⁶⁷⁰Mangine, p:62

⁶⁷¹Gallieni, Madagaskar'da sömürge birliklerin komutanlığı kariyerindeki önemli bir sıçrama yaratmıştır. Siyahî askerlerle ilgili önmeli görüşleri vardır. O Nisan 1914 yılında emekliliğe ayrılmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra, Ağustos ayında orduya tekrar geri çağırıldı. Paris'i savunan Kolordu'nun Komutanlığı'nı yapmıştı. Çanakkale ve Klikeya'da Mustafa Kemal Paşa ile çarpışmıştır

27 Mayıs, 1916'da prostat kanserinden ölmüştür. Cenazesinden sonra ve Fransız Devleti son istekleri doğrultusunda, Saint Raphael mezarlığında onu eşi ile anyana toprağa verdi. O ölümünden sonra 7 Mayıs 1921'de Mareşal rütbesine yükseltilirken Fransız Subayları içinde eşsiz bir konuma erişmişti. Bknz: M.Prevozt- Roman Damat-Tome **Quinzieme, Dictionnaire de Biographie Française**, Paris-VI, Respail 87, 1982, s:223-224

⁶⁷²Mangine, p:66

⁶⁷³Maurisce Vaisse, Jean Doise, **Diplomacie et Outil Militaire Politique Etrangere de La France 1871-1969**, Imprime Nationale Paris, 1987, p:67

Fransa, bu bölgeye Birinci Dünya Savaşı'nda ve Türk Millî Mücadelesi döneminde öncelik vermişti. İkinci Dünya Savaşı'nda da bu değişmemiştir.

Resim 13:Fransa İçin Magrip Asker Deposudur. (1914 Birinci Dünya Savaşı)

Magrip kıyıları, sadece Atlas okyanusu ile Akdeniz girişine ve Cebelitarık Boğazı'nın güney kıyısına hâkim olma özellikleriyle dahi stratejiktir. Maşrık ve Magrip'in iki büyük ülkesi Kızıldeniz ve Atlas Okyanusu'na giriş çıkışları kontrol ederler. Libya'nın tam güneyinde olması ve Türkiye'ye coğrafi yakınlık ve Türkiye'den en son ayrılan Afrika ülkesi olma yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. Libya Tunus, Cezayir ve Fas Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler olma hasebiyle Türkiye'nin güneyinden gelebilecek tehlikelere karşı üs bölgesi olma özelliği taşırlar. Bu bölgelerin Türkiye'ye dost bağımsız Müslüman ülkelerin elinde olması, Türkiye'nin güvenliğini birinci derecede etkiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü Cezayir'in 1827 yılında işgali ile hızlanmıştır. Bu ülkeler, Türkiye'nin halkıyla aynı inançlara mensuptur. Fransa, bölge halklarından çok miktarda lejyon asker toplamış, doğal kaynakları, turistik ve tarihi özellikleri, insan gücü ile ekonomik bir cazibe merkezi olmuştur. Petrol ve doğal gaz bölgesidir.

Tabii ki Türkiye, bir İmparatorluk değildir. Bu topraklarda sömürgecilik yapma hayal ve hevesi de yoktur. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nda izlediği politika çok akılcıydı. Bu bölgelere imkân dâhilinde subay, asker, din adamı vb. göndermek, bu coğrafya halkı ile iletişime geçmek, onları

bilinçlendirmek ve İtilâf Devletlerinin başına gaileler açarak enerji ve kuvvetlerini bölmekti.

Fransızlar adına Güneydoğuda, Adana'da ölenler çoğu kiralık Ermeni askerleriydi. Kandırılmış Ermenilerdi. Şimdi de Cezayirliler öne itilmişti. Fransızlar bir başka yüzü de buydu. Düzenleri, çıkarları için insanları birbirine kırdırıyorlardı. İşte örneklerin en canlısı Ermeniler ve Müslüman sömürge askerlerdi

İşgal bölgelerinde çoğunlukla Fransız vatandaşlarından kimse Türklerin karşısına çıkmıyordu. Ya Senegalli askerler, ya Cezayirliler ya da silahlandıran Ermeni askerlerdi.⁶⁷⁴

B-Millî Mücadele'de Fransız Politikasının Anlaşmaya Doğru Evrilmesinde, Magripli Müslüman Kanaat Önderlerinin Rollerini

Çalışmamızda, Millî Mücadele'ye propaganda ve psikolojik motivasyon kapsamında direkt olarak önemli katkı sağlayan Şeyh Ahmet Es-Senusî ve Mili Mücadele'ye Fas'ın kuzeyinde başlatmış olduğu Kütahya Eskişehir Muharebeleri ile eş zamanlı direnişle indirekt büyük katkı sağlayan Abdülkerim El Hattabî'den sıklıkla yer verdik. Bu bölümde aslında bu hususların altını çizmiş oluyor, bu isimlerle birlikte bazı Magripli önde gelen aydın zevatı burada öne çıkararak İslâm dünyasında amaç benzerliği taşıyan eş zamanlı hareketlerin ne kadar önemli olduğunu vurgulamış oluyoruz.

Şeyh Ahmet Es-Senusî, arkadaşları Süleyman Baruni, Ömer Muhtar gibi yerel liderler; İslâmiyet'e, Peygamber'e gerçek anlamda bağlı ve Osmanlı'nın, Türk'ün, Atatürk'ün değerini kavramış inançlı kimselerdir. Bu sülale, 1911'den 1932 yılına kadar, tam 21 yıl İtalyan emperyalizmine karşı direnişte öncülük etmiştir. Yine bu insanlar, Mustafa Kemal'le beraber İtalyanlara ve Fransızlara karşı Anadolu'da ve Trablusgarp'ta çok mücadele vermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın İtalya ile anlaşması, Libya'da genç bir kolağası iken halı tüccarı Şerif olarak bölgeye gitmesi ve orada İtalya tarafından tanınmasına kadar gider.

⁶⁷⁴Sert, s:363, 464

Trablusgarp Savaşı'nda, İtalyanlara *Çanakkale Muharebeleri'nde yaşanan durumun ilk örneğini* yaşatmışlardır. Yer yer Fransızlar ile Tunus içlerinde, Libya'nın güneyinde İngilizlerle de çarpışmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne ve sonrasında Türk Millî Mücadelesi'ne hep *olumlu katkıları olmuştur*.⁶⁷⁵

İstanbul'a ilk gelen Amerika heyeti reisi ayan azasından Mitter Kırayn (Crain) Paris'e giderek Amerika murahhaslarına Türkiye mesaili hakkında izahat vermiştir. Bu izahat üzerine murahhasların memleketimiz hakkında ihzar ettikleri rapor fevkalade lehimizde olup bu rapor Doktor King tarafından Reis-i Cumhur Wilson[1] (Thomas Woodrow Wilson) cenaplarına verilmiştir. Bu raporda İslamiyet'te mevcut kudsî kabiliyetler izah edilmiş ve Afrika'daki Senusî hareketi bir delil olarak gösterilmiştir. Senusîlerin Afrika'da en mütereddi ve geri kalmış bir halifeden sırf İslamiyet sayesinde birkaç senede mükemmel bir teşkilat meydana getirmeleri misal gösterilerek Anadolu Müslümanlarının bittabi daha ziyade kendilerini idareye muktedir ve millî inkişaflarını temine kadir oldukları izah edilmektedir.⁶⁷⁶

Belgeler ve basılı yayınlardan anlaşılan odur ki, Senusîlerin nüfuzunu ikiye bölerek azalttığını zanneden İtalyanlar, aslında oyuna gelmiş, Libya'daki direniş hiç bitmemiştir. İtalya'nın 1932 yılına kadar Libya'daki otoritesi kâğıt üzerinde kalmıştı. Almanya'nın, Enver'in hatta Osmanlı Padişahı Vahdettin'in dahi kendinden çok şey beklediği Şeyh Ahmet Es-Senusî, cesur olduğu kadar da zeki olduğunu göstermiş ve gerçek kurtarıcının Mustafa Kemal Atatürk olduğunu algılayabilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın davetine icabet ederek onun yanında yerini almış, kendisine düşen rolü elinden geldiğince yapmıştır.

Yeni Türkiye'nin mimarları başta Mustafa Kemal, bu hakikatli din adamının hizmetlerinin değerini anlamış, ona bir aylık bağlanmasını⁶⁷⁷ ve birde araç tahsisini⁶⁷⁸ sağlamıştır.

Fransa'nın Mısır'da bulunan Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, İtalya'nın Senusîleri, 1917 yılında Mekke Şerifi Hüseyin'e şikayet ettiğini, Paris'e

⁶⁷⁵Keser, s:232

⁶⁷⁶**İzmir'e Doğru**, 27 Kasım 1919, s:2

⁶⁷⁷BOA Dosya:4542, Gömlek:340612 Belge:11-4

⁶⁷⁸BOA Dosya:4604 Gömlek:345255 Belge:14-4

bildirmişti.⁶⁷⁹ Ayrıca İtalya'nın Şeyh Senusî'nin yeğeni Şeyh İdris ile anlaştığı da bir vakıadır. Senusî, Fransa'nın sürekli takibindeydi.⁶⁸⁰

“Şeyh Senusî kışı geçirmek, yakalandığı dizanteri hastalığını Türk doktorlarına tedavi ettirmek amacıyla Adana'ya gelmiştir. Adana'da Ankara'dan gelen Türk Milliyetçileri ile görüşmüş, Irak Kralı Faysal'a karşı propaganda yapmayı bu haliyle bile bırakmamaktadır. Belki yarın da Suriye ve bizim aleyhimize karşı dönecektir. Şeyh Said, Muhammet El Kitatny de birtakım görüş alışverişinde bulunmak, Ankara'nın niyetini anlamak maksadıyla Suriye'ye geçmeden önce Şeyh Senusî ile Adana'ya görüşmek için gelecek, sonra, Dama(Halep), Hatay, Tarsus bölgelerini gezecektir.”⁶⁸¹

Sonuç olarak, Senusî, İtalya ve Fransa için korkulu bir rüya, İngiltere için de göz ardı edilmemesi gereken bir tehditti, denilebilir. Çünkü bu tarikat, Avrupalılarca ne menfaat ne de baskıyla devşirilememişti. Tarikatın Suriye, Mısır' dan Fas'a kadar onbinlerce müridi vardı. Senusî'nin bir hutbesinin özeti aşağıda söylemek istediğimizi teyiteden bir gösterge niteliğindedir.

Şeyh Senusî Hazretlerinin Hutbesi: *“Ey Müminler sizi 'azabı-ı elîmeden kurtaracak bir ticâret yoluna delâlet edeyim mi? Allah resulüne iman ve fî-sebîlillâh mallarınızla nefislerinizle cihâd ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Bunları yaparsanız Mevlâ-yı müteâl sizin bütün günahlarınızı af ve mağfiret ve sizi altından ırmaklar akan cennet-ı ulyâna idhâl, cennet-ı adn içinde gayet latif ve hoş mesâkinden iskân eder. İşte fevz-i azîm denilen en büyük saâdet ve rahat budur. Mazmumundaki âyât-ı kerimede Cenâb-ı Allah'ın sizden satın almak istediği nefislerinizin teslimini ifaya tembih için vaat buyurduğu azim kazancı işidir!”⁶⁸²*

Özellikle Şeyh Ahmet Eş-Şerif Es-Senusî ile Atatürk arasında çok yakın bir ilişki olduğu anlaşılmaktaydı. Şeyh'in gördüğü rüyaları sık sık Atatürk'e anlatması da, bu yakın ilişkinin kanıtlarından sadece birisiydi.⁶⁸³

Gazi Mustafa Kemal Atatürk bir konuşmasında Senusî Ailesi'nden ve Şeyh Ahmet Senusî'den şu övgü dolu sözlerle söz etmişti.

Senusî teşkilâtı diğer teşkilâtlar gibi sadece bir tarikat değildir. Bu tarikat, insanlığı İslâmiyet'in saadet yolunda yürütmeye yönelik esaslı bir teşkilâttır. Bu gece

⁶⁷⁹ SHD H 1003

⁶⁸⁰ SHD H 1003

⁶⁸¹ SHD7 N 3201

⁶⁸² Gülmez, s:643-645; ayrıca bk.odatv.com/ataturkun-yamındaki-o-libyalı-sizi-izliyor.

⁶⁸³ Çelik, s:226

huzurlarıyla müşerref olduğumuz zat, İslâm âleminde büyük bir esasa dayanan mukaddes bir teşkilâtın başında bulunan yüce bir zattır. Dolayısıyla bundan sonra kendilerinin İslâm âlemine yapacakları hizmetler, şimdiye kadar olan hizmetlerini taçlandıracaktır. Ve bu sayede Türkiye Devleti'nin, bütün İslâm cihanının dayanak merkezi olan Türkiye Devleti'nin de sağlamlaştırılmasına hizmet etmiş olacaklardır. Senusî Hazretlerinin gelecekteki hizmetlerine şimdiden gerek şahsım ve gerek TBMM namına teşekkür arz eylerim.”⁶⁸⁴

Atatürk, Şeyh Ahmet Senûsî'ye, aynı amaca hizmet eden üç farklı görev vermişti:

1. İslâm dünyasındaki antiemperyalist hareketleri Ankara'nın etkisi altına almak.
2. Arap-İslâm dünyasında, özellikle de Irak ve Suriye'de Hilâfet propagandası yaparak bölgedeki Müslüman Arapları İngiltere ve Fransa'ya karşı harekete geçirmek.
3. Türkiye içinde, özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı. Doğu ve Güneydoğu'da, Millî harekete katılımı arttırmak ve ayrılıkçı “*Kürtçülük*” propagandasına, karşı “*din kardeşliği*” propagandasıyla yanıt vermek.

Şeyh Ahmet Şerif Es-Senûsî, Atatürk'ün kendisine verdiği bu üç görevi yerine getirmek için hemen harekete geçmişti. İstanbul'daki Amerikan temsilcisi, 26 Ocak 1922 tarihli raporunda, Şeyh Ahmet Eş-Şerif Es-Senûsî'nin, muhtemel bir Kürt ayaklanmasını önlemek için Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye gönderildiğini bildirmişti.

Şeyh Ahmet'in daha sonradan Mustafa Kemal'i destekleyen çabaları, hem bu önemli adımları pekiştirerek İngiliz ve Fransız planlarını boşa çıkartmış, hem de işgalci Fransız ordusu içindeki Müslüman askerleri şaşkınlığa düşürerek tenakuza düşmelerini sağlamış, Mustafa Kemal'in ısrarla halka (Türk Halkı ve Milleti'ne) mal etmek ve meşrulaştırmak istediği başkaldırının manevi yönünü zenginleştirmişti. Bu zat, kendisine düşen bütün vazifeleri yerine getirdikten sonra, 1922 yılı sonlarına doğru birçok Kuzey Afrikalının yaşadığı Şam'a gitmiş, ancak burada, Fransızlar kendisini rahat bırakmadığından, Şam'ı terk etmek zorunda kalmıştı.⁶⁸⁵

⁶⁸⁴Çelik, s:231

⁶⁸⁵Turan Bozkurt, *Atatürk'ün İslâm'a Hizmetleri*, İstanbul, 2011, s:93

Bu coğrafyada doğup büyüyen ve Millî Mücadele'nin lider kadrosuna bizzat Anadolu'da bulunarak büyük katkı yapan Şeyh Senusî idi. Bu zat ile ilgili açıklamalarımız çalışmamızın birçok yerinde ve yukarıdaki maddede ayrı bir şekilde geçmiştir.

Senusî dışında, Millî Mücadele döneminde Türkiye ile paralel bir şekilde hareket ederek Türk Millî Mücadelesine gerek askerî gerekse siyasî yönden sempati duyan, kendi memleketlerinde bir dizi askerî ve siyasî direniş hareketlerine kalkışarak Türk Millî Mücadelesi'ne Fransa ve İtalya karşısında prestij artışına katkı sağlayan, önemli şahsiyetler arasında, Libya'da Adem Baruni, Ömer Muhtar, Tunus'ta: Abdulaziz Taalbi, Cezayir'de: Abdül Halit, Messali Hac, Fas'ta ise: Muhomu ohamo, Abdülkerim el Hattabî sayılabilir.⁶⁸⁶

Abdülaziz Taalbi'nin⁶⁸⁷ başlattığı “*Düstur*” anayasal yönetim ve eşitlik isteğiyle başlayan hareketler, Türkiye'deki duruma en çok benzerlik gösterenidir.

Daha önceki bölümlerde sıkça adı geçen aslında Mustafa Kemal Paşa'dan etkilenerik Kurtuluş Savaşı'nın en çetin günlerinde Rif direnişini başlatan Abdülkerim Hattabî'den bu bölümde bir kere daha bahsederek bu bölümü sonlandırılırım.

İspanya işgal bölgelerinde, Abdülkerim önceleri bir kadı, sonra öğretmen ve nihayet “*Telegrama*” isimli bir gazetenin editörü olan bir entelektüeldi. İspanyol kültürünü tanıyor ve Avrupayı yakından takipeden, mühendislik eğitimi almış bir şahısdı.1921 Rif zaferinden sonra 1923 yılında Rif Cumhuriyeti'ni kurdu. Abdülkerim Selefiye prensiplerini savunmasına rağmen dinî taasuptan uzak olduğunu söylemektedir. Fransız bir gazeteciye ve Kahire'de çıkan bir gazeteye verdiği beyanatta Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesinden ve yaklaşımından etkilendiğini açıkça ifade etmiştir.

⁶⁸⁶Bensamoun, **Le Maghrebs..** s:197-207

⁶⁸⁷Abdülaziz Taalbi Şerif Sülalesi'nden Milliyetçi İslâmcı bir Tunuslu aydın, Türk Millî Mücadelesi'nde Türkiye yanlısı propagandaların içinde olmuş bir insan, bu çalışmaları tespit eden Fransız Makamları'nın takibine uğradığına dair değerlendirme raporlarını Paris-Courneuv'de bulunan Dışişleri Bakanlığı Arşiv Merkezi'nde belgeler mevcuttur.

C-Millî Mücadele’de Fransız Politikasının Anlaşmaya Doğru Evrilmesinde, Magrip Bağlantılı ve Fransız Bazı Önemli Şahsiyetlerin Roller

Şimdi bu bölümde Türk Millî Mücadelesi’ne Magripli Müslüman şahsiyetlerden sonra en az bu şahsiyetler hatta bazıları taşıdıkları yetki ve sorumluluklar bakımından bu Müslüman kimselerden daha fazla mücadelemize katkı sağlamışlardır. Ama onlarda düşünsel olarak birer Magripliydi. Magrip kültürüne ve coğrafyaya aşına olan bu kişilerden en başta gelenleri Mareşal Lyauteydir.

1)Mareşal Lyautey ve Mme. Gaulis

Magrip bağlantılı yani bir şekilde Magrip’te bulunmuş, bir başka deyişle Pied-Noire (Pinuar) siyah ayakların başında özel bir yere sahip olan, yukarıdaki bazı bölümlerde bahsettiğimiz şahısların başında bizim bulgularımıza göre , Fas Askerî valisi Mareşal Lyautey ve Gazeteci Mme Gaulis ikilisi gelmektedir. Başta Nurettin Gülmez, Yahya Akyüz, gibi tarihçiler zaten Mareşal Lyautey e Madame Gaulis’ten önemle bahsetmiştir.

Mareşal Lyautey, Magrip’te ilk görev yeri Cezayir omuş, uzun süre burada görev yaparken bu coğrafyayı, bölgenin Müslüman halkını ve Fransa’nın sert ve katı tutumunu etraflıca müşahade etmişti. İlk Fransız Fas Genel Valisi Lyautey, 1920’li yıllardan sonra Manda’nın Fas’ta uzun süre varlık gösteremeyeceğini anlamıştı. Gelişmiş, medeni ve kendi otonomisini yaşayan Kuzey Afrika’nın Fransa’dan er geç ayrılacağına tarihi bir gerçek olarak inanıyordu. Mustafa Kemal ile mektuplaşarak da Türk Bağımsızlık Savaşı’nı yakından takip eden Lyautey gelecekte gerçekleşecek olan ayrılığın acısız olmasını ve yerli halkların Fransızlara bakışının sevgi içermesini istiyordu. Fransız kuvvetlerine karşı silahlı direnişler başarısızlığa uğratılmıştı. Ama direnişler sıçrayarak kuzeye ve tüm kabilelere yayılmaktaydı.⁶⁸⁸

Mme Gaulis ise, eşiyle beraber Balkan savaşlarından önce Türkiye’ye gelmiş ve Türkiye’de, İstanbul’da yaşayan Bayan Gaulis, Balkan Savaşları’ndan sonra eşini 1912 yılından sonra bir bulaşıcı hastalıktan kaybetmişti.⁶⁸⁹Böylece onun misyonunu üstlenerek, İstanbul’da yaşamaya devam eden Gaulis, Millî Mücadele yıllarında

⁶⁸⁸ Gülmez, s:113

⁶⁸⁹Şevket Rado, “Atatürk’e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 39, Sayı: 1-4 (Temmuz 1980-Eylül 1981), s. 65.

Anadolu'ya geçen meselelere objektif bakabilen ve Mustafa Kemal Paşa ile en kritik dönemlerde birkaç kez görüşebilen nadir gazetecilerdendir.

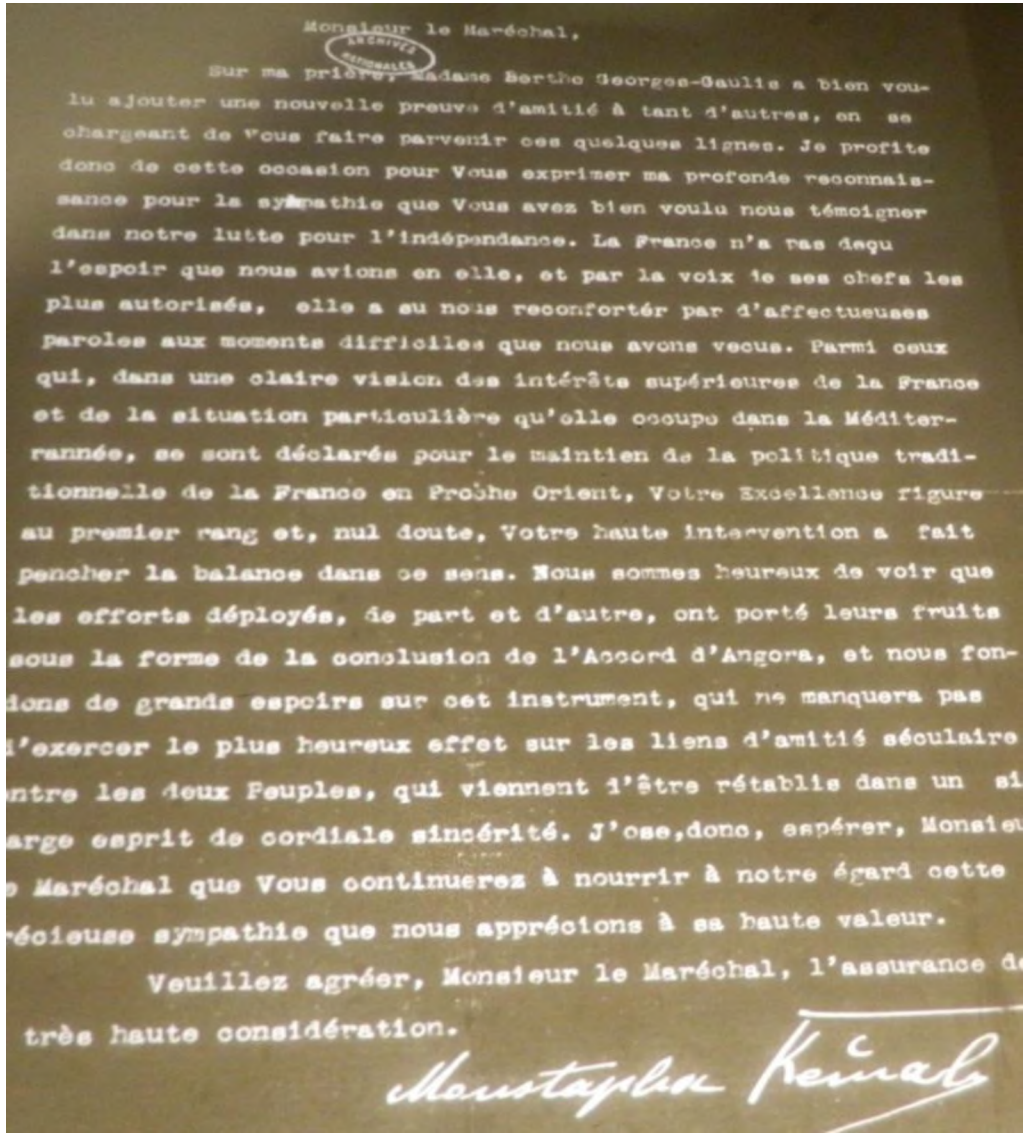
Gaulis, Türkiye'den ayrıldıktan bir yıl sonra, Aralık 1920'de Fas'a gitmiştir.⁶⁹⁰ Gaulis'in, yukarıda belirttiğimiz gibi, Mareşal Lyautey ile yakın ilişkileri vardır. Bu münasebetle "*Berthe Gaulis'i* sadece bir gazeteci olarak da görmemek yerinde olacaktır".⁶⁹¹ Fas'taki Fransız sömürge Valisi Mareşal Lyautey, bölgedeki halkın da temayülüne uygun olarak, ülkesinin Türkiye ile ilişkilerini yoluna koyması kanaatini taşıyor, bu hususta özellikle Gaulis'ten aldığı bilgiler doğrultusunda Türk davasının İslâm dünyası üzerindeki etkilerini değerlendirip hükümetine rapor ediyordu. Bu raporların da etkisiyle Fransa, Anadolu Savaşı'nın sonucuna göre, Türkiye politikasını yeniden düzenlemek zorunda kalacaktı.⁶⁹²

Mustafa Kemal Paşa Ekim 1921 yılında Fransa ile anlaşmaya vardıktan sonra Fransızların Türkiye üzerindeki menfaatlerini dostça ve her iki bağımsız devletin karşılıklı görüşerek çözmesini önerenlerin en başında gelen şahsiyetlerden Mareşal Lyautey'e bir mektup yazarak yine Mme. Gaulis vasıtasıyla Mareşal'e ulaştırmıştı.

⁶⁹⁰Gülmez, s:122

⁶⁹¹Rado, s:67

⁶⁹²Akyüz, s:64-65

Belge 13: Mustafa Kemal Paşa'nın Mareşal Lyautey'e mektubu⁶⁹³

Yukarıda bir jenerik kopyasını Arşiv National (Fransız Millî Arşiv) Mekezi'nde bulduğumuz Mustafa Kemal Paşa'ya ait 23 Aralık 1921 de Fransızca yazılan mektupta, Mustafa Kemal Paşa Mareşal Lyautey'e özetle şöyle diyordu:

“Bay Mareşal,

Bayan Berthe Georges-Gaulis⁶⁹⁴, ricam üzerine şu birkaç satırı size ulaştırmayı üstlenerek daha önceki birçok dostluk örneğine bir yenisini eklemek lütfünde bulundu. Bağımsızlık mücadelemizde bize gösterdiğiniz muhabbete derin şükranlarımı arz etmek için bunu fırsat biliyorum. Fransa, kendisine beslediğimiz

⁶⁹³ AN, 475 AP 287

⁶⁹⁴ Berthe Georges Gaulis, Millî Mücadele'de çok etkili olmuş, Türklere sevgi besleyen Fransız bayan gazetecidir. Biyografisi için Bk. Gülmez, s:119, ayrıca bkz. Mustafa Eski, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/kastamonuda-gelip-gecen-iki-fransiz-gazeteci-madame-berthe-gaulis-ve-jean-chiliquelin> (07.06.2016)

ümidi boş çıkarmayıp, yaşadığımız zor anlarda, en yetkili şeflerinin müşfik sözleriyle bize güç katmayı bildi. Fransa'nın üstün çıkarlarının ve Akdeniz'de işgal ettiği özel mevkiin sarıh fikrine sahip olup Yakın Doğu'daki geleneksel siyasetinin muhafazasından yana beyanda bulunanlar arasında Zatiâliniz ilk sırada yer almakta ve şüphesiz yüksek müdahaleniz, dengeleri bu yöne kaydırmış durumdadır. Her iki yandan harcanan çabaların Ankara Mutabakatı şeklinde meyve vermesini görmekten bahtiyarız ve yürekten gelen büyük bir samimiyet ruhuyla yeniden tesis edilen, halklarımız arasındaki kadim dostluk bağları üzerinde en mutlu etkiyi bırakacak olan bu belgeye büyük ümitler bağlıyoruz. Sayın Mareşal, hakkımızda beslediğiniz ve büyük bir önem atfettiğimiz bu değerli muhabbeti sürdüreceğinizi ümit etmek cesaretini gösteriyorum.

*Lütfen, Sayın Mareşal, yüksek takdirlerimi kabul buyurumuz.*⁶⁹⁵

Mustafa Kemal, ”

2)General Gauroud, General Mangine ve Pierre Loti

Yine bu minvalde Mustafa Kemal Paşa'ya hayranlık duyan yarı ömrü Magrip'te geçen “*pied-noire*”lar, General Gauroud ile General Mangin'inMagrip'te görev yapan denizci askerlerdir. Birçok kaynakta bu askerlerin birbirleriyle çeşitli tarihlerde aynı kuruluş içerisindeki Sömürge kolorduları içerisinde görev yaptıklarını ifade etmektedir.

İstanbul'da yaşayan bir İstanbul hayranı Pierre Loti'yi Türk kamuoyu yakından tanımaktadır. Ancak burada bu şahıs da eski bir deniz subayıdır. Uzakdoğu ve Kuzey Afrika'yı seyyah olarak gezmiştir. Tıpkı gazeteci Berthe Georges Gaulis gibi Fas'la ilintisi söz konusudur. Fas'ın Tanca Limanı'na 26 Mart 1890 tarihinde yaptığı bir gezi sırasında Fas Sultanı'nı tanımış, ondan bazı hediyeler de kabul etmiş ve bundan etkilenmiştir.⁶⁹⁶Bu aydınların hepsi Fransız çıkarlarının sadık birer hizmetçisi olmakla birlikte; Müslümanlardan, Magrip'in gizemli ortamından ve bu insanların Türklere olan hayranlıklarından etkilenmiş olabileceklerini düşünüyoruz. Zaten Mustafa Atatürk ve Türkler hakkındaki sözleri, tutmuş oldukları raporlar, Pierre Loti'nin İstanbul'da yaşaması bunlara birer delil teşkil eder. Bu nedenle bu

⁶⁹⁵AN, 475 AP 287, ayrıca Bk. Şimşir, **Fas Anıları**, s:159-161

⁶⁹⁶Kavas, **İki Din Arasında**, s:208

Magripli (pied-noire) Levantenlere Magrip bağlantılı Türk sempatzanları demek yerinde olur.

Bu Fransızlar; Türkler'in Mücadelesi'ni klasik Fransız sosyetesı gibi "*Türk Sorunu*" olarak değil de bir sömürgecilik oburluğu olarak görüp, etkili ve diplomatik üsluplarıyla düşüncelerini dile getiren, Magrip bağlantılı şahsiyetler olarak tarihte yerlerini almışlardır.

VIII-İtalya'nın Anadolu'yu Boşaltmasında Fransa ve Magrip Faktörü

Osmanlı İmparatorluğu açısından Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği 30 Ekim 1918 tarihinde hâlâ Libya bataklığında çırpınan İtalya, bir de Yunanistan'ın Saint Jain de Marien anlaşmasının hilafına İzmir'in Yunanlılara, Suriye'nin ve Mersin'in Fransızlara verildiğini görünce, "*İtilaf Devletleri*"nden bilhassa İngiltere'ye karşı güvenini kaybetmişti.⁶⁹⁷

İtalya'nın Lübnan'da, Suriye'de, Tunus'ta hatta Fas'ta gözü vardı. Bu nedenle bu yerlerde sürekli entrika peşindeydi. Anadolu'daki ihtirasları için dostça siyaset izlemesine karşın, ikiyeüzlü davranarak Rodos'ta yerli birliklerle takviyeli bir kolordu kurmuş, Anadolu'daki birlik seviyesini tümen seviyesine çıkarmaya çalışmıştır. Ama İtalya'nın içine düştüğü siyasi kargaşa (faşist kara gömlekliler) ve ekonomik zorluklar buna imkân vermiyordu.

Mustafa Kemal anılarında, İtalyanlara Yunanlılara karşı direnç teşkilatını kurabilecek komutan olarak bazı kimseler tarafından önerilmiş olduğunu ve bu amaçla İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza ile buluşma gününü bile saptayıp kendisine haber verdiklerini açıklar. Tepkisi *«herhalde beni önerenler bu işte yalnız Türk çıkarlarını düşüneceğini hesaba katmış olacaklar»* şeklinde olmuş, yine de onunla görüşmüştür. Mustafa Kemal, kısa süre önce evini basan İtalyan askerlerini geri çağırarak yolundaki yardımlara teşekkürle söze başlamıştır. Kont Sforza *«herhangi bir tehlike karşısında İtalyan elçiliğinin emrine hazır olduğu»* cevabını vermişti. Bu cevap onda, İtalyanlara hizmet etmesinin istendiği kanısını yaratmıştır. *«İtalyan uyruğu mu oluyorum»* diye üzölmüştü.

⁶⁹⁷Gölmez, s:121

Kısa sürdüğü anlaşılan görüşme, Mustafa Kemal'in bir sorusuyla sona ermiştir : *«Beni buraya mühim bir şeyden bahsetmek için siz davet etmişsiniz. Bu mühim şeyi dinlemek istiyorum.»* İki taraf da, karşısındakinin bir önerisini beklemiştir. Dolayısıyla Sforza'nın *«Önemli birşey değildi»* sözünü işitir işitmez, *«O halde fazla rahatsız etmeyeyim»* deyip kalkmıştı. Buna karşılık çok tecrübeli bir diplomat olan Sforza'nın cümleler arasına sıkışan fikirlerle Mustafa Kemal'den, ikinci ilgilendiği konunun cevabını aldığı anlaşılıyor. İtalyanlar için birinci ilgi İzmir'i, Yunanlılara kaptırmamak için Türk desteğini sağlamaktı. Bunu gerçekleştirebilmek için her şeyden evvel Türklere: İzmir'i kendilerinin işgal etmeyeceği hakkında güvence vermişlerdi. Kont Sforza'nın bu konuda Mustafa Kemal'e güvence verdiğini, İngilizler bile biliyordu. İkinci önemli konu ise Türkiye'nin Libya ile özellikle Ahmet Şerif ve arkadaşları ile ilişkilerini kesmesiydi. Mustafa Kemal'in Libya'da savaşmış olduğunu kuşkusuz bilen Sforza'nın konu açmak için söze oradan girdiği ve asıl ilgilendiği sorulara cevaplan aldığı, Anadolu'da bir direnç konusunu açmayı Paşaya bıraktığı, ondan bir hareket görmeyince de konuşmanın sonuçlandığı anlaşılıyor. Bu nedendir ki, Mustafa Kemal anlamsız ve yararsız bir buluşmadan bahsederken Kont Sforza bu görüşmeyi, üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra bile *«en ilginç anılarımdan»* diye nitelemiştir.

“Kemal ile Sirenkaya Arapları hakkındaki sohbetlerimiz en ilginç anılarımdandı. İstanbul'da yüksek komiser olarak bulunduğum sırada, Cihan Savaşı sırasında Bursa'ya kaçmış olan Senusîlerin lideri ile Libya'ya geri dönmesi konusunda girişimlerde bulunuyordum. Eğer İtalyan hükûmetini sadakatle kabul ederse geniş kapsamlı bir özerkliğin mümkün olabileceğini temin ettim. Ancak İslâm dünyasındaki ittifaklarının olağanüstü gücünü dikkate alarak, Kemal'in girişimlerini engellememesi için kendimi inandırmak istedim.”

Kemal şu cevabı verdi: *“Doğruluğuna inandığımız şeyi yapın. Girişimlerinizin başarısından memnun olurum. Artık Araplar konusunu konuşmak istemem. Türk yönetiminin Araplar üzerindeki devamında ısrar etmek, bizim gücümüzün zayıflamasının temellerinden biriydi.”*

Bu yazısından yedi yıl önce yayınlanan bir kitabında ise Kont Sforza, Ahmet Şerif konusunda Mustafa Kemal ile doğrudan konuşmadığını kendisine Mustafa Kemal'in arkadaşları adına bir cevap ulaştırıldığını belirtmektedir:

“Görüşmelerimizin Senusîlerin şefi nezdinde yarattığı anlaşma arzusu, onunla ilişkilerimin kuşkusuz sır kalmadığı İstanbul'da, Kemal Paşa'nın

dostlarından yayılan taviz vermeme tavsiyeleriyle engellenebilirdi. Dolayısıyla hareketimin genel anlamının meçhulleri kalmamasını sağlamaya karar verdim. Bana şu yanıt ulaştırdılar: Türk hâkimiyetinin Araplar üzerinde devam etmesi yıkılışımızın nedenlerinden biri oldu. Artık bu konuyu hiç işitmek istemiyoruz. Semusîler sizinle istedikleri ve sizin istediğiniz gibi anlaşabilirler.”⁶⁹⁸

İster Mustafa Kemal ile şahsen konuşmadan, ister daha sonra aracılardan elde edilmiş olsun, bu yanıt, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’nce izlenen politikaya uygun olduğu gibi, Ankara Hükümeti ve Mondros Mütarekesiyle kabul edilen resmî Türk görüşüne de son derece uygundu. Bütün eski Arap vilayetlerinden çekilen ve bunlara Wilson ilkeleri çerçevesinde haklarının tanınmasını kabul eden Türk yönetici ve aydınlarının her gün tekrarladıkları buydu.

Kont Sforza’nın İstanbul işgal günlerinde İzmir konusuyla ilgilenirken diğer kaygısı da sürekli Türkiye’deki Libyalı kanaat önderleri ve milislerin Osmanlı tarafından yönlendirilmeye devam edilip edilmediği idi. Mustafa Kemal Paşa’nın yaşanan deneme yanılma ve akıtılan onca kandan sonra kafasında belirmeye başlayan Misak-ı Millî sınırlarının dışında kalan coğrafyalara ilgilenmeme durumu, Fransa ile beraber İtalya’yı da büyük vesveseden kurtarıyordu.

Mustafa Kemal Paşa’nın hedefinde Libya ve adalar yoktu, ama İzmir vardı. O zaman bir numaralı düşman İtalya, Anadolu’da arzuladığı nüfuz bölgeleri için, bu sıkışmış ülkeye yardımcı oluyor gibi gözükerek ulaşabilirdi. Devletler arasında, *düşmanımın düşmanı benim dostumdur*, prensibini Sforza da Mustafa Kemal de biliyordu.

İtalya, İspanya ve Fransa gibi kendinî Magrip’in Kuzey Afrika’nın doğal hak sahibi saymaktaydı. Önceliği bu bölgelerdeki sömürgelerine vermesi çok doğaldı. Ayrıca İtalya’nın İzmir’den dolayı İngiltere’ye kızgın olduğu kadar Tunus’tan, Suriye ve Kilikya’dan⁶⁹⁹ dolayı, Fransa’ya kızgın olduğu da ayrı bir gerçektir.

Mustafa Kemal’in Şeyh Senusî ve Adem Baruni gibi Magripli liderler ile işbirliğini ve Millî Mücadele kadrolarının kararlılığını gören İtalya ileri gelenleri, Türkiye coğrafyasındaki emellerini ne dostane bir stratejiyle ne de yetersiz askerî kuvvetiyle başaramayacağını anlamışlardı. Adem Baruni’nin Libya’da 1917 yılına

⁶⁹⁸Orhan Koloğlu, *Atatürk’ün Yanında.*; s: 62

⁶⁹⁹MAE CADİN P 1522, İtalya’nın Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’nun paylaşılmasında Fransa’ya karşı kızma nedenleri Bk. Gülmez, s:127

girildiğinde, esir olarak ele geçirdiği 10.000 kadar İtalyan askerinin İtalya'yı Türkiye'ye karşı daha dikkatli olmaya sevkedeceğini de düşünmek gerekir.⁷⁰⁰

1919 yılından itibaren Libya'da kurulan cumhuriyet, buradaki mecliste alınan direniş kararı ve İtalya'nın Eritre⁷⁰¹ ve İtalyan Somalisi'ndeki işgali yerleştirme gayretlerine öncelik vermesi, Anadolu'da varlık göstermesini güçleştirmişti. Ayrıca 1911 yılından itibaren İtalya'nın gerek denizlerde, gerekse kara harekât alanındaki operasyonlarının bütçesine getirmiş olduğu maliyetin de küçümsenecek cinsten olmadığı aşikârdı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'na rağmen Libya'da direniş hareketleri, İtalya ve İdris arasındaki anlaşmalarla durmuştu.

Mustafa Kemal'in isteği ve Şeyh Ahmed Senusi'nin talebiyle Millî Mücadele yıllarında Libya'da İtalyanlara karşı geniş çaplı bir hareket olmamıştır.⁷⁰² İtilaf Devletlerinin savaş içinde yapmış olduğu anlaşmalar, aralarındaki çıkar çatışmaları yüzünden bozulmuş, özellikle Boğazlar ve Türkiye'de İngilizlerin üstünlük sağlaması, Fransız ve İtalyanları rahatsız etmişti. Türkiye'nin Fransız ve Yunanlılar karşısında kazanacakları başarı üzerine İtalyanlar, kendiliklerinden Anadolu'yu terk edebilecek duruma gelmişti.

İtalyan Meclisi, Libya lideri ile daha önce yaptıkları anlaşmaları onaylamamıştı. Hatta bir yandan da kabilelerin arasını açmaya çalışıyordu. Aralık 1921'de Garian'da bir liderler toplantısı daha yapılarak, Libya'nın muhtelif bölgelerinin birleşmesi tezi benimsendi.

İtalyanlar, 8 Nisan 1921 tarihinde,⁷⁰³ Türkiye ile anlaşmış, ekonomik bir taviz koparamayacaklarını da anladıklarından Ankara Antlaşması'nı müteakip

⁷⁰⁰ Kurtcephe, s:256

⁷⁰¹ İtalya'nın ilk sömürgecilik (koloniyal) tecrübesini yaşadığı bölgedir. Afrika'nın kuzeydoğusundadır. Süveyş Kanalı'nın Pasifik Okyanusu'na çıkışına hakim bir arazi kesimi vardır. İtalya Eritre halkını geleceğin İtalya ordusuna asker kaynağı gibi yetiştirmeye çalışmıştır. Bu sayede Eritre halkı, hem İtalyanca öğrenmiş hemde İtalya'nın sosyal hayatını kavramıştır. Böylece Eritre halkını yönlendirmek daha kolay olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bk. Timothy W.Childs, **İtaly-Türk Diplomacy and The War Over Liby (1911-1912)**, Çev: Deniz Berktaş, (Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s:47

⁷⁰² Ömer Muhtar 1922'de İtalya'da iktidara gelen Faşistlerin Libya'yı sömürgeleştirme politikasına karşı Türkiye'de Cumhuriyet kurulduktan ve Lozan antlaşması imzalandıktan sonra 1923 yılı sonlarına doğru, Berka'da yeni bir direniş hareketi başlatmıştı. Cebelü'l-Ahdar'da yaşayan aşiretlerden topladığı gerilla güçleriyle başarılı baskınlar gerçekleştirerek İtalyan kuvvetlerine ağır kayıplar vermişti.

⁷⁰³ MAE CADİN P 1522 numaralı dosyada 8 Nisan 1921 de Kemalistlerin Kont Sforza vasıtasıyla İtalyanlar'la anlaştığı Fransız gözlem raporlarına geçmiş, 21 Nisan 1921 de durum İngiltere'ye bildirilmiştir.

Anadolu'yu sessiz sedasız boşaltmaya başlamışlardı.⁷⁰⁴ Esasen İtalya'nın Anadolu'da kalmasının ana amacı, oluşabilecek bir ekonomik ve nüfuz paylaşım anlaşmasında geride kalmamak, çıkarlarını kollamak ve çok önem verdiği Libya'da Anadolu'daki önderlerin ve/veya Anadolu'nun önderliğinde oluşabilecek bir direnişi daha başlamadan boğmak içindir.

Bu öne sürdüğümüz hususları teyiden aşağıdaki iki belgeye bakalım ve kısaca yorumlayalım.

T.B.M.M'ne ait Kararname

Trablusgarp vaziyet-i ahaliyesinin aldığı şekl-i vahim sebebiyle Trablusgarp muharebesi esnasında Erzan mutasarrıflığında bulunmuş olan Sami Bey ile İtalyanlar tarafından bilmüracaat Trablus'ta İtalya namına idare-i memuriyeti teklif ettiklerine dair Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nden mevrut 20/3/38 (1922) tarihli ve 2. Şube 1811 numaralı tezkere merbutatı icra vekilleri heyetinin 8 Mayıs 338 tarihli içtimasında kıraat olunarak kendilerini fazla İtalyan taraftarı göstererek urbanı aleyhimize döndürmek ve mümkün mertebe nüfuz ve tesirimizi urban arasında tezyid ve rabita-yı İslâmiyeyi takviye etmek ve İtalyanların bizim lehimize temayülleri idame ettirmek ve aksi takdirde terki vazife eylemek üzere ve İtalyanlar tarafından asar-ı fiiliyesi gösterilmek şartıyla Sami Bey'in gitmesi muvafık görülmüş olmakla keyfiyetin hariciye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'ne tebliği takarrür etmiştir.

8/5/338 (1922) tarihli

Yukarıdaki belge, TBMM'nin Millî Mücadele dönemine ait bir kararnamesidir ve İtalya Trablusgarp bağına gayet açık seçik ortaya koymaktadır. Belgeden özü, İtalya'nın Trablusgarp ile ilgili hassasiyetlerine dikkat ve özen gösterelim ki Anadolu'nun direnişi esnasında takınmış olduğu olumlu tutum değişmesin mesajıdır.

⁷⁰⁴Gülmez, s:124

Belge 14: İtalya'nın Kuzey Afrika'daki yayılma hedefleri⁷⁰⁵

Fransa arşivlerinde rastladığımız bu İkinci belgede İtalya'nın Akdeniz ve Kızıldeniz'in kontrolünü elde etmek için Magrip ve Maşrik'da yani Kuzey Afrika'da yayılmak istediği alanları göstermektedir.. İtalya aslında Libya ve uzanımını kesin işgal ederek Kızıl Deniz'in güney doğusunda bulunan Eritre, Habeşistan ve İtalyan Somalisi'ndeki birlikleriyle karadan temas etmek, Kızıl Deniz'i, bir başka ifadeyle Süveyş Kanalı'nı Batı ve Güneyden çevirmek istemektedir.

Söylemek istediğimiz tam da şudur: Türk Millî Mücadele önderleri bir imparatorluk kültürünün mirasçıları olduklarından ve kendilerini iyi yetiştirdiklerinden olsa gerek özellikle Kuzey Afrika'nın bir çekişme alanı olduğunu kavramışlar buradaki anlaşmazlıkları da Türk Millî Mücadelesi'ne olumlu bir katkı olarak tahvil etmişlerdir.

⁷⁰⁵SHD 7N 743

SONUÇ

Batı'nın Türklerin Anadolu'ya girmesini kabullenmemesi sonucu ortaya çıkan, 18.yüzyılda diplomasi alanında kullanılmaya başlanan “**Doğu Sorunu’nu**” Batılı güçler indinde aşama aşama bitirme fikri her zaman var olmuştur. Coğrafi keşiflerle sömürgeciliğin ve yeni sömürge alanlarının doğuşu, Avrupa devletlerinin arasındaki çıkar çatışmaları ve bazı Avrupa devletlerinin Millî birliklerini henüz tamamlayamamış olması Doğu Sorunu’nun Osmanlı Türk Devleti aleyhine gelişmesini bir süreliğine durdurmuştur.

Sanayi devrimi, Bilimsel keşifler, askerlikte teknolojinin hızla gelişmesi, batılı emperyal devletlerin Millî birliğini tamamlaması,, özellikle sanayi devriminden sonra bir kısım çevrelerin “*siyah kan*” diye adlandırdığı petrolün keşfedilmesi sömürgecilik yarışının kızışmasına yol açmıştır. Bu rekabet ve kızışma sonunda bir dünya savaşına dönüşmüş ve bu savaşın mimarları, sömürge imparatorluklarını pekiştirmek, aynı zamanda “*Doğu Sorunu’nu*” kökten halletmek için siyon yıldızı ve haçın ortaklığında anlaşmışlardır. 1894 İngiltere, Fransa Sömürgecilik Antlaşması ve Sömürgecilik Okulları’nın açılması, 1897 yılında, Basel’de yapılan Siyonist Kongresi, 1904 Foşoda, Sömürgecilik Antlaşması, 1916 Sykes-Pıcot Antlaşması, 1917 Balfour Deklarasyonu, 1920 San Remo Antlaşması, gibi açık ve gizli tüm antlaşmalar bu stratejik müttelikliği perçinlenmiştir. Şimdi Araplar, Hindular, Afrikalılar, Müslümanlar, hatta devlet kurma peşinde olan küçük Hristiyan gruplar da, bu kozmopolit düzenekte figüran olarak rollerini oynamışlardır.

Bu büyük projenin ilk öncü senaryoları, Doğu’nun tasviyeye başlanması, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile yürürlüğe konur. Bu savaşlar bir cebri keşif ve öncü muharebeleri özelliğini taşır. Bir Avrupalı yazara göre Kırım Savaşı bir öncü Dünya Savaşı’dır⁷⁰⁶. Fakat belgeler onu gösteriyor ki bu savaşta sömürgeciliğe alternatif bir çözüm arayışı, Doğu sorununu ise özellikle İngiltere tarafından zamana bırakma çabası vardır. Yani bu savaş emperyalistlerin birbirlerinin doymayan ihtiraslarını dizginleme amaçlıdır. Aslında el altından bu savaşlarda Osmanlı coğrafyası ve Türk Boğazları’nın ayrıntılı keşfi yapılmış, Osmanlı bilinçli olarak borca sokulmuş savaştan hırpalanarak ve kazançsız çıkması sağlanmıştır. Bu nedenle Savaşların anası Birinci Dünya Savaşı’na giden kilometre taşları olarak Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşlarını görmek gerekir.

⁷⁰⁶ Uyar ve Ericson, s:321,

B.D.S. Almanya için sadece Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun, Alman Sömürge İmparatorluğu'nun sona erdirilmesi amacını taşıırken, Türkler için İstanbul'dan ve Anadolu'dan sürülmesi amacını taşıyordu. Başlangıçta da ifade ettiğimiz gibi, Türkleri tarih sahnesinden silme, yoketme amacını güdüyordu. Bu nedenle diğer devletlerle Barış antlaşması çabucak yapılırken, Osmanlıyla ateşkes anlaşması yapılmasına rağmen barış antlaşmasının imzalanması 1920 Ağustos ayını buluyordu. Özetle Türk'ün varoluş mücadelesi 1911 yılında Trablusgarp savaşıyla bilfiil başlamış, 12 yıllık bir mücadeleden sonra 1923'te sona ermiştir. Bu mücadelelerde ittifaklar stratejisi "*Osmanlılık siyaseti*" denenmiş olmamış, "*Pan-İslam*" anlayış ile "*Pan-Türk*" anlayış karma bir şekilde uygulanmış netice alınamamıştır. Sonuç itibarıyla 1919 yılında Millî sınırlar içinde çoğunluğu oluşturan Türk ve Müslüman halkın Millî Kurtuluş Mücadelesi başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de Müslüman Dünyası'nın, dolayısıyla bu dünyanın önemli bir parçası olan Magrip coğrafyasının yaklaşımı ve tutumu çalışmamız sonunda tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkmıştır.

Çalışma sonunda izlenimim şudur ki emperyalist ordularında kullanılan sayıları milyonları bulan Müslüman askerler; Hristiyan ve emperyal Avrupa güçlerini Türk Sorunu'nu hallederken daha intikamcı çizgiden uzun vadeli çıkarları gözetken serinkanlı ve anlayışlı bir çizgiye yaklaşmasına yol açmıştır..

Bu askerler her ne kadar kandırılsa bile savaş meydanlarında ölümüne savaşma duygusundan yoksundular. Çünkü tüm askerlerin ölümcül ve tehlikeli bir silah haline gelebilmesi, yani tam bir muharip olabilmesi için, vatan, bayrak, din ve namus gibi kutsal kavramlar için savaş meydanlarına sürülmesi gerekir.

İngilizler, ekonomik çıkarları açısından gözbebeği olan Hindistan Müslümanları'nın Trakya ve İstanbul'un Türklerde kalmasını isteyen telgraflarını, ordularında yüz binlerce Hintli Müslüman görev yaparken nasıl görmezden gelemezken; Fransa için de aynı durum söz konusu olmuştur.

Her ne kadar Türklere tarihi kinleri yüksek bile olsa, bir Akdeniz ve Afrika sömürge imparatorluğunu kaybetmemek istemeyen Fransa; burnunun dibindeki, Fas ve Tanca boğazını, bu bölge civarındaki çatışmaları göz ardı edemeyeceği, ordularında mevcut olan yüz binlerce Magripli Müslüman askerleri gücendirmeyeceği, Magrip kamuoyunu hiç yokmuş gibi farz ederek bir karar alamayacağı, Ermenistan veya Yunanistan'ın kuyruğuna takılıp gidemeyeceği beklenen bir durumdu.

Fransa Avrupa'nın güvenliği ve Almanya'nın kontrolünü birinci planda tutarken, Tunus, Cezayir ve Fas'taki son Osmanlı bağlarını kopartarak Kuzey Afrika'da stratejik derinliğini genişletmeye çalışma projesini ajandasından hiç kaldırmadı.

Tanca Boğazı'nı İspanya ile birlikte ele geçirmeye çalışan Fransa, bu niyetini desteklemeyen ve aynı zamanda Suriye'de ki Fransız menfaatlerine karşı yaklaşım sergileyen İngiltere'ye karşı bir oyun oynamak istemesi Türkiye'ye karşı dostane yaklaşımına ayrı bir gerekçe oluştuyordu.

Türlere karşı en ilgili davranan Müslüman ülkelerin başında Kuzey Afrika'da, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas bloğu geliyordu. Bu bloklar nükseden Fransız ve İtalyan kinini dizginliyor, doymak bilmeyen emperyalist iştahları biraz olsun köreltiyordu.

Öte yandan Türk Millî Mücadelesi hem halka yayılmış, hem de İslâm âlemindeki çok saygın din adamlarının desteğini arkasına almıştır.

Fransa'nın Afrika'daki stratejik derinliği, Almanya'ya karşı askerî harekât alanı derinliği ve Lojistik üs (asker temin merkezi vb) görevlerini yerine getiriyordu.

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi Fransa ve İtalya Magrip'den kopardıkları toprak parçalarını sindiremeden, hatta esas koparmak istedikleri parçaları daha henüz alamadan kendilerini Anadolu'nun içlerinde bulmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın uzun sürmesi İhtilaf Devletlerinin işgal ettiği coğrafyanın geniş bir alanı kapsaması nedenlerinden ötürü, Anadolu'da ortaya çıkan direnişe sayıca fazla ve nitelikli kuvvetler ayıramayacak durumdaydılar ve ayıramamışlardır. İngiltere; Yunananistan gibi ilhak amacı taşıyan enerjik ve zinde kuvvetleri Anadolu'ya çıkartarak bu zafiyetini bir ölçüde kapatmıştır.

Kuzey Afrika ülkeleri ya da Magripli Arap yahut Berberi halkı, yöneticileri ve aydınları, ezici çoğunlukla Millî Mücadele'nin askerî safhasına tam destek vermişlerdir. Libya, Cezayir ve Tunus'un siyasî ve Millî önderleri, siyasî mücadelelerinde, Millî Mücadele'yi örnek almışlardır. Fas ise askerî safhaya tam destek vermekle birlikte siyasî devrimlerin icrasına çekimser yaklaşmışlardır..⁷⁰⁷

Yine çalışmamızda ulaştığımız pek bilinmeyen bir sonuçta, Magrip halkının büyük çoğunluğunun Anadolu'yla sanılanın aksinden çok daha bağı olduğu ve o

⁷⁰⁷Şark Meselesi artık Osmanlı muhitinden çıkmış, bir İslâm meselesi halini almıştır. Yalnız Şerif Hüseyin bu bâbda sükûtu ihtiyâr etmekde ve bu hareketinin akıbet-i vahimesini idrâk etmiyor ise İslâm'ın nefret ve gazabına bi-hakkın istihkâk kesb eylemekdedir. Bk.BOA Yayın Kurulu'nun Yayını, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, s:74

dönemde Osmanlı coğrafyasında ve bugün de Türkiye sınırlarında hiç azımsanmayacak sayıda Magripli yaşadığı gerçeği ortaya çıkmıştır.

Şimdi çalışmada ulaşılan sonuçları biraz daha açarak, Anadolu coğrafyası ile Magrip coğrafyası arasındaki karşılıklı etkinin betimlemesini yapalım, elde ettiğimiz bulgulardan derlediğimiz, önceki bölümlerde de kısmen ifade ettiğimiz çıkarımlarımızı bir kez daha altını çizelim.

1917 yılında meydana gelen Bolşevik Devrimi'nin ezilen dünya üzerinde yaptığı etkiler, 1918 yılında açıklanan “*Wilson'un 14 nokta*”⁷⁰⁸ olarak ortaya koyduğu prensipler tüm esaret altındaki ve sömürülen Müslüman uluslarda olduğu gibi Kuzey Afrika'da da (Magrip'te) önemli bir heyecan dalgası yaratmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, ileriye gören bir komutan olarak Müslüman uluslar için bu beklentilerin emperyalistlerce kolaylıkla yerine getirilmeyeceğini anlamış, Türkiye'de iyimser hayaller kuran ve rehavete kapılan aydınlar arasından sıyrılarak, Avrupalılara karşı askerî mücadeleyi başlatmıştır.

Sömürgeciliğe karşı başlatılan bu mücadele devrinin diğer önemli olaylarıyla beraber özellikle İslâm coğrafyasında ve bundan bağımsız olmayan Kuzey Afrika'da heyecanları büsbütün arttırmış, tüm mazlum coğrafyalarda yer yer direnişler başlatmıştır.

Bütün bunların farkında olan olan İtalya, Fransa ve İngiltere, Büyük Savaş'ın sona ermesine, İslam dünyasındaki dalgalanmalara, Magrip, Maşrik, Ortadoğu ve Uzakdoğuda Anadolu Müslümanlarına (Türklere) büyük destek olmalarına rağmen sömürgelerinden topladıkları önemli bir bölümü Müslüman olan askerlerle Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesine dayanarak Anadolu içlerine ve İstanbul'a sevk etmişler ve nüfuz etmeye çalışmışlar, birçok yeri fazla direnç görmeden işgal etmişlerdir..

Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler, sözkonusu bu İslâm dünyasındaki dalgalanmaları yatıştırmak için Mustafa Kemal Paşa'nın da Meclisin gizli celselerinde de ifade ettiği gibi Cumhuriyetçilere karşı Halife'yi koruma yalanını kamuflej olarak kullanmayı ihmal etmemişlerdir.

Başta Fransa olmak üzere emperyalistlerin kullandığı bu Müslüman sömürge askerler başlangıç safhasında, savaşlardan harap ve bitap düşen Türk halkının

⁷⁰⁸ Wilson'un 14 nokta olarak dünyacatanın en önemli maddesi ezilen ulusların umudu olan “bölge halklarıyla plebist yapılarak halkların istekleri doğrultusunda kurulacak egemen Millî devletler” prensibi çoğunlukla Avrupa ülkeleri için uygulanmıştır. Birçok İslâm ülkesi halklarının bu konudaki güçlü istek ve beklentileri boşa çıkmıştır. Yani dünyada büyük ümitler yaratan Wilson Prensipleri 1920 yıllarında rafa kaldırılmıştır.

direnme duygusunu iyice törpülemiş, strateji olarak bir miktar başarı da kazanmışlardır. Ancak Mustafa Kemal başta olmak üzere Millî mücadelenin komutan kadrosu İtilaf kuvvetlerindeki Müslüman sömürge askerlerin dinî duygularına Çanakkale Muharebelerinden itibaren hitap etmesini bilmiş, düşman ordusundan istihbarat toplamada ve düşman ordularının dumura uğratılmasında bu zavallı halkın askerlerinden yararlanmayı ihmal etmemişlerdir.

Anadolu içlerinde, Çanakkale ve İstanbul'da, Fransız ordularında bulunan büyükçe bir bölümü şuursuz Afrikalı Müslüman askerlerin varlığına rağmen, Magrip coğrafyasının Millî Mücadele'ye etkisi olumlu olmuştur. Aslında Fransız ordusundaki Müslüman askerler, ne kadar gizlenmeye çalışırsa çalışılsın, bu olumlu ruh ve havanın dışında kalamamışlardır.. Bu esir askerler yukarıda ayrıntılarıyla tahlil ettiğimiz gibi, kimi zaman bezginlik, isteksizlik, direnç göstererek, kimi zaman şikayetler ve disiplin dışı davranışlar sergileyerek, Anadolu'nun Müslüman halkının şerefli mücadelesine duydukları sempatiyi yansıtmışlardır. Kilikya'da, Mustafa Kemal Paşa'nın yön verdiği gerilla mücadelesine katkıları, Türk kuvvetleri lehine istihbarat, firar ve iltica hareketi şeklinde cereyan etmiştir.

Fransızların savaştırdıkları askerlerden Fransız vatandaşı olanlar, Ermeniler, Yahudi askerler ve yabancı Lejyonerler hariç, Cezayir, Senegal, Fas ve Tunus gibi Müslüman ülkelerden getirilen insanlar, aslında nereye ve hangi amaçla geldiklerinin bile pek farkında değildirler. Ne olup bittiğini anladıklarında ise artık çok geç olur. Yine de pek çok Müslüman asıllı Fransız askerleri, Anadolu topraklarında Türk insanına karşı gönülsüz bir mücadeleye girişmiştir. Sonuçta bütün bu insanlar, Fransa tarafından kullanılmış ve iş bitince de bir kenara atılmışlardır.⁷⁰⁹

Anadolu'da Millî Mücadele döneminde Fransız ordusundan kaçarak Adana, Mersin, Kahramanmaraş'a, Anadolu'nun içlerine ve Ege Bölgesi'nde Salihli, Kula, Torbalı, Marmara Bölgesi'nde Bursa, İnegöl gibi yerlere yerleşen birçok Kuzey Afrikalı vardır. Bu seçimi yapan insanlar, Türklere karşı pozitif duyguları olanlar, din, kültür ve tarih bilinci tamamen kaybolmamış, korkularını, menfaat duygularını yenebilmiş insanlardır. Bu sonuç, büyük beklentilere, hayallere yer olmayan ve dönemin gerçeklerine uygun bir sonuçtu.⁷¹⁰

⁷⁰⁹The 22 Days of Marash, *Armenian Review*, Volume 31, Winter 1977, s: 392'den aktaran Yaşar Akbıyık, s.321.

⁷¹⁰Biz bu yerleşenlerin bir kısmıyla röportaj yapma imkânını bulduk. Tabi bunların hepsi Millî Mücadele zamanında Anadolu'ya Fransız ordusundan kaçarak gelenler değil, daha önce Afrika'daki sömürgeci işgallerden, zulumlardan, Birinci Dünya Savaşı yıllarında kaçıp yerleşen ya da Ege

Magrip coğrafyasında ise bu destekler; birçoğunu belgeleriyle yukarıda sunduğumuz şekliyle, zaman zaman Fransa Hükümeti nezdinde çekilen protesto telgrafları, bölge basınında haberler, bazı aydınların köşe yazıları, bölge halklarının arasında dolaşan Mustafa Kemal Paşa fotoğrafları şeklinde ya da kendi halklarının kurtuluşları için verdikleri eş zamanlı direniş hareketleri biçiminde, zuhur etmiştir.

Millî Mücadele’de, Dünya Savaşı’na göre Türklerin lehine dönen bu yaklaşım, her şekilde ortaya konmuştur.. Sömürge valileri, askerî yöneticiler ve yerel grupların, Paris’te bulunan Fransız yönetimine gönderdikleri mutad gözlem raporları ile hem bilgilendirme yapmışlar, hem de aldıkları kararlara olumlu etki ve katkıda bulunmuşlardır.

Bu olumlu katkıların, dozajının, şeklinin, bölge, yer ve zamana göre değişmesi, farklılıklar göstermesi, Magrip insanının tek bir saikle hareket etmemesinden ve homojen bir yapıya sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Mustafa Kemal, sömürge güçlere karşı uyguladığı askerî ve diplomasi tekniğiyle olumlu algıyı yaratmada önemli rol oynamış ve bu olumlu algı ve katkıyı çoğu zaman bizzat kendisi yönlendirmiş ve yönetmiştir.

O dönemde mazlum milletlerin mücadeleleri, pasif direnişler, boykotlar, toplantılar, nümayişler, basın, mektup, telgraf gibi siyasî girişimlerden, tedhiş, suikast gibi düşük yoğunluklu çatışmalardan, bölgesel savaflara kadar uzanan boyutta, her tarafta, Fransız Batı Afrika ve Sahra’sı da dâhil, dalga dalga hüküm sürmekteydi. Bu hareketlerin Türk Millî Mücadelesi’nin üstündeki Fransız, İtalyan askerî ve siyasî baskısını, takviye ritmini azaltıcı etkisi olmuştur.⁷¹¹

Millî Mücadele’de bu coğrafya halkı ne kadar baskı, sansür ve sömürge yöntemlerine maruz kalırsa kalsın, Türk İstiklâl Savaşı’nı gönülden desteklemişler, Fransız ordularında görev yaparken firar ve iltica eden bir kısım Magripliler, cephelerde, demiryolu yapım merkezlerinde, Güney Cephesi’nde, Türk askerî ile birlikte görev yapmışlardır.

bölgesindeki büyük çiftliklerde köle olarak Türkiye’ye gelen ve bir şekilde Osmanlı vatandaşlığına daha sonra Türk vatandaşlığına geçip Türkiye’de aile kurup yaşayan insanlardır. Bu husulara çalışmamızın farklı bölümlerinde birkaç kez değindik. Bu yerleşmeler ayrı bir akademik araştırmaya ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu vatandaşlarımız hakkında detaylı bilgiyi ve kesin miktarları ancak T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’nden alabilirdik. Ancakkişiye özel bilgiler olduğu için almamız mümkün olmamıştır. “*Birinci Dünya Savaşı’nda Almanların İslâm Starteji*” isimli doktora tezinde özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda Almanlara esir düşmüşken esir kamplarında yapılan propaganda sonucu Osmanlı ülkesine, yani Türkiye’ye yerleşenlerin yerleşim yerleri ve isimleri yayımlanmıştır.

⁷¹¹Xavier Baron, **Histoire de La Syrie 1918 à Nos Jours**. Tallandier, 75006, Paris, 2014,p:42

Fransız kaynaklarında Senusî'nin propaganda konuşmaları askerler arasında pek fazla etkili olmadı ifade edilmiştir. Ancak arşiv araştırmalarında Senusî'yle ilgili okadar çok rapor ve haber var ki bu belgelerin çokluğu bile dahi Senusîye'nin önemli oranda Magrip halkından oluşan Fransız ordusu üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir.

Bir görüşmede, Lord Kurzon'un Fransızların Senegalli birlikleri fazlaca kullanmasının Kliya'da bir başarı gösterememelerine neden olarak söylemesi de Millî Mücadele'deki askerî strateji ve psikolojik propaganda yaklaşımının doğruluğunu ortaya koyar.

Mustafa Kemal Paşa'nın bir lider olarak bütün Müslüman ve doğu medeniyetinin saygısını kazanması, şaibesiz kişiliği, teşkilatında temiz din adamlarına yeterince yer vermesi, İstanbul'un olumsuz fetvalarına, Bolşeviklerle olan yakınlaşmaya karşı denge getirmiştir. Bunlarda başka, halkın mücadeleye katılımını arttırmış ve yoğunlukla Magripliler olmak üzere Hintli, Senegalli, Madagaskarlı tüm Müslüman sömürge askerler üzerinde etkili olmuştur.⁷¹²

Coğrafyaların ve halkların birbirinden uzak, kopuk gibi görünse de, özellikle Müslüman coğrafyanın birbirini nasıl takip ettiğini görmek, eş zamanlı harekete geçme coşkusunun farkına varabilmek, insanı hayrete düşürmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'yı Trablusgarp, Balkan Harpleri ve Birinci Dünya Savaşı pişirmiş, burada edindiği tecrübeleri, dostlukları zamanı geldiğinde, vatani kurtarmak yeni bir devletin inşası, mazlum ulusları harekete geçirmek için kullanmıştı.⁷¹³

Mustafa Kemal Paşa, ilk önce Türk Millî Mücadelesi'nin başarıya ulaşması için Bolşeviklerle ekonomik, askerî ve her türlü ilişkiyi kurmuş, İslâm dünyası ile irtibat içinde olmuştur. O'nun için vatanın bütünlüğü, milletin istiklâlinin sağlanması ve neticede millî bir Türk Devleti'nin kurulmasını sağlama esastır. Bu ana strateji için, her türlü taktik girişimlere başvurmuş olması gayet doğaldır. Bu stratejik düşüncelerle bugünlere ulaştığımız gerçeği, tarihin bize öğrettiği önemli bir tespittir.⁷¹⁴

⁷¹²Çanakkale Harplerinde Türk kurmay heyetinin ezan okutturmak suretiyle Müslüman sömürge askerlerin -hangi topraklarda savaştığını bilmeyen şaşkın sömürge Müslüman askerler üzerinde sarsıcı bir etki yaptığı gibi, Millî Mücadele esnasındaki propaganda söylemlerinde, nedeniyet, maneviyat ve tarih kardeşliği vurgusu yapılması çok yerinde olmuştur.

⁷¹³Aydın Keleşoğlu, **Atatürk'ün Öngörülleri**, , Kızılay- Ankara, Nisan 2007, s:17, Keleşoğlu s:251-254

⁷¹⁴Günaydın, s:295

Suriye ve Iraklılar, Suudi Arabistan veya Ürdün gibi bağımsız olamamış, İngiliz ya da Fransız mandası altına sokulmak istenmişti. Bu durumu iki bölgenin halkı da kesin bir dille reddetmiş, bu nedenle Irak'ta ve Suriye'de 1920 yılından itibaren Batılı devletlere karşı şiddetli ayaklanma hareketleri başlamıştı. Oysa Fransa ve İngiltere, izledikleri Asya-Afrika siyaseti gereğince, Suriye ve Irak Arapları ile Türkler arasında nefret hisleri uyandırabileceklerini umarken bu planları ters tepmiş, Millî Mücadele döneminde Türkiye, Suriye ve Irak arasında yeni dostluk bağları gelişmişti. Hâkimiyeti Millîye gazetesinde, bu üç devlet arasındaki yeni dostluk bağlarının, *"ortak tehlikeler karşısında benzer durumlarda bulunmaktan kaynaklandığı"* ifade edilmekteydi.

Fransa, Suriye'de tam bir egemenlik kurabilmek için buraya büyük kuvvet yığmış, ancak Suriye'de ortaya çıkan ayaklanma ve kargaşalıklar karşısında, yeterli başarıyı gösterememiştir. Fransa, Ankara Antlaşması'ndan sonra Anadolu'dan çıkardığı kuvvetlerinin tümünü Suriye'ye yöneltmesine rağmen, yine de Suriye'de asayiş sağlamamıştır.

Bir Akdeniz ülkesi olarak İtalya'nın siyaseti, esas itibarıyla "deniz egemenliğinde pay sahibi olma" üzerine kurulmuştur. İtalya, yönünü Asya-Afrika'ya döndüğünde, İngiltere ve Fransa'dan kendisine kalan topraklar olan Tunus ve Habeşistan'la yetinmek zorunda kalmış, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Trablus ve Bingazi'yi işgal etmişti. 1920'lerin sonuna doğru, İtalya'nın Asya-Afrika siyaseti, bölgeyi kapsayacak ihtiraslı bir siyaset biçimine dönüşmüştür.

400 yıl Osmanlı idaresi altında bulunan Magrip topraklarında, yoğun imar faaliyetleri sürdürülmüş, geniş eğitim olanakları sağlanmış ve İstanbul'un denetimi altında da olsa yerel insiyatifin gelişmesine fırsat tanınmıştır. Kuzey Afrika'daki Osmanlı egemenliği, 19. yüzyılda sarsılmış, aynı yüzyılda tüm Kuzey Afrika bölgesinde Avrupalı nüfuzu artmaya başlamıştır. 1830'da Cezayir, 1883'te Tunus, Fransız egemenliğine girmiştir. Fas'ta 30 Mart 1912'de, Mısır'da ise 1914'te İngiliz işgal rejimi kurulmuştur. Yeni hâkim güç olan Batılıların bu coğrafyaya yerleştikten sonra gerçekleştirdikleri uygulamalar, bölge halkını, 19. yüzyılda Batılı devletlerin anti propagandalarıyla yeşeren *"Osmanlı idaresinden kurtulma"* fikrinden, *"yeniden Osmanlı idaresinde bulunmak"* isteğine yöneltmiştir. Bu nedenle Kuzey Afrika'da, Batılı devletlerin egemenlik tarihinden itibaren şiddetli ayaklanmalar ve bağımsızlık mücadeleleri baş göstermiştir. Başta Mısır olmak üzere Kuzey Afrikalılar, Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş ve Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlık

mücadelelerinin sembolü durumuna gelmiştir. Böylece Kurtuluş Savaşı ile Asya-Afrika'daki bağımsızlık mücadeleleri arasında bir tür "*kader birliği*" tesis edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Müslüman halklara dayanan siyaseti, Pan-İslâmist emeller barındırıyordu. Mustafa Kemal, Meclis konuşmalarında, beyanname ve gazete demeçlerinde açıkça söylemiştir. Asya-Afrika'yla ilişkilerde izlenen siyasetin Pan-İslâmizm'le ilgisi olmadığını ifade etmiştir. "*Bütün Türklerle, Asya ve Afrikalıların bağımsızlık mücadelesinde birlik içinde olduklarını*" açıklamıştır.

Mustafa Kemal'in ezilen dünyadaki ve Afrika'daki ulusal kurtuluş savaşları için temsil ettiği önder kimlik, sadece teorik değil, aynı zamanda çığır açıcı bir mantık taşımıştır.

Münih'te Şark akvamının mümessilleri tarafından akdedilmiş olan fevkalade kongreye dair Şikago Tribuna (Chicago Tribun) gazetesi muhabir-i mahsusunun bizzat müşahedatına istinaden berveçh-i zir malumat veriyor:

*“Şark akvamını teşkil eden muhtelif kıyafette birçok murahhaslar geçen hafta San Remo Konferansı mukarreratını tetkik için Münih'te toplanmışlardır. Meclisi teşkili eden murahhaslar arasında Cezayirli, Hintli, Afganlı, Tatar, Kürt, Rusyalı, Türk, Trabluslu Arap şeyhleri var idi. Heyet Türk ve Müslüman hayatının düşmanı olan İtilaf Devletleri ile nihayete kadar mücadeleye karar verdi. Semusî murahhasları bütün Senusilerin İslam düşmanları aleyhine harekete karar verdiklerini ve Tunus'taki hareketin mühim bir şekil aldığını ve Cezayir'e de sirayetini ümit ettiklerini söylemişlerdir. Hintli bir hatip dahi Türkiye'de İngiliz harekâtının Hindistan'da kendi şöhet-i askerîyelerini idame için bir blöf olduğunu beyan etmiştir.”*⁷¹⁵ Bu gazete haberi bizim araştırmalarımızdan çıkarmak istediği sonucu yoruma gerek bırakmadan çok çarpıcı bir şekilde özetlediği için sonuç bölümde aynen aktarmayı uygun bulduk.

Mustafa Kemal'in Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda düzenli orduyu kurmasına kadar Türk halkı, Mustafa Kemal'in dediği gibi “*ya istiklâl, ya ölüm*” sloganı inancıyla hareket etmeye başlamıştır. Milliyetçi Türk kurtuluş örgütlenmeleri her bölgede, her şehirde, her ilçede, her köyde ardı ardına kurulmaya başlanmıştır. Bütün bu güçlere o dönemin deyiimiyle “*Kuvayı Millîye-Millî Güçler*” adı verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, 12 Temmuz 1920'de TBMM'de özetle şunları söylüyordu:

⁷¹⁵ İzmir'e Doğru Gazetesi, 6 Haziran 1920, s:2

“Efendiler, böyle küçük küçük müfrezelerin başında subay bulundurmakla vücuda getirilen teşkilat, savaş-ı sagir teşkilatıdır.”

Kuvayı Millîyeci Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı’nda bütün vatansever ve Millî güçleri bir araya getirdi, onların lideri oldu. Mustafa Kemal Paşa, askerî harekâtın bütün çeşitlerini savaş alanlarında yaşamış, görmüş, uygulamış ve başarılı olmuştur. Ülke düzeyindeki vatansever Türk direniş güçlerini bir araya getirdi ve Mondros Ateşkes Antlaşması’yla dağıtılmış olan düzenli orduyu yeniden kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, sadece klasik harp usûllerini uygulamamış, içinde bulunduğu koşullara ve olanaklara göre en uygun önlemleri alıp ona göre harekâtı planlamıştır.

Bu geniş ufuklu düşünce ve davranış biçimi Millî Mücadele döneminde de devam etmiş, tüm İslâm dünyasının saygısını kazanmış, Türk Millî Mücadelesi Magrip coğrafyasında da hayranlıkla karşılanmıştır. Millî Mücadele’de Magrip halkı kesin olarak ve doğal olarak Türk tarafını tutmuştur. Anadolu’dan memleketlerine dönen Fransız ordusundaki Müslüman askerler, Kurtuluş Savaşı’nı köylerde ve kahvelerde heyecanla anlatmışlardır.

Şeyh Ahmet Eş-Şerif Es-Senûsî, Millî Mücadele sırasında Anadolu’nun birçok yerini gezerek Mustafa Kemal ve arkadaşlarına destek ve Millî Mücadele’nin itici gücü olmuştur. Millî Mücadele’ye destek vermek için Doğu ve Güneydoğuya gönderilen Şeyh Senusî, Doğu Anadolu’nun İngiliz ve Fransız propagandasının ayaklanmamasında ve Magripli askerlerin bir kısmının taraf değiştirmesinde büyük pay sahibidir.

Unutmamak gerekir ki bir istihbaratçı veya bir propagandacı savaşta, 20.000 askerî yaptığı işi yapabilir. Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz ve Fransız teyyarelerinden, bombadan daha fazla Enver ve arkadaşları aleyhinde propaganda kâğıtları atılmıştı. Propaganda savaşını kazanan halkların ve askerlerin gönlünü kazanır. Bu da harplerin seyrini değiştirir.

Bunlara ilaveten birçok Libya kökenli subayın ve Libya kökenli muhacirin İstiklâl Savaşı’mız da Birinci dünya savaşlarında cephelerde çarpıştığı gibi çarpışmaya devam ettiğini de unutmamak gerekir.⁷¹⁶

İngiltere’nin, Fransa’nın ve ABD’nin “*ayrılıkçı Kürtleri*” Millî harekete karşı kışkırtmak için her yolu denedikleri Kurtuluş Savaşı günlerinde, Kürtleri Millî harekete kazanmak için onların yoğun olarak yaşadıkları Güneydoğu Anadolu

⁷¹⁶Karasapan, s:358

Bölgesi'ne ve Kuzey Irak'a, Kürt-Arap-İslâm dünyasının yoğun olduğu bölgelere Şeyh Senûsî'yi göndermiştir. 1919 Ekim ayı başında Millî cephenin liderleri, Kürt liderler ile anlaşma sağlayarak, Kürtlerin tarafsız kalmaları yönünde önemli adımlar atmıştır.⁷¹⁷

Fransızlar, Mondros Ateşkesi'nden hemen sonra Anadolu'daki işgal alanlarını zapt edebilmek için Magrip'ten gemilerle sömürge birliği getirmişlerdir. Bu sömürge askerler ve komutanlarının üst komutanlarına verdikleri durum raporları ve asker mektuplarıyla gidişatın, anbean Kuzey Afrika'da da izlendiği anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika'daki Fransız komutanlar ise durumu, kendi askerî kanallarıyla izledikleri gibi Madam Gaulis başta olmak üzere Claud Ferrer, Pierre Loti gibi gazeteciler vasıtasıyla da farklı kanallardan bilgi almışlardır.⁷¹⁸

Özellikle bu gazetecilerden Madame Gaulis, çalışmamızın önceki bölümlerinde sıkça bahsettiğimiz gibi bir gazeteciden ziyade , artık Türk politikasının harareti bir taraftarı olmuştur. Fas bölgesinin yöneticisi ve işgal kuvvetleri komutanı Mareşal Lyautey'e yazdığı mektupta Mustafa Kemal Paşa ile görüşüklerini ve intibalarını etraflı bir şekilde anlatmıştır. Lyautey de artık, tamamıyla Türklerden yana idi. Böylelikle Faslıları da memnun etmiş oluyordu. Fransız Başbakanı Briand'a⁷¹⁹ gönderdiği rapor, Madame Gaulis'in fikirlerinden ilham alınarak yazılmıştır. Sevr Barışı'nda Fransızların öncülüğü ile Türkler lehinde yapılacak revizyonun Tunus, Fas ve Cezayir'de çok iyi karşılanacağını belirtiyordu.

Fuat Pekin'in "*Atatürk ve Lyautey*"⁷²⁰ başlıklı çok değerli incelemesinde de bahsi geçen ve Mustafa Kemal'in Mareşal Lyautey'e hitaben yazdığı mektup Millî Mücadele'de Fransız Magriplilerin oynadığı rol hakkında çok net bir belgedir.

⁷¹⁷Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, III, s.37

⁷¹⁸Pierre Loti Avrupaya mektuplar gönderiyor ve olaylara Afrikalı Müslümanlar pencereinden bakıyordu..Bk. Selahi Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı** Ankara, 2010, s:32

⁷¹⁹28 Mart 1862 yılındadoğdu ve 7 Mart 1932 Paris'teölmüştü. Aristide Briand, o bir avukat, dış işleri bakanı, başbakan, çalışkan bir diplomat gibi birden çok özellikleri olan renkli bir kişilikti. O Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynayan Türkiye ile Ankara antlaşmasını imzalayan, 1925 yılında Birand Kellog Paaktı'nı imzalayan uluslararası bir devletadamıydı. İspanya ile işbirliği yaparak Rif Cumhuriyeti'ne son veren hemde bu maksadın gerçekleşmesi için sevdiği arkadaşı Mareşal Lyautey'i görevden alarak yerine Mareşal Petein'i atamıştı.

⁷²⁰Madame Gaulis bu devrede Fransız basınında Anadolu harekâtı hakkında en doğru haberleri veren tek gazeteci idi. Yazılarında Yunanlıların Anadolu'da masum insanlara yaptıkları eza ve cefayı, yakıp yıkmalarını tafsilatıyla anlatıyor, İngilizleri şiddetle suçluyor, Türklerin vatan müdafaası uğrunda katlandıkları ağır fedakârlıkları ve yaptıkları kahramanca direnişi övmekten geri kalmıyordu. Ankara memnundu. Artık o, Mustafa Kemal'in en yakın dostlarından biri olmuştu. Giriştiği mücadelede elde ettiği sonuçları Mustafa Kemal Paşa'ya aralıksız bildiriyordu. Ondan gelen bir

Sömürgeleri itibarıyla birer Magrip devleti olan Fransa ve İtalya, özellikle Fransa Başbakanı Aristid Briand ile İtalya Başbakanı Kont Sforza'nın akılcı, barışçı ve Türklere karşı kindar olmayan kişilikleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın değerini anlaşılmasına katkı sağlamışlardır.

Gerek halklar arasındaki iletişim, gerekse komutanlar, karar vericileri arasındaki resmî gayriresmî kurulan sıcak iletişim, kamuoylarının duygu ve düşüncelerini İttihatçı liderlerin yaşamlarını kaybetmesinden sonra hızla değiştirmiş, tüm mazlum milletler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının direnişleriyle özdeş olmuşlardır.

Müslüman sömürge askerler,⁷²¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunun yüzde otuz ila kırkını, Millî Mücadele döneminde ise yüzde altmışını oluşturmuştu. Çok az bir kısım insan para karşılığı, bilinçli olarak devşirme asker olmuştur. Böyle insan grupları her toplumda bulunabilir. Büyük bir kısmı korku, baskı, aldatma, dayatma ve çaresizlik yüzünden asker olmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Savaş'ın sonunda verilmesi vaat edilen “iş, aş, vatandaşlık hakkı” gibi vaatler de özellikle paralı olan Lejyoner birlikleri açısından etkili olmuştur. Yerel yönetici ve aydınlar, “açılan uzun vadeli krediler, verilen anayasal haklar ve özgürlükler ve Alman tehlikesi blöfine” kanmışlardır. Ya da kanmak zorunda kalmışlardır. Cezayir ve Tunus'un güçlüyle uyumlu reel politikayı göz önüne alan karakter özellikleri ile Cezayir'in uzun bir sömürgecilikten sonra fiziksel ve kültürel soykırıma uğramaları, Fransa'nın ekonomi gelişmişlik düzeyi, sömürgelerden asker toplanmasını sağlayan diğer nedenlerdir.

Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkesi olan Suriye'de de Faysal ile yakınlık tesis etmiş ve buradaki hoşnutsuzluğu körükleyerek Fransızların, Anadolu'da zaten ters giden işlerini iyice çıkmaza itmiştir. Suriye ve Lübnan'daki Fransız mandaları

mektup üzerine Mustafa Kemal Paşa da bir mektup yazarak, onu ikinci defa Ankara'ya davet etti. 5 Eylül 1921 tarihli mektupta Gazi şunları yazıyordu:

“Madam; sevimli mektubunuz, bana verdiğiniz haberler ve Fransa'ya henüz dönmeden, hakikat ve adalet adına açtığımız cesur ve takdire değer mücadeleniz için teşekkür ederim. Bu vesileyle, her şeyden önce, hakkımızı korumak, cesur ve talihsiz milletimin, hiçbir vicdan azabı duymayan ve insanlık duygusundan yoksun kişiler tarafından yapılan vahşice tecavüz yüzünden katlandığı müthiş acıları, bütün dünyaya tanıtmak için sarf ettiğiniz enerji karşısında ne kadar minnettar kaldığımı bildirmek isterim. Haklı davamıza sizin gibi ateşli ve samimî savunucuların kazandırdığı manevî zaferin değerini pek çok takdir etmekteyiz.”

Fransız gazeteciBerthe Gaulis'in o günlerde Fas'ta bulunan Lyautey'e olayları sıcağı sıcağına duyurmuştur. Bk. Fuat Pekin, **Atatürk ve Marechal Lyautey**, s:44; İlhan Akant, **Fas Kralı II. Hassan'ın Anıları**, Ankara, 1976, s.633-657.

⁷²¹ **Birinci Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle, Türk -Alman İlişkileri Sempozyumu, 8-10 Ekim 2009, Konya, Nisan 2010, s:278**

üzerindeki kara bulutlar, Millî Mücadele'ye nefes aldırان cinsten olaylardı. Bu olaylarda kuşkusuz Ankara'nın etkisi vardı. Beyrut, Şam, Lübnan, Suriye, Ürdün ve Arabistan, İstanbul mağlup olana kadar Türk eyaletleriydi.

Fransa ayrıca 1920'de Suriye'de bir manda rejimi almıştı. 1919-1921 yılları arasında Türklere karşı Kilikya'da savaşıyordu. Bu yıllar Fransa'da Müslüman nüfusun Kuzey Afrikalılar yönünden arttığı bir dönem olmuştur. Fransa bu yıllarda yabancı nüfusun artması, Almanya'nın yeni bir savaşa hazırlandığının kuşkusu, Rusya'nın Bolşevikleşmesi, İngiltere'nin tutumu, İtalya ve İspanya ile Tunus ve Fas rekabeti, Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunu etkilemiştir. Ayrıca ekonomik kriz de bunlara eklenince Türkiye'yi karşısına almaktan vazgeçmiştir.

Millî Mücadele'yi başlatması akabinde Mustafa Kemal, Şark topluluklarının özellikle Türkler ile uzun bir tarihi paylaşmış olan Arapların dikkatlerini de üzerine çekmiştir. Hemen hepsi Birinci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkmış, galip devletlerin işgali altında, o çağın en çaresiz toplumlarıydı. Bu toplumlar Anadolu'da işgale karşı koyan Mustafa Kemal'in şahsında bir umut yakalamışlardı. O milletler için en azından o gün için uzak bir umuttu ve bu umutlarını da kaybetmemek için fazla dillendiremiyorlardı. Millî Mücadele'nin başlatılması ve Ankara'da Meclis'in açılmasının ardından bu umutlar birden yeşermiş ve Mustafa Kemal'e, Arap coğrafyasında “*Şark'ın yıldızı, Şark'ın umudu, Şark'ın ve İslâm'ın kahramanı*” gibi unvanlar verilmiştir.⁷²²

Manda yönetimi altındaki Arap coğrafyasında Mustafa Kemal'den söz etmek bir suçtu. Buna rağmen, özellikle Irak ve Suriye'de, Türk Millî Mücadelesi'ni örnek alan cemiyetler kurulmakta ve Anadolu'yla ilişkiye geçebilmek için imkânlar aranmaktaydı. Bu esnada Libya'da halk coşkuyla İtalyanlara karşı koymaya devam ediyordu. Eş zamanlı olarak Cezayir, Tunus'ta memnuniyetsizlikler içten içe artıyordu. Mısır, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'da lehimizde pek ciddi ve mühim nümâyişler olmuştur.⁷²³

Nitekim Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü 24 Nisan 1920'de yapılan gizli oturumlarda Mustafa Kemal, Suriye ve Iraklıların işgalcilerden gördükleri tavır karşısında Türklere yöneldiklerini ve kendileriyle ilişkiye geçtiklerini söylemekteydi. Aynı şekilde o tarihlerde, bugünkü Suudi Arabistan'ı

⁷²²Muhammed Said ve Halil Sabit, s:7

⁷²³BOA Yayın Kurulu Yayını, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk..**,s:74

kurmaya çalışan Abdülaziz bin Suud da Mustafa Kemal’le ilişkiye geçenler arasındaydı. O sırada hâlâ Yemen’de bulunan Yemen eski Valisi Mahmud Nedim Bey aracılığıyla Mustafa Kemal ile yazışan Abdülaziz bin Suud, Mustafa Kemal’e “İslâm’ın kahramanı” diye hitap etmiş ve Türk milletinin aldığı sonuçlardan memnuniyetini dile getirmiştir.

Siyasî konumundan dolayı Mısır, Millî Mücadele döneminde, manda altındaki diğer Arap ülkelerinden biraz daha fazla özgür nefes alabiliyordu. Bu yüzden Mısır basını Mustafa Kemal ile yakından ilgilenmiş ve ona övgüler yağdırmıştır. Mustafa Kemal o dönemde, Mısırlı Mustafa Kamil Paşa ile Millîyetçi ve seküler bir lider olarak benzer bakışı yansıtıyordu. Anadolu’daki gelişmeler günü gününe Mısır basınında yer alıyor ve çeşitli değerlendirmelerle okuyucular bilgilendiriliyordu. Tabii ki aynı yıllarda Mısır’da yaşayan Türklerin varlığı da bu ilgiyi bir kat daha artırmıştır.

Esasında Kolağası Mustafa Kemal, 1911 yılında Trablusgarp’ta İtalyanlara karşı verdiği mücadeleler ve halkı örgütlemesiyle Türkiye’den önce Kuzey Afrika’da tanınmıştı. Bu yüzden Libya’nın da bir kahraman olarak Mustafa Kemal’in, Anadolu’daki faaliyetlerinin takip edilmesi şaşırtıcı değildir. Kuzey Afrika’da pek çok yerde onun adı anılmaktaydı. Mesela Libyalı şair Ahmed Ginabe daha 1921 yılında Mustafa Kemal ile ilgili şiir yazmıştır. Bununla birlikte, Kuzey Afrika’da düşünce akımları, süregelen işgaller, baskılar ve farklı siyasî etkileşimler nedeniyle çok güçlü birliktelik ve hızlı bir gelişim gösterememiştir. Cezayir Aydınları tıpkı Jeun Türkler (Jön Türkler) gibi Fransız burjuvasından ya da Bolşevik devriminden etkilenmiştir. Tunus ve Libya Türkiye’dekine benzeyen Cumhuriyetçilik akımları, Fas’ta ise siyasî düşünceler çok farklı ve tartışmalı bir süreçten geçiyordu.

Önemli bir eğilim, Fransız liselerinde okumuş bir seçkin grubun eğilimidir. Avrupa modeline dayanan bağımsız bir yurt yaratmak ister. Burgiba’nın “*Yeni Düstur*”u (1934), Cezayir Halk Partisi ile Messali Hac’in kurduğu “*Demokratik Özgürlükler Hareketi*”, bu eğilimi taşıyanlardandır.

"Mısır'ın, Cezayir'in, Trablus'un, Tunus'un, Hint'in, Afgan'ın, Azerbaycan'ın, Suriye ve Irak'ın Müslüman delegeleri, İslâm ayaklanmasının genel karargâhı olan Ankara'da toplandıkları vakit, bu arzuyu birlikte ve kuvvetle söylemişler, Haçlı ve

*sermaye istilasına karşı en kahhar mukavemet azmini ilan etmişler ve Türkiye'den önderlik beklemişlerdir.*⁷²⁴

Sömürgecilik yapan ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin Afrika ile iyi ilişkiler geliştirme konusunda daha şanslı olabileceği düşünülebilir. Dönemin en büyük emperyalist güçleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'yu kendi aralarında paylaşma çabalarına karşı verilen Kurtuluş Savaşı, birçok Afrika ülkesine umut vermişti. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmış olmasının bir diğer önemi ise Afrikalı sömürgelerde var olan emperyalist ülkelerin güçlülüğü ve yenilmezliği düşüncesinin yıkılmış olmasıydı.

Magrip halkı, büyük çoğunluk olarak Arap ve Berberi ırklarından meydana gelmiştir. Her halk güce, otoriteye, nüfuz ve paraya boyun eğer menfaatlerini birçok değer üzerinde tutar. Bu maalesef Ortadoğuda ki Arap coğrafyasında biraz daha fazladır. İslâmiyet Arap Yarımadası'na gelmeden önce bedevi topluluklar halinde, kabileler şeklinde yaşayan ve sürekli birbiriyle savaşan Araplar, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte hızla maddi ve manevi bir kalkınma içine girmiş, büyük bir imparatorluk kurarak Avrupa'ya Cebelitarık Boğazı'nı aşarak girmişti. Ancak Ortadoğu nasıl Avrupa'nın Haçlı akınlarında bir numaralı ekonomik ve dinî hedef olduysa, Kuzey Afrika kıyıları ve buradaki Müslüman medeniyetin geriletilmesi dolayısıyla üç kıtanın efendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeyden Rusya tarafından sıkıştırılmasıyla kombine olarak güneyden hem sömürgeciliğin en büyük arzusu hem de stratejik kuşatma harekâtının başlangıcı olmuştu. Osmanlı teknolojik üstünlüğü ve deniz üstünlüğünü kaybetmesi neticesi bu kuşatmayı fark etmesine, doğru stratejiler geliştirmesine rağmen güç farkı, okyanuslara açılmaması ve kalkınmakta geç kalması gibi nedenlerle yaklaşan tehlikeyi önleyememişti.

Fransızlar bu coğrafyayı ele geçirdikten sonra, hem durum üstünlüğü sağlamış hem de bu ülkelerin insanlarını “*nabza göre şerbet*” şeklinde özetlenebilecek yöntemlerle kendi ordularında görevlendirmişti. Hatta bu ülkelerin halklarının en çok kullanıldığı Çanakkale Savaşı'ndan sonra, Osmanlı ordusundaki Arap asıllı subayların İngilizler ile işbirliği yapma istek ve heveslerini de çok hızlandırmıştır.

⁷²⁴ H.Yılmaz, s:147, Bk. aynı eserde, 11 Mart 1921 Hüseyin Ragıp'ın yazısı ve 17 Mart 1921 Esref Edip'in 17 Mart 1921 yine Hakimiyeti Milliye'de yazılan yazılarına Beynel İslâm Husule getirmek zaruridir. Ancak Mustafa Kemal'in Upmail'e söylediği gibi bu Pan-İslâmizm çukuruna yuvarlanmayacaktır. Ortak düşmana emperyalizme ve onun sermayesine karşı ortak hareket edilecekti, Ankara'da düzenlenecek İslâm Kongresi'nin toplanması için en büyük arzu, bu esir Müslüman ülkelerin temsilcilerinden gelmiştir.

20. yüzyılın başlarından itibaren, Fransız sömürgeciliğine hem İslâmcı, hem Millîyetçi, hem de solcu gruplardan örgütlü tepkiler gelmeye başlamıştır. Bu üç kesim de farklı nedenlerle Türkiye’deki Kemalist deneyimi büyük ilgi ile izlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, “Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün şark (ezilen) milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır.. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır,” demiştir.

İngiltere’nin dünya hâkimiyeti rüyası Bolşevik Rusya’nın ortaya çıkmasıyla yıkılmıştı. Bolşevik Rusya, önsözünde Karl Marks’ın kanunlarını canlandıran Lenin’den yazan ve Rusya ordusunun gücünü anlatıp onu muzaffer olarak niteleyen bir kitabı İngiltere’ye sunmuştu. Buna ek olarak, Mustafa Kemal söz konusu kitaba, “İngiltere’nin İslâm’ı tahkir ettiği ve onun Müslümanların Halifesini aşağılamaya güç yetiremeyeceği” ifadesini eklemişti. Bu kitapları da Mısır, Filistin, Suriye, Irak, Afganistan ve Hindistan gibi ülkelerdeki kitaplar izledi.

Fransa Suriye konusunun üzerinde ise özel olarak durmuştu. “*Suriye Meselesi Hakkında*” başlıklı bir makale yazmış ve bu makalede büyük devletlerin bu meseledeki birtakım görüşleri ve yine onların Arap ülkelerinin üzerinde hâkimiyet kurma planları ve emelleri ele alınmıştı.⁷²⁵

Zaferlere ilişkin olarak dönemin önemli gazetelerinden olan Hâkimiyet-i Millîye, Anadolu’da Yeni Gün gibi Anadolu’nun sesi durumundaki süreli yayınlar da çok sayıda kutlama telgrafları görmek mümkündür. Örneğin bunlar arasında İslâm Doğu’nun anti-emperyalist kurtuluş hareketinin ünlü adları bulunuyordu. Hint Ulusal Kongresi’nin önderi Said Zağlul, Rif boylarının Fransız ve İspanyol sömürgelerine karşı yaptığı savaşın önderi Faslı Abdülkerim, İngiliz egemenliğine karşı çıkan İran Şahı Rıza Pehlevi ile Afganistan Kralı Emanullah, hem Türk basınında hem de halkın konuşmalarında yer buluyordu.

Kıbrıs, Malta ve Cebelitarık Adaları’yla Akdeniz’de hâkim konumdaydı. İtalyanlar da 12 Ada ve Libya’yı işgal ettikten sonra Akdeniz’de konum ve durum üstünlüğünü ele geçirmişti. Fransa kendisi için hayati öneme haiz Kuzey Afrika’yı emniyete alabilmek için, önceki bölümlerde sıkı ve geniş bir şekilde ele aldığımız

⁷²⁵Libya Cihad Merkezi Tarihî Çalışmalar Yayınları Genel Çalışmalar Serisi 12. Sayı **El-Liva El-Trablusî Gazetesi (1919–1922), Libya Siyasî Direnişini Siyasî, İktisadi, Toplumsal, Askerî ve Kültürel Yönleri.**

gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış sebeplerinden birisi olan Fas'ı tamamen ele geçirme projesini uygulamaya çalışmıştır.

Magrip halkları, İtalya ordusunda çok az miktarda, Fransa ordusunda ise ordunun mevcudunun üçte biriyle başlayıp yarısına kadar görev almıştır. Magrip halkları, müttefiklerin her türlü baskısı ve karşı propagandasına rağmen Türk İstiklâl Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın tutumlarını protesto mitingleri ve ayaklanmalar ile askerî sömürge yöneticilerini ve hükümetlerini etkilemişlerdir.

“Ölüm-kalım mücadelesinde,” Magriplilerin en çok yerleştikleri Suriye'yi, coğrafi olarak Lübnan'la beraber Kuzey Afrika'nın ileri karakolu durumundaki bu bölgeyi, Mustafa Kemal Paşa, Fransızlara karşı gayet güzel bir şekilde kullanmıştır. Suriye, Fransa'nın Doğu'daki kuvvetlerini bölmüştür. Fas, Fransız ordusunun stratejik ve operatif takviyesine nasıl engel olduysa, Suriye de taktik açıdan Fransız ordusunun Türk kuvvetleri karşısında takviye edilmesini engellemiştir. Fransa, İstanbul Boğazı ve Trakya'nın stratejik öneminden dolayı buradaki kuvvetlerini de çok fazla bölgeye kaydıramamıştır. Yine de İstanbul'dan, Kıbrıs'tan, Tunus'tan bir kısım kuvvetler getirerek takviye için kullandıysa da bu kuvvetler yeterli olmamış ve zayıf kalmıştır.

Kuzey Afrika Millî Mücadele'de anavatandan sonra en önemli gizli gündemi teşkil ettiği, Türkiye'nin “*Misakı Milli*”'yi ilan etmesinden sonra İtalya ve Fransa'nın Türk Millî hareketine düşmanca duygularını yumuşattığı söylenebilir. İngilizler Türk Boğazlarını daha çok istiyor, Musul-Kerkük'ten dolayı Türkiye'ye Millî Mücadele'de İtalya ve Fransa'ya oranla daha fazla kindar davranıyordu.

Fransızlar hem ziraat hem de yer altı zenginliği bakımından verimli, Tunus, Cezayir ve Fas topraklarını kendilerine ayırmıştır.⁷²⁶

Ülkelerinin Avrupalılarca işgalinden itibaren Libyalı, Tunuslu, Cezayirli Kuzey Afrikalıların bir kısmı yeni vatanları olarak Osmanlı coğrafyası ve Anadolu'yu seçmişti. Bu seçimde din, kültür, tarih birliği kadar iklim özellikleri de etkili olmuştur. Bu muhacirlik Trablusgarp, Birinci Dünya Savaşı'nda sürdüğü gibi Millî Mücadele esnasında da sürmüştür.

Bu Müslüman muhacirlerin çoğu Antalya, Mersin, Adana yöresine yerleştirildiler. Daha sonra Fransızlar Suriye ve Lübnan'ı işgal edeceği belli olduğunda bir kısmı bu bölgelere kaydırıldılar.⁷²⁷ Şöyle demek hiç yanlış olmasa

⁷²⁶Karasapan, s:248

⁷²⁷J.Shaw, s:480

gerekir. İtalya ve Fransa'nın karşısında yine bir şekilde Kuzey Afrikalılar vardı. Fransız ordusunun yarısından fazlası Afrikalı olması ayrı bir zafiyet yaratmıştı. Bu iki devletten, ne bu Afrikalılara kaçış vardı, ne de Magriplilerin bu sömürgecilerden kurtulma imkânı vardı.

Bernard Levis'in söylediği gibi Kemalist Kurtuluş Hareketi, özellikle başangıçta bünyesinde barındırdığı birçok dindar komutan, lider ve şeflerin varlığıyla en az Türk olduğu kadar İslâmi ve dinî öğeler taşımaktaydı. Kurtuluş Savaşı'nın öncüleri dinî argümanlara ve sömürge de olsa Müslüman dünya halklarına doğal olarak dayanmıştır. Bu onlara hem Padişaha karşı meşruiyet, hem de Fransız ve İngiliz Müslüman sömürge askerlere karşı propaganda avantajı kazandırmıştır.⁷²⁸

Libya ve Fas'ın diğer Magrip ülkelerine oranla Millî Mücadele'de karşılıklı olumlu etkilenme ve etkilemeyi içeren eş zamanlı sürdürülen mücadeleler perspektifinde, önemli addedilecek katkıları vardır. Bu iki ülke, sömürge tuzağına geç düşmüşler, İtalya ve Fransa'nın büyük çapta enerjilerini absorbe eden direnişler göstermişlerdir. Bu sık isyanlara rağmen Libya ve Fas, ne kuzeyinden ne güneyinden hiçbir yardım alamadığından ve ilkel silahlarla muharebe ettiklerinden hep başarısız olmuş, ezilmişlerdir.

Müslüman ülke olarak Cezayir ve Senegal'de, istisnaları saymazsak, kölelik dönemlerini aratmayan bir şekilde, Fransa'ya sadık kalmışlardır. Bu ülkelerin ele geçirilmemiş, sindirilmeyen halk kesimi ve aydınları dışında Kilikya ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde görev almaları nedeniyle Millî Mücadele'ye olumsuz etki etmişlerdir, denebilir. Ancak yoğun propaganda sonucu düşmüş oldukları ikilem, psikolojik baskı, bezginlikleri, alışık olmadıkları kış ve çevre şartlarında çete savaşlarından ürkmeleri, firar ederek istihbarat vermeleri dikkate alındığında Millî Mücadele'ye dolaylı da olsa azımsanmayacak bir katkıları vardır. Zaten yukarıda da açıklandığı gibi bu eğreti askerlerin kalitesi diğerlerine göre daha düşüktür. Ama Müslüman ülkelerde psikolojik rahatlık ve zafiyet yaratarak, halkın savunma reflekslerini kırmak, bu askerlerin ölmesi demek, Fransa'ya yerleşerek vatandaşlık ve oturum alacakların sayısının azalması demektir. Bu askerlerin ölmesi demek, Cezayir'de savaş tecrübeli ve direnme ihtimali olan genç nüfusun azalması demektir. O nedenle Fransa bu askerlerde ısrar etmiştir. Kaldı ki Fransa'nın genç nüfusu zaten azdı. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nda çok zayıat vermişti. Kendi askerinin

⁷²⁸Bernard Levis, **İslâm**, Traduction: Denis-Arman Guarto Gallimard Canal, Okford Üniversitesi Londra, 2002, s:1129

ekonomik maliyeti yüksekti. Fransa halkı da çok savaşçı ve savaşmayı seven bir millet de değildi.

Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayan Türk Millî Mucadelesi, doğal olarak dış konjektürden bağımsız düşünülemez. Ayrıca birbirine girift yüzlerce faktörün senkronize edilmesi ve bir kısım negatif faktörlerin de akıllıca elimine edilmesi ile neticelendirilmiş bir harekettir. Bu harekette çok para, çok asker yoktu, ama akılla iman, dik duruşla, özgün tavır bir araya gelmiş ve yarattığı sinerji, bütün sömürge ulusları, İslâm dünyasını ve Magrip halkını da derinden etkilemiştir.

Rıza Nur'un Lozan'da, Ermenilerin emperyalist çıkarlara alet edilmesine isyan ederek, 1923 yılında söylediği cümleler çok dikkat çekicidir: *"Mısır hürriyeti için birkaç defadır ve daha diün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini istiyor. Hatta İrlandalılar, yurtları, istiklâlleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler? Siz bunlara istiklâllerini, yurtlarını verin."*⁷²⁹

Libya ve Rif direnişleri ise siyasî ve psikolojik desteğin ötesinde, İtalyanların ve Fransızların Anadolu'da önce tarafsız kalmasına, askerî zaferlerle beraber Türklere yaklaşmasına ve siyasî antlaşmalar yaparak Lozan'a giden yolda zincirleme reaksiyon oluşturmuştur.

Lozan'da Mağrip'i, Kuzey Afrika'yı stratejik ve ekonomik derinlik kazanmak amacıyla, hinterland olarak seçmiş Magrip'le ilgili devletlerin başında gelen Fransa ve İtalya; 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'na kadar, Türkiye'ye kerhen destek vermişlerdir.

Ayrıca, Osmanlı Devleti son dönemlerinde, İtalya ile yapmış olduğu Uşi Antlaşması'nda Libya'nın İtalya'ya tesliminde küçük de olsa bir açık kapı bırakmayı başarmıştır. Din adamlarının tayini gibi konular, kadıların atanması gibi sonradan esnetilebilecek hususlar Barış Antlaşması'nın içine serpiştirilmiştir.⁷³⁰ Bu nedenle ve Şeyh Ahmed Senusi'nin Libya'ya dönebileceği endişesiyle Anadolu'da şefkatli ve bir dişi davranışı sergilemişlerdir.

Fransa'nın Magrip'teki işgallerini platonik bir gösteriş olarak Osmanlı Devleti resmen tanımamış ve 1914 yılına kadar neşredilen Devleti âliye-i Osmaniye Salnameleri'nde Tunus Beyliği bir Osmanlı Mümtaz Eyaleti gibi Mısır'ın yanında yer almakta devam etmiştir. İlave olarak 22 Eylül 1910 tarihli *Sırâtı müstakim*'de

⁷²⁹Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları Dizisi**, Üçüncü Baskı Ankara, 1985, s:303

⁷³⁰ Karasapan, s:147

geçen bir haber; “*Fransız Dışışleri Bakanı Mösyö Pişon İstanbul’a çektiği telgrafta Fransız Hükümeti’nin Cezayir ve Tunus’taki fiili durumun Babialice onaylanmasını istemiştir.*”Tabii ki İslâm’ın Halifesi böyle bir isteği gündeme bile getirmemiştir. Kuzey Afrika’daki kağıt üzerindeki haklarından Türkiye’nin tamamıyla vazgeçmesi, 1920Ağustosunda ölü doğan Sevr’de olmuştur. Ayrıca Millî Mücadele’nin sonucunda, kaderin bir cilvesi ve İmparatorluktan Millî bir devlete geçişin doğal sonucu olarak, Misak-ı Millî sınırları dışındaki haklarından vazgeçmiştir.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması’nın 16’ncı maddesindeki “*Türkiye, işbu muahade ile derpiş olunan arazi üzerindeki bütün haklarından...sarfınazar ettiğini beyan eder.*”Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Türkiye Osmanlı Afrikası’nın Osmanlı parçaları Tunus ve Libya’nın kaderleri belli olmuştur.⁷³¹Millî Mücadelenin Mısır’da, Magrip’te günü gününe merakla izlenmesinin sebeplerinden biri de bu olsa gerekir.

⁷³¹ Karasapan, s:156

KAYNAKLAR

A-ARŞİVLER

1-Türk Arşivleri

a)Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Fon Nu: 030-10-00-00	Kutu Nu: 55	Dosya Nu: 362, Sıra Nu: 3
Fon Nu: 030-10-00-00	Kutu Nu: 55	Dosya Nu: 362, Sıra Nu: 3.3
Fon Nu: 030-10-00-00	Kutu Nu: 229-	Dosya Nu: 543, Sıra Nu: 2
Fon Nu: 030-18-01-01-	Kutu Nu: 4-	Dosya Nu: 44, Sıra Nu: 1

b)Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivleri

ATASE, Arşivi Kutu Nu:809	Gömlek Nu:62	Belge Nu:62-6
ATASE, Arşivi Kutu Nu:1168	Dosya Nu:52-3	Fihrist Nu:10-1,
ATASE, K:1834,	D:28, F:1-2.	
İSH, Kutu:3,	Gömlek:24,	Belge:24-1
İSH, Kutu:8,	Gömlek:65,	Belge:25-1
İSH, Kutu:8,	Gömlek:80,	Belge:80-1
İSH, Kutu: 28	Gömlek:53,	Belge:53-1
İSH, Kutu: 41,	Gömlek:90,	Belge:90-1
İSH, Kutu: 55,	Gömlek:56,	Belge:56-5
İSH, Kutu: 55,	Gömlek:56,	Belge:56-6
İSH, Kutu: 576,	Gömlek:163,	Belge:80163-1
İSH, Kutu: 628,	Gömlek:95,	Belge:95-1
İSH, Kutu: 646,	Gömlek:51,	Belge:51-1
İSH, Kutu: 672,	Gömlek:191,	Belge:191-1

c)Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA: DH-ŞFR. Vesika adedi 1/Dosya Nu: 104/Vesika Nu: 285
BOA: HR.SYS.Dosya Nu: 2228, gömlek Nu: 22/belge adedi 3, varak adedi 4
BOA: HR.SYS. Dosya Nu:2230/gömlek Nu:15 belge adedi 2/ varak adedi 4
BOA: HR.SYS. Dosya Nu: 2256, gömlek Nu:14,belge adedi 3, varak adedi 4
BOA: Img.DH.KMS. Dosya Nu: 57-1, gömlek Nu: 38, belge adedi 4, varak adedi 5
BOA: HR:SYS. Dosya Nu:2348, gömlek Nu:4, belge adedi 34 varak adedi 55

BOA: MV. Dosya Nu: 243, gömlek Nu: 55, belge adedi 2 varak adedi 2

BOA: HR:SYS. Dosya Nu: 2323, gömlek Nu: 24, belge adedi 2 varak adedi

BOA: DH.SYS. Dosya Nu: 123-12, gömlek Nu: 35, belge adedi 83

BOA:İmg:DH.SYS: Dosya Nu:11- 1, gömlek Nu:3, aded.4(Cihad-ı Ekber)

d)Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon:30 10.00, Kutu:197, Dosya:350 Sıra:4

e)TBMM Arşivleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre:1 Cilt:1 15 Teşrinisani 1336

f)İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

K.53 G.226 B 226 001

2-Yabancı Arşivler

AN	475	AP 28
ANOM	30	MIOM 569
ANOM	30	MIOM 57
MAE	73	CPCOM/186
MAE (CADİC)	74	CPCOM/268
MAE (CADİC)	55	CPCOM/2
MAE (CADİC)	P	1316
MAE CADİN	2	Mİ/224
MAE (CADİC)	73	CPCOM/16
MAE (CADİC)	50	CPCOM/118
MAE (CADİC)	PP	2457
MAE (CADİC)	30	CPCOM 118
MAE (CADİN)	2	Mİ/224
SHD	7N	3203
SHD	7N	2211
SHD	7N	366
SHD	4H	258
SHD	7N	4151
SHD	7N	2164
SHD	1H	228

SHD	3N	1001
SHD	7N	365
SHD	7N	2126
SHD	7N	2103
SHD	7N	3301
SHD	7N	2208
SHD	7 N	364
SHD	7N	227
SHD	1H	1068
SHD	1H	1069
SHD	1H	1070
SHD	1H	1071
SHD	1H	1072
SHD	1H	1073
SHD	1H	1074
SHD	1H	1075
SHD	3H	259
SHD	3H	260
SHD	G 13	YF
SHD	7 N	364
SHD	9 M	1438

Tunus Devlet Arşivi Seri E Carton 440 A Dossier 18/32 A Afaire Militaire Reglamantation du L'Impression des Journaux et des Affich, Documents Diplomatique Français, 03 Aout -Eylül 1914 Paris İmprimerie National, 1999.

Fas Devlet Arşivi Documents Diplomatique Français. 19114, (3 Aout-31 Decembrer)

Tunus Devlet Arşivi, La Dossier: 440/18.

Nouvel Serie Tunisie (supplement), 1896-1917, Cartons 314 a 662, Carton 440A Dossier 18/32 A Afaaire Militaire Reglamantation du L'impression des Journaux et des Affiche.

Tunus Devlet Arşivi Seri E Carton 440A Dossier 18/32 A Afaire Militaire Reglamantation du L'impression des journaux et des Affiche.

Nouvel Serie Tunisie (supplement) **1896-1917, Cartons 314 a 662 Levant, Question Generales**, 1907-1916, vol.1 a 54 (15. yüz yıl ortak sınırlar)

B-BASIN

1-Türk Gazete ve Dergileri

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi Yıl:2,sayı:4,Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.

Hadisat, İstanbul 1918, “**Adanalılar Bir Feryad-ı Muhakkiki**” “**Adana Osmanlıdır, Osmanlı Kalmalıdır**”sayı 55.

Hadisat, İstanbul 1918, sayı 57, Kasım Ener, **Çukurova, Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Ankara 1970, İstanbul-15 Aralık 1918, Nu: 37.

Hâkimiyet-i Millîye, 19 Ocak 1921, nr. 99.T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. IX, Ankara 1954.

Hâkimiyet-i Millîye 1. Sene, Nu: 29,13 Mayıs 1336/1920.

İrade-i Millîye Sivas Belediyesi Yayını 197 **İrade-i Millîye**, Sivas Belediyesi Yayını, Sivas 1976, Büyük Millet Meclisi Emriyle Mustafa Kemal **Hâkimiyet-i Millîye**, 17 Mayıs 1920 Tarihli T.B.M.M Zabıt Ceridesi.

İstiklâl Harbi, 19 Mayıs 1919.

İzmir’e Doğru Gazetesi 15 Şubat 1921.

İzmir’e Doğru, 24 7 Nisan 1921.

İzmir’e Doğru, 24 Kanun-i Sani 1336

Sebilü’r-Reşad, Yıl 1919 cild 34, aded 117.

Sırâtı müstakim, 29 Aralık 1910 (**Sebilü’r-Reşad**, 1-182 sayılar).

Sırâtı müstakim, 15 Aralık 1910.

2-Yabancı Gazete ve Dergileri

Fas “**Birinci Dünya Savaşı Arşivleri Arap Başkaldırısı ve Osmanlı Halifesi’nin Geleceği**” hakkında yazılmış bir makaledir.

Frankfurter Zeitung, 22 Kasım 1922.

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinde konumuzla ilgili bulunan gazete kupürleri “MAE” kısaltmasıyla arşiv kaynakları bölümünde gösterilmiştir.

L’Echot d’Alger, 13 Septembre 1921.

L’Express seri 3, “**La Grande Guerre Quatre Anned’Enferre Paris**,”Paris, Decembre 2013- Janvier 2014.

Le Depeche Algerien, 19 Mars 1920.

Le Temps, 12 Mars 1920, Le journal de Paris.

Le Temps, 12 Mars 1920, Le journal de Paris.

Le Temps, 12 Mars 1920, Le journal de Paris.

Libya Cihad Merkezi Tarihsel Çalışmaları Yayınları Genel Çalışmalar Serisi
12. Sayı, **El-Liva El-Trablusî Gazetesi, (1919–1922), Siyasî, İktisadi, Toplumsal, Askerî ve Kültürel Yönleri.**

Qantara 278, Magazine des Cultures Arabe et Mediterraneeenne Turcs et Arabes une Histoire Mouvementé 1876 a Nos Jours, Janvier 2014 10 Rue de Mezieres,-75006 Paris.

Qantara 291, Magazine des Cultures Arabe et Mediterraneeenne, Hadj Histoire du Pelerinage, Avril 2014 10 rue de Mezieres,-75006, Paris,

Qantara 292, Magazine des Cultures arabe et Mediterraneeenne, Comment La Grande Guerre Redessina Le Prooche-10 Rue de Mezieres,-75006, Paris, Juillet 2014.

Saadet Gazetesi, Cami Beyza, Fas'ın (Faslıların) Birinci Dünya Savaşına İştirakinin Basındaki Yansımaları, isimli makale Fas Tarih Araştırmaları Merkez Başkanı, V. Muhammed Üniv. Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fak. Öğr. Üyesi- Rabad. Dossier, 1914-Rabat.

C-KİTAP VE MAKALELER

Ahmad, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Yayınları, İstanbul Üniversitesi, 2008.

Akın, Kenan. **Cezayir'de Fransız Vahşeti ve Ötesi**, İstanbul, 1983.

Akyol, Taha. **Yüzüncü Yılında Balkan Bozgunu, Rumeli'ye Elveda**, İstanbul, Şubat 2013.

Akyüz, Yahya. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Anonim, **Fransa'nın Cezayir'i İşgal ve Soykırımı Makalesi**, İstanbul,-b.d

Armaoğlu, Fahir. **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

Ataöv, Türkkaya. **Afrika Kurtuluş Hareketleri** İkinci Baskı, Ankara, 1977.

Audoin, Dubreuil, Luis. **Correspondance de La Guerre Malgre Lui 1914-1918**, Glenat-Le Societe Geographie W.K.Mc. Clure With Illustrations Ano Maps Italy In Northe Africa an Account of The Tripoly Entreprise.

Aybars, Ergün. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir, 1986.

Aydemir Şevket Süreyya. **Tek Adam: Mustafa Kemal 1881-1919, Cilt I, Remzi Kitabevi.** İstanbul, 2007.

Bağdatlıoğlu, Adil, **İstiklâl Harbinde Maraş,** İstanbul, 1942.

Balcıoğlu, Mustafa. **Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete,** Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2006.

Bardot, Christian, Marie-Helene Baylac, Joseph Castel, Jean Garrigues, Manuelle Sauterau, Michel Vernus, Olivier Wiewiorka, Histoire 1, **Le Monde de 1850 a 1930,** Bordas Paris, 1997.

Baruni Süleyman. Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi, Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi-Yayını, **Atatürk'ün 100. Doğum, Ömer Muhtar'ın 50. Şahadet Yılı,** Ankara, 1981.

Bathold, W., **İslâm Medeniyeti Tarihi,** Ankara, 2004.

Baylac, M.H. Christian. Olivier Wiewiorka, **Histoire-1, Le Monde de 1850 a 1930,** Bordas, Paris, 1997.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılabı Tarihi,** Cilt III, Kısım 3, TTK Yay, Ankara, 1983.

Belen, Fahri. **Türk Kurtuluş Savaşı,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını Ankara, Temmuz 1983.

Benazus, Hanri, **Çanakkale'den Gelibolu'ya Bizim Kitaplar,** İstanbul, 2007.

Benhadda, A. Baida, Jamaâ. Moudden A. **Les Ottomans et Le Monde Mediterranen Nouvelles Approches,** Royaume du Maroc Universite Mohammed V Publications de La Faculté des Lettres et des Sciences Humaines Rabat, Serie: Collques et Seminaires Nu.109, Rabat, 1996.

Benmansour, Leila, **İkdam-Emir Khaled Benammer L'Homme de Presse,** Edition Alger, 2013.

Bensamoun, Yvette Kattan. Rama Chalak, **Le Maghreb, de L'Empire Ottoman a La Fin de La Colonisation Française,** France-Paris-1994.

Bergeron, Cayrol-Tome, Seizieme, **Dictionnaire de Biographie Française,** Paris- VI, Respail, 87-1985.

Bernachot, Jean. **Les Armées Alliée en Orient Après L'Armistice de 1918,** Tome IV: Juin, Juillet, Aout 1919, France, 1972.

Besis, Juliette. **La Mediterranee Fasciste L'Italy Mussolinienne et La Tunisie,** Sorbonne, Paris, 1980

Bessis, Sophie, Belhassen, Souhayr. **Bourgiba**, Tunıs, 2012.

Birinci Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle, Türk –Alman İlişkileri Sempozyumu, 8-10 Ekim 2009, Konya, Nisan 2010.

Bonsal, Stephen. **Suitors and Suppliants; The Little Nations at Versailles** [İng.Talipler ve Yalvaranlar, Versailles'daki Küçük Uluslar] Kennicat Press Inc., Washington.

Borisoviç, Vladimir. Lutsky, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, (16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla)**, İngilizce'den Çeviren: Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2011.

Bozkurt, Turan. **Atatürk'ün İslâm'a Hizmetleri**, İstanbul, 2011.

Brockelman, Carl. **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, Türkçeye Çeviren; Prof. Dr. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.

(b.d) **The First World War and The Reshabbing of The East**, A Gothe-Institut -1914, Publication, 2010.

(b.d) **Memoire de La France** Meydan Larouse, Montparnas-Paris, 2006.

(b.d.), **Armies of The Balkan Wars 1912-13 Great Britain, The Priming Charge for The Great War**, Oxford-England, 2011.

Calic, Robert. **L'İtaly Dans Le Grande Guerre (1915-1918)**, Le Temoignage de Journal Illustration, 57. Rue de L'Ecole Polytechnique, 75005-Paris Harmattan, 2014.

Carl, Brockelmann **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (çev; Prof. Dr. Neşet Çağatay) Türk Tarih Kurumu Ankara 2002.

Carlier, Par Claude. Courisier Andre, Dutaly Henry, Charles Jean Jaufret, Masson Philippe, Rousanne Jules, Maurin, Francine, **Histoire Militaire de La France**, Sous La Direction d'Andree Corvisier, Paris, 2001.

Cebesoy Ali Fuat. **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Yay, İstanbul, 1953,

Ceran, İsmail. **Fas Tarihi**, Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2012.

Cici, Elif. **T.C. İzmir'in Üç Köyünde Yaşayan Afrika Kökenli Türklerde Evlilik ve Kimlik Algısı**, Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Lisans Mezuniyet Tezi İstanbul, 2012.

Classement Alphanbetiquement. **Cours Mises a Jours Regulier, Service Historique de La Defence Departement des Archives Definitive Division des Archives de La Guerre et L'Armée de La Terre**, (b.d).

Claud, Callot. Jean Robert Henry, **Le Mouvement National Algérien : Textes, 1912-1954**, Editions L'Harmattan, Paris, 1978.

Childs, Tmothy W. **İtaly-Turkish Diplomacy and The War Over Liby (1911-1912)**,Çev: Deniz Berkday,(Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Cochet, François. **La Premier Guerre Mondial 1 Sarejevo de Verdun**, Paris, 2008.

Courcelle-Vincent. Labrouse Nicolas Marmié, **La Guerre du Rif Maroc (1921-1926)**, Editions Tallandier, 2008.

Coursier, Jacque. Catherine Coquery, **L'Afrique Noire de 1800 a Nos Jours**, Paris, 2005.

Çalışkan, Kerem. Alman Cihadı ve Ermeni Sürgünü, Remzi Kitabevi, 1.Basım, İstanbul, 2015.

Çay, M. A. Abdülhalik, Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, İkinci Tıpkı Basım Ankara, 1986.

Çaycı, Abdurrahman. Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Nu:73, Erzurum, 1970.

Çelik, Kemal. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)** Tez Danışmanı: Prof.Dr. Ali İhsan Gencer, İstanbul, 1993.

Çelik, Recep, **Millî Mücadele'de Din Adamları-2**, Emre Yayınları, Sirkeci İstanbul, Kasım 1999.

Çetin, Atilla. **“İstanbul'da Tunuslular,”** Toplumsal Sömürge Askerî Tarih, C. III. İstanbul, 1995.

Çimen Ali, Gögebakan Göknur, **Tarihi Değiştiren Savaşlar** Timaş Yayınları İstanbul, 2013.

Çimen Ali, **Kısa Orta Doğu Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016

Damat, Roman. Tome **Quinzieme, Dictionnaire de Biographie Française**, Paris- VI, Respail 87, 1982.

Daud, Zakya. **Abdelkerim une Epope d'Or et du Sang (Preface de Abdelmazid Choukaili)** Editions Porte d'Anfa Casablanca, 2008.

De Veou, Paul. **La Passion de La Cilicie 1919-1922** (Preface du General Bremonde L'Academie de Science Coloniale) (Libraire Orientalist Paul Geuthner 12.Rue Vavin) Paris, 1937.

Deroo Eric, Antoine Champeaux, **Gloire et İnfortunes d'une Legende Coloniale**, Edition Tallandier 4 Rue du Tevel 75014 Paris, 2006, Annexe:1,2.

Dervişoğlu, İsmail. Saraçoğlu, Ahmed, **Gazeteler ve Olaylar Etrafında, Mütareke Yıllarında İstanbul**, İstanbul, 2009.

Durmuş, Yılmaz. Musul **Meselesi Tarihi** Çizgi Kitabevi Yayınları Konya Nisan -2003.

Duroselle, J. B. **General Mangine 1866-1925**, Edition Fernand Lanone, Français Sorlof, Rue, Paletine 75008 Paris,1986.

Ebu Shwereb, Abdülkerim'in 23 Ağustos 2014 tarihli, **Özel Mektubu**,Tarih Araştırmacısı ve Tıp Doktoru, Tripoli/Libya, 2014.

Echenberg, Myron. **Les Trailleurs Senegaises En Afric Occidentale Français 1857-1960**, Editions Karthala et Crepos, 2009.

Edition Paris Mediterranée. **Büyük Larousse**, XVII, 9586).Tome-1, 1919-1939, Rue de Turenne 75003, Paris, 2003.

Éditions de L'atelier-Les Éditions Ouvrières **Algerie Colonise, Algerie, Algerien (1870-1962) La Republique- Française et Les Indigene**, L'étoile Nord-Africaine et Les Débuts d'une İntelligentsia Politique Algérienne, Paris, 2006.

El Moudden, Abderrahman. **Le Maghreb a L'Epoque Ottomane**, Rabat, 1995.

Elkaim, Renee. Bollinger **Un Zuave Sur Le Front 1915-1918, des Dardenelles a La Lorraine**, Preface de Pascal Ory Les Edition de Paris 54, Rue Saints- Peres, 75007, Paris,(b.d.).

Er Reyyis, Riyad. N. **Osmanlı'nın Çöküş Döneminde Arap Casusları**. (çev: Ahsen Batur), İstanbul, 2006.

Erkan, Celal. **Komutan Atatürk** Ankara Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı, 1972,

Erman, Kubilay. **Türk Millî Mücadelesinin Gizli Cephesi Afganistan**, Gece Kitaplığı, Birinci Baskı, İstanbul, 2014.

Eroğlu, Haldun. **Tarihten Günümüze Irak ve Türkiye Başlıklı Bildirisi**, Anakara, 2005.

Ertürk, Hüsameddin. **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.

Fedai, Aysel. Summary, **Masters Thesis Algeria Under The Domination of France (1914-1954)** University of Firat, The Institute of Social Science Department History, 2008.

Ferro, Marc. **Fetihlerden Bağımsızlık Hareketleri'ne, Sömürgecilik Tarihi** Çeviren: Muna Cedden, Birinci Baskı, İstanbul, 2002.

Fournie, Pierre, **La France et Le Proche – Orient (1916-1946)**, Imprime En Italie Par Grafiche Cofra, 1996.

Francine, Rousanne, **Histoire Militaire de La France sous La Direction d'Andree Corvisier, 3. de 1871 a 1940** Sous La Direction Gay Fedroncini. Presse Universiter de France,.108.Boulevard Saint Germain 75006 Paris, 1992.

Fremaux Jack, **Les Colonies dans La Grande Guerre**, Soteca,14-18, Editions, Paris, 2006.

Fringant, Samuel **La France en Cilicie et en Haute Mesopotamie;Aux Confins de La Turquie de La Syrie et de L'Irak (1919-1933)**,Editon Karthala 22-24 Boulevard Arago 75013, Paris, 1987.

Gaid, Mouloud. **Türkler İdaresinde Cezayir**, Çeviren, Faik Melek, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1996.

Garrigues, Manuell Sauterau.Michel Vernus, Olivier Wieviorka, **Histoire 1 Le Monde de 1850 a 1930**, Bordas Paris, 1997.

Gouraud Philippe. “**Le Général Henry Gouraud au Liban et En Syrie (1919-1923)**” [Broché] (2,3 Chapter) (b.d).

Göksoy, İsmail Hakkı. **Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi** Fakülte Kitabevi İsparta, 1997.

Gömeç, Sadettin. **Millî Mücadele'de Gaziantep**, Ankara, 1989.

Griffe, Maurice. Et Xavier Deboffles **Asie Mineure-Mesopotamie Proche Orient**, Ses Chronologie de Maurice Griffe, Paris, 1999.

Guillot, Helene. **Dosiera Pension de Troup Coloniale et Troup Endigene 1850-1950**, Referencde A Note G 13 YFet No de L'Article, Paris, 2004.

Gülmez, Nurettin. **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, 1999.

Günaydın, Ahmet Necip. **Millî Mücadele'de Sivas, 108 Gün(2 Eylül-18 Aralık 1919)** Sivas, 2009.

Güneş, İhsan. **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1921)**, İstanbul-1997.

Güngördü, Ersin. **Devletler Coğrafyası**, 1.Baskı, Asil yayın, Ankara, 2003.

Gürün, Kâmuran. **Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek KurumuTTK Yayınları Dizisi, Ermeni Dosyası**, Üçüncü Baskı Ankara, 1985

Hadj, Messali Ahmet. **Messali Hac'm Anıları** (Le Memore de Messali Hac), Paris-1986

Histoire Collections. **Officers Solodiers of The French Army During The Great War**, Volume 1,1900-1914, Paris France, 2008.

Houarani, Albert. **A History of Arab Peoples**, New York,1992.

Ira, M. Lapidus. **19. Yüzyıldan Günümüze İslâm Toplumlari Tarihi**, Cilt-2, Çevirenler: Yasin Aktay; Ayyıldız Mevlüde, Cambridge Üniversitesi 5.Baskı, İstanbul, 2013.

İyikan, Necati. **Orta Asya Güney Kafkasya Siyasî Gelişmeler-1991-2010**, İstanbul, 2011.

Kaddach, Mahfoud. **Histoire du Nationalisme Algérien 1919-1951** : Tome 2 [Broché] E (Auteur) (1,2 Chapitre), Alger, 2011.

Karabekir, Kâzım. **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, İstanbul, 1994.

Karasaban, Celal Tevfik, **Tarblusgarp**, İstanbul, 1956.

Karcı, Erol. **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali** Ankara, 2007.

Kasalak, Kadir. Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, **Mili Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Danşman:Refik Turan, Ankara, 1991.

Kasım, Ener. Çukurova, **Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, , Türkçe İstanbul, 15 Aralık 1918, Ankara 1970.

Kavas, Ahmet. **İki Din Arasında Fransa** İstanbul, 2011.

Kavas, Ahmet. **Osmanlı Afrika İlişkileri**, Tasam Yayınları İstanbul, 2006.

Kaya, Sezgin. **Rusya'nın Doğu Politikası**, İstanbul, 2013.

Kaya, Ayhan. **Türkiye'nin Göç Tarihi 14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göçler**, Birinci Baskı, İstanbul, 2015.

Keleşoğlu, Aydın. **Atatürk'ün Öngörülleri**, Kızılay-Ankara, 1987.

Kemal, Mustafa. **Zabit ve Kumandan İle Hasb-ı Hâl**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi Ankara, 2010.

Keser, Ulvi. **Kıbrıs Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara, 2007.

Kocabaş, Süleyman. **Fevzi Çakmak'ın Askerî Siyasî ve Hususi Hayatı**, İstanbul, 2007.

Koller, Christian. **The Recruitment of Colonial Troops In Africa and Asia and Their Deployment In Europe During The First World War**, School of History, Welsh History And Archaeology, Bangor University March/July 2008.

Koloğlu, Orhan. **Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya**, İstanbul, 2013.

Koloğlu, Orhan. **Abdülhamid Gerçeği**, Pozitif Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, Ekim 2005.

Koloğlu, Orhan. **Gazi'nin Çağında İslâm Dünyası, (1919-1922)**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, Kasım, 1994.

Kon, Kadir. **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslâm Stratejisi**, Küre Yayınları Birinci Basım, İstanbul, Haziran 2013.

Köprülü, M.Fuad. **İslâm Siyaseti Uygulaması**, İstanbul, 2002.

Kuran, Ercüment. **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti**, Osmanlı Siyaseti (1827-1847) İstanbul, 1957.

Kurtcephe, İsrâfil. **Türk İtalyan İlişkileri, (1911-1916)** İstanbul, 2007.

Kutay, Cemal, **"Teşkilât-ı Mahsûsa"**, Sohbetler, C.10,1986-İstanbul.

Kutay, Cemal. **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

Kutay, Cemal. **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, 5.Cilt, Kazancı Kitap, İstanbul, 1992.

Kutay, Cemal. **Tarihte Türkler ve Araplar Hilafet Meselesi** Şile-İstanbul-1970.

Kutay, Cemal. **Tarihte Türkler ve Araplar Hilafet Meselesi**, Şile-İstanbul-1970.

Kutay, Cemal. **Örtülü Tarihimiz**, Hilal Matbaası, İstanbul,1975.

Kutub, Muhammed. **İslâmi Tarih Yorumu**, İstanbul, 1997.

Küçüköğlu, Bayram. **Mili Mücadele'den Günümüze Silahsız Terör Propaganda**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Lalieu, Olivier, **Les Engages Volontaires Juifs Etrangers Dans Les Armees Francais, Durant Les Deux Guerre**, Mondiales 7,8 Edition 17 Rue Geoffroy-L'asnier, Memeorial de La Shoah Paris, 2014.

Laneyrie, Nadeiye. **Memoire de La France**, Larouse Sous Le Direction de Paris Montparnasse, 2000.

Levis, Bernard. **İslâm**, (Traduction: Denis-Arman, Guarto Gallimard Canal) Okford Üniversitesi, Londra, 2002.

Lunn, Joe. Associate Professor, **African And Modern European History Social Sciences Department**, University Of Michigan-Dearborn.

Lucie, Anne. Chaigne Oudin, **La France et Les Rivalites Occidentales du Levant Syrie Liban 1918-1939**, L'Harmetton 5-7 Rue L'ecole Polytechnique 75005, 1997.

M'barek Zaki. Mimoun Charqı, **Maroc, Colonisation, Resistance, 1830-1930**, Rabat, 2006.

Mc. Clure, W. K. with İllustrations, **Ano Maps İtaly in Northe Africa An Account of The Tripoly**, Entreprise Constable and Company (b.d.), 1913.

Mahuoult, Jean Paul. **L'Eppopée Marocaine de La Legion Etrangere 1903-1934, ou Entre Annes au Maroc**, Preface de Bruno Le Flem, 5-7 Rue de L'ecole Politecnyque 75005 Paris/France, 2007.

Mangine, Charles. Lieutenant Colonel, **La Force Noire**, Librari Hachett, 79 Boulevard Saint Germain –Pari, İmprimerie Paul Brodard Colommier, France,1911

Mango, Andrew. Atatürk, **Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitapevi, Ankara, Temmuz 2004.

Marc, Michel. Valerie. **Bakary, Diallo ile İlgili Nadir ve Yayınlanmamış Tanıklık, Birinci Dünya Savaşı Esnasında Senegalli Piyade, Senegal Hafif Piyade Alay Tarafından Restore Edilmiş, Olağanüstü Bir Ses Belgesidir.**

Menidjel, Razik. **Travailleur Algeriens**, Paris, 2005.

Meyner, Gilbert. **Algerie Revelee La Guerre de 1914-1918 (Le Premier Quart du XX Siecle)**, preface de Pierre Vidal-Naquet, Geneve, Library Droz-11 Rue, Mussot 1918, Paris, 2004.

Morondo, Laurent. **Les Instituts Coloniaux et L'Afrique 1893-1940** Ambitions Nationales Reussites Locales, Edition Karthala, Paris, 2007.

Noble'un, G.B. "American Commission To Negotiate Peace [Barış Pazarlıklarını Yürüten Amerikan Komisyonu]" Başlıklı Raporu, ..." Cezayir'den Wilson'a Çekilen Saygı ya da Teşvik Telgrafları, "**Kuzey Afrika Savaş Reformları İdare Konseyi**" ya da "**Cezayir Kadın ve Erkek Öğretmen Cemiyetleri Temsilcileri**"nden (Ulusal Arşiv, Washington), 1997.

Officers Soldiers of The French Army During The Great War, Volume 1.1900-1914, Histoire Collections, Paris- France, 2008.

Onar, Mustafa. **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları-I**, Ankara, 1995.

Ortaylı, İlber. "**Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**" 3. Baskı, İstanbul,2006.

Ortaylı, İlber. **T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün Düzenlediği 1914'ten 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması** 20-21 Kasım, İstanbul, 2014.

Ögel, Bahattin, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız. Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Eröz, Bayram Kodaman, M. A. Abdülhalik Çay, **Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu**, İkinci Tıpkı Basım Ankara, 1986

Öke Mim. Kemal. **Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Padişahın Pan-İslâmcılık Siyaseti**, Basım, İstanbul, 2006

Özçelik İsmail, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (20 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, İstanbul, 2008

Özdağ, Abdullah. **Trablusgarp Vilayetinde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı (1876-1911)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ekim 2014.

Paillat, Claude, **Dossier Secret De L'algerie [Cezayir'in Gizli Dosyası]**, Cilt I, Bölüm III, Yay. Presses de La Cité, 1954-1968.

Pamuk, Bilgehan. **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 2004.

Paoli, André. **L'Armée Française de 1919 a 1939: La Reconversion**. [Reliure Inconnue] (1,2 Chapitre)

Parution: 01.01.1972. **France, Les Armées Alliées En Orient Apres L'Armistice de 1918**. Tome I- IV: Juin, Juillet, Aout 1919 (Mart 1918)

Pautrat, Pascal, **La Politique Musulmane de La France au XX Siecle**, Paris, 2003.

Perrau, Pierre. -Pradier, Maurice Besson, **L’Afrique du Nord et La Guerre**, Bibliothequ d’ Histoire Contemporaine, 1918.

Pierre, Jean Dorian. **Le Colonel Maire, un Heros de La Legion**, Editon Albin Michel, , 22, Rue Huy Ghens, 75014 Paris,1980.

Porch, Douglas. **Des Guerres des Empires, Britanyque, Franais, Ottomane et Ruse**, Les Guerres Paris, 2002.

Rado Şevket. “**Atatürk’e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis**”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 39, Sayı: 1-4 (Temmuz 1980-Eylül 1981).

Ramirode, Javier. **La Malata Origny Dinamica Delcolonialismo Espanol en Marruecos, Ciudad Autonome de Ceuta**, Archive Central, 2001.

Rapor Nu: 29 Şubat 2011, **Tunus Halk Devrimi ve Türkiye Deneyimi (Tunisia Populer Revolution and Turkey’s Experiance**, Orsam–Türkiye Aankara-2011.

Recham, Belkacem. **Les Musulmans Algériens Dans L’Armée Française, 1919-1945**, L’Harmattan, 5-7 Rue L’Ecole Polytechnique, 7500 Paris, 1996.

Remond, Georges. **Aux Camp Turco-Arabes, Notes de Route et de Guerre en Tripolitaine et en Cyrénaïque**, Edition Turquoise, Pour La Presente Edition, Paris, 2014.

Ruscio, Alain Joseph Gallieni. “**Beyaz Adamın Sloganı**”, Editions Complexe, Brüksel, 2003.

Sakaoğlu, Necdet. **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1966.

Said, Emin Muhammed Kerim. Halil Sabit, (çev:Zekeriya Kurşun) **Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Hayatı, Anadolu’da Türk Millî Mücadelesi**, İstanbul, 2010.

Sarıhan, Zeki. **Kurtuluş Savaşı Günlükleri-I**, Sayfa 29 (Hakimiyeti Miliye 5’ inci sayısı 28 Ocak Çarşamba 1920).

Sarıkoyuncu, Ali. **Antalya’da İtalya’nın İşgal Siyaseti, Akdeniz Üniversitesi, İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürkçü Bilinç Dergisi**, Yıl:1994.

Sarıkoyuncu, Ali. **Atatürk Din ve Din Adamları**, Diyanet Vakfı, 9.Baskı, Ankara, 2008.

Sarikoyuncu, Ali. **Millî Mücadele’de Din Adamları-II, (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)**, Diyanet Yayınları, Ankara, 2007.

Sarikoyuncu, Ali. **Millî Mücadele’de Din Adamları-I, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler)**, 2.Baskı, Ankara, 2007.

Sarikoyuncu, Ali. **Millî Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara, 1983

Sarınay, Yusuf. **Osmanlı Belgelerinde, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 88, Ankara, 2007.

Scheiller, M Pascal, M. Jean Pierre Guffroy, M. Jacques Champagne, M.Bernard Laurent, **Timbres des Colonies des Timbres-Postes Cent Dix Neuvieme Annee**, Tome II Français Tome 2-1 2, Rue De L’Etoile 80090 Amiens Cedex 3-France, 2015

Selek, Sabahattin. **Millî Mücadele’de Anadolu İhtilâli-III**.İstanbul, 1963.

Selek, Sabahattin. **Millî Mücadele/ Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Cilt 1. İstanbul, 2011.

Sertçelik, Seyit. **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu (Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914)** 3.Baskı, Ankara, 2015.

Simon, Jacques. **Biographies de Messali Hadj**, Paris, 2009.

Sinha, R.K. **Kurtuluş Savaşı ve Devrimler, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi**, Millîyet Yayınları, İstanbul, Ekim 1972.

Sonyel, R.Selahi. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara, 1986.

Sorguç, İbrahim. **İstiklâl Harbi Hatıratı**, İzmir, Mayıs 1995.

Şıvgın, Hale. **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Şimsir, Bilal N. **Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa’nın Sonu**, Ankara, 1970.

Şimşir, Bilal N. **Atatürk Dönemi –İncelemeler**-Ankara, 2006.

T.S.K, ATASE Yayını, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923) IV**. Cilt 1’inci Kısım Ankara Genelkurmay Basımevi, 1984.

T.S.K. ATASEYayını, **Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Ankara, 2004.

T.S.K. ATASE Yayını, **Yayınları Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri III**, Ankara-2008.

T.S.K. ATASE Yayını, Seri Nu:1, II nci Cilt 2' nci Kısım, **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi**, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1991.

T.S.K. ATASE Yayını, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.

T.S.K. ATASE Yayını, Genelkurmay Başkanlığı **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi 4 Eylül 1919-9 Kasım 1920' I'nci Cilt İkinci Kısım**, Ankara, 2008.

T.S.K. ATASE Yayını, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

T.S.K. ATASE Yayını, **TBMM Hükümet Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)IV. Cilt I. Kısım**, Ankara, 1984.

T.S.K. ATASE Yayını, **Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi 2. Baskı** Genelkurmay Basımevi Ankara, 2001.

T.S.K. ATASE Yayını, **Türk İstiklâl Harbi, C. VII. İdari Faaliyetler;** Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kısım 5, Kitap 1, Ankara, 2003.

T.S.K. ATASE Yayını, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Ankara, 1984.

T.S.K. ATASE Yayını, **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III. Cilt 3' üncü Kısım Eki Fas Seferi (1551-1578)**, Ankara, 1972.

T.S.K. ATASE Yayını, Türk Silahlı Kuvvetleri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI'ncı Cilt, **Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1978.

T.S.K. Yayını, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet Dönemi(23 Nisan 1920-29 Ekim 1923) IV. Cilt 1' inci Kısım** Ankara Genelkurmay Basımevi, 1984.

T.S.K. Yayını, **Türk İstiklâl Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, İngilizlerin ve Fransızların Güney Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

T.S.K. ATASE Yayını, Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, **1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum(25-27 Ekim 1999, İstanbul)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2000.

T.S.K ATASE yayını, **On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri I, XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri**, İstanbul, 04-05 Nisan 2007

Tachjian, Vahé. **La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie: Aux Confins de La Turquie, de La Syrie et de L'Irak (1919-1933)** (Auteur) (1,2 Chapitre).

Tandoğan, Muhammed, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)**, Türk Tarih Kurumu Ankara, 2013.

Taupin, Roger, **Le Vocabulaire du Soldat Français (de L'Epoque Galle-Romaine a La Power Guerre (de L'Epoque Galle-Romaine a La Power Guerre Mondial)**, Preface du Generale Pierre Souque La Oubitere, 2008.

Tetik, Ahmet, **Çanakkale Muharebelerinin Esirleri -İfadeler ve Mektuplar -Cilt: I, (Prisnoier of War at The Çanakkale Battles Testimonies and Letters -Volüme: I)**, Ankara, 2007.

Tetik Ahmet ve Mehmet Şükrü Güzel, **Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)**, İşbankası Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2013.

Uçarol, Rıfat. **Siyasî Tarih (1789-2010)** 8. Basım, İstanbul, 2010.

Uyar, Mesut. J.Erickson Edward, **Osmanlı Askerî Tarihi (A Military Histotry of The Ottomans From Osman to Atatürk)**, 2.Baskı İstanbul, 2014.

Uyar, Mesut. **Osmanlı Askerî Tarihi**, İşbankası Kültür Yayınları İstanbul-2010.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları XIII. Dizi, Dünya Tarihi, II. Cilt 3.Baskı** Ankara, 1975.

Ülger, S.Eriş. **Alman Basımında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)**, 19 Mayıs 1881-10 Kasım 1938, TBMM Vakfı Yayını Ankara, 1995.

Ünalp, A.Rezzan, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt-2, 2012 Yıl:10, Sayı:19, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Şubat 2012.

Ünalp-F. Rezzan, **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri**, (Tezi Hazırlayan) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Vaisse, Maurisce. Jean Doise, **Diplomacie et Outil Militaire Politique Etrangere de La France 1871-1969**, Imprime Nationale, Paris 1987.

Villabos Federicos. **El Sueno Colonial Las Guerros d'Espano En Marruecos**, Espano, 2004.

Vltchek, Andre. **Küresel Terör, Sömürgeleşme ve Batı Yalanları**, Birinci Basım, İstanbul, Eylül 2010.

Xavier, Baron. **Histoire de La Syrie. 1918 a Nos Jours**, Tallandier-75006 Paris, 2014.

Yakar, Serdar. **Maraş Millî Mücadelesi'nde Bayrak Olayı ve Aşıkhoğlu Hüseyin, Öncü Basımevi**, Ankara, 2012

Yılmaz, Durmuş. **Musul Meselesi Tarihi**, Konya, Nisan 2003.

Yılmaz, Hadiye. **Kurtuluş Savaşımız Asya Afrika'nın Uyanışı Hakimiyeti Millîye Yazılarıyla**, İstanbul, 2008.

Yumaz, Halil. - **Amerikan, Fransız, İngiliz ve Macar Basımından da Örnekler** -Araştırma ve Derleme: S. Eriş Ülger Tercüme Handan Ülger, İstanbul, 10 Kasım 1994.

Yurtçiçek, Bayram. **Kürt İsyanları, Bedirhan Bey'den Dersim'e**, Karacan Matbaası, 1. Basım, İstanbul, 2016.

D-GÖRSEL KAYNAKLAR

Fas'ın başkenti Rabat'ta bulunan **Millî Kurtuluş Müzesi** (Nisan 2014).

Fransa'nın başkenti Paris'te, Otel Invalid'de, B. D.S.'nin 100'üncü yıl dönümü dolayısıyla açılan **Resim Sergisi ve Müze** (Nisan 2015).

Fransa'nın başkenti Paris'te, Saint-Denis'de bulunan **Millî Arşiv Merkezi** içinde B. D.S.'nin 100'üncü yıl dönümü dolayısıyla açılan **Film Gösterisi ve Resim Sergisi Merkezi** (Ocak 2015).

Fransa, Paris-İvry, **ECPAD-Video ve Resim Arşiv Merkezi** (Mart 2015).

E- İNTERNET KAYNAKLARI

Mustafa Eski, “**Kastamonuda Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci, Mme. Berthe Gaulis ve Jean Chiquelin**”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/kastamonuda-gelip-gecen-iki-fransiz-gazeteci-madame-berthe-gaulis-ve-jean-chiquelin> (07.06.2016).

Mevhibe Savaş, “**Mustafa Kemal Amasya ve İki Din Adanı**”, Http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/mevhibe_savas_mustafa_kemal_a_masya_iki_din_adami.pdf.8(13.04. 2016).

<Http://Ahmet Dursun 374.blogcu.com/osmanli-bizlerden-gizlenen-osmanli-tarihi-6/2421816>.—(25.12.2014).

<Http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/afrika> (27.12.2013).

[Http://www.nuveforum.m.net/1729genel-kultur-m/68690-Magripliler-kuzeybatı-afrika'nın-müslüman halkı](http://www.nuveforum.m.net/1729genel-kultur-m/68690-Magripliler-kuzeybatı-afrika'nın-müslüman halkı) (29.12.2013).

[Http://insan ve evren.word.press.com/koleliğin-tarihçesi](http://insan.ve.evren.word.press.com/koleliğin-tarihçesi). 24/09/2014.

[Http://www.endulus.net/endulustarihi/osmanli.htm](http://www.endulus.net/endulustarihi/osmanli.htm). **osmanlı ile ispanya arasında endülüslüler ve onların osmanlı ükesine göçleri** (05.03.2016).

[Http://www.davetçi.com/d.ülke/işl.ülke fas.htm](http://www.davetçi.com/d.ülke/işl.ülke fas.htm) (19.08.2014).

[Http://www.enfal.de/moritanya.htm](http://www.enfal.de/moritanya.htm) (28.01.2013).

[Http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_28/10.pdf](http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_28/10.pdf) (19.04.2013).

[Http://www.turksolu.com.tr/94/feyizoglu94.htm](http://www.turksolu.com.tr/94/feyizoglu94.htm) (27.12.2014).

WWW.canakkaleshitlerimiz.com/canakkale_savasinin_yamyamlari.php (23.11.2013).

[Http://atam.gov.tr/Millî-mucadelede-italyan-iscalleri/](http://atam.gov.tr/Millî-mucadelede-italyan-iscalleri/) (23.12.2013).

[Http://www.araprem.asso.fr/les_harkiss.htm](http://www.araprem.asso.fr/les_harkiss.htm). 25.09.2014.

[Http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-14987-34-adanadaki-kuzey-afrika.html](http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-14987-34-adanadaki-kuzey-afrika.html). 25.Ekim 2004 tarih ve 516 sayılı **Aksiyon Dergisi** Yenibosna/İstanbul. (25.12.2014).

WWW.Çukurova'nın en iyi gazetesi 5 Ocak Gazetesi, (14.07.2014).

[Http://www.troupes.en.mésopotamie, à l'arrière les soldats se reposent au soleil](http://www.troupes.en.mésopotamie.à.l'arrière.les.soldats.se.reposent.au.soleil) (Meyerber) : [photographie de presse] / [Agence Rol] (27.02.2015).

[Http://arsiv.radikal.com.tr/yazilar/ayse-hur/turkiye-nin-cezayir-konusunda-alni-akmi/19713/](http://arsiv.radikal.com.tr/yazilar/ayse-hur/turkiye-nin-cezayir-konusunda-alni-akmi/19713/) (29.01.2012).

[Http://www.xing.com/communities/posts/acik-mektup-mehmet-akif,1005254140](http://www.xing.com/communities/posts/acik-mektup-mehmet-akif,1005254140), Ferhat Uludağ, **Açık Mektup** (27.12.2011).

“Magrip Ülkeleri Üzerinde İslâm'ın ve Türklerin Etkileri”, Halil Cin, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10543.pdf>, (21.04.2016).

Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye” Şayan Ulusan, [Http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi_sayan % 20 Ulusan.pdf](http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi_sayan_%20Ulusan.pdf), “ (05.06.2016)

EKLER

EK-A (EK-A Fransız Savunma Bakanlığı ve Türk Kızılay Arşivleriyle, Millî Mücadele’de Esir Düşen Magripli Askerlere Ait Esirlerin İsim Listelerine Ait Örnek Bir Sayfa)

NOM	PRENOMS	GRADE	REGIMENT	LIEU DE CAPTIVITE
ABED OULD	LAZAR	2° Cl.	18° R.T.A. Mle 26856	Césaire
ABDAMAN			Mle 26882	Bozanti
ABDEL KADER				Césaire
ABDEL KADER	Ben Saada		18° R.T.A. Mle 26929	Césaire
ABDEL KADER	Boubiche	2° Cl.		Césaire
ABDEL KADER	Noubiche	2° Cl.		Césaire
ABDEL KADIR	Koubiche		22° ? Mle 25382	1°
ABDEIRAHMANE	ben MESSAOUD	?	?	Césaire
ABDERRAOUI		2° Cl.	18° R.T.A. Mle 27273	BOZANTI
ABDSLEM	Beharraï		18° R.T.A.	DIARBEKIR
ABEL MOULAY			18° R.T.A. Mle 17895	Césaire
ACH SABRURE		soldat 2° Cl.	18° R.T.A. Mle 34043	BOZANTI.

Türklere Esir düşen Fransız Müslüman Sömürge Askerler⁷³²

⁷³² SHD 7N 3301

et noms	Corps au- quel il apparte- nait au moment de sa capture	Clas- se	Recrute- ment	Adresse de la famille.	Lieu et de la capture.
MESSAOU Ben Amar	2 ^e Clas. au 18 ^e R.T.A.	1917	Alger	Abderahman ben Sas- si, douar Ouled Mes- saoud, Cne Lodi.-	Le IX Avri 1920 à Orfa.-
1880 BRAHIM Mazeri	--do--	--do--	--do--	Ben Youssef douar Brahima Cne Orlans- ville	--do--
13852 BELKACEM ben Kliffa.	3 ^e Groupe d'Artill.	1918	Constan- tine.-	Beha'id ben Kliffa douar Oulane, Cne Souk Arah.-	--do--
18684 IDIR Mohamed	2 ^e Clas. au 18 ^e R.T.A.	1917	Alger	Idir ben Mohamed, douar Terilt, Cne Port National (Alger)	--do--
19485 ABDESSELEM ben Mohamed.	--do--	do	Oran	Bel Kadis Mohamed Ben Bouata douar, Zemaina, Commune Montagnac.-	--do--
26.600 KADOUR ben LAZERGUA	--do--	1918	--do--	Lazergua ben Lachou- ara, douar Masnia, Cne Flikao.-	--do--
30.402 SARAY ben Louffa.	--do--	1917	--do--	Hamidi Sama, 38 Rue de Stora, village nègre (Oran).-	--do--
18298 SAPHI Mohamed	--do--	do	--do--	Harba ben Leout, douar Tiaret, Cne Tugdeme (Oran)	--do--
19.558 MARZOUKI Amar ben Ahmed	--do--	do	Alger	Marzouki Ahmed douar Rabta Cne Tenès (Alger)	--do--
26452 BELFAKROUM Tarfet	--do--	1918	Oran	Belfakroum Ahmed, douar Kari, Cne Sidi bel-Abbès.-	--do--
19582 HAMADI Mohamed	--do--	1917	Alger	Hamadi Abdallah, douar Beni-Tamou Cne Alger	--do--
19289 BELLASSEL Leo- tar.-	--do--	do	Oran	Belakal douar Takou- ri, Cne Kassane, Dépt Oran.	--do--
19034 AHMED Mohamed	--do--	do	Alger	Abderahman ben Ab- dallah, douar Ouled Tabib, Cne Damiette.	--do--
26860 MOHAMED ben CHERGUI	--do--	1918	Oran	Chergui Ouled Hadj Mohamed, Guatara (Oran)	--do--

Türklere Esir düşen Fransız Müslüman Sömürge Askerler⁷³³

**EK-B (Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Muharip Olarak
Görev Yapan, Magripli Zuav Askerler’den Emekli Olanların İsim Listelerine
Ait Defterden Örnek Bir Sayfa)**

	sous- série	série	article	Nom, Prénom	Date de naissance	Origine recrutement ou lieu de naissance	RDC	Grade	Dernière unité	Observation(s)
GR	13	YF	7580	MAHJOUR, ben Blei	00/00/1908	Maroc	08/12/1940	spahi	4e régiment de spahis marocains	
GR	13	YF	10269	MAHJOUR, ben Kaddour	00/00/1898			sergent	7e régiment de tirailleurs marocains	manquant
GR	13	YF	10072	MAHJOUR, ben Mail	00/00/1910			soldat		manquant
GR	13	YF	8185	MAHJOUR, ben Mamoun	00/00/1901	Maroc	01/03/1941	travailleur	1er régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	7951	MAHJOUR, ben Mohamed				brigadier		manquant
GR	13	YF	9704	MAHJOUR, ben Mohamed				soldat	87e compagnie de garnison	manquant
GR	13	YF	8231	MAHJOUR, ben Said						manquant
GR	13	YF	12742	MAHMED	00/00/1905			sergent		manquant
GR	13	YF	12944	MAHMED, bel Hadj				maréchal des logis		manquant
GR	13	YF	9225	MAHMED, ben Abbes				travailleur	4e régiment de tirailleurs marocains	manquant
GR	13	YF	7105	MAHMED, ben Abdallah ben Cheick Seghir	00/00/1877	Tunisie	17/06/1919	maréchal des logis	16e escadron du train des équipages militaires	
GR	13	YF	10649	MAHMED, ben Ahmed	00/00/1906	Maroc	26/12/1940	travailleur	6e régiment de tirailleurs algériens	
GR	13	YF	12643	MAHMED, ben Ahmed				maréchal des logis	1/32e escadron du train	manquant
GR	13	YF	12954	MAHMED, ben Ahmed	00/00/1904	Maroc	29/09/1940	sergent	2e régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	9382	MAHMED, ben Bedaoui				soldat		manquant
GR	13	YF	9999	MAHMED, ben Bouchaib	00/00/1902	Maroc	29/09/1940	maréchal des logis	63e régiment d'artillerie d'Afrique	
GR	13	YF	10366	MAHMED, ben Bouchaib	00/00/1905	Maroc	26/10/1940	soldat	33e escadron mixte du train	
									32e section de commis et ouvriers d'administration	
GR	13	YF	8112	MAHMED, ben Brahim				sergent-chef		manquant
GR	13	YF	8705	MAHMED, ben Brahim				soldat		manquant
GR	13	YF	10152	MAHMED, ben Brahim	00/00/1895	Maroc	07/08/1940	travailleur	2e régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	8458	MAHMED, ben Breik				soldat		manquant
GR	13	YF	8266	MAHMED, ben Cherkaoui				sergent	6e régiment de tirailleurs marocains	manquant
									32e section de commis et ouvriers d'administration	
GR	13	YF	10193	MAHMED, ben Dahman	00/00/1897	Maroc	16/11/1940	soldat		
GR	13	YF	7797	MAHMED, ben Embark				sergent		manquant
GR	13	YF	10979	MAHMED, ben Faddoul				soldat		manquant
GR	13	YF	10016	MAHMED, ben Ghalem	00/00/1901	Maroc	26/10/1940	soldat	32e escadron du train	
GR	13	YF	8459	MAHMED, ben Ghaili				soldat	87e compagnie de garnison	manquant
GR	13	YF	9891	MAHMED, ben Hamadi	00/00/1899	Maroc	24/12/1940	caporal	6e régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	9778	MAHMED, ben Hamou				soldat		manquant
GR	13	YF	10766	MAHMED, ben Hassou	00/00/1897	Maroc	20/10/1945	soldat	83e compagnie de garnison	
GR	13	YF	10627	MAHMED, ben Kebir	00/00/1899	Maroc	22/12/1940	soldat	33e escadron mixte du train	
GR	13	YF	12960	MAHMED, ben Kroumdej	00/00/1896			soldat	32e section des infirmiers militaires	manquant
GR	13	YF	9539	MAHMED, ben Lahoucine	00/00/1896			adjudant	4e régiment de tirailleurs marocains	manquant
GR	13	YF	9573	MAHMED, ben Lhassen	00/00/1907	Maroc	01/05/1941	caporal	4e régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	8368	MAHMED, ben Mahjoub	00/00/1901	Maroc		caporal	2e régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	8745	MAHMED, ben Matti	00/00/1908	Maroc	07/02/1941	travailleur	1er régiment de tirailleurs marocains	

Müslüman Sömürge Askerlerin Hizmet Kayıtları

	sous-série	série	article	Nom, Prénom	Date de naissance	Origine recrutement ou lieu de naissance	RDC	Grade	Dernière unité	Observations
GR	13	YF	4163	MEMET TARAORE	00/00/1884	AOF	02/02/1923	soldat	2e régiment de tirailleurs sénégalais	
GR	13	YF	1205	MENA	00/00/1881	Madagascar	17/11/1920	soldat	2e régiment de tirailleurs malgaches	
GR	13	YF	9814	MENAA, Salah ben Abbas ben Chabane ben Meziane	00/00/1887	Algérie	23/09/1916	tirailleur	7e régiment de tirailleurs indigènes	
GR	13	YF	10768	MENAOUAR, ben Mohamed ben Larbi	00/00/1897	Tunisie	27/01/1946	soldat	87e compagnie de garnison	
GR	13	YF	1206	MENASONGALY	00/00/1880	Madagascar	25/06/1920	soldat	2e régiment de tirailleurs malgaches	
GR	13	YF	10827	MENASRIA, Malek	17/04/1902	Algérie	12/02/1941	tirailleur	3e régiment de tirailleurs algériens	
GR	13	YF	2846	MENSA DIARRA	00/00/1878	AOF	26/08/1913	tirailleur	2e régiment de tirailleurs sénégalais	
GR	13	YF	10001	MENTOURI, Mouloud	00/00/1901	Algérie	11/08/1940	brigadier	1er régiment de spahis marocains	
GR	13	YF	2847	MEPENDA THIOUB	00/00/1878	AOF	02/05/1914	soldat	bataillon sénégalais de Madagascar	
GR	13	YF	7940	MERABET, Djillali				maréchal des logis		manquant
GR	13	YF	9852	MERABET, Rabah				sergent-chef		manquant
GR	13	YF	12688	MERAH, Dilmî						manquant
GR	13	YF	8008	MERDADI, Lakhdar ben Ahmed	21/11/1904					manquant
GR	13	YF	8059	MERKHI, Ammar El Hammene				caporal		manquant
GR	13	YF	8702	MEROUKI, Amar				caporal		manquant
GR	13	YF	8371	MESBAH, Abdelkader ouid Benaissa						manquant
GR	13	YF	7094	MESBAH, Abderrahman ben Yaya ben Mesbah	00/00/1874	Algérie	08/11/1919	caporal	1er régiment de tirailleurs algériens	
GR	13	YF	7559	MESSABIH, Mohamed				adjudant		manquant
GR	13	YF	8666	MESSADIA, Abdelkader	08/03/1900	Algérie	02/05/1941	soldat	1er régiment de zouaves	
GR	13	YF	9472	MESSADOK, ben Abbas	00/00/1906	Maroc	24/12/1940	tirailleur	1er régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	4105	MESSAOUD	00/00/1883	AOF	13/02/1921	sergent	bataillon de tirailleurs sénégalais n° 2	
GR	13	YF	8192	MESSAOUD, ben Abbas	00/00/1908	Maroc	23/12/1940	soldat	33e escadron du train	
GR	13	YF	10721	MESSAOUD, ben Abd El Moula	00/00/1900	Algérie	22/07/1940	brigadier	1er régiment de spahis algériens	
GR	13	YF	9603	MESSAOUD, ben Ahmed				caporal		manquant
GR	13	YF	10194	MESSAOUD, ben Ahmed	00/00/1901			soldat		manquant
GR	13	YF	10628	MESSAOUD, ben Ahmed	00/00/1904	Maroc	25/12/1940	soldat	33e escadron mixte du train	
GR	13	YF	9940	MESSAOUD, ben Ahmed ben Salmi	00/00/1895	Algérie	11/08/1940	tirailleur	7e régiment de tirailleurs algériens	
GR	13	YF	12845	MESSAOUD, ben Ali El Haouidek						manquant
GR	13	YF	9214	MESSAOUD, ben Amar ben Daoud				sergent-chef	3e régiment de tirailleurs algériens	manquant
GR	13	YF	8388	MESSAOUD, ben Bouerik				soldat		manquant
GR	13	YF	8125	MESSAOUD, ben Chibani ben Letaief	00/00/1907	Tunisie	16/12/1940	soldat	groupement de travailleurs tunisiens n° 104	
GR	13	YF	7983	MESSAOUD, ben Djillali				soldat		manquant
GR	13	YF	10828	MESSAOUD, ben Hamou	00/00/1903	Maroc	29/04/1941	tirailleur	1er régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	8885	MESSAOUD, ben Mahjoub				soldat		manquant
GR	13	YF	10399	MESSAOUD, ben M'A Ahmed	00/00/1900	Maroc	28/09/1940	tirailleur	1er régiment de tirailleurs marocains	
GR	13	YF	9536	MESSAOUD, ben Majhoub	00/00/1898	Maroc	24/12/1940	soldat	32e escadron mixte du train	
GR	13	YF	8957	MESSAOUD, ben M'Barck				tirailleur	12e régiment de tirailleurs marocains	manquant

Müslüman Sömürge Askerlerin Hizmet Kayıtları⁷³⁴

⁷³⁴ Sur le Direction de Helene Guillet, **Dosiera Pension de Troup Coloniale et Troups Endigene 1850-1950**, Referencede a note G 13 YF et no de L'article. Classement Alphabetique en cours Mises a jours glilier Service Historique de La Defence, depertement des Archives definitive Division des archives de La Guerre et L'arme de Terre, Paris, 2004, s: 170-197

EK-C[Fransız Ordusunun Levant'da (Doğu'da) Konuşlanması]

- 7 -		
<u>4e DIVISION</u>		
<u>S.S. ALEXANDRETTE</u>		
76		

87 ^e R.T.A.	Etat-Major	Alexandrette
	3 ^e bataillon	Adana
	1 ^{er} et 2 ^e bataillon	Colonne Bisper

16 ^e R.T.S.	Etat-Major	Alexandrette
	1 ^{er} bataillon	{ Harin Kellé Kizil-Kaya
	1 bataillon	{ Antioche Alexandrette
	1 bataillon	{ En marche d'Alexandrette sur Katsa

<u>AUTRES ELEMENTS</u>		
	1 Gr. de 3 Bies de 75	Alexandrette
	1 Gr. de 2 Bies de 65	En cours de débarquement à Alexandrette
	P.A.D.	Une partie en cours de transport
	Section Télégraphique	Alexandrette
	1 Cie de T.R.M. (16 Bie/I) Sous-Intendance divisi. Groupe exploitation	{ non débarqués.

Antep, Antakya'daki Fransız Sömürge Birlikleri⁷³⁵

⁷³⁵ MAE, 50 CPCOM 118

4 ^e BRIGADE			87
PERSONNEL	UNITES OU DETACHEMENT	EMPLACEMENTS	
1 ^{er} Bat de Tirail- leurs Algériens Lt-Colonel ANDREA	Etat-Major 1 ^{er} bataillon 2 ^e bataillon 3 ^e bataillon	Djéradblous Arab-Tunus Col. Andréa (voie ferrée) Katma-Gelidan-Habba Colonnes Andréa	
2 ^{er} Bat de Tirail- leurs Algériens Lt-Colonel DEVILLE	Etat-Major 1 ^{er} bataillon 2 ^e bataillon 3 ^e bataillon	Killis Killis Katma Katma	
CAVALERIE			
3 ^e Spahis Lt-Colonel DOMMANGET	Etat-Major Escadron I/3 Escadron II/1 Escadron III/3 Escadron M/5 (3 pelotons (1 " " Escadron II/4 (à pied)	Katma Killis Colonnes Andréa Killis Katma Colonnes Andréa Katma	
ARTILLERIE			
Groupe BLARD	A.D. 1 ^{er} Bie de Mont. (1 ^{er} Gr. 2 ^e R.A.M.	Killis Colonnes Andréa	
Groupe JACQUET	22 ^e Bie de 75 (1 ^{er} Cr. 242 ^e RAC) 21 ^e Bie de 75 28 ^e Bie de 75 (I Section (I Section 1 ^{er} Bie de marche col. du Levant (I Section (I Section	Katma Killis Colonnes Andréa Aintab Colonnes Andréa Katma	
	P.A.D. 30 ^e S.M.M.	Katma Katma	
GENIE			
	6 ^e Cie du 2 ^e Btn du 2 ^e Rég Detachement du Parc du Génie	Killis-Djéradblous Colonnes ANDREA Katma	
AVIATION			
	Escadrille Br .4	Killis	
SERVICES			
INTENDANCE	S/Intendance Divisionnaire	Killis	
SANTE.	Ambulance 2/L Ambulance 4/L S.S.A. 1317	Katma Katma Katma	
SERVICE AUTO	Detach. Auto Q.G. 2 ^e D.I. R.V.B. 1316 T.M. 1309	Katma Katma Katma	
TRAIN DES EQUIPAGES	Cie du Q.G. 106/13 Cie 106/13	Killis Katma	
RECHERCHES POSTES	Secteur postal 313 Secteur postal 313 A	Killis Katma	

Adana, Kilis, Katma'daki Fransız Sömürge Birlikleri⁷³⁶

⁷³⁶ MAE, 50 CPCOM 118

213

VUE D'ENSEMBLE.

Le tableau suivant donne une vue d'ensemble succincte de l'effectif et de la composition des armées françaises.

	Temps de paix.	Temps de guerre.
Divisions d'infanterie	66	20
Divisions de cavalerie	10	1
Bataillons	800	2.000
Escadrons	400	1.000
Batteries	1.200	4.000
Effectif compris dans la division d'infanterie.	9.000	15.000
Effectif total	900.000	3.000.000
Canons	10.500	40.000
Lance-mines	5.000	20.000
Automobiles blindées	100	2.000
Chars de combat	3.000	20.000
Aéroplanes	2.000	(?) 60.000
Trains blindés	50	1.000
Mitrailleuses	50.000	200.000

Épanouissement de la littérature militaire.

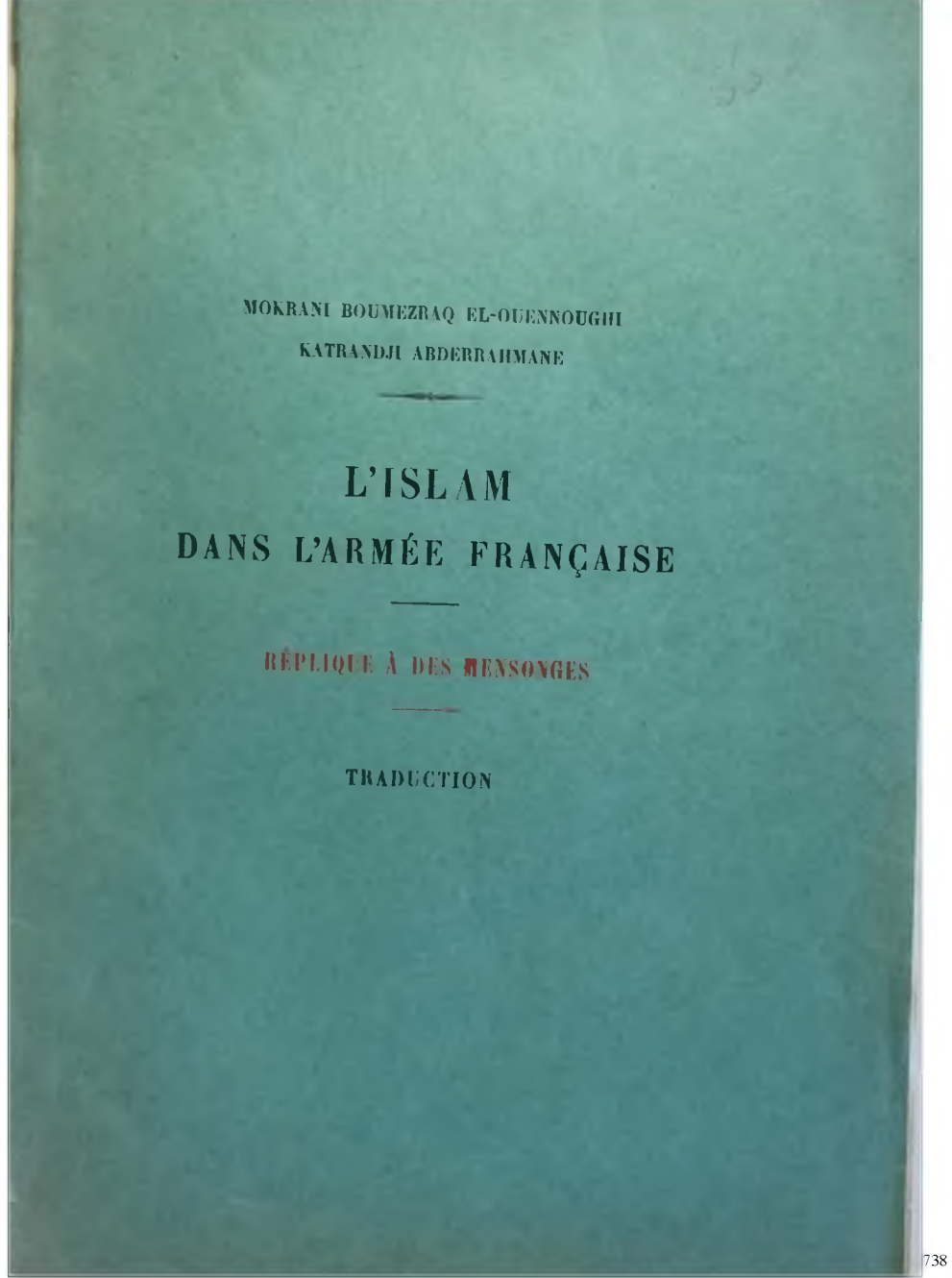
La victoire a fortement excité l'intérêt, déjà naturellement très vif, que les différents cercles de la société, en France, portent aux choses militaires.

La pâle littérature militaire d'avant guerre grâce aux efforts du 2e Bureau de l'Etat-major de l'Armée (Information) a pris un remarquable essor, non

Takımdan Tümene kadar Fransız Piyade ve Sipahi Birliklerinin Barış ve Savaş Mevcutları⁷³⁷

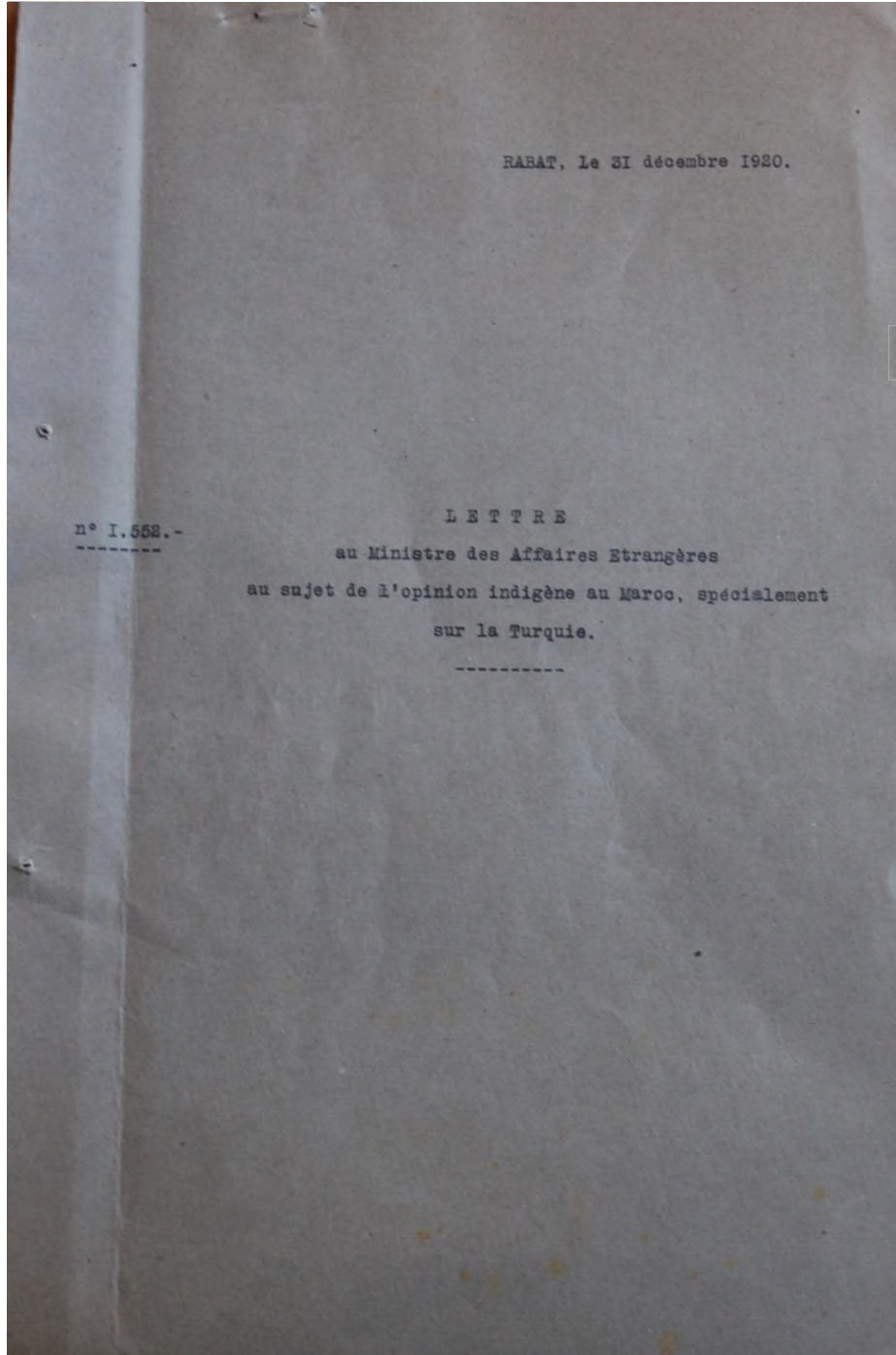
⁷³⁷ MAE, 50 CPCOM 118

**EK-D(Fransız Ordusu'nda İslâm–Osmanlı-Alman İstihbarat Çalışmaları
Broşürünün Kapağı)**

Fransız Ordusunda özellikle Alman Cephesi'nde esir düşen Müslüman askerlerin saf değiştirmesi Arapça yazılmış orijinal belgenin Fransızca çevirisi Savunma Bakanlığı Arşivi'ndedir.

**EK-E (Fas Valisi Mareşal Lyautey'in Fransa'ya Gönderdiği Siyasî, Askerî
Durum Raporları ve Mektuplardan Örnekler)**

Fas halkının Türkiye, Padişah, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele hakkında
Düşüncelerini içeren bilgi notu⁷³⁹

⁷³⁹ MAE, 50 CPCOM 118

Le Général de Division LYAUTEY,
Commissaire Résident Général de France au Maroc,
Commandant en Chef,

à Son Excellence Monsieur le Président du Conseil,
Ministre des Affaires Etrangères,

PARIS.

n° I.552.-

Renseignements
sur l'opinion indigène au Maroc,
spécialement sur la Turquie.

Par ma lettre du 3 décembre n° 2.II5 C.1
vous faisant envoi de ma note sur la Politique de Pro-
tectorat, j'avais l'honneur de vous rendre compte que
depuis mon retour de Paris je faisais procéder par mes
Services de Renseignements et de Contrôle à un ensemble
de coups de sonde dans les milieux indigènes.

Je vous disais qu'à mon avis il ne fal-
lait donner ces coups de sonde qu'avec beaucoup de pru-
dence pour ne pas éveiller maladroitement l'attention
sur les sujets dangereux. J'ai vu trop souvent, en ef-
fet, donner à la légère des renseignements indigènes
tendancieux, recueillis superficiellement, trop facile-
ment généralisés par des agents donnant ainsi à de pe-
tits faits particuliers un grossissement qui éveille,
il est vrai, l'attention et l'intérêt en haut lieu, mais
qui n'est pas conforme à la réalité.

Bilgi notunun devamı⁷⁴⁰

⁷⁴⁰ MAE, 50 CPCOM 118

CHIFFRE

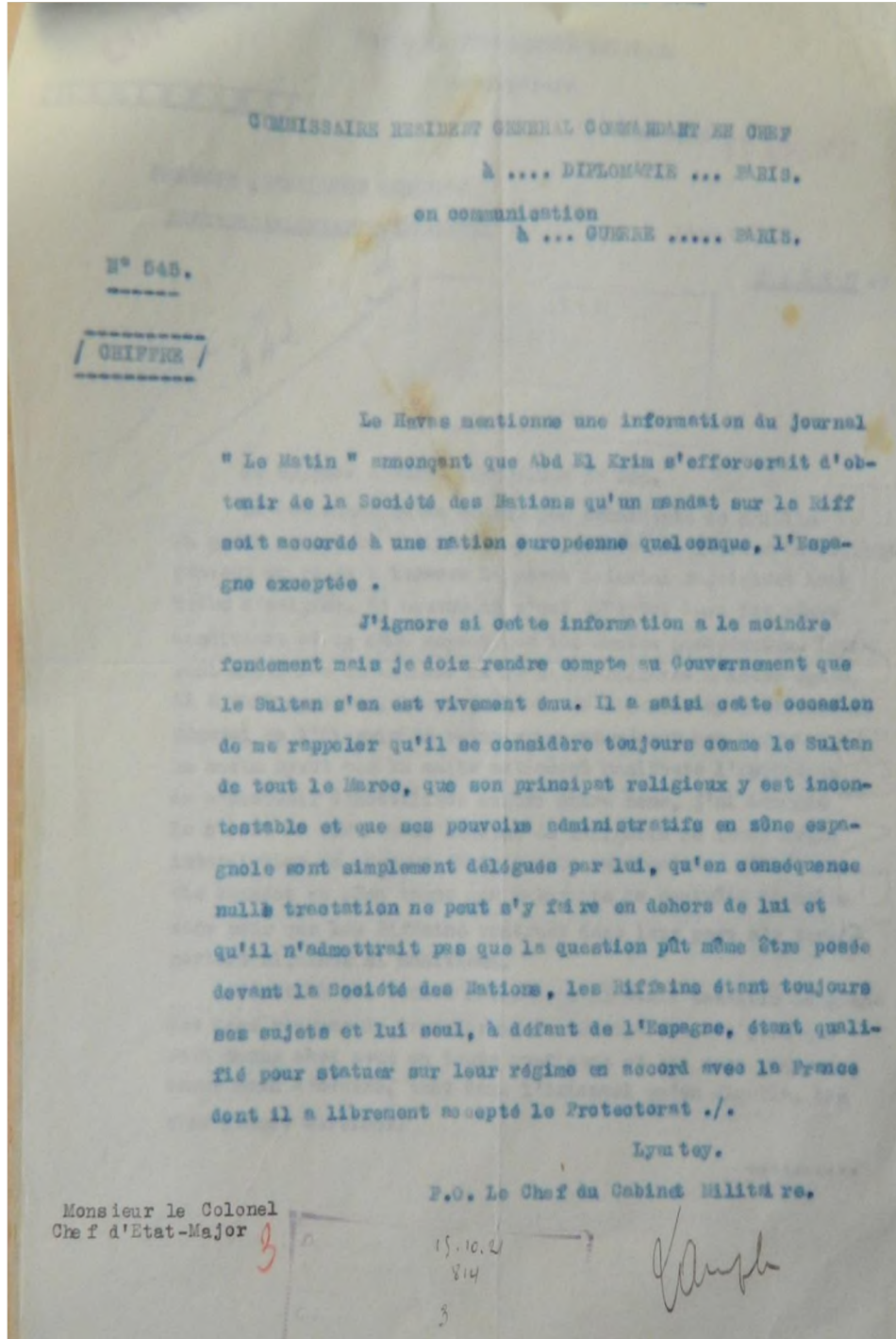
on Communication DIPLOMATIE .. PARIS

Je réponds à votre 85 C.M.C. du 13 Octobre :

Primo. - En raison motifs impérieux que vous m'exposez en tout en répugnant à toute réduction actuelle d'effectif, je crois pouvoir accepter sous ma responsabilité réduction de 3.000 hommes aux effectifs budgétaires qui ont servi base à budget 1922 et à arrêter par conséquent l'effectif troupe à prévoir à 86.000 hommes qui correspond exactement à l'effectif présent au premier septembre dernier. Avec cet effectif je crois pouvoir être en mesure de ~~répondre~~ en 1922 le programme de pacification prévu tout en faisant face aux aléas que présente pour nous la situation en zone espagnole et qui depuis mon retour m'apparaissent de plus en plus sérieux, en raison d'ingérences étrangères sur lesquelles je vous renseignerai spécialement par lettre. Mais je persiste à déclarer, en constatant la fatigue des troupes, l'effort qu'elles ont fourni et la répercussion qu'ont eu les événements mondiaux et spécialement tout ce qui touche à l'islam, que la

Bilgi notunun devamı⁷⁴¹

⁷⁴¹ MAE, 50 CPCOM 118

Bilgi notunun devamı⁷⁴²

**EK-F (Ankara Antlaşması'nda Rollerini Olan Magrip Bağlantılı "Pied-Noire"
İle Fransız Ordusunda Fransa Lehine Çarpışan, "Pied-Noire", Harki" ve/veya
"Sömürge Askerlerin" Fotoğrafları)**

⁷⁴² MAE, 50 CPCOM 118

⁷⁴² Paris-İvry, ECPAD-Video ve Resim Arşiv Merkezi ve Birinci Dünya Savaşı'nın
100'üncü Yıl Dönümü Maksadıyla Otel Invalid ve Saint Denis'de (Paris) Düzenlenen
Resim ve Video Gösteri Sergileri. (Mart 2015)

Fransız Pied-Noire, Mareşal Hubert Lyautey⁷⁴³

Fransız Pied-Noire, General Henri Gouraud⁷⁴⁴

⁷⁴³ Gallica

Franco-Türk, Pied-Noire, Pierre Loti⁷⁴⁵

Senegal’de bir askere alma merkezi, ve Senegalli Pied-Noire’lar⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Gallica

⁷⁴⁶ Paris-İvry, ECPAD-Video ve Resim Arşiv Merkezi ve Birinci Dünya Savaşı’nın 100’üncü Yıl Dönümü Maksadıyla Otel İnvatid ve Saint Denis’de (Paris) Düzenlenen Resim ve Video Gösteri Sergileri. (Mart 2015)

Abdülkadir Modemba, Fransız ordusunda yüzbaşı olarak görev
Almış bir Pied-Noire'dir.⁷⁴⁷

Fransa bayrağı altında savaşan Magripliler⁷⁴⁸

⁷⁴⁷Myron Echenberg, **Les Trailleurs Senegalles En Afric Occidentale Français 1857 -1960**
Editions Karthala et Crepos, Paris, 2009, p:80

⁷⁴⁸**Le Miroire**, 30 Mayıs 1915, 79. Sayı Haftalık Dergi 8 Rue Senghiem, Paris, p:14

Yerel kıyafetleriyle Faslı Sipahi Birliği'nin hatıra fotoğrafı, Suriye ve Hatay'da görev almışlardır. Suriye'deki ayaklanmaları bastırmak için gelen Fas'lı askerler.

Bordeaux şehrinde, doğuya sevk bekleyen Hafif Piyade (Tirailleur) birlikleri⁷⁴⁹

⁷⁴⁹Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yıldönümü Maksadıyla 16 Eylül 2014 -25 Ocak 2015 tarihleri arasında açık kalacak olan Gösteri Merkezi'nden alınmıştır. Arşive National Saint Denis-Paris

-G (Millî Mücadele Döneminde Paris'te Basılan Gazetelerden Türkiye -Magrip Eksenli Haberlere Örnekler)

Le Temps

PRIX DE L'ABONNEMENT
PARIS, GENÈVE, BRUXELLES, LUXEMBOURG, 17 fr. 50 par an, 32 fr. 50 par semestre, 18 fr. 50 par trimestre, 6 fr. 50 par mois.
UNION POSTALE 28 fr. 50 par an, 15 fr. 50 par semestre, 8 fr. 50 par trimestre, 3 fr. 50 par mois.
LES ABONNEMENTS PARTENT DES 1er ET 16 DE CHAQUE MOIS.
Un télégramme PARIS et DÉPARTEMENT : 20 centimes.
ANNONCES : AUX BUREAUX DU Temps, 5, rue des Italiens, à l'Agence HAVAS, 62, rue de Richelieu et dans ses succursales des Départements et de l'Étranger.
Le Journal décline toute responsabilité quant à leur teneur.
TÉLÉPHONE : CINQ LIGNES, Gutenberg 08.07 - 08.08 - 08.09 - 08.32 - 08.33.
CHÈQUE POSTAL : Numéro 60.

AFRIQUE DU NORD

AU MAROC

La pacification du pays zaïan

On télégraphie de Meknès :

Le 7 septembre a eu lieu le ravitaillement par groupes mobiles et la reconnaissance de la piste charrettière reliant Bekrit aux nouvelles positions de Tilza et de Haroun et le choix d'un emplacement pour le poste d'Algou. Les représentants de 700 tentes sont venus se présenter officiellement au général commandant; ils ont déclaré qu'ils acceptaient les conditions de l'aman et ils ont laissé des otages.

Les partisans zaïans facilitent les opérations de pacification en montrant au combat un entrain remarquable et en maintenant par d'actifs bombardements les Beni-Mastaras auxquels ils ont occasionné des pertes élevées.

La situation dans la zone nord

On mande de Fez :

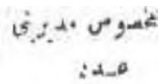
Sur la frontière nord, à la suite des derniers événements, la situation politique est devenue plus confuse dans la région d'Ouerchas. Les dissensions entre tribus ayant réapparu, Abd el Malek n'est plus assuré en ce moment que de l'appui de quelques petits groupes, la majorité des tribus

Fas'ın İşgali ve Pasifize Edilmesi, Kuzey Bölgesindeki Durum

EK-H (Osmanlıca Belgelerden Örnekler)

Belge-1⁷⁵¹

⁷⁵¹ Genkur. İSH Kutu:102, 12 Gömlek:23 Belege:21-1

3. 9. 20

[illegible]

- 2 -

جواب اولديني عذرلئك مازيخ و نومروستك درين رجا اولكورد.

030	10			197	350	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

⁷⁵² Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 4 - Dosya No: 44 - Sıra No: 1

EK-I(Rif Savaşı ve Direnişçi Müslüman Magriplilerle İlgili Fotoğraflar)

Birinci Rif Savaşı'ndan Görüntüler: Topçu Muharebeleri (1920)

İkinci Rif Savaşı'ndan Görüntüler: Fransa-İspanya Çıkarma Harekâtı (1924)

İspanya'ya ait Breguet 15 modeli bir uçak filosunun 1920'de, Yebela'da Faslı sivillere ve milli direnişçilere yaptığı bombardıman.

İkinci Rif Savaşı'ndan Görüntüler: İspanyol Tankları Taarruzda(1924)⁷⁵³

⁷⁵³ Fotoğraflar Rabat'ta Bulunan Millî Kurtuluş Müzesi'nden alınmıştır.

Lala Fatma Nsoumer⁷⁵⁴

Şeyh El Mukrani⁷⁵⁵

Abdülhalid⁷⁵⁶

Ahmet Şerif Senusi ve Mustafa Kemal -1922⁷⁵⁷

⁷⁵⁴ Moud Jahid, **Ould El Hocine Ancien Officier de L'Algerien Algeri Resistant et Combattant (1830-1962)**, Alger 1997, Alger, s:17

⁷⁵⁵ Jahid, s:10, Şeyh El Mokrani:1860' 11 yıllarda yaşamış önce Fransa'ya direnen daha sonra Fransa yanlısı olarak çalışmış olan bir halk önderidir.

⁷⁵⁶ Jahid, s:29, Şeyh Emir Abdülkadir olarak da bilinen Emir Abdülkadir'in torunudur. Cezayir'de saygı gören, kurtuluş için çalışmış, önemli halk önderlerinden biridir. Bk. Jahid s:29-31

⁷⁵⁷ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Kurtuluş Savaşı Arşivi Resim Albümleri**

Rif Kahramanı Abdülkerim El Hattabi⁷⁵⁸

Modern Tunus'un Lideri Habib Burgiba⁷⁵⁹

Şeyh Ahmet Es-Senusi⁷⁶⁰

Ömer Muhtar⁷⁶¹

758 M'barek Zaki, Mimoun Charqi, **Maroc, Colonisation, Resistance, 1830-1930**, Rabat, 2006, s:1

759 Bessis, Sophie, Belhassen, Souhayr, **Bourgiba**, Tunis, 2012, s:236

760 Atlas Tarih Dergisi Sayı 06/2011, s:33-34. Ömer Muhtar, muhtemelen Mustafa Kemal Paşa ile aynı zamanlarda, Libya'da direnişe başlamış bir Senusi üyesidir. 1927 yılında Atatürk'e yardım istemek amacıyla yazdığı mektup, İtalyanların eline geçmiş olduğundan Mustafa Kemal Atatürk'e ulaşmamıştır. 1932 de bir çatışmada yaralı yakalandığında İtalyanlar tarafından yargılanarak derhal asılmıştır.

761 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı **Kurtulus Savaşı Arşivi Resim Albümleri**

EK-J (Fransa'nın B.D.S.daki Liderleri ve Müslüman Mezarlıklarına Ait Fotoğraflar)

Kuzey Afrikalı Gençlere Yönelik Paralı Askerlik İlanı

Fransa Genel Kurmay Başkanı
Mareşal Foch,

Mareşal Petain
Fas İşgal Orduları K.

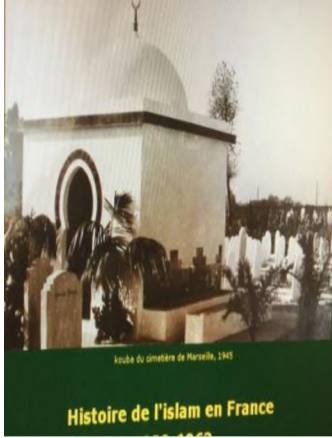

Fransa Devlet Başkanı⁷⁶²
Clemancu

⁷⁶² Paris, Paris-İvry, ECPAD-Video ve Resim Arşiv Merkezi ve Birinci Dünya Savaşı'nın 100'üncü Yıl Dönümü Maksadıyla Otel Invalid ve Saint Denis'de (Paris) Düzenlenen Resim ve Video Gösteri Sergileri. (Mart 2015)

Fransa'daki Magripli Müslüman Sosyetesı ve Fransız Ordusu'nda İken Ölen Müslüman Aslker Mezarlıkları (Fransa'nın Paris, Bordeaux, Lyaon, Marsilya, Orleans, Strasbourg vb. Birçok İline dağılmıştır.)

Fransa'daki Magripli Müslüman Sosyetesı ve Fransız Ordusunda İken Ölen Müslüman Askerlere ait Mezarlıklar (Fransa'nın Paris, Bordeaux, Lyon, Marsilya, Orleans, Strasbourg vb. Birçok İline dağılmıştır.) ⁷⁶³

⁷⁶³ Paris-İvry, ECPAD-Video ve Resim Arşiv Merkezi ve Birinci Dünya Savaşı'nın 100'üncü Yıl Dönümü Maksadıyla Otel İnvallid ve Saint Denis'de (Paris) Düzenlenen Resim ve Video Gösteri Sergileri. (Mart 2015)

1917 yılında Romanya'da ölen Müslüman askerler için mezarlık.⁷⁶⁴

Paris Bobigny'deki Müslüman mezarlığıdır. Fransa'da sadece Müslümanlara ait olan ender mezarlıklardan bir tanesidir. Bu askerler şanslı, hem kendilerine ait bir mezarları var. Ayrıca Hristiyan askerlerle birlikte karışık yatmıyorlar.⁷⁶⁵

⁷⁶⁴ Gallica

⁷⁶⁵ Tezi hazırlayan Faruk Türközü tarafından, doktora araştırmaları esnasında, 02 Kasım 2014 tarihinde, Fransa'nın Paris şehrinde bulunan, Bobigny'de çekilmiştir.

EK-K (Fransız Ordusundaki Müslüman Sömürge Askerlerin Peyderpey Türk Tarafına İltica Edeceğini Bildiren Askerî İstihbarat Raporu)

Diyarbakir 3/7/37

Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyasetine

Harp raporudur: Harekât 3885 numaralıdır.

1...

2.Cezayirli Müslümanların⁷⁶⁶ Fransızlara son derece muğber(gücenmiş) oldukları bu yüzden peyderpey bize (Türk Makamlarına) iltica edecekleri mültecilerin ifadesinden anlaşılmaktadır.

3...

4.Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne ve Makamat-ı Mu'tadeye yazılmıştır.

El Cezire Cephesi Kumandanı

Nihad

İnci Şube/1573

⁷⁶⁶İSH, Kutu: 628, Gömlek:95, Belge:95-1, Çeviren'in Notu: Fransız ordusunda çoğunluğu oluşturan Cezayirli Müslümanlar ile Suriye'de yerleşik olarak bulunan Cezayirlilerden bahsedilmektedir.